

PSYCHOLOGIA

psychodiagnostické

didaktické testy
n. p. BRATISLAVA

T. PARDEL

Univ. prof. PhDr. Tomáš Pardel, DrSc. narodil sa 19. 7. 1918 v Čimhovej (okr. Dolný Kubín). Štúdium ukončil na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Ako psychológ začal pracovať na Psychotechnickom ústave v Bratislave. Pôsobil na viacerých pracoviskách, o. i. bol riaditeľom Ústavu pre sociálny výskum mládeže Bratislava - Hlohovec (1948-51); ďalej pôsobil ako vedúci Katedry psychológie Vysokej školy pedagogickej (1956-59) a Filozofickej fakulty UK v Bratislave (1959-71), t. č. je riaditeľom Psychologického ústavu UK v Bratislave. Pracoval v oblasti ontogenetickej, pedagogickej a všeobecnej psychológie. Okrem desiatok štúdií je autorom prác:

Pavlovovo učenie a psychológia, 1953
 Pedagogická psychológia, 1960, 1963, 1967
 Písaná reč, jej vývin a poruchy u detí, 1966
 Problémy psychoanalytického hnutia, 1972
 Motivácia ľudskej činnosti a správania, 1977
 Obecná psychológia, 1979

spoluautorom:

Blaškovič O., Jurčo M., Pardel T.: Psychológia v obrazoch a príkladoch, 1958, 1963
 Psychológia v obrazoch a príkladoch, 1963

Trebišovský J., Pardel T., Hapala D.: Školský film a diafilm pri rozvíjaní poznania a reči, 1958, 1959, 1971

Pardel T., Jurčo M.: Úvod do psychológie, 1970

Pardel T., Boroš J.: Základy všeobecnej psychológie, 1975, 1978

Pardel T., Kováliková V.: Všeobecná psychológia, 1977, 1981

Tomáš P a r d e l

PSYCHOLÓGIA

Psychologická laboratoř ČSAV
Brno, Mendelovo náměstí 1

Psychodiagnostické a didaktické testy n. p.
Bratislava
1982

Autor: Prof.PhDr.Tomáš Pardel,DrSc.

Názov: PSYCHOLÓGIA

Recenzovali: Prof.PhDr.Vilém Chmelař,DrSc., člen korešp.ČSAV

Doc.PhDr.Ján Hvozdík,DrSc.

Vydavateľstvo: Psychodiagnostické a didaktické testy n.p.

Bratislava 1982

P R E D S L O V

Rozvoj socialistickej spoločnosti nepodmieňuje len rozvoj materiálno-technickej základne, ale závisí aj od "subjektívneho činiteľa", ktorý rozvíja výrobu a významne ovplyvňuje rôzne sféry spoločenského bytia. Psychológii v tom smere pripadá významná úloha, keďže skúma "psychického činiteľa", t.j. vedomie človeka a prináša poznatky o poznávaní a prežívaní človeka, poznatky ktoré sú nevyhnutné na všetkých úsekoch nášho spoločenského života.

V súčasnosti rozvoj psychológie pokročil tak, že možno hovoriť o systéme psychologických vied. Na knižnom trhu sa to i u nás prejavuje tak, že jestvujú psychologické publikácie špecializované podľa jednotlivých odvetví psychológie. Svoju publikáciu som nazval "Psychológia" preto, že som sa v nej pokúsil o také spracovanie materiálu, ktoré by poskytlo pohľad na súčasný stav psychologického bádania v rôznych oblastiach psychológie. Zo zorného uhla psychológie vychádzajúcej z dialektického a historického materializmu som sa pokúsil kriticky analyzovať hlavné smery psychologického myslenia vo svete; stručne načrtnúť problematiku fylogénzy a ontogénzy psychiky; popísať hlavné okruhy problémov všeobecnej psychológie /poznávanie, motiváciu a prežívanie/, problematiku záťažových situácií a naznačiť hlavné problémy psychológie osobnosti.

Súčasne mi v práci išlo o určitú syntézu viacerých svojich predchádzajúcich prác, ktoré som zrevidoval, doplnil a upravil tak, aby publikácia bola relatívne ucelená. Práca obsahuje aj novšie pohľady na súčasné vývojové trendy v psychológii. Posledná kapitola je akousi rekapituláciou môjho príspevku k rozvoju psychologickéj teórie a uplatňovaniu psychológie v našej spoločenskej praxi.

Na tomto mieste chcel by som sa poďakovať aj spolupracovníkom na Psychologickom ústave FFUK, ktorí mi pri práci pomáhali, najmä PhDr. A. Krnáčovej, RNDr. A. Hrabovskej, PhDr. M. Hrabovskému, CSc.

V Bratislave 3.mája 1980

T. Pardel

I

VZNIK PSYCHOLÓGIE, HLAVNÉ SMERY PSYCHOLOGICKÉHO MYSLENIA A
PREDMET PSYCHOLÓGIE

Psychologická laborať ČSAV
Brno, Mendelovo náměstí 1

1. Ú v o d

Psychológia je veda, ktorá sa v súčasnosti rozvíja do systému psychologických vied. Vznik psychologických vied predchádzala niekoľkotisícročná skúsenosť ľudstva s psychickými javmi, ktorá sa prejavila vo filozofickej tvorbe, v ľudovej múdrosti, mýtoch, v umeleckej spisbe a podobne. Zvedaví, hlbaví Gréci a indickí myslitelia zanechali mnohé podnetné myšlienky a objavy, ba aj experimenty na úseku skúmania psychických javov. Mnohé z nich dodnes vzbudzujú pozornosť.

Podnetom pre záujem o psychické javy bolo nepochybne rúško tajomstva okolo samotného života človeka, bdenia, spánku, snov, duševných chorôb a v neposlednej miere i smrti. Veď ešte aj dnes, keď človek zomrie, ľudia povedia - "naposledy vydýchol". Spomíname to preto, že v mnohých rečiach, ako na to upozorňovali viacerí autori, etymologický základ slov dych, duša je spoločný. Napríklad grécke pneuma znamená dych aj duch, duša, latinské anima značí dutie, vietor, vzduch, dych, duch, duša, život. Z uvedeného sa usudzuje, že na úsvite zamyslenia sa človeka nad psychickými javmi došlo k rozlíšeniu organizmu medzi tým, čo možno ohmatať /sóma, physis - čiže telo/, a tým, čo možno pozorovať, čo ho oživuje /dych, duch, duša "vdýchnutie duše"/. Na konci života človek naposledy "vydýchne" a stráca dych, ducha, ktorý oživoval organizmus. Hádám nie je preto náhodné, že napr. v jógach sa venuje veľká pozornosť dychu a dýchaniu, dychovým cvičeniam vôbec. Takéto úvahy azda mohli tvoriť základy náboženských názorov na psychiku ako osobitnú, organizmus oživujúcu substanciu, ktorá má nehmotnú podstatu. Rozdiel medzi náboženskými názormi na Západe a Východe týkal sa cieľa, zmyslu života. Podľa západných, najmä kresťanských náboženstiev, cieľom života na zemi je večný, blažený život v raji. Podľa východných náuk je cieľom a zmyslom života pokoj, nebytie, nirvána. Starodávne náhľady na život človeka a psychické javy udržali sa cez mnohé stáročia, ba v rôznych variantoch udržiavajú sa podnes. Je to asi preto, že výskum života a správania človeka je komplikovaný a taký zložitý, že v časoch, keď si človek začal klásť tie otázky, stupeň ľudského poznania /animistické myslenie/ ani nedovoľoval iné riešenie. Napokon takéto riešenie našlo určité opodstatnenie v triednej antagonistickej spoločnosti, ktorá rozdeľovala prácu na duševnú - takmer vyhradenú pre otrokárov, a telesnú - vyhradenú pre otrokov. Treba však povedať, že podobné názory sa vyskytovali aj v spoločnostiach, ktoré nepoznali vyhradené formy otroctva.

V staroveku veľké dedičstvo zanechali na našom úseku starí Gréci. Preslávili sa v niekoľkých smeroch: utvorili pozoruhodné monistické náhľady na človeka, prírodovedci sa pokúsili vypracovať vysvetlenie správania človeka a jeho povahy na základe skladby organizmu, najmä prevládajúcich štiav, napokon antické mýty, povesti a drámy poskytli značný materiál

anticipujúci v básnickej imaginácii mnohé z objavov modernej psychológie. Okrem Grékov významný príspevok k rozvíjaniu psychologického myslenia podali najmä indickí filozofi, ktorí našli pozoruhodné metódy na ovládnutie organizmu, známe pod menom joga, ktoré sa zachovali do dnešných čias.

Pokiaľ ide o názov psychológie, treba niečo povedať o jeho vzniku a zavedení. A.Jurovský podľa A.Lalanda uvádza, že názov psychológia vznikol roku 1590 a použil ho údajne Goclenius v Marburgu, ďalej jeho žiak Casmann roku 1594. P.Fraisse /1967, str. 14/ zase podotýka, že tento termín roku 1696 použil Leibnitz vo Fragmente. Christian Wolff pod názvom psychológia vydáva svoje diela "Psychologia empirica" /1732/ a "Psychologia rationalis" /1734/. Názov psychológia použil Kant v diele "Kritika čistého rozumu" /1781/, od tých čias sa bežne používa. Napriek tejto dlhej tradícii záujmu o psychiku, veda o psychických javoch vzniká až v 19. storočí, po zložitom vývoji filozofického a prírodovedného myslenia.

P r e d p o k l a d y v z n i k u p s y c h o l ó g i e a k o v e d y

V tejto kapitole budeme hovoriť ako bádatelia pri poznávaní prírody alebo organizmu a spoločnosti sa dostali pred novú kategóriu javov, ktorými sú javy psychologické. Nejde nám o históriu, ani o vyčerpávajúci výpočet všetkých faktov, ale skôr o náčrt niektorých významných udalostí a zmien v myslení, v použití nových metód alebo ich prispôsobení na nové oblasti. Všetko to viedlo napokon k nevyhnutnosti štúdia človeka nielen ako organizmu, ale i ako tvora spoločenského, a človeka ako osobnosti. Tak sa začali rozvíjať okrem tradičných vied aj vedy o človeku, a to humánne - fyziológia, sociológia, pedagogika, a v istom štádiu vývoja týchto vied došlo k nevyhnutnosti: k vedeckému štúdiu psychiky človeka, t.j. k vedeckému štúdiu toho, čo filozofi nazývali duša, čo spisovateľov zaujímalo ako svedomie, vášeň, sebapoznanie, alebo čo každého zaujíma ako "človekoznalectvo".

Treba si však uvedomiť, že vznik psychológie súvisí s rozvojom novovekých vied vôbec. Jedným z predpokladov vzniku novovekých vied, a tým v konečnom dôsledku aj vzniku psychológie, bola nevyhnutná zmena v myslení. Túto zmenu v myslení priniesla novoveká filozofia. Novovekí filozofi opustili scholastickú predstavu o svete, opustili scholasticko-deduktívnu metódu myslenia, prekonalí mnohovekú neplodnosť tohto myslenia. Novoveká filozofická metóda skúmania sveta v súvislosti s pokrokom v hospodárstve a spoločnosti priniesla obrovský rozmach prírodných vied /Koperník a Newton v astronómii, Darwin v biológii/ a napokon pokrok v spoločenských vedách /Owen, Comte a osobitne Marx a Engels/.

Psychológia až do 19. storočia bola súčasťou filozofie, preto musel nastať pokrok vo filozofii ak sa psychológia mala osamostatniť. Novovekí filozofi totiž svojimi úvahami o duši prispeli k presnejšiemu vymedzeniu podstaty prejavov duše a duševných javov ako predmetu bádania. Postúpili teda o krok, aby sa mohol definovať predmet psychológie, t.j. psychologický jav. Psychológia mohla vzniknúť ako veda len vtedy, keď sa objasnilo, čo je to psychologický jav, t.j. keď mala určený predmet svojho skúmania.

Keď už vieme, čo máme skúmať, musíme ďalej vedieť ako, akými metódami máme skúmať. Tu musel opäť nastať pokrok vo vedách prírodných, t.j. tých, čo skúmajú človeka, čiže vo vedách o človeku: v humánnej fyziológii, vo fyziológii zmyslových orgánov, vo fyziológii nervového systému, v psychiatrii atď. Vlastne tu išlo jednak o rozvoj metód a ich použitie pri výskume zložitých funkcií orgánov /napr. zmyslových/, jednak o základné objavy, týkajúce sa práce organizmu ako celku, a tým o poznanie nevyhnutnosti skúmať aj novú kvalitu, ktorá sa všeobecne nazývala psychikou, resp. pozornosťou, pamäťou a pod.

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že na to, aby vznikla psychológia ako samostatná veda, museli sa splniť predpoklady filozofické, t.j. čo skúmať, čo je to psychologický jav a napokon museli sa splniť predpoklady prírodovedné, t.j. musela sa nájsť metóda, ako skúmať.

F i l o z o f i c k é p r e d p o k l a d y

Bolo treba veľa storočí, aby nastal pokrok v kritike poznania a v metóde poznania. A tak až René Descartes /1596-1650/ svojím pokusom prekročiť rámec scholastického myslenia prispel v niektorých smeroch aj k rozvoju psychológie.

Predovšetkým treba poukázať na jeden z najdôležitejších faktov, ktoré priniesol Descartes. Hoci bol dualista, jednako ho Engels pokladal za dialektického filozofa. Descartes síce rozdelil svet na materiu /res extensa - res-vec, extenza-priestorová/; a ducha /mens l. - myseľ/, ktorého podstatu videl v myslení, vo vedomí /res cogitans - cogito l. - myslím/. Tým, že podstatu duše videl vo vedomí, spresnil pojem psychiky tak, že mu dal konkrétny obsah, inými slovami - špecifickosť psychiky videl vo vedomí. Takto sa vedomie stalo psychickým javom, čo umožnilo definovať predmet psychológie^x. Týmto faktom ovplyvnil myslenie nielen filozofické, ale aj psychologické, keďže psychológia, najmä introspektívna psychológia 19. aj 20. storočia, sa opiera o tento pojem i s jeho idealistickou koncepciou^{xx} a podstatne sa líši od Aristotelovho pojmu "duša" /"psyché"/. Zo všeobecného princípu života, ktorým bola u Aristotela duša, duch, rozpracoval sa špeciálny princíp vedomia. ...Descartes nepoužíva termín "vedomie", hovorí o duchu /mens/, ale definuje ho ako "všetko, čo v nás prebieha tak, že to sami v sebe bezprostredne vnímame" ...Inými slovami Descartes zaviedol princíp introspekcie, samoodrazu vedomia v sebe samom. Tým položil základy introspektívnemu chápaniu vedomia ako v sebe uzavretému vnútornému svetu, ktoré neodráža vonkajšie bytie, ale samo seba /1964, str. 58/.

Uvedenými poukazmi chceli sme len ukázať, ako pojem vedomie vznikol a aký mal obsah, resp. ako sa chápal v prvých etapách svojho vzniku v rámci filozofie a neskôr v rámci psychológie.

Ďalším Descartovým prínosom bolo zavedenie pojmu reflex /reflecto - odrážam/ na vysvetlenie správania zvierat a organizmov, v ktorom predpokladal základný význam nervov, hoci si ich predstavoval ako rúry, ktorými prúdi od povrchu tela do mozgu a mozgových komôr životný duch; hoci mozog považoval za ústredie, do ktorého prichádzajú všetky signály, a podľa princípu mechaniky /uhol dopadu rovná sa uhlu odrazu/, na základe odrazu /reflexu/ dochádza k reakcii. Pojem reflex a význam nervovej sústavy i jej práce, zohral ako vieme v dejinách psychológie základnú úlohu /Pavlovov nervizmus, reflex, - podmienený reflex; Anochinov princíp spätnej aferencie atď./.

^x Všimnime si, ako hodnotí Descarta napr. S.L.Rubinštejn: "...osobitné miesto v dejinách psychológie patrí Descartovi, ktorého idey mali mimoriadne veľký vplyv na ďalšie osudy psychológie". ... "Descartes zavádza súčasne pojmy: pojem reflexu na jednej strane a pojem vedomia na strane druhej".

^{xx} "Descartes po prvé formuloval ten pojem vedomia, ktorý sa stal ústredným pojmom psychológie nasledujúcich storočí." /S.L.Rubinštejn, c.d. s.58/.

Obr. č. 1

Descartesova predstava reflexu.

Napokon treba poukázať aj na ďalší Descartov príspevok, a príspevky iných novovekých filozofov, ktoré sa často zanedbávajú. Descartes tým, že vyhrotil dualizmus na najvyššiu mieru, predsa len uvažoval o vzájomnom pôsobení ducha na telo a naopak. Domnieval sa, že k takémuto pôsobeniu dochádza v mozgu. Keďže v mozgu je všetko usporiadané párne, nazdáva sa, že toto pôsobenie sa musí uskutočňovať v orgáne nepárnom - hypofýze. Inak povedané, Descartes správne predpokladal, že duch /mens/ je nositeľom "agitácie" - vášní, ktoré vychádzajú nielen z ducha, ale aj tela /napr. zo zmyslových orgánov, zo stavu organizmu - hlad, smäd, sex atď./. R.C.Bolles osobitne vyzdvihoval túto stránku Descartovho "teoretizovania", a to z týchto dôvodov: predchádzajúca filozofická koncepcia ľudského správania a činnosti v podstate vychádzala z dvetisíc rokov starej, racionalistickej koncepcie /Platón, Aristoteles, scholastika/, ktorej podstatou bolo, že človek má božskú dušu, slobodnú vôľu, rozum a smrteľné hriešne telo. Človek môže mať rozličné vášne a túžby, ale má rozum a slobodnú vôľu. Tým, že je človek slobodný, riadi sa rozumom, ktorý rozhoduje a dáva súhlas k tej či inej činnosti. Túto racionalistickú koncepciu /ktorá je príznačná pre nábožensky orientovanú psychológiu/ Descartes prekonáva už uvedenými úvahami. V súvislosti s tým R.C.Bolles upozorňoval, že Descartova filozofia bola dôležitým medzníkom v prelome tradičných scholastických doktrín.

V tomto prelome pokračoval Thomas Hobbes /1588 - 1679/. V dejinách psychológie /G.F.Alexandrova, B.E.Bychovského, P.F.Judina, A.M.B.Mitina/ hodnotia T.Hobbesa takto: "Bacon bol zakladateľom anglického materializmu, Hobbes bol pokračovateľom a systematikom materialistickej filozofie ... " Hobbesova filozofia bola vo vtedajších historických podmienkach krokom vpred v rozvoji materializmu /Praha, 1952, zv. II, str. 144/. R.C.Bolles,

zaoberajúci sa dejinami motivácie, vyzdvihoval tie stránky jeho filozofie, ktoré sa týkajú chápania človeka. Tvrdí, že Hobbes bol tvorcom nového druhu hedonizmu, a to hedonizmu psychologického. Rozdiel medzi etickým a psychologickým hedonizmom je tento: etický hedonizmus hovorí, že tendencia ľudí domáhať sa radosti a vyhýbať bolesti je eticky dobrá; psychologický hedonizmus je motivačný princíp, podľa ktorého človek túži po radosti a vyhýba sa bolesti /strasti/; tu sa etická otázka odsunula a prijala sa zásada, že ľudia sú hedonisti, pretože riadia svoje správanie tak, aby im prinášalo viac radosti ako bolesti /preto ani vôľa nemôže byť slobodná/. Racionalista priznáva tendencie po radosti a vyhýbaní sa bolesti, ale myslí si, že pomocou rozumu a vôle tieto tendencie zvládne. Hobbes je teda filozofom, ktorý umožňuje štúdium motivácie, preto myslel, že ľudská činnosť sa riadi už uvedeným princípom /R.C.Bolles, 1967, str. 21-55/. Treba podotknúť, že aj keď Hobbes predpokladal, že sa človek usiluje dosiahnuť radosť a šťastie a vyhnúť sa bolesti, t.j. aj keď bol naturalistom a hedonistom, odmietajú racionalistické nadprirodzené normy, nezostal individualistom, pretože meradlá cnosti a neresti vyplývajú u neho zo spoločenských noriem. "Len v štáte existuje všeobecná miera cností a hriechov. A touto mierou môžu byť len zákony každého štátu" /podľa Alexandrova, 1952, zv. II, str.146/.

Týmito niekoľkými poukazmi sme chceli naznačiť zavedenie pojmu vedomia, ktoré

- a/ umožnilo definovať predmet psychológie, umožnilo objaviť "špecifickosť psychológie" /Fraissee/ a súčasne neprekročilo idealistické chápanie tohto pojmu, ktoré v istej obmene prevzala introspektívna psychológia 19. storočia /Wundt/;
- b/ anticipovalo fyziologické koncepcie nervizmu podčiarknutím významu reflexu /Sečenov, Pavlov/;
- c/ prelomením racionalisticko-scholastickej koncepcie človeka, poukazom na základný hedonistický princíp - vyhľadávať radosť a vyhýbať sa bolesti ako motivačnému činiteľu - utvorila sa platforma aj pre výskum motivácie /psychologický obsah tomu dal S.Freud princípom slasti a strasti/.

Ďalším filozofom, ktorý sa zaslúžil v inom smere, a to úvahami o poznaní a metódach skúmania, bol Francis Bacon /1561 - 1626/. Mladá buržoázia, ako hovorí Rubinštejn, nepotrebovala útek do špekulácie, ale "pozitívnu znalosť prírody" a s tým spojenú rozvíjajúcu sa výrobu, rozvoj novodobého myslenia /začína sa rozvoj novodobých vied/. Marx - Engels považovali Bacona za praotca anglického materializmu a experimentálnych vied. Veľmi schematicky by sme mohli jeho teóriu a metódu poznania charakterizovať takto: predovšetkým odvrhol tradičnú sylogistiku a predsudky či poveru vyplývajúce z náboženskej horlivosti. Hlásal, že poznanie /veda/ bude mať úspech vtedy, keď bude predovšetkým definovaný predmet poznania a cieľ vedy. Predmetom poznania je príroda a cieľom poznania je poznanie jej zákonov, a tým aj využitie týchto poznatkov pre človeka a spoločnosť.

Kým podľa scholastiky zo všeobecného sa malo vyvodzovať jednotlivé, z jedného pojmu iný pojem, Bacon hlása, že základom poznania je skúsenosť a pojmy treba utvárať na základe zmyslovej skúsenosti. Zmysly sú teda zdrojom poznatkov, ktoré treba spracovať a zovšeobecniť. Teda pre vedeckú metódu je príznačné pozorovanie, analýza /rozsekanie, rozpitvanie prírody na prvky/ jednoduché čiastky, ktoré majú svoje vlastnosti /napr. pohyb mechanický, matematický, pud, životný duch, napätie, bytostná sila a pod./. Najdôležitejším prostriedkom nadobúdania skúseností a poznania je experiment.

Bacon nedocenil spojenie experimentu s matematickým spracovaním. J.Tvrdý hovorí, že Bacon vo "svojom odpore k Aristotelovej logike nedoceňuje význam novej matematickej dedukcie, ktorá dodáva indukcií chrbticu" /J.Tvrdý, Brno 1933, str. 186/. Dôraz na poznanie prírody, jej zmyslové poznanie, racionálna analýza je jednou stránkou vedeckej metódy. Druhú, nemenej dôležitú, tvorí zovšeobecnenie poznanej skutočnosti. To sú ďalšie, nové skutočnosti, príznačné pre obrat a nové smery v myslení novoveku, ktoré otvorili cesty rozvoju experimentálnych vied nielen prírodných, ale spoločenských a teda, ako uvidíme neskôr aj psychológie; tak ako sa to prejavilo v prvej veľkej psychologickú teórii - asocianizme.

Asocianistická psychologická teória využila to najnovšie, čo vzniklo v novoveku, a novú koncepciu poznávania prírody uplatňuje pri poznávaní duševného života.

Asocianistická teória sa opiera jednak o senzualistickú teóriu poznania, ktorú rozpracoval J.Locke /1632 - 1704/. Locke nadviazal na Bacona a Hobbesa, no obrátil sa proti Descartovej koncepcii vedomia /proti vrodeným ideám, vychádzal z predpokladu, že ľudská duša je pri narodení nepísaná doska /tabula rasa/ a jej obsah, idey-pocity vznikajú na základe zmyslovej skúsenosti a na základe duševnej skúsenosti - reflexiou /seba- pozorovaním/. Pravda, duša je aj aktívna, čo sa prejavuje pri zložitých duševných javoch: pamäti, pozornosti, myslení a pod. Táto teória poznania sa stala východiskom materialistov aj asocianistov 18.storočia. Výrazom toho bola základná téza senzualistického /senzus, lat.zmysel/ asocianizmu. Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu - nič nie je v mysli, čo nebolo v zmysloch.^x

Senzualizmus a asocianizmus sa šíri jednak v samotnom Anglicku /Hume, Hartley, Priestley/, jednak vo Francúzsku /Condillac, Helvetius, Lammettrie/.

^x Rubinštejn /1964, str. 60/ porovnávajúc Locka s Descartom dochádza k záveru, že Lockov "výklad vnútornej skúsenosti" je v podstate len empirickým variantom, napodobeninou descartovskej koncepcie vedomia. Podľa Locka predmetom psychológie je vnútorná skúsenosť a poznávanie sa uskutočňuje prostredníctvom reflexie odrazu nášho vnútorného sveta v sebe samom; táto reflexia nám dáva "vnútorné neomylné vnímanie vlastného bytia" ...Tak sa v rámci empirickej psychológie konštituuje introspektívna koncepcia vedomia ako osobitného vnútorného sveta, ktorý je uzavretý do seba a odráža sám seba.

v Nemecku je to Feuerbach. Senzualistický asocianizmus vychádzal síce z Locka, ale v mnohom ho prekonával, napr. odmietnutím "reflexie" ako nezávislejšie od pocitov. Schematicky povedané: asocianisti vychádzali z toho, že špecifickosť psychiky je vo vedomí. Základné elementy vedomia - pocity - vznikajú na základe zmyslovej skúsenosti /duša - tabula rasa/. Tak sa utvárajú prvky, z ktorých sa skladá vedomie. Vzťahy medzi týmito prvkami vyjadrujú asociačné /asociare, lat. združovať/ zákony. V združovaní predstáv, v ich asociáciách vidia vznikanie nových psychických útvarov, myslenia. Kým napríklad Aristoteles ešte v staroveku poznal význam asociácií a stanovil ich zákony pri pamäti, novovekí filozofi hľadali už všeobecné zákony; uplatňujúce sa v celom psychickom živote. Tak vznikol asocianizmus - prvá veľká a materialistická /vulgárno-materialistická/ koncepcia duševného života človeka. Jej významnými predstaviteľmi boli Th.Hobbes /1588-1679/, St.Mill, J.Locke /1632-1704, ďalej anglickí a francúzski materialisti osemnásteho storočia. Asocianizmus je psychologický smer, podľa ktorého vedomie sa skladá z najjednoduchších prvkov /pocitov/ vedomia, a v asociačných zákonoch vidí princíp vysvetľujúci celý duševný život. Asocianizmus bol prevládajúcou psychologickou teoriou v druhej polovici 19. storočia. Spájal sa so senzualizmom, podľa ktorého každý duševný obsah vzniká na základe zmyslového poznania. Treba spomenúť, že asocianistické myslenie sa uberalo dvoma smermi. Jeden smer: Locke a iní sa nestarali o materiálne základy asociácií, kým Hartley sa pokúša vysvetliť asociácie na základe "vibrácie" nervov. V jeho myšlienkach pokračoval J. Priestley.

Táto veľkorysá psychologická teória 17.-18. storočia stala sa vlastne teoretickou platformou, na ktorej vyrástla v 19. storočí "stavba psychologickéj vedy" /S.L.Rubinštejn, 1964, str. 61/. Fakt, že už v 18. storočí nevznikla experimentálna psychológia, vyplynul z toho, že v tých časoch dostatočne nepokročili vedy skúmajúce človeka, najmä fyziológia nervového systému, t.j. neuvytvoril sa nevyhnutný poznatkový rámec ani metodologická platforma.

Napokon celá koncepcia trpela - okrem iného - tým, že neriešila vzťah vedomia a bytia, čo sa negatívne odrazilo na neskoršom vývoji experimentálnej psychológie a viedlo ku kríze.

Základné riešenie vzťahu vedomia a bytia, osobnosti a spoločnosti, umožnili až práce K.Marxa, F.Engelsa a V.I.Lenina. Tieto práce vcelku zohrali svoju úlohu až po Veľkej októbrovej revolúcii, najmä v tridsiatych rokoch nášho storočia, keď sovietski psychológovia robili rozhodné kroky, aby psychológia dôsledne vychádzala z teórie a metodológie dialektického a historického materializmu. Pre rozvoj psychologického myslenia majú ich práce význam predovšetkým teoretický a metodologický, pretože utvárajú v doterajšom vývine ľudského myslenia a poznania monistickú koncepciu človeka v jeho vzťahoch k prírode a spoločnosti, prekonávajúc jednostrannosti idealistických, dualistických a vulgárno-materialistických koncepcií predchádzajúcich rokov. Domnievame sa, že jedine dôsledná monistická koncepcia

náuky o človeku dáva perspektívy štúdia psychologických javov, pretože iba z hľadiska tejto teórie je zabezpečené vedecké chápanie vzťahov bytia a vedomia, praktickej a teoretickej činnosti, prírodného a spoločenského v ich vzájomnej jednote tak, ako sa odzrkadľujú v psychike človeka.

Toto je všeobecný význam dialektického a historického materializmu, ktorý však treba v psychológii tvorivo rozpracovať, pretože ani Marx, ani Engels nezanechali ucelený spis, stať o psychológii /S.L.Rubinštejn, 1963, str. 155/. Jednako veľa podnetných myšlienok nachádzame v prvých prácach Ekonomicko-filozofické rukopisy z r. 1884 a v práci F.Engelsa Podiel práce na poľudštení opice /Bratislava, 1949/, ktorá bola napísaná v roku 1877, vyšla v roku 1880. Z psychologického hľadiska venoval pozornosť týmto prácam predovšetkým S.L.Rubinštejn, M.G.Jaroševskij a iní.^x

P r í r o d o v e d n é p r e d p o k l a d y v z n i k u p s y c h o l ó g i e

Aby sa mohol začať výskum v akejkoľvek oblasti, treba objasniť, čo treba skúmať /predmet vedy/ a ako skúmať /metóda vedy/; musí na to aj dozrieť čas, t.j. musí sa prejavíť naliehavosť preskúmať novú oblasť javov. Táto naliehavosť nastoľuje nevyhnutnosť rozšíriť hranice poznania, pretože sa naráža na javy, ktoré v rámci jestvujúcich disciplín nemožno adekvátne vysvetliť. Konkrétnejšie povedané, keď poznatky z fyziológie nervového systému pokročili tak ďaleko, že bádateľov napokon začala zaujímať ďalšia úroveň vedeckého poznania. Táto nevyhnutnosť sa prejavila preto, lebo vysvetlenie faktov na fyziologickej úrovni necháva ešte veľa javov nevysvetlených. To znamená, že vzniku a rozvoju psychológie musel nevyhnutne predchádzať rozvoj prírodovedy - najmä biológie, rozvoj biologických metód. Tento rozvoj nastáva v 19. storočí.

Pokrok v prírodných a príbuzných vedách bol však taký mnohostranný, že v mnohých krajinách vznikajú pokusy alebo objavy či koncepcie, ktorými sa prekonáva tradičný prístup v mnohých oblastiach; ak už priamo nezačína psychologické bádanie, tak je neobyčajne jasne naznačené. To všetko nás oprávňuje povedať, že základy psychologického bádania v rozličných oblastiach boli v minulom storočí položené vo viacerých krajinách: napr. základy psychofyziky - Weber - Fechner /Nemecko/, psychofyziológie zmyslových orgánov - Helmholtz /Nemecko/, porovnávacej psychológie a psychológie zvierat - Darwin /Anglia/, psychoneurológie a reflexológie - Sečenov - Bechterev /Rusko/, klinickej psychológie - Charcot /Francúzsko/ atď. Príspevky týchto bádateľov k základom psychológie, ako uvidíme, boli neobyčajne dôležité, no títo bádatelia zostali vo svojich laboratóriách a klinikách s tradičnými názvami. Aj keď hovoria o psychológii, jednako sú viazaní

^x Sovetskaja psichotechnika, ročník 1933, č. 1, ďalej v práci Zásady a cesty rozvoja psychológie /Bratislava, 1963/, Jaroševskij M.G., Psychológia v XX. storočí, /Bratislava, 1976/ a iní autori, najmä v časopise Voprosy psichologii, Moskva.

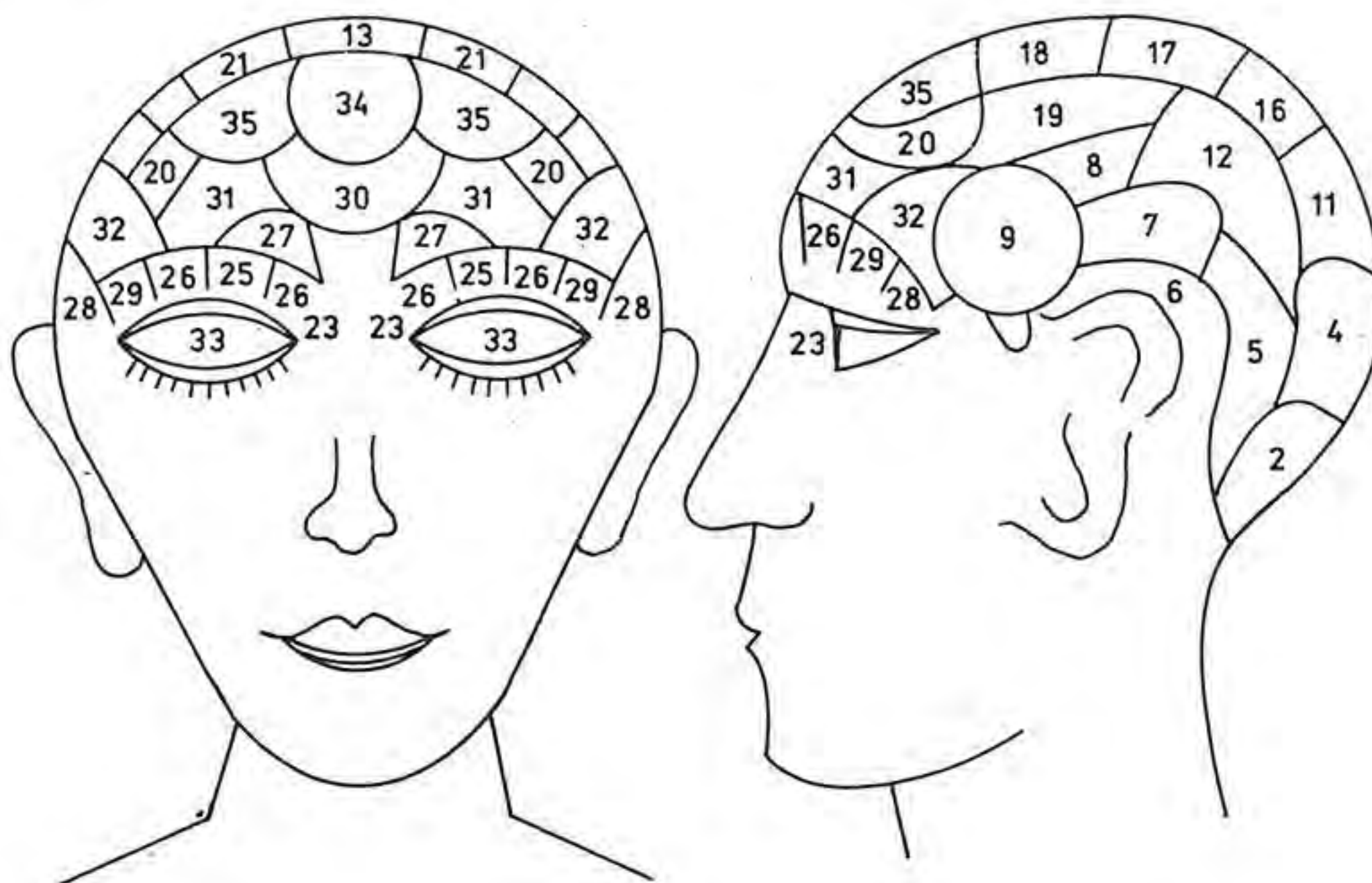
rámcom svojho odboru. Všimnime si teraz niektoré významné úspechy, ktoré sa dosiahli v tejto etape prírodovedných predpokladov vzniku psychológie.

1. Predovšetkým si všimnime pokroky vo výskume nervstva a centrálného nervového systému. Fyziológii sa skôr než psychológii podarilo osamostatniť od filozofie, hoci aj tu prevládali filozofické koncepcie - vitalizmus, mechanizmus. Roku 1800 Bichat zavádza účinne biologické metódy, využíjúc fyziku a chémiu /mikroskop, galvanometer, indukčnú cievku, kymograf/. /Fraisie P., 1967, str. 15-16/.

Mohlo by sa povedať, že výskum nervovej sústavy sa začína objavom, ktorý urobil Ch.Bell, anglický lekár a fyziológ. Zistil existenciu senzorických a motorických nervov, čo nezávisle od neho objavil Magendie, francúzsky bádateľ /1811-1822/. Odtiaľ Bell-Magendieho zákon, podľa ktorého senzitívne nervy idúce z receptorov vedú do miechy na dorzálnnej strane, kým motorické idú z miechy ku svalom z ventrálnej strany.

Až roku 1848-1849 podarilo sa Du Bois-Reymondovi zistiť existenciu šírenia sa nervového vzruchu. Roku 1850 Helmholtz meral rýchlosť prenosu vzruchu po nerve žaby, neskôr meral šírenie vzruchu na senzitívnych nervoch človeka.

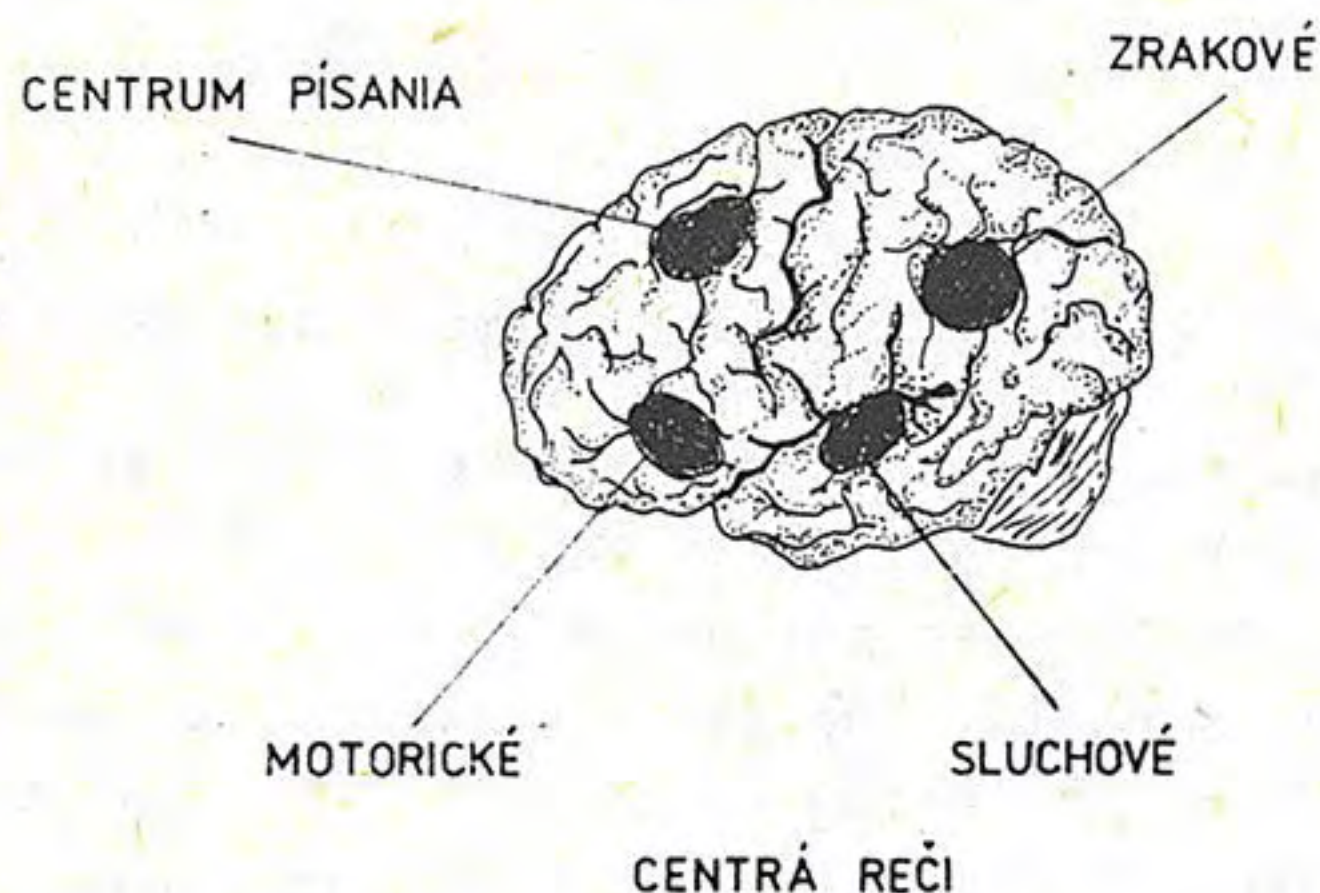
Takisto pred rokom 1800 začal sa záujem bádateľov o mozog. Viedenský anatóm F.J.Gall /1758-1828/ vyslovil predpoklad, že istému tvaru lebky zodpovedajú v mozgu lokalizované schopnosti a povahové vlastnosti. Táto teória, ktorá sa už dnes pokladá vo vede za šarlatánstvo, nazývala sa frenológia /frén, gr. rozum, duch/. Jeho myšlienka však nebola zlá, len prístup bol nevyhovujúci.

Obr. č. 2
Gallova predstava o lokalizácii psychických vlastností

Znázornenie mozgových oblastí s údajnými sídlami psychických vlastností a schopností podľa jedného z pokusov frenológie: 2-láska k deťom, 4-pohlavný pud, 5-dravosť, 6-radosť z ničenia, 8-hrabivosť, 9-zmysel pre systém, 11-márnomyselnosť, 12-uvážlivosť, 13-dobromyselnosť, 16-svedomitosť, 17-dôverčivosť, 18-obdiv, 19-idealizmus, 20-veselosť, 21-napodobivosť, 23-zmysel pre umenie, 24-zmysel pre osoby, 25-hmat, 26-zmysel pre farbu, 27-zmysel pre miesto, 28-počtárstvo, 29-zmysel pre poriadok, 30-ostrovtip, 31-vtipnosť, 32-nadanie pre hudbu, 33-nadanie pre reči, 34-porovnávacia schopnosť, 35-tvorivá sila

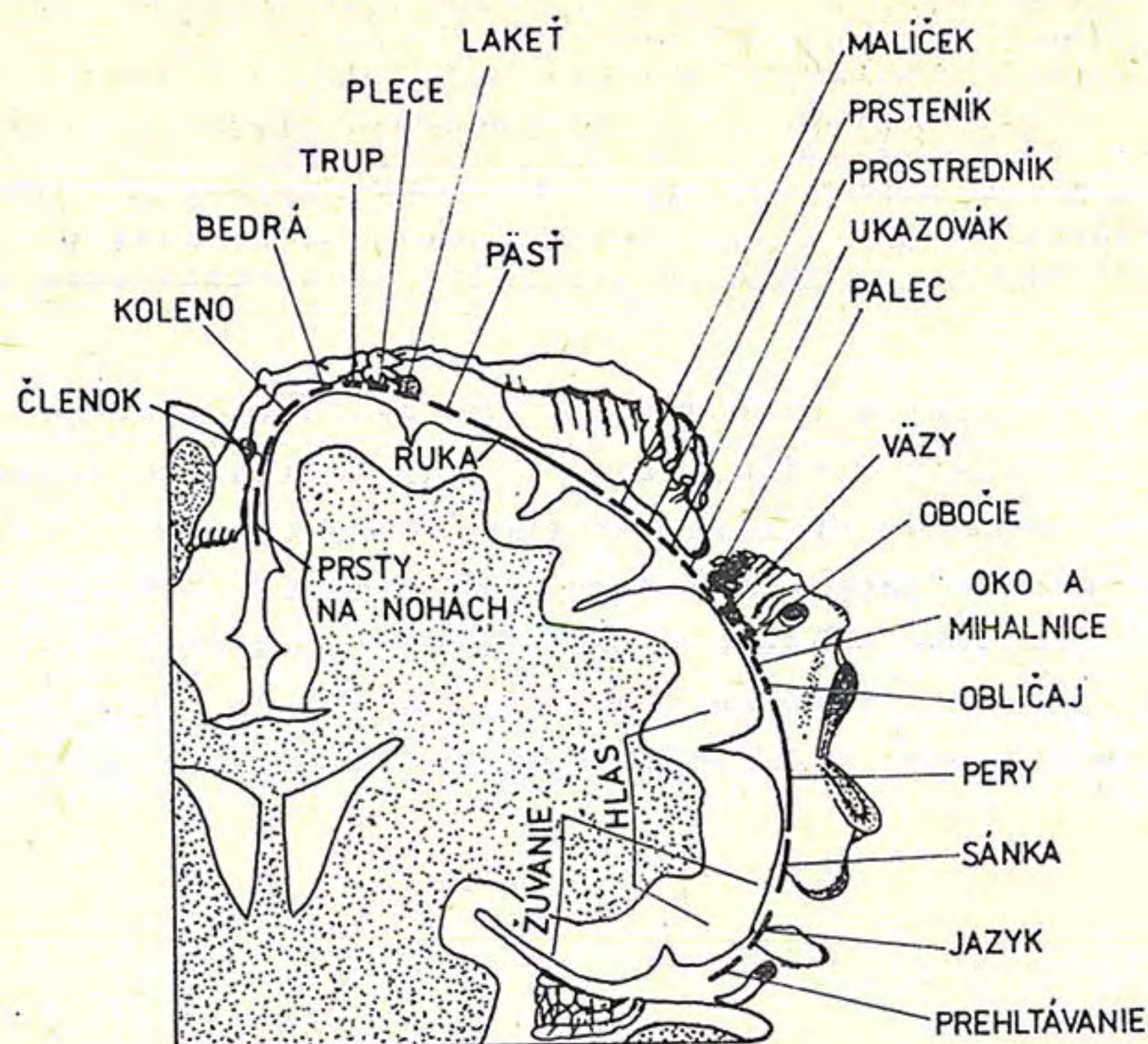
Mozog zostal už v pozornosti bádateľov. Do histórie výskumu mozgu sa prvý zapísal lekár P.Broca z Paríža, ktorý poznal pacienta duševne zdravého, ale nemého. Posmrtná operácia ukázala poruchu centra v zadnej časti mozgu, v treťom spánkovom závite ľavej hemisféry. Iný bádateľ, C.Wernicke /1848-1905/, psychiater z Berlína, objavil senzorické centrum reči /zadný okraj horného spánkového závitu/ pri skúmaní afázií /fasis, gr. reč - afázia = porucha reči/. Zrakové centrá v okcipitálnych lalokoch kôry mozgových hemisfér - Ferrier.

Obr. č. 3

Mozgové centrá reči a písania

Dráždenie mozgu elektrickým prúdom použili chirurgovia roku 1870 G. Fritsch a E.Hitzig. Pri experimentoch so zvieratami dráždili elektrickým prúdom isté časti mozgu a zistili, že dráždenie vyvoláva špecifické pohyby tela. Tak sa v mozgovej kôre lokalizovali pohybové centrá tváre, neskôr trupu a končatín. Touto metódou sa zmapovali motorické aj senzorické oblasti mozgu. To sú základné objavy, na ktorých budovali ďalší bádatelia, napr. Sherrington, Penfield, Lurija atď., a stali sa súčasťou dneška. Dopĺňajú sa ďalšími prácami týkajúcimi sa najmä retikulárnej formácie, limbického systému atď.

Obr. č.4

Lokalizácie motorických centier organizmu v mozgovej kôre

2. Ďalšou cestou vedúcou priamo k požiadavke štúdia psychologických javov bol výskum zmyslových orgánov, ktorý napokon vyústil do štúdia pocitov a vnemov. Základný podnet na to dal objav špecifickosti zmyslových orgánov /Fraisie, P., 1963, str. 17/. Na tomto úseku sa preslávili najmä E. H. Weber /1795-1878/, anatóm a fyziológ na univerzite v Lipsku, a H. L. v. Helmholtz /1855-1866/, fyziológ, ďalej M. v. Frey, E. Hering a iní.

Prácam na tomto úseku predchádzala myšlienka Ch. Bella, podľa ktorej senzitívne nervy neslúžia viacerým zmyslom, ale iba jednému, napr. sluchu, zraku. Na tomto základe fyziológ J. Müller vypracoval teóriu o "špecifických nervových energiách", podľa ktorej podráždenie /napr. aj elektrickým prúdom/ príslušných centier vyvoláva príslušné pocity. Podľa sovietskych vedcov nedocenil kôrové jadrá analyzátorov a evolučný proces adaptácie organizmov a ich orgánov.

E. H. Weber sa hlboko zapísal do psychológie, a to svojimi prácami o zmyslových orgánoch, aj prácami z oblasti psychofyziky. Weber rozlíšil kožné zmysly /majúce ukončenie nervov v koži/ a svalové zmysly /kinestetické - nervové ukončenia sú v organizme/. Rozlíšil pocity tlaku a teploty. Na ich skúmanie zostrojil kružidlo /Weberovo kružidlo, resp. esteziometer/. Helmholtzovo dielo Fyziologická optika /Handbuch der physiologischen Optik, 1861/, preložené do hlavných svetových jazykov, stalo sa klasickou knihou

používanou viac ako 60 rokov na univerzitách. Helmholtz sa preslávil preskúmaním - ak tak možno povedať - zrakových pocitov a vnemov /vynašiel oftalmoskop/. Je tvorcom trichrometrickej teórie videnia - známej pod menom Young-Helmholtzova teória, podľa ktorej jestvujú tri formy čapíkov: reagujúcich na červenú, zelenú a modrofialovú farbu. Ostatné vznikajú podľa zákonov miešania farieb. Preskúmal ďalej sluchové ústrojenstvo a je tvorcom tzv. rezonančnej teórie počutia, podľa ktorej na membráne basilaris je systém napätých strún, ktorých chvenie vibruje s tónom a zodpovedá jeho výške. Venoval pozornosť tónom a osvetlil aj tzv. vrchné tóny. Prispel, ako upozorňuje P.Fraisse, k vnímaniu teóriou "neuvedomovaných úsudkov". Tvrdí, že každý vnem obsahuje viac než "senzorický údaj". Toto viac pochádza z neuvedomovaných úsudkov /Fraisse P., 1967, str.23/. Odráža sa tu skúsenosť, učenie - "osobná rovnica vedca", "atmosféra laboratórií" a pod. Beetz K.O. /1913, str. 125/ na okraj hodnotenia Helmholtza píše: "Metafyzika je zavrhnutá, neudržateľnosť Müllerovho zákona dokázaná a je vytvorená základňa, na ktorej sa dá ďalej stavať". Toto hodnotenie preveril čas a Helmholtzova práca je nerozlučne spätá so vznikom psychológie.

Ewald Hering nadväzoval na práce Webera aj Helmholtza. Je autorom štvorfarebnej teórie videnia /červená-zelená, modrá-žltá/. Rozlíšil na sietnici opäť tri druhy receptorov: jeden zodpovedá farbe červená-zelená, druhý modrá-žltá, tretí biela-čierna. Farby sa rozlišujú tak, že červená, žltá a biela farba vyvolávajú katabolický /rozkladný/ proces, kým ostatné farby vyvolávajú anabolický proces.^x

Z uvedených, len veľmi stručne nadhodených faktov vidíme, že psychofyziologické základy pocitov a vnemov boli už tak rozpracované, že aj dnes mnohé zo základných poznatkov platia, ba čo viac, Helmholtz a iní sa už zaoberali nielen otázkami fyziológie pocitu a vnemu, ale aj psychologickými otázkami, čím sa na tomto úseku rozvoju psychológie otvára cesta dokorán.

P r o b l é m f y l o g e n é z y - p s y c h o l ó g i a z v i e r a t a p o r o v n á v a c i a p s y c h o l ó g i a

Meno Ch.Darwina /1809-1882/ patrí dnes k základu každej vedy o organizmoch a pre psychológiu má zásadný význam.

Predovšetkým svojou evolučnou teóriou /prirodzený výber/ vyslovil základný princíp determinizmu, platný pre vývoj celého ľudstva, teda aj človeka. Poukázal na neplodnosť teologických úvah, odstránil metafyziku z antropogenézy. Vcelku by sme mohli povedať, že postavil na reálne základy všeobecnú vývinovú teóriu /fylogenezu, antropenezu, ba aj ontenezu/; utvoril základy a sám začal vedecký výskum zložitých foriem správania zvierat, človeka. Upozorníme heslovite na niektoré fakty: a/ predovšetkým zo psychológie odstránil animizmus a subjektivismus /vysvetľovanie správania zvierat na základe ľudskej psychológie/. R.C.Bolles /1967, str. 21-50/

^x Uvedené teórie sa aj dnes uvádzajú. V súčasnosti ich dopĺňa teória Ladd-Franklinovej.

ukazuje, že Darwin bol prvý, ktorý podal objektívnu definíciu inštinktu vyjadrenú v pojmach zvieracieho správania. Inštinkty pokladal za komplexné reflexy, ktoré možno analyzovať na jednotlivé zložky /v súlade s mechanizmom náhodnej variácie a prirodzeného výberu/. Keďže evolúcia postupuje malými krokmi, aj inštinkt musia utvárať jednotlivé malé časti. R.C.Bolles ďalej vyzdvihoval, že Darwin sa roku 1872^x pokúsil analyzovať inštinktívne a emocionálne správanie v jeho základných a dedičných komponentoch, čo pokladá za začiatok úvah vysvetľovať ho na základe špecifických reflexov; b/ tou istou prácou prispel k výskumu emócií tvrdiac, že emocionálny výraz je aj u dnešného človeka /cerenie zubov/ zvyškom kedysi užitočného správania /naháňanie strachu nepriateľovi/ a pod. Darwin konal prvé pokusy s emóciami: exponoval pokusným osobám obrazy predstavovaných citových výrazov; c/ svojou evolučnou teóriou vytvoril reálnu základňu na štúdium psychiky a správania zvierat aj človeka na princípe, ktorý umožnil modelovať problémy ľudskej psychológie na zvieratách. P.Fraisse /1967, str. 32/ pripája k Darwinovi takýto komentár: "Darwin v skutočnosti neznížil človeka k zvieratu, ale tým, že mu pripísal pozornosť, pamäť, predstavivosť, reč, usudzovanie rozumu, mravnosť...pozdvihol zvieratá k človeku." Nie div, že s výskumom zvierat začali Angličania, a najmä túto disciplínu rozvinuli Rusi /Pavlov/ a Američania - Yerkes /1878-1956/, Thorndike, Lashley atď. Tým sme sa však dostali už do prítomnosti.

Osobitný význam nadobúda Darwinovo dielo pre psychológiu v svetle prác Marxa a Engelsa. M.Prenant /1949, str. 141/ výstižne povedal: "Marx a Engels pokračovali v jeho diele a vedeckou syntézou s istotou stanovili, že človek je materiálna bytosť, ktorá pôsobí materiálnymi prostriedkami na materiálnu prírodu. Príroda zasa spätne pôsobí na neho, pretože sa spoločne vyvíjajú a majú ustavične novú históriu. Tieto poznatky sú základom historického materializmu aj vedeckého socializmu a marxizmus nimi doplnil revolučné prvky, ktoré nachádzame v učení veľkého Darwina".

M y š l i e n k a r e f l e x u v p s y c h o l ó g i i

Materialistické náhľady ruských revolučných demokratov Gercena, Dobroľubova, Černyševského, Pisareva - utvárali v predrevolučnom Rusku príznačnú atmosféru na rozvoj originálnych slobodných myšlienkových koncepcií. Táto atmosféra sa odrážala v prácach mnohých bádateľov: chemika Mendelejeva, fyziológa rastlín Timirjazeva a vzhľadom na náš problém v prácach Ivana Michajloviča Sečenova /1829-1905/. Sečenov, ktorý precestoval hlavné strediská výskumu v západnej Európe a poznal hlavné problémy a postavy európskych fyziológov /J.Müllera, C.Ludwiga, Helmholtza, Cl.Bernarda a i./, je prvým ruským fyziológom, ktorý neprednášal len cudzie názory, ale bol originálnym teoretikom vo fyziológii a tvorcom novej, už vyzretej myšlienky o reflexnej činnosti mozgu.

^x Výraz emócií u človeka a zvierat /Expressions of the Emotion in Man and Animals/.

Jeho hlavnými prácami sú: Mozgové reflexy /1863/, Kto a ako má pracovať v psychológii /1873/, Predmetné myslenie z fyziologického hľadiska /1884/.

Sečenov je tvorcom myšlienky, že psychické javy majú reflexný základ a že tvoria stredný článok reflexnej reťaze. Túto svoju koncepciu opiera o experimenty, najmä o objav tzv. centrálného útlmu, ktorý urobil r.1862 v Paríži v laboratóriu Clauda Bernarda. Ak sa dekapitovanej žabe dráždi sval, pozorujeme reflexnú motorickú reakciu; ak sa ten istý pokus urobí s nedekapitovanou žabou, reflex sa môže zoslabiť, čiže možno hovoriť o centrálnom útlme /t.j. o tlmení reflexnej činnosti CNS/.

V 60-80 rokoch minulého storočia, t.j. v období rozvíjania introspektívnej psychológie, bola priam revolučnou myšlienkou: duševnú činnosť nemožno oddeliť od fyziologickej, duševné javy sú povahy reflexnej. Všetky psychické javy bez výnimky sa rozvíjajú reflexnou cestou. Napr. pamäť možno vysvetliť na základe "stopy" v mozgu; myslenie je tiež reflexom, ktorému chýba efektorná časť; emócia, vášne sú reflexy so zosilnením hybného ukončenia; chvením motorického ukončenia vzniká vášeň, vzniká túžba.

Svojimi výskumami teda došiel k uzáveru, že stredný článok - reflexu tvoria nervové bunky v ústredí CNS, t.j. v mozgu. Tam vznikajú tzv. psychické procesy, ktoré sa však prejavujú v efektore, vo svalovej činnosti. Preto sa domnieva: "Celá nekonečná rozmanitosť vonkajších prejavov mozgovej činnosti smeruje napokon k jednému javu - ku svalovému pohybu. Ak sa smeje dieťa pri pohľade na hračky, ak sa usmieva Garibaldi, keď ho prenasledujú za veľkú lásku k vlasti, ak sa chveje dievča pri prvej myšlienke na lásku, ak tvorí Newton svetové zákony a zapisuje ich na papier, to všetko je napokon pôsobením pohybu svalov" /I.M.Sečenov, 1952, str. 15/.

Sečenov poznal, že na báze reflexu akákoľvek psychická činnosť spočíva v interiorizácii a exteriorizácii /Jaroševskij, M.G., Bratislava 1975/ t.j. prejavuje sa v správaní.

Ďalej sa domnieval, že zákonitosti vonkajších prejavov sú málo prebádané. "Základom novej psychológie budú namiesto mudrovania, našepkávaného klamným hlasom vedomia, pozitívne fakty alebo zásady, ktoré môžu byť kedykoľvek kontrolované skúsenosťou" /tamže, str. 30/.

Z toho vidíme, že Sečenov vyzdvihol metódu výskumu psychických javov veľmi vysoko a otázku objektívnosti a odmietnutia subjektivity položil oveľa presnejšie, ako to urobil o pol storočia neskôr behaviorista J.B.Watson. Prácu Sečenova ocenil V.I.Lenin, keď povedal: "On, tento vedecký psychológ, odhodil filozofické teórie o duši a podobral sa priamo skúmať materiálny podklad psychických javov "nervové procesy"..."

Sečenov, hoci sám ďalší krok neurobil, jednako zasial osožnú myšlienku objektívneho skúmania psychiky, ktorá sa rozvinula v Rusku i v Amerike.

V Rusku originálne rozvinul jeho myšlienky I.P.Pavlov /1849-1936/, ktorý vytvoril metódu výskumu podmienených reflexov a novú disciplínu

objektívneho výskumu správania - vyššiu nervovú činnosť. Tým sa Sečenov a Pavlov stali jednými zo zakladateľov objektívnej metódy výskumu správania - psychiky. Pavlovovo dielo patrí medzi základné práce, ktoré ovplyvnili a dosiaľ ovplyvňujú psychologický výskum.

V Rusku to bol ďalej V.M.Bechterev, neurológ a psychiater, ktorý založil v Petrohrade Ústav psychoneurológie /1907/. Bechterev sa pokúsil zaobísť bez termínu psychológia a namiesto neho zaviedol termín reflexológia, ktorej predmetom má byť štúdium "odpovedí na vonkajšie alebo vnútorné podnety". Bechterevov význam je opäť v snahe po objektívnosti.

A b n o r m i t y p s y c h i k y a s p r á v a n i a

Je zaujímavé, že v druhej polovici minulého storočia dozrievali problémy - výskum psychologických javov nielen v norme /zmyslové orgány, výskum mozgu, evolučná teória a fylogenetické problémy, výskum vyššej nervovej činnosti/, ale bádatelia začali venovať väčšiu pozornosť patologickým formám, najmä tzv. neurózam, ktoré sa odlišujú od duševných chorôb alebo psychóz.^x Zdá sa, že najvhodnejšia pôda pre rozvoj psychologického myslenia bola tam, kde sa vyskytovali najprogresívnejšie neuropatologické a psychiatrické myšlienky.

Ak má chémia svoju predhistóriu v alchýmii, tak aj pri patologických javoch stretávame sa s podobným javom. Azda na začiatku bola to postava Mesmera, ktorý v druhej polovici 18. storočia vyšiel z Paracelsových myšlienok o možnostiach vyliečiť choroby magnetickým pôsobením hviezd. Mesmer prišiel s myšlienkou liečiť choroby pomocou magnetu, neskôr pomocou tzv. "animálneho magnetizmu" vychádzajúceho z ľudských tiel. Prieskum ukázal, že na liečebnom efekte sa zúčastňuje fantázia pacienta a mesmerizmus bol prehlásený za šarlatánstvo. Mesmerizmus žil vo Francúzsku aj napriek tomu dlho a viacerí bádatelia sa začínali zaujímať o sugesciu a hypnózu /termín zaviedol Angličan J.Braid/. V Nancy vznikla celá škola, ktorá pracovala pri neurózach s hypnózou, osobitne pri hystérii. Najslávnejšie mená v tejto oblasti boli A.A.Liebeaut /1823-1904/ a H.Bernheim /1837-1919/. H.Bernheim svojimi úspechmi lákal mnohých mladých psychiatrov, o čom svedčí aj to, že S.Freud ho dvakrát navštívil. Bernheim vypracoval koncepciu hypnózy a sugescie.^{xx}

Najvýraznejšou postavou bol však Jean Charcot /1823-1893/, profesor

^x Neuróza je názov ochorení, pri ktorých sa nenachádzajú organické poruchy; jestvujú však funkčné poruchy prejavujúce sa v zážitkoch, správaní, resp. telesných zmenách, napr. závraty, poruchy vedomia, strach atď., pričom postihnutý môže vykonávať bežné domáce a profesionálne práce. V niektorých smeroch má ťažkosti alebo sa správa ako čudák; psychoza je označenie pre duševnú chorobu, ktorá sa vyznačuje dezintegráciou /rozpadom/ osobnosti a neschopnosťou vpravovať sa do normálnych životných podmienok /Porovnaj Drever, J. - Fröhlich W.D.: Wörterbuch zur Psychologie, München, 1970/.

^{xx} Freud dokonca preložil Bernheimove spisy, podobne aj Charcotove /u nás teraz vyšla práca J.Hoskovca o hypnóze/.

anatómie preslávenej École de la Salpêtrière, ktorého porovnávajú so slávnym Pinelom. Charcotovo dielo je rozsiahle. Vzhľadom na problém, ktorý sledujeme, treba povedať, že sa zaoberal aj štúdiom hypnózy /podobne ako v Nancy/. Rozlíšil 3 štádia hypnózy: letargiu - nečinnosť, katalepsiou - strnulosť, somnambulizmus - rozpoltenosť, podobnú aktivitám počas spánku. Dokázal v hypnóze vyvolať hysterické symptómy a preto sa domnieval, že hystéria a hypnóza sú príbuzné. Hypnózou liečil hysterické symptómy. Preslávil sa tým, že odstránil tisícročné povery o hystérii. Charcot opísal hystériu ako klinickú chorobu /zistil, že jestvuje nielen u žien, ale aj u mužov/. Svojimi názormi a liečebnými metódami ovplyvnil nielen myslenie psychiatrov, ale aj psychológov. Z neho vyšiel Pierre Janet /1859-1947/ a S.Freud, ktorý tu a v Nancy nahliadol do podstaty hystérie aj neuróz a vychádzajúc z toho, čo počul a videl u Bernheima i v Salpêtrière vyvinul svojrázny - čisto psychologický - spôsob myslenia a ošetrovania neuróz. To sme už v psychológii.

P.Janet bol erudovaný vo filozofii /doktorát filozofie získal r.1889/, ale aj v medicíne, a to v psychopatológii. Dielo P.Janeta je rozsiahle a originálne. Janet je teoretikom, experimentálnym psychológom. Vedel sa varovať Freudových krajností: napr. chápal psychológiu ako vedu o vedomí a javy, ktoré Freud opisoval pod pojmom nevedomia, opisuje pod pojmom "double conscience" /zdvojené vedomie/, pravda, patologický materiál, s ktorým pracoval, ho núti komplexnejšie chápať psychologický jav i v jeho rečovej a činnostnej zložke.

Klinika prispela netušenou mierou k štúdiu psychopatologických problémov, ktoré od Charcota a Janeta išli vlastnými cestami, ale základy boli položené v Salpêtrière.

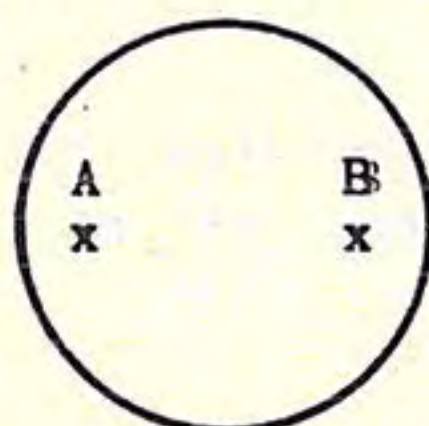
2. VZNIK EXPERIMENTÁLNEJ PSYCHOLÓGIE - PSYCHOLÓGIA AKO VEDA O VEDOMÍ

P s y c h o f y z i k a

Prvú kapitolu experimentálnej psychológie napísali dvaja nemeckí bádatelia, anatóm a fyziológ E.Weber a fyzik Th.Fechner /1801-1887/ - profesori na univerzite v Lipsku, zakladatelia tzv. psychofyziky. Dielo Th.Fechnera *Elementy psychofyziky* /1860/ sa v literatúre považuje za prvú prácu z experimentálnej psychológie a táto problematika dodnes nestratila aktuálnosť, ba metódy, ktoré zaviedla sa používajú.

Keďže Fechner nebol iba fyzik, ale aj filozof, postavil si otázku, či je možné merať vzťah medzi fyzickým a psychickým svetom. Ako fyzik vedel, že objaviť tieto vzťahy bude možné len takou metódou, ktorá by umožnila merať psychické javy.

Pokrok v psychologickom myslení do tých čias - ako sme už uviedli - bol v tom, že v duchu novodobej prírodovedy asocianisti rozložili psychiku, vedomie na jednoduché elementy - pocity. Keďže vedecká metóda žiada skúmanie vzťahov medzi istými predpokladanými elementami - filozofi asocianisti použili asociačné zákony. Nevynašli však metódy na ich meranie, preto psychologické skúmanie nebolo možné; psychika bola do seba uzavretým útvarom a vzťahy, jednotlivé pocity A,B sa nedali merať; nedali sa merať ani vzťahy medzi nimi. Schematicky by sme túto situáciu mohli naznačiť takto:

- psychika - vedomie /do seba uzavretý svet/
A,B - jednotlivé pocity, a ich vzťahy,
Fechner teda videl, že pocit sa priamo
odmerať a matematicky vyjadriť nedá.

Jestvovali však práce lipského kolegu Webera, ktorý sa zaoberal skúmaním tzv. "rozdielových prahov".^x

Weber sa napr. zaoberal takouto otázkou: ak použijeme závažie napr. 100 g, koľko g treba priložiť, aby rozdiel /nielen pre pokusnú osobu/ bol "práve badateľný". Prišiel k takémuto výsledku: k 100 g treba priložiť 2 g, aby bol rozdiel badateľný, k 200 g 4 g atď., t.j. podnet sa musí zväčšiť o istú konštantu /konštantný zlomok pôvodného podnetu/, aby rozdiel, napr. na váhe, bol badateľný. Toto zistenie vyjadruje Weberov zákon:

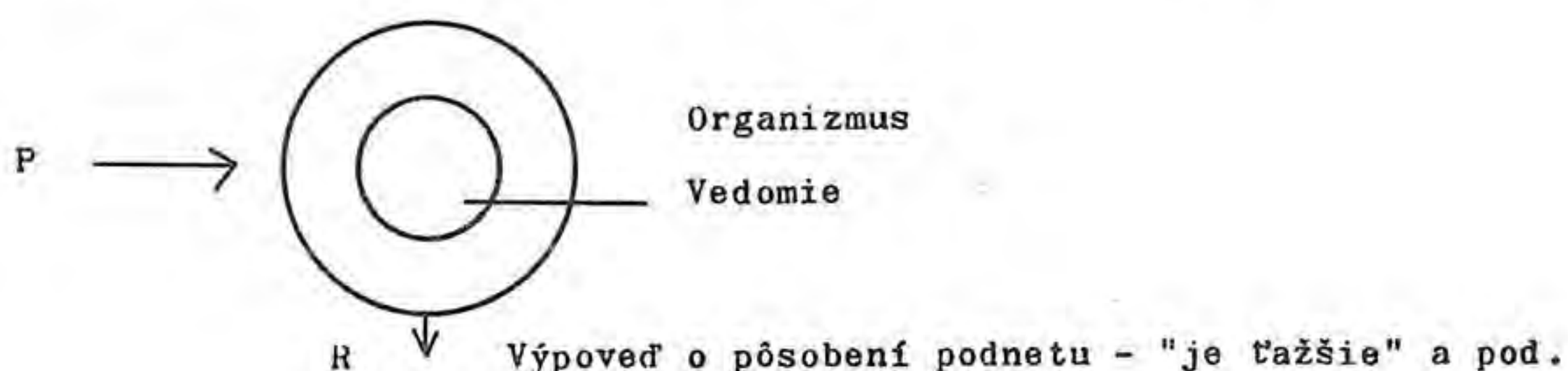
$$\frac{\Delta J}{J} = K/J - \text{intenzita, } \Delta J - \text{prírastok potrebný na pozorovateľný rozdiel}$$

x

Prah - lat. limen - je hranica oddeľujúca podnety, ktoré nevnímame /na ktoré nemožno napr. vytvoriť podmienený reflex a na ktoré organizmus ne-reaguje/; rozlišuje sa spodný prah /podnety, ktoré "ešte" nevnímame, nazývajú sa subliminálne; horný prah /podnety, ktoré "už" nevnímame/ a rozdielový prah /t.j. hodnota, o ktorú musí vzrásť podnet, aby rozdiel, napr. prírastok na závaží, ktoré kladieme na ruku bol "práve pozorovateľný"/.

Keď Fechner videl, že nie je možné merať pocity a videl Weberove pokusy, prišiel na myšlienku merať rozdiely pôsobiacich podnetov a súčasne merať rozdiely pocitov. K tomu bolo nevyhnutné nájsť presné miery na meranie rozdielných prahov. A tak vyvinul jednak tzv. psychofyzické metódy,^x jednak zaviedol matematické spracovanie výsledkov. Na základe starostlivých meraní došiel k zákonu, ktorý dnes nazývame Weber-Fechnerovým zákonom: podnet sa zväčšuje geometrickým radom, kým intenzita pocitu vzrastá priamo úmerne logaritmickým radom.

Dôležitosť tohto zákona nie je azda v ňom samom, ale vo vyvinutých metódach a v základni nového metodologického prístupu k skúmaniu psychologických javov. Prvý raz sa našla metóda, ako skúmať psychologické javy. Schematicky by sme to mohli naznačiť takto:

Keďže pocit nemôžeme merať priamo, bude sa merať v závislosti od pôsobiaceho - presne definovaného - podnetu /P/, ktorý pôsobí na organizmus a spôsobuje vo vedomí zmeny; v danom prípade "práve pozorovateľné", vyjadrené výrokom "je ťažšie". Tento metodologický pokrok bol možný ďalej preto, lebo Fechner matematicky spracúval odhady pokusných osôb tak, aby sa prihliadalo na možnú individuálnu variabilitu výpovedí pokusnej osoby. Najväčší význam fechnerovej psychofyziky vidíme teda v metodologickom prístupe, ktorý umožnil experimentálny výskum psychologických javov, v objavovaní a použití experimentálnych metód. Skúmanie a meranie psychologických javov, ktoré umožňujú empirické fakty /v danom prípade výpovede/ kvantifikovať, t.j. matematicky spracovať.^{xx} Takto sa utvoril metodologický základ na experimentálny psychologický výskum. Zostalo len otvoriť prvé psychologické laboratórium na svete.

Z nášho stručného náčrtu prírodovedných predpokladov psychológie sme videli, že v mnohých oblastiach a mnohých krajinách približne v rovnakom čase sa nahromadilo toľko faktov, že už bolo načas odpovedať na aktuálnu otázku, ktorú postavil r.1873 Sečenov: Kto a ako má pracovať v psychológii?

^x Najhlavnejšie sú tieto tri:
a/ metóda limitov,
b/ metóda konštantných podnetov,
c/ frekvenčné metódy

^{xx} V súčasnej psychológii sa vo vývoji psychofyziky rozlišujú dve fázy: klasická psychofyzika - Weber-Fechner aj pokračovatelia - a moderná psychofyzika, ktorá sa datuje od r.1940. Pozri G.Ekman: Psychofyzika a merné metódy psychologické v R.Meilli-H.Rohracher: Učebnice experimentálnej psychológie /Praha, 1969, str.29 a ďalej/. Ekman v tejto stati podáva systematický náčrt už výlučne modernej psychofyziky. /U nás v tom smere pracuje I.Šipoš, I.Valter a i./.

W.Wundt r.1879 otvoril Psychologický ústav v Lipsku

Založenie prvého psychologického pracoviska na svete znamená oficiálne uznanie psychológie ako vedy. Fyziológ a filozof W.Wundt vstupuje takto do dejín ako prvý psychológ a prvý profesor psychológie na univerzite. Wundta k tomuto kroku uspôsobila neobyčajná fyziologická a filozofická erudícia, sklon k experimentovaniu a nachádzanie nových experimentálnych metód.

Založenie prvého psychologického pracoviska malo zásadný význam v niektorých smeroch: predovšetkým oddelilo filozofické a introspektívne úvahy o duši; v psychológii prestali mať miesto, pretože psychologické javy sa už skúmali nie za "zeleným stolom", ale experimentálne v laboratóriách. Pre túto hlavnú orientáciu sa novozaložená disciplína nazvala "experimentálnou psychológiou". Tým bolo povedané, že vedecké skúmanie psychologických javov je experimentálne, iné než experimentálna psychológia, je špekuláciou, je špekulatívnou psychológiou; táto požiadavka určila aj ráz ďalšieho psychologického skúmania, ktoré často presiahlo pôvodné Wundtove predstavy /napr. výskum myslenia a pod./; Wundt budoval empirickú experimentálnu psychológiu na týchto predpokladoch.

Predovšetkým sa nazdával, že psychológia ako empirická veda sa nemôže zaoberať otázkou duše ako substancie, pretože by to bol metafyzický prístup; pojem duša však nezamieta, ale chápe ho v zmysle subjektu /duša je podľa toho subjekt.../; v zmysle vedomia "chápeme dušu ako jednotný súvis bezprostrednej vnútornej skúsenosti..." /W.Wundt, 1908, str.10/. Vzhľadom na to, že predmetom prírodných vied je alebo prírodný predmet, alebo proces, predmetom psychológie nie sú predmety, ale procesy prebiehajúce v subjekte, vo vedomí, ktoré nepoznávame sprostredkovane, zmyslami, ale na základe vnútornej bezprostrednej skúsenosti. Svoju psychologickú koncepciu buduje na týchto troch vetách:

1. Vnútorná čiže psychologická skúsenosť nie je osobitnou oblasťou, ale bezprostrednou skúsenosťou vôbec.
2. Táto bezprostredná skúsenosť nie je nečinným obsahom, ale predstavuje súvislosť procesov, skladá sa nie z objektov, ale procesov, totiž zo všeobecne platných ľudských zážitkov a ich zákonitých vzájomných vzťahov.
3. Každý z týchto procesov má na jednej strane objektívny obsah a na strane druhej je subjektívnym procesom; takto obsahuje všeobecnú podmienku ľudského poznania i celej praktickej činnosti človeka /W.Wundt, 1922, str.17/.

Toto je všeobecná charakteristika Wundtovho chápania predmetu psychológie a princípov, na ktorých je postavená celá jeho psychológia. Wundt však precizoval svoje poznatky o vedomí takto: Psychológia ako "veda o bezprostrednej skúsenosti neuznáva rozmanitosť psychologických a prírodných metód. Preto vytvorila predovšetkým experimentálne metódy" /1922, str.9/ analyzujúce praktické procesy, podobne ako prírodné vedy, ibaže s iným hľadiskom.

Z metodologického hľadiska Wundt považuje za základnú metódu v psychológii /pravda, okrem Völkerpsychologie/ experimentálne pozorovanie.

Ak vezmeme do úvahy, že predmetom psychológie nie sú trvajúce predmety, ale procesy, ktoré vznikajú a prebiehajú, treba, aby psychologické metódy boli na túto úlohu prispôsobené. Preto vyžadoval, aby experimentálna metóda principiálne umožňovala uplatniť tieto zásady:

a/ ľubovoľne experimentálne vyvolať podľa zámeru také podmienky, aby istý proces mohol začať prebiehať;

b/ variovať podmienky a kontrolovať ich podľa potrieb experimentátora;

c/ keďže procesy nemožno abstrahovať od subjektu, treba experimenty opakovať za rovnakých podmienok tak, aby sa vylúčila náhoda vo výskyte a pozorovaní. /Porovnaj W.Wundt, 1922, str. 25-28/.

Wundt predpokladal, že pri dodržiavaní týchto zásad psychológia disponuje rovnakými objektívnymi metódami ako prírodné vedy.

V experimentálnej psychológii možno použiť pozorovanie len v súvisi s experimentom, no Wundt rozlišoval aj "Völkerpsychologie", tzv. psychológiu národov, ktorej predmetom sú už zložité psychické útvary: reč, mýtus, náboženstvo, mravy, ktoré u národov objektívne existujú a sú pozorovateľné; tu pokladá pozorovania za postačujúce. Súčasne s tým rozdeľuje všeobecnú psychológiu na individuálnu, kde je nevyhnutné použiť experiment, a psychológiu národov "Völkerpsychologie".

Psychológia ako veda môže teda v systéme vied zaujať takéto miesto:

1. Psychológia ako veda o "vnútornej skúsenosti" vzhľadom na prírodné vedy /ktorých cieľom je sprostredkované poznanie subjektu/ je doplňujúcou empirickou vedou; v tomto zmysle fyzika a fyziológia sú pomocnými vedami psychológie.

2. Psychológia "ako veda o všeobecných formách bezprostrednej skúsenosti" vzhľadom na "duchovné vedy" je ich základom, pretože obsah duchovných vied, filozofie, histórie, ekonómie, práva atď. "tvoria bezprostredné ľudské zážitky a z nich vyplývajúce konanie a účinky".

3. Keďže psychológia rovnako prihliada na "základné podmienky, ktoré sú základom teoretického poznania a praktického konania...je napokon spomedzi teoretických disciplín; ktorej výsledky sa uplatňujú predovšetkým pri skúmaní všeobecných problémov teorie poznania i etiky, obidvoch základných oblastí filozofie...preto vzhľadom na filozofiu je prípravnou empirickou vedou" /tamže, str. 18-19/.

Takto bol po prvý raz definovaný predmet psychológie ako vedy o vedomí taký bol obsah a taká bola aj koncepcia experimentálnej psychológie, ktorá sa tvorila v laboratóriu v Lipsku. Aby sme si na záver urobili prehľad o Wundtovej psychológii, bude dobré stručne zdôrazniť niekoľko faktov:

Uznaním psychológie ako vedy a zavedením experimentu, vynájdením nových

prístrojov /napr. tachistoskopu a pod./, resp. aplikáciou fyziologických a fyzikálnych prístrojov na výskum psychiky, zavedením princípov experimentálnej práce Wundt pozitívne ovplyvnil celý ďalší vývin psychológie.

Wundtovi nemôžeme zazlievať, že vlastne pracoval vo fyziologickej psychológii, kde sa v experimentálnej práci položil hlavný dôraz na pocity a vnemy. Tu znovu ožila história reakčného času; Lange napr. zistil význam postoja na latenciu reakcie atď.; tu sa začal výskum percepcie, výskum geometricko-optických klamov, ktoré sú dodnes výskumným problémom psychofyziky: rozdiel jasnosti, veľkosti atď.. Bezpochyby Wundt dosiahol oficiálny štart novej disciplíny a dal jej základnú experimentálnu metódu.

Psychológia vedomia vo Wundtovej koncepcii je svojráznym dielom. Jeho vedomie je zloženinou z elementov /odtiaľ prezývka elementová psychológia/. Napriek hlavnému ťažisku experimentálnej práce, ktoré bolo v oblasti pocitov a vnemov, t.j. poznávania, napriek tomu, že základnú úlohu psychológie videl Wundt v spájaní elementov do útvarov, zdôrazňovaním citov "ako konštitučných zložiek javov osvojovacích a vôľových", vyzdvihovaním apercepcie vyslúžil si pre svoju koncepciu názov voluntaristického apercepcionistu.^x

Psychológia vedomia /nielen Wundtova, ale každá, ktorá sa zakladá na seba pozorovaní/, vzhľadom na svoju metodologickú výzbroj, ktorá sa popri experimentálnom pozorovaní opiera o výpovede obsahov vedomia daných v bezprostrednom zážitku /napr. "už počujem", "cítim rozdiel"/ a pod., t.j. o tzv. seba pozorovanie čiže introspekciu, nazýva sa introspektívnou. Tým sa začal spor o metódu a diskusia o seba pozorovaní neutícha na Západe dodnes /pozri Traxel W., 1968/; k čomu sa vyjadríme neskôr, prirodzene okrajovo, pretože problém patrí do psychologickéj metodológie.

^x Müller R. - Freinfels, /1937, str. 34-35/: "Wundt súhlasí s asocianistami v experimentálnej metóde, ako oni /rozumej asocianisti: Ebbinghaus H. - Müller, G.E. - Ziehen Th., m.p. T.P./ venoval sa všeobecnému skúmaniu pocitov a ich asociácií, ale odlišuje sa od nich okrem iného uznaním citov za samostatných činiteľov duševného života, ďalej tým, že vidí popri asociáciách osobitné duševné procesy v aperpcii a že ich spája s vôľou, ktorú pokladá za ústredný duševný proces. Preto sa Wundtova psychológia na rozdiel od senzualizmu označuje za voluntarizmus. My ju okrem toho charakterizujeme ako apercepcionizmus, pretože učenie o aperpcii, ktoré je napokon osobitnou formou vôle, je oveľa významnejšie zdôraznenie vôle, než sa vyskytuje v iných systémoch."

3. HLAVNÉ SMERY PSYCHOLOGICKÉHO MYSLENIA

a/ Niektoré pokroky experimentálnej psychológie a prvé rozpory

Ako sme hovorili, zavedenie experimentu bolo plodné pre psychologické bádanie bezprostredne tak, že sa na jednej strane šírilo prostredníctvom Wundtových žiakov alebo nadšencov, ktorí prešli cez jeho laboratórium po celom svete, na druhej strane pozorujeme rozširovanie experimentu aj do takých oblastí, do ktorých ešte neprenikol. V tomto smere došlo aj v Nemecku k významným úspechom v oblasti všeobecnej psychológie. Pričinil sa o ne H.Ebbinghaus výskumom pamäti, O.Külpe výskumom myslenia, ktorý znamenal prvý útok na mechanisticko-asocianistické základy Wundtovej psychológie.

Hermann Ebbinghaus /1850-1909/ patril medzi najvýznamnejších psychológov svojej doby. Preslávil sa metodologickým princípom, ktorý zaviedol vo výskume pamäti, a to vytvorením tzv. nevýznamových slabík /v nemčine ich našiel asi 2 300 - napr. sif a pod./, ktoré pokladal za najvhodnejšie na zisťovanie všeobecných zákonov pamäti. Ďalej sa preslávil experimentálnymi výskumami v oblasti pamäti a ich interpretáciou. Jeho kniha O pamäti /1885/ je dodnes klasickou knihou. Teoreticky vychádza z asocianizmu. K.Bühler /1927, str.5/ hodnotí jeho príspevok takto: "Experimenty pri štúdiu asociácií sú na začiatku osemdesiatych rokov bežné, ale až Ebbinghausovou knihou O pamäti z roku 1885 boli pozdvihnuté ku cti hlavného odvetvia psychologického výskumu."

Oswald Külpe /1862-1915/ a tzv. "würzburgská škola"

S týmto menom a názvom je spätý výskum myslenia, ktorý začala vo Würzburgu skupina psychológov okolo r.1901-1908. Súčasne s ním začína vystupovať opozícia oproti elementovým a asocianistickým základom Wundtovej psychológie. Wundt síce vysvetľoval myslenie na základe asociácií, ale nezahteval ho do psychologického výskumu domnievajúc sa, že jeho výskum patrí do logiky. Würzburgčania neboli spokojní s asociačnými základmi vtedajšej experimentálnej psychológie, t.j. s vysvetľovaním myslenia na základe pocitov, predstáv a asociácií, aj keď istú svojráznosť spočívajúcu v myšlienkových postupoch chceli vysvetliť pomocou "perseverácie".

Bez ohľadu na to, či sa práca würzburgských psychologov hodnotí kladne alebo negatívne /obyčajne prevažovalo negatívne hodnotenie pre základné idealistické východisko - odtrhnutie myšlienky od percepcie a reči/, všeobecne sa uznáva, že sa im podarilo poukázať na neúnosnosť asocianistických základov wundtovsko-titchenerovskej /Titchener - Wundtov žiak pracujúci v Amerike/ koncepcie vedomia, t.j. že myslenie /pojem/ je osobitnou triedou duševných javov, ktorá sa nedá redukovať na predstavy a pocity.

Treba povedať, že würzburgská škola začala experimentálny výskum myslenia približne na podobnom metodickom základe ako to robil Wundt: Spočiatku sa používali aj laboratórne zariadenia, podobne ako u Wundta - meral sa

reakčný čas, používal sa hlasový kľúč a pod. Treba však uviesť, že pokusnými osobami boli experimentátori, napr. O.Külpe a ďalší, neskôr preslávení psychológovia. Pokusným osobám dali sa ľahšie alebo ťažšie myšlienkové úlohy, t.j. úlohy, kde bolo treba vykonať nejakú myšlienkovú operáciu /súd, úsudok/. Po jej vyriešení pokusná osoba mala opisovať, čo sa v jej vedomí počas riešenia odohrávalo. Tak napr. dal sa posúdiť nejaký pojem a mal sa uviesť pojem nadradený alebo podradený atď.

Na základe experimentálnej práce došli asi k týmto výsledkom:

Pri riešení myšlienkových úloh existuje tzv. "Bewusstheit" /azda "povedomie"/, t.j. stav vedomia, ktorý nemá charakter predstavy, názoru.^x

Zážitkové komponenty, ktoré sa pri sebakpozornejšej analýze nedali uviesť na pocity, predstavy, nazvali "Bewusstseinslage", "Bewusstheit" a napokon "Gedanke". Pre tento stav bolo príznačné nájdenie riešenia, ktoré sa niekedy identifikovalo zážitkom "aha". Uvedenými termínmi chceli vyjadriť, že na riešenie úlohy, resp. pri experimentoch s nevýznamovými slovami nadobúdajú slová význam naraz, a tento zážitok predstavuje istý celkový charakter myšlienkového zážitku, ďalej už neredukovateľný. Naznačili sme výsledok würrzburgskej školy vcelku, pravda, každý z autorov /Watt, Marbe, Ach, Messer, Bühler, Selz/ prispel svojím spôsobom k celkovému výsledku.

Všeobecne sa v rozličných pokusoch došlo k záveru, že myšlienkový proces je upriamený na predmet riešenia. K Bühler povedal, že myslenie má "teleologický charakter"; Ach pre tento zážitkový komplex zaviedol doposiaľ používaný termín "determinujúce tendencie" vychádzajúce z úlohy a riadiace asociačné procesy až po riešenie úlohy; môžu vyplývať z úsilia jednotlivca, t.j. môžu byť vedomé, ale zadaním úlohy môžu pôsobiť aj nevedome. Tento fakt nemožno vysvetliť na základe asociácií.

Ďalej napr. O.Selz rozlíšil myslenie reproduktívne /t.j. riešenie úloh naučeným spôsobom/ a produktívne, pre ktoré sú príznačné špecifické operácie nevyhnutné na to, aby sa došlo k novým poznatkom; postup myslenia určujú tzv. "anticipujúce schémy", vyplývajúce z úlohy a sústreďujúce myslenie aj priebeh asociácií na zodpovedanie úlohy a jej vyriešenie; tým sa na program dňa dostáva otázka výskumu: riešenie problému.

K.Bühler, ako sme videli, potvrdil svojimi výsledkami neudržateľnosť asociačnej teórie v oblasti myslenia a prispel k ďalšiemu vývoju psychológie svojou psychológiou reči, kde okrem komunikatívnej funkcie rozlišuje

^x K.Bühler, patriaci takisto do tejto skupiny, hovorí: "Už pri prvom nábehu stáli sme pred dvojakou skutkovou podstatou: pred svojráznosťou a svojskou zákonitosťou myšlienok a myšlienkového sledu. Myšlienky sú viac, sú niečo iné ako obrazy predstáv, a v dobre usporiadanom, disciplinovanom myslení sa neriadia asociačným zákonom, ale požiadavkami mysleného predmetu. ... no v každom prípade bola tým /rozumej experimentálnym výskumom myslenia a vôle, m.p.T.P./ prelomená jednoduchá schéma klasickej asociačnej teórie a otvoril sa nový horizont vede o zážitkoch. ...napríklad v mojej prvej práci z r.1907 je vyslovená veta o teleologickom charaktere myšlienkových zážitkov." /Tamže, str. 12 a ďalej/.

funkciu zobrazujúcu, pomenovávajúcu /či zobrazovaciu/.^x

Tento krok bádateľov, ktorí sa zhromaždili okolo Külpeho - nemohlo to byť inakšie - stretol sa s neporozumením u Wundta a Titchenera v Amerike. Je zaujímavé, že námietky proti würzburgskej škole sa netýkali toho, kde boli namierené jej ostne, t.j. teoretických otázok, ale metodológie výskumu. Wundtove námietky sa týkali zdvojenia pozornosti, t.j. že pokusné osoby musia riešiť úlohy aj pozorovať seba. Tento argument je však oslabený, ak majú podať výsledky seba pozorovania po vykonaní úlohy. Titchener, Wheeler urobili pokusy s myslením, analýzou rozhodovania, voľby, a na základe údajov pokusných osôb došli k tomu, že je tu možné nájsť pocity. H.Thomae /1969, str.19/ k tomu dodáva, že výsledky sú ovplyvnené celkovým duchom laboratórií, v ktorých sa otázka introspekcie nehodnotí pozitívne. Je zrejmé, že pokusy s myslením nemohli nájsť ohlas v americkej behavioristickej psychológii, keďže Watson považoval myslenie za svalovú činnosť, hovorenie pre seba a pod.

Napriek všetkým sporom neodškriepiteľnými sa zdajú tieto fakty:

a/ experimentálna metóda preniká do pocitov a vnemov do oblasti pamäti, myslenia, ba aj vôle, t.j. takmer do všetkých oblastí všeobecnej psychológie v jej dobovom racionalistickom koncepte; b/ asocianistická teória vedomia je napadnuteľná; c/ neschopnosť prekonať idealistickú filozofickú platformu celej psychológie vedomia, či už v jej wundtovskej modifikácii, alebo Külpeho variante.

Wundt napokon filozoficky vychádzal z Machovho empiriokriticizmu, ktorý rozdrvil Lenin; würzburgská škola vychádza, ako ukázal S.L.Rubinštejn, z myšlienok Brentana a Husserla.^{xx}

^x "Sémantika v ríši zvierat má dve základné funkcie, dve dimenzie zmyslu, spoločné s ľudskou rečou; chýba jej tretia dimenzia /pokiaľ to dnes vieme/. Tam aj tu nachádzame spoločenskú, sociálnu funkciu sémantiky a výraz zážitku, oznamovanie zážitku. Nikde u zvierat nenachádzame reč posunkov ako pomenovávanie predmetov a obsahov." /Bühler K., 1927, str.48/. Práve otázka reči, ako uvidíme na inom mieste, pri teoretickom objasňovaní problémov myslenia má základný význam, najmä v tomto treťom aspekte - pomenovávaní, označovaní.

^{xx} E.Husserl /1859-1938/ nadviazal - okrem iných - na Brentana. Pokladá sa za zakladateľa fenomenológie. Husserl je predovšetkým filozof, ktorý sa usiloval z vedomia subjektu odlíšiť tzv. "čisté vedomie", a tak dôjsť k podstate vedomia. Jeho filozofia sa označuje za idealistickú v naväzovaní na Platóna/. V psychológii sa opiera o Brentana a venuje pozornosť stupňom vnímania, intencionalite vedomia atď. Fenomenologická psychológia sa metodologicky opierala o Brentana a Husserla. Ich metódou bolo "čisté nazeranie" /"reine Wesenschau"/, ktoré fenomenológovia diferencujú od seba pozorovania. K predstaviteľom ako prívržencom tejto psychológie patrí A.Pfänder /1870-1941/, Ph.Lersch, A.Rothacker. Na tento smer myslenia nadväzuje existencializmus /Heidegger, Sartre, Camus/, ktorý hlása jednotu bytia a vedomia, prejavujúcu sa v existencii. Je to predovšetkým filozofická kategória. Na Západe jestvujú dnes syntetické snahy spojiť fenomenológiu s psychoanalýzou a behaviorizmom. /Pozri Graunman C.G.: Grundlagen einer Phänomenologie und Psychologie der Perspektivität, 1960, Linschoten J.: Auf dem Wege zu einer phänomenologischen Psychologie, 1961, atď./. Fenomenologická psychológia vplývala na celostnú psychológiu i na psychoanalýzu.

b/ OPOZÍCIE GESTALTISTOV - POKUS O PREKONANIE "ELEMENTOVEJ" PSYCHOLÓGIE VEDOMIA

Psychológovia z Würzburgu urobili prinajmenšom dve pozitívne veci: predovšetkým ukázali, že psychologický výskum môže úspešne preniknúť aj do zložitých oblastí, ako je napr. myslenie, ďalej že treba zmeniť chápanie psychiky, pretože myšlienka sa nedá redukovať na zväzok predstáv, ani na asociačné zákony. Psychológia myslenia, ako na to poukázal K.Bühler /1927, str.12-13/, upozornila predovšetkým na tieto fakty: a/ na svojráznosť myslenia a jeho zákonitosti, na operácie myslenia ako princípy formy;^x b/ na zmysel zážitku s nevyhnutnosťou novej deskripcie určenia zážitku; c/ na intencionalnosť, resp. teleologickú zákonitosť priebehu duševných dejov. Tým sa prelomila pôda asociačnej koncepcie psychiky.

Ďalšiu orientáciu sme videli v Rakúsku /tzv. "rakúska škola"/, kde Brentano oživil niektoré filozofické tradície v psychológii /aj v psychológii myslenia použil pojem intencionalita/, ovplyvnil metódu a koncepciu psychiky, čo na jednej strane viedlo k fenomenologickej psychológii, a na strane druhej ovplyvnilo veľa filozofov a psychológov /Meinong, Witasek, Kreibitz, Benussi/, ktorí vplývali na K.Stumpfa a aj na Ehrenfelsa.

Christian von Ehrenfels /1859-1932/ poznajúc filozofiu E.Macha a jeho prácu /Analýza pocitov - 1885/, ako aj myšlienky o vlastnostiach pocitov, priestoru a času, prvý vyslovil tézu, že priestor a čas sú nové kvality pocitov či vnemov, a tak sa r.1890 v práci Gestaltqualitäten objavuje problém kvality formy, problém tvaru - gestaltu /Gestalt, nem. tvar/ ako novej vlastnosti psychických zážitkov, ktorú nemožno vysvetliť pomocou prvkov, ani na prvky redukovať. Z toho, čo sme povedali, je zrejmé, že útok sa nechystal na predmet bádania, na vedomie ako psychologický jav, ale skôr na koncepciu, ako vedomie chápať: je zloženinou prvkov alebo celkom, tvarom, štruktúrou. To je základný problém, ktorý do psychológie vniesli gestaltpsychológovia.

Prvú podobu tomuto problému dal Ch.v.Ehrenfels /tzv. "rakúska škola"/. Tento nový prístup k psychickým javom sa dokladá z oblasti vnímania. Každý vie, že akord, melódia sa skladajú z jednotlivých tónov: pravda, z rovnakých tónov /nôt/ možno vytvoriť rozličné melódie. Čiže tóny zostávajú tie isté, ale mení sa melódia. Melódia je teda celok, tvar, gestalt. Alebo ešte presvedčivejší argument: zahrajte melódiu v jednej stupnici a transponujte ju do inej - vyššej alebo nižšej - stupnice. Tu sa zmenili aj jednotlivé tóny, ale melódia zostáva melódiou. Vysvetlenie: je tvarom, je gestaltom, ktorý je kvalitou vnímania, melódia je gestaltom, a preto ju poznáme.

Ehrenfels však vedel, že melódia vzniká z tónov /elementov/, podobne ako aj iné tvary /napr. geometrické z bodiek, čiar a pod./; preto kvalitu

^x t.j., že "posledné, rozhodujúce konštanty v myslení nie sú obrazy predstáv, ktoré sa reťazovite odvíjajú jedna za druhou, verné asociačným zákonom, ale určité, jednoduché a komplexné operácie myslenia na menlivom materiáli predstavových obrazov" /tamže, str.13/.

vnímania tvaru, gestaltu pripisoval psychickej funkcii aktom vedomia, ktoré vnášajú organizáciu do vnímania z prežívania.

Myšlienka tvaru, štruktúry alebo gestaltu stala sa programom hnutia tzv. gestaltpsychológie, predovšetkým tzv. berlínskej školy, reprezentovanej najprv Maxom Wertheimerom /1880-1934/, ku ktorému sa pridali K.Koffka a W.Köhler. Títo bádatelia vyvinuli veľa originálnych pokusov v oblasti percepcie, určili mnohé zákonitosti, ktoré prešli do psychológie vnímania, a súčasne utvorili odlišnejšiu koncepciu gestaltu, štruktúry než ich predchodca Ehrenfels. Možno povedať aj to, že sú v psychológii iniciátormi myšlienky štrukturalizmu.^{xx}

M.Wertheimer /1880-1949/ s K.Koffkom /1886-1941/ a W.Köhlerom /1887-1971/ začali okolo r. 1912 s výskumami, ktoré mali podľa ich názorov postaviť psychológiu na nové základy. Myšlienka gestaltu, štruktúry, ktorá ich spájala, bola taká fascinujúca, že ešte r. 1940 jeden zo súčasných predstaviteľov tejto školy W.Metzger /1963, str. 3/ hodnotí tento čin ako "novozaloženie psychológie" /Neubegründung der Wissenschaft vom Seelischen/.

Gestaltista Metzger /tamže, str. 2-3/ charakterizuje "znovuzaloženie" alebo "základné obnovenie psychológie" takto: "Už koncom osemdesiatych rokov minulého storočia bolo jasné, že vtedy uznávané základné psychologické zákony vychádzali z neprimeraného chápania celku a časti /Mach, 1885; Wundt, 1887/ ...". Ďalej hovorí, že sa utvorila ďalekosiahla domnienka, podľa ktorej

^x Vieme, že u Brentana sa rozlišoval obsah vedomia od aktu, funkcie prežívania.

^{xx} J.Piaget pokladá gestaltpsychológiu za "najpôsobivejšiu formu psychologického štrukturalizmu". Štrukturalizmus ako metóda a spôsob chápania skutočnosti je u nás známy najmä v jazykovede. J.Piaget definuje štruktúru takto: "...štruktúra je systém transformácie, ktorý ...musí mať zákony /na rozdiel od vlastností prvkov/ a ktorý sa zachováva alebo obohacuje svojimi transformáciami bez toho, že by pochádzali spoza jeho hraníc, alebo boli vyvolané pôsobením vonkajších prvkov" /tamže, str. 13/. Pre štruktúru sú príznačné tieto črty: totalita, transformácia a samoregulácia.

1. Totalita je podľa Piageta štruktúrou vlastná. Znamená protiklad štruktúry /gestaltu/ k zloženinám, agregátom skladajúcim sa z prvkov. Prvky, ktoré utvárajú štruktúru, sú podriadené zákonom, ktoré charakterizujú systém ako taký. A tieto zákony, nazývané kompozičnými zákonmi, nemožno zredukovať na kumulatívne asociácie, ale dávajú totalite ako takej vlastnosti celku, odlišné od vlastností prvkov.

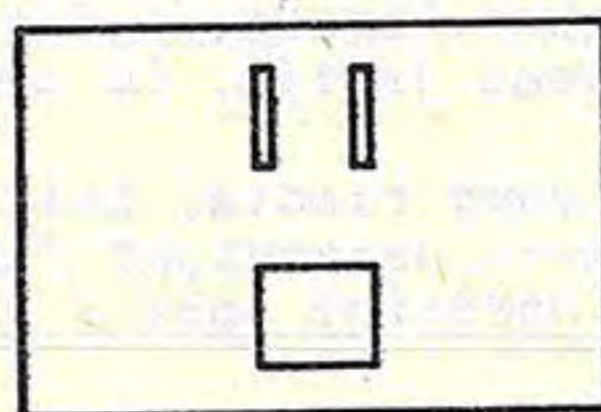
2. Transformácie: "Ak pravidlá kompozície určujú špecifikum štrukturovaných totalít, totality sú zasa svojou povahou štrukturujúce..." "...byť vždy a súčasne štrukturujúce aj štrukturované je tým, čo predovšetkým vysvetľuje úspechy tohto pojmu".

Treťou základnou črtou štruktúr je, že sa samy riadia, teda ich autoregulácia, ktorá podmieňuje ich zachovanie a istú uzavretosť /tamže, str.14-20/. /Hlbavejšieho čitateľa odkazujeme na podnetný spis J.Piageta Štrukturalizmus, Bratislava, 1971./

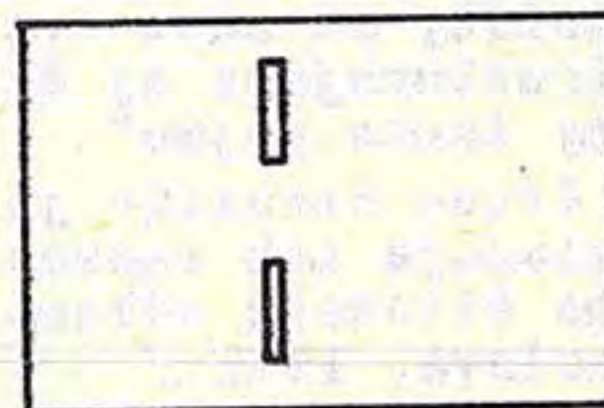
Poznámkami sme chceli doplniť náš prehľad o postupe bádania, ktorý našiel ohlas v prírodných aj spoločenských vedách. V psychológii sa uplatnil aj v Piagetovom prístupe ku skúmaniu genézy inteligencie, pravda, ako uvidíme neskôr, gestaltpsychologickú koncepciu Piaget kriticky posudzoval.

" v psychike to nie je tak, ako to predpokladal asociačný zákon, že celok vzniká z jednotlivostí, ale naopak - jednotlivosti vznikajú z celku" /Ganzen/. Výsledkom toho bolo nové chápanie duševného vývoja... Takmer súčasne vznikla domnienka a čoskoro aj dôkaz, že celok má svoje vlastnosti, ktoré nie sú vo vlastnostiach jeho súčastami, že celok "je viac ako suma jeho častí" /Ehrenfels, 1890/. K tomu sapripája poznatok, nezávislý od obidvoch predchádzajúcich, že spojenie do celku resp. vyčlenenie častí podľa predpokladaného vývinu nie je ani náhodné, ani ľubovoľné, ako predpokladala asociačná teória....., ale uskutočňuje sa podľa osobitne určených zákonov, podľa "zákonov tvarua napokon, že ten istý obsah vnímania, ten istý duševný proces má iné vlastnosti, ak je časťou celku, ako keď je ako jednotlivý obsahom" /Wertheimer, 1912/. Z každého tohto jednotlivého objavu možno sa pokúsiť vybudovať novú psychológiu..." V týchto štyroch bodoch pokúsil sa Metzger vyjadriť základné tézy gestaltpsychológie, ktoré od r.1912 inšpirovali zakladateľov k objavom, experimentom a polemike so "starou", "elementárnou" psychológiou, psychológiou "malty a tehly".

Gestaltpsychologická koncepcia psychiky opiera sa o experimentálny materiál. Základný experiment, ktorý otvoril nové možnosti, urobil M.Wertheimer a Köhler s Koffkom boli pokusnými osobami. Experiment vychádzal z oblasti vnímania a prešiel do literatúry s pomenovaním "ff-fenomén". Wertheimer vlastne skúmal vnímanie pohybu. Nebudeme opisovať všetky varianty pokusu, len ten najjednoduchší. Za východisko si zvolíme vnímanie filmu: Na filme zo statických obrazov, medzi ktoré je umiestnená tvarová medzera, vnímame pohyb, dej, ktorého v statických "jednotlivých" obrázkoch, fotografiách niet. Wertheimer na výskum použil zástenu s dvoma vertikálnymi otvormi, ktoré striedavo v poradí A-B osvetľoval. Dosiahol takýto výsledok: Ak interval osvetlenia otvorov A a B bol menší alebo väčší ako 1/15 sek. /napr. 1/5, 1/20 sek./, pozorovateľ videl vedľa seba dva otvory; ak ale interval bol 1/15, tak videl pohyb otvoru A k otvoru B. Gestaltisti tento experiment pokladali za základný, keďže v ňom videli dôkaz, že celok, gestalt, dokonca pohyb, čiže dynamický celok, nemožno vysvetliť zo statických otvorov, ale len ako časti celku.

RÁMIK A

RÁMIK B

Obr.č. 5

Pokus na zdanlivý pohyb.

Na základe takýchto a podobných pokusov Wertheimer charakterizoval gestaltpsychológiu takto: "Základným predpokladom /ved.metódy, m.p.T.P./ zdalo sa byť rozloženie na elementy a kúsky, rozloženie /Zurückgehen/ na rozkúskované jednotlivé vzťahy a zákonité vzťahy medzi takýmito jednotlivosťami, elementami; analýza a syntéza skladbou kúskov a elementov do väčších komplexov. Gestaltteória sa teraz domnieva, že našla rozhodujúci vecný bod problému v tom, že poznáva: jestvujúce vzťahy, danosti iného /formálne/ druhu. Nielen v spoločenských vedách. Základný problém gestaltteórie možno formulovať takto: jestvujú vzťahy, pri ktorých to, čo sa vcelku /ganzen/ deje, nedá sa odvodiť z toho, aké sú jednotlivé kúsky a zložitost', ale opačne, kde - v predmetnom prípade - to, čo sa na jednej časti tohto celku deje, je určené vnútornými štrukturálnymi zákonitosťami tohto jeho celku.

Povedal som tu jeden vzorec, a vlastne by som mohol skončiť. Gestaltteória je to, nič viac a nič menej."

Možno teda povedať, že celok určuje časť, resp. od celku závisí. Akú "úlohu" bude mať časť, resp. ako budeme vnímať časť poľa, závisí od jeho vzťahu k štruktúre celku. Tendencie celku dávajú poľu dynamiku. Wertheimer sa nazdáva, že "...pole má tendenciu byť zmysluplným, jednotným, ovládaným vnútornou nevyhnutnosťou, a že často treba použiť obdivuhodne silné prostriedky, aby pole, majúce tendencie významnosti, tendencie dobrého tvaru, bolo zničené, resp. bol vynútený iný tvar". Takisto "človek je časťou poľa, ale časťou, ktorá má celkový charakter, a v ňom sú i jeho reakcie /Wertheimer, 1925, str. 43 až 51/.

Z á k l a d n é p o j m y g e s t a l t p s y c h o l ó g i e

Keďže gestaltpsychológovia odmietli asocianistickú koncepciu psychiky, prestali postupovať v rámci vychodených cestičiek - správanie analyzovať na základe rozboru vnímania, predstáv atď. Postúpili v tom, že pri pokuse o vypracovanie teórie poznania zaviedli do psychológie nové pojmy: gestalt-tvar, organizácia, štruktúra, centrovanie, vhlad. Opíšme tieto pojmy, tak, ako sa najbežnejšie trauujú v literatúre, pričom pri všeobecných pojmocho budeme postupovať heslovite.

Gestalt /tvar, celok/ je pojem, ktorý sa používa na označenie celku, tvaru ako novej kvality /odtiaľ gestaltisti/, určujúcej vzájomné vzťahy časti a celku. Základný výskum v tom smere urobil V.Ehrenfels /1890/ o tzv. kvalitách tvaru. Pre kvality tvaru je podľa Ehrenfelsa príznačné: nadsumatívnošť, t.j. melódia nie je len súčtom, súhrnom tónov, z ktorých sa skladá, ale aj kvalitou - tvarom /gestalt/; transponovateľnosť, t.j. melódia nezávisí od jednotlivých tónov - melódiu možno poznať aj vtedy, keď ju nebudú tvoriť pôvodné tóny, ale transponuje sa do inej stupnice. M.Wertheimer spomínajúc, že melódiu poznáme ako melódiu, aj keď je zahraná v tej či onej stupnici, hovorí: "Týchto šesť elementov /rozumej tónov melódie, m.p.T.P./ je tu najprv iste ako suma....; ale pri týchto šiestich elementoch treba predpokladať siedmy, t.j. kvalitu tvaru. Tento siedmy element je tým, čo mi

umožňuje melódiu poznať" /M.Wertheimer, 1925, str.46/. Z toho vyplýva aj fakt, ktorý sa označuje ako nadsumatívnosť, t.j. že časť je určená celkom.

Práve tak, ako je melódia tvarom, tak je tvarom aj vnem, myšlienka, správanie. Tvar nie je súčtom elementov, z ktorých sa skladá, je novou kvalitou zážitkov a správania.

Organizácia /poriadok - Ordnung/ je ďalším pojmom gestaltteorie. Pojem organizácia /stav alebo proces/ nie je ľahké opísať či definovať. Organizácia je protikladom uniformy, rozpadu, chaosu; je členitosť, heterogénnosť, usporiadanosť. Ak ležíme v lete na lúke a otvoríme oči, vidíme homogénne pole - belasú oblohu. Ale ak obrátíme hlavu smerom k slnku alebo k obláčku - vidíme tvar na istom pozadí - t.j. vzniká heterogenita poľa. Organizácia je princíp /proces/, podľa ktorého sa usporadúva heterogenita poľa. Heterogenita poľa môže byť: koordinatívna, ak sa pole rozdelí na rovnaké polia, napr. rovnaké veľkosťou, farbou, jasnosťou, atď. - sub- resp. superordinatívna, ak sa v poli utvárajú dve polia alebo viac s rozdielnym stupňom odlišujúcich znakov. Organizácia ako proces sa chápe ako autochtónny /autochton gr. pôvodný obyvateľ, pôvodný/, t.j. členenie poľa, napr. vo vneme vzniká na základe síl poľa, ktoré určujú veľkosť, formu atď.

Už z toho, čo sme povedali vyplýva, že organizácia je princípom v podstate dynamickým. Istý smer dynamiky sme naznačili pri prechode od primárnej k sekundárnej organizácii, resp. ďalším stupňom, t.j. je možný prechod nižších stupňov organizácie na vyššie členité útvary a opačne. Je teda možný aj proces homogenizácie, t.j. poklesu organizácie na nižšie stupne. Napríklad ak sa dobre nevypracuje diferencovaný myšlienkový útvar, časom sa mení na málo diferencovaný. Vezmime si napr. matematickú poučku - žiak ju vie odvodiť, zdôvodniť, formulovať vo vete a vzorci. Časom sa takto vysoko členený útvar homogenizuje a zostáva v pamäti len poučka alebo vzorec. Pravda, možný je aj iný postup na stupni, ktorý sa dosiahol. Spomenutý diferencovaný matematický poznatok môže sa meniť aj tak, že jeho koordinatívna členitosť, skladajúca sa z rozličných matematických viet usporiadaných koordinatívne, umožní previesť akcent, ťažisko na niektorú z viet, ktorá potom vo vzťahu k ostatným vetám tvorí poznatok na vyššom stupni - t.j. prechod od koordinácie na superordináciu. Prechod od koordinatívneho celku na superordinatívny sa volá centrovanie.

Centrovanie a modifikácie tohto slova, napr. precentrovanie, tvoria základné pojmy pri vysvetľovaní učenia a myslenia. Tieto pojmy sú podriadené pojmom, ako sú reorganizácia /Umorganisation/ a rekonštruovanie /Umstrukturierung/. Centrovanie aj mnohé iné problémy demonštrujú gestaltisti na optických figúrach. Ide o dvojznačné alebo aj viacznačné obrazce, ktoré dostanú vždy zmysel - podľa toho, kde sa presunie váha. /Pozri str. 187/

Okrem toho centrovanie sa riadi istými zákonitosťami, pre ktoré platí tzv. základná veta poriadkového stupňovania /Grundsatz der Rangstufung/, ktorá zahrňuje tieto tri tézy:

1. "Každý duševný útvar, každá vec, každý proces, každý zážitok v užšom zmysle až po najjednoduchšie vnímanie tvarov má isté váhové rozloženie a centrovanie; medzi jeho časťami, výbežkami, vlastnosťami jestvuje poriadok poradia /Rangordnung/, podľa okolnosti vzťah odvodenosti /Ab-leistungs-verhältnis/."
2. Odvodenosti nie sú do toho vložené /projektované, vcítané/, ale patria k podstate /Wesen/. Existuje prirodzené centrovanie a rozloženie váhy, pre ktoré sú sčasti známe isté zákony tvaru.
3. Centrovanie a rozloženie váhy má rozhodujúci význam nielen pre skladbu a charakter, ale aj pre funkcionálne správanie duševných útvarov /Metzger W., 1963, str. 193/.

Z týchto zákonov vyplýva, že centrovanie má zásadný význam pre celý duševný život. Napr. v myslení pochopenie podľa gestaltistov znamená nielen správne členenie v správnom vzťahovom rámci, ale predovšetkým v správnom rozložení váhy, v správnych vzťahoch závislosti. Takisto pri prechode z nepochopenia alebo nesprávneho pochopenia "popri zmene štruktúry" /prečlenení, zmene vzťahového systému/ má rozhodujúcu úlohu utvorenie /Ausbildung/ a zmena vzťahov váhy, závislostí a odvodeností. Podobne významnú úlohu má centrovanie pri výstavbe osobnosti, napr. pri utváraní tzv. "charakterologickej dominanty" a pod. /tamže, str. 193-194/.

O precentrovaní alebo štruktúre organizácie sa hovorí, "ak v rámci superordinatívneho členeného útvaru istého organizačného stupňa mení sa stupeň vzťahov členov alebo časti tak, že sa presúva ťažisko, časti menia svoju úlohu".

Organizácia sa mení vplyvom zmien podnetovej štruktúry, spontánnej zmeny, vplyvom psychického nasýtenia, aj keď štruktúra zostáva nezmenená. Napr. reverzibilné figúry sa menia vplyvom zmien v pozornosti, zmien významnosti, vplyvom motivácie, v dôsledku osobnostných premenných /inteligencie/ atď.

Preštruktúrovanie nastáva pôsobením gestalt-zákonov /dobrej krivky, spoločného osudu/. Osobitné miesto sa pritom pripisuje zákonu pregnantnosti. Podľa Metzgera sa organizácia mení podľa princípu pregnantnosti tak, aby vznikli útvary "pokiaľ možno jednoduché, jednotné, úzke, uzavreté, trvalo pevné, pokiaľ možno symetrické, usporiadané v zmysle hlavných smerov daného priestoru, pokiaľ možno úplné a vzájomne rovnaké" /Metzger W., 1954, str. 109/.

Pojmom vhľad pokúsila sa gestalt-teoria prispieť k problematike myslenia a učenia. Podkladom tu boli najmä práce W.Köhlera, konané od r.1913 na Teneriffe, kde bol Köhler riaditeľom antropoidnej stanice, publikované boli v knihe Inteligenčné skúšky na opiciach 1917. Patrí tu aj Wertheimerova práca Produktívne myslenie /1945 atď./. Köhler sa preslávil pokusmi s opicami v najrozmanitejších modifikáciách. Jednou modifikáciou bolo dosiahnuť banán zavesený na povale klietky pomocou debničiek, ktoré bolo treba poukladať jednu na druhú, alebo dosiahnuť banán ležiaci za mrežami klietky pomocou bambusových palíc. Najinteligentnejšia Köhlerova opica Sultán mala nájsť

riešenie: poukladať debničky jednu na druhú, resp. bambusové palice zasunúť do seba. Ukázalo sa, že len čo opica palice do seba zasunula, dosiahla banán. Köhler to vysvetlil tým, že opica riešenie dosiahla náhle, t.j. vhladom do situácie a jej novou štrukturalizáciou. Pre vhlad je príznačné, že podnetová situácia /napr. palice, debny, banán/ dostáva naraz nové znaky, nový význam, resp. veci, ktoré predtým ležali náhodne, nemali vzájomný vzťah, teraz sa odznova členia, centrujú a vedú k riešeniu situácie /Metzger W., 1963, str. 234/ v rámci vnímaného celku.

Týmto chápaním učenia a myslenia sa postavili proti asocianistickému výkladu týchto procesov aj proti americkým teóriám, ktoré pri učení a myslení vychádzali z pokusu a omylu.

Ďalší pojem gestalt-teórie, ktorý súvisí s predchádzajúcimi, je pojem poľa. Pojem poľa, ako je známe, pochádza z fyziky /Faraday a Maxwell/. Je napr. známe magnetické pole určené siločiarami, ktoré utvárajú obrazec medzi dvoma pólami podkovitého magnetu, známe je aj elektrické pole. Gestaltisti prevzali koncepciu fyzikálneho a dynamického poľa a preniesli ju na mozgovú kôru ako pole dynamickej interakcie; osobnosť a prostredie, rozhodovanie, konflikt a pod. chápali v zmysle poľa. Osobitné miesto v gestaltpsychológii zaberá K.Lewin /pozri Pardel T., 1967/.

Našu schematickú informáciu o gestaltpsychológii by sme chceli uzavrieť poukazom na štruktúru gestaltpsychologickej učebnice psychológie. W.Metzger, jeden z najpoprednejších gestalt-psychológov, vo svojej učebnici psychológie /1963/ prináša takéto členenie: Stav teoretickej psychológie:

1. problém duševnej činnosti, 2. problém vlastnosti, 3. problém vzťahu,
4. problém vzťahového systému /miesta a miery/, 5. problém centrovania,
6. problém poriadku, 7. problém účinku, 8. problém tela a duše, 9. problémy vývoja.

Ako vidíme, rozdiel medzi tradičnými učebnicami a gestalt učebnicou je veľký. V súvislosti s poslednými kapitolami treba sa nám ešte zmieniť o probléme fyzického, fyziologického a psychického. Tento zložitý problém gestaltpsychológia riešila na základe princípu izomorfizmu. Izomorfizmus /izomorfia/ alebo gestalt-identita vyjadruje vzťah medzi tzv. "názorovým prežívaním a fyzikálnym svetom ako kauzálnu uzatvorený vzťah", pričom termín "názorové prežívanie je použitý namiesto istých centrálnu-fyziologických procesov" /Metzger, 1963, str. 299/. Ide tu o paralelizmus v chápaní kortikálnu procesov a tzv. "názorovo prežitého ako dvoch stránok toho istého". Preto v zmysle tejto hypotézy - podľa Metzgera - otázka, či nejaký jav je "ešte fyziologický" alebo "čisto psychologický", nemá význam, keďže neexistuje hranica, "ktorej prekročením by sa oblasť fyziologického opustila. A keď, tak nanajvýš taká, za ktorou panujúce fyziologické zákony sú súčasne psychologickými", ba "v bezprostredne prežitom zistiteľné psychologické zákony sú jediným istým poukazom na druh tam vládnucech fyziologických zákonov" /tamže, str. 31/.

Hypotéza izomorfizmu, ktorú vyslovil Köhler, ďalej hovorí, že "konkrétny poriadok daného prežívania je verným odrazom dynamicko-funkcionálneho poriadku príslušných fyziologických mozgových procesov /Dorsch F., 1959, str. 164/. Schematicky povedané, ide o paralelické chápanie, podľa ktorého dynamika psychických procesov bezprostredného prežívania a ich gestaltpsychologických analýz v podstate zodpovedá neurofyziologickej dynamike, ktorú možno študovať na základe psychických fenoménov.

Kritické zhodnotenie - gestaltpsychológia dosiahla rozporný ohlas: sama prudko kritizovala asocianizmus, či už psychologický /Wundt atď./, alebo fyziologický /Pavlov/ a súčasne sama bola terčom útokov.

Na druhej strane možno povedať, že priniesla nové pohľady na problematiku psychologických javov, veľa nových experimentov a jej mnohé termíny prešli do všeobecnej psychologickéj teórie alebo prinajmenšom literatúry aj vtedy, keď sa našli mnohé námietky proti teórii gestaltu.

Napr. J. Piaget, ktorý venuje pozornosť štruktúre a štrukturalizmu, upozorňuje na niekoľko faktov: predovšetkým zdôrazňuje aktívnu úlohu subjektu, ktorý utvára štruktúry /nie je javiskom, na ktorom sa odohrávajú scény/. Ďalej hovorí, že napr. logicko-matematické štruktúry, ktoré možno pokladať za totality, nie sú gestalty, pretože ich skladba je aditívna / $2+2=4$ /. Ťažkosti gestaltistov vidí v tom, že nevenovali dostatočnú pozornosť psycho-
genéze, najmä aktivite subjektu.

V minulosti gestaltistov, najmä Köhlera, prudko kritizoval I. P. Pavlov, tvorca klasického podmienkovania. Pavlov sa k celostnej psychológii stavал zásadne negatívne a tento smer západnej psychológie pokladal za nedorozumenie, animizmus a dualizmus. Zásadným nedostatkom celostnej psychológie je, že odmietala analýzu, nedostatočne hodnotila predchádzajúcu skúsenosť a utiekala sa k metafyzike.^x

Vysvetľovať riešenie problému antropoidných opíc na základe vhľadu, teda nejakej nereflexnej činnosti, Pavlov zamietal. Keď zopakoval pokusy s opicami, ktoré robil Köhler, Pavlov povedal, že Köhler nevidel nič z toho, čo mu opice ukázali. O učení opíc hovorí: "Je to asociačný pochod a pochod analýzy pomocou analyzátorov pri súčasnom pôsobení tlmivého procesu, aby sa oddiferencovalo to, čo nezodpovedá podmienkam. Nič viac sme počas pokusov nevideli. Nemožno teda povedať, že opice majú akúsi "inteligenciu" približujúcu opice človeku." O terminológii gestaltistov hovorí, že používajú "bezobsažné predstavy", ako napr. opica odišla, slobodne rozmýšľala ako človek, rozriešila úlohu a pod. "Toto je, pravdaže, nezmysel, detinské a nedôstojné východisko" /Pavlov, I. P., 1953, str. 354-356/.

Takzvanú /mysliacu prestávku/, čiže prestávku medzi činnosťou opice a náhlym vyriešením situácie /dosiahnutím banánu/ vysvetlil Pavlov tak, že

^x Sú prístupné v diele Ch. S. Kostojanca Výber z diel I. P. Pavlova, Bratislava, 1953. Aj autor tejto práce sa ich dotýka v publikácii Učenie I. P. Pavlova a psychológia, Bratislava, 1953.

vyššia nervová činnosť sa zakladá na dvoch základných nervových procesoch - vzruchu a útlme. Vzruch je aktívny nervový proces, ktorý je príznačný pre pracujúci mozog. Ale pracujúci mozog sa vyčerpáva a časti, ktoré najviac pracovali, prejdú do stavu útlmu. Útlm je príznačný pre odpočinok nervových buniek a obnovuje vyčerpané sily. Prestávku medzi činnosťou a vyriešením situácie vysvetľuje tak, že opica sa pri práci vyčerpala a išla si odpočinúť. V prestávke sa obnovili vyčerpané sily nervových buniek a utváranie spojov v nervových bunkách prebiehalo rýchle a náhle, čiže opica vyriešila úlohu. Podobne rieši úlohy aj človek.

Teda riešenie problému u opíc vysvetľoval Pavlov asociáciou, metódou pokusov a omylu s prihliadnutím na minulú skúsenosť zvierata. Podobne je to aj pri učení celkov, ktoré majú zmysel, aj pri nesúvislých slovách. Prvé musí byť rýchlejšie, lebo tu sa využívajú minulé spojenia. Nepotvrdili sa ani názory celostných psychológov, že sa podmienený reflex utvára iba na podnet, a nie na vzťahy medzi podnetmi. Pokusy S.V.Kleščova ukazujú, že aj vzťah medzi vecami môže byť podmienený podnetom práve tak ako ktorýkoľvek podmienený podnet. O pojmach celostnej psychológie /gestalt, organizácia a pod./ Pavlov hovorí, že systém, organizácia jestvuje, ale utvára sa asociáciami. Ako príklad uvádza oneskorovací reflex, dynamický stereotyp a pod. "Vidíme celkom zreteľne, že asociáciou sa utvára systém, tvorí sa organizácia ... tvorí sa gestalt, a teda asociácie robia gestalt a nie naopak..."

Sovietska psychológia poukazuje na filozofické základy gestaltpsychológie. L.I.Ancvferová /1966, str. 104-105/ hovorí: "Filozofické pozície gestaltpsychológie vyvierajú z idealizmu, u jeho rozličných odrôd, od Kanta až po Husserla. Tézy o izomorfných, t.j. paralelistických vzťahoch medzi javmi sveta, ktorý človeka obklopuje, psychikou a fyzickými procesmi v mozgu, vyplývajú z východiskových pozícií, podľa ktorých psychika nie je druhým javom v porovnaní s vonkajším svetom a mozgom, ale že jestvuje ako nezávislá podstata. Sovietska psychológia, opierajúca sa o dialektický materializmus, experimentálne dokazuje tézu, že psychika človeka je funkciou jeho mozgu, predstavuje subjektívny odraz objektívnej reality... Ivarová psychológia postrehovala tri samostatné skupiny javov: vonkajší svet, "veci osebe", svet psychických javov a fyzických procesov v mozgu, a tým odhodila ten článok, ktorý jedine umožňuje pochopiť vzťahy medzi týmito rozličnými javmi - činnosť, praktický vzťah živej bytosti k okolitému svetu. Tento nedostatok gestalt-teorie sa veľmi výrazne prejavuje pri riešení konkrétnych psychologických problémov predstaviteľmi tejto teorie."^x

^x Existovala ešte aj tzv. lipská škola: Krueger, Klemm Volkeltet, Wartegg, Sander a Wellek sa tiež niekedy sem zaraďujú.

Treba poznamenať, že gestalt-psychológia na Západe nepatrí minulosti, ale rozvíja sa ďalej, pravda, nezostala bez vplyvu iných smerov. Z nasledovníkov by sme mohli uviesť: R.Arnhelma prácami venovanými estetike /Art and Visual Perception, 1954/; Metzgera W., profesora v Münsteri - Psychológia /1963/; Rauscha E., profesora vo Frankfurtu - výskum percepcie; Sanderu F. pôsobil v Bonne, autora myšlienky "Aktualgenese"; Welleka A., profesora v Mainzi - výskumy percepcie v oblasti sluchového vnímania atď.

6/ PROBLÉM NEVEDOMIA V PSYCHOLÓGII

Okolo roku 1900 vznikali v experimentálnej psychológii, psychológii vedomia ťažkosti. Na niektoré upozornili wüzburgskí psychológovia. Brentano ešte predtým vyslovil myšlienky o "bezprostrednej skusenosti", ktoré žili v "rakúskej škole". Pravda toto všetko nebol sústredený útok: vedomie ako psychologický jav uznávali. Psychológia bola vedou o vedomí; námietky sa týkali obsahu /psychologického skúmania/ a koncepcie, ako psychologické javy a psychiku poznávať - to r.1912 vyústilo do gestalt-opozície.

Práve v Brentanovej Viedni sa chystal generálny útok, cieľavedomý útok na psychológiu vedomia - nielen na koncepciu predmetu, ale aj na použitie psychológie - útok sústredený, ktorý na Západe nazvali "psychoanalytickou revolúciou". Termín psychoanalýza sa prvý raz použil r.1906 v marci vo francúzskom jazyku a v máji v jazyku nemeckom. Freuda lákala psychoanalytická metóda. Umožnila mu študovať špecifické problémy neurotických ochorení. Tieto špecifické problémy obsahuje jeho náuka o nevedomí, potlačení, odpore, prenose a pod., ktorá sa podstatne dotýka psychologickéj teórie.

Freud definuje psychoanalýzu takto: "Psychoanalýza je meno pre tieto tri fakty:

1. riadenie a výskum duševných procesov, ktoré ináč nie sú prístupné;
2. ošetrovaciu metódu neurotických porúch, ktorá sa zakladá na týchto výskumoch;

3. pre psychologické názory, ktoré sa takto získali a vedú k novej disciplíne /Freud S., Ge.Schr., zv.XI, str.201/.

Psychoanalytická koncepcia neuróz teda vychádza aj z poznatku, že komplex myšlienok je spojený so silným, nie slastne zdôrazneným afektom, ktorý je z vedomia zatlačený. Na miesto zatlačenej myšlienky nastupuje telesný symptóm. Možno povedať, že psychoanalytická teória bola vybudovaná na troch základných "pilieroch", a to na náuke o nevedomí, libide a potlačení. Vzhľadom na to, že psychoanalýza priamo sa dotýka predmetu psychológie a prechádza od psychoanalytického poňatia psychiky až k svetonázorovým otázkam, venujeme kritickú pozornosť jej základným pojmom.

Problém nevedomia v psychológii: Wundtova koncepcia vedomia už prežívala krízu. Nový pohľad z hľadiska použitia psychológie v praxi, najmä klinickej, psychológii nesporne priniesol S.Freud. Keď veľmi zjednodušene načrtneme problém, ktorý postavil Freud, môžeme povedať: Wundt načrtnol koncepciu vedomia podľa asociácií vystupujúcich nad prah vedomia; akoby vystupovali na "javisko vedomia", kde by prebiehala scéna podľa asociačných zákonov. Freud v scéne predstáv, ktoré sa ukázali na "javisku vedomia" videl len fasádu, len dym, ktorý poukazoval na to, čo sa deje za scénou, t.j. v nevedomí. Poukazoval na sily, ktoré determinujú hru asociácií, t.j. libido. Scéna završuje býva dramatická, niekedy zamotaná, a tu hľadal sily, ktoré tu pôsobia, napr. v sne, spôsobujú chybné výkony, prerieknutie a pod., a tieto sily opísal ako potlačenie. Kľúčom na dešifrovanie všetkého bola metóda

"výkladu" aj metóda voľných asociácií.

Pojem nevedomia: Pojem nevedomia, ako napokon mnohé psychologické pojmy, vyskytol sa vo filozofii u Hartmanna, Nietzscheho a pod. Freud si pripisuje zásluhu, že tento pojem možno použiť "legitímne" v psychológii. Pristúpme hneď k vecnému náčrtu:

Podľa Freuda možno všetky duševné procesy rozdeliť na dve skupiny: vedomé a nevedomé. Týmto skupinám zodpovedajú v našej psychickej štruktúre dva rozličné systémy psychična: systém vedomia a systém nevedomia. V oblasti nevedomia vyčleňuje aj oblasť predvedomia. V nevedomí zostávajú všetky duševné hnutia alebo pudové reprezentácie, ktoré majú v sebe čosi odpudivé, čo naráža na odpor vo vedomí. Vzhľadom na to sa hovorí, že jadrom nevedomia sú potlačené predstavy. Primárne predvedomie sa neodlišuje od nevedomia. Rozdiel nastane iba vtedy, keď niektorá predstava bola inštanciou Ja /sekundárnymi pudmi/ potlačená a zatlačená do nevedomia. Predvedomie je akousi komorou pre všetky duševné javy, ktoré nemôžu byť súčasne vo vedomí. Tieto duševné javy môžu odtiaľ voľne vstupovať do vedomia a naopak, vedomie ich môže odtiaľ podľa potreby odčerpávať. Potlačené psychické procesy majú prístup do vedomia uzavretý. Inštancia zo systému Ja, ktorá potláča, menuje sa cenzúra. Cenzúra /príp. sekundárne kultúrne pudy/ sa získava vo vývoji jednotlivca. Kritériom cenzúry sú morálne a etické normy spoločnosti a individua. Utvárajú sa už od narodenia, ale dotvárajú sa najmä v dobe latencie, t.j. od štvrtého až piateho roku života.

Freud teda za psychické akty nepokladá iba vedomé akty, ale aj akty nevedomé, ba čo viac, kvalita vedomia vôbec nemusí pristupovať k psychickým aktom: "Nevedomie je pravidelnou a nevyhnutnou fázou v procesoch, na ktorých sa zakladá naša psychická činnosť. Každý psychický akt sa začína ako nevedomý a ako taký môže zostať, alebo vyvíjajúc sa môže postúpiť ďalej k vedomiu podľa toho, či narazí na odpor vedomia, alebo nie" /Freud S., Ge.Schr., str. 435/. Na inom mieste Freud hovorí: "...predpokladáme, že každý duševný dej...existuje spočiatku v nevedomom štádiu alebo období, a len z neho prechádza do obdobia vedomého, asi tak, ako je fotografický obraz najprv negatívom, a len potom je pozitívom. Nie z každého negatívu musí sa stať pozitív a práve tak nie je nevyhnutné, aby sa každý duševný dej premenil na vedomý. Výstižne to vyjadrujeme tak, že jednotlivý dej najprv náleží k psychickej sústave nevedomia a neskôr za istých okolností, prechádza do sústavy vedomia" /Freud S., 1936, str. 243/. Proces prechodu psychických aktov z nevedomia do vedomia, ako vidíme, porovnáva s fotografiou. Každá fotografia musí prekonať tzv. "negatívny proces". Keď v negatíve obstoí požiadavkám na ňu kladeným /kontrola/, môže byť pripustená k "pozitívnemu procesu", t.j. môže sa z nej urobiť obraz. Keď to aplikujeme na náš predmet, môžeme povedať, že všetky psychické javy, ktoré nenarazia na odpor vedomia /t.j. obstoja pri kontrole a cenzúre/, môžu podľa potreby prejsť do systému vedomia alebo predvedomia. Bolo by možné uviesť aj inú analógiu. Jestvujú vtipy, ktoré nemožno rozprávať v každej spoločnosti, pretože to nepripustia

spoločenské pravidlá a ohľady. Tak aj v psychickom živote sa môžu vytvoriť také hnutia /predstavy, túžby, myšlienky a pod./, ktoré individuum pokladá za neslušné, pohoršujúce, ktoré sú svojím obsahom eticky a morálne zakázané a ich pripustením do vedomia s realizáciou mohli by porušiť rovnováhu jednotlivca, príp. ho spoločensky znemožniť. Z týchto dôvodov bývajú najčastejšie zamietnuté a potlačené. Mohli by sme takmer povedať, že obsah nevedomia tvoria práve takéto odpudzujúce, neslušné a nespoločenské hnutia, zväčša rázu sexuálneho a agresívneho.

Pri bližšom opisovaní nevedomia používa Freud analógiu Kantovho sveta javov a vecí o sebe. Hovorí: "Tak fyzično, ako aj psychično v skutočnosti nemusí byť také, ako sa nám zdá" /Freud S., Ge.Schr. str. 186/. Na inom mieste zasa: "Nevedomie je vlastne reálne psychično a vo svojej vnútornej povahe práve také neznáme ako realita vonkajšieho sveta a práve také neúplne nám dané údajmi vedomia ako vonkajší svet údajmi našich zmyslových orgánov" /Freud S., 1900, str. 380/. Podľa Freuda "...každý psychický akt vo všeobecnosti prechádza dvoma stavmi fáz; medzi ne je umiestnený istý druh skúšky /cenzúra/. V prvej fáze je nevedomý a patrí systému nevedomia. Keď ho skúška cenzúry zamietne, tak sa zabráni prechod do druhej fázy; vtedy sa nazýva "potlačeným" a musí zostať v nevedomí. Ale ak pri skúške obstojí, vstúpi do druhej fázy a patrí už druhému systému, ktorý chceme nazvať systémom vedomia" /Freud S., Ge.Schr. str. 488/. Môžeme dodať, že takýto akt, ak sa súčasne nenachádza vo vedomí, nazýva sa "schopným uvedomenia" /podľa Breuera/. No akt, ktorý pri cenzúre neobstál a bol "potlačený", sa nestráca a nemizne, ale trvale pôsobí v nevedomí, ba čo viac, pôsobí na vedomie a súčasne podlieha osobitnej zákonitosti nevedomia. Zákony, ktorými sa riadi nevedomie, sú podstatne iné ako tie, ktoré platia pre vedomie.

Ťažko povedať, či uvedené tvrdenia logicky a empiricky obstoja. No v každom prípade degradácia aktov vedomia na akty nevedomia, príp. nereálne psychično, je sotva udržateľná.

Systém nevedomia sa riadi iným "spôsobom myslenia", iným spôsobom práce, teda celkom inou zákonitosťou ako systém vedomia. Napr. abstrakcia, ktorá je iba neskorším fylo-ontogenetickým výdobytkom, je nevedomiu cudzia. V nevedomí, podobne ako v myslení detí a primitívov, prevláda konkrétnosť, obrazovosť, animizmus a pod.

Nevedomie sa neriadi princípom reality, lebo jeho najvyšším princípom je princíp slasti. Nietzsche na svojej pamätnej tabuli v Sils-Mária See v Hornom Engadine má napísané: "Každá slasť chce večnosť". Tak aj tento systém vyvíja ustavične úsilie po slasti. V systéme nevedomia sa v dôsledku princípu slasti často nahrádza vonkajšia realita, pre vnímanie ktorej nemá nevedomie vybudovaný aparát, realitou subjektívno-psychickou. Tým sa utvára situácia Als ob. /Túto funkciu má napr. pri nutkavých neurózach vykonávanie istých obrádov./

Napokon treba ešte uviesť verifikačný aparát problému nevedomia.

1. Freud hovorí, že dáta vedomia sú vo veľkej miere medzerovité, a tak v psychicky zdravom, ako aj psychicky chorom človeku sa vo veľkej miere vyskytujú také psychické akty, ktoré pre vysvetlenie predpokladajú iné akty. Pravda, takéto akty vo vedomí ani pri najstarostlivejšom bádaní nemožno nájsť. Sú nimi napr. psychické mechanizmy sna a neuróz.

2. Keďže sme schopní súčasne si uvedomiť len veľmi malé množstvo psychických aktov, je nevyhnutný predpoklad, že veľká časť psychických aktov sa medzitým nachádza v akejsi latencii, t.j. v nevedomí.

3. Podľa Freuda bez hypotézy nevedomia ťažko vysvetliť kontinuitu v psychickom dianí. Táto hypotéza vraj odstráni ťažkosti, na ktoré naráža psychofyzický paralelizmus pri fyziologickom vysvetľovaní latentných psychických aktov na základe engramovej ekforácie.

4. Podľa psychoanalýzy tézu o nevedomí potvrdzuje tzv. posthypnotická sugescia. Podľa inštrukcií v hypnotickom stave koná individuum aj vtedy, keď je pri plnom vedomí a o inštrukcii nič nevie. Tento fakt bol objavený už pred psychoanalýzou. Psychoanalýza ho vysvetľuje pôsobením a existenciou nevedomia. Ako analogický jav uvádza mechanizmus obradu, napr. pri nutkavých neurózach.

5. Hlavnými argumentmi psychoanalýzy pre teóriu nevedomia sú sny, chybné výkony, symptomatické úkony, nutkané úkony a neurózy. Treba dodať, že nevedomie má v celej psychoanalýze základnú úlohu. C.G.Jung zaviedol pojem kolektívneho nevedomia a v neopsychoanalýze nevedomie ako "nevedomú determinantu správania" znova opísal D.Rapaport /pozri Pardel T., 1972/.

Náuka o pudoch - libido ako duševná energetika: Pojem nevedomia v psychoanalýze je nemysliteľný bez ďalších pojmov ako: pud, libido, ktoré utvárajú dynamiku duševného diania. Freud prichádza k svojej teórii o pudovej podmienenosti duševného života z klinických výskumov trochu neisto a pojem pudu zaraďuje do oblasti metapsychológie. "Takýto konvenčný, predbežne ešte dosť nejasný základný pojem, bez ktorého sa v psychológii nemôžeme zaobiť, je pud. Do nášho skúsenostného materiálu nevkladáme len isté konvencie ako základné pojmy, ale poslúžime si aj mnohými komplikovanými predpokladmi, aby sme sa nechali viesť pri spracovávaní psychologického sveta javov" /Freud, S., 1924, str. 166-168/. Z toho vidieť, že tento pojem je skôr pracovnou hypotézou.

Pojem pud subsumuje Freud pod pojem popud. Ale kým popud prichádza zvonka, pud nepochádza z vonkajška, ale znútra samého organizmu. Preto pôsobí na duševno ináč a na svoje odstránenie vyžaduje iné akcie. Pud naproti tomu /popudu/ nepôsobí ako momentálna nárazová sila, ale vždy ako sila konštantná. Pred nepríjemným popudom sa môžeme chrániť napr. reakciou muskulárneho systému - útekem a pod., no nie pred pudom, keďže neprichádza z vonkajška, ale znútra tela. Tu nám nepomôže a neochráni nás nijaký útek. Pudový popud sa nazýva aj "potreba", čo však túto potrebu zruší, je "ukojenie". Freud vyslovuje ďalej domnienku, že nervový systém je aparát, ktorého funkciou je odstraňovať popudy, ktoré naň doliehajú, alebo zmenšovať ich na

najnižšiu mieru. /Tamže, str. 167 a 168/. "Môžeme teda uzatvárať, že pudy, a nie vonkajšie popudy sú vlastnými motormi pokroku, ktoré priviedli nekonečne výkonu schopný nervový systém na jeho terajšiu výšku". /Tamže, str.168./ Podstatu pudu vidí Freud v pôvode popudových zdrojov vnútri organizmu, vo vystupovaní ako konštantnej sile a v jeho neodstraniteľnosti reakciou úteku. Pri hodnotení duševného života z biologickej stránky pokladá pud za hraničný pojem medzi duševnom a somatickým, za psychického reprezentanta popudov pochádzajúcich znútra tela a pôsobiacich na dušu, za mieru pracovných požiadaviek, ktoré sa kladú duševnu v dôsledku jej súvislosti s telesnom. Podobné myšlienky nájdeme aj u Klagesa.

Regulačný systém, podľa ktorého sa riadi zmocňovanie a vybavovanie popudov aj pudov v duševnom živote a ktorý je smerodajný pre pudový život, je princíp slasti v tom zmysle, že strastný vnem spôsobuje stúpanie popudu a slastný jeho znižovanie. /Tamže, str. 169/. Pud môžeme rozoznať od ostatných hnutí na základe tejto charakteristiky.

1. Prieraznosť /tlak/ je všeobecná vlastnosť pudu. Je to motorický moment, ktorý sa viaže na každé pudové hnutie, suma síl alebo miera pracovných požiadaviek, ktoré pud reprezentuje. 2. Cieľovosť pudu, t.j. zameranie na ukojenie. 3. Sústredenosť na objekt. Pod objektom pudu sa rozumie predmet vonkajšieho sveta, pomocou ktorého môže pud dosiahnuť ukojenie. V situácii pud - objekt je primárny pud, kým objekt je sekundárny, neskorší a variabilnejší. 4. Zdroj pudu. Pod tým sa rozumejú somatické procesy v organizme alebo časti tela, z ktorej popudy v duševnom živote sú reprezentované predstavou.

Freud najprv rozlišoval dve skupiny pudov, a to: pudy ja, čiže pudy sebazáchovy, a sexuálne pudy. Podľa jeho náuky o pudoch, pudy sebazáchovy /ako pud hladu/ ani žďaleka nemajú takú dôležitosť ako sexuálne pudy. Všeobecná charakteristika sexuálnych pudov podľa neho znie: "Sú početné, pochádzajú z mnohonásobných organických zdrojov, uplatňujú sa najskôr nezávisle jeden od druhého, a len neskôr dosahujú väčšiu alebo menšiu syntézu. Cieľ, na ktorý sa každý upriamuje, je dosiahnutie orgánovej slasti; až po úplnej syntéze vystupujú v službe funkcie rozmnožovania, po čom sa potom poznávajú ako pudy sexuálne". /Tamže, str. 173-174./ Sexuálne pudy sa na počiatku ontogenetického vývoja opierajú o pudy sebazáchovy, od ktorých sa pomaly uvoľňujú. Aj pri hľadaní objektov sledujú cesty, ktoré im ukazujú pudy jastva, ja. Časť z nich je združená počas života s pudmi ja, jastva a vyzbrojuje ich l i b i d i n ó z n y m i komponentami, ktoré sa pri normálnej funkcii ľahko prehliadnu a jasne vystúpia až pri ochorení. Vyznačujú sa tým, že vo veľkej miere sa môžu zastupovať a ľahko meniť svoje objekty. V dôsledku toho sú schopné výkyvov, ktoré sú podstatne vzdialené od ich pôvodných cieľových zameraní /sublimácie/.

Celý pudový život sa riadi vlastnou zákonitosťou, ktorú Freud a jeho žiaci určili na základe pozorovania sexuálneho pudu. Platia preň zákonitosti tzv. "osudov pudu". Najdôležitejšie zákonitosti sú zvrátenie na protiklad

/aktivita, pasivita, t.j. zákon ambivalencie alebo bipolarity/, obrátenie proti vlastnej osobe /masochizmus/, utlmenie /konflikt pudov/, sublimácia.

V ďalších prácach Freud objavil novú kategóriu pudov, tzv. pud smrti, čiže pud deštrukčný. Oproti skupine deštrukčných pudov, čiže pudov smrti, postavil pudy životné /pud sebazáchovy a zachovania rodu/. Čo rozumie Freud pod pojmom pud smrti a akú funkciu tomuto pudu pripisuje, najlepšie vysvitne z tohto citátu: "Na základe ďalších úvah o procesoch, ktoré dokončujú život a vedú k smrti, bude pravdepodobné, že treba rozoznávať dva druhy pudov zodpovedajúcich dvom protikladným procesom organizmu: výstavbe a rozkladu. Jedny pudy, ktoré v podstate ticho pracujú, sledujú cieľ doviest' žijúceho tvora k smrti, preto si zaslúžia pomenovanie "pudy smrti", a spoločným pôsobením mnohých bunkových elementárnych organizmov obrátenie, do vonkajška; ich tendencie by sa prejavili ako deštrukčné alebo agresívne. Druhé sú nám analyticky známe ako libidinózne, sexuálne alebo životné pudy, ktoré by sa najlepšie dali zhrnúť ako Eros, ktorých cieľom by bolo utvoriť zo žijúcej substancie vždy nové celky, a tým udržiavať trvanie života a viesť ho k vyšším útvarom". /Freud S., Ge. Sch. XI, str.222-223./

Sexuálny pud, jeho prejavy, energiu a vývoj zahrňuje Freud pod pojem **l i b i d o**. "Názov libido ... je vyhradený pre pudové sily sexuálneho života". /Freud S., 1936, str. 340./ Termín prevzal od A.Molla. V slovenčine sú jeho ekvivalentami: slasť, žiadostivosť, chtivosť a pod. V psychoanalýze sa tieto slová vždy viažu na sexualnosť. Sexuálnosť sa však nevzťahuje iba na genitálnu oblasť, ale na celé telo. Nevzťahuje sa iba na sexuálny akt, ale na všetky prejavy, ktoré prinášajú individuu pocit slasti a nie sú upriamené výlučne na sebazachovanie. Teda libido znamená **eros**^x v najširšom zmysle slova. "Libido v psychoanalýze znamená predovšetkým /myslenú, kvantitatívnu, merateľnú a premenlivú/ silu sexuálnych pudov zacielených na objekt". /Freud S., Ge. Schr., zv.XI, str. 195./ Sexuálny život človeka sa nezačína od puberty, ale už od narodenia. "Zdá sa byť isté, že novorodeniatko prináša so sebou zárodok sexuálnych hnutí, ktoré sa ďalej vyvíjajú..." /Freud S., 1915, str. 41/. Vývoj sexuality obsahuje náuka o libide. Kým libido dosiahne genitálnu organizáciu, ktorou sa vyznačuje dospelý človek, prechádza fázou infantilnej sexuality. Táto fáza sa označuje aj za pregenitálnu fázou. Pregenitálna fáza sa skladá z týchto stupňov, čiže prejavov sexuality: 1. fázy orálnej erotiky, 2. análnej erotiky, 3. fázy prístupujúceho komponentu sado-masochistického, 4. fáza genitálna, charakterizovaná primátom genitálií v celkovej sexuálnej organizácii. Vývojovo dochádza k nej po období latencie /predpubertálny čas/ a po falickej organizácii libida. Uvedené fázy čiže prejavy libida znamenajú vývoj libida zacieleného na objekt, t.j. objektového libida. Psychoanalýza rozlišuje aj

^x "Eros" sa používa aj v protiklade k sexu ako výraz pre "ideálnu lásku", tzv. platonickú, nežiadostivú.

libido odvrátené od objektu a upriamené na subjekt; takéto libido nazýva narcizmom.^x

Po období latencie, t.j. od piateho až šiesteho roku po puberte /vznik sekundárnych kultúrnych pudov/, dochádza ku genitálnej fáze, t.j. primátu genitálií v sexuálnej organizácii. V tomto období vystupujú do popredia partnerské vzťahy. Tieto vzťahy sa riadia tzv. oidipovským komplexom. Voľba partnera je iným veľmi dôležitým problémom individua na tomto stupni. Kým dospievajúce individuum prikróčí k tomuto problému, musí prekonať všetky homosexuálne úsilie /isté percento ľudí to nedokáže/ a súčasne tzv. oidipovský komplex. Túto základnú hypotézu psychoanalýzy Freud definuje takto: "Už v prvých rokoch detstva /asi v druhom až piatom roku/ možno zistiť súhrn sexuálnych snáh, ktorých objektom je matka. Táto voľba objektu, k tomu pristupujúci rivalský postoj a nepriateľstvo voči otcovi, sú obsahom tzv. oidipovského komplexu, ktorý u každého človeka má najvyšší význam pri usporobení lúboštného života". /Freud S., Ge. Schr., zv. XI, str.211./ Toto treba doplniť tým, že u dievčat vystupujúcim objektom je otec. Psychoanalýza o oidipovskom komplexe tvrdí, že normálny človek ho vo svojom vývoji bez škody prekoná, ale neurotik ho neprekoná, a vytvára uňho jadro neurózy.

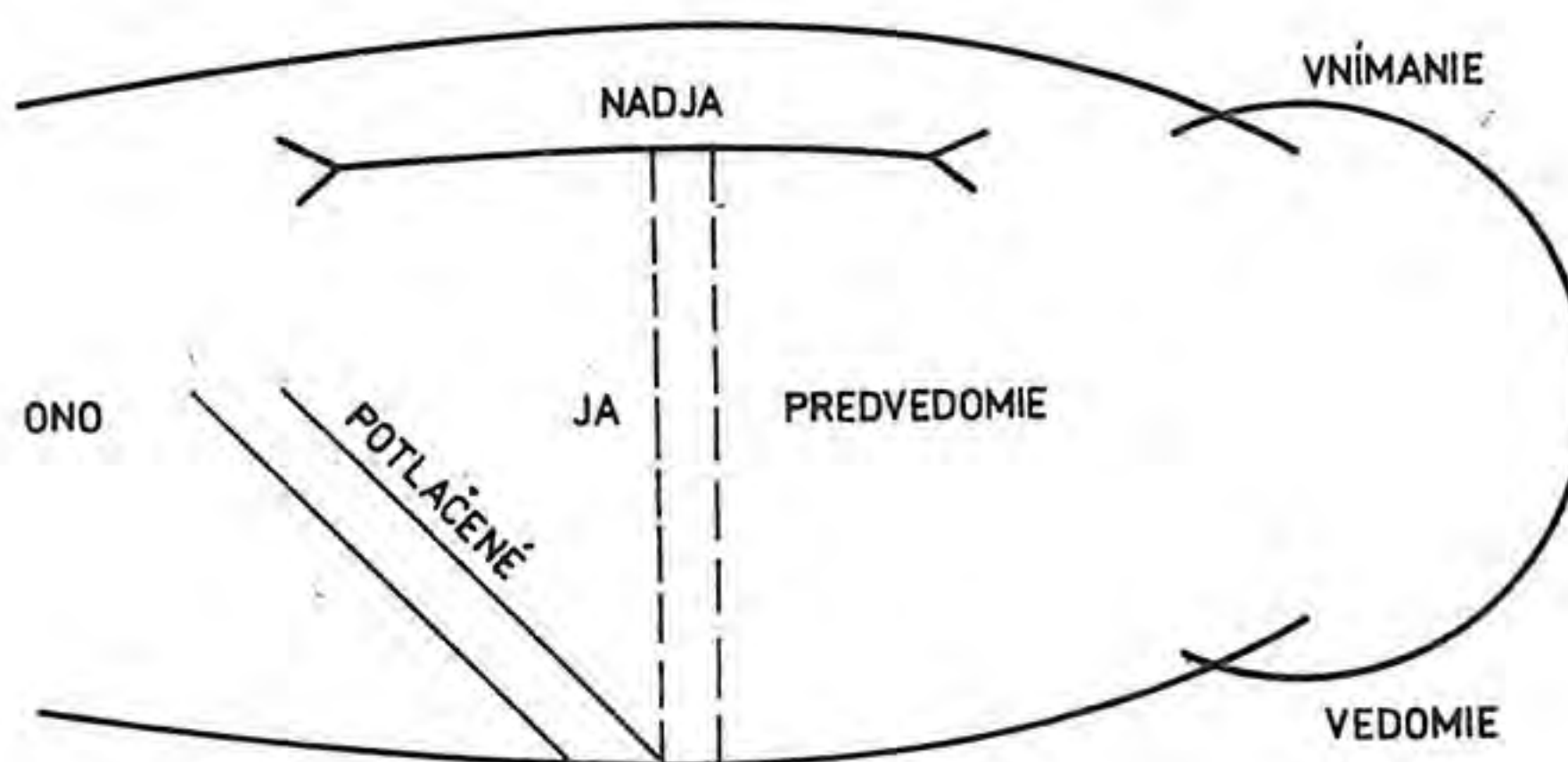
Pojem libida, na ktorého sexuálnej interpretácii Freud neobyčajne trval, dosahuje v ďalšom vývine rozličné obmeny. Jung tento termín používa ako "pojem na označenie duševnej energie. Neoanalýza a jej popredný teoretik D.Rapaport hovorí, že tento pojem "nie je nevyhnutnosťou systému".

Náuka o potlačení: Freud na svojich štúdiách u Charcota a Bernheima poznal, že hysterické symptómy sa môžu vyvolať v hypnóze a tou istou cestou aj odstrániť. Vedel, že Charcotove a Bernheimove experimenty dokázali, že individuum sa môže aj mimo hypnózy rozpamätať na príčiny svojich posthypnotických úkonov. V tom čase mu už boli známe prípady hystérie, ktoré opísal napr. Janet v zmysle svojej teórie "double conscience". Všetky uvedené fakty ukazovali dosť jasne, že príčiny hystérie treba hľadať inde než vo vedomí. Taká bola situácia v teóriách neuróz, keď Freud, znechutený neúspechmi hypnotickej terapie, začal budovať na Bernheimovom predpoklade, že chorý vie, prečo to robí, hoci hovorí, že nevie, len nevie, že to vie, a preto myslí, že to nevie. Na tomto základe vyslovil hypotézu o nevedomí, potlačení, odpore. Podľa Freuda obsahy, ktoré spôsobujú chorobu, sú v dôsledku mechanizmu potlačenia nevedomé, a keby sme sa im chceli priblížiť a uviesť ich do vedomia, kládli by odpor. Tým sa náuka o potlačení stala "základným pilierom", na ktorom stojí budova psychoanalýzy, ba podstatná časť jej samej.

Cesta k týmto poznatkom však nebola taká samozrejmá. Freud po upustení od hypnózy pri liečení neuróz s prenosom /úzkostná a nutkavá neuróza,

^x Podľa Narcisa, mladíka z gréckej báje, ktorý uzrel svoj obraz vo vode a zamiloval sa doň. Slovo n a r c i z m u s prvý použil Abraham.

konverzná hystéria/ objavil, že chorý kladie psychoterapeutickej liečbe všemocný odpor. Nepridržiava sa "základného technického pravidla", t.j. že má povodať veci nepríjemné, diskkrétne, nedôležité a nezmyselné aj napriek tomu, že na začiatku analýzy sľúbil tak urobiť. Pri pátraní po kauzálnom vzťahu medzi odporom a inými psychickými obsahmi prišiel k tzv. potlačeniu. Svoj poznatok formuloval takto: "Patogénny dej, ktorý sa prejavuje odporom, nazývame potlačením" /Freud S., 1936, str. 242/. Potlačenie sa neprejavuje len odporom proti uvedomeniu a vyriešeniu, ale je predpokladom tvorby početných príznakov neuróz. Psychoanalýza rozlišuje potlačenie od odmietnutia a zavrhnutia. Rozdiel je v tom, že nejaký psychický dej, impulz a pod., ktorý sa chce realizovať motorickou cestou, môže byť vedomím poznaný a odmietnutý, t.j. zavrhnutý. Odsúdením a zamietnutím sa mu odníma energia, ktorou disponoval, a v dôsledku toho sa stáva iba spomienkou. Celkom ináč je to pri potlačení. Istý vnútorný popud, pud, ktorý chce nastúpiť cestu uvedomenia hneď pri vstupe do predvedomia alebo v samom predvedomí, je zarazený a vytlačený späť do nevedomia. Tzv. inštancia cenzúry nepripustí, aby na ňom spočinul pohľad vedomia. Potlačením sa mu však neodoberá jeho energetické obsadenie. Sumárne môžeme povedať, že potlačenie nastáva vždy vtedy, keď reprezentácii pudu, t.j. predstave, ktorá reprezentuje pud v psychickej oblasti, a kvantu energie, ktorá sa na ňu viaže, je nejakým spôsobom zabránený prístup do vedomia, a tým sa jej odoberá možnosť motorického ukojenia. Potlačenie sa vždy vzťahuje na tie psychické hnutia, ktoré vyvierajú z nášho vnútra, t.j. na pudy, pretože pred nimi nemožno utiecť, ba ustavične kladú nároky na nervovú sústavu človeka. Potlačenie je akousi strednou cestou medzi útekem a zavrhnutím. Vzťahuje sa vždy na sexuálne obsahy. Potlačenie sa navonok často prejaví vo forme príznakov alebo neuróz, ktoré majú funkciu náhradného ukojenia sexuálnych požiadaviek. Freud hovorí: "...príznaky sa usilujú buď o sexuálne ukojenie, alebo o obranu proti nemu" /tamže, str. 247/.

Obr.č. 6

Freudova predstava o systéme psychična - osobnosti

Psychoanalýza rozoznáva dva druhy potlačenia: prapotlačenie a vlastné potlačenie. Prapotlačenie "je prvou fázou potlačenia, ktorá sa zakladá na tom, že psychickej /predstave/ reprezentácii pudu je odrieknutý prechod do vedomia, a tým je daná jej f i x á c i a ; postihnutá predstava zostáva odvtedy nezmenená a viaže sa na pud" /Freud S., 1924, str. 190/. Vlastné potlačenie sa zasa vzťahuje na všetky psychické odnože potlačenej reprezentácie alebo takých myšlienkových útvarov, prípadne procesov, ktoré sú s ňou v nejakom asociatívnom vzťahu. Tak vznikajú tzv. "citové zdôraznené komplexy"; potlačenie aj zahatá uvedomovací proces, ako sme hovorili, nemá v moci ani vytlačiť bezo zvyšku pudovú reprezentáciu z nevedomia, ani odobrať jej energetické obsadenie. V dôsledku toho zostáva v nevedomí, nerušene sa tam organizuje a pôsobí spätným tlakom na vedomie /návrat potlačeného/ tak, že v ťažkých životných situáciách v zastretých formách preráža do vedomia, kde sa zmocňuje motorických centier, čo sa navonok zvýrazní často príznakom. Pravda, príznaky na základe osobitnej práce nevedomia sa prejavujú tak, že individuum nemôže nájsť spojivo medzi príčinou a symptómom. Symptóm je teda dobre maskovaný a zastretý, ba pri analytickej práci kladie procesu uvedomovania odpor. Mechanizmus potlačenia sa tu zakladá na tom, že sexuálnym tendenciám bol zabránený vstup do vedomia, čím bolo znemožnené ukojiť ich motoricky. No sexuálna energia nevymizla a sexuálny pud doliehal na nervový aparát ďalej v zmysle nároku na ukojenie, t.j. potlačený obsah sa opäť vracia v zastretej, obraznej forme, čím si zabezpečuje aspoň ukojenie vo forme snového zážitku. Podobné, ba aj komplikovanejšie sú pomery pri neurózach.

Psychoneurózy sú "výrazom konfliktu medzi inštanciou ja a takým sexuálnym úsilím, ktoré sa zdá nezmieriteľné s integritou ja alebo jeho etickými nárokmi" /Freud, S., Ge. Schr., zv. XI, str. 212/. Vzhľadom na to sexuálne motívy sa potlačia, čo sa prejaví neurotickým symptómom. Na neurotické symptómy treba hľadiť ako na "produkty potlačenia, ktoré si napokon pomocou týchto útvarov vybojovali prístup k vedomiu" /Freud S., 1924, str. 192/.

Potlačenie pudovej reprezentácie postihne jej obidve zložky: predstavu a jej energetické obsadenie. Najvýznamnejšia úloha pri potláčaní pripadá energetickej časti pudovej reprezentácie, pretože predstava bude celkom potlačená a zmizne z vedomia, alebo do vedomia nie je vôbec pripustená. Kvantitatívnu zložku pri potláčaní môže postihnúť takýto osud: alebo sa vyvinie taká forma potlačenia, že z pudu v jeho pôvodnej forme nezostane nič, čiže svoj cieľ dosiahol v iných polohách. Tu je najčastejšou formou sublimácia, alebo sa psychická energia pudu premení na afekt /napr. strach/.

Psychoanalytická metóda "výkladu" duševných javov: keď Freud definoval psychoanalýzu ako náuku o genetických, dynamických a ekonomických zákonitostiach ľudskej psychiky, spomedzi jej troch hlavných úloh ako prvú určil "riadenie výskumu duševných procesov, ktoré ináč nie sú prístupné" /Freud S., Ge. Schr., v XI.I.P.V., str. 201/. Tým jasne naznačil, že psychoanalýza musí mať vlastnú metódu, aby mohla ošetrovať nemocných, získavať nové poznatky.

Psychoanalýza tým, že prestala pracovať s hypnózou, začala používať

metódu voľných asociácií a metódu interview. Tieto metódy však nie sú špecificky psychoanalytické a používajú sa bežne v psychológii. Psychoanalytickými metódami sa stávajú za predpokladu, že sa budú používať na výskum nevedomia, potlačenia, resp. odporu a prenosu podľa Freudovej teórie /porovnaj Rapaport D., 1959, str. 128/. To vo všeobecnosti znamená, že psychoanalýza ako metóda výskumu nevedomia kladie do popredia predovšetkým techniku analýzy, či už voľných asociácií, chybných výkonov, alebo sna.

Vzhľadom na túto podmienenosť psychoanalytickej metódy a metodík výkladu pozorovaného alebo výpovedi pacientov bude dôležité uviesť základné predpoklady psychoanalytického chápania psychična. D. Rapaport /tamže, str. 77-90/ uvádza tieto tzv. "iniciálne evidenčné základy" /Die initialen Evidenzgründen/:

1. "Predpoklad duševného determinizmu", t.j. že aj nezmyselné veci, spomienky nie sú naozaj také, podobne ako zdanlivo nezmyselné hysterické symptómy, resp. sny, majú svoj zmysel, sú kauzálné determinované.

2. "Predpoklad nevedomých duševných procesov" /pozri kapitolu o nevedomí/.

3. Predpoklad nevedomých duševných síl a konfliktov. "Freud predpokladá, že nevedomé sily, ktoré vyvolávajú tieto fantázie /t.j. nie nevedomé spomienky, ale fantázie, podč.T.P./ a v priebehu terapie sa stávajú nevedomými, sú sexuálne pudy. Naproti tomu sily, ktoré vystupujú proti silám sexuálnym, premieňajú ich na symptómy a zabraňujú uvedomiť si nimi vzbudené fantázie, čo chápal ako sily cenzúry, ako pudy jastva" /tamže, str. 81; pozri kapitolu o potlačení/.

4. "Predpoklad duševnej energie a jej pôvodu z pudov", t.j. zavedenie pojmu pudu na vyjadrenie "kvantity ako energie pudu" /obsadenie; pozri kapitolu o libide/.

To sú nevyhnutné teoretické predpoklady pochopenia a použitia psychoanalytickej metódy, resp. metodík výkladu voľných asociácií, chybných výkonov a sna. Keďže technika asociácií sme už venovali pozornosť, zostávajú nám chybné výkony a sny.

Chybné výkony

Zdá sa, že prvým stupňom pochopenia psychoanalytickej metódy sú chybné výkony. Aspoň Freud vo svojom Úvode do psychoanalýzy /1936/ začína s nimi. Pod chybnými výkonmi Freud rozumie tri druhy chybného správania: 1. prerieknutie, čiže ak niekto povie niečo iné, ako zamýšľal, chybné čítanie, prepočutie; 2. zabudnutie takého druhu, keď napr. človeku nemôže prísť na um meno niekoho; 3. založenie, stratenie a pod. Freud vyslovil predpoklad, že tieto "nepatrné príhody" veda neosvetľovala, najmä prehliadal sa ich zmysel. Freud vyslovil predpoklad, že chybné výkony majú zmysel: "Či neexistujú veľmi významné veci, ktoré za istých podmienok a v istom čase môžu sa prezradiť len celkom slabými znameniami?" /Tamže, str. 18/. Nesúhlasí ani

s tým, že sú to javy také, ktoré môžu a nemusia byť. "Ak niekto pretrhne prírodný determinizmus na jednom mieste, zvráti tým celý vedecký svetozor" /tamže, str. 19/. Chybný výkon, prerieknutie má význam, má zmysel aj smer, resp. spôsob prerieknutia bude mať význam. Na základe rozličných príkladov prerieknutia usudzuje, "že aj temnejšie prípady prerieknutia možno vysvetliť interferenciou dvoch rozličných úmyslov reči; rozdiely vznikajú iba tak, že niekde jeden úmysel celkom nahradí druhý /substituuje/, ako napríklad pri prerieknutí naopak, kým inde sa obmedzuje na znetvorenie alebo modifikáciu, takže vznikajú zmiešaniny, ktoré sa samy osebe zdajú viac alebo menej dômyselné" /tamže, str. 32/. Sumárne o chybných výkonoch Freud hovorí: "Nie sú to náhodné, ale vážne duševné deje, majú svoj zmysel, vznikajú spoločným - azda lepšie povedané - protichodným pôsobením dvoch rozličných úmyslov" /tamže, str. 33/. Niekedy rečník alebo osoba, ktorá sa preriekne, o rušivej tendencii aj vie. Odhalenie zmyslu prerieknutia, poznanie rušiacej tendencie, "to je už psychoanalýza a príklad pre každý z psychoanalytických výskumov" /tamže, str. 36/.

Záverom k chybným výkonom by sme mohli povedať: všetko, čo Freud o chybných výkonoch hovorí, demonštruje vlastne na verbálnom správaní a tu interferencia je bežný pojem. Pravda, verbálna funkcia má okrem kôrových aj podkôrové ústredia, ktoré môžu spôsobovať blokády, resp. môžu pôsobiť interferenčne. Čiže Freudov výklad prerieknutia, popri iných činiteľoch, podľa nášho názoru nie je v protiklade s materiálmi, ktoré máme o verbálnej funkcii. Výnimku tvoria tzv. chybné výkony pri čítaní a písaní, ktoré sa dajú aj ináč vysvetliť, a to vývojovými poruchami čítania a písania, tzv. dyslexiami, resp. dysortografiami.

Freud porovnáva sen s chybným výkonom. Podľa toho aj sen "má skutočný zmysel a nie je prejavom rozloženej mozgovej činnosti..., sen je splnenie priania /tamže, str. 108/. Pri teorii výkladu sna vychádza z predpokladu, že snívajúci vie, čo jeho sen znamená, ale nevie, že to vie, a preto si myslí, že to nevie /Freud S., 1936, str. 81/. Na takomto základe si všíma svoje sny, sny svojich pacientov, vypytuje sa ich, analogicky voľným asociáciám, čo si k tomu alebo inému snovému motívu môžu spomenúť, a tak sa napokon dostáva k začleneniu sna do duševného života pacienta a sen takto dostáva zmysel, resp. Freud mu na základe svojej teorie dáva zmysel.

Freud sa domnieva, že sen vzniká podobne ako chybný výkon z kolízie dvoch tendencií: porušenej a porušujúcej.

1. Porušená tendencia je prianie spať.

2. Porušujúca tendencia býva obyčajne nejaký psychický alebo fyzický popud, najčastejšie prianie, ktoré musí byť splnené. Sen aj tu je len kompromisným výsledkom. Spíme, a jednako akési priania vybavujeme, ktoré by mali funkciu rušenia spánku. Sen ich odstraňuje a zabezpečuje ďalšie trvanie spánku. Teda sen má podľa toho funkciu ochrancu spánku. Je kompromisným útvarom dvoch navzájom kolidujúcich tendencií: zabezpečiť spánok a pritom

vybaviť neukojené pranie, preto hlavnou črtou sna /ako zmysluplného psychického aktu/ je vyplniť pranie halucinačným zážitkom a zachovať spánok. Inými slovami: "Sny sú odstraňovačmi rušiacich /psychických/ popudov prostredníctvom halucinačného ukojenia" /tamže, str. 139/. Sny dospelých môžu mať ten istý charakter ako sny detí, ale často sa stáva, že sny sú skreslené, cudzie, nerozumieme im, zabúdame ich. Preto sen, nech by bol akýkoľvek nezmyselný, má zmysel, a tak je potrebný výklad snov.

Freud napokon analýzu snov uzatvára takto: "V istom zmysle sú všetky sny - snami z pohodlnosti: slúžia úmyslu pokračovať v spánku namiesto prebudiť sa. Sen je strážcom spánku, nie jeho rušiteľom... Želanie spať /naň je zamerané vedomé ja/ je /okrem snovej cenzúry a neskôr uvádzaného "druhotného spracovania"/ príspevkom ku snívaniu; treba ho vždy zahrnováť medzi pohnútky tvorby sna a každý vydaný sen je jeho splnením" /tamže, str. 200/.

Snová práca a jej základné formy: sny dospelého sú obyčajne výsledkom snovej práce, t.j. formy, ktorou sú latentné pudové myšlienky vo svojej práci znetvorené. Okrem snovej práce rozhodujúcim momentom sú veci zavrhnutiahodnej povahy, urážlivé v sociálnom a etickom smere, veci, na ktoré sa vôbec neodvažujeme myslieť, alebo na ktoré myslíme len s hnusom. Tieto cenzurované prania sú predovšetkým výrazom egoizmu /Freud S., 1930, str. 145/. Všetky prania uvedeného druhu a obsahu narazia v spánku na odpor hodnôt, ktoré uznáva vedomé ja. Zaniknúť nemôžu, pretože mnemicky boli už ekforované a majú pomerne veľkú prierezanosť, preto prebiehajú ďalej. Pravda, snovou prácou a cenzúrou sú znetvorené natoľko, že vedomé ja ich už nepozná. Snovú prácu charakterizujú tieto fakty: zhustenie /manifestný sen má menej obsahu ako latentný/, presun /t.j. presun akcentu z dôležitého na nedôležité/, plastic-
ká a obrazová reč.

Symbolika sna: kto má záľubu v mnohotvárnosti svojich snov, azda bude sklamaný Freudovým konštatovaním, že rozsah vecí a udalostí v sne prichádzajúcich do úvahy, je pomerne malý. Ľudské telo ako celok, rodičia, deti, súrodenci, narodenie, smrť, nahota a pod. Mnohé snové motívy opisuje ako typické: sen o rozpakoch z nahoty, o smrti blízkych osôb, o skúške a pod. Ľudské telo je často znázornené domom: keď je dom hladký, ide o muža; keď má výklenky, balkóny a balkóniky, po ktorých sa dá šplhať, ide o ženu. Tento zdanlivo chudobný inventár snových udalostí sa Freud usiluje doplniť symbolikou sexuálneho orgánu a pohlavného aktu, ktorá sa zdá o niečo bohatšia. Potom sa pravda nemožno čudovať, že Freud každý sen môže vyložiť sexuálne, t.j. výklad záleží nie od analýzy objektívnych faktov, ale na ich interpretácii podľa voľne zvolených interpretačných princípov.

Kritické poznámky na okraj problémov nevedomia: pri kritickom skúmaní pojmu nevedomie v hlbinej psychológii každý nezaujatý pracovník nevyhnutne narazí na tieto problémy:

1. Na prvom mieste treba uviesť, že celá koncepcia Freudovho pojmu nevedomia je založená na tvrdení, že nevedomie vo svojej podstate je práve také

nepoznateľné ako vonkajší svet. To je filozofické stanovisko príznačné pre idealistickú gnozeológiu, stanovisko agnostické. Nie je našou vecou skúmať vplyvy idealistickej filozofie /Kanta a pod./ na Freuda. Možno konštatovať, že pre dialektický a historický materializmus, ako ukázal V.I.Lenin, takýto prístup k otázke poznania je neprijateľný. Keďže podobný názor nachádzame aj u Junga, toto konštatovanie sa vzťahuje aj na jeho filozofickú, gnozeologickú platformu. Napokon pred nami sú stáročia bádania, a vyhlásiť na začiatku rozvoja nejakej vedy, že predmet jej bádania je "vo svojej podstate" nepoznateľný, znamená prejsť na pozície agnosticizmu, viery, mysticizmu a pod. Napokon v mnohom sme toho svedkami v diele S.Freuda a C.G.Junga. /Pozri Paredel, T., 1946, 1953./

2. Takisto je vonkoncom neudržateľná ďalšia veta: "Nevedomie je pravidelnou a nevyhnutnou fázou v procesoch, na ktorých sa zakladá naša psychická činnosť." Keby táto veta mala mať všeobecnú platnosť, musela by sa vzťahovať na všetky psychické procesy, t.j. aj na pocity, vnemy. Vieme, že všetko, čo má nadprahovú hodnotu, neprechádza nijakou fázou nevedomia. Všetky podnety pôsobiace bezprostredne, vnímame a neprechádzajú nijakou fázou nevedomia. Najbohatší zdroj informácií tvoria pocity a vnemy, ich existenciu nevedomie nepodmieňuje. Nevedomými zostávajú podnety sublimitné. Zostáva ešte sa zmieniť o interoceptívnych pocitoch, t.j. pocitoch pochádzajúcich z orgánov a vnútra organizmu. Tu možno povedať na základe mnohoročných Bykovových pokusov, že hoci veľá impulzov idúcich z organizmu nedosahuje nadlimitnú hodnotu, nie sú samy osebe nepoznateľné. Človek si uvedomuje len tie, ktoré sú podstatné pre jeho orientáciu /napr. pri chorobe a pod./, a to preto, aby sa mozgová kôra mohla plne venovať dôležitým signálom prichádzajúcim z vonkajšieho sveta. Nijaká vedná disciplína nemôže považovať za všeobecne platné vety, ktoré sa nedajú na všetkých oblastiach overiť. Preto je neudržateľné pokladať nevedomie za "jediné reálne psychično", aspoň v humánnej psychológii, ku ktorému vedomie "môže alebo nemusí pristúpiť".

3. Ďalšia ťažkosť s formuláciou nevedomia sa vynorí, ak ku problému nevedomia pristúpime z hľadiska fylogenézy a ontogenézy psychiky. Všeobecná psychologická teória skúma psychologické javy aj z hľadiska ich vývinu, t.j. ako sa psychologické javy vyvíjali vo fylogenéze a vyvíjajú v ontogenéze. Psychológia tu nadväzuje na Darwinovu teóriu a Engelsove a Marxove názory týkajúce sa spoločensko-historického vývoja človeka a ľudskej spoločnosti. Psychológia napriek tomu, že nie je celkom prírodnou vedou /pravda, veľmi podrobne musí skúmať biologickú determináciu správania/, a nemožno ju výlučne zaradiť ani medzi spoločenské vedy /preto v Moskve a Leningrade vytvorili samostatné psychologické fakulty/, musí v hraničných problémoch nadväzovať na príbuzné vedy. Vo vývine psychiky, resp. správania A.N. Leontiev /1966/ rozlišuje niekoľko štádií. "Správanie človeka je už podmienené spoločensko-historicky." /A.N.Leontiev, 1964, str. 166/ "Prechod k vedomiu je začiatkom novej, vyššej vývojovej etapy vedomia. Vedomý odraz, na rozdiel od psychického odrazu u zvierat, je odrážaním predmetnej

skutočnosti ako oddelenej od existujúcich vzťahov subjektu k nej. Vo vedomí sa obraz skutočnosti nezlieva s prežívaním subjektu. To, čo je vo vedomí odrazené, predstavuje sa pred subjektom." Vedomie sa v psychológii pokladá z evolučného hľadiska za najvyššiu formu psychična. Preto vznikajú ťažkosti s takými Freudovými výrokmi, podľa ktorých psychično je vo svojej podstate nevedomé a vedomie k nemu môže, ale nemusí pristúpiť. Veď pre vývinový stupeň psychiky na úrovni človeka je príznačná práve vedomá regulácia správania, vedomá činnosť, rozhodovanie, pričom nijako netreba popierať, že dôvody konania si vždy nemusíme uvedomovať.

Napokon sa vynára otázka, ako pojem vedomia a nevedomia rieši marxistická psychológia.

Jeden za najväčších sovietskych teoretikov /S.L.Rubinštejn, 1964, str. 11-17/ sa k tejto otázke vyjadruje takto: "Vlastné prežívanie človek poznáva a uvedomuje si len prostredníctvom svojho vzťahu k vonkajšiemu svetu, k objektu. Vedomie subjektu nemožno redukovať na jednoduchú subjektívnosť, ktorá zdanlivo stojí proti objektívnemu. Vedomie je jednotou subjektívneho a objektívneho. Len tak sa stáva pochopiteľným vzájomný vzťah vedomého a nevedomého, ktorý rieši paradox nevedomej psychiky." Rubinštejn pripúšťa "nevedomé prežívanie" a nazdáva sa, že k tomu môže dôjsť za týchto okolností:

a/ "Prežívanie je nevedomé, pokiaľ si neuvedomujeme predmet, ktorý ho vyvoláva."

b/ "Neuvedomený môže byť nový cit - neuvedomený v tom, že nie je jasný vzťah k podnetu, ku ktorému sa vzťahuje."

c/ "Cit záleží na vzťahoch osobnosti ku svetu; tieto vzťahy prekračujú rámec vedomia a ich uvedomenie môže mať rozličný stupeň úplnosti alebo adekvátnosti... teda je možný nevedomý, alebo lepšie povedané, neuvedomený cit."

d/ "Podobne aj nálada sa často vytvára mimo kontroly vedomia."

e/ "Človek môže postupovať nevedome, ak si neuvedomuje dôsledky vyplývajúce z jeho činu."

Vzniká otázka, ako si Rubinštejn vysvetľuje proces uvedomovania: "K uvedomovaniu dochádza tak, že sa prežívanie udalosti alebo činu, ktorý subjekt vykonal, začlení do objektívnych predmetných spojov, ktoré ho určujú..., počet týchto spojov je v podstate nekonečný; preto neexistuje neobmedzená, vyčerpávajúca uvedomenosť. Ani jeden zážitok nevystupuje mimo týchto všetkých spojov a ani jeden nevystupuje vo vedomí hneď vo všetkých svojich predmetných súvislostiach, vo vzťahu ku všetkým stránkam bytia, s ktorými je objektívne spojený. Preto vedomie, reálne vedomie konkrétneho jedinca nie je nikde čistou, t.j. abstraktnou uvedomenosťou; je vždy jednotou uvedomeného a neuvedomeného; vzájomne sa preplatajú a spájajú mnohými prechodmi" /str.16/.

Z uvedených formulácií je zrejmé, že S.L.Rubinštejn pojem nevedomia, resp. nevedomého správania používa, určuje jeho hranice i obsah a opisuje "mechanizmus" prechodu nevedomého a vedomého prežívania. Pritom treba pozna-

menat', že pripustenie pojmu nevedomia neznamená, že Rubinštejn prijal Freudovu teóriu nevedomia.

Ukázali sme teda, že psychológia pojmu nevedomia sa nevyhýba, ale ako predmet psychologického bádania v psychoanalytickej koncepcii je pre psychológiu neprijateľný. V podstate Freudovi slúžil na to, aby mohol vysloviť svoje ďalšie teórie o libide a potlačení.

N e o p s y c h o a n a l ý z a

Psychoanalytické myšlienky sa v súčasnosti šíria zväčša pod názvom neopsychoanalýza. Neopsychoanalýza nepredstavuje nejaký jednotný smer myslenia, ani nedopracúva štruktúru psychoanalytickej teórie. Medzi neopsychoanalytikov sa obvyčajne zaraďujú K.Horneyová, E.Fromm, H.S.Sullivan, H.Schult-Hencke, T.French, S.Radó, D.Rapaport atď. Pre neopsychoanalýzu sú príznačné tieto črty:

Predovšetkým väčšina autorov vychádza z uznania nevedomej regulácie správania bez ohľadu na závažnosť, akú mu pripisujú.

Význam sexuality, teórie libida sa nechápe tak ortodoxne ako za Freudových čias, ako o tom svedčia mnohé tézy, napr. oidipovský komplex, predstavy o štruktúre, resp. inštanciách osobnosti. U neopsychoanalytikov vystupuje do popredia sociálna determinácia správania, ktorú výrazne formuloval už A.Adler a neskôr ju teoreticky rozpracoval H.Hartman. Napokon mnohí psychoanalytici koncipujú svoje knihy skôr pre vzdelaných laikov. Pozoruhodné je však úsilie amerických psychológov experimentálne potvrdiť psychoanalytické tézy. Treba konštatovať, že zväčša na psychoanalytickom koncepte nevedomia sú založené tzv. projekčné metódy v psychológii: Rorschach, Zulliger, TAT /Tematický-apercepčný test/ a iné. Jestvujú aj experimentálne práce R.R.Searsa, N.E.Millera, O.H.Movrera, J.Dollarda týkajúce sa frustrácie, agresie a pod. Nemožno sa nezmieniť o diele D.Rapaporta, ktorý sa pokúsil vypracovať systémy štruktúry psychoanalytickej teórie.

Kritické zhodnotenie: psychoanalýza, resp. hlbinná psychológia sa nehodnotí rovnako. Nepochybným sa zdá:

a/ Predmet psychológie nemožno zužovať na pojem vedomia. Stotožňovanie psychiky s vedomím stavia psychológiu ako vedu na filozofické základy cartesianizmu a dáva jej racionalistický charakter /ratio - rozum/. Descartes svojho času urobil krok vpred v tom, že povedal, čo rozumie pod psychikou. Ukázalo sa, že výskum psychiky sa môže týkať i javov mimovedomých, nevedomých. Pojem psychika je teda širší ako pojem vedomie.

b/ Psychoanalýza poukázala na mimoracionálne, t.j. pudové pohnútky správania. Naznačila tak istý smer pre ďalšie bádanie, podnietila síce bádanie v psychológii vzhľadom na dynamiku správania, na motívy a emócie ľudského konania a správania, avšak ostala na princípoch subjektívneho determinizmu a nie objektívneho.

c/ Mnohé oblasti psychológie /poznávacie procesy, učenie a iné/ nie sú

z hľadiska psychoanalytickej teórie dosiaľ rozpracované. Psychoanalýza, resp hlbinná psychológia nemá dosiaľ vypracovanu ucelenejšiu teóriu a nemôže nahrádzať systém psychologických vied.

d/ Jej hlavnými nedostatkami sú agnosticizmus v otázke poznania, redukcionizmus a biologizácia psychologických javov. Jej základný model chápania človeka je homeostatický, čo nezodpovedá novým pohľadom na človeka, a takýto model nielenže je prekonaný, ale aj nebezpečný. Psychoanalýza preto nemôže byť základom psychologických vied.

e/ Keďže psychoanalýza vychádza z idealistických pozícií, vznikla v rámci buržoáznej spoločnosti, ktorej slúži - ako hnutie je cudzia vedeckej psychológii.

Na záver sa pokúsme uviesť kritické hodnotenie psychoanalýzy aj inými bádateľmi: Neoanalvtička K.Horneyová /1951/ píše: "Mám aktuálnu pochybnosť o platnosti psychoanalytických teórií... Ale trvalo to veľa rokov, kým som sa naučila psychoanalytickú náuku brať kriticky." A.Joness v Annual Rewiew /1966/ v článku Dynamika osobnosti sa zamýšľa: "Prečo by dnes klinickí psychológovia prijímali to, čo ich kolegovia pred 30 rokmi ignorovali alebo odmietali? Neviem a rád by som to vedel. Domnievam sa, že je to preto, že nie sú školení vo filozofii... Dnešní psychológovia sú málo oboznámení s akoukoľvek teóriou poznania... Čo skrýva budúcnosť pre psychoanalýzu? Aké miesto prisúdi Freudovi história? Bude ako to Gallovo miesto, kde sa budú utiekať šarlatáni? Tieto otázky ponechávam Vám."

Na záver treba uviesť stanovisko sovietskych psychológov. Sovietski psychológovia sa stávajú k psychoanalýze zamietavo a pokladajú ju za reakčný smer v rámci buržoáznej psychológie. E.V.Šorochová /1966/ píše: "Psychoanalýza je svojráznym omamným prostriedkom pre ľud, zatemňujúcim jeho triedne vedomie... Mohutnou zbraňou v boji proti freudizmu je dialektický materializmus, opierajúci sa o vymoženosti pokrokovej prírodovedy."

Dávno sme poukázali /Pardel, T., 1946/ na fakt, že k psychoanalýze treba pristupovať ako k historickému faktu. Zdá sa, že psychoanalýza, ktorá vznikla mimo rámca psychológie, hoci ovplyvnila psychológiu, a najmä príbuzné vedy /psychiatriu, filozofiu, teóriu umenia a pod./, zostáva mimo rámca psychológie a dosiaľ sa nevčlenila do všeobecnej psychologickéj teórie ani na Západe /porovnaj Pardel, T., 1972/ a je v rozpore so zásadami psychológie vychádzajúcej z dialektického a historického materializmu.

d/ BEHAVIORIZMUS ALEBO PSYCHOLÓGIA SPRÁVANIA

Aj v Amerike sa koncom minulého storočia začala rozvíjať vedecká psychológia. Jedným z priekopníkov psychológie v Amerike je E.L.Thorndike /1874-1949/, ktorý sa preslávil svojimi pokusmi so zvieratami a prispel k rozvoju experimentálnej psychológie, porovnávacjej psychológie, a najmä učenia. Ďalej sa tam preslávil Yerkes a iní.

Psychológiu v USA však podstatne ovplyvnili tesne pred prvou svetovou vojnou J.B.Watson /1878-1958/, zakladateľ tzv. behaviorizmu /behavior - správanie/, čiže psychológia správania. J.B.Watson začal od r.1908 účinkovať na univerzite J.Hopkinsa. Predmet psychológie nechápe tak, ako sa tradične začal ustalať v Európe. Watson priznáva, že Wundtovou zásluhou bolo, že r.1879 založil prvé psychologické laboratórium a že "z psychológie sa stala veda bez duše. Päťdesiat rokov zostala táto pseudoveda v takej istej forme, ako ju založil Wundt. Celý pokrok Wundta a jeho žiakov spočíval v tom, že slovo duša nahradili označením vedomie" /Watson, J.B., 1930, str. 22/. Jeho kritika "starej" psychológie je veľmi radikálna: Mienku o tom si môžeme urobiť z týchto výrokov: "Introspektivisti nám nepovedia, čo je to vedomie, ale vystačia len s jeho prijatím. Keď vedomie potom analyzujeme, dostaneme pochopiteľne len to, čo sme doň vložili. Neanalyzujú vedomie, tak ako sa analyzujú chemické zlúčeniny... tak sa stáva, že jedni vo vedomí vidia "vnemy" ... iní "predstavy" ... iní "vôľu" ... alebo tzv. vrodené elementy vedomia" /tamže, str. 23/. Je zrejmé, že keď Watson zamietol metódu, zamietal aj pojmy introspektívnej psychológie. Jeho prístup k človeku je takýto: "Musíme sa naučiť pozeráť na človeka ako na cicavca - primáta - dvojnohé zviera s dvoma nohami a dvoma jemnými pohyblivými rukami. Ako zviera má 9-mesačný embryonálny život, dlho zostáva bezmocným dojčatom, má dlhé detstvo, osemročnú adolescenciu a napokon žije 60 - 70 rokov." Z tohto aspektu o jednotlivých pojmoch psychológie vedomia hovorí: "Pre nás nejestvujú nijaké inštinkty, toto označenie v psychológii nepotrebuje, behaviorista rozlišuje len naučené správanie /dýchanie, cirkuláciu krvi a pod./, ostatné je naučené správanie, teda aj inštinkt je výsledok cviku" /tamže, str. 22-23/. Je preto proti dedičnosti. "Dieťa, ktoré malo predkov kováčov, nemá pravú ruku väčšiu ako ľavú" /tamže, str. 35/. K iným psychologickým pojmom sa stavia nasledovne: "To, čo psychológovia dosiaľ menovali myšlienkou, nie je nič iné ako hovorenie k sebe samému" /tamže, str. 299/. "Behaviorista nikdy nepoužije označenie pamäť, skôr sa pýta: koľko zručnosti sa zachovalo a aká bola strata počas nacvičenia. Pohľad na osobnosť človeka je veľmi mechanický. Osobnosť je vlastne... organicky stmelený a na použitie hotový stroj, podobne ako automobil. Podobne aj človek - toto organické zviera, tento John Doe sa skladá - pokiaľ jednotlivé časti prichádzajú do úvahy, z hlavy, rúk atď., nemá nijaké vzdelanie a je už starý, aby ho získal, ale možno ho použiť na isté veci. Je silný ako kôň a môže od úsvitu do súmraku vykonávať ťažkú prácu. Je prisprostý, aby luhal - smial sa, alebo hral. Dobré služby preukáže pri poľnohospodárskych prácach a štiepaní dreva" /tamže, str. 337/. Pre túto

jednoduchú schému táto psychológia sa aj volá S - R - teória.

Z á k l a d n é p o j m y S - R t e ó r i e

Medzi základné pojmy behavioristickej teórie patria: správanie /R/, stimul alebo podnet /S/, organizmus /O/. Túto modifikáciu S - O - R zavádza Woodworth, Schlosberg a iní. Vynára sa otázka, čo Watson pokladá za behaviorizmus: "Behaviorizmus je prírodná veda, ktorá si všima celé pole ľudských spôsobov prispôsobovania a pokladá ich za vlastné... behaviorizmus je v podstate zacielený na otázky, čo živý tvor robí od rána do večera a od večera do rána" /voľne, tamže, str. 32/. "Prečo by sme nemohli urobiť hlavnou oblasťou psychológie to, čo môžeme pozorovať? Pozorovať môžeme správanie, to čo organizmus robí a hovorí... hovorenie a robenie je správanie" /tamže, str. 25/. Z týchto výrokov vysvitá základná charakteristika predmetu psychológie z behavioristického hľadiska. Úlohou behavioristu je predpovedať, ktoré reakcie nastanú na daný podnet /stimulus/, alebo pri daných reakciách zistiť, ktorý podnet ich vyvolal, resp. utvoriť takú situáciu, aby organizmus reagoval tak, ako si želáme. Čiže ak je dané S /podnet/, treba určiť R /reakciu/, ak je dané R - treba určiť S, t.j. podnet ktorý ju vyvolal.

S t i m u l u s /S/

Termín stimulus sa často používa aj u nás, iným symbolom používaným v tom zmysle je podnet /P/. Zväčša sa tieto termíny chápu ako synonymá. Všimnime si, ako postupuje Woodworth-Schlosberg: "Fyzikálny alebo chemický činiteľ pôsobiaci na príslušný receptor nazývame podnetom. Možno ho chápať ako signál. Fyziologicky je to podnet, pretože zvyšuje aktivitu v receptore a uvádza do chodu činnosti v senzorickom nerve, nervovom centre, motorickom nerve, svalu alebo inom efektore. Psychologicky je to signál, pretože motorická odpoveď je primeraná prostrediu, ktorú podnet vyvolal." /Woodworth, R.S. - Schlosberg, H., 1959, str. 282/. Ako vidieť, ide tu o také chápanie podnetu, ktorý má vzťah k reakcii. Takéto rozlišovanie je vcelku bežné. Na označenie symbolu R v angl. sa používa reaction, response. Pod reakciou sa rozumujú všetky zmeny správania resp. organizmu /svalové, žliaz, elektrické/, ktoré vyvolávajú podnet. /Pojmom response, ktorý je pre psychológiu špecifickejší, označuje sa komplexnejšia odpoveď organizmu. Používajú sa obidva./

S p r á v a n i e /R/

Správanie a zmena správania vplyvom predchádzajúcej skúsenosti je predmetom skúmania behavioristickej psychológie. Cieľom tohto skúmania - napr. na úrovni psychológie učenia - je zistiť objektívne platné zákonitosti vzniku a utvárania týchto zmien tak, aby sa zvýšil efekt učenia /Skinner/. Pod pojmom správanie myslia sa všetky objektívne pozorovateľné a merateľné prejavy organizmu /Watson hovoril, "čo robí od rána do večera a od večera do rána"/. Watson rozlišoval: otvorené správanie /overt behavior/, t.j. priamo pozorovateľné zmeny v správaní, napr. rozličné pohyby a pod., skryté správanie /covert behavior/, t.j. zmeny, ktoré nemôžeme priamo pozorovať, ale zistíme ich pomocou rozmanitých aparátúr, napr. zmeny tepu, zmeny tlaku krvi,

zmeny akčných potenciálov a pod. Neskôr sa rozlíšili aj iné druhy správania: reaktívne správanie, t.j. také správanie alebo reakcie, ktoré vyvoláva ľubovoľný podnet vonkajšieho sveta, napr. reakcia na prudké svetlo, reakcia na akýkoľvek podnet. Reaktívne správanie zahrňuje vlastne tie formy správania, ktoré vyvoláva akýkoľvek podnet, ak pôsobí bezprostredne na organizmus. S takouto formou správania sa prakticky stretávame vo výskumoch aj mimo behaviorizmu, bežná bola aj u starších behavioristov /Watson, Guthrie, Lashley atď./.

V súvislosti s experimentami týkajúcimi sa podmieňovania a učenia vôbec, zaviedli sa ďalšie termíny: inštrumentálne, resp. operačné správanie, t.j. správanie aktívne, operovanie alebo manipulácia s predmetmi a javmi, vyplývajúce z vnútorných potrieb organizmu. Operačné sa volá preto, lebo pôsobí na predmety alebo podnety. Určujú ho aj následky, ktoré vyvoláva. Operačné správanie je teda aktívne a určené následkom. Napríklad keď sa dieťa dotýka vecí, zistí, že na peci sa popáli; následok - popálenie určuje ďalšie správanie. V týchto prípadoch sa správanie v prvých fázach nazývalo inštrumentálnym, v Skinnerových prácach zasa skôr operačným. Z rozličných iných druhov správania - vzhľadom na teóriu učenia - spomeňme aspoň cieľové správanie /goal directed behavior, purposive behavior/. V najvšeobecnejšom význame sa ním myslí správanie sústredené na cieľ. Cieľovosť správania je objektívne pozorovateľná. Špecificky s termínom purposive behavior - cieľové správanie - sa stretávame v Tolmanovej teórii učenia - označuje ním správanie motivované očakávaním cieľa. To sú najbežnejšie pojmy správania, prirodzene používané v teóriách učenia. /J.Dewey vo svojom Psychologickom slovníku uvádza dokonca 12 druhov správania./

Na základe takéhoto pojmového teoretického a metodologického výzbroja rozšíril sa najmä v Severnej Amerike intenzívny psychologický výskum ktorý nadviazal aj na Thorndikove výskumy zvierat. Tento spôsob myslenia a experimentovania trvá podnes, aj keď jestvujú, ako uvidíme ďalej novšie varianty klasickej Watsonovej koncepcie.

Pre behaviorizmus je vcelku príznačné, že vychádzajúc z Watsona, študuje správanie organizmu a opisuje ho v behaviorálnych pojmoch; zásadne sa vyhýba používať introspekciu a fenomenológiu ako metódu; takisto sa vyhýba tradičným pojmom, ako vedomie, myslenie atď. Behavioristi preto využívajú najmä možnosť experimentovať so zvieratami ako s modelmi na vysvetlenie správania človeka. Sumárne by sa mohlo povedať, že behaviorizmus je taká metóda, a taký systém psychologického bádania, ktoré si kladú za cieľ skúmať správanie, t.j. objektívne pozorovateľné a merateľné fakty, a odmieta alebo vyhýba sa študovať či zaoberať sa nie priamo pozorovateľnými javmi /vedomie/, ale tým, čo organizmus robí za takých alebo iných podmienok.

Neobehaviorizmus, čiže neskorší behaviorizmus

Viacerí autori /Hilgard, Woodworth, Hull a iní/ poukazujú na to, že klasický behaviorizmus sa udržal do r. 1930, keď prichádzajú viacerí bádatelia s novším chápaním výskumu správania a novými experimentami a novými koncepciami. Preto sa pre túto etapu vývinu používa termín neobehaviorizmus alebo neskorší behaviorizmus. /Aj tu nejde o jednotný smer, podľa Hilgarda a iných možno tu rozoznať štyri školy: Tolman, Hull, Guthrie, Skinner/.

Neobehaviorizmus neznamena upustenie od základnej teoreticko-metodologickej platformy, znamená skôr jej oživenie novšími prístupmi, ktoré nie zriedka vznikajú v konfrontácii s európskou psychológiou /Tolman a iní/; vychádzajú z novších filozofických teórií /operacionalizmus a logický pozitivizmus/, naďalej využívajú myšlienky I.P.Pavlova /čo výslovne zdôvodňuje aj Hull, Skinner a iní/, súčasne však zo svojich pozícií s Pavlovom polemizujú, resp. odsudzujú jeho závery /Hebb a iní/ a opis podstaty procesu presúvajú na tzv. "intervenujúce" alebo "vmedzerené premenné".

L.I.Ancyferová /1966, str. 49 a ďalej/ poukazuje v súvisi s neobehaviorizmom na to, že podstatu neobehaviorizmu pochopíme iba na pozadí operacionalizmu a logického pozitivizmu, ktorý rieši problém vedeckej metódy kritérií definície vedeckých pojmov. Ako neobehaviorizmus preberá z operacionalizmu metódu operacionálnych pojmov a definícií, na opis a vysvetľovanie správania. Ako je známe, operacionalizmus rozvinul americký fyzik P.W.Bridgeman /r.1927/ a vzhľadom na stav bádania vo fyzike navrhol, aby sa pod pojmami nehľadala podstata javu, ale aby sa pojmy definovali empiricky podľa operácií použitých pri výskume. Teda pojmom sa neoznačuje realita vecí, ale systém použitých operácií experimentátora. Napr.: "Inteligencia je to, čo meriame intelligenčnými testami." Iný príklad. Brown hovorí, že operačná definícia je taká, v ktorej podmienky, za ktorých sa koncept použije, boli jasne a presne stanovené v termínoch operácií alebo aktivít pozorovaného a zaznamenaného, čo môže urobiť každý kompetentný pozorovateľ. Tak "stupeň pudu u potkana hnedého sa definuje v termínoch časového trvania, počas ktorého bol potkan bez potravy - je dobrá operačná definícia" /Brown, J.S., 1961, str. 41-45, porovnaj Pardel T., 1970, str. 171/. Z uvedeného je zrejmé, že behaviorizmus, ktorému išlo o analýzu správania, vyhovoval neopozitivizmu a operacionalizmu; termíny, ktorými sa správanie opisuje, nahradili podstatu javov, procesov, ktorých výsledkom je správanie. Takýto prístup zdôvodňujú neobehavioristi tak, že bezprostredne psychické javy, procesy neskúmame, a preto môžeme o nich usudzovať len prostredníctvom správania.

V súvisi s tým je zaujímavá poznámka Woodwortha - Sheehanovej /1961, str. 44-45/, že história psychológie "by sa mohla napísať nad pomlčkou spájajúcou stimul s reakciou v symbole S - R". Ďalej o tom hovorí: "Dostiaľ však možno nikto nerozmýšľal o nahradení pomlčky otazníkom; toto znamienko by sa mohlo dobre použiť ako stenografické označenie problému, ktoré sa niektorí

výskumníci percepcie, motivácie a učenia usilovali rozriešiť. Namiesto otáznika sa často medzi S - R vkladá značka O ako vyjadrenie, že stimul a reakcia musia byť vo vzťahu so žijúcim organizmom. Tolmanove intervenujúce premenné dávajú prázdnemu O isté črty, Hullove symbolické monogramy S^H_R , S^E_R , S^I , znamenajú podstatu každého implikovaného konštruktú.

Na takomto základe začali behavioristi používať termín vmedzerená premenná. V literatúre sa uvádza, že Tolman prvý jasne formuloval vmedzerenú premennú. O čo tu vlastne išlo?

Tým klasický behaviorizmus zásadne odmietal vykročiť z rámca S - R práve v dôsledku toho, že správanie je vždy správaním organizmu, preto sa vzorec S - R modifikuje na S - O - R; no experimentátor, manipulujúc so vstupnými alebo nezávislými premennými, vidí iba výslednú reakciu /závislú premennú/; pravda, aby došlo k reakcii v daných situáciách - v organizme sa medzi nezávislou a závislou premennou čosi deje, prebieha nejaký proces, ktorý opisovali introspektívni psychológovia, podľa širšieho termínu "mentalisti", "štrukturalisti". Behaviorista Tolman a iní sa pokúšali zostaviť takú teóriu správania, ktorá by bez toho, aby upustila od behavioristickej metódy - opísala procesy v organizme, ktoré jestvujú v závislosti od S /nezávislých premenných/ a prejavujú sa v závislých premenných /R/; tieto procesy, ktoré priamo nemožno pozorovať, ale ich existencia sa dá predpokladať, nazvali vmedzerenými premennými.

Možno povedať, že vyostrenie medzi behaviorizmom a ostatnými koncepciami výskumu psychologických javov bolo tým do istej miery oslabené, a tak sa otvorili možnosti objektívne registrovať vývoj aj pre iné smery /záznamy/ o verbálnych výpovediach nevyklúčať/.

Problém, ktorý vznikol, je neobyčajne závažný; neobehavioristi sa ho pokúsili rozličným spôsobom riešiť. Najvšeobecnejšie možno povedať, že neobehavioristi za vmedzerenú premennú pokladajú jednak psychofyziologické premenné, čo súvisí s tradičným vývojom akceptujúcim nové poznatky v neurofyziológii /napr. Hull, Hebb a pod./, jednak premenné, prevzaté z tradičnej európskej psychológie, napr. gestalt-psychológie, psychoanalýzy-Tolman, Rapaport a iní, resp. iné premenné teórie podľa /Lewin/. Napokon v súčasnosti s pokrokmi teórie informácií, neurokybernetiky využíva sa najmä modelovanie a terminológia teórie informácií. Teda v súčasnej teórii správania rozhodne vystúpili do popredia intervenujúce premenné. V týchto súvislostiach sa však začal používať aj termín hypotetické konštruktum, raz ako synonymum, raz v odlišnom význame. Preto nie div, že bolo potrebné urobiť analýzu používania týchto pojmov. K. Mac Corquodale a P. E. Meehl /1948, str. 95-107/ venovali tejto problematike základné štúdie, ktorými usmerňovali ďalšie použitie týchto pojmov, najmä v súvisi s Hullovou teóriou. Pre závažnosť tejto štúdie, citovanej v každej dôležitej práci, uvedieme aspoň podstatný záver: "V súčasnosti výrazy "intervenujúce premenné" a "hypotetické konštruktum" sa často zamieňajú a teoretické rozborý často nerozlišujú to, čo sú podľa nás dva pomerne odlišné pojmy. Rozdiel je medzi konštruktami, ktoré iba abstrahujú

empirické vzťahy /pôvodne Tolmanove intervenujúce premenné/, a konštruktami, ktoré sú hypotetické /t.j. majú predpoklady entít /súcnosť/ alebo procesov, ktoré sa nachádzajú medzi pozorovanými."

Všimnime si druhý všeobecnejší znak, príznačný pre neobehaviorizmus. Watsonova schéma S - R teoreticky v podstate vychádzala z Pavlovovej reflexnej teórie, aj keď odlišnejšie opisovanej. Reflex a podmieňovanie, čiže asociácie boli základnými jednotkami analýzy správania. Tolman kritizoval Watsonovu koncepciu správania; upozornil na rozpornosť, ba neadekvátnosť používania tohto pojmu u Watsona. R.S.Woodworth - M. Sheehanová upozorňujú najmä na to, že kritický náhľad na Watsonov opis emocionálneho správania je rozporný a viedol Tolmana /1923/ k významnému uzáveru: "Nie je to reakcia ani stimulačná situácia, ktorá určuje definíciu emocionálneho správania na ovplyvnenie stimulačnej situácie." /Např. dieťa pri obmedzení pohybov kričí a vzpiera sa./ Na základe toho došiel k záveru: "Musíme povedať, že Watson v skutočnosti narábal s dvoma odlišnými pojmami správania. Na jednej strane definoval správanie v termínoch striktné fyzických a fyziologických detailov... Nazvime to "molekulárnou definíciou správania". A na strane druhej došiel k zisteniu, že správanie je vynárajúci sa jav, ktorý má svoje vlastné a definujúce vlastnosti. Ito budeme neskôr nazývať "molárnou definíciou správania".

Takto Tolman odlíšil starší Watsonov aspekt skúmania správania, pre ktorý je príznačný prístup molekulárny - skúmajúci, analyzujúci malé jednotky správania, např. svalové kontrakcie, sekrécia žliaz a pod. a od nového aspektu molárneho /termín mol opäť z chémie/, ktorý si všíma väčšie jednotky správania, "vyhýbanie sa zvieraťa šoku". Tolman sa takto pokúsil doplniť gestaltpsychologický spôsob myslenia na analýzu správania. Podobne ako gestaltisti tvrdil, že celok sa nedá vysvetliť z častí, z ktorých sa skladá behaviorálny akt. Každá jednotka správania sa skladá z mnohých fyziologických činností. No behaviorálna je preto, že obsahuje znaky, ktoré sa nedajú z detailov celkom vyanalyzovať, keďže vzniká za istej stimulačnej situácie a končí sa istou zmenou vyvolanou situáciou. Preto správanie možno behaviorálne opisovať ako na cieľ zameranú cieľovosť /purposive behavior/. Toto je operatívna charakteristika správania: zviera beží v labyrinte za pokrmovým priečinkom a tento fakt - je objektívne pozorovateľný.

Tolman pôvodne pokladal za vmedzerené premenné také O premenné, ako dedičnosť, vek, predchádzajúci cvik a pod. Postupne s rozvíjaním svojej teórie učenia stanovil dve skupiny vmedzerených premenných. V bludiskových experimentoch s potkanmi rozlíšil např. hlad /o ktorom možno usudzovať podľa času od posledného kŕmenia, resp. iných ukazovateľov správania, např. rýchlosti žrania a pod./. Hlad ako pud, resp. potrebu zahrnul do tzv. systému potrieb, pričom potreby chápe vo vzťahu k priestoru a prirodzene, k behaviorálnym premenným. To znamená, že potreba je istou pripravenosťou k istým objektom sa priblížiť, alebo sa im vyhnúť, resp. s nimi manipulovať, alebo ich konzumovať. Okrem týchto premenných zavádza kognitívne premenné.

Aj jeho teória učenia sa nazýva kognitívna. Jej podstatou je nedôvera voči Thorndikovmu zákonu efektu /bežnejšie v súvisi s podmieňovaním sa hovorí o posilnení/, predpokladu, že zviera sa učí aj vtedy, keď v blúdisku niet pokrm, učí sa mapu okolia, v ktorom sa pohybuje. T.j. ak dáme potkana do labyrintu, bude sa pohybovať na základe schémy S /začiatočná situácia/ - R /pohyb zvieraťa v blúdisku/ S_1 /slepá ulička/ a pod., a tak sa naučí mapu okolia. Tento predpoklad sa potvrdil, keď sa ukázalo, že zvieratá, ktoré boli predtým v blúdisku bez pokrmu už rýchlejšie prebehli blúdiskom, keď bol v pokrmovom priečinku pokrm. Aj iné pokusy neskôr dokázali, že zvieratá nebežia iba za pokrmom, ale radi veci skúmajú.

Nebudeme sa zaoberať hodnotením tejto teórie, vyvolala prudkú diskusiu o vmedzerených premenných, o cieľovosti správania a pod. V závere sa k niektorým problémom vrátime.

Dalším významným neobehavioristom bol Clark Leonard Hull /1884-1952/. Možno vcelku povedať, že Hull sa kriticky pozeral na Watsona a zdalo sa mu, že behaviorizmu chýba ucelený systém. Pozitívne hodnotil aj tzv. "subjektívne metódy", napr. Ebbinghausove výskumy pamäti, kládol však dôraz na objektivitu metód a pri rozpracúvaní svojej teórie sa opieral o Pavlova. Predpokladal biologickú podstatu psychologických javov, a preto aj tie znaky správania, ktoré folman označil za vlastné správaniu, kognitívnosť, cieľovosť /purpose/ pokladal za výsledok podmieňovania.

Hull začal rozvíjať svoju "hypoteticko-deduktívnu" metódu od r.1930. Všeobecne sa uznáva, že bol od r.1930 do r.1950 najvplyvnejšou postavou v anglosaskej literatúre. Za základnú experimentálnu metódu pokladal podmieňovanie, a teória na tomto základe vybudovaná mala zahrňovať všeobecné zákony platné pre správanie. Hilgard hovorí, že za ideál pokladá Newtonovu mechaniku a zákonitosti, podľa ktorých sa riadi pohyb planét /Hilgard, 1954, str. 95/. Jeho teoretický systém sa skladá: a/ z definícií, ktoré sa týkajú základných pojmov: podnetu /S/ ako nezávislej premennej a reakcie ako od organizmu závislej premennej, potreby /need/ ako istého stavu organizmu, pudu /drive/ ako všeobecného energizujúceho faktora primárnej motivácie; b/ zo všeobecných zákonitostí správania sformulovaných do postulátov, ktoré zahrňujú vzťahy a hierarchiu vmedzerených premenných tak, aby umožňovali urobiť si obraz o predpokladaných zákonitostiach organizmu jestvujúcich medzi vstupnými /nezávislými/ výstupnými /závislými/ premennými. Z týchto postulátov najdôležitejšie sú posilnenia, generalizácie, motivácie, inhibície, oscilácie. Všetky intervenujúce premenné, ako aj ostatné nezávislé a závislé premenné, označuje symbolmi, napr. pud /D/, sila návyku $S^H R$; reaktívny útlm $S^I R$ atď.

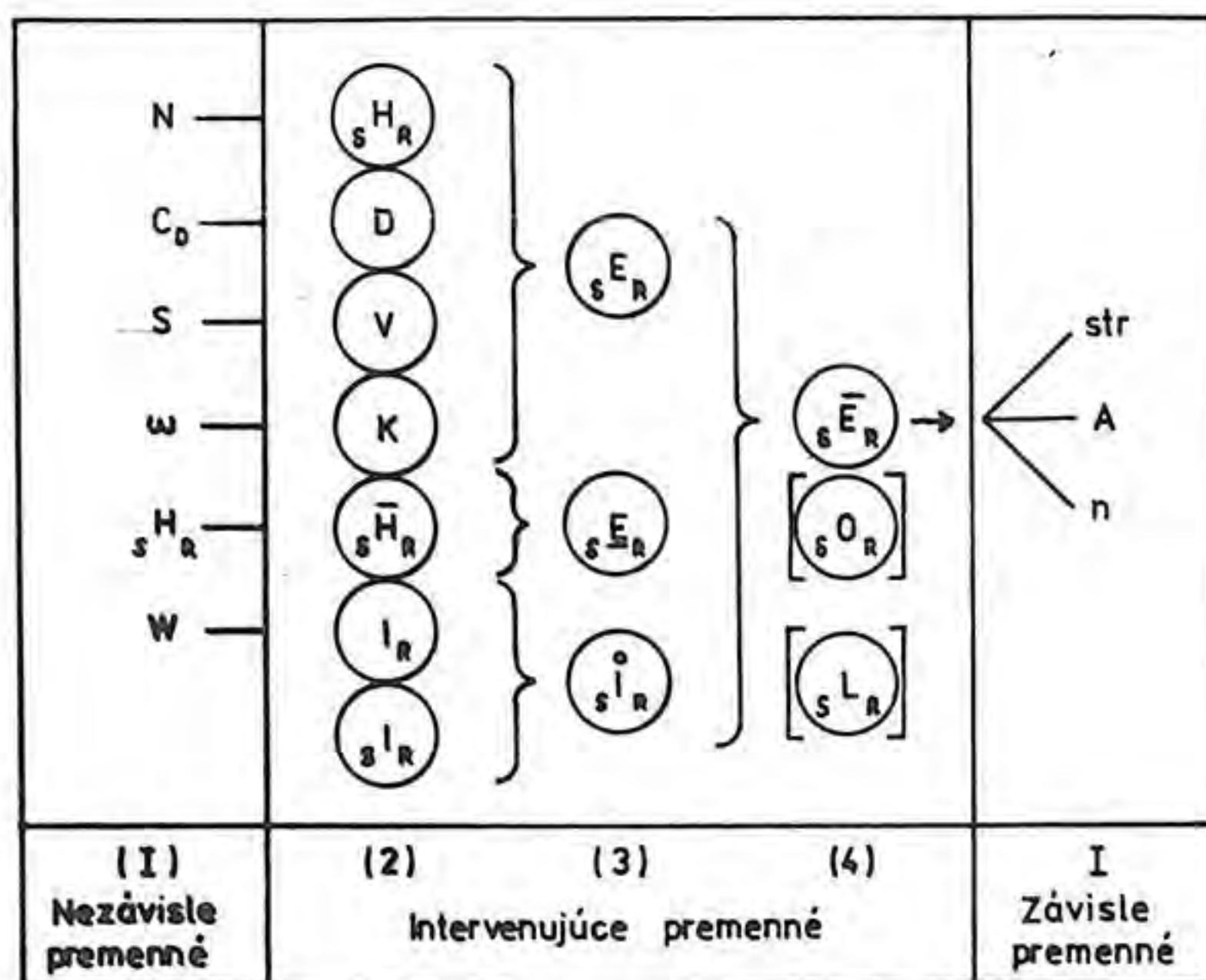
Na záver bude vhodné uviesť, ako tento systém hodnotí behavioristická psychológia. Predovšetkým sa oceňuje to, že Hullovi sa podarilo v Yale sústrediť veľa produktívnych psychológov,^x ďalej sa konštatuje, že je to

^x Medzi Hulloých nasledovníkov sa rátajú M.E.Miller a J.Dollard, pracujúci v oblasti motivácie, sociálnej psychológie a psychoterapie.

v r.1930-1950 najvplyvnejší teoretik v USA a jeden z najcitovanejších autorov. Woodworth a Sheehanová uvádzajú toto hodnotenie L. Kendlerovej: "... silný Hullovo vplyv na súčasnú psychológiu vychádza skôr z jeho zlyhania než z jeho úspechov" /Woodworth R.S. - Sheehanová E.R., 1951, str.149./

Obr.č.7

Schéma Hullovoho systému

Stĺpec 1:

N - počet doterajších posilnení
 C_D - podmienky puču /napríklad úroveň C_D je dĺžkou deprivácie/
 S - intenzita stimulu /podnetu/
 w - veľkosť posilnenia /napr. množstvo potravy/
 S^H_R - sila návyku, založená na takej istej odpovedi, podmienenej iným podnetom

Stĺpec 2:

S^H_R - sila návyku
 D - puč
 V - dynamika intenzity podnetu
 K - incentívna pohnútková motivácia
 S^H_R - generalizovaná sila návyku z príbuzného návyku
 I_R - reaktívny útlm
 S^I_R - podmienený útlm

Stĺpec 3:

S^E_R - reakčný potenciál
 S^E_R - generalizovaný reakčný potenciál
 S^I_R - súhrnný útlmový potenciál

Stĺpec 4:

S^E_R - čistý reakčný potenciál
 S^O_R - oscilácia reakčného potenciálu
 S^L_R - reakčný prah

Stĺpec 5:

str - reakčná latencia
 A - amplitúda reakcia
 n - počet neposilnených odpovedí na vyhasnutie

Kriticky sa vyslovujú aj iní autori. Tak napríklad E.R.Hilgard vo svojej práci Teória učenia /1956/, takisto kriticky sa vyslovuje aj Koch /1954/. Autori však popri nedostatkoch tohto systému oceňujú jeho úsilie vybudovať v psychológii racionálny systém, "ktorého logické dôsledky, v princípe experimentálne, možno preskúšať". /Foppa K., 1966, str.355./ U nás pravdupovediac sa s Hullovoým systémom nepracovalo, preto pri jeho kritike treba prihliadať na fakty, ktoré sa už inde ukázali ako nedostatočné. Na záver treba uviesť výstižné hodnotenie tejto teórie L.I.Ancyferovou. Ancyferová hovorí, že Hullova teória znamená "ďalšie rozpracovanie pragmatického chápania psychiky ako biologického spôsobu spolupôsobenia organizmu. Celú psychickú činnosť Hull redukuje na činnosť návykov, pričom tieto návyky v duchu Watsonovho behaviorizmu oddeľuje od činnosti mozgu". /1966, str.59-66/.

Hullom azda vyvrcholil teoretický rozvoj behaviorizmu. Najnovšie k významným postavám neobehaviorizmu patrili alebo patria: Spence, Skinner a Hebb. Pre všetkých je charakteristické pridržiavanie sa behavioristického chápania štúdia psychologických javov. Keďže nie je naším cieľom podávať historický výklad teórií, všimnime si aj tu len tie fakty, ktoré súvisia s koncepciou resp. predmetom psychológie.

Kenneth W. Spence /1907-1967/ pracoval na univerzite Yowa. Pokladá sa za dôsledného Hullovoho pokračovateľa. Základným metodologickým východiskom je aj pre neho podmieňovanie, cieľom je vypracovanie teórie vysvetľujúcej správanie. Vychádza z Hullovej teórie, testuje jeho postuláty a prispieva k problematike diskriminačného učenia /z čoho vyplynula kritika gestalt-teórie/, tzv. "anticipačnej cieľovej reakcie" a pod., testoval Hullovu teóriu pudu /resp. posilnenia chápaného ako redukcia pudu/ v súvisi s Pavlovovými komponentami /excitačný a inhibičný/. Pokladal každý špecifický pud za všeobecný pud a na tomto základe v jeho laboratóriu vypracovala S. Taylorová známu škálu na meranie strachu - MAS /Manifest Anxiety Scale/. Pri štúdiu psychických javov žiada aj on prísny behaviorálny prístup, t.j. opis pozorovateľných a merateľných jednotiek správania v závislosti od podnetovej situácie.

Burrhus F. Skinner /1904- / je dnes v celom svete preslávený. Zaviedol do výskumu tzv. Skinnerovu klietku na operačné podmieňovanie. Stal sa známym tzv. programovým učením, ktoré pôvodne vyvinul pre námorníctvo USA. Skinnerove výskumy a programy sú všeobecne známe. V súvislostiach, ktoré sledujeme, treba povedať, že jeho "deskriptívny", resp. "induktívny" behaviorizmus je vyhranený, čo sa vzťahuje na tzv. "vnútorné procesy", resp. aj vmedzerené premenné. Základom jeho práce je reflex chápaný behavioristicky ako vzťah medzi S - R, operačné podmienenie, t.j. aktivita organizmu /napr. stlačenie páčky v Skinnerovej klietke/, za ktorou nastáva posilnenie. Skinner opisuje len pozorovateľné správanie, aby kontrolou podmienok okolia dosiahol poriadok v správaní, t.j. konkrétne v učení dosiahnuť efekt tak, že sa podmienky okolia prísne kontrolujú a majú dosiahnuť najväčší efekt v učení. T.j. pokrok vo vede o správaní môže nastať iba tak, že kontrola a poriadok v správaní sa nebude uskutočňovať prostredníctvom vnútorných podmienok /s ktorými nemožno manipulovať/, ale prostredníctvom podmienok okolia, a tak možno objasniť vzťah podmienok a správania, resp. jeho poriadku. Od mnohých neobehavioristov sa teda líši väčšou prísnosťou, sklonom k fyziologizovaniu, s tradičným odporom k mentalizmu a používaniu termínov, ako záujem, pud atď., s tým, že ich vo svojom deskriptívnom systéme nepotrebuje. Je však zaujímavé, že výsledkom jeho 20-ročnej práce je Verbálne správanie z r.1957, venované štúdiu reči, jeho systému, operačnému podmieňovaniu a kontrole verbálneho správania; akó konštatuje Woodworth-Sheehanová, ktorá chce "odstrániť niečo z tradičného behavioristického tabu proti introspekcii." Woodworth-Sheehanová poukazuje najmä na to, že hovoriaci je vlastne svojím prvým poslucháčom, hľadá vlastné slová, robí výber a pod.

Starý spor medzi gestalt-psychológiou a asocianistickou, čiže reflexnou psychológiou, dostáva sa v behavioristickej literatúre, mohli by sme povedať, na vyššiu úroveň, najmä asi v 60 rokoch. V tomto období dosiahli sa v mnohých disciplínach isté výsledky, napr. v lingvistike /Chomský/, resp. vznikli nové disciplíny, napr. kybernetika, teória informácií. Výsledky, ktoré sa dosiahli, iste nemohli zostať bez vplyvu na rozvíjanie koncepcie chápania predmetu skúmania psychologických javov. Tak dochádza k novému smeru v teórii, ktorá sa nazýva "subjektívny behaviorizmus", ktorého tvorcami sú Miller, Galanter, Pribram a pod. Títo autori sa nazdávajú, že treba viac teórie, aby sa medzera medzi poznaním "cognition" a motorickým správaním prekonala, čiže ako hovoria, "organizácia, konfigurácia jestvujúca vo vnímaní, jestvuje aj v správaní ako istý časový sled pohybov. Išlo by o to, ako zmapovať kognitívnu reprezentáciu do schémy činnosti".

Náš prehľad o neobehaviorizme napokon by sme mohli ukončiť svojráznym rozšírením pojmu správanie pochádzajúce z pokusu D. Rapaporta, ktorý sa pokúsil vypracovať náčrt štruktúry psychoanalytickej teórie, použijúc pritom behaviorálnu terminológiu. Rapaportove /nem. preklad str. 43/ predstavy o správaní sú takéto: "Objektom psychoanalýzy je správanie. Táto axiomatická veta sa často prehliadala, pretože koncentrácia teórie na nevedomé procesy a pudy, psychologické štruktúry, dynamizmy a ekonomiky zatienovala skutočnosť, že všetko to sú vysvetľujúce pojmy pre správanie." Správanie sa pritom definuje v najširšom zmysle a zahrňuje práve tak cit a myslenie, ako viditeľné "normálne" a "patologické" časti, ako aj ojedinelé formy správania. V tom zmysle je "psychoanalýza teóriou celej psychológie, ktorá zahrňuje práve tak normálne, ako aj patologické správanie". S uvedeným tvrdením sme sa zaoberali už inde /Pardel. T., 1972/. Na tomto mieste len upozorňujeme, že také rozšírenie pojmu správania zahrňuje vlastne všetko to, čo tradične európska psychológia chápala pod "duševnom" /"seelische"/, t.j. čo bolo predmetom introspektívnej psychológie.

Z uvedeného prehľadu vidieť prinajmenšom, že pojem správanie ako predmet psychologických vied mení svoj význam od molekulárneho po molárny; ďalej vidieť snahu predstaviť si "vnútorný proces" vo forme intervenujúcich premenných. Niektorí behavioristi cítia potrebu znova zaviesť pojmy, ako myslenie a pod., do behavioristickej psychológie, a napokon sa stretávame s takým chápaním správania, ktoré zahrňuje práve tak objektívne pozorované ako subjektívne prežívanie. Takto sa opozícia behaviorizmu voči "subjektívnej", "mentalistickej" psychológii podstatne oslabila.

Kritické hodnotenie behaviorizmu.

Je zaujímavé, že diskusia o behaviorizme v posledných rokoch ožila v Európe aj v rámci nemarxistickej psychológie. Ako príklad by sme mohli uviesť V. Traxela /1968/, ktorý dokonca behaviorizmus pokladá za utópiu /"Behaviorismus als Utopie"/ a vyrovnanie sa s behavioristickým chápaním predmetu psychológie je "nevyhnutný krok na ceste k psychologickéj vede" /tamže, str. 25/.

Traxel poukazuje na tieto nedostatky: správanie je predmetom aj iných vied, napr. fyziológie, a pýta sa, kedy meranie tlaku krvi alebo registrácia pohybov sú psychologické, a kedy fyziologické, čo sa vzťahuje nielen na molekulárne, ale aj molárne jednotky analýzy: "Nijaká oblasť správania reprezentovaná istými premennými správania, nedá sa definovať tak, že výskum toho by bol špeciálnou vecou psychológie" /tamže str. 31/. Ukazuje, že molárna charakteristika správania dokazuje, že jednotkou analýzy je skôr činnosť /handeln/, pretože psychológia skúma procesy a zákonitosti nadradené správaniu, čím sa odlišuje od fyziológie, a konštatuje, že tým, čím sa psychológia zaoberá, je "význam, ktorý nadobúda správanie vo vzťahu k cieľu činnosti" /tamže str. 37/. Traxel sa domnieva, že tým demaskoval psychológiu správania ako psychológiu činnosti. Pravda, aj s pojmom činnosť sú podľa jeho názoru problémy, keďže cieľ a účel sú vysvetľujúce pojmy, ako je to v prípade Tolmanovom, "prírodovednému chápaniu podstatou cudzie". Podľa toho možno rovnako "objektívne" vykladať /t.j. bez priameho vzťahu k subjektívnemu/ vieter a dážd podľa ich "účelu" /tamže, str. 41/. Vcelku sa nazdávame, že podstatou behaviorizmu je vylúčenie subjektívneho, či už sa to týka Watsona, alebo aj neobehavioristov. "To všetko však nebolo treba. Konzekventný behaviorizmus je nielen nesplniteľný koncept; behaviorizmus bol vo svojich začiatkoch falošnou reakciou na falošné hľadisko" /tamže, str. 55/.

Sovietsky teoretik S.L. Rubinštejn venuje osobitnú pozornosť behaviorizmu a upozorňuje, že "tie isté pohyby ... znamenajú rozličné činy a rozličné pohyby jeden a ten istý čin" /1964, str. 29/.

Ancyferová hodnotí behaviorizmus takto: "V niektorých teóriách sa tieto vmedzerené premenné definujú operacionalisticky a nemajú reálny obsah /Kendler/, v iných teóriách sa systavy vmedzerených premenných priradujú k periférnym procesom nervového systému - k aferentným a eferentným procesom /Hull/. V teóriách tretieho typu vmedzerené premenné označujú isté "centrálne" procesy /vedomosti, očakávanie, hypotézy/ definované fenomenalisticky /Tolman/. Ani v jednej teórii tieto vmedzerené premenné neznamenajú procesy v ústrednej nervovej sústave, v kôre mozgových hemisfér. Za posledných desať rokov sa však v oblasti psychologickéj teórie čoraz viac upevňuje názor, že je nevyhnutné vytvoriť také teoretické psychologické pojmy, ktoré by odzrkadľovali vnútorné podmienky centrálneho charakteru, t.j. procesy, ktoré sa uskutočňujú v kôre mozgových hemisfér /1966, str. 56 a ďalej/.

Veľmi jasne kritický názor vyjadril americký vedec Krech, ktorý patrila k stupenom Tolmanovej teórie. Dlhý čas pracoval v oblasti utvárania "hypotéz" u zvierat a dospel k záveru, že tieto "hypotézy" sú zahrnuté do širokých celkov - do tzv. dynamických sústav, ktoré sú vmedzerenými premennými, sprostredkujúcimi vonkajšie vplyvy. Pod vplyvom názorov tvarovej psychológie Krech dospel k záveru, že tieto dynamické systavy sú izomorfne spojené so sústavami "neurónových javov v mozgu". Vo svojej práci Dynamické systavy, psychologické polia a hypotetické konštrukty /1950/ rozhodne zrevidoval túto dualistickú

pozíciu. "Zriekam sa - píše Krech - pojmu izomorfný. Skutočné hypotetické konštrukty nemôžu byť izomorfne spojené so sústavou neurónových javov, ale musia samy tvoriť sústavu neurónových javov." /Krech, D., Dynamic Systems, Psychological Fields and Hypothetical Constructs. Psychological Review, 1950, vol. 57, No. 5, 284/. Z tohto hľadiska Krech kritizuje Tolmanovu teóriu, aj keď ju priamo nemenuje. Ukazuje, že hypotetické konštrukty psychológovia zvyčajne chápu ako očakávania, hypotézy, poznávacie štruktúry atď. No kde a v akej forme existujú? Nemožno súhlasiť s názorom, že logické konštrukcie znamenajú isté súhrny správania, nakoľko sú jedným z determinujúcich faktorov správania. Tieto logické konštrukcie sú súčasne často neuvedomené. Krech píše, že mnohí psychológovia sa usilujú dostať z týchto ťažkostí tak, že hovoria o "psychoneurónových procesoch", o "izomorfnom spojení s neurónovými javmi". Ďalej Krech správne uzatvára, že pri takýchto výrazoch sa myslí, že hypotézy, potreby atď. sú psychologickým nástavkom k fyziologickému javu. Krech nepopiera, že hypotézy, očakávania, potreby atď. možno podrobiť psychologickému analýze, tvrdí, že ak sa tieto javy pokladajú za vmedzerené premenné, determinujúce správanie, potom v nich treba vidieť sústavy neurologických javov v mozgu.

Vcelku by sme mohli povedať, že hlavným ťažiskom kritiky behaviorizmu nie je samotný pojem správanie, skôr snaha odsubjektívizovať psychológiu. Snaha po objektívnosti metód však jestvuje od samého začiatku, čiže odsubjektívizovanie metód je správna požiadavka, ale odsubjektívizovať psychologický jav, t.j. zbaviť ho vzťažnosti k subjektu správania, poznania a prežívania, znamenalo by stratiť podstatnú náplň psychologického bádania, resp. prinajmenšom urobiť veľkú obchádzku.

Na druhej strane pojem správanie by sme nechceli z psychológie vylúčiť len preto, že má behavioristickú tradíciu. Veď Pavlov tento pojem takisto používal. Pravda, pojem správanie chápal vzhľadom na fyziologické javy, ako ich výraz; alebo ak chceme, vzhľadom na psychologické javy, keďže podmienený reflex je jav práve tak fyziologický /dočasný nervový spoj/ ako psychologický /asociácia/. Asi v takomto zmysle, nazdávame sa, môžeme termín správanie v psychológii používať.

Z toho, čo sme povedali, vyplývajú vcelku tieto dôsledky: behaviorizmus ako metóda, ako spôsob myslenia zahŕňa protirečenia, ktoré dosiaľ nedokázal prekonať. Ako ukazuje Traxel, Grauman a dnes už Miller - Galanter - Pribram sa klonia k akémušiu "subjektívnemu behaviorizmu" /subjective behaviorism/, čo pojmovo zaráža aj psychológov na Západe.

Snahu po objektivite badať nielen v anglosaskej, ale v celej svetovej psychológii; nik nepodceňuje obrovskú prácu, ktorú vykonali americkí psychológovia, naopak /Skinner a pod./, ale je pozoruhodné, že napriek nemalým úspechom behavioristická platforma psychologického bádania nebola vo svete prijatá a najväčší problém pre rozvoj psychologickej teórie stojí práve

pred behavioristami: riešiť otáznik nad pomlčkou S - R, ako to vtipne
poznamenali Woodworth-Sheehanová.

4. MARXIZMUS A ROZVOJ PSYCHOLÓGIE

Náš predchádzajúci rozbor dostatočne ukázal, že otázka určenia psychologického javu alebo predmetu psychológie sa na Západe uspokojivo nerieši, či už ide o poňatie psychológie ako vedy o psychike, vedomí, správaní, alebo nevedomí, resp. "nevedomých determinantoch správania".

Táto situácia bola už dávnejšie jasná sovietskym psychológom, ktorí od 20. a 30. rokov nášho storočia, začali: a/ vychádzať dôsledne z klasikov marxizmu-leninizmu, z teórie a metodológie dialektického a historického materializmu a na týchto základoch budovať psychologickú teóriu, pretože bolo zrejmé, že filozofia 17.-18. storočia ako teoretická a filozofická platforma rozvoja, takého zložitého skúmania, ako je skúmanie psychologické, nevystačí; b/ chápať, že cesta vpred bola možná len v kritickom vyrovnaní sa s idealizmom a ich psychologickými koncepciami prejavujúcimi sa v rozličných "školách" či smeroch na Západe, z ktorých sme v predchádzajúcom vybrali len najdôležitejšie, tie, ktoré sa bezprostredne dotýkali predmetu a hlavných pojmov, ich obsahového určenia a poznatkového rámca. Takýto postup sme pokladali za potrebný aj preto, že tieto pojmy sa v psychológii aj naďalej používajú, ale ako uvidíme, ich obsah sa bude meniť; c/ z tejto novej platformy začali rozvíjať konkrétny výskum psychologických javov a vzhľadom na jeho výsledky rozpracúvať všeobecnú psychologickú teóriu, t.j. riešiť aj otázky predmetu psychológie, psychologického javu.

Iste táto cesta nebola a nie je ľahká; ani dnes ju nemožno vyriešiť uspokojivo. V tejto stati sa pokúsime podať schematický prehľad o najdôležitejších teoretických príspevkoch psychológie vychádzajúcej z dialektického a historického materializmu, prirodzene, len vzhľadom na problematiku predmetu psychológie, tak ako sa nám to dnes javí najmä z prác sovietskych psychológov.

D i a l e k t i c k ý a h i s t o r i c k ý m a t e r i a l i z m u s -
t e o r e t i c k ý a m e t o d o l o g i c k ý z á k l a d
p s y c h o l ó g i e

Je len prirodzené, že v rámci našej práce môžeme iba naznačiť okruh najzákladnejších otázok. V ďalšom čitateľa odkazujeme na príslušné state a články uvádzané v zozname literatúry.

Ako je známe, K.Marx /1818-1883/, nezanechal spisy venované psychológii, ale jeho Ekonomicko-filozofické rukopisy z r.1844 /ako upozornil S. L.Rubinštejn a iní/ obsahujú veľa výrokov, z ktorých možno názorne poznať jeho náhľad na osobnosť človeka. Vzhľadom na ich dôležitosť uvediem niektoré hlavnejšie Marxove úvahy v istom usporiadaní.

Z hľadiska, ktoré sledujeme v našej práci, je významná a závažná Marxova koncepcia človeka. Marx chápe človeka v dialektických vzťahoch k prírode a spoločenským podmienkam. "Človek je bezprostredne prirodzená bytosť". Ako prirodzená bytosť a ako živá prirodzená bytosť je vybavená

jednak prirodzenými silami, životnými silami, je činnou prirodzenou bytosťou; tieto sily v ňom existujú ako vlohy a schopnosti, ako pudy; jednak ako prirodzená, telesná, zmyslová, predmetná bytosť je bytosťou trpiacou, podmienenou, obmedzenou, rovnako ako zviera a rastlina, t.j. predmety jeho pudov existujú mimo neho ako predmety od neho nezávislé, ale tieto predmety sú predmetmi jeho potreby, sú to predmety, bez ktorých sa nezaobíde, ktoré sú podstatne potrebné, ak má prejsť a potvrdiť svoje životné sily" /Marx K., 1961, str. 141/. Z uvedeného vyplýva, že Marx chápe človeka:

a/ ako konkrétnu bytosť. "Človek je telesná bytosť obdarená prirodzenými silami, bytosť živá, skutočná, zmyslová, predmetná" /tamže, str. 141-142/;

b/ ako bytosť majúcu vzťah k predmetu, t.j. súvisiacu k svetu. "Predmetná znamená, že predmetom jeho bytosti, jeho životného prejavu sú skutočné, zmyslové predmety, čiže len na skutočných zmyslových predmetoch môže prejsť svoj život" /tamže, str. 142/, t.j. chápe človeka ako otvorený systém vo vzťahu k prírode, ako iné organické systémy - rastliny, zvieratá;

c/ ako "rodovú bytosť", ako "vedomú životnú činnosť", to znamená, že popri všeobecnej charakteristike organizmov /vrátane človeka/ vyzdvihuje špecifickú osobitosť človeka. "V spôsobe životnej činnosti spočíva celý ráz istého species, jej rodový charakter a slobodná vedomá činnosť je rodový charakter človeka... Zviera je bezprostredne totožné so svojou životnou činnosťou. Nelíši sa od nej. Je touto činnosťou. Človek robí samu svoju životnú činnosť predmetom svojho chcenia a svojho vedomia. Má vedomú životnú činnosť. Nie je to určenosť, s ktorou by bezprostredne splýval. Vedomá životná činnosť odlišuje človeka bezprostredne od zvieracej životnej činnosti. Práve len vďaka tomu je rodovou bytosťou" /tamže, str. 68/. Z uvedeného vidieť, že Marx pokladá za príznačné pre človeka vedomú životnú činnosť, t.j. neodtráha vedomie od činnosti. Ba v neskorších prácach o nemeckej ideológii, ako upozorňuje Rubinštejn /1963, str. 171/ vyslovuje základné tézy o vedomí: "Vedomie /Bewusstsein/ nemôže byť nikdy nič iné ako vedomé bytie /bewusstes Sein/, a bytie ľudí je ich skutočný životný proces".... "Život nie je určený vedomím, ale vedomie je určené životom." /Prirodzene, táto veta má vzťah k problému vedomia a bytia./;

d/ ako aktívnu bytosť. Je mimoriadne významné, že Marx už vo svojich raných prácach, v ktorých sa dopracúval k materializmu, vedel veľmi výstižne odhaliť túto ďalšiu, najpríznačnejšiu črtu človeka. Chápanie človeka ako aktívnej bytosti je v protiklade k homeostatickým mechanickým modelom, ktoré sa v posledných desaťročiach šírili v psychológii na Západe. Marx hovorí: "Človek produkuje univerzálne... človek produkuje aj bez fyzickej potreby, ba produkuje doopravdy len vtedy, keď od nej nie je závislý..." /Marx K., 1961, str. 69/. Táto koncepcia je neobyčajne progresívna a dáva možnosť vytvoriť progresívnu teóriu osobnosti a motivácie;

e/ ako bytosť podmienenú spoločenskou činnosťou. Preto sa K.Marx neupriamil iba na vzťah človeka k prírode, ale súčasne k spoločnosti a zdôraznil najmä spoločenskú činnosť, vzájomnú podmienenosť človeka spoločens-

skou činnosťou a naopak. Tento fakt ilustrujeme niektorými Marxovými vetami: "... tak ako spoločnosť sama produkuje človeka ako človeka, tak je ním produkováaná. Činnosť a zážitok ako svojím obsahom, tak aj spôsobom svojej existencie sú spoločenské, je to spoločenská činnosť a spoločenský zážitok..." /tamže, str. 94/;

f/ ako tvorca histórie. Význam princípu historizmu, ktorý sa plne prejavil v tejto práci a v súčasnej sovietskej psychológii zohráva veľkú úlohu, vyjadril nasledovne: "Vidíme, ako dejiny priemyslu a zrodivšie sa predmetné súcno priemyslu sú otvorenou knihou ľudských bytostných síl, zmyslove hmatateľnou ľudskou psychológiou, ktorá dosiaľ nebola ponímaná vo svojej súvislosti s podstatou človeka..." /tamže, str. 100/.

Pravda, sú to len niektoré výroky, ktoré sme sa usilovali utriediť tak, aby sme si utvorili obraz o materialistickom prístupe k osobnosti človeka tak, ako sa javí v raných spisoch K.Marxa. Tieto výroky treba doplniť ďalšími spismi, najmä Tézami k Feuerbachovi, kde je formulovaná základná koncepcia človeka, podľa ktorej ľudskú podstatu tvorí "súhrn spoločenských vzťahov".

S.L.Rubinštejn /1963, str. 155-173/ sa takisto pokúsil podať istú analýzu výrokov K.Marxa, vzťahujúcich sa na psychológiu. Upozorňuje na základné princípy a dokladá ich príslušnými literárnymi prameňmi: 1. priznanie úlohy praktickej /aj teoretickej/ činnosti človeka, práce na formovaní človeka a jeho psychiky; 2. predmetný svet vytvorený ľudskou činnosťou podmieňuje celý vývoj ľudských citov, ľudskej psychológie, ľudského vedomia. "Z týchto dvoch téz vyplýva tretia, podľa ktorej ľudská psychológia, ľudské city sú produktom histórie." Zdá sa, že Rubinštejnovi sa skutočne podarilo vystihnúť tri najdôležitejšie tézy vyplývajúce z raných spisov K.Marxa, ktoré sú príznačné pre rozpracovanie marxistickej psychológie. Ostalo rozpracovať otázku efektívnosti.

Neskôr uvidíme, akú úlohu zohrali tieto aspekty pri formulovaní predmetu psychológie ako vedy o vedomí. Len na základe týchto, čo aj schematicky podaných filozofických predpokladov, porozumieme problematike, ktorá v psychológii jestvuje okolo pojmu vedomia.

F.Engels /1820-1895/ významne dopĺňa a prehĺbuje myšlienky K.Marxa, najmä ďalším rozpracovaním evolučnej myšlienky, stanovením významu práce a reči vo vývoji človeka. Hlavné myšlienky týkajúce sa psychologických otázok, ktoré tu sledujeme, vyjadril v diele Podiel práce na poľudštení opice /Bratislava, 1947/, Dialektika prírody, Pôvod rodiny a iné.

Predovšetkým treba povedať, že Engels zásadne uznával svojráznosť psychologických javov, čo potvrdzujú jeho mnohé výroky, napr.: "Iste raz zredukujeme experimentálne myslenie na molekulárne a chemické pohyby v mozgu; no je tým podstata myslenia vyčerpaná? /F.Engels, Dialektika prírody, Praha, 1950, str. 211/. Z uvedeného vidieť, že Engels, poznajúc vzťah psychiky k dejom v mozgu, neredukuje psychiku na tieto deje, pretože

netvorila podstatu myslenia, psychiky. /Porovnaj Leontiev A.N., 1966, str. 21./ Iné výroky F.Engelsa sa vzťahujú najmä na fylogenezu. Engels vedel tvorivo rozvinúť Darwinovu teóriu tak, že svojimi myšlienkami prispel k objasneniu dôležitého medzníka vo vývoji druhov - poznaním významu vzpriamenej chôdze, zmeny ruky prostredníctvom práce a vytvorením práce /rozumej zhotovovanie nástrojov/ pomocou zmenenej ruky; ďalej tento dôsledok pre zmenu štrukturálnej organizácie mozgu; vznik reči a vedomia.

Uveďme jeho niektoré myšlienky k antropogenéze napísané v úvode k Dialektike prírody /Praha, 1956, str. 72-73/. "Keď ... sa konečne stala skutkom diferenciácia ruky od nohy a vzpriamená chôdza, človek sa odlíšil od opice a bol položený základ k vývoju artikulovanej reči a k mohutnému vývoju mozgu, ktorý od tej doby priepasť medzi človekom a opicou urobil nepreklenuteľnou. Špecializácia ruky znamená vznik nástroja, a nástroj znamená špecificky ľudskú činnosť... Len človek dosiahol to, že dal prírode svoju pečať... to všetko urobil predovšetkým rukou. S rukou sa však krok za krokom vyvíjal aj mozog, prišlo vedomie, najprv vedomie podmienok jednotlivých prakticky užitočných výsledkov, a neskôr... chápanie zákonov prírody... Ruka samotná by nikdy nevytvorila parný stroj, keby sa s ňou a vedľa nej a čiastočne jej pomocou nevyvíjal súbežne ľudský mozog."

S človekom vstupujeme do dejín... "čím viac sa vzdialujú ľudia od zvierat /v užšom zmysle/, ... tým viac robia sami vedome svoje dejiny..." V štúdií Podiel práce na poľudštení opice venuje pozornosť bližšiemu rozboru týchto otázok, pričom završenie vývoja psychiky vidí v postupnom zdokonaľovaní mozgu a zmyslových orgánov. "Orol vidí oveľa ďalej ako človek, ale ľudské oko vidí na veciach oveľa viac ako orlie oko" /tamže, Praha, 1950, str. 82/. Práca postupne viedla ku vzniku nových potrieb, vznikali nové činnosti, k ľudskému vedomiu, takže napokon ľudia tvoria "sami vedome svoje dejiny". Otázky klasikov marxizmu-leninizmu v ZSSR vzhľadom na problematiku psychického vývoja rozpracoval A.N.Leontiev v diele Problémy psychologického vývoja /Praha, 1966/, kde sprístupnil ďalšie empirické materiály. Toto dielo je dosiaľ najucelenejším pohľadom na problematiku vývoja z psychologického hľadiska.

S.L.Rubinštejn /1963, str. 172/ ďalej upozorňuje na významné myšlienky F.Engelsa, týkajúce sa vysvetľovania konania a správania človeka: "Ľudia si zvykli vysvetľovať svoje konanie svojím myslením, a nie svojimi potrebami /ktoré sa, pravda, odrážajú v hlave a uvedomujú sa/, a tak vznikol časom idealistický svetonáhľad, ktorý ovláda ľudské umy najmä od zániku antického sveta" /Engels F., Dialektika prírody, SVPL Bratislava, 1954, str. 144-155/.

V.I.Lenin /1870-1924/ svojimi dielami udáva "smer ďalšieho rozvoja vedeckej filozofickej myšlienky" /Rubinštejn S.L., 1963, str. 172/. Pre rozpracovanie filozofických problémov, týkajúcich sa bezprostredne všeobecnej psychologickéj teórie, je významný spis: Materializmus a empiriokriticizmus a Filozofické zošity. Sovietski psychológovia venovali záslužnú

pozornosť rozboru Leninovho diela a všeobecne sa zhodujú v tom, že má základný význam pri riešení filozofických teoretických a metodologických otázok psychológie. V našich súvislostiach by sme chceli poukázať aspoň na niektoré aspekty Leninovho diela, ktoré sú významné pre predmet psychológie.

Lenin sa dotkol predovšetkým problematiky psychofyziológie, ako zdôrazňuje Jarošovskij /1971, str. 77-111/, dualizmu, vulgárneho materializmu - popierajúceho reálnosť psychiky, tvorivú úlohu vedomia a pod., idealistickej predstavy o psychike. Osobitnú úlohu v psychológii, ako ju rozvíjali sovietski psychológovia od tridsiatych rokov, zohrala Leninova teória odrazu, ktorá je založená na týchto vetách: "Duch nejestvuje nezávisle od tela, duch je druhotný, funkciou mozgu, odrazom vonkajšieho sveta." "...vonkajší svet, ktorý zobrazuje naše vedomie, jestvuje nezávisle s vonkajším svetom, je premenou energie vonkajšieho sveta na fakt vedomia" /Lenin, 1952, str. 78, 61, 45/.

Prijatie Leninovej teórie odrazu za filozofický základ psychológie znamená, že psychológia sa nemusí vyhýbať odpovedi na otázku, čo sú to psychické javy, takisto môže presnejšie odpovedať na otázku predmetu. Na tomto základe mohol S.L. Rubinštejn /1959, str. 9/ povedať, že psychológia "je veda o psychických javoch, ktoré sú funkciou mozgu, odrazom objektívnej skutočnosti". V sovietskej psychológii prijali tézu: "Dialektický materializmus je filozofickým základom všetkých vied, a teda aj psychológie /tamže, str. 10/. Na tomto základe formuluje aj Rubinštejn základné vety v súlade s dialektickým materializmom: "Prvotná je hmota; psychika, vedomie sú druhotné, je to odraz objektívnej skutočnosti mozgom." V tomto zmysle materiálne /predmety aj javy skutočnosti/ a ideálne /ich odraz vo forme pocitov a myšlienok atď./ sú skutočne navzájom protikladné. No ak máme na mysli fyziologický mechanizmus odrazu skutočnosti mozgom, potom rozdiel medzi javmi materiálnymi a ideálnymi nie je už absolútny, ale relatívny, pretože pocity, vnemy, predstavy, myšlienky, city atď. sú činnosťou hmotného orgánu, mozgu, sú výsledkom premeny energie vonkajšieho podnetu na fakt vedomia.

Psychika a vedomie sú od činnosti mozgu neoddeliteľné, nemôžu existovať ani ako "hmotné", "holé" idey /ako to tvrdia idealisti/, ani ako akýsi "vonkajšok mozgu" /ako to tvrdia vulgárni materialisti/. Sovietska psychológia ďalej uznáva, že psychika a vedomie ako vlastnosti hmoty vznikli na istom stupni vývoja, ako "najvyšší produkt osobitným spôsobom organizovanej hmoty" /Lenin/, ako produkt mozgu. Vedomie ako najvyššia forma psychiky je podmienené spoločensky: "Vznik ľudskej spoločnosti, založený na spoločnej pracovnej činnosti ľudí, viedol k tomu, že sa objavila najvyššia forma psychickej činnosti, vedomie, ako spoločensky podmienené odrážanie skutočnosti vyjadrované slovami... Vedomá činnosť ľudí ako funkcia mozgu sa utvára pod určujúcim vplyvom spoločenských podmienok ich života" /Rubinštejn, tamže, str. 12/.

Z uvedeného vidíme, že marxizmus zásadne ovplyvnil psychologické myslenie v tom, že marxistická psychológia sa nepotrebuje vyhýbať filozofickým otázkam, nepotrebuje sa vyhýbať pojmom psychika, vedomie, správanie, ale

tým, že predstavuje monistický dialekticko-materialistický pohľad na človeka, prekonáva nedostatky tradičnej psychológie pričom, ako to vyjadril Basov, nepokladá za potrebné zničiť starú psychológiu, ale postaviť ju "z hlavy na nohy" /Jaroševskij M.G., 1971, str. 265/, t.j. subjektívno-príčinné myslenie v psychológii nahradiť objektívno-príčinným. Hneď na samom začiatku psychologickéj práce M.G.Jaroševskij konštatuje /tamže, str. 265/, že pre sovietskych psychológov "centrálnym problémom sa stal objektívny a deterministický výskum celostného /celostnogo/ správania, vrátane jeho vnútorného plánu...". Monistické dialekticko-materialistické chápanie psychiky umožňuje riešiť najzložitejšie otázky: psychického /ducha/ a materiálneho /hmoty/, resp. mozgu a vedomia, vedomia a činnosti v súlade s vedeckou požiadavkou determinizmu, ktorý platí pre celý svet, t.j. pre psychickú činnosť. Monistické dialekticko-materialistické chápanie človeka a psychiky prekonáva agnosticizmus, príznačný pre mnohé smery buržoáznej psychológie, v základnej otázke - v poznávaní psychiky - a prekonáva redukcionizmus - či už v zmysle psychoanalytickom /redukcia psychiky na pud/, alebo v zmysle behavioristickom /redukcia psychiky na správanie/.

R o z p r a c o v a n i e z á k l a d n ý c h p s y c h o l o g i c -
k ý c h p o j m o v v s o v i e t s k e j p s y c h o l ó g i i

Jedným z najvýznamnejších prínosov S.L.Rubinštejna bolo, že venoval pozornosť všeobecnej psychologickéj teórii a z hľadiska dialektického a historického materializmu analyzoval základné pojmy, ktoré sa dosiaľ v psychológii používali, poukazujúc na nevyhnutnosť určiť ich obsah. Rubinštejn zaujíma stanovisko ku všetkým pojmom: k vedomiu, nevedomiu a správaniu.

Vychádza predovšetkým z toho, že psychológia je "jednou z vied o človeku". Je to veda odhaľujúca zákonitosti psychickej činnosti človeka uskutočňovanej mozgom /1963, str. 25/, pričom psychické javy chápe "ako produkt vývinu materiálneho sveta" a psychológiu človeka chápe ako "spoločensky podmienený produkt histórie". Preto psychológia má na jednej strane vzťah k prírodným vedám a na strane druhej k vedám spoločensko-historickým /tamže, str. 25/. Rubinštejn tieto vzťahy vyjadruje takto: "Psychológia je jednou z vied o povahe človeka, spoločensky podmienenom produkte histórie ...pričom zas psychické javy predstavujú novú svojráznu formu prejavu fyziologických zákonov neurodynamiky. Táto ich špecifika našla svoje vyjadrenie v zákonoch psychológie."

Vzťahu psychickej činnosti a mozgu venuje S.L.Rubinštejn veľa pozornosti. Zdôrazňuje najmä tieto fakty: ak hovoríme, že psychično je funkciou mozgu, neznamená to, že je "zvnútra determinovaným produktom". To by viedlo k fyziologickému idealizmu. Preto mozog je len "orgánom psychickej činnosti, a nie jej jediným zdrojom. Zdrojom psychickej činnosti je svet pôsobiaci na mozog" /1961, str. 11/.

Rubinštejn ďalej rozpracoval teóriu odrazu v psychológii. Ako sme už

uviedli - teória odrazu predpokladá, že materiálny svet, existujúci nezávisle od psychiky, poznávame ako odraz objektívnej skutočnosti, ako obraz vecí a javov materiálneho sveta. Na rozdiel od iných teórií obrazu /Image, Bild, Picture/ zdôrazňuje dialekticko-materialistické chápanie. Zdôrazňuje, že gnozeologicky nemožno odtrhnúť obraz, t.j. jeho obsah, od predmetu, ktorý zobrazuje. "Obraz je vždy obrazom niečoho, čo leží mimo neho /tamže, str.35/. Preto poznávame veci, a nie iba zmyslové údaje, to je základný rozdiel medzi dialekticko-materialistickým chápaním obrazu a inými teóriami, pretože obraz vždy je odrazom niečoho, t.j. vždy má vzťah k predmetnej skutočnosti, podľa ktorej sa dá overovať. Keby sa obraz odtrhol od predmetu, ktorý odráža, vzniká nebezpečenstvo uznania existencie dvoch svetov - ideálneho a materiálneho, čo bolo aj základom introspektívnej psychológie, v ktorej nastalo odtrhnutie obrazu od objektívnej skutočnosti a hľadali sa len zhody. Takým spôsobom idey "ako výlučne subjektívne stavy" objektívne nebolo možné skúmať: vedomie uzavrelo do seba "reprezentácie vecí", poznávali sa len "zmyslové dáta", a tak nebolo možné vedomie určiť /porov. tamže, str. 36/. Preto dialektický materializmus takto rieši gnozeologickú otázku vzťahu obrazu a veci: "Obraz vecí je ideálny, t.j. v subjekte, v jeho mozgu odrazená forma odrazenej existencie vecí. Obsahom tejto poučky je: Obraz vecí nie je vecou samou a zároveň nie je znakom vecí, ale jej odrazom" /tamže, str. 38/. To je najvšeobecnejšia platforma prístupu k psychologickým javom, ktorá je dôkladne a všestranne rozpracovaná v dielach Rubinštejnových a ostatných sovietskych a ďalších marxistických psychológov - najmä v socialistických krajinách. Venujme teraz pozornosť definovaniu psychológie ako sa odráža v novších sovietskych učebniciach.

Psychológia z r. 1959 /red. Smirnov A.A., Teplov B.M., Leontiev A.M., Rubinštejn S.L./ predmet psychológie formuluje takto:

Psychológia je veda o psychických javoch, ktoré sú funkciou mozgu, odrazom objektívnej skutočnosti. Za psychické javy sa pokladajú: pocity, vnemy, myšlienky, city, priania, potreby a záujmy, sklony aj schopnosti, vôľové vlastnosti aj charakterové črty. Ich bližšie osvetlenie a pochopenie ich podstaty vychádza z Leninovej teórie odrazu. Rubinštejn v mnohom smere túto teóriu dopracoval najmä na úrovni všeobecnej psychologickéj teórie, pričom pravda, prihliadal na celkové výdobytky sovietskej psychológie. Vzhľadom na to budeme sa v ďalšom náčrte opierať o Rubinštejna a podľa možnosti všimneme si aj ďalšie príspevky. Pritom treba vedieť, že nemôžu vyčerpať celé myšlienkové bohatstvo, ale skôr naznačiť hlavné problémy.

Rubinštejn /1964, str. 11 a ďalšie/ za psychologické javy pokladá "to, čo tvorí vnútorný obsah nášho života a čo je nám v podobe prežívania akoby bezprostredne dané". Preto za hlavnú charakteristiku psychického pokladá: a/ nálezanie istému indivíuu, keďže "vystupuje ako procesy a vlastnosti konkrétnych indivíduí...", b/ vzťah k objektu, keďže psychika, vedomie, "odráža objektívnu realitu, ktorá jestvuje nezávisle od nej". Vzhľadom na to špecifickosť psychiky vidí v tom, že súčasne je "reálnou stránkou bytia":

v zmysle tézy - "vedomie je uvedomené bytie" a zároveň jeho odrazom - jednotou reálneho a ideálneho. Rubinštejn usudzuje, že zloženie psychologického /psychického/ javu určujú dva komponenty: prežívanie a vedenie.

Prežívanie je "kúsok vlastného života individua z jeho tela a krvi" - prejavuje sa a je určované kontextom osobného života v ontogenetickom vývoji osobnosti. Predmety, javy, udalosti, ktoré sa v psychike odrážajú v prežívaní, dostávajú ten význam, ktorý pre život individua majú. Prežívanie sa obyčajne vyjadruje vetami: videl som to, pochopil som to, cítil som to, chcem to, t.j. veci, javy a poznávaná skutočnosť prežívaním stávajú sa pre individuum významnými. Prežívanie je síce subjektívny, osobnostný psychologický fakt, no na druhej strane je prežitím niečoho - istého objektívneho faktu, ktorý prežíva konkrétne individuum. V tom je spätosť objektívneho i subjektívneho, a tiež v tom, že prežívanie je "určené kontextom osobným"; daná je neopakovateľnosť prežívania. Nie všetky zážitky v živote človeka majú vzhľadom na jeho život rovnaký význam. Preto také prežívanie, ktoré človek prežil prvý raz, alebo pochopil v plnom rozsahu, a toto prežitie malo dosah na jeho život, nazýva sa udalosť. Čiže prežívaním, "v špecifickom, vlastnom zmysle slova, možno označiť psychický jav, ktorý sa stal udalosťou vo vnútornom živote osobnosti" /tamže, str. 12-13/. Prežívanie súvisí s citmi, motívmi, cieľmi a jeho obsahom je to jedinečné, čo individuum prežilo, čo sa s ním stalo. Prežívanie, keďže je "určované kontextom osobným", má základný význam pri utváraní osobnosti, utváraní obrazu sveta i obrazu seba, v prežívaní vlastnej existencie. V ontogenéze osobitný význam začína nadobúdať v súvisi so zážitkom seba, "ja", t.j. od 2 1/2 do 3 rokov. Problematika s tým súvisiaca sa preberá v ontogenetickej psychológii a psychológii osobnosti /ego, self, jastvo atď./^x

Vedenie je zase určované predmetnou stránkou bytia, ktorá sa v psychike odráža. Vedenie je utváranie obrazu sveta na základe poznávania a prežívania. Vedenie a utváranie obrazu sveta môže byť prežité, a takisto aj prežívanie obsahuje vedenie, kognitívnu zložku. Okrem pojmov vedomia, vedenia používa sa aj termín uvedomenie, uvedomený. Uvedomenie /uvedomelý človek/ je poznanie objektívno-spoločenských javov a zákonitostí, ich prežitie ako významných spoločenských udalostí určujúcich "životnú cestu" individua.

Vedomie je špecifický odraz bytia prejavujúci sa v poznávaní a prežívaní objektívnej skutočnosti, ktorej súčasťou je reálny, poznávajúci a prežívajúci človek, je jednotou objektívneho a subjektívneho, jednotou poznania a prežívania.

P s y c h i k a - v e d o m i e a n e v e d o m i e

Dotvoriť dialekticko-materialistický náhľad na psychiku možno len vtedy, keď z naznačených hľadísk podáme analýzu a obsahové určenie tých pojmov,

^x V súčasnosti sa napr. Bassin domnieva, že predmetom psychológie majú byť "najvýznamnejšie prežívania".

ktoré sa už pri definovaní predmetu vyskytli, ale vo svojich významoch často boli poznačené dobou, ba obsahovali alebo predpokladali, otvorene či skryte, idealistickú alebo vulgárno-materialistickú koncepciu. Pokúsime sa preto podať charakteristiku základných problémových okruhov, ktoré sú nevyhnutné, aby sme napokon mohli pristúpiť k definovaniu predmetu psychológie. Za základné okruhy pokladáme riešenie týchto vzťahov, ktoré sa týkajú pojmov: psychika - vedomie - nevedomie, psychická činnosť a správanie, psychika a mozog, tak ako sa javia v dielach sovietskych psychológov.

Ako sme uviedli, už Wundt určil, že predmetom psychológie je vedomie. Pojem vedomie sa síce v tradičnej psychológii bližšie určil ako bezprostredná danosť obsahov, "súbor dejov, ktoré si uvedomujeme" /Wundt W., 1923, str. 1/, ale v širších súvislostiach sa chápal na pozadí Descartovej filozofie a filozofie 18., 19. storočia. Táto koncepcia vedomia, ako poukazuje Rubinštejn, vychádza z descartovskej koncepcie psychiky, podľa ktorej "mens^x /lat. myseľ/ je všetko, čo prebieha v nás tak, že to my sami bezprostredne v sebe vnímame". Pre túto idealistickú koncepciu psychiky a vedomia je príznačné: a/ psychika sa stotožňuje s vedomím, psychické je bezprostredne dané - t.j. psychika sa prejavuje v sebauvedomení, a preto aj psychické obsahy sú prístupné introspekcii a berú sa také, aké sa javia konkrétnemu individuu, chýba im vzťah k skutočnosti. Rubinštejn /1963, str. 121/ hovorí, že "v skutočnosti ľudia nikdy nie sú celkom takí, akými sa sebe zdajú byť", preto aj uzavretím vedomia "v sebe samom odtrhla ho od objektívneho bytia, od správania, od praktickej činnosti, počas ktorej sa utvárajú reálne materiálne vzťahy človeka k objektívnemu vonkajšiemu svetu" /tamže, str. 12/. V tom zmysle vedomie ako predmet psychológie predstavuje životný obsah, čo viedlo "koniec koncov k likvidácii vedomia a pripravilo cestu mechanizmu behavioristov rozličných smerov, ktorý odmieta vedomie" /tamže, str. 121/. Takisto, dalo by sa dodať, mohlo sa konštituovať aj nevedomie so svojou v ňom uzavretou tematikou a z neho vychádzajúcou subjektívnou determináciou správania. Toto odtrhnutie vedomia od života a činnosti subjektu vedie k tomu, že vedomie sa stáva akýmsi javiskom, na ktorom vystupujú isté predstavy podľa istých asociačných zákonov, alebo je výsledkom, fasádou dejov odohrávajúcich sa v nevedomí atď. Na základe takejto analýzy tradičného pojmu vedomia Rubinštejn hovorí, že pojem vedomie netreba zamietnuť, ako to urobili behavioristi, ale treba mu dať taký obsah, ktorý by tento pojem "robil užitočným a použiteľným v psychológii". Východiská k novej koncepcii vedomia by sme mohli zhrnúť do týchto bodov:

1. Psychické javy pôvodne vznikajú a prejavujú sa v konkrétnej činnosti, správaní, ako aj v ich uvedomovaní. Uvedomenie psychických obsahov umožňuje slovo, ľudská reč. Odraz skutočnosti - u človeka na základe vzniku slova-reči, nadobúda vo vývoji psychiky nové vlastnosti, t.j. uvedomuje sa. Človek pomenúva odraz objektívnej skutočnosti, ktorá sa odráža v jeho hlave. Prostredníctvom slova a reči si uvedomuje predmet poznávania, prežívania.

^x Descartes nepoužíva termín psychika, ale mens.

2. Vo vývoji psychiky, vo fylogénéze aj v ontogenéze nastáva uvedomenie, sebauvedomenie neskôr, a preto vedomie predstavuje najvyšší stupeň vývinu psychiky.

3. Vedomie je určené, ako sme už hovorili, nielen prináležaním k subjektu, nejakou čistou "subjektívnosťou", ale aj vzťahom k objektu, ktorý sa vo vedomí odráža. Preto vedomie je "jednotou objektívneho a subjektívneho". Vzhľadom na to, že psychika - vedomie vzniká a prejavuje sa primárne v činnosti, vedomie nie je iba odrazom - psychickým obrazom /vnemom, predstavou, myšlienkou/, ale aj istou činnosťou - činnosťou regulujúcou vzťah k objektu /Rubinštejn S.L., 1961, str. 7-23/.

K tomu možno dodať, že uvedomenie si toho, čo človek poznáva a prežíva, je vlastne uvedomenie bytia, ktoré je odrazom objektívnej reality, t.j. vedomie je "uvedomeným bytím", ktoré vzniká na jednej strane v súvisi s praktickou a teoretickou činnosťou, na druhej strane uvedomenie sa uskutočňuje v spoločenskej činnosti, preto bytie a aj seba samého si uvedomujeme v rámci spoločenských vzťahov, noriem, spoločenského poznávania a morálky.

V naznačených súvislostiach možno povedať, že vedomie je súhrn poznatkov, ktoré človek o svete má /obraz sveta/, o sebe samom /obraz seba/, ako aj prežívanie poznaného. To znamená, že štruktúru vedomia tvoria poznávacie procesy, ktoré odzrkadľujú objektívny svet: pocity, vnemy, predstavy, myslenie, pamäť, pozornosť. Pre ľudské vedomie je ďalej príznačné, že je nielen súčasťou objektívnej prírody, ale že u človeka v procese antropogenézy a ontogenézy vzniklo odlíšenie subjektu od objektu, odlíšenie "ja" od "nie ja". Človek nielenže môže poznávať prírodu, ale aj seba samého, čiže "obrátiť" psychickú činnosť na poznávanie seba samého". /Porov. Petrovskij A.V., 1970, str. 27./ V dôsledku toho človek nielenže poznáva seba samého, ale utvára si aj obraz o sebe samom, vytvára si ciele svojej činnosti /vôľa, aspirácia, zameranosť/. A napokon človek na základe poznania, ktoré je subjektívnym odrazom objektívnej skutočnosti, ako subjekt, "tvor z mäsa a krvi", prežíva a utvára si vzťah k prírode a spoločnosti. V evolúcii organizmov vývoj psychiky dosiahol najvyšší stupeň vo vedomí. Preto sa psychika chápe ako pojem širší a zahŕňa nielen vedomé, ale aj nevedomé obsahy a deje.

Nie všetky psychické deje si uvedomujeme. Napr. mnohé vedomosti a spôsobilosti, ktoré sme nadobudli na základe vedomej činnosti, nemusia byť vždy uvedomené, no prejavujú sa v činnosti, v správaní, napr. rozličné zautomatizované výkony; ale ani mnohé gramatické pravidlá si neuvedomujeme, a predsa podľa nich rozprávame a píšeme. Ide obyčajne o úkony, ktoré už nepotrebujú ustavičnú vedomú kontrolu, ale v čase potreby vedomie aj tu môže vystupovať ako regulátor činnosti. Najviac problémov vzniklo s nevedomím pri vysvetľovaní sna, resp. takých úkonov, pre ktoré človek nevie nájsť vysvetlenie vo vedomí. Problémy vznikli z toho, že sa postavilo do protikladu vedomie a nevedomie ako dva rozličné systémy riadiace sa osobitnými zákonmi.

No nevedomie u človeka nemožno odtrhnúť od vedomia a stavať ho do protikladu s vedomím. Vedomie preniká do všetkých činností a správania človeka a

nevedomé obsahy /prejavené či už vo forme snov, alebo chybných výkonov a pod., nadobúdajú význam pre život človeka prostredníctvom vedomia. Nevedomé stavy, zážitky môžu vplývať na správanie. V patologických formách môže dôjsť k poruchám vedomia. Problém vzťahov vedomia a nevedomia je predmetom skúmania najmä v klinickej psychológii a psychiatrii. Experimentálne základy k objasneniu problémov nevedomia tvorí v súčasnosti teória ustanovky resp. "vnútornej organizácie správania".

P s y c h i k a - č i n n o s ť a s p r á v a n i e

Psychické javy sa vždy chápu v spojitosti s činnosťou /praktickou alebo teoretickou/. Činnosť, správanie a vedomie, aj keď sa nepokladajú za identické, jednako tvoria organický celok - činnosť, správanie a vedomie tvoria jednotu. Na druhej strane sa zasa poukazuje, že ľudské správanie nemožno redukovať na komplex reakcií. Vychádza sa z toho, že vedomé konanie sa odlišuje od reakcie iným vzťahom k objektu. Reakciu vzbudzuje vonkajší podnet, kým konanie sa zaciela na istý objekt. Tieto Rubinštejnove formulácie sú výhradou proti mechanickému interpretovaniu správania, ktoré bolo príznačné pre počiatočný behaviorizmus. Rubinštejn bezprostredne hovorí: "Chybou psychológie správania nie je to, že aj v psychológii chceta študovať človeka v jeho činnosti, ale skôr to, ako túto činnosť chápala v skutočnosti, to, že činnosť človeka chceta podriadit celkovej zákonitosti biologizujúcej psychológie. Psychológia neštuduje správanie vcelku, ale psychické osobitosti, činnosti" /Rubinštejn, 1959, str. 22/. Podľa Rubinštejna "jednotu vedomia a správania, vnútorných a vonkajších prejavov môžeme dosiahnuť nie vonkajším spojením introspektívneho idealistického učenia o vedomí a mechanického behavioristického učenia o správaní, ale len radikálnym prekonaním jedného i druhého učenia" /tamže, str. 22/.

Prekonanie týchto jednostranných prístupov k predmetu psychológie vidí v podstate v tom, že vedomie odráža objektívnu skutočnosť /preto vedomie nemožno chápať ako niečo "iba vnútorné"/, vnútornú podstatu prežívania určuje vzťah k prežívanému objektu; správanie netvorí teda iba reakcie, ale aj konanie a činnosť, ktoré sú vedomými aktami a ich obsah je určený predmetným vedomím. "Preto štruktúru vedomia zásadne možno vymedziť podľa vonkajšieho objektívneho priebehu úkonu... Jednota vedomia a činnosti či správania je teda v jednote vedomia a skutočnosti či bytia, ktorého objektívny obsah sprostredkuje vedomie, v jednote subjektu a objektu. Tento vzťah k objektu podmieňuje vedomie aj správanie, jedno v ideálnej, druhé v materiálnej rovine. Tým sa v samej podstate prekonáva tradičný karteziánsky dualizmus" /tamže, str. 23/.

Bližšie určenie vzťahu psychiky a činnosti, či správania nachádzame v najnovších prácach L.I. Ancyferovej /1969, str. 64/. Uvedenú myšlienku dotvára nasledovne: "Činnosť sa javí tou formou jestvovania, vnútri ktorej dostáva svoj význam a funguje psychika, že psychika a vedomie predstavuje aktivizujúcu /pobuditeľnú/, regulujúcu, orientujúcu časť činnosti, že samotná

tvorivá činnosť je jednotou psychického odrazeného - podnecujúceho - /vnútorného/ a vykonaného /vonkajšieho/." Ako hovorí A.V.Petrovskij /1970, str. 6/, predmetom psychológie je "vnútorný svet človeka, jeho duševný život...", t.j. "psychické procesy skryté za vonkajším správaním".

Z uvedeného vyplýva, že obidva pojmy - správanie a činnosť - majú v psychológii svoje oprávnenie. Správanie má oveľa širší význam a zahrňuje prakticky všetko, čo môžeme objektívne pozorovať, či už činnosť motorickú, sekre- torickú, alebo rečovú; správanie však neodtrhame od psychiky, ktorá sa v sprá- vaní prejavuje. Preto sa sovietska psychológia nemusí utiekať k "vmedzereným premenným" a pod. Správanie teda zahrňuje všetky prejavy človeka. Psychológia sa potom zaoberá "vnútorným svetom", "skrytými psychickými procesmi", ktorých je správanie prejavom.

5. SÚČASNÁ DISKUSIA O PREDMETE PSYCHOLÓGIE

Je zaujímavé, že v súčasnosti sa z viacerých strán znova pristupuje k úvahám o predmete psychológie. Nové úvahy vznikajú napr. na Západe, kde sa už pomaly, ale isto ukazujú chyby v behavioristickom chápaní, no v podstate ide o prejav krízy v základnom chápaní psychiky. Uvedme aspoň dva príklady pokusov o nové určenie predmetu psychológie: H.Thomae v spolupráci so siedmimi poprednými psychológmi, autormi Úvodu do psychológie /1963, zv. 7, str. 2/ navrhuje takúto definíciu: "... Podľa toho psychológia je označenie pre rozmanitosť vedeckých pokusov, ľudské správanie a prežívanie adekvátne chápať /erfassen/, pričom pojem "adekvátne chápanie" je opísaný spomínanými pojmami: opis, resp. meranie variácií správania a prežívania, analýza podmienok tejto variácie, predpovedanie správania na základe zákonitostí." H.Thomae k tomu dodáva, že "rôznorodosť pokusov spomínaných v definícii sa vzťahuje na výber bezpočetných psychológií, ktoré dnes, na konci prvého storočia novodobých dejín vedeckej psychológie, hrozia upriamiť pohľad na jednu psychológiu". Takéto pokusy zjednotiť psychológiu sú síce zaujímavé, ale pokrok nenastane, kým sa neurobí poriadok v základných pojmoch, a ten sa môže urobiť len vtedy, keď sa určí základná teoretická platforma, z ktorej treba vychádzať.

Podľa nášho názoru touto základňou je monistický dialekticko-materialistický náhľad na človeka a psychickú činnosť osobitne.

Možno povedať, že v súčasnosti sa aj medzi sovietskymi psychológmi znova diskutuje o predmete psychológie. Upozornili by sme napr. na chápanie A.V.Petrovského v učebnici Všeobecnej psychológie /Moskva, 1970, str. 18/, kde sa psychológia definuje ako veda "o faktoch, zákonitostiach a mechanizmoch psychiky ako utvárajúcom sa obraze činnosti, na základe a za pomoci ktorého sa uskutočňuje /upravenie/ regulácia činnosti, majúca u človeka osobnostný charakter". K tejto definícii sa ešte vrátíme. Chceli by sme však upozorniť aj na diskusiu, ktorá o predmete psychológie prebehla vo Voprosch psychológie; bola vyvolaná statou V.F.Bassina. Bassin sa domnieva, že v psychológii treba znova preskúmať predmet psychológie, a to najmä pre veľkú oblasť jej použitia a jej interdisciplinárny charakter. Poukazuje na dva smery chápania predmetu psychológie. Niektorí psychológovia chápu duševné javy tak, aby sa dali laboratorne experimentálne skúmať, kým pre druhých je príznačné vidieť ich podstatu nie v laboratorných modeloch, ktoré sú pre subjekt ľahostajné, ale v prežívaní subjektu vo "významných prežívaniach" /Stern, Spranger, Lewin, Freud a pod.^x Bassin vychádza z diel Vygotského, Rubinštejna a iných. Žiada rozpracovať druhý smer, a to analýzu vraj "významnejších prežívaní".

^x Pri tomto smere je problém vo formalizácii, t.j. "abstrakcii od konkrétneho obsahu úvahy" pri zachovaní logickej formy tejto úvahy /Voprosy psichologii, 1971, č.4, str. 105/.

Jaroševskij v ďalšom čísle Voprosov psychológie /1971, č.5, str. 110-121/ reaguje najmä na tie Bassinove úvahy, podľa ktorých by psychológovia mali formalizovateľné fakty prenechať kybernetike a neurofyziológii, a hľadať metódy skúmania "najvýznamnejších prežívaní". Ďalej pozkazuje na pojem "význam" pri pojme "obraz" a zdôvodňuje, že kód nevie nik dekodovať, len ľudské vedomie, a jeho obsah možno formalizovať v logických schémach /čo sa stáva predmetom iných vied/, resp. formalizuje sa vzhľadom na úlohy, ktoré rieši subjekt v konkrétnej činnosti - čo je kvalitou psychologického bádania. T.j. predmet psychológie zahrňuje nielen mechanizmy odrazu objektu, ale aj obsah vedomia atď. V ďalšom čísle /1971, 6, str. 140-141/ B.V. Zeigarnik a S.L. Rubinštejn sa takisto kriticky stavajú k Bassinovmu článku. Heslovite by sa ich námietky dali vyjadriť takto: "Najvýznamnejšie prežívanie" - nemožno študovať mimo dynamiky potrieb a motívov činnosti, čo Bassinovi chýba. Takisto nesúhlasia s Bassinovým tvrdením o neformalizovateľnosti psychických procesov. Autorom sa zdá, že aj "najvýznamnejšie prežívania" možno študovať laboratórne. Z uvedených komentárov vidieť, že autori nie sú proti štúdiu "najvýznamnejších prežívaní", ale skôr proti zužovaniu predmetu psychológie, proti nesystematickému začleňovaniu do celkového pojmového aparátu vypracovaného sovietskou psychológiou.

Na závažné otázky spojené s predmetom psychológie upozornil Galperin; upozorňuje na istú nechť psychológov zaoberať sa teóriou, ďalej na naivnú vieru, že matematika bez teórie môže vydeliť z hrubých experimentov významné vzťahy a napokon, v súvisi s Piagetovým teoretizovaním, že veda neskúma javy, ale to, čo je za nimi. Hovorí, že ak psychológia má byť samostatnou vedou, musí sa orientovať na procesy, ktoré tvoria psychologické javy^x, pretože ináč sa prejde do fyziológie, alebo ako u Piageta do logiky, a psychické mechanizmy sa prehliadnu. Galperin sa nazdáva, že základnou ťažkosťou v riešení otázky predmetu sú subjektívno-idealistické základy v postavení otázky. Domnieva sa, že ak ľudia za 350 rokov nenašli východisko zo subjektívnosti a hľadali ho poctivo, pričom to boli veľkí ľudia, potom je to preto, že vychádzali z chybných principiálnych premís. Východisko vidí v dialektickom a historickom materializme. Galperin hovorí: "Ak skúmame tieto pred nami sa zjavujúce a vystupujúce objekty bez vzťahu k procesu, ktorý reálne privádza k tomuto objektu, potom oddelenie obrazu tohto objektu od procesu, vnútri ktorého sa reálne prejavuje a existuje, vedie k tomu, že sa takýto obraz mení na ideálny výtvar... ideálne nie je nič iné ako abstrakcia obsahu obrazu od skutočných procesov jeho existencie." Vychádzajúc z takejto teoretickej úvahy Galperin uzatvára, že "ideálna činnosť v poli obrazu, t.j. v ideálnom poli je psychická činnosť". Z tohto určenia psychiky či psychických javov robí Galperin tieto závery:

^x Voľne podané podľa prednášky o predmete psychológie na zasadnutí moskovského oddelenia Psychologickej spoločnosti 23.11.1970.

Keďže foriem psychickej činnosti je neohraničene veľa, zbavuje sa psychológia závislosti od introspekcie, resp. tvrdenie, že psychika sa odhaľuje len v introspekcii, introspekcia je len čiastočný prípad tohto ideálneho pola, a preto nestačí na určenie psychiky.

Keďže psychika je mnohotvárna, treba sa podľa vzoru Marxa a Engelsa pridržiavať toho, čo je v činnosti človeka hlavné /za hlavné pokladali existenciu a výrobu prostriedkov existencie, a len potom umenie alebo filozofiu/, čo je základnou formou psychickej činnosti. Gaľperin sa nazdáva, že kým niečo prežívame, rozmyšľame - orientujeme sa - v problémovej situácii, orientujeme sa na vykonanie úkonov a pod. "Vydeľujeme túto činnosť orientácie subjektu v problémovej situácii a činnosť ďalšej orientácie v určenej úlohe ako základnú. Až celkom nakoniec akákoľvek psychická činnosť, to znamená činnosť v ideálnom pláne, a preto ideálna činnosť vo vzťahu k materiálnej /nie fyzickej!/, je činnosť orientačná. Orientácia v správaní v situácii a orientácia na ďalšie splnenie úkonu, to je základná psychická činnosť, a od nej musíme začať svoje výskumy... psychická činnosť nie je nič iné ako produkt mnohonásobných transformácií, ktorými prechádza prvotne rozvinutá predmetná činnosť". Správanie Gaľperin chápe "ako proces reálne sa uskutočňujúci na základe tejto orientácie". Z uvedeného vidíme, že Gaľperin vidí v orientačnej činnosti, ktorá je v jeho teórii prvou fázou interiorizácie, základ celej psychickej činnosti, t.j. aj tých obsahov, ktoré sú po transformáciách dané v introspekcii alebo extrospekcii.

Napokon svoje úvahy zhrňuje takto:

"Predmet psychológie tvorí štruktúra orientačnej časti akejkoľvek činnosti, a to materiálnej a ideálnej. Štruktúra tejto orientačnej časti konkrétneho úkonu je objektívnym útvarom /obrazovaníje/ a súčasne psychologickým mechanizmom úkonu tejto činnosti. Metóda etapovitého formovania konkrétnych druhov činnosti so zadanými ukazovateľmi je objektívna metóda skúmania tohto správania vcelku, i jeho orientačnej časti, jeho psychologických mechanizmov, ako každá vedecká metóda; také skúmanie psychologických mechanizmov správania je spolu s tým aj ovládanie takéhoto správania".^x

Gaľperinov príspevok k predmetu psychológie rozhodne možno v súčasnosti pokladať za najzávažnejší najmä preto, že vychádza z teórie a metodológie marxizmu-leninizmu, z konkrétnej mnohoročnej výskumnej činnosti, a predpokladá jej teoretické zovšeobecnenie.

^x Spracované a citované podľa záznamu z už uvádzanej prednášky P.J.Gaľperina, Moskva 1970.

Z h r n u t i e

Ukázali sme, že klasici marxizmu-leninizmu prišli s novými pohľadmi na človeka ako na bytosť aktívnu, ako "súhrn spoločenských vzťahov", priniesli nové myšlienky na rozpracovanie antropogenézy; na chápanie vzťahu vedomia a bytia, podali základnú analýzu krízy v teórii poznania, čo malo priamy dosah na psychológiu. Tak sa stalo, že sovietskym psychológom ako prvým pripadla úloha rozpracovať na základe marxistickej filozofie a metodológie všeobecnú psychologickú teóriu tak, aby sa stala vhodným nástrojom na rozpracovanie psychologických kategórií, princípov a problémových okruhov v konkrétnej teoretickej, empirickej a praktickej práci. Problémy, ktoré stáli pred sovietskou psychológiou, boli neobyčajne zložité, keďže bolo treba riešiť nahromadené problémy, ktoré vtedajšia tradičná psychológia vo svete neriešila, alebo riešila z pozícií idealistických, pozitivistických a pod. Hlavné problémy, pred ktorými sovietska psychológia stála, M.G. Jaroševskij /1975, str. 360-380/ zhruba načrtáva nasledovne:

1. prekonať naturalistický, nehistorický prístup k vedomiu, "zjednotiť priradené /biologické/ so sociálnym" /tamže, str. 361/;
2. zmeniť psychológiu zo subjektívno-kauzálnej na objektívno-kauzálnu;
3. pochopiť špecifickosť vonkajšieho prostredia determinujúceho činnosť človeka; vysvetliť podstatu ľudského aktu správania - na rozdiel od zvierat;
4. rozpracovať "akým spôsobom sa spoločensko-historické podmienky, vystupujúce v konkrétnych formách toho ktorého prostredia", stávajú hýbateľom individuálnej činnosti a jej vývinu v rôznych obdobiach života /t.j. ide o problém interiorizácie, ktorý nastolil už Sečenov/;
5. rozpracovanie koncepcie človeka ako osobnosti, kritickú analýzu základných pojmov psychologických: vedomie, činnosť, správanie atď.

Uviedli sme tu len niektoré z hlavných problémov, ktoré musela rozvíjať sa sovietska psychológia riešiť, a ktoré sme v predchádzajúcom rozbere širšie rozviedli. Len na tomto základe bolo možné opäť nastoliť chápania psychických javov, predmetu psychológie. Ukázali sme súčasne, že dnes opäť ožila otázka nového prístupu k formulovaniu predmetu psychológie, o čom svedčí prebiehajúca diskusia.

6. PSYCHICKÁ REGULÁCIA ČINNOSTI A SPRÁVANIA, JEJ MIESTO V KATEGORIÁLNOHOM APARÁTE PSYCHOLOGICKÝCH VIED A PREDMET PSYCHOLÓGIE

Ú v o d

V tejto stati chceme sa pokúsiť o načrtnutie niektorých najvšeobecnejších problémov psychologickéj teórie a tak dospieť k formulácii predmetu psychológie. Nevychádzame tu iba z vlastnej výskumnej práce, ale najmä z určitých zovšeobecnení, ku ktorým prišli bádatelia na základe empirického materiálu. Neprinášame tiež nové dosiaľ nevyslovené myšlienky, ale pokúšame sa uviesť jednotiace hľadisko do prediskutovávanej problematiky. Náš pokus odôvodňujeme týmto: V súčasnosti jestvuje mnoho nespokojnosti s rozpracovaním najvšeobecnejších problémov napr. predmetu psychológie, kategoriálneho aparátu psychológie, psychológie osobnosti a pod. Domnievame sa preto, že dozrel čas utriediť isté teoretické poznatky z určitého jednotiaceho hľadiska a tak preskúšať možnosť vytvorenia určitého syntetického pohľadu na celý rad problémov s nádejou, že takáto práca bude môcť prispieť k riešeniu mnohých problémov, medzi nimi aj predmetu psychológie. Naše nádeje vzbudzuje pojem psychickej regulácie správania, ktorý nás už dávno zaujal /T.Pardel, 1963, 1970, 1975/ a od tých čias, ako z literatúry vidno, už sa u nás vžil a povzbudil aj ďalších našich psychológov. Napriek tomu, že sa u nás začali objavovať štúdie venované problému psychickej regulácie, nenašli sme dosiaľ ani u nás, ani v inej cudzojazyčnej literatúre pokus o systemizáciu poznatkov z tohto aspektu.^x V tom vidíme hlavný zmysel tejto časti.

Ďalšou pohnútkou k týmto úvahám je potreba rozvoja teoretického myslenia. U nás, a nielen u nás, badať určitú nechuť k teoretickému mysleniu a sklon venovať sa skôr experimentálnej práci nadväzujúcej na niektoré v súčasnosti aktuálne problémy alebo riešenia dôležitých aplikačných problémov. Aj keď tieto snahy sú chvályhodné, jednako sa domnievame, že zdôrazňovať rozvoj teoretického myslenia a vzdelávania je dnes aktuálnejšie ako kedykoľvek predtým. Veď naša spoločnosť psychológiu akceptovala, ale rozvoj našej práce musí ísť ruka v ruku s rozvojom teoretického myslenia, bez toho skôr či neskôr vyústime do praktikizmu a nebudeme stačiť plniť požiadavky spoločnosti. Súčasne to vyžaduje imanentný rozvoj vedy. Veď nik iný, ako D.O.Hebb /1968, str.379/ - jeden z často citovaných autorov, tento poznatok veľmi výrazne sformuloval: "Bez teoretického vzdelávania neexistuje nijaký psychológ, hoci by akokoľvek nástojil hneď sa postaviť do služieb spoločnosti". Táto potreba teoretického vzdelávania a myslenia je v psychológii nevyhnutnou najmä preto, že profesia psychológa je taká mnohotvárna

^x "Vedci stále viac prijímajú názor, že cieľom vedy je konštrukcia jednej a viac teórií, ktoré systemizujú popisy výsledkov experimentovania a iných pozorovaní, čím je potom možné vysvetliť pozorovania doterajšie a predpovedať ďalšie." K.B.Madsen: Teória motivácie, Praha 1972.

/dopravný psychológ, zoopsychológ, poradenský či školský psychológ, klinický psychológ a pod./, že na všetkých úsekoch treba hľadať zjednocujúce teoretické hľadisko.

Budeme postupovať nasledovne: predovšetkým ukážeme na niektorých ťažiskových pojmoch rozudzovanie alebo rozširovanie problematiky, pričom vyslovujeme predpoklad možnosti jej riešenia z hľadiska teórie psychickej regulácie správania. Ťažisko našich úvah vidíme v náčrte kategoriálneho aparátu psychológie a v pokuse zaradiť doň kategóriu psychickej regulácie. Naznačia sa pritom možnosti jej štruktúry najmä vzhľadom na problém motivácie a predmetu psychológie.

Všeobecný vzťahový rámec, z hľadiska ktorého chceme prediskutovať problém psychickej regulácie správania, tvorí kategoriálny aparát tzv. "invariantné jadro" psychológie, do ktorého M.G.Jaroševskij /1975, str. 46/ zahrňuje: kategórie, princípy a problémy. Vychádzame z predpokladu, že pojem psychickej regulácie správania je odvodený z princípov, na ktorých je postavená štruktúra psychologickéj teórie. Psychologická teória marxistickej psychológie je postavená na týchto princípoch /Rubinštejn, 1964, str. 95/:

1. Princíp psychofyzickej jednoty, ktorý zahrňuje jednotu psychického s organickým substrátom /jeho funkciou je psychika/, aj objektom, ktorý sa v psychike odráža.

2. Princíp vývoja psychiky nielen odvodenej, ale aj špecifickej zložky v evolúcii organizmov, v ktorej adaptívna zmena spôsobu života podmieňuje zmenu stavby nervovej sústavy aj ich psychofyzických funkcií v ich vzájomných vzťahoch, pričom sa nimi na každom danom stupni podmieňuje.

3. Princíp historizmu, ktorý sa aplikuje na vývoj ľudského vedomia v procese historického vývoja, v ktorom spoločenské bytie ľudí určuje ich vedomie, spôsob ich života - ich myšlienky a city, pričom sa svojím spôsobom aj bytie podmieňuje vedomím.

4. Princíp jednoty teórie a praxe, t.j. teoretického a experimentálneho skúmania ľudskej psychiky a pôsobenia na ňu. Nitky, vychádzajúce zo všetkých týchto základných princípov, sa stretávajú v jednom uzlovom bode - v téze "o jednote vedomia a činnosti".

Domnievame sa, že pojem psychickej regulácie správania po preskúmaní kategoriálneho aparátu psychológie a jej hlavných problémov bude možné zaradiť medzi základné kategórie všeobecnej psychologickéj teórie.

M.G.Jaroševskij /1975, str. 88/ v stati "Ako bola objavená psychická realita", vyčlenil päť kategórií: 1. Obraz; 2. Čin; 3. Motivácia; 4. Štyk - psycho-sociálny vzťah; 5. Individuum - osobnosť. Domnievame sa, že práca na kategoriálnom aparáte vyžaduje osobitnú pozornosť, preto k tomuto problému sa možno vždy vrátiť. Našou prácou chceme tiež prispieť ku kategoriálnemu aparátu psychológie. Chceme rozpracovať tieto kategórie:

1. Kategóriu odrazu - psychického obrazu; dedukovanú z kategórie odrazu;

2. kategóriu psychickej regulácie; pričom by sme chceli ukázať jej miesto v kategórii činnosti a predmete psychológie.

P o j e m r e g u l á c i a

Termín regulácia, podobne ako iné psychologické javy, nie je nový a je interdisciplinárny. K obidvom tvrdeniam treba dodať:

K prvému tvrdeniu - ukázali sme, že aj pojem vedomia nie je nový, ale je rozdiel v tom, ako chápe napr. jeho obsah R.Descartes, W.Wundt, a ako V.I.Lenin; napokon akú psychologickú náplň mu dal S.L.Rubinštejn. Vidíme, že nová kvalita spočíva jednak v obsahu pojmu a jednak v jeho mieste v kategóriálnom aparáte. Tak je to aj s pojmom psychická regulácia. Zásadný význam nadobudol až v Leninovej teórii odrazu a Rubinštejnovej interpretácii aktivity odrazu. Ostatné je predhistória.

K druhému tvrdeniu - pokladáme za významné, že pojem regulácie je pojmom interdisciplinárnym a používa sa ako integrálny pojem u neživých aj živých systémov. Podobne ako sa menila predstava o reflexe, počnúc od mechanistickej predstavy descartovskej, až po dialekticko-materialistické chápanie, menilo sa a mení chápanie pojmu regulácia. Situácia je tu komplikovanejšia tým, že tento pojem sa používa nielen v spoločenských vedách, ale najmä v prírodných a technických. Uvedené skutočnosti by nemali byť na obtiaž, ale naopak, mali by ukázať najvšeobecnejšiu charakteristiku regulácie, či už jednoduchej ako homeostat, alebo zložitejšej, ako v zložitých samoregulujúcich organizmoch, resp. zložitých organických systémoch, vrátane najzložitejšieho organizmu človeka; špeciálnou otázkou potom ostáva psychická regulácia správania osobnosti človeka. Naznačené ukazuje možnosti systémového prístupu - najmä ak chceme prísne dodržať princíp psychologický i historický a vidieť človeka ako tvora "z mäsa a krvi" /S.L.Rubinštejn/; súčasne však ako "súhrn spoločenských vzťahov" /K.Marx/.

Treba nám ďalej konštatovať, že pojem regulácia /nehovoriac iba o psychickej regulácii/ sa nevyskytuje v mnohých reprezentatívnych syntetických prácach, ani v mnohých psychologických slovníkoch. ^{xx} niektoré slovníky termín regulácia však prinášajú, preto pri obsahovom určení tohto pojmu budeme už z nich vychádzať.

^x Pozri D.Kováč v práci: K integrácii v psychológii, Bratislava 1975 /str.42 a 56/, hovorí: "bádateľov, ktorí v texte svojej práce použili termín psychická regulácia, autor eviduje na niekoľko sto a odhaduje na tisíceky".

^{xx} Tak napr. v učebniciach všeobecnej alebo ontogenetickej psychológie: Vallo-
na, Hurlockovej, Cormichæla, Rempleina a pod. buď sa vôbec nevyskytuje,
alebo len obrazne. Nie je ani v mennom registri v diele B.Berelson-G.A.
Steiner atď. Podobná situácia je aj v slovníkoch. Nenachádzame ho v slov-
níku N.Sillarny Dictionnaire de la psychologie, Paris Larousse /1967/;
takisto v slovníku Drever-Frölich, F.Dorsch 1959 a iné.

Vybrali sme dva slovníky: W.Hehlmann /Stuttgart 1968/ a G.Claussa /Leipzig 1976/ na porovnanie chápania regulácie z hľadiska tradičnej a marxistickej psychológie^x. W.Hehlmann /c.d. str.477/ uvádza nasledovnú definíciu: regulovanie, reguláciu tvoria "procesy v organickom a psychickom živote /práve tak v technike/ slúžiace na vyrovňovanie, dnes súhrnne pojednáva o nich kybernetika. Od regulácie sa odlišuje riadenie /Steuerung/. Zatiaľ čo regulačné procesy na základe spätnej väzby zabezpečujú stav rovnováhy /homeostázy/, riadiace procesy /Steuerungsvorgänge/ určujú smer, novú orientáciu". V ďalšom popisuje najmä mechanizmus regulácie fyziologických procesov a napokon uzatvára "...spätná väzba a regulácia sa označujú ako princípy každého živého organizmu. Avšak každý regulačný proces zanecháva stopovú excitáciu /Restreiz/, /stopu po poruche, stopu po neuspokojení/, pretože ináč by životný systém bol nestabilný /R.Wagner/. Dnes mnohé procesy, aj správanie a prežívanie, sa chápu ako regulačné procesy. No zdôrazňujú sa aj hranice prenášania takých modelových predstáv na ľudskú psyché a funkcie osobnosti /Rohracher, Kohler, Keidel/. Napokon sú pokusy vysvetľovať aj sekundárne systémy /napr. sociálnu komunikáciu a sociálne správanie/ ako regulačné systémy."

Možno povedať, že Hehlmannova definícia regulácie ukazuje, že už v rámci tradičnej psychológie vznikajú rôzne príspevky opustiť mechanistickú predstavu regulácie a chápať reguláciu ako a/ princíp vlastný každému živému organizmu; b/ aplikovateľný na psychické procesy, aj keď nie je celkom pochopený vzťah všeobecného a zvláštneho /napr. sociálna komunikácia a sociálne správanie/;

- nepostihuje ešte integračný charakter regulácie - neuvádza termín psychická regulácia;
- je založená prevažne na mechanistickom pojatí regulácie /homeostatickom/, aj keď pripúšťa jej význam i pre novú orientáciu;
- je popisná, vychádzajúca z modelových predstáv vzniklých v kybernetike aplikovateľných v psychológii.

Slovník redigovaný G.Claussom /1975/ odrážajúci stav vývinu marxistickej psychológie, zahrňuje pojem psychickej regulácie a definuje ho vo vzťahu ku konaniu /Handlung/; vlastnostiam, psychike. Všimnime si teraz tento postup bližšie: v slovníku heslo sa uvádza samostatne, ale prihliada sa k nemu aj v hesle konanie /Handlung/, činnosť /Tätigkeit/. Jestvujú tiež súčasne samostatné heslá, ako: program konania, regulácia konania, regulácia výchovného konania.

Pojem regulácia konania je "označenie pre skutkovú podstatu /Sachverhalt/ toho, že každá komplexná ľudská činnosť je regulovaná psychickými procesmi. Psychická regulácia konania ako psychologická jednota činnosti obsahuje podľa povahy súčastí /Bestandteile/ zmeny vzťahov a zmeny v priebehu konania,

^x V našich súvislostiach uvádzame len podstatné informácie na porovnanie.

vyznačujúce sa štruktúrou príznačnou pre riadenie, resp. regulovanie účinných psychických procesov, útvarov a vlastností. Najdôležitejšími znakmi sú predchádzanie /Vorwegnahme/, prínajmenšom rezultátu jestvujúcej cieľovej zameranosti, a vznik organizácie hierarchicky a cyklicky organizovaných komponentov podľa požiadaviek úlohy primeraného vedenia konania" /c.d. str. 223/. Heslo je v ďalšom spracované z hľadiska teórie informácie, ktorá je príznačná pre spolupracovníkov F.klixa. Pod heslom orientačná regulácia /c.d. str. 377/ sa rozumie: "Regulácia správania ~~skrz~~ príjem a spracovanie informácií, ktoré sú relevantné pre príslušné správanie. Je podstatným psychickým aspektom regulácie konania". V ďalších súvislostiach sa heslo opiera o orientačný reflex I.P.Pavlova a P.I.Gašperinovo poňatie orientačnej činnosti.

Na základe komparácie týchto hesiel možno uzavrieť:

- a/ Pojem regulácie v slovníku G.Claussa zodpovedá novej kvalite, vzniklej vo vývine psychológie - obsahuje náväznosti na najvýznamnejšie práce dialekticko-materialistickej koncepcie psychiky /I.P.Pavlov, P.I.Gašperin a iní/, pričom vo formuláciách sa uplatňuje hľadisko teórie informácií.
- b/ Z rozsahu hesla a jeho podstatnej charakteristiky vyplýva, že je už dost faktov na to, aby bolo zaradené do psychologického slovníka a stalo sa majetkom psychologickej vedy.
- c/ Uvádzané vymedzenie pojmu regulácia možno prijať ako predbežnú formuláciu.

Napriek tomu, že sme už našli vážne začiatky v používaní pojmu regulácie a i jeho definovanie, predsa nás nemôže uvedený fakt plne uspokojiť, pretože heslo jednak nemôže obsiahnuť, a ani neobsahuje, mnostranné súvislosti tohto pojmu so základným kategorialným aparátom psychologických vied, t.j. nezbavuje nás povinnosti riešiť úlohu, pred ktorú sme boli postavení.

K a t e g o r i á l n y a p a r á t p s y c h o l ó g i e

M.G.Jaroševskij /c.d. str. 89/ ako prvú psychologickú kategóriu stanovil obraz s nasledovným zdôvodnením: "Počiatočným objektom experimentálneho psychologického skúmania bol zmyslový obraz - pocit. Produkuje sa zmyslovým orgánom a mozgom, je ich životnou funkciou".^x

Je pravda, že obraz ako pocit začal sa prvý experimentálne skúmať, a jeho vzťah k objektívnemu svetu vyjadril Weber-Fechner v zákone stanovením matematických súvislostí medzi príčinou /podnetom/ a následkom /pocitom/. Neskôr obraz bol skúmaný ako zložka kognitívnej štruktúry tzv. Bildteórie, image resp. širších štruktúr psychických - napr. u Freuda, Junga a podobne.

^x V ďalšom M.G.Jaroševskij určuje bližšie kategóriu obrazu. Takúto formuláciu treba chápať v súvislosti s Jaroševského komparatívno-historickým postupom.

Uvedené skutočnosti určujú náš postup v dvoch smeroch:

upozorňujú na možnosť rôzneho gnozeologického chápania obrazu. S.L.Rubinštejn /1961/ túto otázku podrobne rozobral a poukázal na možné idealistické, resp. dualistické implikácie obrazu. Napr. obraz a vec sa chápu v zmysle:

- obraz ako jav vedomia, vnútornej skúsenosti prístupnej introspekcii;
- obraz hmotného sveta /gnozeologický reprezentačný realizmus/;
- obraz - ako poznávacia realita namiesto veci, t.j. v gnozeológii odtrhnutie objektívneho objektu od obrazu machisti, neorealisti, pozitivistí-fenomenalisti, pragmatisti a pod. /pozri c.d. str. 37-38/;
- napokon obraz ako Imago - v zmysle Freudovom ako realita vnútorného sveta - je chápaný z hľadiska subjektívneho determinizmu. Napr. D.Rapaport predpokladá, že "rozhodujúce determinanty správania sú nevedomé" /topografické hľadisko/.

Toto tvrdenie /Grundsatz/ v ďalšom D.Rapaport rozširuje ďaleko za hranice psychoanalýzy, keď hovorí, že nie je cudzie nijakej psychológii, najmä nie tým smerom, "ktoré všetky fenomény vedomia vylučujú ako predmet výskumu" /c.d. str.50/, t.j. rozširuje ho na celý behaviorizmus. Upozorňujeme na to preto, že dosiaľ obraz bol prevažne komentovaný v rovine gnozeologickej, v teórii poznávania. V psychológii, ak neskôr chceme širšie rozviesť otázku motivácie, nemôžeme obísť tieto súvislosti a musíme na ne pamätať hneď na začiatku. Na tvrdenie o "nevedomých determinantoch správania" sa vzťahuje ďalšia základná veta: "Celé správanie v konečnom dôsledku je určené pudom" /c.d. str. 51/, pričom sa pud definuje ako "organizmu vlastný agens". D.Rapaport hovorí, že psychoanalýza nepatrí k tým smerom v psychológii, ktoré predpokladajú "psyché ako tabula rasa", ale k tým, podľa ktorých pôsobenie prostredia je obmedzené "ak by sa chcela hľadať analógia vo filozofických systémoch, tak rozdiel by zodpovedal v hrubých črtách chápaniu Hummovu a Kantovmu" /c.d. str. 52-53/. Rapaportove tvrdenia sú teoretické zovšeobecnenia Freudových /1900, str. 380/ výrokov: "Nevedomie je vlastne reálne psychično a vo svojej vnútornej povahe práve tak neznáme ako realita vonkajšieho sveta a práve tak neúplne nám dané dátami vedomia ako vonkajší svet dátami zmyslových orgánov" resp.: "Môžeme teda uzatvárať, že pudy a nie vonkajšie popudy sú vlastnými motormi pokroku, ktoré priviedli nervový systém schopný nekonečného výkonu na jeho terajšiu výšku" /S.Freud, 1924, str. 168/.

Z týchto súvislostí ostáva pred psychologickou teóriou riešenie problému vzťahu vonkajšieho a vnútorného, i vonkajších príčin a vnútorných podmienok. Tento problém, ako na inom mieste uvádzame, psychológia môže riešiť na základe zovšeobecnených poznatkov vo filozofii, pričom jej ostáva ako úloha špecifikovať, resp. definovať z aspektu psychologického "vnútorné podmienky" správania. Z uvedených príkladov vidno, že pojem obraz - ako psychologickú kategóriu treba určiť presnejšie, aby sme nemuseli v ďalšom podávať rozbor implikácií vyplývajúcich z tradičnej psychológie. Domnievame

sa preto, že v našich podmienkach pojem obraz - ak ho chceme použiť ako psychologickú kategóriu - musí explicitne obsahovať aj svoje teoretické pozadie. Preto prvú a základnú psychologickú kategóriu nazvime:

K a t e g ó r i a o d r a z u - p s y c h i c k ý o b r a z ^x

Táto formulácia základnej psychologickéj kategórie vyplýva priamo z Leninovej teórie odrazu a vylučuje iné implikácie. Vychádzame pritom z toho, že základná psychologická kategória nemôže byť určená iba ňou samotnou, ale ako kategória subjektívneho prežívania sveta - /obrazu/ musí byť uvedená do vzťahu k objektívnemu bytiu. Leninova teória odrazu spĺňa túto požiadavku tým, že

a/ určuje vzťah obrazu - k vonkajšej objektívnej skutočnosti, ktorej je subjektívnym odrazom;

b/ určuje vzťahy k objektívnym nervovým procesom a tým relativizuje subjektívnosť psychického obrazu a prežívania.

Teória odrazu sa opiera o tieto základné Leninove /1952/ vety:

- "Materializmus v plnej zhode s prírodnými vedami pokladá hmotu za prvotnú, kým za druhotné pokladá vedomie, myslenie, pociťovanie; lebo pociťovanie v jasne vyjadrenej forme súvisí iba s vyššími formami hmoty /organická hmota/, a "v základoch samej stavby hmoty" možno len predpokladať existenciu schopnosti, ktorá zodpovedá pociťovaniu" /c.d. str. 40/.
- Naše pocity, naše vedomie sú len obrazom vonkajšieho sveta, a je celkom pochopiteľné, že zobrazované nemôže jestvovať bez zobrazovaného, no zobrazované jestvuje nezávisle od zobrazujúceho. Materializmus vedome berie za základ - svojej teórie poznania "naivné" presvedčenie ľudstva" /c.d. str. 60/. Je len prirodzené, že základnú psychologickú kategóriu - odraz - psychický obraz bolo v prvom rade potrebné riešiť na úrovni filozofickej a gnozeologickej. Táto úroveň je vo filozofickej a psychologической literatúre veľmi starostlivo preskúmaná najmä v dielach S.L.Rubinštejna, A.N.Leontieva, L.S.Vygotského, M.G.Jarošovského a i. V ďalšom postupe, ak budeme používať termín odraz, psychický obraz - chápeme ho vždy v nariadených súvislostiach.

Teraz by sme chceli prejsť k bližšej psychologickéj charakteristike "odrazu".

Teória odrazu chápe odraz ako všeobecnú vlastnosť hmoty. V tom sú obsiahnuté prinajmenšom dva aspekty:

a/ Aspekt vývoja odrazu od mechanicko-fyzikálneho, cez biologicko-fyziologický k psychofyziologickému. Odraz na úrovni človeka s vývojom

^x V.I.Lenin má túto požiadavku na kategórie /1954, str.69/ "Kategóriu je nevyhnutné vyvodit' /a nie svojvoľne vziať/ /nie "rozprávaciú", nie "uisto-vaciú"/ /vychádzajúc z najjednoduchších /bytie, ničota, dianie/ /das Werden/ /nehľadiac k iným/ - tu v nich je "celý vývoj v tomto zárodku". V.I.Lenin: Filosofické sešity, Praha 1954,

^{xx} Podrobný rozbor týchto otázok podal I.Pavlov: Teória odrazu, Bratislava 1951.

stavby jeho organizmu a neuropsychického aparátu dosahuje najvyššiu úroveň - úroveň vedomú.

Aspekt vývoja odrazu u človeka ako "organizmu" - nevyhnutne zahrňuje zložité hierarchicky usporiadané štruktúry zabezpečujúce fungovanie organizmu ako systému. Špecifickosť psychického odrazu bude potom určená jeho zástojom v hierarchickej štruktúre systému človek. Každý systém môže existovať len ako jednota. U organického systému /interakcia s prostredím - čerpanie a výdaj energie/ túto jednotu organizmu ako celku a jednotu s prostredím vždy zabezpečujú najvyššie integračné, koordinačné a regulačné úrovne. U človeka je to psychická činnosť, vedomá činnosť.

b/ Aspekt spoločensko-historický, ktorý hovorí o význame práce v procese antropogenézy a vyzdvihuje spoločenskú podstatu človeka.

K objasneniu vedomia ako najvyššej formy vo vývoji psychiky treba uviesť dve poznámky. Prvá sa týka pojmu psychika a vedomie. Tieto dva pojmy nestotožňujeme, pretože pojem psychika je širší a zahrňuje aj to čo nemáme vo vedomí, čo si neuvedomujeme, resp. - ako hovorí Bassin a i. - otázku nevedomenej psychiky, prosto nevedomia.

Vo všeobecnosti možno povedať, že pojem nevedomia bol v psychológii rozpracovaný zhruba dvomi smermi: a/ S.Freudom a naň nadväzujúcimi školami, kde podľa nášho názoru bol "zveličovaný kvalitatívny význam tohto nevedomia" /princíp slasti, oproti princípu reality, subjektívny determinizmus, resp. determinácia psychiky pudmi a pod.^x b/ experimentálny prístup k problému nevedomia nachádzame v teórii ustanovky u gruzínskych psychológov. Túto cestu treba perspektívne skúmať najmä preto, že k nevedomiu prichádza cez vedomie. V.I.Lenin /1954, str. 373/ v poznámkach ku knihe A.Reye "Moderná filozofia" k textu: "Stará psychológia robila ohromnú chybu, keď pokladala za psychologickú činnosť len činnosť plne vedomú", poznamenáva: "ak je však obtiažne zveličovať rozsah, ktorý nevedomie zaujíma v našej organizácii, potom by nemal byť zveličovaný kvalitatívny význam nevedomého, ako to veľmi často robila istá pragmatická psychológia".

Druhá poznámka sa týka pojmu "psychický obraz". V psychológii sa predovšetkým skúmal ako pocit, vnem, t.j. ako "zmyslový obraz".^{xx}

^x K tejto koncepcii psychológie nevedomia V.I.Lenin zaujímal nasledovné stanovisko: "Freudova teória" je teraz svojím spôsobom modným doplnkom. Nemám dôveru k teóriám pohlavia, vykladaným v článkoch, brožúrach, atď.; skrátka v tej špecifickej literatúre, ktorá rozkvitla na pohnutej pôde buržoáznej spoločnosti...Zdá sa mi, že hojnosť pohlavných teórií, ktoré sú z veľkej časti hypotézami, sú často svojvoľnými, vyplývajúcimi z osobitných potrieb..." /Uvedené v práci E.V.Šorochova:Leninove myšlienky o potrebách ľudí, Voprosy psichologii, 1970, č.2, str. 97-123.

^{xx} Porov. M.G.Jaroševskij: c.d. S.L.Rubinštejn: 1964.
V týchto špeciálnych aj syntetických štúdiách sú riešené otázky vnímania vzhľadom na gnozeologický význam a aj osobitosti tejto formy odrazu.

Pozri tiež P.I.Gaľperin: Vvedenie v psichologiu, Moskva, 1976.

V našich súvislostiach by sme chceli upozorniť na niekoľko skutočností:

a/ Pod psychologickým obrazom prichodí nám chápať zložitost' hierarchickej štruktúry kognitívnych procesov, pričom kladieme dôraz na slovo zložitost'. V.I.Lenin /1954, str. 256/ upozornil na tento fakt: "Dialektický je nielen prechod od hmoty k vedomiu, ale aj od pocitu k myšlienke". Počnúc I.P.Pavlovom /druhá signálna sústava/ mnoho bádateľov riešilo tu spadajúce problémy /O.Külpe "zážitok aha", L.S.Vygotského myšlienky "nástroja duchovnej tvorby" - reči, znaku, symbolu, L.V.Bertalanffy dokonca ako druhovú charakteristiku človeka uvádza "species homo-symbolicum"/. Ide o zložitost' problému vytvorenia "znaku" na základe "sprostredkovaného" zmyslového "psychického obrazu".

b/ V každom prípade ide o procesy prebiehajúce v ľuďoch, v človeku. "To je človek, ktorý vníma, myslí. Vo vnímaní, myslení", ako upozorňuje N.A.Leontiev /1975, str.50/ sú dané "nie subjektívne stavy, ale objekty", t.j. veci mimo subjektu, čím je daná aj charakteristika subjektívneho obrazu, ktorú možno nazvať "predpredmetnou", čím je daná jeho objektívnosť.

c/ Na inú stránku obrazu obracia pozornosť I.P.Galperin, keď hovorí, že obraz treba chápať: nie ako zrazu pred nami sa vynárajúcu vec, ale ako "pole", ktoré sa otvára pred subjektom; pole má vzťah k činnosti, keďže označuje nielen predmety, ale aj isté činnosti; obraz znamená pole možných úkonov subjektu; proces vzniku obrazu - pole - sa subjektu jednoducho nezjavuje hotový, ale sa pred ním odhaľuje, pričom sám tento proces odhaľovania zostáva pre subjekt skrytý. Je samozrejmé, že subjekt nezaujíma proces, vďaka ktorému sa pred ním odkrýva toto pole. Zaujíma ho len pole samo a vzťahy v tomto poli. V ňom sa nemôžu pridružovať šumy samotného procesu jeho vzniku. Ide tu o evolučnú abstrakciu toho, čo vytvára samotný jav, ktorej zmyslom je, aby obraz - pole /"vnútorný plán činnosti"/ - bol v reálnom vzťahu k predmetnému svetu, v ktorom sa uskutočňuje úkon /"vonkajší plán činnosti"/.^x

Galperin hovorí: "Ak skúmame pred nami sa zjavujúce a vystupujúce objekty bez vzťahu k procesu, ktorý reálne privádza k objektu, potom oddelenie obrazu tohto objektu od procesu, ktorým sa reálne prejavuje a existuje, vedie k tomu, že takýto obraz nadobúda ideálnu formu... ideálne nie je nič iné, ako abstrahovanie obrazu zo skutočných procesov jeho existencie." Vychádzajúc z takejto teoretickej úvahy Galperin uzatvára, že "ideálna činnosť v poli obrazu, t.j. v ideálnom poli, je psychická činnosť".

V súvis s tým, že psychický obraz sveta je subjektívny, t.j. patriaci určitému subjektu, možno povedať:

a/ že všetko, čo človek poznáva - má určitú pečať jeho individuality,

^x P.I.Galperin: Citované podľa záznamu prednášky konanej v Moskve v roku 1970. Pozri tiež c.d. 1976.

t.j. závisí od individuálnych osobitostí /schopností, praxe, potreby, hodnoty, atď./ a spoločenských podmienok /podmienenosti, náležania k určitej spoločenskej triede, vrstve, skupine a pod./. Jestvujú však aj poznatky, že ten istý jav, tú istú vec a udalosť budú ľudia rôzne vnímať: uplatňuje sa tu najmä "patričnosť" psychiky k subjektu, konkrétnemu subjektu, ktorý má určitý vek, schopnosti, pohlavie, vzdelanie, zvyky odrážajúce náležanie k spoločenskej triede. V psychológii na poznanie onoho "individuálneho" - vytvorili sa rôzne techniky, okrem iných aj projekčné metódy;

b/ že "psychický obraz" nepredstavuje len vonkajší svet /obraz sveta/ - poznanie, ale odráža aj vnútorné prostredie: potreby, záujmy, túžby atď., t.j. všetko, čo je dané zážitkami človeka. Tu platí zásada, sformulovaná S.L. Rubinšteinom, podľa ktorej psychika sa prejavuje v dvoch stránkach: vedení a prežívaní, ktoré tvoria jednotu;

c/ psychologický výskum už dávno ukázal napr. pri geometricko-optických klamoch, figurálnych následných efektoch a pod., že jestvujú špecifickosti poznávania sveta v závislosti aj od "aparátúr", pomocou ktorých človek poznáva.

Z uvedeného možno uzatvárať na sprostredkovanosť správania psychickými štruktúrami, táto sprostredkovanosť dáva mieru voľnosti, ktorá sa môže prejavovať v primeranom a aj neprimeranom správaní. Preto otázka poznania psychickej stránky ľudskej prirodzenosti, jej regulácie a regulovateľnosti, má taký eminentný význam.

Záver

Kategória odrazu - psychického obrazu patrí medzi základné psychologické kategorie, určujúce objektívnu determináciu psychiky objektívnym svetom /vonkajšom alebo vnútornom stave organizmu/ rieši vzťahy vedomia a bytia. Pričom prax a psychologický výskum ukazujú, že odraz - psychický obraz - nie je pasívnou kópiou skutočnosti, nie je zrkadlovým obrazom, ale má aktívny charakter, v ktorom sa odrážajú subjektovo-objektové vzťahy: v týchto vzťahoch psychický obraz - je regulátorom činnosti a správania.

Pritom treba evidovať historický aspekt. Tento aspekt zahrňuje spoločenskú podmienenosť vedomia a jeho determináciu spoločenským vedomím, spoločenskými vzťahmi, ktoré sú odvodené od vzťahov vo výrobe. Uvedený fakt formuloval K.Marx v VI.téze k Feuerbachovi: "Ľudská podstata nie je nejaké abstraktum vlastné jednotlivému individuu. Vo svojej skutočnosti je to súhrn spoločenských vzťahov."^x Už klasici marxizmu-leninizmu v súvisi s historickým a spoločenským aspektom zdôraznili aj novú črtu psychického "obrazu" spočívajúcu v tom, že psychický odraz človeka, t.j. i jeho zložitá kognitívna štruktúra sa vyvíja jednak pod vplyvom deľby práce, jednak odráža

^x K.Marx - F.Engels: Spisy zv. 3, Praha 1958, str.6

"Das menschliche Wesen ist kein dem einzelnen Individuum innewohnendes Abstractum. In seiner Wirklichkeit ist "ist das ensemble des gesellschaftlichen Verhältnisse".

záujmy individua a spoločnosti, odvodené od záujmov vo výrobných vzťahoch. Zdôraznením tohto aspektu - zohľadňuje sa v ľudskom odraze - motivačný aspekt; diferenciálnym znakom ľudského odrazu potom bude - v komparácii s úrovňou u zvierat fakt nie len biologickej podmienenosti /vytvárania podmieneného reflexu na základe nepodmieneného reflexu, pokrm - posilnenie - motivačný faktor/, ale jeho ideová podmienenosť, vyplývajúca zo spoločenských záujmov a vzťahov.

K a t e g ó r i a o b r a z u - p s y c h i c k á r e g u l á c i a s p r á v a n i a

Rozbor kategórie odrazu, ktorý podal V.I.Lenin, ukazuje na jej základnú vlastnosť - t.j. že obraz skutočnosti, ktorá jestvuje nezávisle od človeka, nie je pasívnou kópiou, ale je niečím aktívnym. Túto skutočnosť V.I.Lenin formuloval na viacerých miestach svojich spisov:

"Ľudské vedomie nielen odráža objektívny svet, ale ho aj tvorí", t.j. "človeka svet neuspokojuje, a človek sa rozhoduje svojím konaním ho zmeniť".

"Tento pojem /=človek/ je pudenie realizovať sa, dať si skrze seba samého objektívnosť v objektívnom svete a uskutočniť /naplniť sa/" /V.I.Lenin, 1954, str. 178-179/.

Psychologická analýza pojmu odrazu a jeho aktivity viedla k určeniu psychologickej podstaty tejto aktivity, ktorú podľa nášho názoru najvýstižnejšie sformuloval S.L.Rubinštejn /1961, str. 232/, keď podstatu aktivity odrazu videl v jeho regulujúcej funkcii: "Odras skutočnosti individua a regulácia jeho činnosti sú vzájomne neoddeliteľné. Práve v regulácii činnosti tkvie objektívny význam odrazu pre život, teda to, čomu prakticky slúži, regulácia činnosti je tou prácou, ktorú prakticky koná obraz, psychický odraz. Veď v téze o regulujúcej funkcii odrazu tkvie konkrétny zmysel výroku o jeho činnom charaktere. Spojenie psychických procesov s pohybom, úkonom, praktickou činnosťou, je nielen významné pre praktickú činnosť, ktorá je týmito procesmi riadená, ale aj pre samotné psychické procesy".^x

Podľa toho, čo sme dosiaľ povedali, aktivita psychického obrazu spočíva v psychickej regulácii činnosti a správania, ktorá je tým, čo "obraz, psychický odraz robí". Vzhľadom na túto centrálnu životnú dôležitosť psychologickej charakteristiky psychického obrazu pokladáme za správnu a zdôvodnenú na druhom mieste kategoriálneho aparátu psychológie zaviest' kategóriu psychickej regulácie. V uvádzanom vzťahovom rámci je potom obraz zakotvený

^x S.L.Rubinštejn poznamenáva, že regulačná funkcia psychická sa mu objavila v súvislosti s otázkou - pocitov. Hovorí, že napr. knihou H.Pierona "O životne významnej úlohe pocitu" /Paríž 1955/ sa ako červená niť vinie myšlienka o životnom význame pocitov t.j. ich regulujúcej funkcii /porov. c.d. str. 231/.

Na uvedené otázky sme upozornili dávnejšie. Je len potešiteľné, že tento prístup sa začal čoraz viac v psychológii uplatňovať, resp. obsahuje ho už Všeobecná psychológia A.V.Petrovského /Moskva 1970/, veľmi zasvätené štúdie B.F.Lomova, dielo M.G.Jaroševského a pod. V Poľsku sú to najmä práce T.Tomaszewského a v roku 1977 konalo sa vo Vyšegrade v MLR medzinárodné sympozium venované otázkam regulácie.

v objektívnom svete ako jeho psychický odraz a súčasne je zakotvený v ľudskej činnosti, ako jej regulátor. Tieto naše úvahy môžeme podoprieť nasledovným výrokom V.I.Lenina /c.d. 1954 str. 184/: "Činnosť človeka, ktorý si zostavil objektívny obraz sveta, mení vonkajšiu skutočnosť, ničí jej určenosť /= mení tie či oné stránky, kvality/".

Je len prirodzené, že z tohto aspektu treba preskúmať a zhodnotiť mnohé problémy psychológie - napr. aj otázku predmetu psychológie.

Úvahy o psychickej regulácii sa už dnes ujali. U nás rozpracováva otázku psychickej regulácie aj D.Kováč. D.Kováč /1976 str. 31-44/ hovorí o tzv. psychoregulácii a svoje názory zhrňuje nasledovne: "Psychické javy plnia u človeka najvyššiu poznávaciu funkciu organizmu a tým súčasne vykonávajú najzložitejšiu funkciu regulácie jeho správania". Usudzuje, že na poznávacie funkcie psychických javov "nadväzuje ich regulačná funkcia. Obidve tvoria nerozlučnú jednotu, preto psychický odraz je imanentne aktívny". Rozlišuje 3 úrovne regulácie:

a/ reakcie primárne regulované psychickým stavom /aktivácia, emócie a pod./;
b/ odpovede psychickými procesmi /vnímanie, pamäť, myslenie/;
c/ konanie psychickými vlastnosťami, t.j. osobnostnými črtami, pričom predpokladá, že regulácia sa uskutočňuje aj informáciami uskladnenými v mozgu, ktoré pôsobia "ako permanentný regulátor nielen súčasného, ale aj budúceho správania". Vzhľadom na metódy výskumu psychickej regulácie sa nazdáva, že je možné použiť:

- a/ staronovú metódu hľadania vzťahov medzi verbalizovanými obsahmi prežívania a aktuálne meranými výkonmi, ktorú pokladá za odhaľovanie "nepriamej psychickej regulácie" t.j. psychoregulácie á la long,
b/ prístup zameraný na odhaľovanie bezprostrednej psychickej regulácie, kde by sa zohľadnili, resp. merali psychické manifestácie a parametre príslušného správania a relevantné výpovede pokusných osôb o patričných stavoch.^x

Š t r u k t ú r a p s y c h i c k e j r e g u l á c i e

Po objasnení základných východísk teórie psychickej regulácie správania pokúsime sa teraz o možný náčrt štruktúry psychickej regulácie. Pri tomto náčrte dotkneme sa aj staronových problémov: /vedomia, nevedomia/ a jednotiek analýzy regulácie a pod.

Regulátor - jednotka analýzy správania

V celom úsilí o vedeckú analýzu správania badať snahu nájsť jednotku takejto analýzy. Elementová psychológia za takú pokladala: pocit či vnem, nervistický prístup postuloval reflex; celostná psychológia a aj neobehaviorizmus zdôrazňoval celok, tvar alebo tzv. "molekulárne charakteristiky" v protiklade k molekulárnym a pod. Zavádzajú sa však aj globálnejšie pojmy ako činnosť, učenie, významné či "najvýznamnejšie prežívanie", alebo tzv. "komplexy" t.j. zložené emocionálne zdôraznené zážitky, ktoré driemu

^x Porov. D.Kováč: Československá psychologie, 1977/5, str. 416-425.

v podvedomí a nejako ovplyvňujú správanie. Vieme, že tieto problémy sa časom nahromadili a ešte aj dnes zauzľujú psychologickú problematiku v tom, že sa dotýkajú centrálnych otázok psychologickej analýzy správania.

Teória psychickej regulácie, ako sa domnievame, pomáha prekonať túto dilemu psychológie. Pokúsime sa túto otázku osvetliť bližšie.

Základnou "jednotkou" regulácie je psychický obraz, ktorý je vo svojej podstate "stredným" článkom reflexnej reťaze: na jednej strane je to "psychický výtvor" ako výsledok psychického procesu, a z hľadiska regulácie správania je to regulátor, ktorý v danej časovej jednotke integruje činnosť človeka. Psychický obraz môže vystupovať v najrôznejších podobách, čo záleží od úrovne odrazu a stránok odrážanej skutočnosti: môže to byť napr. obraz veci ako produkt psychického procesu; pojem, predstava, cit, atď. Obraz ako regulátor je taký mnohotvárný ako život, ktorý nás obklopuje a ktorý sme schopní spracovať vo forme obrazu, t.j. môže vystupovať ako dominantný motív, stav, tematická štruktúracia psychických procesov.

Psychické procesy vystupujú ako zložité štruktúry, ktoré vytvárajú obraz ako regulátor a súčasne sú aj článkami v regulácii správania v ich vzťahoch k efektornej činnosti. Psychický obraz ako regulátor - môže byť jednoduchým ako odrážaná vlastnosť objektívnej skutočnosti, môže mať zložitú štruktúrnú vzorku modelu predmetov; aj imaginatívnu podobu básnického či vedeckého poznania. Psychický obraz ako regulátor - obsahuje prinajmenšom tri štruktúrne zložky: obraz predmetu alebo jestvujúcu podmienku činnosti /JPČ/. Bernštejn tento komponent pri rozbere pohybovej aktivity nazval /Iw - Istwert - jestvujúca hodnota/, želanú podmienku /ŽP/, a diferenciu medzi JPČ a ŽP t.j. hodnotu. Obraz ako regulátor je štruktúrne zložitý útvar, pretože obsahuje okrem kognitívnych zložiek zložky motivačné, ktoré vznikajú na základe potrieb, záujmov, cieľov človeka a spoločnosti a odrážajú spoločenské vzťahy.

Možno tiež povedať, že obraz - regulátor obsahuje jednak to, čo človek poznal a prežil, a jednak to, o čo usiluje t.j. má vzťah k minulosti aj budúcnosti. Ďalej má vzťah k vonkajšiemu, ale aj vnútornému prostrediu, ktoré odráža. Z hľadiska teórie informácií treba zdôrazniť aj vzťah k výstupu, t.j. k integrácii regulácie osobnosti ako funkčného systému: vo výstupe vždy sa prejavuje vo všetkých formách činnosti a správania /ideálnej i materiálnej/, t.j. v podobe a/ úkonu, b/ výtvoru /ideálne zobrazenie veci v podobe imaginácie či myslenia/, c/ činu, t.j. spoločensky významnej činnosti.

V tom zmysle "psychický obraz" ako regulátor je základnou jednotkou ^x správania, ktorú treba nevyhnutne urobiť predmetom psychologickej analýzy.

^x Uvedenú skutočnosť postuloval vo všeobecnosti S.L. Rubinštejn /1961, str. 231/ nasledovne: "Skutočnou "jednotkou" psychická /vedomia/ je celistvý akt odrazu objektu subjektom. Tento výtvor zahŕňa jednotu dvoch protikladných zložiek znalosti a vzťahu, intelektovosti a afektívnosti." Naše predstavy o regulácii síce odvodzujeme od niektorých myšlienok S.L. Rubinštejna, avšak sú prenesené do roviny kategoriálneho aparátu.

Psychické procesy, či už kognitívne alebo afektívne, sa zúčastňujú na vytváraní tejto jednotky a na regulácii správania touto jednotkou. Psychický obraz ako regulujúci "stredný článok" je nevyhnutným predpokladom pri analýze správania, pričom sa nevylučuje možnosť štúdia mikrojednotiek v rámci kognitívnych či motivačných štruktúr ako súčasti funkčných regulačných celkov. Podľa nášho názoru ktorýkoľvek psychický proces môže vybudovať takúto "jednotku", ak dosiahne takú štruktúru, že v danom čase zabezpečuje integrálne záujmy osobnosti ako funkčného systému^x, ktorý sa môže udržiavať a rozvíjať len na základe takých "tematických jednotiek".

Jednotky môžu vybudovať konštantnejšie štruktúry ako vnútornú organizáciu správania a môžu vystupovať ako schopnosti, návyky, charakterové vlastnosti - tu máme do činenia s generalizáciou a stereotypizáciou. Jednou z takých základných jednotiek môže byť "obraz seba", ako uvidíme neskôr, má vlastnú štruktúru a vďaka nej svoju regulačnú silu. Psychický obraz ako jednotka regulácie sa posudzuje tu podľa výslednej činnosti, t.j. tak ako sa prejavuje v správaní. Podľa výsledku činnosti možno usudzovať, že "obraz" ako regulátor je vytvorený primerane k podmienkam, t.j. treba analyzovať podmienky jeho vzniku, analyzovať regulujúce psychické procesy. Ak analýza ukáže podstatné odchylky, reguláciu neprimeranú požiadavkám, potom treba analyzovať regulačné procesy a výkonné orgány - jednak v oblasti psychomotorickej, jednak v prenesenom slova zmysle - už u konštituovaných povahových vlastností, napr. v psychosociálnom styku /plachosť v styku a podobne/. Možno sa domnievať, že fyziologickým základom pre "psychický obraz" ako regulátor môže byť to, čo už neurofyziológovia dávno nazvali dominantou.

Základné zložky štruktúry psychickej regulácie

Z teórie odrazu - odvodená regulujúca funkcia obrazu prejavuje sa v klasickom rozlíšení /S.L.Rubinštejn, 1961, str. 232/ v dvoch formách: pohnútkovej a výkonovej. Vzhľadom na to, že s týmito pojmami sú určité problémy či už teoretické alebo aj praktické, domnievame sa, že bude lepšie ak by sme hovorili skôr - o motivačnej - resp. pohnútkovej regulácii a gnostickej regulácii.

x

Napr. Majakovskij hovorí o tonách slov, ktoré treba pretaviť, aby vznikol čin, báseň, t.j. štruktúrna jednotka prejavujúca sa v čine /básni/, ktorá v danom čase bola výsledkom integrálnych záujmov osobnosti básnika. Je zaujímavé, že S.L.Rubinštejn túto jednotku postuloval, keď povedal, že psychológia sa môže stať životaschopnou vedou, keď dokáže "operovať" takýmito nefunkčnými "jednotkami" /nefunkčný sa tu vzťahuje na psychické funkcie, m.p. T.P./ psychično. Len tak je možné vybudovať skutočne životaschopné učenie o motivácii, ktorá tvorí základné jadro psychológie osobnosti. Chýbal mu však krôčik ku konštituovaniu takejto jednotky.

Motivačná - pohnútková regulácia: pohnútkovú reguláciu tvoria motívy ľudskej činnosti, ktoré človeka aktivizujú, udržujú v aktivite a napokon vedú k cieľu správania alebo akejkoľvek činnosti.^x

Pohnútkovú reguláciu na inštinktívnom základe dosiaľ najnázornejšie popísali etológovia /pozri str. 106/. Keďže správanie človeka nezávisí len od inštinktov /malý okruh vrodenných inštinktívnych reakcií - cicací reflex a pod./, ale aj od hierarchickej stavby motívov /vedomých pohnútok/ zovšeobecnenia poznatkov získaných z etogramov, ťažšie bude preniesť na človeka.

Gnostická regulácia

Gnostická regulácia je podmienená kapacitnými zložkami /intelekt, špeciálne schopnosti a pod./ a rozhoduje o kvalite výkonu. Jej základom sú kognitívne procesy a im zodpovedajúce psychické štruktúry, napr. gnostická orientovaná činnosť, ktorú podrobne popísal P.J.Galperin. Kognitívne zložky výkonovej regulácie a ich funkčnú charakteristiku popísal B.F.Lomov. Podľa jeho zistení jednotlivé roviny výkonovej regulácie závisia na tom, ktorý z poznávacích procesov je dominantný.

Podľa toho B.F.Lomov /1962, str. 79/ podáva nasledovnú charakteristiku.

Úroveň pocitov je východiskovým a zároveň najvšeobecnejším stupňom. Tu sú pohyby regulované elementárnymi senzorickými signálmi /zrakovými, sluchovými, hmatovými atď./, v ktorých sa odrážajú len jednotlivé vlastnosti predmetného sveta.

Vyššia úroveň senzorickej regulácie sa spája s vnemom. Ako je známe, vnem, ktorý vzniká v dôsledku asociácie pocitov, je charakterizovaný určitými kvalitatívnymi zvláštnosťami /celistvosť, štruktúrnosť, konštantnosť atď./. Do regulácie činností sa vďaka týmto zvláštnostiam dostávajú nové črty. Vnem, nakoľko je obrazom predmetu ako celku, zabezpečuje štruktúrnosť a celistosť činnosti, jej adekvátnosť k predmetu ako celku.

Tretia úroveň regulovania činností je úroveň druhotných obrazov, alebo predstáv. Táto úroveň má vedúcu úlohu pri niektorých druhoch pracovnej činnosti. Podľa konštatovania pracovníčky nášho laboratória A.G. Panovovej, ktorá skúmala prácu kontrolórov v priemyselnej televízii, rýchlosť a presnosť činnosti týchto kontrolórov je určená stupňom úplnosti a detailnosti predstáv o kontrolovaných predmetoch.

Napokon najvyššia úroveň regulovania sa uskutočňuje pomocou rečovo-myšlienkových procesov. Ako ukazujú výskumy A.R. Luriju a jeho spolupracovníkov, progresivita samovoľných pohybov a činností sa predovšetkým spája s rozvojom práve tejto úrovne regulácie. Keďže myslenie odráža podstatné spojitosti medzi javmi, vystupuje v úlohe regulátora nie izolovaných pracovných činností, ale ich systémov. Reguluje činnosť ako celok.

^x Rubinštejnov popis je nasledovný: "Odraz objektu, ktorý je predmetom potreby, vytvára u individua "ideálne snahy alebo sily" /Engels/, ktoré pôsobia ako pohnútky konania a určujú jeho smer. /S.L.Rubinštejn 1961, str. 232/.

Princíp regulácie umožňuje prístup aj k otázke elementov pracovnej činnosti ináč, ako to urobil Gilbert. Elementy treba zrejme skúmať predovšetkým v ich vzťahu ku štruktúre činnosti a k mechanizmom jej regulácie. Keďže nemáme možnosť analyzovať celú štruktúru činnosti, obmedzíme sa len na skúmanie jej pohybových komponentov, alebo ešte užšie na skúmanie pohybov ruky.

Na základe toho B.F.Lomov stanovuje za hlavný znak psychickej regulácie - poznávací charakter.

S.L.Rubinštejn /1961, str. 236/ predpokladá, že regulácia poznávacej činnosti sa uskutočňuje "dvoma vzájomne súvisiacimi "mechanizmami" - orientačným a signálnym" - pričom vedúcu úlohu má signálny mechanizmus. Domnievame sa, že základom pozornosti je orientačná /podmieneno-reflexná/ činnosť, ktorá je signálom. Takisto trvalosť pozornosti zabezpečuje - význam signálu pre činnosť. Podľa rôznych vývodov sa možno domnievať, že pozornosti prikladá funkciu regulátora kognitívnych procesov. Napr. "Pozornosť, t.j. regulácia poznávacích procesov... Výsledok regulácie poznávacej činnosti... je v tom, že určité javy, predmety alebo ich stránky, vystupujú v procese odrazu do popredia, kým ostatné sa tlmia a ustupujú do pozadia." Gnostická regulácia vzniká na základe interakcie človeka s prostredím. V procese učenia sa upevňujú a generalizujú predpoklady riešiť zložité senzomotorické alebo intelektové úlohy,^x ktoré vytvárajú dominantný regulátor výkonu výsledkom jeho je určitý produkt: materiálny /výrobný nástroj, továreň/ alebo ideálny, intelektový /projekt továrne, dielo umelecké a pod./ resp. osobnostný /výchova schopných a vysokokvalifikovaných kádrov/ - sociálne plánovanie a pod. Pojem gnostickkej regulácie pri ďalšom rozpracovaní by mal viesť k rozuzleniu "balíka", ktorý sa dlhé časy v psychológii traduje pod názvom "schopnosti". Regulátor výkonu, to je jednotka ďaleko prekračujúca schopnosť; obsahuje cieľové predstavy a najmä zložky pohnútkovej regulácie.

Veď v staroveku slávny rečník Demostenes - učil sa rečniť na pobreží mora s kamienkom v ústach: aby prekonal hukot mora a rečovú chybu. Zvyšovanie kvality sociálneho prostredia dáva prevažnej väčšine ľudí rovnako veľké možnosti na rozvoj schopností, na optimalizáciu ich výkonu. Ukazuje sa, že dynamika výkonu nezáleží ani tak v "balíku schopností", ako v rozvinutí kognitívnych funkcií, v motivácii výkonu, aspiráciách. V tom zmysle "regulátor" výkonu ako jednotka smerujúca k výsledku činnosti - ukazuje sa ako významné východisko psychologickéj analýzy činnosti.

Úrovne regulácie: vedomá a nevedomá regulácia správania.

Už v predchádzajúcom sme uviedli, že pojem psychika je širší ako vedomie, čo nie je v protiklade k základnej poučke marxistickej psychológie,

x

Zážitok "aha" ako regulátor.

ktorá obsahuje výrok: vedomie je najvyššou formou psychiky, ktorá je príznačná pre vývinový stupeň človeka. Na označenie tých stavov, ktoré nie sú vo vedomí, ak sú súčasťou psychiky človeka, používa sa termín nevedomie, resp. niekedy sa hovorí o javoch mimo vedomia. Termín nevedomie sa používal vo filozofii. W. Wundt rozlišoval stavy bezvedomia a vedomia, pričom pod psychickými javmi rozumel vedomie. Ako je známe S. Freud si pripísal zásluhu za zavedenie tohto termínu do psychológie.^x

Pravdupovediac s javmi nevedomými, resp. s tzv. stavom "zdvojeného vedomia", Freud sa stretol u M. Charcota v Paríži, resp. u Bernheima v Nancy. Išlo tu o práce, ktoré súviseli s hystériami, hypnózou, sugesciou. Tu sa prišlo na to, že pacienti trpiaci na takéto onemocnenia v normálnom stave nevedia udať príčiny a okolnosti svojho onemocnenia, ale vedia to povedať, v hypnóze. Charcotovi sa takisto podarilo vyvolať hysterické príznaky v hypnóze. Bernheim vyslovil na tomto základe vetu, že pacient o tom, čo bolo v hypnóze, síce vie, ale "nevie, že to vie". Pre javy, o ktorých pacient "nevie, že o nich vie", zaviedol Freud pojem nevedomie. Z predchádzajúceho vieme, že pojem nevedomie použil aj V. I. Lenin, takisto I. M. Sečenov, I. P. Pavlov atď.

Keďže psychika zahrňuje v sebe javy vedomé a nevedomé, je potrebné z hľadiska teórie regulácie tieto otázky objasniť, vychádzajúc z princípov marxistickej psychológie. Za základnú jednotku regulácie sme určili regulátor činnosti a správania. Z hľadiska teórie otázka znie - je regulátor správania nevyhnutne vedomý, aká je štruktúra regulátora? Nebude ťažké odpovedať na túto otázku. V silnom afekte môže dôjsť k vypnutiu, alebo blokovaniu vedomia, a k afektívnej až nevedomej regulácii priebehu správania.

Vzhľadom na to, že najvyššiu úroveň psychiky tvorí vedomie, možno povedať, že rozoznávame: a/ vedomú reguláciu správania, ktorá je pre človeka najpríznačnejšia; b/ nevedomú reguláciu, o ktorej hovoríme vtedy, keď došlo k nejakému úkonu, o ktorom človek nevie povedať prečo, alebo nevie osvetliť celý rad okolností. Vedomá regulácia správania je najvyššou preto, že výsledok psychických procesov, "psychický obraz" je poznávaný ako odraz objektívnej skutočnosti; jestvuje v závislosti od objektívnej reality relatívne neskreslene, a tak reguluje správanie. Príklady na takúto reguláciu by sme mohli uviesť štúdie týkajúce sa problémov: človek-stroj - tu zlyhanie regulačnej činnosti, zlyhanie systému človek-stroj môže viesť k nedozerým výsledkom. Pri vedomej regulácii vždy do popredia vystupuje poznávací, gnostický aspekt.

Otázku nevedomej regulácie bude treba ešte teoreticky hlbšie osvetliť, najmä na základe teórie ustanovky, ktorá dáva k tomuto problémovému okruhu experimentálny prístup.

x

Pozri T. Pardel: Problémy psychoanalytického hnutia. Bratislava 1972.

Psychická regulácia a reflexná teória

Otázku regulujúcej funkcie obrazu prirodzeným spôsobom podčiarkuje reflexná teória. Veď v pojme reflex je implicitne obsiahnutá zákonitá odpoveď organizmu, t.j. regulácia správania a činnosti organizmu. Tu je vhodné si pripomenúť, že základ reflexného chápania správania tvoria najmä tieto myšlienky: Psychika je súčasťou reflexnej činnosti mozgu, jej "stredným článkom", "integrálnou súčasťou". Psychiku preto nemožno oddeliť od objektívnej skutočnosti, ktorú odráža, a ani od nervovej, reflexnej činnosti mozgu, na základe ktorej "psychický obraz" vzniká. Uvedené zodpovedá princípu determinizmu, objektívneho determinizmu, ktorý je platný pre celé bytie, teda aj pre "uvedomené bytie" - psychiku.

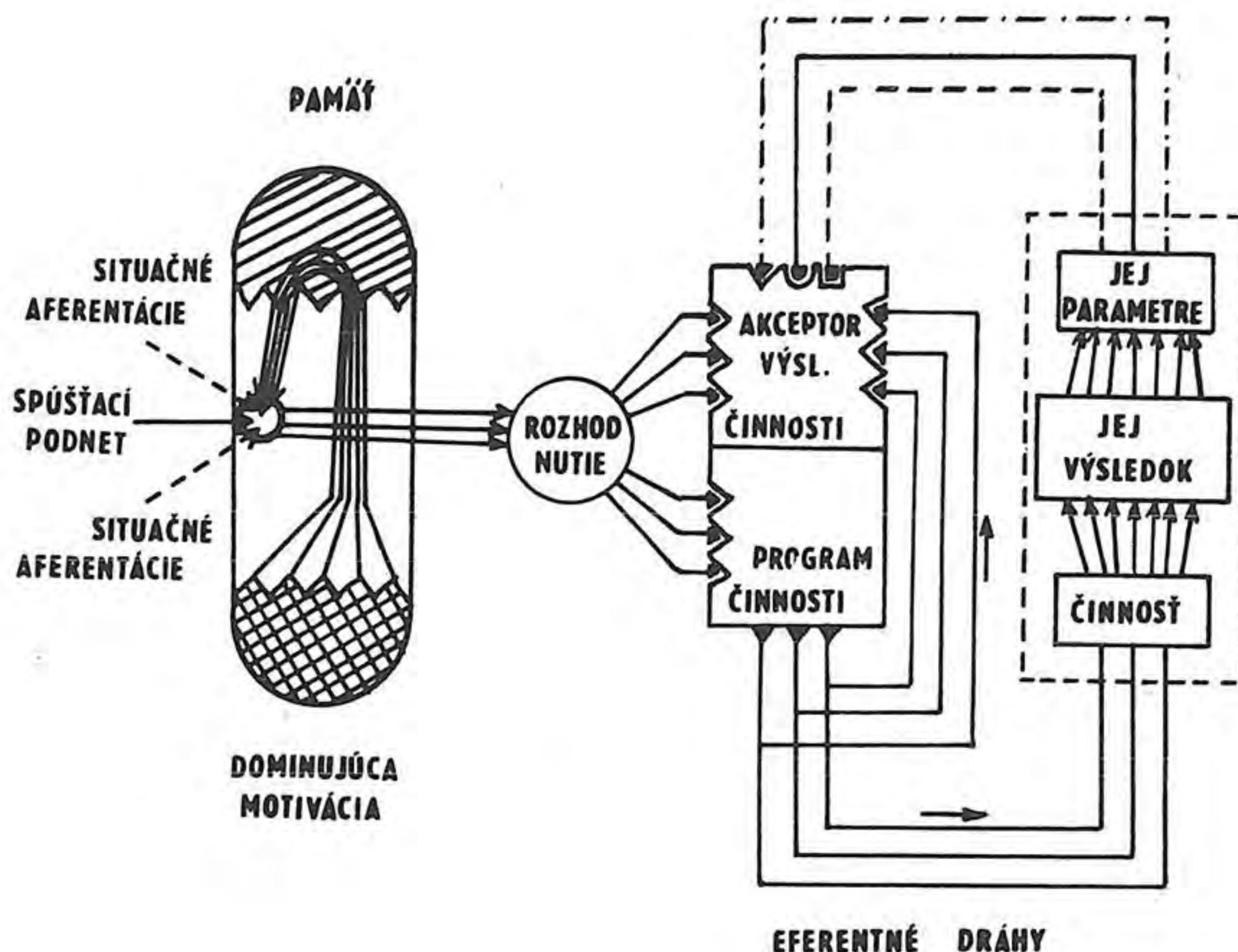
Druhým dôležitým faktom, ktorý spôsobil rozvoj reflexnej teórie nielen v rámci fyziológie, ale aj psychológie, bol jej faktický zmysel: vysvetliť základný fyziologický mechanizmus činnosti a správania, t.j. reflex a zmenu správania, adaptívne správanie, alebo naučené správanie. Pavlov to vysvetlil na základe dočasného spója - podmieneného reflexu javu fyziologického a súčasne aj psychologického /asociácia/. V konkrétnej výskumnej práci fyziológie vyššej nervovej činnosti sa prechádzalo od všeobecných teoreticko-metodologických problémov ku skúmaniu konkrétnych mechanizmov reflexnej adaptabilnej reakcie. V podstate z hľadiska regulácie správania išlo o odhaľovanie reflexných mechanizmov regulácie adaptívneho správania, modifikácie pôvodného správania a učenia. Tým už bol posunutý problém regulácie zo subjektívnej sféry wundtovskej asociatívnej psychológie na skúmanie objektívne merateľných zmien správania, adaptívneho správania na úrovni organizmus-prostredie. Reflex bol zákonitou odpoveďou organizmu na meniace sa podmienky života, a na jeho základe sa organizmus učil vytvárať nové užitočné nervové dočasné spoje^x. V tom smere zohrala reflexná teória významnú úlohu, ak uvážime, čo všetko sa objasnilo v učení na základe podmieňovania /programové učenie, atď./

Pavlovove práce vo svojej historickej náväznosti na Sečenova, a to nové, čo priniesol "nervizmus" obohatený marxistickou teóriou a metodológiou, ukazujú, že reflexné mechanizmy regulácie správania umožnili:

- a/ chápať psychickú reguláciu dôsledne ako prácu hmotného orgánu mozgu,
- b/ v antropogenéze dať možnosť uplatniť "princíp historizmu" /druhá signálna sústava/,
- c/ ďalšie rozpracovanie Pavlovovho modelu reflexnej regulácie správania.

Objasníme stručne otázku regulácie v najrozšírenejšom modeli reflexnej činnosti P.K.Anochina.

^x Treba pritom pamätať, že tak ako nemožno stotožniť "obraz bytia" s ním samým, takisto nemožno vyčerpať psychologickú charakteristiku obrazu fyziologickou charakteristikou, hoci predmetne "splývajú". "Pojmy vyššej nervovej činnosti a psychickej činnosti sú rôzne: vyjadrujú rôzne aspekty jedného a toho istého predmetu, zabezpečujúc marxistické chápanie psychickej činnosti i ako odrážajúcej činnosti mozgu" /S.L.Rubinštejn, c.d., str. 189, 196/.

Obr.č.8

Anochinova principiálna schéma podmieneneho reflexu

Podľa P.K.Anochina každý systém má určitú funkciu s presne vymedzenými dôsledkami, preto systém je aj funkčným systémom, ktorý má špecifikované uzlové mechanizmy príznačné pre tento systém. Jeho predstava o uzlových mechanizmoch je schematicky podaná nasledovne:

Aferentná syntéza: /v ďalšom AS/ zabezpečuje riešenie: aký výsledok treba dosiahnuť, kedy a ako. Je to univerzálny faktor systému /ba celého života, pretože riadi vzťahy medzi potrebami systému a podmienkami prostredia/. Aferentná syntéza predchádza prijatiu riešenia a má 4 komponenty:

a/ dominujúcu motiváciu /na základe hormonálnych alebo iných zmien v organizme a skúseností/ pôsobí na mozgovú kôru /aktivuje príslušné oblasti, či synaptické spoje/ a jej funkcia je určiť, čo treba urobiť /aký výsledok je želaný/;

b/ situačná aferentácia - predstavuje v CNS model situácie - a pôsobí spolu motivačne na výber situácií i motivácií primeraného správania;

c/ spúšťací podnet určuje, kedy treba výsledok-činnosť urobiť;

d/ ako komponent AS vystupuje pamäť, ktorá disponuje s minulou skúsenosťou.

Aferentná syntéza predstavuje zložitú neurodynamickú činnosť, slúžiacu na prípravu prijatia riešenia, ku ktorej treba orientačno-pátraciu činnosť, aktivujúci vplyv na zmyslové aparáty: aktiváciu kôrovo-podkôrovej činnosti.

Prijatie rozhodnutia a formovanie cieľa činnosti sú výsledkom AS, čím je určený celý sled ďalšieho správania, t.j. výber prostriedkov a cieľ.

Akceptor činnosti je komponent fyziologickej regulácie, ktorý prijíma informáciu o výsledkoch činnosti - hodnotí, reguluje a koriguje správanie.

Spätná aferentácia prináša informácie o výsledku - ak sa nedosiahlo tých parametrov, ktoré určila AS, vtedy dochádza ku korekciám /opäť sa aktivizuje orientačno-pátracia činnosť, aktivizuje sa kôra a formuje sa nový program činnosti/. Ak sa dosiahol želateľný výsledok, daná činnosť sa končí.

Chceli by sme upozorniť, že reflexná teória, chápaná z hľadiska dialektického a historického materializmu, nevyčerpáva svoje možnosti ani v modeloch fyziologickej regulácie činnosti, ani v iných smeroch, na ktorých sa dosiaľ dostatočne nepracovalo /učenie, disfunkcie či abnormity správania/.

Mnohé fakty získané výskumom nás presvedčujú o tom, že regulujúcu funkciu psychického obrazu ako vedomého odrazu možno vysvetliť na základe reflexnej činnosti /činnosť retikulárnej formácie, rýchle pohyby očí/, spôsobenej zmenami bioelektrickej aktivity mozgu, chápanej v zmysle Anochinovho modelu. T.j. takého pohľadu na človeka, ktorý reflexnú činnosť chápe v zmysle funkčného výsledku systému /spätná aferentná syntéza, akceptor činnosti ako fyziologické mechanizmy/ a prvým znakom podmieňujúcim vedomú činnosť - je orientačná činnosť /kde som, kto som a pod./. Neurofyziologické mechanizmy vzniku vedomého odrazu zabezpečujú kôrové a podkôrové oblasti umožňujúce stavy vigilancie, bdelosti a afektívnych aktivít /privolať si radosť/. Domnievame sa, že naznačené súvislosti môžu slúžiť k ďalšiemu rozpracovaniu reflexnej teórie činnosti aj správania a experimentálne objasnenie prechodov zo stavu bezvedomia k vedomiu, resp. od nevedomých javov k vedomým. Možno využiť aj doterajšie poznatky z teórie ustanovky, ktorá konštituuje nevedomú, resp. vnútornú organizáciu správania na základe experimentálnom, nevylučujeme možnosť využiť potom aj niektoré poznatky C.G.Junga, ktorý chápal nevedomie ako osobné nevedomie, ktoré vytvárajú dve inkompatibilné tendencie, t.j. vznik nevedomia vysvetľoval cez vedomie. Ovšem zložitost' problémov je tu neobyčajne veľká.

Videli sme, že osobitné miesto v rozpracovávaní reflexnej teórie, s prihliadnutím na kybernetiku, sa pripisuje práci P.K.Anochina /1957/, ktorý rozpracoval tzv. principiálnu schému cyklickej závislosti určujúcej nadobudnutia akéhokoľvek prospešného aktu. Táto schéma sa stala súčasťou modelov správania, našla pozitívne aj kritické hodnotenie /Asrat'jan 1970, Linhart

1976, str. 26 a pod./ . K tejto schéme pristupujeme z hľadiska, čo pri svojom vzniku a rozvoji doniesla.

Anochinov model sme uviedli z dvoch príčin: jednak preto, že predstavuje relatívne realistický model reflexnej činnosti, pričom zohľadňuje jej zmysel, t.j. reguláciu fyziologických mechanizmov /aj hypotetických/ podieľajúcich sa na výsledku reflexnej činnosti a jednak preto, že tento model dáva súčasne možnosti nového prístupu nielen k problému učenia, ale aj k vysvetleniu disfunkcií, resp. abnormít správania.^x P.K.Anochin zdôrazňuje predovšetkým systémovosť prístupu a význam kybernetických modelov /venujeme im pozornosť v ďalšom/ pre fyziologické predstavy o reflexnej činnosti. Vychádza z toho, že systém je taký stupeň integrácie všetkých zložiek aktivít, ktorý má dosiahnuť primeraný výsledok činnosti. Organizmus ako celok je zameraný na činnosť, resp. výsledok činnosti. Výsledok činnosti v systéme má centrálny význam - a organizmus musí mať aparáty, ktoré zabezpečujú dosiahnutie výsledku, jeho zhodnotenie a korekcie.

Reflexná teória, ako sme uviedli, už vo svojich začiatkoch pri koncepcii psychiky ako stredného článku reflexu, t.j. regulujúcej jednotky, prináša konkrétne rozpracovanie regulácie, najmä na úrovni nervovej sústavy. Súčasne slúži ako prírodovedný model predstavy o regulačnej povahe nervových procesov, a tým napomáha vytvárať čoraz adekvátnejšie predstavy o tejto zložitej činnosti. Perspektívne predpokladáme interdisciplinárne úsilie na tejto ceste výskumu a predpokladáme, že spolu s pokrokmi neurofyziológie možno čakať osvetlenie ďalších zložitých mechanizmov, ktoré môžu prispieť k osvetleniu takých javov, ako vedomie a pod.

K a t e g ó r i a p s y c h i c k e j r e g u l á c i e a e t o l o g i c k é v ý s k u m y

Objektívny výskum správania, ktorý začal I.P.Pavlov /resp. výskumy robené v Amerike počnúc L.E.Thorndikom/, vyústili na jednej strane do fyziológie vyššej nervovej činnosti, a na druhej strane do teórie učenia. Nekladíme znamienko rovnosti medzi ne. Uvádzame ich ako príklady, ktoré mali vysvetliť každý svojimi prostriedkami predovšetkým v ontogenéze nadobudnuté formy správania, t.j. vytvorením nových nervových mechanizmov /alebo zákonov správania/ ako regulačných mechanizmov, kde dočasný spoj /resp. "podmiený reflex"/ hral zásadnú úlohu. Ako sme hovorili, pre tento smer bolo príznačné to, že zviera sa prenieslo do laboratórneho prostredia, tzv. "veže mlčenia" a skúmalo sa pôsobenie jednotlivých izolovaných podnetov na správanie zvierat.

Mnoho bádateľov však začalo hľadať iný smer, dôvody čoho vari najvýstižnejšie vystihol R.Chauvin /1960 str.24/, keď napísal, že pes uzavretý vo veži mlčania už nie je viac psom. Prejavila sa tu teda tendencia skúmať správanie zvierat v jeho prirodzených podmienkach. Tento smer bádania

^x Pozri O.Kondáš: Autoreferát k doktorskej dizertačnej práci: "Discentná psychoterapia", Bratislava 1977.

vyšiel z niektorých základných myšlienok Ch.Darwina, azda z jeho analýzy inštinktu.

Darwin podal prvú objektívnu definíciu inštinktu v pojmoch správania a r.1871 pokúsil sa analyzovať inštinktívne a emocionálne správanie v jeho základných a dedičných komponentoch /kap.I, s.19-20/. Keďže z tohoto hľadiska chýbali objektívne prístupy analýzy správania v snahe doplniť túto medzeru v poznávaní správania a jeho regulácie, začal sa realizovať etologický výskum. Ukázalo sa teda, že správanie môže byť predmetom výskumu nielen fyziológie, psychológie, neurofyziológie, resp. neuropsychológie, biochémie a pod., ale aj etológie^x, ktorá skúma celostné /niektorí používajú termín molárne/ správanie, kým ostatné disciplíny skúmajú len niektorý aspekt /elektrofyziológia a pod./.

Schéma etologickej charakteristiky správania sleduje popis týchto aktivít: - apetenčné správanie /Stimmung - nariadenie organizmu/ - pripomína Uchtomského dominantu,
- podnecujúci stimul /napr. teplota vody a pod./,
- hierarchia inštinktov.

Tinbergen /1966, 4.vyd., str. 56/ definuje inštinkt "ako hierarchicky organizovaný nervový mechanizmus nabádajúci určité predvarujúce /vorwarnende/ spúšťacie a smerové /richtende/ impulzy, vnútorné i vonkajšie, a odpovedá na ne úplnou koordináciou životných a druhu patriacich pohybov". Hierarchickú stavbu inštinktu Tinbergen zhrnul do schémy hierarchie inštinktu u ryby pichliačky trojpichliačkovej. Podľa tejto schémy neurohumorálna regulácia inštinktu spočíva v tomto:

a/ hierarchicky organizovaný neurohumorálny mechanizmus tvorí základ hierarchie inštinktívneho mechanizmu,

b/ inštinktívne správanie sa uskutočňuje na základe "vrodených spúšťacích schém" pod vplyvom vnútorných /hormóny a pod./ alebo vonkajších podnetových výziev /kľúče/.

c/ na základe toho svalové /alebo blokové/ inštinktívne automatizmy sa spustia a vedú k druhove špecifickému správaniu,

^x Etológia sa zaoberá porovnávacím štúdiom správania zvierat, osobitne študuje druhovo špecifické správanie a jeho evolučné a fyziologické základy. V súčasnosti etologické práce N.Tinbergena a K.Lorenza získali Nobelovu cenu. Do popredia vystupuje rozbor inštinktívneho správania, nemodifikovateľného učenia a jeho determinácie fylo a ontogenetickými faktormi. V podstate ide o výskum špecifickosti motivácie správania určitých druhov. Ako časť etológie vznikla aj humánna etológia, ktorá sa pokúša vysvetliť správanie človeka na základe druhovo špecifických inštinktov, čo pripomína psychológiu Mc Dougalla. V tom zmysle otázka animálneho a humánneho stala sa opäť významnou nielen z hľadiska filozofického, ale aj z hľadiska špecifických vied a výskumných metod. V súčasnosti etológia je niektorými autormi pozitívne hodnotená, niektorí poukazujú na nedostatky metodologické, iní na teoreticko-filozofické /aj keď niet jednoty v teoretických východiskách jednotlivých etologov/. V našej súvislosti upozorňujeme na výskumy etológov preto, že sa dotýkajú problematiky regulácie najmä pohnútok /motívov/ správania niektorých druhov, prinášajúc určité poznatky, ktoré je možno využiť v rôznych oblastiach života /poľnohospodárstvo, lesníctvo, poľovníctvo, ochrana životného prostredia/; zdôraznením evolučno-porovnávacieho hľadiska prinášajú vklad do problematiky druhove špeciálnej inštinktívnej regulácie správania.

d/ inštinktívne automatizmy energeticky zabezpečuje "špecifický potenciál", ktorý po dosiahnutí určitej úrovne "nalaďuje" organizmus na špecifické orientačno-pátracie správanie, zabezpečujúce aktivitu správania vedúcu k vhodným podnetom, zodpovedajúcim vyvolaniu "vrodenej spúšťacej schémy". Ide o tzv. apetenčné správanie, ktoré tvoria sledy koordinovaných pohybových aktivít /čiastkové inštinktívne mechanizmy/ vedúce k záverečnému, napr. konzumatornému aktu, ako je napr. partnerské správanie, stavba hniezda a pod. Záverečný akt /konzumatorný alebo iný/ teda ukončuje inštinktívnu činnosť. Konzumatorný akt pritom nie je - ako upozorňuje Tinbergen - to, čo sa popisovalo v experimentoch s učením u behavioristov - bežanie za potravou a pod., ale iba ukončenie priebehu pohybov žrania, stavby hniezda, párenie, atď.

Tenbrock G. /1972/ stanovil nasledujúci sled správania: - selekcia podnetu - motivácia - konanie, - emocionálny status - vigilačný status, - vnútorné porovnanie - uskladnenie.

Podobnú schému formovania zložitých foriem správania stanovuje aj Schleedt V.M.

V etologických výskumoch a interpretáciách regulácie špecificky druhového správania do popredia sa dávajú vnútorné a vonkajšie faktory. Vonkajšie stimuly majú nalaďujúci a spúšťací charakter /tzv. signálny podnet/ - pre vrodené spúšťacie mechanizmy /AAM - Angeborene Auslesemechanismus - termín použil Tinbergen N./. Signálne podnety - pôsobia ako AAM - vyvolávajú inštinktívne formy správania bez predchádzajúceho učenia.

Etologické výskumy nie sú uzavreté:

- priniesli obohacujúce hľadisko objektívneho popisu hypotetických inštinktívnych mechanizmov správania a v etogramoch popisy správania skúmaných živočíšnych druhov,
- priniesli nové pohľady - na imprintingové učenie vo včasnej mladosti /hoci problém imprintingového učenia bol známy dávno pred nimi/,
- priniesli poznatky týkajúce sa poznatkov o biologických rytmoch a ich vplyve na reguláciu správania,^x

^x V poznámke by sme sa chceli dotknúť širšieho okruhu problémov, ktoré súvisia s tým, že život organizmov a človeka na zemi je v životnom prostredí kozmu, prostredí našej planéty. Ako chcela astrologia v prastarých časoch odhaliť vplyv kozmu na správanie a osudy človeka, tak súčasne vznikla vedná disciplína, tzv. chronobiológia /Halberg F.: Chronobiology, 1969 - Ann Rev. Physiol. V. 31/, ktorá skúma priebeh fyziologických procesov v organizme v časovom priebehu. Vážnosť tejto disciplíny vyplýva z faktu, že celý život zvierat a človeka sa odohráva na našej planéte, ktorá je súčasťou vesmíru. V tomto rámci prebiehajú cyklické procesy, napr. striedanie dňa a noci, fáz mesiaca, ročných sezón, prílivu a odlivu a pod., ktoré môžu ovplyvniť a vplývajú na správanie zvierat a človeka; takisto aj v organizme biologické procesy prebiehajú rytmicky: pulz, práca srdca, trávenie, atď. Preto do popredia vystúpila otázka skúmania biologických rytmov v priebehu určitých časových období alebo cyklov.

Týmto problémom venoval pozornosť ako prvý W.Craig /americký zoopsychológ/ už v r.1918^x. Rozlíšil rytmické procesy prebiehajúce v organizme na tri skupiny:

^x Porov. W.Craig: Appetites and aversions on Constituents of instinkt. Biolog. bull. V 34 č.2.

- teoretické východiská etológov nie sú jednotné, preto doterajšia kritika tvá sa ich prístupu vo všeobecnosti,
- začínajú vážnejšie konfrontácie poznatkov etologických a iných výskumných smerov, overovanie ich pozorovaní, overovanie náhľadov na vrodené a získané faktory regulácie správania najmä v prvých fázach vývoja /pokusy s atrapami napodobňujúce jastraba, divé husi a pod./,
- mnohí autori začínajú s porovnávaním etologických názorov a terminológie VNČ. Napr. A.D.Slonim /1976, str. 28/ upozorňuje na tieto príbuznosti:

VNČ	Etológia
dominancia	- apetencia
adekvátny podnet	- vrodený realizujúci mechanizmus
"materiálny reflex"	- imprinting
materiálny podmienený reflex	- obligátne učenie
umelý podmienený reflex	- fakultatívne učenie
úroveň vzruchu, tónus nervového systému	- nabíjanie centra
spätná aferentácia	- reaferentácia

A.D.Slonim poukazuje, že etológia je mladá veda a preto bude treba urobiť mnohé porovnávacie štúdie nielen medzi VNČ, ale aj medzi inými prístupmi /fyziologickými, behavioristickými a pod./ a etológiou.

Na záver by sme chceli povedať, že aj keď etologické výskumy vychádzajú dosiaľ z iných teoretických základov, jednako v posledných rokoch veľa pozornosti im bolo venované etológmi zo ZSSR a iných socialistických krajín.

V psychológii napríklad A.N.Leontiev a ďalší psychológovia hodnotia mnohé ich výsledky veľmi pozitívne.

Vzhľadom na problém, ktorý sledujeme, možno povedať, že etologické výskumy sú zamerané na hľadanie regulačných mechanizmov správania zvierat v ich prírodnom a prirodzenom prostredí, ktoré popisujú v hierarchickej stavbe inštinktu. V stimulujúcich a spúšťacích mechanizmoch vidia regulačný aparát správania, popísaný v etograme pre jednotlivé druhy. Mnoho nového materiálu prináša k problému regulácie. Vyzdvihnime nasledovné:

- x
- 1/ Veľmi častý výskyt do 0,5 hodiny zahŕňa: bioelektrické rytmy v mozgu, rytmus srdca, dýchanie.
 - 2/ Stredný výskyt od 0,5 do 6 dní: striedanie aktivity a odpočinku, bdenia a spánku, látkovej výmeny. Táto skupina rytmov sa ešte rozdeľuje na rytmy a/ ultrádne od 0,5 - 20 hodín; b/ cirkádne od 20 - 28 hodín; c/ infrádne od 28 hodín do 6 dní.
 - 3/ Malý výskyt - od 6 dní do 1 roka: týždenný rytmus, mesačný rytmus, ročný rytmus.

Osobitnú pozornosť bádatelia venovali dennému rytmu /tzv. cirkadiálnemu/ nielen u zvierat, ale aj u človeka, tzv. sezónnym rytmom /roč.období/.

Získané skúsenosti dopĺňujú rámec skúmania správania zvierat a človeka v závislosti od širšieho prírodného prostredia a jeho vplyvy na fyziologické procesy, na ich rytmickosť v organizme. Tento aspekt pokladáme za významný pre zohľadnenie všetkých faktorov prispievajúcich k objasneniu determinácie ľudskej činnosti i správania a problémov regulácie psychiky.

a/ aktívnu úlohu podnetu k regulácii činnosti /obrazne povedané/ ako "kľúča k zámku",

b/ zdôraznenie evolučného fylogenetického aspektu podľa ktorého správanie druhov, zložitosť ich činnosti je podmienená štruktúrou a hierarchickou skladbou organizmu /pričom ostáva otvorených mnoho otázok vo svetle ich výskumov, týkajúcich sa vrodených, získaných foriem správania, najmä včasného správania/,

c/ etologický výskum rozpracovaním inštinktu prispieva k riešeniu problematiky motivácie, keďže za základnú otázku etologického výskumu pokladá napr. Tinbergen: "Prečo sa zviera správa tak, a nie inak" - ako vieme, to je základná otázka motivácie a v jej rozpracovaní na subhumánnej úrovni vidíme aj prínos etológie.

K a t e g ó r i e p s y c h i c k e j r e g u l á c i e a t e ó r i e i n f o r m á c i e

Nosnosť tvrdenia o regulujúcej úlohe obrazu bola potvrdená rozvojom kybernetiky a jej ďalších odvetví /teória systémov, teória informácií, riadenia a regulácie atď./. Na týchto základoch dosiahli sa v súčasnosti obrovské úspechy riadenia neživých systémov, t.j. najvšeobecnejšie povedané, to, čo doniesla vedecko-technická revolúcia, v ktorej sa vedecké poznatky stali výrobnými silami.

Nie je preto divné, že tento rozvoj zasiahol v plnej miere vedy o človeku, pretože človek ako systém je modelom prijímania, spracovania informácií a regulácie správania; regulácie uplatňujúcej sa v technike, systéme človek - stroj; v riadení výrobných procesov, spoločenských procesov atď. V našej aj zahraničnej literatúre z tohto hľadiska sú rozpracované nielen mnohé psychologické problémy, ale vzniklo aj nové vedné odvetvie, informačná psychológia, ktorá sa pokladá za variant kybernetiky v psychológii. V tejto oblasti najznámejší autori sú: H.Frank, F.Cube, R.Günzenhäuser. Z najsystematickejších pokusov spracovať materiál psychológie z hľadiska teórie informácií urobil F.Klix v práci Informácia a správanie /1973, s.809/. Okrem toho teória informácií sa využila v mnohých dielčích oblastiach, napr. v psycholingvistiky, pamäti, teórii hier, atď.^x V zahraničí je situácia ešte omnoho rozvinutejšia. Z najpozoruhodnejších výsledkov prác v tomto smere je utvorenie medziodborovej disciplíny, psycholingvistiky. Všetky tieto práce zahrňujú v sebe aj problém regulácie činnosti systémov.

V našich súvislostiach nechceme ani nemôžeme podávať prehľad o výsledkoch sem náležiacich, ani robiť bilanciu a hodnotenie vzhľadom na využitie tu získaných poznatkov. Chceli by sme skôr upozorniť na niektoré skutočnosti, o ktorých sa domnievame, že majú nesporný význam pre všeobecnú psychologickú teóriu z nami sledovaného aspektu.

^x U nás k tomuto problému prispeli: M.Stríženec: Psychológia a kybernetika, Bratislava, SAV, 1966; I.Šipoš: Pamäť a znovupoznanie, Bratislava, 1977; M.Stríženec: Človek a počítač, Bratislava 1978.

Teória informácií predovšetkým priniesla nové možnosti na spresnenie uvažovaných psychických procesov. Najviac azda prispela k formulácii utvárania obrazu vonkajšieho sveta, t.j. k poznávacím procesom.

Ak sa kybernetika definuje aj ako náuka o prenose informácií, potom otázka informácií^x v regulácii systémov má podstatnú úlohu. Výmena informácií medzi systémami sa deje v najvšeobecnejšej rovine v tomto poriadku:

1. výber a tvorba správy;
2. zakódovanie správy do kódu /napr. reči/;
3. prenos informácií prostredníctvom fyzikálneho prostriedku /hlas, svetlo, šifra/;
4. príjem zdelených signálov /správy/;
5. priradenie prijatých signálov k vnútorným stavom /resp. dekodovanie signálu/;
6. výber jednej jednotky správania /ako odpoveď/, ktorá spočíva na priradení /momentálne dosažiteľného poznaného výsledku/;
7. očakávanie spätného hlásenia o účinku vybranej jednotky správania /porov. F.Klix 1973, s. 36/.

Z týchto formulácií vidieť, že v teórii informácií je položený dôraz na veľmi presný popis sledu všetkých zložiek vystupujúcich v "informačnom kanáli" počnúc od "zdroja" až po spätnú väzbu "účinku" informácií. Vzhľadom na rámec, z ktorého pristupujeme k teórii informácie, je potrebné si všimnúť a/ jednak základný model už uvedenej schémy spracovania informácií; b/ a jednak z toho hľadiska komentovať niektoré modifikácie základného modelu.

K základným pojmom a schéme prenosu informácií

Akýkoľvek zložitý systém, t.j. aj človek dostáva informácie prostredníctvom signálu. Rozlišuje sa zdroj informácie, objekt vonkajšieho alebo vnútorného prostredia /činnosť srdca a pod./, a nositeľ informácie - signál /napr. svetelné lúče/, resp. v organických systémoch pre vznik nových organizmov pri reprodukcií nositeľom genetickej informácie obsiahnutých v génoch je DNK. Signál je jednotkou a formou informácie zdelenia od jedného systému / S_1 / k druhému systému / S_2 /.^{xx} Informácia je určitým fyzikálnym procesom, ktorý sa uskutočňuje v priestore a čase, napr. počtom rozlíšiteľ-

^x Informácia je všetko, čo prináša údaje o nejakej skutočnosti a znižuje stupeň neistoty. Napr. výsledky športky.

^{xx} Podľa L.A. Vekera "informácia nie je nič iné, ako vzájomná usporiadanosť /usporiadenosť/ dvoch množín stavov, z ktorých jedna je zdrojom a druhá nositeľom /v A.V. Petrovskij: Obščaja psichologija, Moskva 1970, s. 24/.

ných stavov v určitom momente.^x

Teória informácií, ako každý nový pokrok vo vedeckej teórii a metodológii, môže obohatiť základné psychologické kategórie. V tom smere jestvujú práce L.M.Vekker, F.Klix a iných, ktorí z aspektov teórie odrazu sa pokúsili využiť aj teóriu informácií /v ďalšom t.i./.

V našich súvislostiach chceme konštatovať:

- ukázalo sa, že tieto poznatky vzhľadom na kategóriu odrazu - je možné využiť - pričom je nevyhnutné zásadne objasniť vzťahy medzi objektívne jestvujúcimi parametrami zdroja a nositeľa informácií i subjektívnymi parametrami - príjem a interpretácie obsahu zdelenia;

- nositeľ informácií, signál vystupuje v psychológii v dvoch formách:

a/ signál obraz - predstavuje takú transformáciu signálu, pri ktorej dochádza k najvernejšiemu kopírovaniu zdroja, objektov prostredia a udalostí. Signál v tomto prípade sa predstavuje subjektívne vo forme pocitov, vnemov a predstáv.

Signál sa vedie informačným kanálom /elektromagnetická vlna, zvuk a pod./ do receptora - prijímača. Vo všeobecnosti tu platí zásada:

Prijímame určitú štruktúru signálov, resp. určitý súbor signálov - tento súbor signálov - v prijímači je izomorfným /verným/ zobrazením určitej stránky objektívnej skutočnosti. Neposkytuje pohľad na vec vcelku, čiže izomorfnosť znamená vzťah dvoch množín zdroja a signálu, preto signál "predstavuje množinu stavov svojho nositeľa a množinu stavov zdroja" /L.M.Vekker c.d., str. 25/.

b/ Signál kód - signál nekopíruje vlastnosti zdroja, ale je kódom zdroja /napr. slovo - signál signálov zastupuje zdroj, resp. na základe slova možno konštruovať nové kódy, napr. Morseovu abecedu atď./.

Kód je pravidlo, podľa ktorého sa kóduje. Signál-kód vyvoláva naprogramovanú činnosť v organizme /napr. žiarovka vyvolávajúca slinenie je kódom pokrmu/. Signál-kód v medziľudskej komunikácii predstavuje slovo, reč. Reč je priamym kódom, pretože má bezprostredný vzťah k mysleniu.

Informácia plní dve funkcie: a/ zlepšuje orientáciu o vonkajšom svete prinášajúc poznatok, o ktorom sme nevedeli, t.j. znižuje stupeň neistoty; b/ reguluje správanie strojov, organizmov a človeka. Vzhľadom na to, že signál prijíma, dekoduje a interpretuje individuum, výpovede o objektívnych parametroch zodpovedajú individuálnemu hodnoteniu, v ktorom sa uplatňujú:

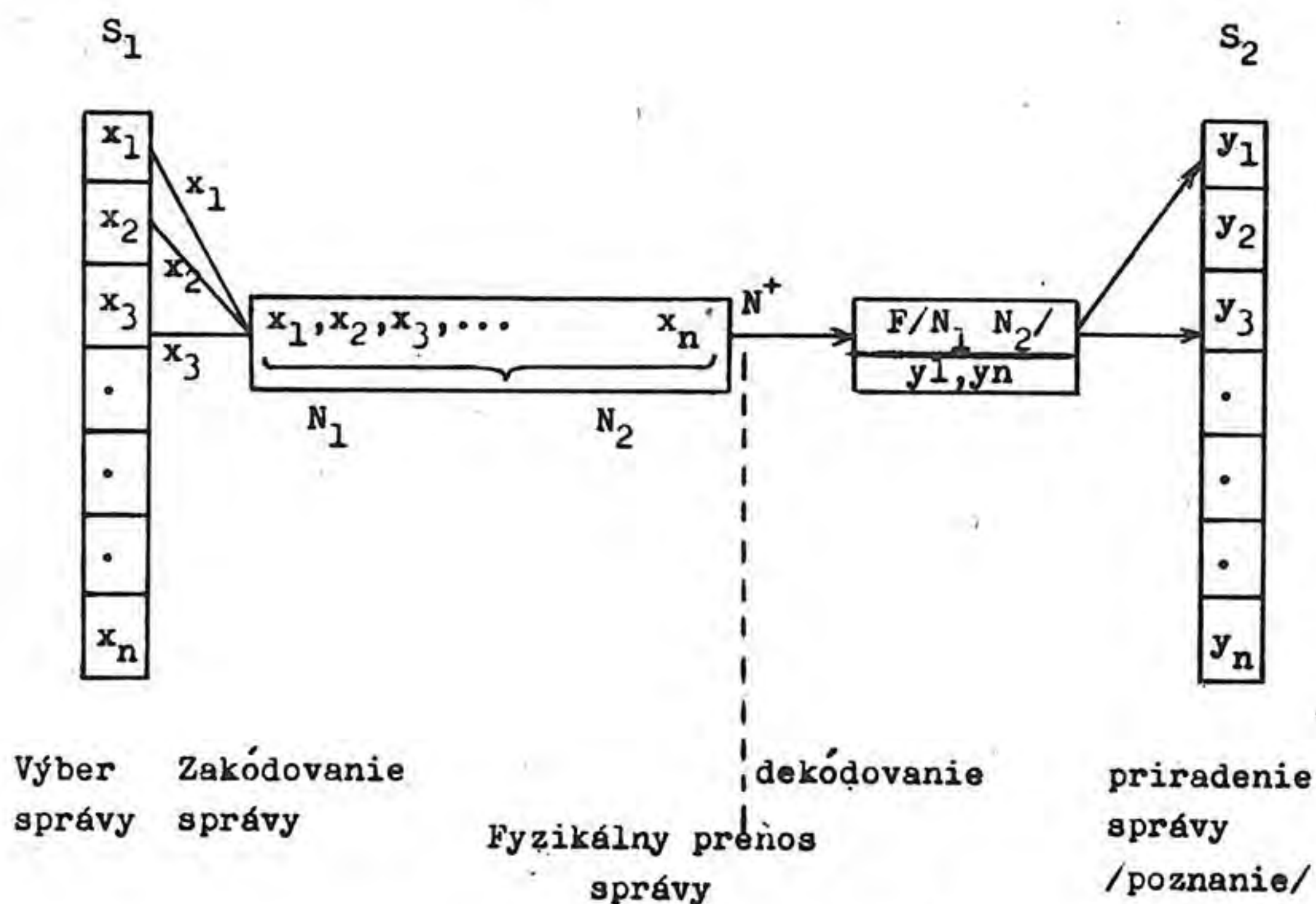
a/ všeobecné zákonitosti platné pre prácu analyzátorov /napr. optické klamy/; b/ získaná vnútorná organizácia správania /ustanovka/, postoje;

^x F.Klix rozlíšil 4 aspekty informácie zdelenia: 1. Metrický aspekt informácie usporiadaný počtom rozlíšiteľných stavov v určitom kvadrante. Pomocou teórie informácií metrický aspekt je ako forma entropie matematicky vyjadriteľný. 2. Štruktúrny aspekt obsahuje vzťahy, ktoré jestvujú medzi prvkami správy, ktoré pomocou teórie informácií možno formálne popísať, /napr. L.M.Vekker hovorí o signále ako o "štruktúrnej jednotke". 3. Sémantický aspekt sa vzťahuje na obsahový význam zdelenia pre prijímací systém. 4. Pragmatický aspekt obsahuje praktický význam zdelenia. Organizmické správanie zahŕňa všetky 4 aspekty informácií /Podľa G.Clauss: Wörterbuch der Psychologie. 1976, str. 245/.

c/ ciele, z hľadiska ktorých pristupuje individuum k prijímaniu informácie /napr. hľadisko použiteľnosti/.

V prenose informácií dôležitú fázu tvorí dekodovanie a spracovanie informácií a tvorba odpovede, ktorá môže zahrňovať aj určitú konkrétnu činnosť. Pri dekodovaní a spracovaní informácie základnú úlohu hrá priradenie prijatého kódu - príslušným stavom zdroja, pričom v celom procese sa využíva pamäť, t.j. tie informácie, ktoré predtým príslušný systém uskladnil.

Schéma prenosu informácií podľa
F.Klixa /1973, str.34/

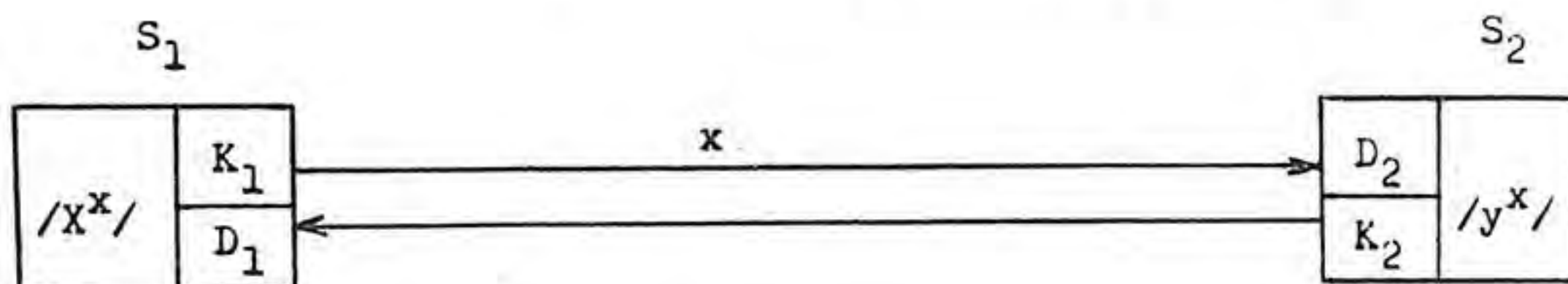

Vysvetlivky:

S_1 odosielateľ; S_2 príjemca; $x_1 \dots x_n$ označenie rozličných stavov zdroja podávajúceho informácie, preneseného do rozličných stavov signálu $N_1 \ N_2$ atď.
 N^+ nositeľ prenosu

S_2 systém prijímajúci informáciu. Signálne stavy $N_1 \ N_2$ atď. sú priradené určitým vnútorným stavom $y_1 \dots y_n$.

Schema výmeny informácií
medzi dvomi systémami S_1, S_2^x

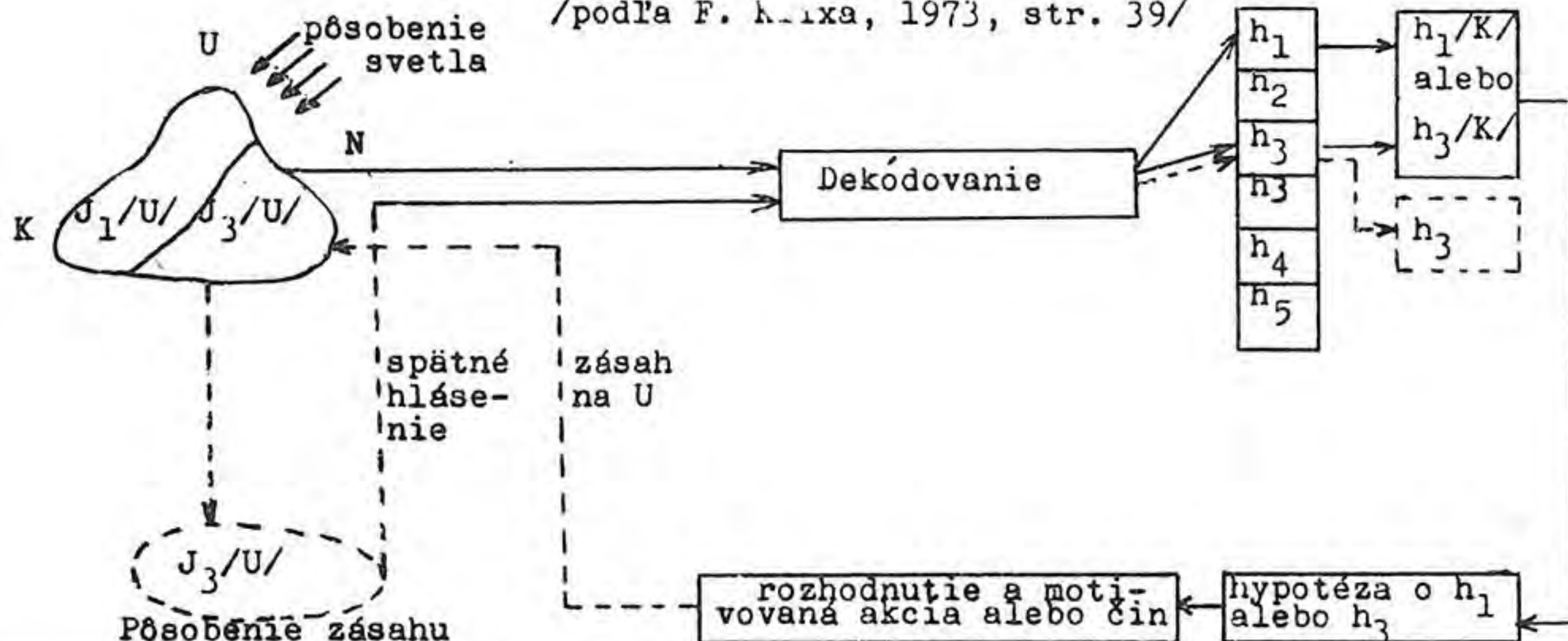

Vysvetlivka:

X^x - vnútorné nosné stavy sú kódované /K/ do signálov - /x/ - prijaté systémom S_2 a po dekódovaní /D/ - priradené vnútorným stavom systému $/y^x/$. Podobne prebieha spätné hlásenie systému výberom, kódovaním a prenosom stavu $/y^x/$.

Schéma získania poznatkov na základe výmeny informácií

/podľa F. Kuxa, 1973, str. 39/

Vysvetlivka:

$J_1 /U/ J_3 /U/$ - predstavujú intenzitu svetla, ktorá bola vyslaná telesom /K/ do prostredia U.

Dva svetelné lúče $N /J_1/.. N /J_3/$ tvoria recipročne pôsobiaci podnet. Dekódovanie vedie k dvom subjektívnym stupňom jasnosti h_1 a h_3 . Teleso K s dvomi

x/ Je len prirodzené, že odraz zahrňuje v sebe tvorbu psychického obrazu - ktorému je vlastná regulujúca funkcia - proces odrazu práve tak ako aj prenos informácií zo systému S_1 na systém S_2 je celistvý proces a slúži účelu daného systému, t.j. dekódovaniu a interpretovaniu informácie /pamäť, myslenie/, reguluje činnosť funkčného systému.

stupňami jasnosti je vnímané. Čo platí h_1 alebo h_2 ? Tvorí sa hypotéza v h_1 a h_3 ktorá vyvolá motivovanú akciu - teleso K je premiestnené. Pritom ako spätné hlásenie sa vyskytuje lúč jasnosti J_3 , ktorý vedie k určeniu stupňa jasnosti h_3 pre teleso /K/. Tým je správa prijatá na základe spätného hlásenia jednoznačne.

Uviedli sme niekoľko schém regulácie správania rozpracovaných v psychológii na ilustráciu najelementárnejších predstáv o výmene informácií medzi dvomi systémami, pretože znázorňujú formy formalizovania procesov začleňujúcich sa do prenosu informácií. Prirodzene tieto schémy sú veľmi jednoduché a nezahrňujú všetky zložky tu pôsobiace /napr. pamäť/, resp. nezahrňujeme tu ani najrozšírenejšie oblasti využitia v psychológii. Uspokojujeme sa podaním základných modelov, ktoré, ako sa domnievame, sú vážnym príspevkom k teórii psychickej regulácie. Pomocou týchto poznatkov je možná väčšia úroveň formalizovateľnosti a modelovania mnohých problémov, ktoré sú relevantné vzhľadom na náš problém psychoregulácie.

K a t e g ó r i a č i n n o s t i a p s y c h i c k á r e g u l á c i a

Okrem pojmu správanie v psychológii sa používa pojem činnosť. Základy na rozpracovanie kategórie činnosti položili klasici marxizmu-leninizmu zdôraznením - subjekto-objektových vzťahov; aktivity subjektu, významu ľudskej praxe, najmä spoločenskej praxe. Napr. K.Marx v Ekonomicko-filozofických rukopisoch z roku 1844 zdôraznil, že človek "je aktívna prírodná bytosť", v Tézach o Feuerbachovi odhalil ľudskú podstatu ako "súhrn spoločenských vzťahov", pričom hlavnú charakteristiku, druhovú charakteristiku človeka, pokladá za "vedomú životnú činnosť" /pozri c.d. str. 42/. V tomto myšlienkovom postupe Marx, Engels a Lenin kládli dôraz na prax. Činnosť ako filozofickú kategóriu začali systematicky skúmať asi pred 350 rokmi /Fichte, Schelling, Hegel/.

V posledných rokoch obrátila sa k tomuto pojmu pozornosť, najmä s rozvojom kybernetiky. Poľský filozof a sociológ T.Kotarbinskij formuloval základné myšlienky novej vedy o činnosti v tzv. "praxeológii", ktorá by sa mala interdisciplinárne zaoberať činnosťou^x. Činnosť ako filozofická kategória sa definuje ako aktivita subjektu zameraná na objekty, človeka treba skúmať ako subjekt činnosti /Kagan,N.S.: Ľudská činnosť, 1977, str. 33/ pričom pojmi subjekt a objekt sa označujú "opozično-súvzťažné kategórie, ktoré

^x Počas druhej svetovej vojny s rozvojom techniky, kybernetiky a pod. vznikli nové poznatky o regulácii systémov. V USA robili interdisciplinárny prístup k činnosti, ktorá by mala byť predmetom tzv. "behaviorálnych vied", a ten by sa zaoberal systemizáciou, matematickými modelmi regulácie systémov, pričom by mali byť využívané nové poznatky v rade behaviorálnych vied, psychológii, etnografii, lingvistiky a pod. V ZSSR pri Všeľvázovej psychologickéj spoločnosti zriadili kvôli systematickému výskumu činnosti Komisiu pre psychológiu myslenia a logiku /1958/. U nás jestvujú parciálne prístupy k tejto problematike, jestvujú prístupy z hľadiska rôznych disciplín, napr. psychológie, J.Linhart: Poznaní a činnosť, Praha 1976; z hľadiska sociologického: A.Siracký-K.Rychtář: Sociológia myslenia, 1976 atď.

vyjadrujú dva póly celostného a iba v abstrakcii deliteľného systému..." a v rozlíšení subjektu i objektu sa vyjadruje rozdiel medzi človekom a vonkajším svetom, ktorý determinuje správanie. Zásadne sa tu vychádza zo známeho Marxovho výroku: "Hlavným nedostatkom každého doterajšieho materializmu /aj feuerbachovského/ je, že sa predmet, skutočnosť, zmyslovosť poníma len vo forme objektu, čiže nazerania, no nie ako zmyslová ľudská činnosť a prax, nie subjektívne" /K.Marx, F.Engels: Nemecká ideológia, 1961, str. 13/. Kagan N.S. v tých súvislostiach vyzdvihuje Marxov pojem "zmocňovanie" /Aneigung/, ktorý označuje - zmocňovanie sa objektu subjektom /prakticky, teoreticky/. Z tohto hľadiska duchovne, kým polaritný pojem odcudzenie označuje to, že "objekt sa zmocňuje subjektu, zotročuje ho, zbavuje slobody ...". Kagan N.S. vyčleňuje v ľudskej činnosti 3 základné prvky: 1. subjekt, s ňou vlastnou aktivitou zameranou na objekt /subjekt/; 2. objekt, určený smerovaním aktivity subjektu /subjektov/; 3. aktivitu, vyjadrujúcu "osvojenie objektu subjektom", resp. nadviazanie komunikácie medzi nimi. /C.d., str. 38-39/.

V sovietskej psychológii od začiatkov jej formovania ako samostatnej vedy /napr. už Basov M.J. pokladá činnosť za základné psychologické kritérium, za štrukturálny útvar^x. Osobitnú pozornosť rozpracovaniu kategórie činnosti venovali poprední sovietski psychológovia L.S.Vygotskij, S.L. Rubinstein, nehovoriac o M.I.Sečenovovi a I.P.Pavlovovi.

Jaroševskij /1975, str. 375/ upozornil, že M.I.Sečenov prišiel s myšlienkou "interiorizácie ako premeny vonkajšieho predmetného konania na vnútorné neuropsychické "prostredie"; L.S. Vygotskij riešiac základný problém marxistickej psychológie, t.j. "akým spôsobom sa špecificko-historické podmienky vystupujúce v konkrétnych formách toho-ktorého "prostredia" stávajú hýbateľom individuálnej činnosti a jej vývinu..." /Jaroševskij M.G., 1975, str. 309/ rozpracovali dosiaľ novým spôsobom proces interiorizácie, t.j. premeny materiálneho na ideálne. Základnými myšlienkami tu boli Marxové výroky, podľa ktorých "ideálne nie je nič iné ako materiálne presadené do ľudskej hlavy"; resp. jazyk je "reálnym vedomím". Vygotskij vo svojej kultúrno-historickej teórii vychádzajúc z princípu historizmu ukázal, že ako má pracovný nástroj rozhodujúci význam v materiálnej výrobe, tak v psychickom vývoji človeka musia existovať nástroje duchovnej tvorby a týmto nástrojom je znak /reč, jazyk/. V dôsledku použitia nástroja duchovnej tvorby - jazyka, reči - všeobecnejšie znaku, dochádza k poľudšteniu psychiky; pretože znak /reč, jazyk/ vyznačuje sa sprostredkovaným vzťahom ku skutočnosti. Znak teda niečo odráža, niečo označuje, znak /slovo, jazyk, symbol/ stáva sa teda nástrojom psychického vývoja, znak je sprostredkujúcim článkom psychických procesov. Podľa toho činnosť človeka má dve stránky: vonkajšiu materiálnu /činnosť vo vonkajšom pláne/ a vnútornú, či ideálnu /tzv. činnosť vo vnútornom pláne/. Prechod od vonkajšej činnosti k vnútornej sa uskutočňuje

^x

Bližší rozbor z hľadiska historického pozri Jaroševskij M.G.: Psychológia v XX. storočí, Bratislava 1975, str. 344-400.

vrastaním materiálnej činnosti prostredníctvom znaku do ideálnej činnosti. Preto osobnosť človeka neurčujú iba biologické zákonitosti, ale zákonitosti spoločensko-historické. Proces "vrastania" či interiorizácie experimentálne overil a popísal P.I. Galperin. Významnou mierou otázku činnosti rozpracoval ďalej S.L. Rubinštejn, A.N. Leontiev a i.

S.L. Rubinštejn /1961, str. 224-229/ chápe činnosť ako vzájomné pôsobenie subjektu s okolitým svetom a existencia psychiky sa mu javí ako existencia procesu, ako činnosti; každý psychický proces pokladá za činnosť /mozgovú/ - pričom nestotožňuje proces s činnosťou, keďže "činnosť je taký proces, prostredníctvom ktorého dochádza k takému alebo inému vzťahu človeka k okolitému svetu..." Napr. na myslenie sa môžeme pozeráť ako na činnosť, keď vystupuje motivačná osobnostná stránka, t.j. vzťah k úlohám a problémom, ktoré rieši, kým ako proces vystupuje myslenie svojou procesuálnou stránkou /analýza, syntéza atď./. Ľudskú činnosť rozdeľuje podľa "produktu na praktickú /osobitne pracovnú/, ktorá vystupuje ako materiálna /jej výsledok je zmena materiálneho sveta/ a teoretickú alebo "ideálnu" /veda, umenie/. Obidve formy činnosti tvoria jednotu, pretože "teoretická činnosť sa vyčleňuje v osobitnú činnosť z pôvodne jedinej praktickej činnosti /c.d., str. 226/.

A.N. Leontiev /1966/ rozlišuje a/ činnosť, ktorú určuje jej cieľ a s ním spojený motív; b/ konanie vzťahujúce sa na určité časti činnosti; c/ operácie, t.j. spôsob prevedenia určitého úkonu. V novšom čase J. Lompscher podal sumárnu charakteristiku činnosti. Podľa Lompschera v každej činnosti možno nájsť tieto štrukturálne časti: ciele - ideálne anticipované výsledky; motívy - vnútorné pohnútky činnosti; zmysel - t.j. subjektívny význam predmetu činnosti; obsah - subjektívny odraz predmetu a podmienok činnosti; priebeh - operácie s obsahom, vykonanie ideálnych operácií s odrazmi; výsledky - upevnenie aktuálnych psychických obsahov činnosti /podľa G. Clauss, 1976, str. 525/.

Napokon Ancyferová považuje za činnosť tieto formy správania:

1. pri ktorých je určený cieľ, t.j. činnosť obsahujúca v sebe cieľ, ktorý ju determinuje, cieľ sa chápe ako "budúci výsledok činnosti", "anticipácia javí sa nevyhnutnou cieľovou praktickou a teoretickou činnosťou" /L.I. Ancyferová, c.d., str. 65/;

2. k ďalšej základnej charakteristike činnosti patrí: predmet činnosti - t.j. objekt či objekty, pomocou ktorých /ich zmenou, prispôbením/ možno dosiahnuť cieľ. Predmet činnosti zahrňuje v sebe - poznatky o predmete a prostriedkoch ako aj zručnosti a návyky človeka. Cieľ činnosti zahrňuje aj úlohu činnosti; úloha závisí od motívov /potrieb, želaní, záujmov/; dosiahnutie jedného cieľa môže byť výsledkom rôznych motívov. Cieľ teda "obsahuje v sebe istú motiváciu, vystupuje z hľadiska poznávania ako predchádzanie budúceho výsledku činnosti /c.d., str. 71/. Činnosť človeka zahrňuje všetky oblasti vo výrobe a spoločnosti.

Uvedené príklady sme uviedli na ilustráciu toho, aby sme ukázali /nie vyčerpali/, ako hlboko je činnosť ako kategória zakotvená v marxistickej filozofii a psychológii.

Vzhľadom na to, že činnosť chápeme ako súčasť kategoriálneho aparátu psychológie, je treba uviesť niektoré základné súvislosti.

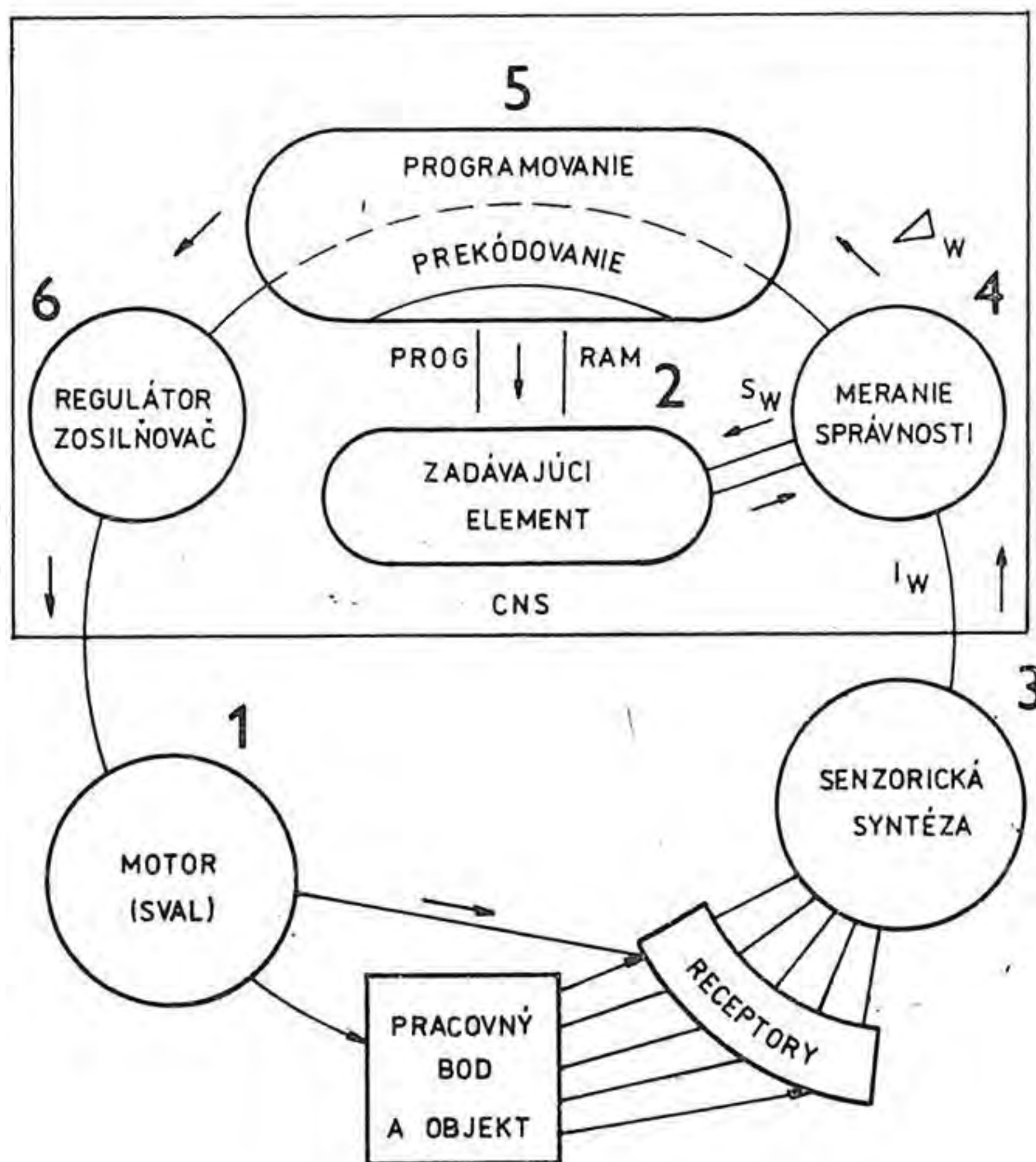
Predovšetkým kategória odrazu nie je mysliteľná bez kategórie činnosti: odraz vzniká v procese nervovej, neurohumorálnej činnosti, prostredníctvom nervovej sústavy. Epochálna myšlienka Ch. Darwina spočíva v tom, že ukázal zmysel funkcionálneho systému, t.j. jeho prispôsobivosť prostrediu; našiel mechanizmy - /reflexné/, a to inštinkty regulujúce organický systém vzhľadom na podmienky prostredia. Darwin súčasne ukázal cestu výskumu /ako sme uviedli, popísal inštinkt v objektívnej terminológii - v terminológii správania/.

Myšlienka nervizmu /Sečenov, Pavlov/ ukázala, že je nevyhnutné pre porozumenie správania chápať reflexnú reťaz ako celok, t.j. vidieť v nej persepčno-poznávací /signál/, regulačnú /funkcia signálu/- výkonný aparát schopný zabezpečiť adaptáciu organizmu.

U človeka, ako vieme, činnosť vystupuje už ako kategória spoločensko-historická, objavuje sa tu iná vyššia signalizácia - signalizácia skutočnosti na základe "signálu signálov", ako uvedomená zložka odrazu. Vzhľadom na ciele, ktoré sledujeme, veľmi výstižne vyjadril túto skutočnosť F. Klix. Podľa F. Klixa je podstatné poznať "dialektiku správania a informácie, správanie je regulované informáciou a na druhej strane správanie produkuje informáciu. Zdá sa preto zmysluplným chápať reguláciu ľudského správania ako proces výmeny informácií medzi človekom a jeho prostredím, predovšetkým sociálnym prostredím. V tomto procese si vytvára človek v sebe vnútorný obraz /Abbild/ prostredia, na základe ktorého orientuje svoje správanie. Tento obraz len s človeku vlastnou možnosťou uvažovať o svojom správaní /reflektieren/ robí ho schopným aktívneho vedomého vyrovnávania sa s jeho prostredím. Ľudské správanie je tým typicky aktívne a zamerané na jeho zmenu, a nie ako u zvierat na prispôsobenie sa" /G.Clauss c.d., str. 560/. V tomto prípade správanie sa používa ako synonymum činnosti.

Tento text netreba bližšie komentovať. Slúži nám súčasne ako prechod k ďalšiemu kroku: k modelovaniu regulácie t.j. názornému popisu regulácie činnosti. V modeloch nie je znázornená ani interiorizácia, t.j. premena materiálneho na ideálne, ani mechanizmus vzniku vedomia, ale v modeloch sú predovšetkým vyjadrené predstavy o mechanizmoch regulujúcich činnosť a správanie vôbec.

Uvedieme len najzákladnejšie modely znázorňujúce hypotetické modely regulácie činnosti.

Obr.č. 9

Bernštejnov model pohybovej aktivity

Osobitný význam v rozpracovaní problematiky vzťahu organizmus-prostredie sa pripisuje Bernštejnovi. Z nášho hľadiska jeho model regulácie /pohybovej aktivity/ je neobyčajne významným. Vcelku by sme chceli vyzdvihnúť aspoň niektoré dôležité myšlienky:

a/ Bernštejn vyzdvihol princíp aktivity a jej stupňovanie ako diferencujúce kritérium pre živé systémy od neživých systémov;

b/ v jeho modeli do popredia - okrem iného - vystupuje rozpracovanie problému modifikácie činnosti a jej korekcií vzhľadom na dosiahnutie žiadúcej /Sollwert S_w / hodnoty, resp. pre organizmus potrebnej budúcej adekvátnej činnosti;

c/ uvedené skutočnosti vo svojom modeli vyjadruje symbolmi I_w /Istwert - jestvujúca hodnota/; S_w /Solwert - hodnota, potrebná pre budúcnosť/; W - odchýlka medzi uvedenými hodnotami.

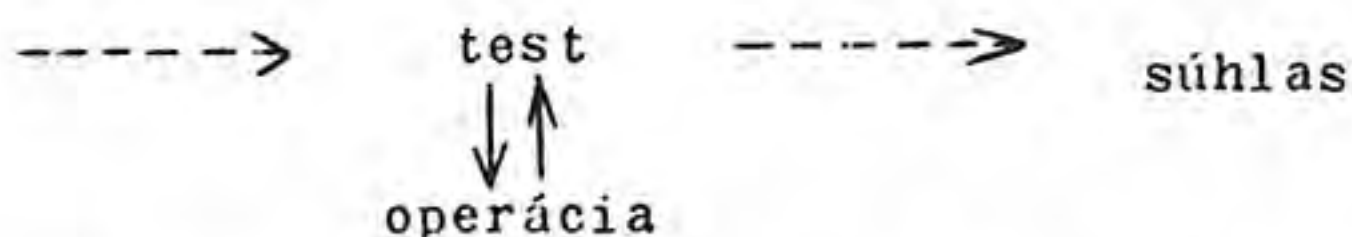
Uvedený príklad ukazuje, že Bernštejn do svojho modelu zamontoval nevyhnutnosti korekcie správania vzhľadom na želateľné správanie t.j. v situácii adekvátne správanie. Regulácia neživých regulačných mechanizmov - nevyhnutne vyžaduje tiež tento článok /termostat regulujúci teplotu v miestnosti/ - bez tohto článku regulácia nie je možná. Bernštejn uvedený fakt uplatnil pri roz-bore pohybovej aktivity;

d/ rozborom pohybovej aktivity priznal svalovému pohybu, podobne ako Sečenov, význam identifikovania objektívnej skutočnosti, t.j. jej význam vzhľadom na subjektívne prežívanie skutočnosti.

Viacerí autori najmä: G.A.Miller, E.Galanter, K.H.Pribram sú nespokojní so súčasným stavom behavioristickej teórie, preto venovali svoje práce tomu, aby sa medzera medzi poznaním /cognition/ a motorickým správaním prekonala. Hovorí, že "organizácia, konfigurácia jestvujúca vo vnímaní, jestvuje aj v správaní ako istý časový sled pohybov. Išlo by o to, ako zmapovať kognitívnu reprezentáciu do schémy činnosti".

V diele "Plán a štruktúra správania"^x usilujú sa túto medzeru prekonať. Keďže nemôžeme zachádzať do detailov, pokúsime sa aspoň schematicky opísať ich pokus. Vychádzajúc z toho, že v molárnom výskume správania sú zjavnejšie jeho konfiguračné vlastnosti; ďalej z toho, že správanie je organizované na viacerých úrovniach a má hierarchickú štruktúru, t.j. aj organizácia správania je hierarchickej povahy. Pojem hierarchickej organizácie umožňuje rozlíšiť molárnu jednotku správania ako stratégiu správania a molekulárnu jednotku ako taktiku správania. Keďže autori nechcú pracovať podľa princípu reflexného oblúka /old moster/, hľadajú nové riešenie /new moster/. V tomto novom riešení zavádzajú aj nové termíny: t.j. program správania /podobne ako program pre computer/, ktorý chápu ako hierarchický proces; môže kontrolovať poradie, v ktorom sa vykoná sled operácií /information - processing - languages"/; exekúcia /zahrnuje vykonávanie plánu subjektom, t.j. kontrolu sledu plánov uskutočňovaných operácií/, pričom exekúcia nemusí prejsť do otvorenej akcie; image /obraz/, ktorý obsahuje "všetko, čo sa organizmus naučil - hodnoty i fakty", alebo "akumulované, organizované poznanie". /Plán a image nie sú také kategórie, ktoré by sa vzájomne vylučovali./

Podľa toho jednotkou analýzy nie je reflex, ale IOTE /na základe kybernetickej hypotézy /Test-Operate-Test-Exit/, kde základným stavebným blokom je spätná väzba /feedback loop/. IOTE možno znázorniť takto:

Jednotka IOTE je zovšeobecnením a šípky by predstavovali alternatívy toku energie, informácie, kontroly - v zmysle schémy: testovať vstupnú energiu na základe organizmom prijatého /ustáleného/ kritéria; odpovedať, kým sa neod-

^x Vyšlo v ruštine v r.1964.

stráni inkongruentnosť v odpovedi; tým sa jednotka ukončí.

Podľa autorov TOTE hovorí, že sa utvorila organizujúca, koordináčna jednotka, je k dispozícii plán; TOTE tvrdí, že "operácie, ktoré organizmus robí, sú konštantne regulované výsledkami iných testov"; TOTE je vysvetlením správania vo všeobecnosti, preto symboly znázorňujúce S-R treba predefinovať; takisto aj posilnenie, keďže posilnenie sa nedá stotožniť so spätnou väzbou obsiahnutou v TOTE; celé posilnenie môže byť špeciálnym druhom spätnej väzby.

Ako vidieť v tomto novšom vývoji, hľadania odpovede na otázku, ako dochádza od poznania k akcii, uplatňujú sa už nové hľadiská, ktorých analógiu dávno predtým možno nájsť napr. v Anochinovej principiálnej schéme, aj keď tu badať aj iné aspekty. Z nášho hľadiska TOTE zahrnuje v sebe regulátor správania, ktorý je tu bližšie rozložený na jednotlivé zložky /program, image atď./. Pokus Millera, Galanteru a Pribrama nájsť novú, vyhovujúcu jednotku analýzy správania, založenú na výsledkoch lingvistiky a kybernetiky, je vážnym úsilím prekonať ustrnuté, mechanické, behavioristické koncepcie.

V súčasnosti jestvujú aj výhrady proti tomuto pokusu tzv. "subjektívnych behavioristov" prekonať priepasť medzi poznaním a správaním - plánom činnosti. U nás kritické poznámky k tejto teórii zhrnul J.Linhart /1976, str. 27/. "Podrobnejší rozbor však ukazuje, že G.A.Miller et al. nedoriešili otázku, ako je správanie plánom riadené. Analógia medzi programom počítača a plánom činnosti zostala v práci autorov mnohokrát len analógiou. Autori neobjasnili, ako v jednotke TOTE inštrukcie plánu konkrétne spúšťajú pripravené operácie. Otvorená zostala i otázka, či všetky operácie, ktorými sa realizuje ľudské konanie, sú vopred pripravené; aspekt tvorivej činnosti a formatívneho učenia nebol autorami prepracovaný. Nejasnosti zostali i vo vzťahoch medzi Obrazom a Plánom. G.A. Miller et al. označili pojmom Obraz tri rôzne javy: a/ predstavu o objektívnej situácii; b/ predstavu o priebehu budúcej činnosti; c/ predstavu o výsledkoch /cieľi/ činnosti. Táto zámena rôznych významov pojmu predstavy, na ktorých neprípustnosť poukážeme pri rozbere vnímania a anticipácie, vedie k rozporom pri výklade správania. Možno preto uzavrieť, že autorom sa síce podarilo objasniť niektoré aspekty regulácie správania, nie však riadenie celej činnosti a jednania človeka. Príčinu týchto nejasností vidíme v tom, že G.A. Miller et al. neinterpretujú pojem obrazu a plánu na základe kategórie odrazu objektívnej skutočnosti a kategórie činnosti, v ktorých dialekticko-materialistické východiská sme vyššie zdôvodnili.

Treba sa preto znovu vrátiť k základnej otázke, čo je jednotkou činnosti človeka a ako interpretovať jej hierarchickú organizáciu."

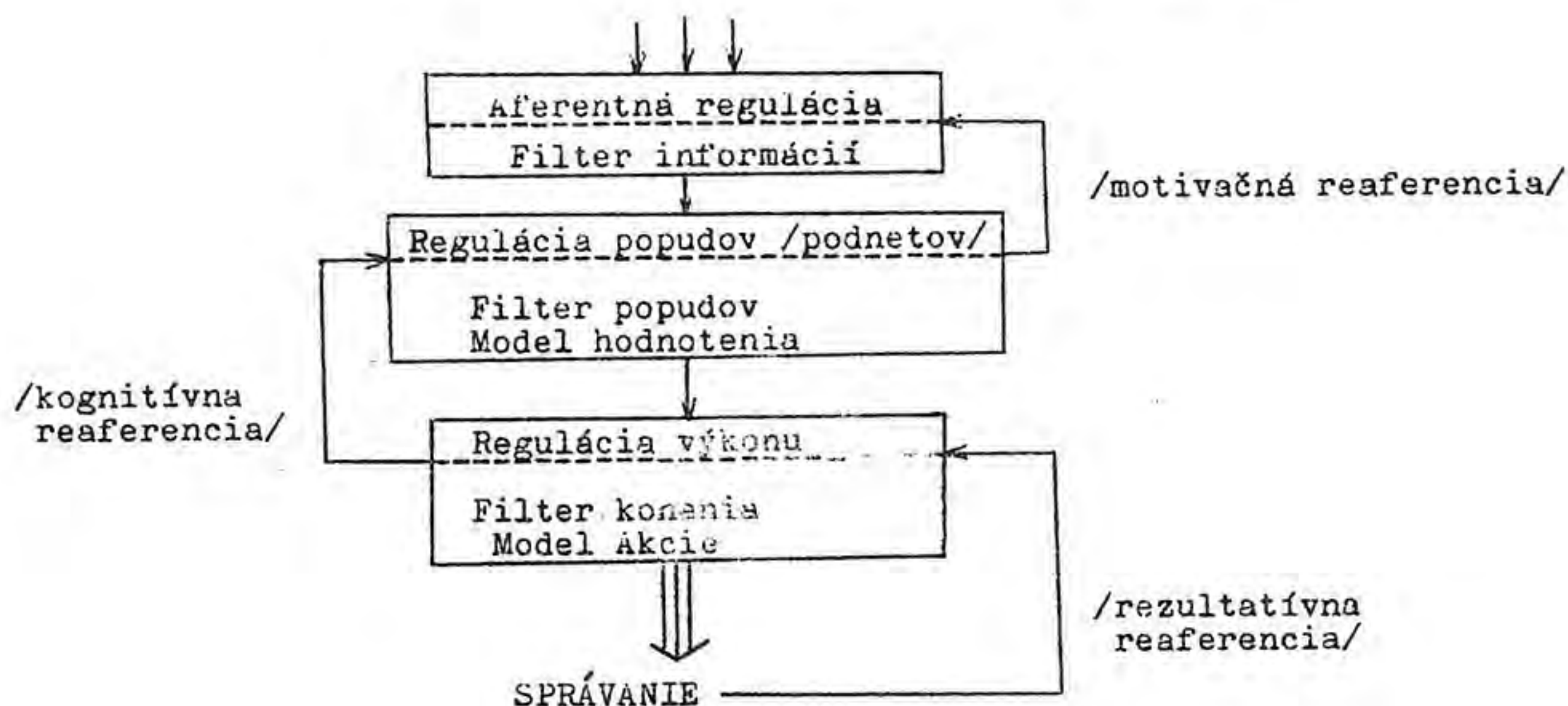
J.Linhart sa pokúsil sám načrtnúť vlastný model /pozri cit.dielo/. V súčasnosti práce na modeloch činnosti pokračujú ďalej. Ako ďalší príklad by sme chceli uviesť model M.Vorwerga. V NDR venuje sa značná pozornosť rozboru procesov činnosti.

Pri riešení činnosti osobnosti M.Vorwerg vychádza z aspektu interakcie

^x Kossakowski, A.: Untersuchungen zur Persönlichkeit und Ihrer Entwicklung. Fortschrittsbereiche und Studien. Berlín, 1.časť; Beiträge zur Entwicklung der Marxistisch-leninischen Psychologie in DDR.

osobnosti a prostredia, pričom za komplexnú funkcionálnu jednotku regulácie predpokladá: aferentnú, popudovú a výkonovú. Za základ všetkých týchto komponentov predpokladá centricitu osobnosti danú postojom, ustanovkou, ktorú chápe v zmysle gruzínskych psychológov: ako funkciu aktivity /produktivity/, selektivity, hodnotenia, ktorá sa zvyrazňuje v modeli očakávania, popudu a akcie. Ustanovka sa stáva elementárnou jednotkou regulácie konania.

Schéma cyklu správania podľa Vorwerga

Úrovne psychickej regulácie: aferencia, popud, vykonanie

Úrovne psychických funkcií: motivačná, kognitívna, rezultatívna aferencia

Úrovne psychického správania: očakávanie, zhodnocovanie, akčnosť

M.Vorwerg /1972, str. 51-52/ v ďalšom zámere skúmal tzv. "habituálne vlastnosti" osobnosti a ich vývoj rozlišuje tzv.: a/ konštitutívne znaky osobnosti, t.j. tie, ktoré sú relatívne najmenej ovplyvniteľné, ktoré však určujú formálny charakter priebehu psychických procesov /napr. osobitosti VNČ a podobne/; b/ komunikatívne znaky osobnosti, ktoré sú príznačné pre vzťahy človeka k svojmu prostrediu /vystupujúce vo forme dispozícií k reagovaniu, hodnoteniu a správaniu/. Ide tu o také znaky, ktoré vznikajú v dôsledku "konštitutívnych osobnostných podmienok ako vnútorný model konania" a činnosti človeka; c/ reflexívne znaky sú tie, ktoré charakterizujú vedomý vzťah človeka k životným podmienkam. Sú to znaky, ktoré odrážajú vnútorné osobitosti činnosti človeka. Tieto znaky charakterizujú vzťahy človeka k prostrediu na týchto úrovniach:

- vzťahy: organizmus - prostredie
- subjekt - objekt
- osobnosť - spoločnosť

Štruktúrálly model týchto vzťahov je nasledovný:

Vektorové označenie štruktúry osobnosti podľa M.Vorwerga

	konštitučné znaky	komunikatívne znaky	reflexívne znaky
vzťahy - organizmus - prostredie	Vektor 1	Vektor 2	Vektor 3
vzťahy - subjekt - objekt	Vektor 3	Vektor 4	Vektor 5
vzťahy - osobnosť - spoločnosť	Vektor 5	Vektor 6	Vektor 7

Schéma štruktúry znakov:

Vektor 1: Osobitosti vyššej nervovej činnosti
 Vektor 2: Dimenzie reakčnej pripravenosti
 Vektor 3: Dimenzie individuality
 Vektor 4: Fenomenálny parameter procesu
 Vektor 5: Dimenzie objektových vzťahov
 Vektor 6: Dimenzie rolového správania
 Vektor 7: Dimenzie obrazu seba

Uvedené Vorwergove predstavy dávajú ďalšie námety na rozpracovanie kategórie osobnosti. Z nášho hľadiska sú významné pre zapracovanie teórie ustanovky do modelu činnosti osobnosti.

Záver

Činnosť patrí k najzákladnejším znakom živých organizmov. Činnosť u vyšších organizmov je regulovaná nervovou sústavou, ktorá integruje a účelne reguluje správanie organizmov, t.j. zabezpečuje účelné prispôbovanie.

U človeka činnosť dosahuje najvyššiu zložitosť, prejavujúcu sa v tvorivej a spoločenskej činnosti.

Činnosť ako psychologická kategória obsahuje výroky o: utváraní "psychického obrazu" - signálu, kódu, signálu signálov, ktorý podľa úrovne /animálnej, ľudskej/ reguluje správanie - adaptívne /inštinktívne/, tvorivé /ľudské, vedomé/. Uvádzané modely činnosti ukazujú predstavy súčasných bádateľov o regulačných mechanizmoch správania. Úroveň ich zovšeobecnenia a empirického overovania je rôzna. Chýba ich syntetické spracovanie v rámci komplexnejšieho pohľadu na systém človeka, resp. jeho subsystém osobnosť.

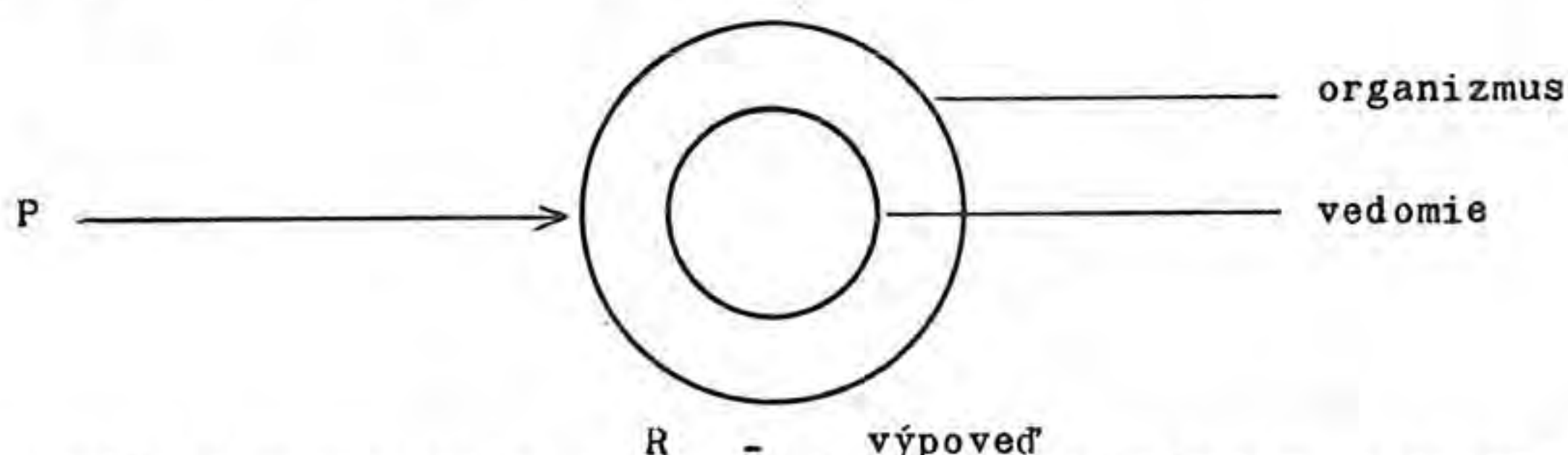
K a t e g ó r i a p s y c h i c k e j r e g u l á c i e a p r e d -
m e t p s y c h o l ó g i e

Naše úvahy o mieste psychickej regulácie v kategoriálnom aparáte psychologických vied chceme ukončiť preskúmaním možností využitia kategórie psychickej regulácie činnosti a správania vzhľadom na formuláciu predmetu psychológie. Predpoklady k tomuto postupu sme urobili už aj v iných prácach.^x

^x Pozri aj T.Pardel - J.Šoroš: Základy všeobecnej psychológie. Bratislava 1975.
 T.Pardel - J.Koščo: Predmet psychológie a systém psychologických vied, Bratislava 1975.
 T.Pardel: Obecná psychologie. Praha 1978.

Najbežnejšie sa psychológia definuje ako náuka o zákonitostiach psychiky, inokedy ako veda o prežívaní a správaní. Pritom sa, pravda, definujú aj pojmy: vedomie, prežívanie, správanie. Predtým sme poukázali na to, že tieto obsahy majú iný význam v marxistickej psychológii. Keďže otázka predmetu psychológie nie je dnes uzavretá, pokúsime sa v schematickej podobe zrekapitulovať to hlavné, čo bolo urobené a načrtnúť nové možnosti definovania predmetu našej vedy ako možný príspevok k tomuto problému.

Nijako nemožno znižovať skutočnú poctivú prácu, ktorá sa v tom smere vykonala. Veď už prvý koncept, ktorý sa stal základom experimentálneho skúmania psychologických javov, bol epochálny:

Umožnil rozsiahly experimentálny výskum v oblasti psychofyziky, pocitov, vnemov, atď.

Druhý nevyhnutný krok urobili behavioristi. Ich model, skonštruovaný na báze S-R resp. S-O-R v predmete psychológie, predpokladá chápať správanie /R/ ako funkciu S a O premenných, čiže $R = f(S, O)$. Skúmanie založené na tomto modeli viedli celé generácie psychológov, najmä anglosaských, k zdôrazneniu kvantifikácie a objektivizácie poznatkov. Je len samozrejmé, že tento model založený na pôvodných úvahách J.B. Watsona, prešiel kritikou neobehavioristov, ktorí už viac venovali pozornosť O premenným /Tolmanove vmedzerené premenné, model TOIE "subjektívnych behavioristov" a podobne/.

Po druhej svetovej vojne behaviorizmus začal intenzívnejšie prenikať do Európy. Pravdaže aj tu oproti tomu vzniká opozícia. Na jednej strane odmietanie chápať predmet psychológie ako správanie /W. Traxel/, na druhej strane dochádza k revízii základného behavioristického vzorca $R = f(S, O)$. Popredný francúzsky psychológ P.Fraisse pokladá schému S-O-R za neprimeranú pre humánnu psychológiu z dvoch zásadných dôvodov:

- predmetom psychologického bádania je osobnosť človeka, preto symbol O /organizmus/ je nevyhovujúci, a treba ho nahradiť symbolom P /personalité - osobnosť/;
- treba odmietnuť mechanické chápanie vzťahov medzi stimulom a osobnosťou vzhľadom na aktivitu týchto vzťahov, čo treba zvýrazniť vo vzorci: $P \rightleftharpoons S$.

Potom základný psychologický vzorec bude znieť: Reakcia je funkciou osobnosti a situácie, čo možno vyjadriť nasledovne: $R = f(P \rightleftharpoons S)$ a dodať, že osobnosť sa chápe ako psychická integrácia biologických a socialno-kultúrnych faktorov.

P.Fraisse zrejme vychádza z bohatej francúzskej psychologickej tradície, o čom svedčí táto charakteristika P.Janeta: "Aby sme psychológiu správania mohli aplikovať na ľudí, treba nielen urobiť miesto vedomiu, ale pokladať ho aj za zložitost' činu, ktorá sa prikladá nad elementárne formy správania, pričom pri opise týchto foriem správania nezabúdame na ich vyššie formy ..."

K týmto slovám P.Fraisse poznamenal: "Tak si P.Janet ušetril Watsonovskú obchádzku a jeho psychológia správania anticipovala modernú psychológiu, ktorá na vysvetlenie činov integruje v schéme správania aj vplyv situácie a vplyv vedomia i nevedomých reakcií jednotlivca na túto situáciu, ktorú pozorovateľ alebo experimentátor postihuje" /P.Fraisse, 1967, str. 41/.

Ak vychádzame z myšlienok, ktoré sme v predchádzajúcich statiach rozvinuli, a ako sme ukázali aj v iných prácach, uplatnenie dialektického a historického materializmu predstavuje kvalitatívne novú etapu psychologického myslenia, ktoré nevyhnutne musí riešiť aj otázku predmetu psychológie. Dokladom toho je diskusia k predmetu psychológie, ktorá sa z času na čas vynára.

Otázka predmetu psychológie nie je uzavretá, preto sa nazdávame, že kategória psychickej regulácie poskytuje možnosť novšieho posúdenia problému. Vzniká preto otázka, v čom bude treba vidieť ďalší krok v spresňovaní predmetu psychologického bádania.

Základný krok k formulácii predmetu psychológie, ktorý urobili sovietski psychológovia, spočíval v týchto formuláciách: Psychológia je veda o psychických javoch, ktoré sú funkciou mozgu, odrazom objektívnej skutočnosti. Takáto formulácia bola možná už na základe Leninovej teórie odrazu. Videli sme, že viacerí sovietski psychológovia /S.L.Rubinštejn, P.I.Galperin, B.F.Lomov a iní/ venovali pozornosť ďalšiemu rozboru teórie odrazu a v zmysle aktívneho poňatia odrazu stanovili, že aktivita psychického obrazu /sprostredkovaného psychickou štruktúrou osobnosti, t.j. kognitívnymi a afektívnymi procesmi a stavmi/ spočíva v jeho regulatívnej funkcii vzhľadom k správaniu a činnosti človeka.

Je pozoruhodné, že súčasná prírodoveda došla k zdôrazneniu aktivity u organizmov vôbec. Napr. známy zástanca teórie systémov L.Bertalanffy /1972, str. 126-128/ hovorí, že pre človeka z hľadiska teórie systémov sú príznačné tieto aspekty: "Po prvé, fyzikálny /či fyziologický/ organizmus sa javí ako vysoko špecifická organizácia s charakteristikami: adaptácia, diferenciácia, cieľovo zameraná činnosť, závislosť od budúcich udalostí, funkcia pamäti a pod." Organistické správanie sa javí ako raciomorfické, "prebiehajúce akoby riadené vedomým rozumom, hoci to celkom iste nie je tak ...".

Po druhé, je to teória "mysliacich, kalkulujúcich, regulujúcich a cieľ hľadajúcich strojov". Podľa neho "stroje tohto typu sú súčasťou oveľa širšej triedy, nazvanej "všeobecným systémom", ktoré vykazujú vlastnosti, ako je hierarchická organizácia, centralizácia, súťaž a pod., a opäť platí pre fyziologické aj pre psychické udalosti."

Ďalším neobyčajne dôležitým aspektom je aktivita systému. "Aktivita je

dôsledkom toho, že organizmus je otvorený systém, schopný udržať sa odlišne od rovnováhy a spotrebovať existujúce potenciály. Preto môže konať spúšťaním podnetov alebo spontánnymi pohybmi. Biologické, neurofyziologické, etnologické a psychologické dôkazy svedčia o tom, že spontánna aktivita je primárna a podnet - odpoveď /reflexný oblúk v jednoduchom prípade/ - je regulačným mechanizmom, ktorý stojí nad ňou". Významné je, že sa už podarilo vo vede prekonať mechanistické názory na organizmus tým, že sa objavila aktivita bunky, aktivita organizmu ako otvoreného systému, ukázala sa neživotnosť S-R teórie, ako aj psychoanalytického homeostatického modelu v psychológii. Charakter aktivity vysokoorganizovanej hmoty odhalila už dávno Leninova teória odrazu. Súčasťou tejto teórie je tvrdenie, že odraz nie je pasívny, zrkadlový, ale aktívny.

Ak z týchto všeobecných úvah prejdeme k predmetu psychologického bádania, potom môžeme povedať, že predmetom psychologických vied je psychická regulácia činnosti a správania, v ktorej nachádza svoj výraz aktivita odrazu. S takýmito formuláciami predmetu psychológie sa už dnes stretávame u viacerých autorov. Napr. Petrovskij hovorí o psychickom jave ako ustavičnej regulácii činnosti. Takýto postup pokladáme za významný, pretože prispieva ku konkrétnej charakteristike psychických javov ako regulátorov činnosti a správania, v ktorom vznikajú a prejavujú sa.

Aktivitu psychického odrazu treba vidieť na dvoch stranách:

- a/ pri vstupe, t.j. pri vzniku psychického obrazu;
- b/ pri výstupe, t.j. v tom, čo psychický obraz robí, čiže v jeho regulujúcej funkcii.

Osvetlime si otázku bližšie.

V procese odrazu ako vlastnosti vysokoorganizovanej hmoty vzniká psychický obraz na základe transformácií fyzikálnej energie a jej výsledok vedome prežívame ako psychický "obraz", ktorý zabezpečuje "obraz sveta" /poznávanie/ a "obraz seba" /prežívanie, resp. poznávanie a prežívanie "pre seba a život"/. Miller, Galanter a Pribram /1960/ chápu obraz /image/ ako "akumulujúcu organizáciu poznania a zážitku, ktorý má organizmus o sebe a svete; obsahuje všetko, čo sa organizmus naučil, hodnoty a fakty". Psychický obraz môže byť na úrovni prvej a druhej signálovej sústavy.

K tomu treba dodať, že signál síce kopíruje vlastnosti zdroja, ale vzniká v aktívnej činnosti človeka, a preto nie je obyčajnou kópiou, nie je zrkadlovým, ale subjektívnym obrazom, t.j. náleží istému subjektu, je podmienený aj subjektívnymi charakteristikami, napr. vekom, kapacitnými zložkami, hodnotami. Inak povedané, objektívna skutočnosť "sa lomí" na vnútornom prostredí, ktoré pôsobí ako filter, uplatňuje sa tu selekcia, hodnoty /protiklady, jestvujúca hodnota - želaná hodnota/. Ak ukážeme napr. obraz kruhu dieťaťu v predškolskom veku, povie, to je koliesko, no žiak už označí obraz za kruh.

Pri transformácii zdroj - ~~signál~~, signál vystupuje ako kopírujúci "obraz"

aj ako kód vo forme znaku, reči. Prechody sú tu veľmi zložité a mnohé odhaľuje teória interiorizácie, ktorá rieši vzťahy prechodu "plánu vonkajšej činnosti" /materiálnej alebo materializovanej/ na "plán vnútornej činnosti" - činnosti psychickej, a v týchto transformáciách má základnú úlohu slovo - reprezentácia signálu vo forme znaku. Obraz /sveta a seba/, keďže vzniká v aktívnej činnosti človeka, je vždy závislý od možností činnosti človeka. Obraz utvárať a vzhľadom na budúcnosť ho aj meniť /časová dimenzia je jednou zo základných v humánnej psychológii/, čo znamená zdokonaľovať ľudskú činnosť, zdokonaľovať svet a seba. V tomto vystupuje psychický obraz ako regulátor, organizátor a anticipátor /reguluje a je regulovaný/. Ak si všimneme aktivitu odrazu na strane výstupu, vidíme, že jeho aktivita spočíva v tom, čo obraz robí, čo možno vidieť z výslednej činnosti v správaní. Tu vystupuje v úlohe regulátora činnosti /Rubinštejn, Lomov a pod./.

Keď spojíme výsledky týchto úvah so Sečenovovou koncepciou psychiky ako stredného článku senzomotorickej reťaze, pridáme k nasledovnej formulácii psychológie: psychológia je náuka o zákonitostiach psychickej integrácie a regulácie činnosti a správania. Organizmus, resp. v humánnej psychológii osobnosť, chápeme ako hierarchicky organizovaný systém regulácie a u človeka sebaregulácie, pričom psychická regulácia a integrácia predstavujú najvyšší stupeň a úroveň. Tým sme všeobecné úvahy o psychickej regulácii posunuli k formulovaniu predmetu psychológie. Naším formuláciám je najbližšia definícia psychológie A.V.Petrovského /1970, str. 18/, podľa ktorej psychológia je náuka o "faktoch v mozgu, na základe a pomocou ktorého sa uskutočňuje regulácia činnosti, o zákonitostiach a mechanizmoch psychiky ako utváraného obrazu činnosti, ktorá má u človeka osobnostný charakter".^x

V tomto zmysle akákoľvek činnosť a správanie človeka predpokladá:

a/ proces odrazu objektívnej skutočnosti mozgom, ktorého výsledkom je subjektívny psychický obraz. Proces vzniku a tvorby odrazu si subjekt neuvedomuje, ale uvedomuje si výsledok - psychický "obraz", "pole", ktoré vzniká v činnosti človeka. Psychický obraz subjektu sa uskutočňuje vo forme pocitov, vnemov, predstáv, myslenia a pod. V tom zmysle, podľa možností individua, je aj objektívny /odráža objektívnu skutočnosť/, zahrnuje nielen obsah, ale aj prežívanie obsahu, t.j. zložku emocionálno-motivačnú;

b/ odraz, psychický obraz je aktívny, vzniká "lomom", t.j. vystupuje v úlohe regulátora činnosti a správania, prejavuje sa na úrovni gnostickej a motivačnej.

c/ psychický obraz ako regulátor /vzhľadom na osobnosť - tvorí najvyššiu úroveň regulácie / zabezpečuje integráciu správania a činnosti, ktorá dáva individuálnu pečať celému správaniu osobnosti.

^x Iste od našich prvých formulácií o psychickej regulácii prišli už aj ďalší autori k týmto uzáverom, prirodzene, s rôznymi variantami a možnými zlepšeniami. Prvý raz sme tieto myšlienky predniesli v r.1963.

Ak si uvedené spojíme, vynára sa ďalšia otázka: každý živý organizmus, teda aj človek, je samoregulujući systém. V čom potom tkvie špecifikum psychickej regulácie správania človeka? B.Lomov za špecifikum psychickej regulácie správania určil jej gnostický /gnosis gr. - poznanie/ charakter. Ak človeka chápeme ako bio-psycho-sociálnu bytosť, pre ktorú je príznačná "vedomá životná činnosť" /K.Marx/, potom špecifikom psychickej regulácie je nielen aktívna predmetná činnosť a jej tvorivé pretváranie podľa potrieb človeka, ale aj spoločenská činnosť a jej pretváranie a v súvisi s tým ~~menenie~~ a utváranie seba samého ako osobnosti, všestranne rozvinutej osobnosti. Tak potom človek vystupuje aj ako produkt a tvorca histórie spoločnosti.

Na základe povedaného by sme mohli Lomovovu charakteristiku psychickej regulácie doplniť a jej špecifikum vidieť v gnostickej a anticipačnej činnosti, ktorá tematicky štrukturuje prežívanie a správanie človeka.

II

PROBLÉMY FYLOGENÉZY A ONTOGENÉZY LŮDSKEJ PSYCHIKY

A. VÝVOJ PSYCHIKY A VZNIK ĽUDSKÉHO VEDOMIA

1. Ú v o d

Najvyššia vlastnosť vysokoorganizovanej hmoty - ľudského mozgu - odrážať skutočnosť v podobe vedomých pocitov, vnemov, myšlienok, je výsledkom dlhého a zložitého vývoja organizmov. Základným východiskom pri posudzovaní vývoja psychiky je predpoklad, že vlastnosť odrazu v najjednoduchšej podobe sa prejavuje v raných vývojových stupňoch. Za základ vývoja psychiky ako odrážajúcej vlastnosti hmoty sa pokladá dráždivosť. Vývoj dráždivosti sa spája najmä s vývojom organizmov a nervovej sústavy. Tento vývoj prebiehal vo fylogénéze a opisuje ho biológia. Dnešný človek sa rodí ako organizmus - species homo sapiens, ale len rastom a vývojom sa stáva osobnosťou. Tento proces prebieha v ontogenéze a je predmetom ontogenetickej psychológie.

Na istom fylogenetickom stupni sa utvorili predpoklady pre vznik a vývoj človeka. Vývoj človeka ako biologického druhu sa nazýva antropogenéza /antropos - gr. - človek/. V procese antropogenézy sú pre vývoj človeka príznačné dve obdobia: hominizácia a sapientizácia.

Obdobie hominizácie prebehlo v starších štvrťohorách. V tomto období sa v starom svete uskutočnili kvalitatívne zmeny, ktoré viedli ku vzniku opico-človeka. V štvrťohorách dochádza k ochladeniu. Pralesy, v korunách ktorých žili ľudoopice, začali ustupovať. Vystriedala ich lesostep. Niektoré ľudoopice sa prispôbili novým podmienkam. Prešli k životu na zemi. Postupne začali na pohyb používať končatiny, čím dochádza k vzpriamenej chôdzi. Telo sa vzpriamuje a predná končatina sa môže vyvíjať do podoby dnešnej ruky človeka, univerzálny nástroj práce a poznávania. Postupne s tým sa prechádzalo aj k mäsitej strave. Nový spôsob života sa prejavil v morfológických zmenách a intenzívnom rozvoji mozgu a nervovej sústavy. Hominizácia nastala asi pred 10 miliónmi rokov a opico-človek vznikol asi pred 1,5 miliónmi rokov.

V procese sapientizácie /sapientia - lat. rozum/ sa opico-človek stáva menej závislý od prírody. Začína používať ruku ako pracovný nástroj. Žije v tlupách a pri práci vzniká nová potreba dorozumieť sa. Tak vzniká artikulovaná reč, reč ako nástroj rozvoja duševnej činnosti, na základe ktorej vzniká ľudské vedomie, myslenie. Opico-človek sa začína súčasne formovať aj vplyvom nových spoločenských a sociálnych vplyvov, a tak vzniká species: homo sapiens fossilis /predveký človek - tvor rozumový/. Človek v historickom vývoji prechádzal týmito štádiami: živočíšni predchodcovia človeka - Australopithecus; opico-človek Pithecanthropus; pračlovek - neandertálec; predveký človek - homo sapiens fossilis.

Fylogénéza a antropogenéza, prebiehajúce milióny rokov, sa uskutočnili v ustavičnej interakcii organizmov s prostredím. Nažive sa udržali len organizmy, ktoré sa vedeli prispôbiť životným podmienkam, udržať jednotu organizmu a prostredia. V tom smere základnú úlohu - biologického regulátora má nervová sústava a jej vývoj.

Najnižšou formou nervovej sústavy je sieťová alebo difúzna nervová sústava. Skladá sa z nervových vlákien rovnomerne rozptýlených po celom organizme. Tento typ nervovej sústavy ešte nemá ústredie. Sieťová nervová sústava reaguje na priame pôsobenie /dotyk/ podnetu. Podráždenia v elementárnej podobe vyvolávajú elementárne pocity, odrážajúce niektoré vlastnosti predmetov, najmä tepelných a chemických. Vyskytuje sa u mechúrnikov /napr. medúza nezmar/.

Ďalší vývojový stupeň predstavuje uzlová nervová sústava, ktorú už charakterizuje zoskupenie nervových buniek do uzlov, ganglií. Najväčšie sú v prednej časti tela. Tieto uzly sa navzájom spájajú. Vyskytuje sa u červov, článkovcov, hmyzu.

Uzlová, gangliová nervová sústava má už zaprogramované vrodené schémy správania, tzv. inštinkty alebo nepodmienené reflexy. U niektorých druhov hmyzu /napr. včiel, mravcov/ umožňujú vysokodiferencovanú činnosť nielen výrobnú /utváranie plástov, medu/, ale aj "sociálnu" /utvorenie inštinktívne zorganizovaného spoločenstva s presne vymedzenými úlohami členov spoločenstva a obradmi/. Tu sa dosahujú najdokonalejšie formy inštinktívneho správania. Na tejto úrovni možno badať utváranie individuálnej skúsenosti, utváranie podmienených reflexov.

Trubicová nervová sústava sa začala vyvíjať počnúc stavovcami. Ako biologický regulátor je vybavená senzorickým a efektorným systémom, uloženým na povrchu organizmu. Senzorický a efektorný systém umožňuje analýzu prostredia, prispôbovanie sa, spracúvanie informácií z ústredia, kontrolu a rozhodovanie.

Trubicová nervová sústava sa vyvíjala špecializáciou periférnych senzorických a efektorných orgánov, centralizáciou, t.j. vývinom ústredia biologickej regulácie a integrácie správania. Analogický vývin prebiehal v mozgu kortikalizáciou a špecifikáciou mozgových ústredí.

Takáto centralizácia a špecializácia umožňuje vyšším organizmom vykonávať najzložitejšie druhy podmienenoreflexnej činnosti; umožňuje rozsiahle možnosti nadobúdať individuálnu skúsenosť, čo obdivujeme u cvičených /drezúra/ zvierat. Na vyšších stupňoch zoologického rebríčka a u primátov sa vyskytuje už zložitá psychická činnosť: pocity, vnemy, predstavy a konkrétne formy myslenia. Pozorujeme aj emocionálne stavy, povahové vlastnosti /útočnosť, utiahnutosť/ a pod. U niektorých druhov možno pozorovať už dobre vyvinutú pamäťovú zložku, ako aj dorozumievanie /u paviánov narátali až 30 zvukových signálov príznačných pre vyvolanie istej špecifickej činnosti/.

Š t á d i á v ý v i n u p s y c h i k y v o f y l o g e n é z e

Fylogenetický vývoj psychiky ako formy odrazu v organickom svete, uskutočnil sa v procese vývoja organizmov, osobitne nervovej sústavy. Základné princípy tohto vývoja z hľadiska biologickej evolúcie popísal Ch. Darwin. Proces antropogenézy z hľadiska spoločensko-historického sformulovali K. Marx a F. Engels. V procese fylogenézy sa rozoznávajú určité typické vývojové štádiá, pre ktoré sú príznačné anatomicko-fyziologické štruktúry, vývoj nervovej

sústavy, spôsob životnej činnosti daného funkcionálneho systému. Vcelku rozlišujú sa tieto štádiá vývoja psychiky a správania /A.N.Leontiev, 1966/: elementárnej senzorickej psychiky, perceptívnej psychiky a štádium intelektu.

Stručná charakteristika jednotlivých štádií:

Štádium elementárnej senzorickej psychiky. Pre každé štádium je príznačná určitá forma prispôsobovania sa životným podmienkam, ktorá je nevyhnutnou podmienkou pre zachovanie daného funkčného systému určitého druhu. Štádium elementárnej senzorickej psychiky je charakteristické postupnou diferenciáciou najjednoduchšej nervovej sústavy, vznikom špecifických senzorických aparátov, ktoré sú už schopné odrážať jednotlivé vlastnosti javov vonkajšieho prostredia a na tom základe regulovať správanie. Základnou podmienkou senzoriky je dráždivosť nervovej sústavy voči určitým vplyvom prostredia. Charakteristická forma činnosti na tomto stupni vývoja spočíva v tomto: činnosť živočíchov /počnúc nálevníkmi, červami a pod./ je veľmi elementárne spojená s biologickými funkciami, preto aj ich ustrojenie odrážať okolie je elementárne, t.j. spočíva v dráždivosti a reaktívnosti na tie izolované vplyvy, ktoré sú spojené s prijímaním potravy, na iné podnety buď nereagujú alebo ich reakcia je záporná. S postupným vývojom a anatomicko-fyziologickou diferenciáciou vyvíja sa nervová sústava a diferencuje sa činnosť. Tak napr. u červov sa už koncentrujú svetlocitné bunky na hlavovom konci, postupne vytvárajú svetlocitný aparát umožňujúci už vnímať pohyb. S týmto vývojom súvisí na jednej strane vytváranie nervovej sústavy, ktorá preberá koordináciu vyvíjajúcich sa orgánov pohybu. Sietová nervová sústava /napr. u medúzy/ je spojená so svalmi prostredníctvom pohybových buniek a tak dochádza k pohybu. Neskôr ako u hmyzu dochádza k zhluku ganglií /tzv. centrálné ganglie/, ktoré umožňujú už zložitú koordináciu činnosti, zodpovedajúcu aj zložitým nepodmieneným reflexom, vrozeným programom činnosti. Tento vývoj vrcholí v inštinktívnej činnosti a jej organizácii u mravcov a včiel.

Štádium perceptívnej psychiky. A.N.Leontiev /1966, str.146/ charakterizuje toto štádium "schopnosťou odrážať objektívnu skutočnosť v podobe vecí a nielen v podobe jednotlivých elementárnych pocitov". V súvisi s tým mení sa aj štruktúra činnosti, pre ktorú je príznačné to, že nezodpovedá len jednotlivým vplyvom, ale tým podmienkam činnosti, v rámci ktorých pôsobia špecifické podnety - predmety činnosti, čiže obsah činnosti nemá len vzťah napr. k potrave, ale aj okolnostiam ako sa k nej dostať /obísť, preskočiť prekážku a podobne/. Štruktúra činnosti zodpovedajúca podmienkam, v ktorých vystupuje určitý predmet, sa nazýva operácia. Táto forma činnosti sa osobitne rozvinula u stavovcov, najmä s prechodom k suchozemskému životu. Rozvoj činnosti súvisí s diferenciáciou a špecializáciou orgánov organizmu, ďalším vývojom nervovej sústavy, najmä rozvojom kortikalizácie. Vytváranie psychického obrazu vecí a javov vonkajšieho sveta, ako vieme, nie je súhrnom pocitov, t.j. súhrnom odrazu ich jednotlivých vlastností, ale novou kvalitou súvisiacou s rozvojom činnosti organizmov. Vytváranie vnemových kvalít súvisí s vývojom mozgu a vytváraním integračných ústredí, ktoré zabezpečujú stále presnejší odraz vonkajšieho sveta, a tým aj presnejšiu a diferencovanejšiu reguláciu činnosti.

Štádium intelektu. Sme svedkami toho, že evolúcia organizmov prekročila úroveň regulácie správania na základe perceptívnej psychiky a dosiahla najmä u druhov stojacich na najvyšších priečkach zoologického rebríčka regulácie správania prostredníctvom intelektu. Tento vývojový stupeň bol umožnený ďalšími anatomicko-fyziologickými zmenami v stavbe organizmov a najmä v rozvoji mozgovej kôry, kde vidíme ďalší rozvoj najmä frontálneho laloku. Inteligentné správanie bolo skúmané a popísané na antropoidných opiciach, psoch a podobne. Výskumy v tomto smere konali: W. Köhler, Ladygina-Kotsová a iní. Napriek mnohým sporným otázkam prispeli tieto pokusy k osvetleniu "stropu" inteligentného správania u zvierat.

Intelligentné správanie u zvierat vyznačuje sa týmito charakteristickými črtami /podľa pokusov s antropoidnými opicami/:

a/ k riešeniu úlohy dochádza bez predchádzajúceho učenia, po mnohých nezdaroch. W. Köhler túto skutočnosť vysvetľoval vhladom. Napr. opica po mnohých pokusoch naraz naukladá debny tak, že dosiahne visiaci banán na strop;

b/ pri opakovaní pokusu spôsob resp. princíp riešenia je už zafixovaný a k riešeniu dochádza priamo, t.j. opiera sa o schopnosť zapamätať si raz objavené riešenie a hneď ho použiť;

c/ raz nájdený spôsob alebo princíp riešenia nielenže sa zapamätáva, ale prenáša na podobné situácie, hoci aj značne zmenené;

d/ schopnosť spájať dve samostatné operácie v jednu, a tak riešiť úlohy akoby dvojfázove.

A.N.Leontiev analyzujúc uvedené experimentálne fakty pre porozumenie intelligentného správania podal analýzu a vysvetlenie tzv. "dvojfázovosti" riešenia úlohy. Predpokladá, že prvá fáza riešenia úlohy je prípravná, v ktorej sa odrážajú nielen predmety, ale aj vzťahy týchto predmetov k cieľovému objektu, napr. opica vidí mimo klietky banán a paličky; zviera, keď nemôže dôjsť k banánu, okľúkou sa snaží výjsť z klietky /čo tvorí v podstate činnosť na úrovni perceptívnej psychiky/, odráža vzťahy paličky alebo paličiek /ktoré môže do seba zasunúť/ a tak nastáva druhá fáza - realizačná, v ktorej dosahuje banán pomocou paličiek. Na základe toho A.N.Leontiev /1966, str. 157/ sa domnieva, že úroveň regulácie správania pomocou intelektu je charakteristická rastom "zložitosti štruktúry činnosti. Činnosť, ktorá predtým splyvala v jeden proces, sa teraz diferencuje na dve fázy: na fázu prípravnú a na fázu realizačnú. Prípravná fáza je potom to, čo tvorí charakteristickú črtu intelligentného správania. Inteligencia teda vzniká najprv tam, kde sa objavuje príprava na vykonanie určitej operácie...".

Za týmto vrcholom intelligentného správania zvierat začínala sa pred mnohými miliónmi rokov evolúcia histórie nového species: homo sapiens, s ktorým je spätý aj vznik nového ľudského odrazu sveta, vedomého odrazu.

3. VZNIK ĽUDSKÉHO VEDOMIA

Štádium evolúcie nervovej sústavy a správania organizmov nás vedie k záveru, že čím je zložitejšia stavba organizmu a nervovej sústavy, tým je zložitejšia aj činnosť organizmov. Dokonalejší je aj odraz skutočnosti v psychike človeka. Aj najvyvinutejšie formy správania živočíchov, či už inštinktívne alebo naučené, sa líšia od najvyššej formy odrazu človeka, od vedomého odrazu skutočnosti. Aby došlo k tomuto historickému a v prírode revolučnému kroku, muselo dôjsť k zmene činnosti, k zmene spôsobu života našich vzdialených predkov. Základná zmena nastala v tom, že v procese prispôsobovania sa k prírode, k životu vznikol nový prvok - práca ako spoločenský proces, ako účelné prispôsobovanie sa ľudí k prostrediu. V procese práce sa začína poľudšťovanie organizmu, t.j. vznikajú kvalitatívne zmeny v organizme. Tieto zmeny viedli k vedomému odrazu skutočnosti. Práca je základným činiteľom, ktorý vytvoril človeka.

Morfologické a motoricko-fyziologické predpoklady na to vznikajú v procese hominizácie: vzpriamená chôdza, uvoľnenie ruky, jej premena na pracovný nástroj a v súvislosti s tým aj pokračujúce anatomicko-fyziologické zmeny v mozgu /ruka má najrozsiahlejšiu lokalizáciu/. Ruka ako orgán manipulácie sa stala prostriedkom na zhotovovanie nástrojov, na výrobu materiálnych statkov. V súvislosti s rozvojom práce sa menil aj spôsob združovania ľudí. Práca aj v najjednoduchších podobách zjednocovala, spájala ľudí do kolektívov. Vzniká nová kvalita združovania ľudí, ktorá prekonáva, či presahuje združovanie sa do tlúp, podmienené biologicky, inštinktívne. Tým má ľudské vedomie od samého začiatku spoločenský charakter.

Vznik práce a spoločnosti založenej na práci utváral potrebu dorozumieť sa nielen na biologickej úrovni /škrek vtákov môže byť dorozumievacím signálom pre nebezpečie, vábenie partnera a pod./. Nová kvalita utvárajúcich sa pracovných vzťahov, deľba práce a jej cieľ si vyžadovali vznik nového - spoločenského kódu - a tak v procese sapientizácie vzniká reč, slovo ako znak pre veci a javy /signál - signálov/. Slovo nepredstavuje skutočnosť, slovo je symbolom skutočnosti a používa sa na označenie veci zvukom, neskôr písmom. Vznik artikulovanej reči sa dial v súvislosti s morfologickými a anatomicko-fyziologickými zmenami, utvorením hlasových orgánov a príslušných centier reči v mozgu. Tak sa vyvinul špecifický ľudský mozog schopný tvoriť reč, rozumieť reči.

Dnes nemôžeme proces vzniku vedomia rekonštruovať podľa nejakých náleзов, ako to robí archeológia či antropológia. Napriek tomu máme isté klinické i experimentálne fakty, získané z prvých reakcií či orientácií človeka po stavoch, keď bola vylúčená psychika, lepšie povedané psychická regulácia správania, po stavoch bezvedomia. Máme aj údaje z pozorovaní ontogenetického vývoja psychiky dnešných detí. Tieto údaje sú dôveryhodné za predpokladu, že species homo sapiens tak, ako vznikol pred miliónom rokov, sa vo svojej podstate nezmenil.

Pri analýze klinických údajov súvisiacich s prechodom zo stavu bezvedomia k stavom vedomia možno konštatovať niekoľko základných faktov, osvetľujúcich genézu vzniku vedomia.

Predovšetkým treba uviesť, že vedomie človeka sa konštituovalo na základe spoločenského vedomia, v medziľudskej interakcii, umožnenej rečou. Dokladom toho sú tzv. "divé deti", ktoré sa našli v lesoch opustené a vyrástli pri zvieratách. Niektoré z týchto detí sa nenaučili vzpriamene chodiť a nenaučili sa ani ľudskú artikulovanú reč. To svedčí o význame spoločenského prostredia, spoločenského vedomia, histórie pre rozvoj psychiky človeka.

Experimentálne fakty prechodov zo stavov bezvedomia k vedomiu ozrejmujú tieto skutočnosti:

1. Pri obnove vedomých funkcií sa ako základná podmienka obnovuje vigílancia, t.j. bdely stav, ktorý sa zabezpečuje činnosťou retikulárnej formácie.

2. V ďalšej fáze nasledujú základné prejavy psychiky:

- orientácia o sebe /po niekoľkodennom bezvedomí v dôsledku úrazu sa pacient vyjadril: "Tak vyzerá ten, na ktorého sa pamätám"/,
- orientácia o mieste /"kde som"/,
- orientácia o čase /"čo je dnes", "koľko je hodín"/ a pod.

Z toho možno vyvodiť, že vedomie vzniklo v súvislosti s oddelením "ja" od "nie ja". V ontogenéze psychiky k uvedomovaniu si seba samého dochádza okolo 2.-3.roku, keď dieťa zažilo seba ako subjekt činnosti a začína používať slovo "ja", "sám". Vedomie človeka vzniká v procese uvedomovania si seba ako subjektu v okolitom svete.

3. V súvislosti s tým vzniká iba človeku vlastná vedomá orientácia v priestore "kde som" a jedinečný zážitok času. Človek je jediný z tvorov, ktorý pozná čas, pozná zážitok "teraz", vie sa orientovať v čase aj vzhľadom na jednotky, ktoré vytvoril na meranie času: hodina, deň, týždeň, rok. Psychické poruchy vyraďujúce človeka z práce, zasahujú práve vnímanie času a zážitok času.

4. S tým, že sa u človeka vytvorila dimenzia vnímania času, vznikla aj nová kvalita psychiky, anticipačná aktivita. Je to zameranie do budúcnosti, predchádzanie budúcnosti v mysli, je to vnútorná organizácia, pripravujúca človeka na optimálny výkon, resp. stupeň obrany seba pred poškodením. Prejavuje sa úzkosťou /vyplývajúcou z možnosti budúceho poškodenia/. Táto vlastnosť ľudskej psychiky sa vytvorila v procese práce a pracovnej činnosti, ktorý má vždy finálny charakter, daný cieľom činnosti. Cieľ činnosti sa dosahuje operáciami, ktoré prebiehajú v priestore a čase. Začatie môže viesť k cieľu vtedy, ak sa výsledok činnosti anticipuje v mysli. Uvedené môže dobre ilustrovať výrok K.Marxa: "Pavúk robí operácie pripomínajúce operácie tkáča a včela stavbou svojich voskových buniek zahanbuje niektorých architektov. Azda aj najhorší architekt líši sa od najlepšej včely od samého začiatku tým, že prv než vybudoval bunku z vosku, postavil ju už vo svojej hlave.

Na konci pracovného procesu sa ukáže výsledok, ktorý už na začiatku tohto procesu jestvoval v predstave pracovníka, t.j. ideálne".

Pretože sme vznik vedomia určovali na základe prechodov zo stavu bezvedomia, musíme určiť, čo je bezvedomie. Bezvedomie je aktívny stav CNS, funkčný mechanizmus, ktorým sa organizmus chráni pred ďalším škodlivým pôsobením stresora, t.j. škodlivého a na organizmus pôsobiaceho činiteľa. Bezvedomie je stav, v ktorom sú vyradené najvyššie psychické integračné a regulačné mechanizmy, ktoré v norme zabezpečujú najdiferencovanejší vzťah človeka k okoliu. Vyradenie týchto najvyšších regulačných a integračných mechanizmov spôsobuje, že reguláciu správania preberajú nižšie, fylogeneticky staršie mechanizmy, aby udržali človeka ako organizmus aspoň na prechodný čas.

B. PROBLÉMY ONTOGENÉZY ĽUDSKEJ PSYCHIKY

1. SÚČASNÝ STAV A PROBLÉMY VÝSKUMU ONTOGENÉZY ĽUDSKEJ PSYCHIKY - ŽIVOTNÝ CYKLUS ČLOVEKA

K. Marx: "Musíme vedieť, aká je ľudská prirodzenosť vôbec a ako sa modifikuje v každej, historicky danej epoche."
/Kapitál, zv. I, Praha 1953, str. 643/.

Už v počiatočných obdobiach vývinu psychológie dochádza k diferenciacii psychologických vied a vzniká rad psychologických disciplín, ktoré dnes tvoria systém psychologických vied. Jednou z prvých disciplín, ktoré sa začínajú rozvíjať, je psychológia dieťaťa a mládeže /resp. pedopsychológia, ontogenetická psychológia/. Vznikla na základe záznamov rodičov, učiteľov o psychike a vývine dieťaťa a mládeže, ktoré neskôr nahradil sústavný výskum. Psychologické výskumy vývinu dieťaťa a mládeže vhodne doplňovali výskumy lekárov a iných biologicky orientovaných pracovníkov, ktorí skúmali rast a vývin organizmu človeka od narodenia do dospelosti.^{x/} Psychológovia venovali pozornosť mnohým otázkam: meraniu duševného vývinu dieťaťa, otázkam zrelosti, problémom socializácie, adjustácie na školu, povolania a pod. Hneď na začiatku vznikali spory okolo mnohých otázok.^{xx/} Sem sa začleňujú pokusy Francúza Bineta merať intelektový vývin pomocou inteligenčných škál, ktoré sa dodnes používajú /Binet-Simonova škála/. V psychológii vtedy ešte nedozrela otázka, že organizmus sa síce vyvíja do dospelosti, ale osobnosť človeka /čo tvorí podstatný predmet psychologického bádania/ nie je totožná s organizmom. Preto psychológia sleduje a dopĺňa výskum iných vied o človeku, t.j. nedospelá vtedy ešte do štádia úplného osamostatnenia.

Pozornosti psychológov unikli aj postrehy starovekých a novovekých filozofov^{xxx} Platóna, Aristotela, F.Bacona /1561-1626/, ktorý už v 17. storočí vydal prácu "História života a smrti" /History of Life and Death/. Až keď pozornosť lekárov sa obrátila na stárnutie, t.j. na otázky gerontologické, začínajú sa aj psychologické výskumy stárnutia. Relatívne pomaly vzniká záujem o skúmanie ľudského života ako celku. S prechodom k systematickému výskumu životného cyklu obracia sa pozornosť aj k jeho periodizácii.

^x V najnovšom čase problémom periodizácie ontogenetického vývinu dieťaťa a mládeže bolo venované Všeľvazové sympozium v Lule v ZSSR roku 1976.

^{xx} Mnoho diskusií a kritiky vyvolala napr. teória konvergenzie alebo "dvoch faktorov" W. Sterna, ktorá chcela limitovať vývin najmä z hľadiska schopností a akéhosi nemenného prostredia.

^{xxx} Porovnaj tiež J.Koščo: Biodromálna psychológia. Zborník FFUK Psychologická XXIV, Bratislava 1978.

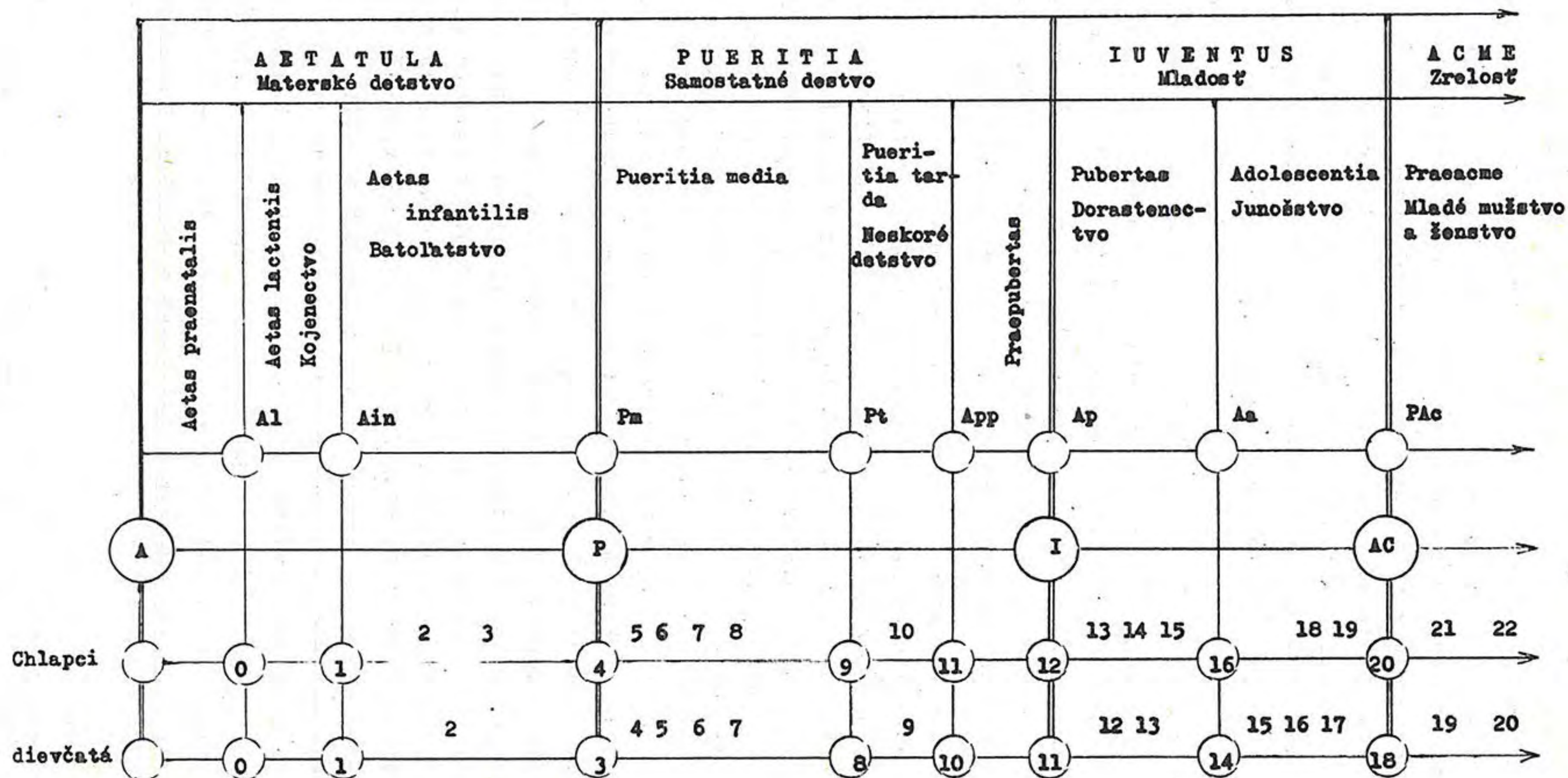
Podľa viacerých bádateľov /J.E.Birren, U.Lehrová a i./, počiatky nového smeru položil už r. 1835 Quetelet /1796-1874/ v diele "Sur l'homme et le développement de ses facultés". Quetelet ako matematik - venoval pozornosť meraniu rastu a stanoveniu zákonitostí, podľa ktorých prebieha život človeka. "Človek sa narodí, vyrastá a zomiera, čo zodpovedá určitým zákonom, ktoré dosiaľ nie sú exaktne preukázané". Quetelet sám skúmal rast u 400 mužov a žien od 5-60 roku života. Výsledky publikoval v práci "Anthropometrie /Paris, 1871/, kde zistil, že príslušníci nižších sociálnych skupín dosahujú nižších mier prírastku, ako príslušníci vyšších /lepšie živených/ skupín. Od r.1835 skúmal vrcholné výkony vo vzťahu k veku. Zistil, že dramatický talent sa prejavuje pred 21. rokom života a uplatňuje sa medzi 25.-30. rokom, iné vyvrcholenie sa dosahuje v 50.-55. roku života.

U nás J.Vaněk^x vyšiel z Queteletovho indexu /Qu I/ ako matematického výrazu vzťahov skupiny podnetových činiteľov voluminálnych /váha/ a činiteľov longitudinálnych /výška/. Zostavil tabuľky váh, výšok československých detí a mládeže /podľa celoštátneho merania z r. 1951/, k čomu ďalej uviedol Qu I a prírastky. Na takomto základe dospel k vlastnej periodizácii /pozri str.140/.

Queteletové práce ovplyvnili F. Galtona /1832-1911/, ktorý robil antropologický výskum s dospelými, skúmal dedičnosť, asociácie, otázky závislosti psychických zmien na veku. Roku 1897 zriadil experimentálne laboratórium, venoval sa štúdiu zmien horného prahu počutia v závislosti na vekovej zmene. Problém ho zaujal natoľko, že roku 1885 na Medzinárodnej výstave zdravotníctva zriadil 2 laboratória, v ktorých batériou testov preskúmal 9 000 ľudí vo veku od 5 do 80 rokov, pričom meral presnosť výkonu /metóda polenia veci, t.j. rozdelenia na polovicu, tretinu a podobne/. Zistil napríklad, že presnosť /ním skúmaná/ vrcholí v 20.roku a udržiava sa do 70.roku, po sedemdesiatke sa presnosť znižuje. Galton sa venoval aj sociálno-psychologickým problémom, vzťahom generácií a podobne. Z lekárov treba spomenúť I.L.Moschera, ktorý r.1909 zavádza termín geriatra pre lekárske štúdium stárnutia, pričom sám študoval aj sociálno-psychologické otázky a neobmedzoval sa len na somatické zmeny. Také boli začiatky výskumu variabilnosti správania v závislosti od veku /v protiklade s Wundtovou predstavou stability/. Výskum faktora veku vo vzťahu k zmenám správania začína sa však čoraz častejšie vyskytovať. Napr. I.P.Pavlov /1849-1936/ skúmal už závislosť podmieňovania na veku. Aj teraz pozornosť sa sústreďuje na obdobie ukončovania života, kedy badať markantnejšie zmeny organizmu a spôsobu života. Pre tento smer bádania N.A.Rybnikov /1929/ zaviedol termín gerontológia. Úlohu gerontológie videl vo výskume správania vo vyššom veku, gerontológia má byť špeciálnou oblasťou vied o správaní. Cieľom tejto vedy je výskum príčin a podmienok stárnutia, ako aj výskum a starostlivý popis pravidelne pokračujúcich zmien v správaní, ktoré sú vo vzťahu k veku života.

^x Na základe Queteletových štúdií J.Vaněk sa pokúsil o novú periodizáciu; pozri Ekologické, biologické a psychologické zdôvodnenie periodizačnej schémy československého dieťaťa. Zborník Vysokej školy pedagogickej v Olomouci, P. ps. V, 1-45.

PERIODIZAČNÁ SCHÉMA VÝVOJA ČESKOSLOVENSKEHO DIEŤAŤA A MLÁDEŽE
zostavená na podklade vývojových kriviek odvodených z prírast-
ku Qu I

Systematický psychologický výskum stárnutia začína až v 20. rokoch nášho storočia v rôznych štátoch. V USA St. Hall publikuje prácu venovanú "druhej polovici života" /Senescence; the last half of life, 1922/. Roku 1928 na Stanfordskej univerzite zakladá Miles Ústav pre výskum stárnutia; Ch. Bühlerová r. 1933 publikuje známu prácu "Priebeh ľudského života ako psychologický problém" /Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem/; r. 1938 M. Bürger zakladá časopis "Zeitschrift Alternsforschung". V Japonsku Kirihara preskúmal 25 000 priemyselných robotníkov a ich rody, a konštatoval zníženie výkonu v inteligenčných testoch po 20. roku, zvlášť znížené výkony u žien.

V Rusku a ZSSR výskum ľudského veku a stárnutia má bohatú tradíciu. Už r. 1754 vychádza práca I. Fišera "O starosti, jej stepenjach i bolezňach" /De senio, eiusque gradibus et morbis/. V 18. storočí publikujú práce z tejto oblasti: Engalyčev, Kamenský, Banotti a najmä S. P. Botkin. Za zakladateľa gerontológie a tvorca súčasnej biológie stárnutia nielen v Rusku, ale v celosvetovom meradle sa pokladá I. I. Mečnikov. Jeho hlavnými dielami sú: Etjudy o prirode človeka /1904/; Etjudy optimizma /1907/; Sorok let iskanija racionalnogo mirovoztrenija /1913/.

Ďalšiu etapu vo vývoji výskumu stárnutia začína v Sovietskom zväze A. A. Bogomolec. Vystúpil s novou koncepciou, ktorá sa odlišovala od Mečnikovovej koncepcie. Ďalej je to škola A. V. Nagorného, ktorá rozvíja myšlienky A. A. Bogomolca; všeobecný ontogenetický prístup, snaha nájsť všeobecné zákonitosti, dynamické faktory celého individuálneho vývinu, ktorého konečnou etapou je staroba. Tento prístup zastávajú fyziológovia a biochemici pri výskumoch v Inštitúte gerontológie AMN v Kyjeve, zriadenom roku 1958.

V. V. Froľkis patril tiež k výskumníkom Inštitútu gerontológie AMN. Rozpracúval adaptačno-regulačnú hypotézu stárnutia, podľa ktorej stárnutie nemožno považovať len za involúciu organizmu, ale za vnútorne protirečivý proces, v ktorom okrem iných vznikajú aj dôležité mechanizmy prispôsobovania sa. Inštitút sa stáva koordinujúcim centrom výskumov v celej krajine. Základné smery výskumu boli problémy experimentálno-biologické, klinicko-fyziologické, geriatrické a sociálno-hygienické. Práce robené na tomto Inštitúte sú mnohostranné. Spomeňme aspoň masový výberový prieskum /asi 40 tisíc ľudí 80-ročných a starších/, ktorý sa uskutočnil v rokoch 1960-1963 podľa metodík a pod vedením Inštitútu gerontológie AMN v Kyjeve.^{xx}

^x A. V. Nagornyj v tomto Inštitúte pracoval až v neskorších rokoch; pôvodne bol zakladateľom charkovskej školy gerontofyziológov.

^{xx} Ďalšie výskumné stredisko v ZSSR je Inštitút pre zvyšovanie kvalifikácie lekárov v Kyjeve, pri ktorom je zriadená Katedra gerontológie a geriatrickej Kyjevského inštitútu. V tomto inštitúte pravidelne vychádzajú "Ježegodniki", ročne sa tu rieši viac ako 500 experimentálnych, klinických a sociálno-hygienických tém, ktoré koordinuje Inštitút gerontológie a Všeľvazová problémová komisia "Gerontológie a geriatrickej".

V Minsku bol založený sektor gerontológie AN Bieloruskej SSR. Za dva roky tu bolo publikovaných viac než 2 500 prác z tejto oblasti. Za základné cesty, ktorými sa v najbližších rokoch bude uberať gerontológia a geriatrickej v ZSSR, možno označiť:

- riešenie základných úloh v súvislosti s najintímnejšími mechanizmami stárnutia /štúdium genetických mechanizmov a mechanizmov nervovo-hormonálnej regulácie/;
- hľadanie efektívnych faktorov u predlžovania života človeka.

U nás po II.svetovej vojne bola založená Československá gerontologická spoločnosť ako sekcia Čsl. lekárskej spoločnosti J.Ď.Purkyně.^x

Československá gerontológia a geriatria sa predovšetkým zaoberá riešením úzko špecializovaných problémov spätých s klinickou gerontológiou a geriatriou /otázky biológie stárnutia, orgánových systémov, gerontofarmakoterapie/. Okrem toho vystupujú do popredia problémy vyšetrovacích metód v geriatrii, otázky sociálnych, psychologických a ekonomických aspektov stárnutia a napokon organizačné problémy týkajúce sa terénnej geriatrickej starostlivosti. Socialistická spoločnosť môže vytvárať vhodné podmienky na to, aby nedochádzalo k izolovanosti starých osôb najmä tam, kde chýba väzba s rodinou. Celospoločenské opatrenia majú zabrániť degradácii starého človeka. V poslednom čase v zmysle uznesenia XV.zjazdu ÚV KSČ vláda SSR prijala gerontologický program ako celospoločenský, ktorého t.č. hlavnými súčasťami sú výskumy gerontologické a geriatrické.

Mnohé problémy stárnutia patria aj do oblasti psychológie a pri ich riešení je nevyhnutná spolupráca lekára a psychológa.

Za priekopníka nielen v oblasti gerontologickej psychológie, ale aj celoživotnej psychológie môžeme v ČSSR považovať V.Příhodu, ktorý v štvorzväzkovom diele Ontogeneze ľudskej psychiky podal základný náčrt tejto mladej disciplíny.

Gerontologickou problematikou teoretickou, klinickou a sociálnou sa zaoberal v úvodnom referáte "Stárnutie a staroba" V.Pacovský na vedeckej gerontologickej konferencii v r.1977 v Karlových Varoch. Autor uviedol kritériá staroby podľa WHO: 45-59 pre stredný vek, 60-74 pre starší vek, 75-89 pre starecký vek /senium/, 90 a viac pre dlhovekosť. Biologický vek zodpovedá funkčnému stavu človeka, funkčný vek je však ťažko testovať. Starý organizmus mobilizuje činitele homeostázy, tzv. spiace mechanizmy, ktoré dovtedy nepotreboval. Staroba neznamena teda úbytok funkcií, ale nástup iných nových funkcií. Psychologické problémy riešil J.Dobiáš, Q.Kümpel, M.Matulová a R.Kostolanský.

Z toho, čo sme videli, a aj podľa ďalších literárnych údajov možno konštatovať, že po roku 1920, najmä však po roku 1930, začína systematický výskum celého životného cyklu človeka. Začínajú sa zakladať národné gerontologické spoločnosti. Časopisy začínajú vychádzať až okolo roku 1940. Prvý Kongres medzinárodnej gerontologickej spoločnosti sa uskutočnil až roku 1950 v belgickom Lüttichu za účasti iba 85 účastníkov. Avšak 8. medzinárodného kongresu roku 1969 vo Washingtone zúčastnilo sa na 4 000 účastníkov. 9.medzinárodný kongres

^x Jej predsedom bol V.Pacovský, od roku 1977 je jej predsedom V.Virsík. Na čele Slovenskej gerontologickej spoločnosti je E.Gressner. Členskú základňu tvorí viac než 600 členov. Národné sekcie Gerontologickej spoločnosti sa stretávajú na pravidelných jarných a jesenných zasadnutiach, spoločnosť okrem toho v spolupráci s inými sekciami Čsl.lekárskej spoločnosti organizuje množstvo pracovných konferencií, sympózií s medzinárodnou účasťou. Svoju tradíciu majú tzv. geriatrické dni.

V r.1978 bol pri OÚNZ v Malackách založený Ústav gerontológie - je to rezortné pracovisko Ministerstva zdravotníctva SSR, kde okrem lekárov pracuje aj psycholog.

v Kyjeve, pre ktorý bolo príznačné: prebiehal v 4 sekciách - biologickej, klinickej medicíny, sociálnej medicíny a v sekcii rôznych oznámení. Zúčastnilo sa ho 3 000 delegátov, z toho 1 500 zahraničných. Treba povedať, že išlo o interdisciplinárne kongresy, pri ktorých počet psychologických, resp. sociálne psychologických referátov postupne narastal. Už na 2.kongrese /1951/ bola po- pri sekcii biológie zriadená aj sekcia "sociálne vedy".

Napriek rozmanitosti pojmov používaných vo výskumoch možno rozlíšiť z hľadiska psychologického zhruba tri prístupy k problému výskumu celoživotného cyklu človeka.

1. Predovšetkým je to smer, ktorý sa zaoberá problémom životného cyklu človeka z hľadiska stárnutia /age old - angl.; age - vieillesse - fr.; Alter Greisen - nem./; odtiaľ "aging", "Alterns" a podobne.^x

Predmetom výskumu takejto disciplíny je "proces stárnutia, t.j. zmien ľudského prežívania a správania a jeho možné vnútorné zdôvodnenie tak v biologickej, duševno-duchovnej oblasti alebo v podmienkach života ..." /U.Lehr, 1974, str. 12/. U nás vyšla kniha O.B.Bromleyovej "Psychológia ľudského stárnutia" /Smena, 1974/, v ktorej autorka uvádza nasledovne: "Približne jednu štvrtinu nášho života dospievame a tri štvrtiny stárneme. Je preto čudné, že psychológovia a ostatní vedci venovali väčšiu časť svojho úsilia štúdiu detstva a dospievania ... Štúdium ľudského stárnutia je koniec-koncov logickým pokračovaním vývojovej psychológie; potrebujeme totiž obsiahnuť celý životný cyklus človeka, menovite tú jeho časť, ktorá pretrváva normálnu reprodukčnú a rodičovskú fázu" /O.B.Bromley, 1974, str. 15/. Vidíme teda, že v 20.rokoch nášho storočia začína systematický interdisciplinárny výskum celého ľudského života. Psychologický výskum sa tu zaoberá problémom stárnutia /Alterns/. V prvej fáze sa skúmajú zmeny najmä intelektových funkcií a neskôr aj osobnostných premen- ných. Postupne dochádza k prekonaniu tzv. "deficitnej koncepcie" vývoja a bá- datelia na základe presnejších štúdií, najmä obdobia dospelosti a aj vyššieho veku, dochádzajú k poznatkom, že zmeny, ku ktorým dochádza v závislosti od ve- ku, nemusia sa interpretovať ako deficitné. Zároveň s týmito poznatkami do- chádza k novému definovaniu vývinu.

2. Súčasne s týmto smerom bádania začína sa rozvíjať koncepcia a výskum životného procesu nielen z hľadiska stárnutia, ale ako celostného procesu s preň vlastnými zákonitostami, ktorý má byť predmetom súčasnej ontogenetickej

^x Tento smer sa datuje od vydania Cowrodyho práce "Problem of Aging", 1939, ktorá bola zameraná medicínskeho; v tom istom roku Macy-Foundation zriadilo "Club of Research on Aging", kde už boli zdôraznené aspekty sociálne-psycho- logické, psychiatrické; r.1946 vzniká v USA Journal of Gerontology; podobný priebeh badať aj v ostatných kapitalistických štátoch. Súčasne s termínom "stárnutie" používa sa termín gerontologia, ktorá sa zaoberá nielen výsku- mom vysokého veku, ale stárnutím, resp. procesom stárnutia; tu sú už do výskumu zahrnuté 3-5 ročné deti. Na zdôraznenie tejto skutočnosti v anglo- americkej literatúre sa okrem termínu gerontologia používa aj termín "aging", v nem. "Alterns" /r.1936 M.Bürger nahradil označenie "Altersforschung" - výskum veku termínom Alternsforschung - výskum stárnutia - uvádzané podľa U.Lehr, 1974, str. 12/.

psychológie. J.Koščo /1978/ datuje tento nový trend do vydania práce Ch.Bühlerovej: Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem z r.1933. Ch. Bühlerová sa z hľadiska psychologického domnieva, že v ľudskom živote sa uplatňujú 4 základné tendencie:

- tendencia uspokojovania potrieb
- tendencia sebaovládania v prispôsobovaní sa prostrediu
- tvorivá expanzia
- tendencia k udržiavaniu vnútorného poriadku.

Tieto tendencie v zdravom ontogenetickom vývoji majú byť vyvážené a integrované.

U nás z hľadiska psychologického životný cyklus človeka systematicky spracoval V.Příhoda v diele "Ontogeneze lidské psychiky".^x Příhoda, ako vidno, namiesto termínu stárnutie uvádza nadradenejší termín "ontogenéza ľudskej psychiky", ktorú pokladá za "náuku zaoberajúcu sa popisom, rozborom, triedením a porovnaním zmien v správaní v organizme vyrovnávajúcom sa s prostredím od počatia do smrti". Toto vedecké odvetvie je treba odlišiť od psychológie národovej a vývojovej" /1963, zv. I., str. 7/.

3. Ďalším príspevkom na tomto úseku výskumu je "psychológia životnej cesty" /tzv. "životnyj put"/. Sovietska psychológia k otázkam skúmania životného cyklu človeka pristúpila hneď od svojich začiatkov z teórie a metodológie marxizmu-leninizmu. Vzhľadom na uvedené, prístup sovietskych psychológov k tomuto problému sa zásadne líši od predchádzajúcich. Bez zabiehania do podrobností, možno podať nasledovné charakteristiky tohoto prístupu:

Predovšetkým treba uviesť historický prístup k štúdiu vývoja psychiky a osobnosti, ktorý zaviedol L.S.Vygotskij /1896-1934/. Podľa tohto princípu psychika, vedomie nie je "do seba uzavretým svetom čiste subjektívnych javov". Keďže človek pracuje a v práci používa nástroje, má sprostredkovaný vzťah k svetu, t.j. činnosť človeka je materiálne a aj spoločensky sprostredkovaná. V antropogenéze psychiky vzniká totiž prelom vtedy, keď človek použije nástroje duchovnej tvorby a tým je reč, znak; tým faktom psychické procesy sú tiež sprostredkované pomocou znaku, reči. Znak, reč odráža skutočnosť, javy a predmety skutočnosti zastupuje vo vedomí. Jazyk je spojený s pracovnou činnosťou, v procese ktorej vzniká. Jazyk je súčasne podľa K.Marxa "reálnym vedomím" človeka, a "reálne vedomie" je určované zasa súhrnom spoločenských vzťahov. Sovietska psychológia teda pristupuje k problému "životnej dráhy" z princípu historickej a spoločenskej podmienenosti psychiky, pričom si treba uvedomiť, že tento princíp vzťahuje sa nielen na antropogenezu, ale aj na ontogenezu človeka.

^x Jeho rozsiahle dielo tvoria tieto zväzky:

- I.zv.: Vývoj človeka do 15 rokov. Praha 1963, 3.vyd. 1971, str.461;
- II.zv.: Vývoj človeka od 16. do 30.roku. Praha 1967, str. 234;
- III.zv.: Vývoj človeka od 30. do 45.roku. Praha 1970, str. 307;
- IV.zv.: Vývoj človeka v druhej polovici života. Praha 1974, str. 495.

Základné Vygotského myšlienky rozpracoval ďalej A.N.Leontiev, S.L.Rubinštejn, B.G.Ananiev a ďalší. Vzhľadom na naše potreby by sme chceli uviesť koncepcie životnej cesty aspoň dvoch autorov, S.L.Rubinštejna a B.G.Ananieva. Vcelku uvedení autori vychádzajú z faktu, že človek sa rodí ako organizmus a v procese vývoja a učenia stáva sa osobnosťou; preto vývoj človeka ako osobnosti je podmienený nielen biologicky, ale najmä spoločensko-historicky. /Napríklad už Vygotskij tvrdil, že vývoj ľudskej psychiky je podmienený "v zásade nie zákonmi biologickej evolúcie, ale zákonmi spoločenského vývoja". /S.L.Rubinštejn 1956/ zdôrazňuje, že len ľudstvo má svoju históriu a to, čo platí pre ľudstvo ako celok, platí do istej miery aj na každého človeka, príslušníka určitej epochy, generácie; účastníka a subjektu histórie a tiež on sám má svoju históriu. Ananiev /1980/ rozlišuje ontogenézu danú hereditárnymi vlastnosťami druhu a životnú cestu daného človeka danú spoločenskými faktormi, inštitúciami, v podmienkach ktorých sa osobnosť utvára ako účastník určitého pokolenia, generácie. U nás uvedené otázky začal rozvíjať J.Koščo, podľa ktorého ťažisko celoživotného /biodromálneho/ prístupu spočíva "v štúdiu procesov, utvárania, rozvíjania a optimalizácie správania sa, tvorivosti a výkonnosti na životnej ceste a rýchlo meniacich sa podmienok, na vysokom stupni vývinu civilizačno-ekologického prostredia a v možnostiach pôsobenia duchovných i materiálnych prostriedkov /inštitúcií/, nástrojov /techník, metód a podmienok, napr. vzdelávania/ na charakter vývinu osobnosti" /1974, str. 213/. J. Koščo pritom rozlišuje všeobecnú vývinovú psychológiu, ktorá má predstavovať integráciu teórií vývinu, formulovať všeobecné zákonitosti duševného vývinu, prežívania a správania; ako základnú dimenziu všeobecnej psychológie /keďže vývin ako princíp a kategória je základným východiskom teórie a metodológie psychologických vied/. J.Koščo pre celoživotný aspekt výskumu zavádza názov biodromálna psychológia /bios - život; dromos - dráha - názov navrhol M.Okál/.^x

V anglo-americkej oblasti vznikol obdobný smer. Jeho cieľom je skúmať životné fázy človeka; označuje sa ako "life-span developmental psychology" a je zastúpený autormi: S.L.Presely - R.G.Kuhlen, L.R.Goulet - P.B.Baltes a i. Pre toto výskumné zameranie z hľadiska metodologického je príznačné: projekty výskumu vývinu v celoživotnom rozpätí zlučujú prístupy prierezové a longitudinálne v tzv. sekvenčné modely /krížovo-sekvenčný; časovo-sekvenčný; kohortovo-sekvenčný/.^{xx} Podstatnou charakteristikou týchto modelov je to, že popri vekovej podmienenosti sa prihliada na generačnú podmienenosť, pretože často vekové zmeny /rozdiely/ neodrážajú len vekové /maturačné/ vplyvy, ale aj vplyvy generácie, t.j. vplyvy prostredia, vplyvy podmienené historicky a vplyvy tzv. genetických zmien druhu /napríklad v určitej generácii môže dôjsť aj

^x Pozri tiež Správy HÚ č.3, Filozofická fakulta UK, Bratislava, 1976, str. 32

^{xx}

Túto sekvenčnú metodológiu rozpracoval K.W.Schaie /Psychological Bulletin, 1956/; P.B.Baltes /Human development, 1968/.

ku generačným zmenám/. Výskumy ukazujú, že nepostačuje ani výskum prierezo-
vý, ani samostatný výskum longitudinálny, keďže nezachytí javy, ktoré môžu byť
skryté pod vekovými rozdielmi. Tento metodologický prístup prináša prekona-
nie biologizujúceho poňatia vývinu ľudskej osobnosti, ktoré bolo príznačné
pre behavioristickú psychológiu; ukazuje na význam sociálno-historických pod-
mienok, čo vedie k zavedeniu aj nových pojmov "generácia", "kohorta" a podob-
ne. To je prínos metodologický, avšak koncepčné otázky, teoretické otázky a
východiská ostali u týchto autorov nedoriešené.

S metodologickými otázkami celoživotnej vývinovej psychológie sa zaoberá
L.Maršálová a M.Seemannová. Kriticky zhodnotili doterajšie problémy výskumu,
v tejto oblasti a ukázali na nové možnosti v práci: "K metodológii výskumu
v oblasti celoživotnej vývinovej psychológie" /Správy HÚ ŠPZV č.14, FFUK,
1978/.

Podľa nášho názoru koncepcia výskumu životnej cesty /t.j. biodromálna/
má zásadný teoretický a metodologický význam pre štúdium osobnosti z týchto
dôvodov:

a/ zodpovedá princípu historizmu, ktorý žiada skúmať javy z hľadiska
doby, miesta, úlohy a situácie, ktoré sú určujúce. Vyžaduje analyzovať, t.j.
"vzťahovať" určitý jav s určitou spoločenskou situáciou; /Kozlovskij, V.J.,
1973/;

b/ zodpovedá základnej téze o spoločenskej podmienenosti psychiky, ktorá
sa opiera o známy Marxov výrok: vedomie je "súhrn spoločenských vzťahov".
Vychádzajúc z tejto základnej tézy, objasňujúcej spoločenský, objektívne de-
terminovaný obsah vedomia, posúva pozornosť psychológie na tie obdobia onto-
genézy, v ktorých človek prichádza do výrobných vzťahov a z nich odvodených
spoločenských vzťahov, t.j. na obdobie dospelého veku.

Prínos tohto smeru bádania vidíme v tom, že jeho pozornosť sa upriamuje
na ľudský život ako celok, neskúma parciálne iba jednotlivé etapy životného
cyklu, a tým prekonáva "detské" štádium vývoja psychologického výskumu v tej-
to oblasti.^x

Súhrn

V stručnosti sme sa pokúsili ukázať, že nové smery, ktoré vznikli v ob-
lasti vývinovej psychológie, resp. ontogenéze ľudskej psychiky a správania,
spočívajú v prekonaní úzkeho chápania vývinu obmedzeného len na detstvo a
adolescenciu. Tento vývoj je významným z hľadiska všeobecnej psychologickéj
teórie, pretože poskytuje pohľad na vývoj psychiky vcelku, poskytuje základy
pre utváranie ozajstnej psychológie osobnosti.

^x Stojí za zmienku uviesť v tejto súvislosti námet francúzskeho marxistického
filozofa L.Sevého, ktorý píše: "Len čo sme poznali, že problém individua
treba stavať nie ako inštinkt, ale ako spoločenský vzťah, prečo odtrhávať
vzťah reči od súhrnu spoločenských vzťahov, len aby sme sa tak vyhli
vzťahom výrobným?".

Tým, že psychológia presúva ťažisko svojho bádania z detského veku na celý ľudský život, je odôvodnené aj hľadanie primeraného označenia pre tento spôsob bádania, preto sa prikláňame k termínu zavedenému J.Koščom - t.j. biodromálnej psychológii, ako termínu primeranému a dobre použiteľnému v medzinárodnej komunikácii. Iste jeho obsahové určenie a náplň ostávajú stále problémom, aj keď v tomto smere bude možné využiť najmä výsledky B.G.Ananieva a jeho spolupracovníkov, ako aj výsledky tzv. "life-span-developmental psychology", najmä po jej prehodnotení. Nieto možnosti ukázala práca L.Maršálovej a M.Seemannovej "K metodológii výskumu v oblasti celoživotnej vývinovej psychológie".

Potešiteľné je, že na Psychologickom ústave Univerzity Komenského v Bratislave došlo k spracovaniu základných teoreticko-metodologických otázok v novom smere výskumu.^x

^x Nastolené otázky boli súčasťou rezortného plánu výskumu koordinovaného J.Koščom a sčiasťky aj súčasťou štátneho plánu základného výskumu, koordinovaného autorom tohto spisu.

2. TEORETICKÉ A METODOLOGICKÉ OTÁZKY VÝSKUMU ŽIVOTNÉHO CYKLU ČLOVEKA

Výskum životného cyklu človeka prináša nesporne nové problémy, ktoré sú špecifické pre jednotlivé vedy. Osobitným problémom potom budú interdisciplinárne spojenia a návaznosti.^x

Psychologický výskum navyše je v omnoho zložitejšej situácii ako napr. výskum biologický, sociologický a pod. Je to preto, že predmetom psychologického výskumu nie je nič iné ako osobnosť človeka, ktorá sa už dávno charakterizovala ako "unitas multiplex". V súvislosti s psychologickým výskumom treba uviesť dve vstupné poznámky týkajúce sa našich východísk.

Prvá poznámka sa týka nášho prístupu k osobnosti. V práci vychádzame z predpokladu, že osobnosť nie je "len" organizmus, ale nemožno ju ani priamo vysvetliť "len" z analýzy sociálnych a kultúrnych faktorov pôsobiacich na osobnosť, pretože /ako sme to už odôvodňovali inde/^{xx} osobnosť chápeme ako "psychickú integráciu biologických a sociálne-kultúrnych faktorov", pričom zdôrazňujeme význam spoločenských faktorov v zmysle tézy K.Marxa, že osobnosť je "súhrn spoločenských vzťahov". Súčasne sa opierame o psychologické rozpracovanie teórie odrazu, najmä aktivity odrazu, ktorá spočíva v psychickej regulácii a integrácii správania. Psychický obraz u človeka vzniká v historicko-spoločenskom procese a prejavuje sa vedomým odrazom bytia v zmysle tézy "vedomie je uvedomené bytie" /K.Marx/, t.j. uvedomeným obrazom o bytí, súcnosti a vzťahoch jestvujúcich medzi individuum a jeho prostredím. Osobnosť súčasne chápeme ako otvorený a hierarchicky usporiadaný systém, ktorý tvoria hierarchicky usporiadané regulačné úrovne, napr. regulácia chemická, neurofyziologická a psychická. Psychická regulácia zahŕňa najvyššiu úroveň regulácie v systéme osobnosti. Tým dochádza k prestavbe "biologických faktorov" spočívajúcej v tom, že sa tieto v procese antropogenézy poľudšťili a v procese ontogenézy poľudšťujú. Psychická integrácia a regulácia však neruší - organické potreby, hlad, smäd, zachovanie rodu, jestvujú prirodzene aj u človeka; práve tak výkony človeka sú podmienené celým radom biologických faktorov, ale ukazujú ich ľudskú podstatu určenú spoločensko-historickými faktormi. Preto ak vyslovíme slovo človek, termín organizmus ustupuje akoby do pozadia a do popredia vysúva sa osobnosť, osobnosť ako produkt a tvorca histórie. /Bližšie rozvedenie týchto otázok čitateľ nájde v kapitole o osobnosti/.

Druhá poznámka sa týka prístupu k vývinu osobnosti. Ak listujeme v bežných učebniciach alebo štúdiách ontogenetickej psychológie, dočítame sa, že sa vyvíjajú tie alebo oné psychické funkcie či vlastnosti /pamäť, myslenie a pod./. Takýto prístup je iste užitočný, avšak podľa nášho názoru neúplný, pretože osobnosť rozdeľuje /stále neprekonaný funkcionalizmus/ a stráca sa

^x O tomto probléme podrobne pojednáva B.G.Ananiev: Marxizmus a vývoj psychologického myslenia. Bratislava 1978.

^{xx} T.Pardel - J.Koščo: Predmet a systém psychologických vied. Bratislava 1975. Pozri tiež Problémy psychickej regulácie správania. Správy hlavnej úlohy ŠPZV FFUK Bratislava č.16-17.

to hlavné, stráca sa osobnosť ako celok, ako "unitas". Nazdávame sa, že ak aj na tomto poli má nastať pokrok v psychologickom skúmaní vývinu osobnosti, potom aj v procese vývinu osobnosti treba hľadať "hlavné ohnisko", ktoré by bolo ukazovateľom vývinovej zmeny a umožňovalo by porozumieť celkovým tendenciám vývinu tej-ktorej vývinovej etapy, bolo by akýmsi kľúčom k vysvetleniu vývinových zmien a ich kvantitatívnych alebo kvalitatívnych ukazovateľov. Už dávnejšie sme poukázali na to, že za hlavné ohnisko "vo vývinovom procese treba pokladať problém psychickej regulácie správania, vyjadrujúci aktivitu odrazu". Zdôraznili sme vtedy, že z tohoto aspektu je treba sledovať nielen "kvantitatívne vývinové zmeny /napr. rýchlosť reakcie, množstvo zapamätaného a pod./, ale aj vnútornú dynamiku vývinu prejavujúcu sa v protirečivosti jednotlivých druhov regulácie, prípadne stupňov a princípov regulácie".^x Domnievali sme sa a domnievame sa, že z tohoto hľadiska je možné skúmať a objasniť dominantné princípy regulácie a integrácie správania /regulátorov a integrátorov/, príznačné pre jednotlivé etapy životného cyklu človeka. Vo všeobecnosti sa uznáva, že každá etapa životného cyklu človeka má preň príznačnú dominantu, tematický obsah činnosti, avšak jej charakteristiky sú zväčša špekulatívne alebo deskriptívne.^{xx}

Z hľadiska, ktoré zastávame, je komplexný a systematický výskum životného cyklu v začiatkoch. Preto úlohy, ktoré v tejto oblasti pred nami stoja, spočívajú:

- a/ v zhodnotení všetkých doterajších najvážnejších príspevkov urobených v tejto oblasti;
- b/ v dopracovaní teoreticko-metodologických otázok do projektu výskumu;
- c/ vo vykonaní konkrétneho empirického a experimentálneho výskumu.

Len na takomto základe získame validné poznatky o živote, životnej ceste nášho človeka a jeho osobnosti.

Niektoré výsledky, ktoré sa na tejto ceste dosiahli, sme v stručnosti - pokiaľ to bolo potrebné - naznačili. Žiada sa však komplex týchto otázok ďalej systematicky skúmať.

V tejto stati po osvetlení našich východísk sa chceme pokúsiť utvoriť si celkový obraz o životnom cykle človeka v ČSSR a SSR tak, ako sa nám javí vo svetle demografických faktov. Tento postup nezachytí vnútornú dynamiku, ale poskytne určitý obraz o hlavných životných aktivitách, ktoré sledujú oficiálne štatistiky v ČSSR a SSR.

^x Pozri T.Pardel: Problém regulácie a základné otázky vývinu psychiky v ontogenéze. In: Problémy psychológie dieťaťa a mládeže. Bratislava 1964.

^{xx} Tak napr. R.J.Havighurst pre každú dekádu stanovuje určitú dominantnú črtu osobnosti, napr.: 0 - 10 - smerovanie k nezávislosti
 10 - 20 - formovanie vlastnej osobnosti a pod.
 20 - 30 - jadro života
 30 - 40 - zhromažďovanie energie
 40 - 50 - námaha a potvrdenie "seba"
 50 - 60 - vytváranie nového životného štýlu
 60 - 70 - relaxácia

Životný cyklus človeka tvorí rad zákonitých štádií alebo fáz, ktoré začínajú

- detstvom a dospievaním: počatím, narodením, ontogenetickou evolúciou realizovanou na základe

a/ zrenia /daného programom charakteristickým pre človeka/;

b/ učenia, t.j. nadobúdania individuálnej skúsenosti s cieľom vpravenia sa do života spoločnosti;

a pokračujú

- vekom zrelosti /profesijný vek, vek ideovo-kultúrnej profilácie, realizácie partnerských vzťahov/;

- stárnutia a staroby.

Každá z týchto fáz či etáp má svoje charakteristiky biologické, fyziologické, psychologické, pedagogické, sociologické a podobne. Podľa kritérií skúmania dochádza sa k periodizácii ontogenetického vývoja. Otázka periodizácie životnej cesty človeka prináša mnohé nové problémy. Spomenieme niektoré teoretické problémy:

1. patria sem problémy interdisciplinárne, pre ktoré je príznačný fakt, že každá disciplína zdôrazňuje svoje hľadisko, napríklad biologické, pedagogické, sociologické a i.

2. ďalší okruh problémov vyplýva z konceptie skúmania ontogenetického vývoja. Z dôvodov, ktoré sme uviedli predtým, prikláňame sa ku koncepcii B.G. Ananieva, ktorý rozlišuje vo vývine človeka

a/ ontogenézu, pre ktorú je príznačný priebeh celistvého životného cyklu, postupné striedanie zmien evolúcie a involúcie, ktoré sú nezvratným pôsobením chronologického času. Pre ontogenézu je príznačná

1. celková dĺžka života,
2. striedanie fáz individuálneho vývinu,
3. dĺžka trvania každej fázy.

Životný cyklus treba chápať v jeho celistvosti, vzájomnej dynamickej náväznosti, náväznosti nielen na predchádzajúce fakty tvoriace zdroje a rezervy vývinu, ale náväznosti siahajúce neraz do počiatkových fáz.^x Ontogenézu teda B.G. Ananiev chápe ako "realizáciu fylogenetického programu vo vývoji individua";

b/ životnú cestu B.G. Ananiev chápe ako históriu utvárania a vývinu osobnosti v určitej spoločnosti, súčasníka určitej epochy a rovesníka určitej generácie. Fázy životnej cesty sa okrem toho datujú historickými udalosťami,

x

Celkový prehľad o tu spadajúcej problematike možno nájsť v prácach:

B.G. Ananiev: Človek ako predmet poznania. Bratislava, 1980.

B.G. Ananiev: Marxizmus a rozvoj psychologického myslenia. Psychodiagnostika, Bratislava 1975.

J. Koščo, I. Rapoš, E. Rybárová: Súčasná vývinová psychológia "životnej cesty".

Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 1974, IX, 3, 201-216.

striedaním spôsobov výchovy, zmenami spôsobu života a sústavy vzťahov, sumou hodnôt a životným programom - cieľmi a zmyslom života danej spoločnosti. Fázy životnej cesty sa navrstvujú na vývinové štádiá ontogenézy, pričom v takej miere, že v súčasnosti sa niektoré vývinové štádiá označujú ako fázy životnej cesty, napríklad mladší predškolský, predškolský a školský vek. Štupne spoločenskej výchovy, vzdelávania a učenia, ktoré tvoria súhrn prípravných fáz životnej cesty, utvárania osobnosti, stali sa prakticky určujúcimi charakteristikami periód rastu a dozrievania individua. Z toho hľadiska sú teoreticky a metodologicky dôležité tieto Ananievove myšlienky:

- človeka treba skúmať vo vzťahu ku krajine a rodine, v ktorej sa narodil, pretože táto má určitý ekonomický, politický a právny status, ktorý pôsobí ako počiatočný moment jeho životnej cesty, pôsobí aj to, ako si rodina osvojila príslušný status /kvalita prostredia/;

- vzťahový rámec počiatku ontogenézy a histórie osobnosti je rozdielny: "osobnosť" je mladšia ako "individuum", biografia, t.j. história osobnosti, jej životnej cesty začína neskôr - základný medzník je tu vstup do spoločenských inštitúcií /napr. do materskej školy, resp. do školy a pod./

- vplyv sociálneho prostredia a výchovy vytvára určitý typ odrazu, orientácie v prostredí; vypracúva sa vedomie, t.j. najvšeobecnejšia štruktúra človeka ako subjektu poznania.

Ďalší dôležitý okruh problémov tvorí veková periodizácia nielen ľudského cyklu ako celku, ale jednotlivých životných fáz, napr. evolúcie, čiže zrenia, zrelosti a podobne.^x Ak chceme správne pochopiť možnosti výskumu vývoja a utvárania osobnosti, musíme ešte spresniť priestor, lepšie povedané časopriestor, v ktorom sa osobnosť vyvíja. Historicko-materialistický prístup k výskumu osobnosti žiada vo výskume zohľadniť všetky dôležité konkrétno-historické podmienky doby, krajiny, národa, triedy a sociálnych skupín, do ktorých sa príslušná generácia rodí. Konkrétna osobnosť je potom vždy vrstovníkom určitej generácie a ako taká je jednak objektom vplyvov výchovných, ekonomických, politických, sociálnych atď. a jednak subjektom spoločenského vývinu, ktorého vnútorné podmienky utvárajú "základné sily, ktoré vplývajú na formovanie osobnosti". /c.d. 1980, str. 398/.

Ak vychádzame z uvedených predpokladov, potom je zrejmé Ananievova požiadavka: "Historický, sociologický a sociálno-psychologický výskum osobnosti je v súčasnosti jedinou a základnou požiadavkou k jej poznaniu, ktorá determinuje vlastný psychologický výskum" /c.d., str.299/.

^x Ukázalo sa, že okrem makrofáz /začleňujúcich celé desaťročia/ je dôležité postihnúť aj mikrofázy ještvujúce v určitých periódach, osobitne v zrelosti. Leningradskí výskumníci zistili napr. dvojfázovosť vývinu v období 18.-40. roku života, pre ktoré je príznačná fáza progresívneho rozvoja psychických funkcií v perióde zrelosti, obsahujúca vrcholy funkcií, kým druhá fáza, ktorá na ňu nadväzuje, spočíva v špecifikácii týchto funkcií, spojená s cvičením týchto funkcií v profesionálnej činnosti. Vážne príspevky k tejto tematike prinášajú práce: B.G.Ananieva, E.I.Stepanovovej, K.J.Illavighursta, H.Thomaeho a pod.

U nás je to síce nóvum, ale vo svetovej literatúre sa už presadil fakt, že komplexný výskum človeka vyžaduje dobrú znalosť prostredia, do ktorého sa tá-ktorá generácia rodí, vrátane demografickej charakteristiky. Podľa nášho názoru úplnosť pohľadu na životný cyklus osobnosti vyžaduje nielen charakteristiky "zvnútra" štruktúry osobnosti, ale objektívne charakteristiky. Jednou z týchto objektívnych charakteristík je demografická charakteristika životného cyklu. Súhlasne s B.G.Ananievom sa domnievame, že "historický a sociologický problém generácií je súčasne aj demografickým problémom vekových skupín, kohort v štruktúre obyvateľstva. Výskum týchto problémov umožňuje prehĺbenie predstavy o sociálnej situácii vývinu osobnosti v určitý moment historického času. Ide o to, že štruktúra obyvateľstva vyjadruje kvalitatívne a kvantitatívne vzťahy medzi generáciami a takisto pravdepodobný charakter sociálnych vzťahov osobnosti s vlastnou generáciou a inými - mladšími a staršími generáciami. Osobnosť je "... nielen produktom histórie, ale aj súčasníkom jej živého hnutia, objektom a subjektom súčasnosti" /c.d., str. 399/.

Naše úvahy a literárne pramene, o ktoré sa opierame, vedu nás k týmto nepochybným zisteniam:

- poznanie zákonitostí utvárania osobnosti človeka vyžaduje komplexný a interdisciplinárny výskum, ktorý z rôznych aspektov ozrejmi charakteristiky jednotlivých etáp životného cyklu;

- psychologický výskum patrí k najdôležitejším, najzložitejším, pretože má osvetliť "vnútornú" dynamiku vývinových zmien charakteristických pre jednotlivé etapy, podať charakteristiku ich dominánt, t.j. princípov regulácie a integrácie správania človeka v danej etape jeho životnej cesty.

Vzhľadom na uvedené sa nám zdá, že k poznaniu týchto charakteristík bude možné využiť rôzne fakty, dáta, metódy, ktoré môžu charakterizovať životný cyklus aj "zvonku", t.j. prinášať objektívne údaje ľahko evidovateľné, pretože obsahujú správy o udalostiach v živote človeka. Týmito udalosťami sú napríklad narodenie, sobáš, choroby, trestné činy, smrť a pod. Tieto základné údaje tvoria aj demografické fakty danej spoločnosti v danej dobe a sú príznačné pre súčasníka určitej generácie. Preto je len prirodzené, že našu pozornosť najprv obrátíme na tieto údaje, ktoré môžu prezradiť, ktoré sú dominantné udalosti v tom-ktorom období života človeka. V danom prípade pod udalosťou tu rozumieme spoločnosťou sledované parametre v živote ľudí, napríklad narodenie, sobáše, rozvody a pod., ktoré sú zaznamenané v štatistických prehľadoch príslušného národa, štátu. Tým síce nepoznáme dominanty integrácie a regulácie správania "zvnútra", ale takýto makropohľad nám umožní vidieť celý životný cyklus človeka od narodenia až po ukončenie života a dá prvú orientáciu o dominantných tematických charakteristikách určitého obdobia.

Z nášho doterajšieho postupu vyplýva, že ak chceme poznať životný cyklus človeka a odhaliť jeho zákonitosti, potom je nevyhnutný komplexný výskum človeka, systémový prístup ku skúmaniu zákonitostí životného cyklu. Ak je tomu tak, potom treba skúmanie životného cyklu konkrétneho človeka začať v tej historickej etape, v ktorej žije a v tom časopriestore, do ktorého sa učila

generácia rodí. Vzhľadom na uvedené, aj demografická charakteristika životného cyklu človeka v ČSSR a SSR môže prispieť k jeho osvetleniu.

Záver

Naše predpoklady možno zhrnúť nasledovne:

1. demografické údaje nám poskytnú obraz o celkovej dĺžke života /ohraničenie je tu síce dané 85. rokom, po ktorý sa u nás vedú oficiálne štatistiky/ a niektorých príčinách smrti;

2. poskytnú údaje o najdôležitejších udalostiach života človeka, najmä o tých, ktoré - ako sa domnievame - zodpovedajú:

a/ existenčným potrebám reprezentovaným zachovaním rodu /resp. sexom/, t.j. o partnerských vzťahoch pred manželstvom a mimo manželstva, vyjadrené v údajoch o narodení detí mimo manželstva; o uzatváraní partnerských vzťahov, vyjadrených v údajoch o tom, v ktorom veku sa naši ľudia sobášia, rozvádajú; o tom, v ktorých rokoch manželstva najviac prichádza na svet novonarodeniatok, atď. Nazdávame sa, že tieto údaje nám poskytnú možnosť pohľadu na dôležité aktivity v živote človeka;

b/ ďalšie údaje, ktoré možno získať z demografických analýz, sú "udalosti", ktorými jedinec prichádza do konfliktu so spoločnosťou; tzv. trestné činy, ktoré môžu byť odrazom mnohých vonkajších a vnútorných činiteľov: maladaptácie, agresivity voči spoločnosti atď. vcelku narúšajú platné normy a zákonitosti. Údaje o týchto faktoch môžu svedčiť o nevytvorení alebo nedostatočnom vytvorení pevných vnútorných morálnych a sociálnych dominant regulácie a integrácie správania, ktoré zodpovedá spoločenským normám a očakávaniam;

3. demografické údaje nám môžu ďalej poskytnúť aj materiál na poznanie trvania príslušných aktivít, resp. ich vyvrcholenia, čo môže prispieť k úplnému periodizácii ontogenézy.

Žiaľ, získané demografické údaje nám neposkytujú pohľad na mnohé životné udalosti, najmä školský a profesionálny vývin, kultúrny život a podobne. V tom smere bude treba špeciálnymi interdisciplinárnymi štúdiami naše poznatky dopĺňať a tým odstraňovať torzovitost demografických údajov a prispievať ku komplexnému výskumu správania a poznania človeka našej epochy.

Nami sledovanú problematiku treba vidieť aj v širšom kontexte, najmä v súvislosti so sociálnym plánovaním. Vieme, že vcelku možno podľa Z.I.Feinburga /1968, str.78/ vydeliť tri typy sociálneho plánovania:

1. oblasť výroby /sociálno-ekonomická oblasť/,
2. oblasť vlastných sociálnych vzťahov a procesov,
3. oblasť počiatočnej socializácie osobnosti.

Táto otázka, podľa nášho názoru, v budúcnosti bude patriť k jednému z centrálnych problémov našej spoločnosti. Ovšem nie v úzkom ponímaní počiatočných fáz socializácie, ale v celoživotnom ponímaní, vrátane fázy zrelosti, ktorej spoločnosť a veda bude venovať čoraz viac pozornosti.

3. VŠEOBECNÁ DEMOGRAFICKÁ CHARAKTERISTIKA ŽIVOTNÉHO CYKLU ČLOVEKA V ČSSR A SSR^x

Ťažiskom tejto state je sumarizácia faktografického spracovania rozsiahleho štatistického materiálu.^{xx} Demografické údaje o štruktúre populácie v ČSSR a SSR sme zhrnuli podľa jednotlivých charakteristík a v rámci každej charakteristiky sme sa sústredili hlavne na hodnoty v jednotlivých vekových intervaloch a ich vzájomné porovnanie. Taktiež nám išlo o porovnanie údajov medzi ČSSR a SSR, ako aj rozdiely vzhľadom na pohlavie.

I. Obyvateľstvo v ČSSR a SSR

Vo všetkých uvedených demografických charakteristikách obyvateľstva sme vychádzali z údajov v rokoch 1960, 1963, 1966, 1969 a 1972. Vekové intervaly sme volili v zhode s československou konvenciou po päťročných intervaloch. Zaujímali nás predovšetkým priemerné hodnoty za uvedené roky v jednotlivých vekových skupinách.

1. Vekové zloženie obyvateľstva v ČSSR a SSR

Z biologického hľadiska je najdôležitejším znakom obyvateľstva jeho vekové zloženie. Veková štruktúra je tiež najdôležitejším demografickým pojmom. V ČSSR aj v SSR je najväčší počet žijúceho obyvateľstva vo vekových skupinách 5-9 rokov, 10-14 rokov a 15-19 rokov. V týchto vekových skupinách je najviac žijúcich príslušníkov oboch pohlaví. Najmenší počet žijúceho obyvateľstva v ČSSR a SSR je vo vekovej kategórii 85 a viac rokov. Tento údaj sa takisto týka aj mužov aj žien. Počet žijúcich mužov vo veku od 20 do 60 rokov tvorí v ČSSR aj v SSR približne polovicu z celkového počtu žijúcich mužov. Počet žijúcich žien vo veku od 20 do 55 rokov tvorí v ČSSR aj v SSR tiež asi polovicu z celkového počtu žijúcich žien.

Súhrn

Z uvedeného vyplýva:

- a/ populačne najsilnejšie ročníky sú 5-9, 10-14, 15-19 roční;
- b/ t.č. približne polovica obyvateľstva je v produktívnom veku.

2. Sobáše a rozvody

Sobáše a rozvody sú ukazovateľom životne dôležitých udalostí v živote človeka a spoločnosti. Sú výsledkom životne dominantných rozhodnutí, ktoré pri-nášajú šťastie a radosť v živote, vpravujú človeka do legalných partnerských vzťahov v roli manžela, manželky, neskôr rodiča. Z demografických údajov možno vyčítať, že najväčší počet sobášov podľa veku /vzhľadom na 100 000 obyvateľov žijúcich v príslušnej vekovej skupine/ je u mužov aj žien v ČSSR a v SSR vo vekovej skupine 20-24 rokov, najmenšie počty sú vo vekových skupinách 55-59 rokov a 60 rokov a viac. Ak ale porovnáme v ČSSR aj v SSR počet sobášov mužov a počet sobášov žien vzhľadom na vekové intervaly s druhým najväčším počtom, vidíme značné rozdiely. Vo vekovom intervale 15-19 rokov je podstatne

^x

Stat. spracovala A. Hrabovská.

^{xx} Pozri T. Pardel - A. Hrabovská: Životný cyklus človeka v ČSSR a SSR. Správy hlavnej úlohy ŠPZV VIII-5-9 č. 15.

vyšší počet sobášov žien ako sobášov mužov. Naproti tomu vo vekovom intervale 25-29 rokov je vyšší počet sobášov mužov ako počet sobášov žien.

Rozvody sú udalosťou, ktorej každá spoločnosť venuje veľkú pozornosť. Súvisia s komplexom otázok sociálnych, psychologických, právnych atď. Sú významnou demografickou charakteristikou, ktorá zasluhuje pozornosť aj riadiacich a správnych orgánov. Počet rozvodov podľa veku sme v každom vekovom intervale uvažovali vzhľadom na 100 000 žijúcich obyvateľov. V ČSSR je maximálny počet u mužov aj u žien vo vekovej skupine 25-29 rokov, teda o jeden interval ďalej ako je maximálny počet sobášov. Najnižší počet rozvodov je u mužov v ČSSR vo vekovej skupine 15-19 rokov, u žien v ČSSR vo vekovej skupine 60 rokov a viac. Relatívne počty v SSR sú vo všetkých vekových intervaloch podstatne nižšie ako tieto počty v celej ČSSR. Najvyšší počet rozvodov mužov v SSR je vo vekovej skupine 30-35 rokov. U žien v SSR je najvyšší počet vo vekovej skupine 25-29 rokov. Najnižšie počty sú vo vekovom intervale 15-19 rokov, okrem žien v ČSSR - 60 a viac rokov.

Ďalej sme zisťovali počet rozvodov podľa dĺžky trvania manželstva. Tieto hodnoty sme uvádzali v percentách z celkového počtu rozvodov. V ČSSR je najvyšší počet rozvodov v časovom intervale do 4 rokov trvania manželstva. Na druhom mieste je časový interval 5-9 rokov po uzavretí manželstva. V SSR je poradie opačné. Najviac rozvodov je v čase 5-9 rokov trvania manželstva, na druhom mieste je časový interval do 4 rokov trvania manželstva. Najmenej rozvodov je v ČSSR aj v SSR v dobe 30 a viac rokov po uzavretí manželstva.

Súhrn

V ČSSR a v SSR je u mužov a žien:

a/ najviac sobášov vo vekovej skupine 20-24 rokov. Druhý najväčší počet je u žien vo veku 15-19 rokov, u mužov od 25 do 29 rokov; najnižšie počty sú vo vekových intervaloch 55-59 a 60 a viac rokov;

b/ najviac rozvodov v ČSSR je u mužov a žien vo veku 25-29 rokov. Najnižšie počty u mužov 15-19 rokov, u žien 60 a viac rokov. V SSR sú vo všetkých intervaloch nižšie relatívne počty. Najvyšší počet rozvodov u žien je vo veku 25-29 rokov, u mužov 30-35 rokov. Najnižšie počty u mužov a žien sú vo veku 15-19 rokov /čo je zrejme pre najnižší počet uzavretých manželstiev/;

c/ v ČSSR je najvyšší počet rozvodov do 4 rokov po sobáši, na druhom mieste 5-9 rokov po sobáši. V SSR je poradie opačné. Najnižší počet rozvodov je po 30 a viac rokoch trvania manželstva.

3. Narodenie dieťaťa a vek matky, otca

Ústredným problémom reprodukcie obyvateľstva je úroveň jeho plodnosti. O počte živonarodených detí podľa veku matky a otca sme uvažovali vzhľadom na 100 000 žien resp. mužov žijúcich v príslušnej vekovej skupine. Faktom získané relatívne hodnoty môžeme navzájom objektívnejšie porovnávať. Počet živonarodených detí podľa veku matky je najvyšší vo vekovej skupine 20-24 rokov, najnižší vo vekovej skupine 45 a viac rokov. Aj keď maximálne a

minimálne hodnoty sú v ČSSR a v SSR v rovnakých vekových intervaloch, priemerná pôrodnosť v SSR je za uvedené roky vyššia ako priemerná pôrodnosť v celej ČSSR. Maximálny počet živonarodených detí podľa veku otca je v ČSSR aj v SSR vo vekovej skupine 25-29 rokov, čo je o jeden vekový interval viac ako u žien. Najnižší počet živonarodených detí podľa veku otca v ČSSR a v SSR je vo vekovej skupine 55 rokov a viac.

Počet narodených detí mimo manželstva podľa veku matky sme porovnávali podľa dvoch kritérií. V prvom rade nás zaujímali relatívne počty vzhľadom na 100 000 žijúcich žien v príslušných vekových skupinách. V ČSSR aj v SSR sú najvyššie hodnoty vo vekovom intervale 20-24 rokov, najnižšie vo vekovej skupine 40 rokov a viac. Ďalej nás tiež zaujímal počet detí narodených mimo manželstva vzhľadom na celkový počet detí narodených mimo manželstva podľa veku matky. Tu je najvyšší počet v ČSSR aj v SSR vo vekovej skupine do 19 rokov a najnižší počet vo vekovej skupine 25-29 rokov. Možno povedať, že toto druhé kritérium je objektívnejšie. /Rozdiely možno vysvetliť tak, že vo vekovej skupine do 19 rokov je celkový počet narodených detí pomerne nízky, čiže počet detí narodených mimo manželstva bude tvoriť veľkú časť. Naproti tomu vo vekovej skupine 25-29 rokov je vysoký celkový počet narodených detí, takže počet detí narodených mimo manželstva je relatívne veľmi nízky./

Ďalším ukazovateľom je počet detí narodených podľa dĺžky trvania manželstva. Aby sme údaje mohli objektívnejšie porovnávať, udávali sme hodnoty v percentách z celkového počtu narodených detí. V ČSSR a SSR sa narodilo za uvedené roky najviac detí v dobe 1-5 rokov od svadby rodičov. Tento počet tvorí takmer polovicu z celkového počtu narodených detí. Najmenej detí sa narodilo v dobe 21 a viac rokov od svadby rodičov.

Súhrn

Možno teda zhrnúť:

- a/ Najväčší počet detí sa narodí vo veku žien 20-24 rokov a vo veku mužov 25-29 rokov, najmenej vo vekovej skupine 45 a viac rokov.
- b/ mimo manželstva sú najväčšie hodnoty v tom istom intervale - ženy 20-24 rokov, ale najmenšie vo veku 40 a viac rokov;
- c/ vzhľadom na celkový počet detí sa mimo manželstva narodí najviac detí vo vekovej skupine 15-19 rokov, najmenej vo vekovej skupine 25-29 rokov;
- d/ takmer polovica z narodených detí sa narodí v čase 1-5 rokov po uzavretí manželstva, najmenej 21 a viac rokov po sobáší.

4. Potraty

Vo vývoji partnerských vzťahov významnú úlohu hrajú sexuálne vzťahy. Pre sexuálny život človeka je príznačné, že nie je viazaný na obdobie párenia s cieľom zachovať rod ako u zvierat. Sexuálne vzťahy sa začínajú utvárať často skôr ako partnerské vzťahy vedúce k manželstvu. Zložitost' tu spadajúcej problematiky je široká a významná nielen z hľadiska vedeckého poznania, ale najmä

z hľadiska spoločenského hodnotenia. Naša spoločnosť v zákonom odôvodnených prípadoch umožňuje prerušenie tehotenstva. Táto skutočnosť sa eviduje ako udalosť. Preto sme sledovali počet potratov na žiadosť podľa veku žien. Aj tu sme udávali hodnoty vždy vzhľadom na 100 000 žien žijúcich v príslušných vekových skupinách. V ČSSR je maximálny počet potratov na žiadosť vo vekovej skupine 25-29 rokov, pričom hodnoty vo vekových skupinách 20-24 rokov a 30-34 rokov sú len o niečo nižšie. V SSR je najväčší počet potratov na žiadosť vo vekovej skupine 30-34 rokov. Priemerné počty vo vekových skupinách 25-29 a 35-39 rokov sa však iba veľmi málo odlišujú od maximálneho počtu. Najnižší počet je v ČSSR aj v SSR vo vekovej skupine 45 rokov a viac.

Súhrn

V ČSSR a v SSR je:

a/ najväčší počet potratov na žiadosť vo veku 25-29, 20-24, 30-34 a 35-39 rokov;

b/ najnižší počet je vo vekovej skupine 45 a viac rokov.

5. Úmrtnosť

Napokon dôležitou charakteristikou je tiež úmrtnosť obyvateľstva podľa veku. Najvyššia úmrtnosť vzhľadom na 100 000 žijúcich obyvateľov je u mužov aj žien v ČSSR a v SSR vo vekovej skupine 85 a viac rokov. Najnižšia úmrtnosť je v ČSSR u mužov aj žien vo vekovom intervale 10-14 rokov. V SSR je u mužov najnižšia úmrtnosť vo vekovom intervale 5-9 rokov, u žien v intervale 10-14 rokov. Počnúc vekovými skupinami s minimálnou úmrtnosťou vo všetkých skupinách /ČSSR - muži, ženy; SSR - muži, ženy/ sa s rastúcim vekom úmrtnosť zvyšuje.

Súhrn

Z uvedeného vyplýva:

a/ najvyššia úmrtnosť je vo veku 85 a viac rokov;

b/ najnižšia úmrtnosť je vo vekových skupinách: 10-14 a 5-9 rokov.

6. Duševné choroby ako príčiny smrti

Jedným z faktorov, ktoré spolupôsobia pri rozvoji každej populácie, je zdravotný stav obyvateľstva. V tejto súvislosti zostáva najdôležitejším demografickým meradlom úmrtnosť a jej príčiny. Pre naše účely sme považovali za vhodné zamerať sa na duševné choroby ako príčiny smrti. Pretože ich celkový počet je malý, uvažovali sme tentokrát počty vzhľadom na 1 000 000 obyvateľov žijúcich v príslušnej vekovej skupine. Najvyššie hodnoty sú vo vekových intervaloch 85 a viac rokov /ČSSR - muži, ženy; SSR- ženy/ a 80-84 rokov /SSR - muži/. Najmenší výskyt duševných chorôb ako príčiny smrti je v ČSSR u mužov vo vekových intervaloch 5-9, 10-14 a 25-29 rokov, u žien 5-9 rokov. V SSR sú najnižšie hodnoty u mužov vo vekovej skupine do 1 roku, u žien vo vekovej skupine 20-24 rokov.

Súhrn

Z údajov môžeme konštatovať:

a/ najvyšší počet duševných chorôb ako príčin smrti je vo vekových intervaloch 85 a viac rokov a 80-84 rokov;

b/ najnižšie počty sú v intervaloch do 1 roku, 5-9, 10-14, 20-24 a 25-29 rokov.

II. Kriminalita

Otázka kriminality je vážnym nielen vedeckým problémom, ale aj problémom celospoločenským. Preto trestnej činnosti, najmä jej prevencii a nápravným zariadeniam, sa venuje mimoriadna pozornosť.

Počet stíhaných osôb podľa trestného zákona sme sledovali v rokoch 1968, 1969, 1970, 1971, 1972 a 1973. Uvedené údaje sme zoskupili do vekových intervalov 15-17 rokov, 18-19 rokov, 20-29 rokov, 30-39 rokov, 40-49 rokov, 50-59 rokov a 60 a viac rokov. V tomto prípade sme udávali v každom vekovom intervale priemerný počet mužov a žien spolu, nakoľko sme podrobnejšie údaje nemali k dispozícii. Hodnoty sme uvažovali vždy vzhľadom na 10^7 obyvateľov žijúcich v príslušnom vekovom intervale, aby sme ich mohli objektívnejšie porovnávať.

Zaujímali nás predovšetkým počet stíhaných osôb podľa všetkých hláv trestného zákona. V ČSSR aj v SSR je tento počet maximálny vo vekovej skupine 20-29 rokov a minimálny vo vekovej skupine 60 a viac rokov.

Ďalej sme zisťovali počet stíhaných osôb podľa VII.hlavy trestného zákona - trestné činy proti životu a zdraviu, podľa V.hlavy trestného zákona - trestné činy hrubo narušujúce občianske spolužitie a podľa II.hlavy trestného zákona - trestné činy hospodárske. Aj tu sú najvyššie počty v ČSSR a v SSR vo vekovom intervale 20-29 rokov a najnižšie počty vo vekovom intervale 60 a viac rokov.

III. Školstvo

Otázkam vzdelávania a harmonického vývoja socialistického človeka venuje sa prvoradá pozornosť. Žiaľ, nenašli sme u nás úplné údaje o systéme celoživotného vzdelávania. Naše údaje nám poskytujú iba základné informácie o súčasnom stave. Priemerné počty študujúcich na jednotlivých školách sú za roky 1960, 1963, 1966, 1969, 1972 a 1974.

Počet študujúcich na všetkých druhoch škôl má v ČSSR aj v SSR odlišné poradie u mužov a u žien. Počet študujúcich mužov je najvyšší na ZDŠ, ďalej sú učňovské školy, stredné odborné školy, vysoké školy, SVŠ a gymnáziá. U žien je takisto najvyšší počet študujúcich na ZDŠ, čo je prirodzené, vzhľadom na povinnú školskú dochádzku. Ďalšie poradie u žien je však nasledovné: stredné odborné školy, učňovské školy, SVŠ a gymnáziá a nakoniec vysoké školy.

Ďalej nás zaujímal počet študujúcich na jednotlivých typoch stredných

škôl. Aj tu je, vzhľadom na poradie škôl, medzi mužmi a ženami rozdiel. V ČSSR a v SSR navštevujú muži najviac stredné priemyselné školy, ďalej SVŠ a gymnáziá a na treťom mieste stredné poľnohospodárskej technické a majstrovské školy. Najvyšší počet študujúcich žien je na SVŠ a gymnáziách, na druhom mieste sú stredné ekonomické školy, ďalej stredné zdravotnícke školy a stredné priemyselné školy.

Počet študujúcich na jednotlivých typoch vysokých škôl je taktiež iný u mužov ako žien. V ČSSR a v SSR najväčší počet mužov navštevuje vysoké školy technické, ďalej univerzity a na treťom mieste vysoké školy poľnohospodárske. U žien je poradie iné. Najviac žien študuje na univerzitách. Na druhom mieste sú vysoké školy technické a ďalej vysoké školy ekonomické.

4. CHARAKTERISTIKA A PERIODIZÁCIA ŽIVOTNÉHO CYKLU ČLOVEKA

Termín životný cyklus sa používa v rôznych vedných disciplínach. Napr. v sociológii sa chápe ako "pre danú spoločnosť charakteristický sled vekových období v živote človeka, vyznačujúcich sa zmenou jeho funkcií a rolí v sociálnom systéme vcelku a v systéme reprodukcie a výchovy dorastajúceho pokolenia zvlášť" /L.A.Gordon, E.V.Klopov, 1975, str.41/. Takéto periódny sú osobitnými etapami resp. stupňami životného cyklu a je pre nich charakteristická celková rodinná veková pozícia, "akýsi sociálny vek, ktorý určuje základné rodinné vekové osobitosti každodenného správania". Tento termín používame i v psychológii, aj keď nie je dosiaľ určený jednoznačne, najmä v súvisi s inými sem prislúchajúcimi pojmami. Pod životným cyklom v našich súvislostiach rozumieme ľudský život chápaný ako zmysluplný celok vyznačujúci sa zákonitým sledom vekových životných etáp s ich príslušnými /demografickými, biologickými, psychologickými a inými/ charakteristikami, v ktorých sa uskutočňuje ontogenéza jedinca a utvára jeho osobnosť s vlastným životným štýlom a správaním v historicky danej spoločnosti. Z toho vidieť, že každá z vied, zaoberajúca sa človekom, môže skúmať otázky životného cyklu z vlastného charakteristického hľadiska, pričom nemožno stratiť zo zreteľa fakt, že každý človek je príslušníkom určitej spoločensko-ekonomickej formácie, preto aj otázky ľudského života sa chápu v súvisi s trendami rozvoja spoločnosti, jej inštitúcií, s ideológiou danej spoločnosti.

Ak vychádzame z toho, že životný cyklus chápeme ako zmysluplný celok, potom do popredia vystupujú mnohé otázky, otázky filozofické týkajúce sa zmyslu života, otázky pedagogické, zaoberajúce sa možnosťou vzdelávania a výchovy, kedy začať so školskou dochádzkou a podobne. Je len prirodzené, že riešenie týchto otázok sa nezaobíde bez konkrétneho štúdia životného cyklu biologického, sociologického, pedagogického, psychologického, kde v popredí sú otázky rastu, dospievania, zrelosti, utvárania morálneho vedomia atď. Ako sme ukázali vo vstupnej stati, ukazuje sa nevyhnutným postihnúť prirodzenú periodizáciu životného cyklu s charakteristikami pre jednotlivé vekové etapy, t.j. postihnúť, kedy je najvhodnejší čas siatia, zrenia a kedy je čas žatvy, t.j. ako sa má utvárať život človeka tak, aby bol v rôznych sociálnych a výrobných vzťahoch efektívny a aby sa osobnosť človeka vytvorila v plnohodnotného občana našej socialistickej spoločnosti. Nazdávame sa, že z tohto hľadiska treba využiť všetky fakty, ktoré nám môžu poskytnúť materiál na poznanie životného cyklu človeka. Jedným zo zdrojov poznania sú demografické údaje.

Demografické fakty podávajú nezastupiteľné údaje, významné nielen pre vedy zaoberajúce sa človekom, ale aj pre riadiace vládne a politické orgány. Sú živým ukazovateľom dôležitých politicko-právnych udalostí v živote spoločnosti a ich odraze na danú populáciu. Demografické údaje, ako sme hovorili, poskytujú neobyčajne dôležitý rámec, v ktorom sa vyvíja osobnosť človeka. V takomto rámci chápať život a utváranie osobnosti človeka i jeho životného spôsobu vyplýva zo systémového prístupu. Žiaľ, realizovať takýto prístup

vcelku nie je dosť možné, pretože by vyžadoval sústredenejšie interdisciplinárne skúmanie, vyžadoval by spoluprácu sociológov, demografov a iných odborníkov, k čomu dosiaľ u nás nedošlo. Demografia sa opiera o pevnú štatistickú mieru rozdelenia životného cyklu do päťročných intervalov /0-4, 5-9, atď. veku/. Do týchto intervalov sú zaznamenané všetky naším štátom sledované aktivity od 0-85 veku života, t.j. horného limitu, po ktorom sa už štatistiky nevedú.

Vzhľadom na uvedené náš postup bude takýto:

a/ najprv na základe poznatkov získaných v predchádzajúcej kapitole, uvedieme v tabuľke a grafe podľa veku príslušné demografické charakteristiky životného cyklu v mierach maximum-minimum;

b/ potom sa pokúsime dosiahnuté výsledky využiť aj z hľadiska periodizácie;

c/ napokon sa pokúsime o súbornú periodizáciu životného cyklu človeka, do ktorej zahrnieme aj poznatky získané demografickou analýzou.

Pri demografickej charakteristike životného cyklu človeka v ČSSR vystupujú do popredia objektívne dominujúce aktivity /napr. maximum žijúceho obyvateľstva, resp. minimum duševne chorých/, charakterizujúce proces evolúcie, stabilizácie a involúcie človeka. Je prirodzené, že demografické údaje sú hrubým, ale objektívnym ukazovateľom časového priestoru, v ktorom sa osobnosť nášho človeka utvára, vrcholia jej aktivity a napokon badať úbytok týchto aktivít /minimum/, ktoré sú príznačné pre fázy ukončovania života.

Demografická charakteristika životného cyklu človeka v ČSSR a SSR

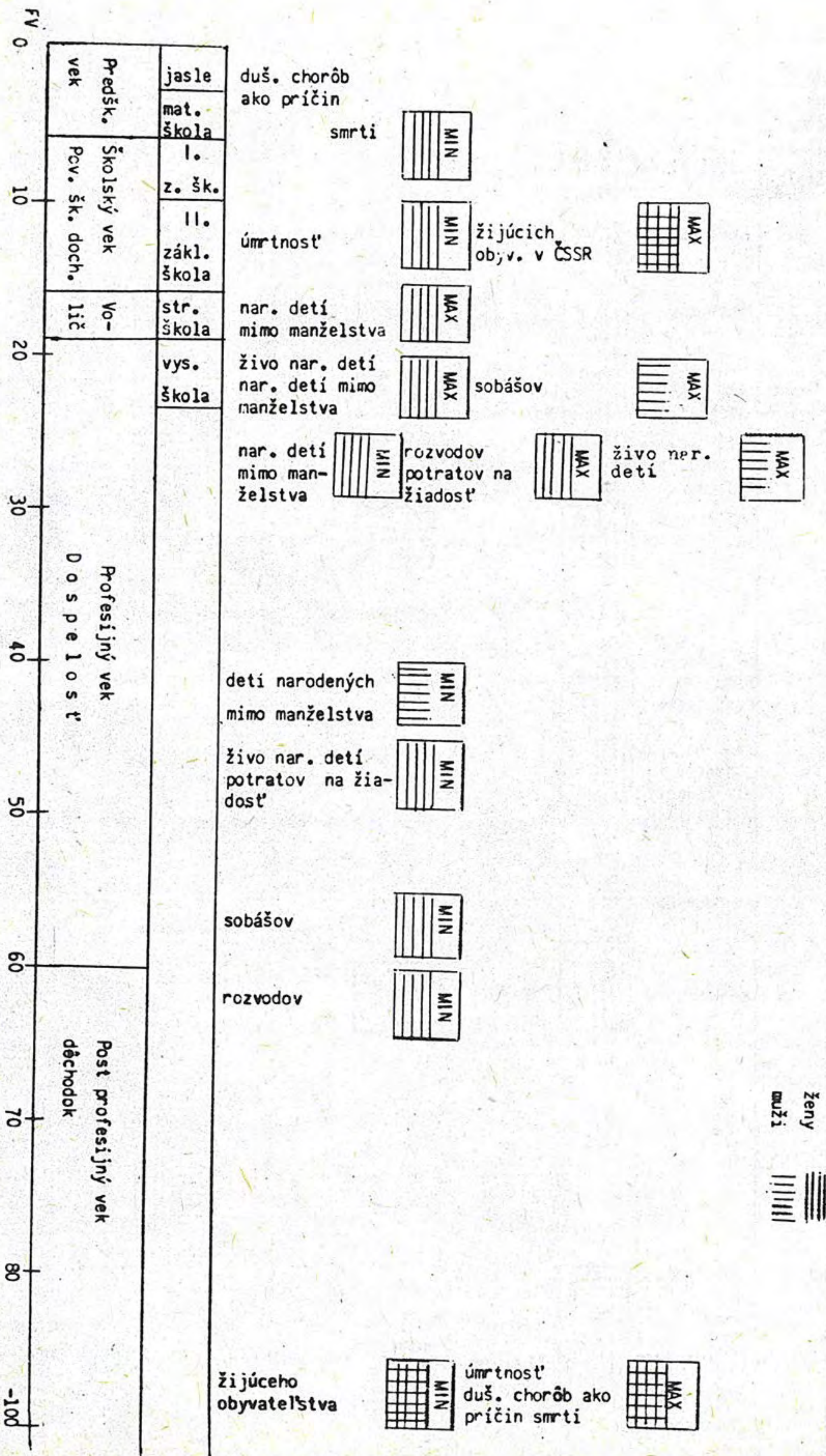
ČSSR	SSR
0 - 4 -	-
5 - 9 - Min.duš.chorých ako príčina smrti	+ Max. žijúceho obyvateľstva
10 - 15 + Max. žijúceho obyvateľstva	- Min.úmrtnosť
15 - 20 + Max.detí narodených mimo manželstva	+ Max. detí narodených mimo manželstva - Min. rozvodov
20 - 25 - Max. živonarodených detí + Max. sobášov + Max. detí narodených mimo manželstva	+ Max. živonarodených detí + Max. sobášov + Max. detí narodených mimo manželstva - Min. duš. chorých ako príčina smrti
25 - 29 + Max. rozvodov + Max. živonarodených detí + Max. potratov na vlastnú žiadosť - Min.detí narodených mimo manželstva	+ Max.rozvodov + Max. živonarodených detí - Min.detí narodených mimo manželstva

Max. stiahnutých podľa
všet. hláv t.z.

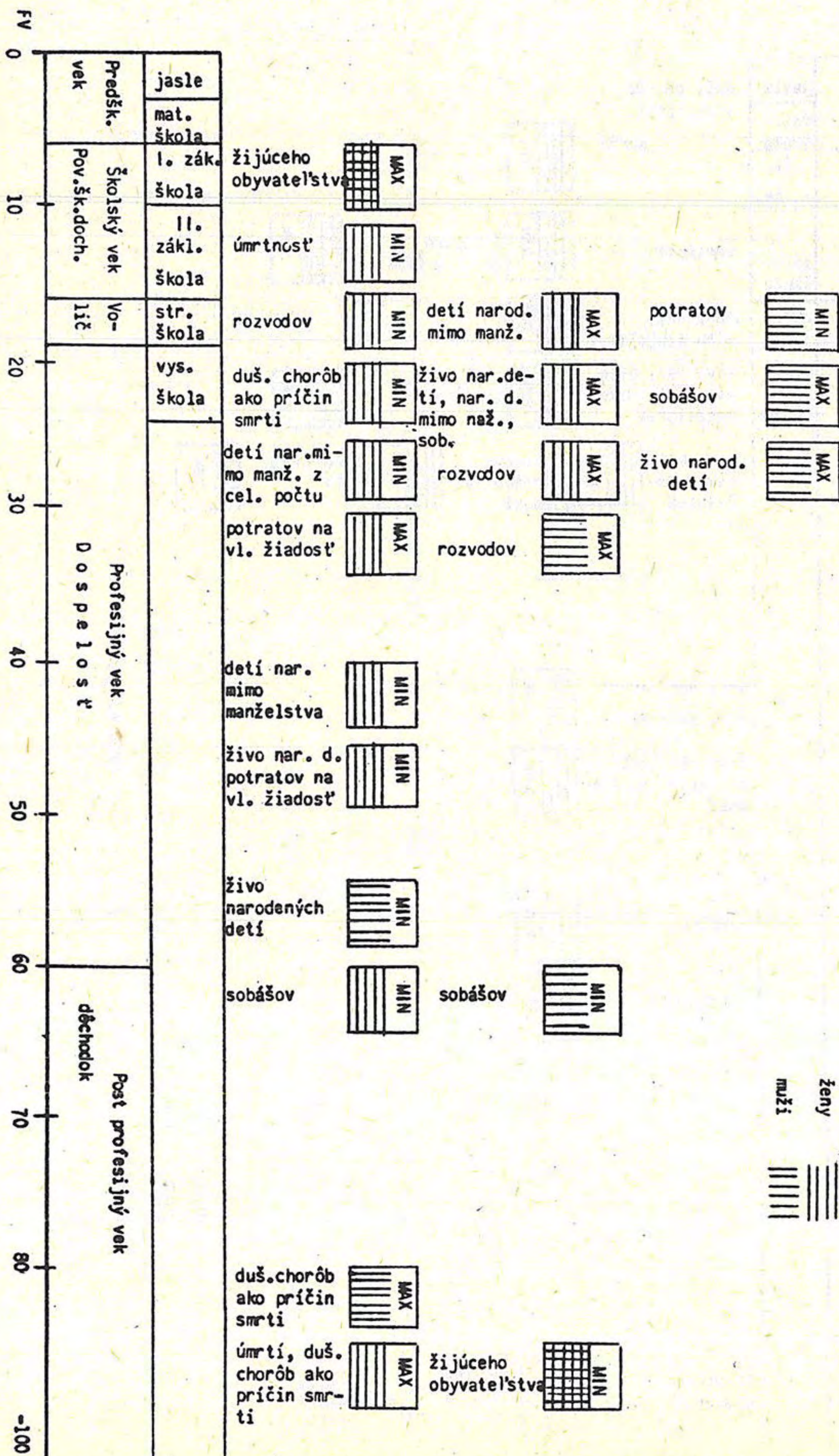
30 - 34		+ Max. rozvodov
		+ Max. potratov na vlastnú žiadosť
35 - 40	-	-
40 - 45	- Min.detí narodených mimo manželstva	- Min.živonarodených detí mimo manželstva
45 - 50	- Min.živonarodených detí	- Min.živonarodených detí mimo manželstva
	- Min.potratov na vlastnú žiadosť	- Min.potratov na vlastnú žiadosť
50 - 55	-	-
55 - 60	- Min.sobášov	- Min.živonarodených detí
60 - 65	- Min. rozvodov	- Min. sobášov
65 - 80	- Min.stíhaných osôb	-
80 - 85	-	+ Max.duš.chorých ako príčina smrti
85 -	+ Max.duš.chorôb ako príčina smrti	
	+ Max.úmrtnosť	
	- Min.žijúceho obyvateľstva	

Na základe tabuľky a grafu /str.163/ sa nazdávame, že uvedené demografické údaje nám umožňujú rozlíšiť v živote človeka nasledujúce etapy:

- 0 - 14 : charakteristické: maximum žijúceho obyvateľstva v SSR od 5-9 rokov, v ČSSR od 10-14 rokov; minimum úmrtnosti a duševných chorôb ako príčin smrti /bližšie vekové vymedzenie pozri tabuľku /str.163,164/; je to obdobie rastu a dospievania;
- 15 - 20: charakteristické: maximum detí narodených mimo manželstva; maximum potratov na vlastnú žiadosť; minimum rozvodov; t.j. obdobie počiatkovej realizácie partnerských vzťahov; osobitnou otázkou sú včasné tehotenstvá, potraty;
- 20 - 35: charakteristické v týchto parametroch: maximum sobášov, živonarodených detí, detí narodených mimo manželstva - príznačné pre počiatkovú fázu; maximum rozvodov, potratov na vlastnú žiadosť, minimum detí narodených mimo manželstva; minimum duševných chorôb; maximum stíhaných osôb podľa všetkých hláv trestného zákona vo veku 20-29 rokov. Toto je obdobie vyvrcholenia obdobia realizácie partnerských vzťahov s jeho kladmi a zápornmi; osobitnú otázku tvorí rozvodovosť po niekoľkých rokoch manželstva. Rozdiely v celkových počtoch v ČSSR a SSR ako aj bližšie špecifikácie uvádzajú tabuľky;
- 35 - 39: v tomto vekovom intervale nie je zaznamenané nijaké minimum a maximum - /obdobie 1.stabilizácie partnerských vzťahov/;
- 40 - 49: charakteristika: - minimum - živonarodených detí, - detí narodených mimo manželstva, - potratov na vlastnú žiadosť; t.j. začiatok populačného poklesu;
- 50 - 54: v nijakom parametre minimum alebo maximum - /obdobie 2.stabilizácie partnerských vzťahov/, vstup do druhej polovice života;

OBVATEĽSTVO ČSSR

OBVYVATEĽSTVO SSR

- 55 - 64: minimum sobášov, živonarodených detí, rozvodov; t.j. ubúdanie partnerských aktivít;
- 65 - 79: v nijakom parametre minimum alebo maximum; t.j. obdobie 3. stabilizácie pred ukončením života;
- 80 - 84: maximum duševných chorôb ako príčin smrti;
- 85 - : minimum žijúceho obyvateľstva; maximum duševných chorôb ako príčin smrti, t.j. ukončovanie života.

Z uvedených demografických faktov možno o životnom cykle človeka v ČSSR a SSR povedať:

a/ Všeobecná charakteristika jeho priebehu je pre celú ČSSR a SSR približne rovnaká; rozdiely sú len niektoré: na Slovensku maximum žijúceho obyvateľstva je posunuté dopredu, t.j. v intervale 5-9 rokov; minimum duševne chorých ako príčin smrti 20-24 rokov, atď.

b/ Demografické údaje poskytujú určitý makropohľad na to, čo sa v etapách životného cyklu v živote nášho človeka v ČSSR realizuje, najmä v partnerských vzťahoch. Zachytené maximá a minimá výsledkov činnosti v tejto oblasti poskytujú azda nasledovnú globálnu charakteristiku životného cyklu:

Obdobie 0 - 14 veku života je charakteristické rastom a dozrievaním muža a ženy.

Obdobie 15 - 19: začiatok partnerských vzťahov - čo ukazuje parameter maximum potratov na vlastnú žiadosť. Tento fakt je a bude treba hlbšie rozobrať a vyvodiť dôsledky pre výchovu k partnerstvu a rodičovstvu. Dilema tu spočíva pravdepodobne v tomto: ontogenetický vývoj sexuálny dosiahol zrelosti, ale osobnostný a sociálno-ekonomický status človeka nedosiahol úroveň nevyhnutnú na založenie rodiny.

Obdobie 20 - 34: vyvrcholenie /maxima/ v partnerských vzťahoch s ich pozitívnym a negatívnym priebehom. Parameter rozvodov a iné ukazujú, že v rodinnej a školskej výchove riešenie otázok výchovy k manželstvu a rodičovstvu nie je dostatočne zabezpečené. Vyvíjajúca sa osobnosť nie je dostatočne pripravená na túto dôležitú spoločenskú funkciu.

Obdobie 35 - 64: charakterizujú obdobie bez miním a maxím, resp. s minimami v sledovaných parametroch. Azda by sa mohlo interpretovať ako obdobie stabilizácie v partnerských vzťahoch a v dôsledku toho azda profesijnej efektívnosti.

Obdobie 65 - 79: obdobie bez minima a maxima; je to obdobie postprofesionálne, obdobie odpočinku.

Obdobie 80 - : charakterizuje maximum duševných onemocnení ako príčin smrti, minimum žijúceho obyvateľstva; je to obdobie ukončovania životného cyklu.

Naznačené charakteristiky ukazujú, že aj demografické údaje môžu prispieť nielen k periodizácii životného cyklu človeka, ale aj k charakteristikám jednotlivých období. Postupne sa približujeme k tomu, že popis zákonitostí etáp ľudského života sa bude tvoriť na základe komplexného výskumu človeka. K tomuto komplexnému pohľadu prispajú zo svojho špecifického stanoviska humanistické vedy. Dosiaľ situácia v tomto smere nie je uspokojivá. Napríklad v psychológii jestvuje rad rôznych delení, o ktorých referujú viacerí naši aj zahraniční autori, napr. J.Kuric, V.Příhoda, Ch.Bühlerová, I.Šipoš a iní /pozri str.167/.

Nie je našou úlohou rozdiskutovať s tým súvisiace otázky. Pokladáme však za potrebné doterajší náš postup zakončiť náčrtom periodizácie životného cyklu človeka s prihliadnutím na doterajšie výsledky a s využitím našich poznatkov.

Náčrt periodizácie a charakteristiky životného cyklu človeka

I. etapa antenatálna:

- 0 - zygota - oplodnené vajíčko
- 3 mesač. embryo - rané štádium biologického vývoja
- 4 - 7 fetálny vývoj - nadobúdanie ľudského vzhľadu
- 8 - 10 prenatálny vývoj - prechod z vnútromaternicového života "na svet"
- narodenie

II.etapa evolúcie alebo detstva a mládenectva

Táto etapa začína narodením /obdobie nemluvňata/ a končí obdobím adolescencie, t.j. 0 - 18/21 rokom života. Periodizácia tejto etapy je veľmi zložitá a zaoberá sa ňou psychológia dieťaťa a mládeže. Z hľadiska, ktoré sledujeme, významnými sú obdobia:

a/ Predškolský vek 0-6 rokov, ktorý charakterizuje osvojenie si základnej psycho-motorickej spôsobilosti, správanie; chôdza, osvojenie si reči; odlíšenie ja od nie ja, t.j. sebauvedomenie. Tento vek zvykne sa ďalej deliť aj na obdobie dojčťa /0-1,0/ a batolaťa /1,0-3,0 roku/; starší predškolský vek /3,0-6,0/.

b/ Školský vek-mladší 6-11 rokov, ktorý sa zhruba zhoduje s prvým stupňom základnej školy. Charakterizuje ho: osvojenie si základných kultúrnych návykov; pokračujúci proces socializácie v podmienkach školskej kolektívnej výchovy; rozvoj schopností; preberanie zodpovednosti za svoju prácu; osvojovanie morálnych a etických noriem; dobrý pomocník v rodine. Na Slovensku t.č. je v tomto období najviac žijúcich obyvateľov.

c/ Starší školský vek dospievanie puberta 11-15 rokov; prechod na druhý stupeň všeobecno-vzdelávacej školy; ukončovanie základného vzdelávania; obmedzená právna zodpovednosť /mladistvých/; vrastanie do života dospelých;

Periodizácie životného cyklu človeka

Životný cyklus v ČSSR	Predškolská výchova	ZDŠ I. stupeň II. stupeň	Stredné školy Volebné právo	Vysoké školy	Profesionálny vek			Dôchodok	
D. E. Super	Štádium rastu fantázia záujmy schopnosti		Explorácia pokusná fáza f. prechodu skúšobná f.	Budovanie a konsolidácia Skúšobná fáza Stabilizácia	Štádium udržovania			Spomaľo- vanie	Pokles Zanechanie práce
D. B. Bromley	Detstvo	Dospievanie Pu- ber- ta	Pozdné dospie- vanie	Rand Stredná	D o s p e l o s ť		Neskorá	Pred odcho- dom do dô- chodku	Dôcho- dok Staroba Posledné roky Choroby a smrť
V. Pří- hoda	Detstvo I. II.	Pu- ber- ta	Hebe- tická post- pubes- cencia	Obdobie mecítma	Životná stabilizácia, vrcholenie	Stredný vek Počínajúca in- volúcia		S e n i u m Staroba Kmeťstvo	
Ch. Büh- lerová	Bez určenia		Nešpecifiko- vaná expansia	Zrelosť Definitívna životná úloha		Duchovný rozmach Úspech, životný prí- nos dominancie		Teoretický pomer k životu retrospekcia, príprava k ukon- čeniu života	
Vek	0	10	20	30	40	50	60	70	80

zmeny v postojoch k rodine a spoločnosti: voľba školy alebo zamestnania. Maximum žijúceho obyvateľstva v ČSSR.

d/ Adolescencia obdobie mládenca a devy 16-21 rokov; ukončovanie úplného stredného vzdelávania; výber profesie alebo vysokej školy; začiatok profesijného zaškoľovania; právna zodpovednosť; právo voliť a byť volený /18 rokov/; vrcholenie športových výkonov v mnohých oblastiach; vstupovanie do partnerských vzťahov; základná vojenská povinnosť. V ČSSR maximum detí narodených mimo manželstva.

III. Dospelý vek /obdobie stabilizácie a raná dospelosť/ 21-29 rokov; preberanie ekonomickej, právnej zodpovednosti; uzatváranie manželstva; zapojenie sa do práce spoločnosti profesijnej, kultúrnej; v ČSSR maximum: - sobášov - rozvodov - živonarodených detí; - živonarodených detí mimo manželstva; maximum stíhaných osôb podľa všetkých hláv trestného zákona. Vrcholenie takýchto aktivít v 20-25 roku.

Druhá polovica tohto obdobia /25-29 rokov/ je poznačená sociálno-negatívnymi javmi - maximum stíhaných podľa všetkých hláv trestného zákona. V ČSSR maximum: - živonarodených detí; minimum - detí narodených mimo manželstva.

Stredná dospelosť /30-45 rokov/ - vrcholía roky osobnostnej zrelosti a výkonnosti; stabilizácia v živote a povolání; vytváranie sociálnych, kultúrnych a hospodárskych hodnôt. Prvá časť tohto obdobia je na Slovensku poznamenaná ešte pretrvávajúcou maximálnou rozvodovosťou ako aj potratovosťou na vlastnú žiadosť; odchod detí z rodiny; pre druhú polovicu v ČSSR je už príznačné minimum živonarodených detí; detí narodených mimo manželstva. Uvedené ukazovatele limitujú toto obdobie.

Neskorá dospelosť /46-56/60/ charakteristická osobnostnou, spoločenskou, sociálnou a hospodárskou konsolidáciou. Zmenšenie reprodukčnej funkcie. V ČSSR minimum živonarodených detí; minimum živonarodených detí mimo manželstva; minimum potratov na vlastnú žiadosť /meno-pauza/; 55-60 rokov minimum sobášov; príprava prechodu do dôchodku; odchod detí z rodiny.

IV. Dôchodca /60/65-79 rokov/ - odchod do dôchodku; zmeny sociálnych rolí v spoločnosti; ukončenie profesionálnej činnosti. V niektorých činnostiach vyvrcholenie spoločenského postavenia. V ČSSR minimum rozvodov; sobášov; zníženie verejných funkcií a záujmov; senium - 65-79 rokov - staroba: zhoršovanie fyzického a duševného zdravia; úbytok síl na vykonávanie každodenných aktivít; začínajúca závislosť od druhých; začiatok možného zlyhávania. V ČSSR maximum duševne chorých ako príčina smrti, minimum stíhaných osôb; v ČSSR 85 rokov je posledná hranica veku, za ktorou sa už ďalšia evidencia nerobí.

V. Kmetstvo /80 rokov/ - zlyhávanie životne dôležitých funkcií, choroby; maximálna úmrtnosť; minimum žijúceho obyvateľstva.

Záver

V našej práci pokúsili sme sa ukázať dôležitosť skúmania životného cyklu človeka ako celku; t.j. utváranie osobnosti v biodromálnom vývoji, ktorý sa

uskutočňuje od počatia, resp. narodenia v priebehu celej ontogenézy, resp. životnej dráhy.

K poznaniu životného cyklu človeka používa sa z hľadiska psychologického mnoho metód. Výsledky, ktoré sa dosahujú sústredeným štúdiom detstva a adolescencie, slúžia zdravotníckym zariadeniam, školským a kultúrnym inštitúciám. V posledných rokoch zintenzívnilo sa gerontologické štúdium osobnosti nielen z hľadiska biologického, ale aj z hľadiska iných vied, aj psychologických. Zaviedol sa termín biologický vek udávajúci funkčný stav organizmu. Došlo sa k poznatku, že stárnutie nepredstavuje len proces involúcie, ale aj proces mobilizácie dosiaľ "spiacich mechanizmov", t.j. možný nástup nových mechanizmov. Niektorí autori napr. už pre dekádu 50-60 za dominantu uvádzajú: tvorba nového životného štýlu /R.S.Havighurst/ a podobne. Usúdilo sa, že každá etapa životného cyklu má príznačnú charakteristiku, vyjadrenú dominantným životným štýlom a príznačným správaním.

Našu prácu pokladáme za príspevok k riešeniu tejto otázky. Na základe štúdia demografických údajov dopĺňujeme doterajšie charakteristiky životného cyklu dominantnými aktivitami nášho človeka tak, ako sa môžu dať vyrealizovať ako "maximum..." alebo "minimum...". Náš príspevok k tejto otázke je síce skromný, ale nevyhnutný krok k poznaniu života človeka v ČSSR a SSR. Je to pohľad "akoby zvonku", nezachytáva "vnútorné" procesy prebiehajúce v organizme alebo osobnosti a podobne. Na odhalenie tejto stránky osobnosti bude treba interdisciplinárny výskum biológov, psychológov, pedagógov, sociológov a podobne. Nazdávame sa, že platforma k takému výskumu sa otvára. Aj v tomto smere vidíme prínos našej práce.

Výsledky demografickej analýzy, napríklad o obyvateľstve, ukazujú, že u nás jestvujú vážne nedostatky v príprave novej generácie na partnerské vzťahy, na výchovu k manželstvu a rodičovstvu, čo je vyjadrené údajmi, týkajúcimi sa maxima žiadostí o potrat v 16-19 roku veku života, rozvodovosťou po prvých rokoch manželstva a podobne.

Takisto údaje o trestnej činnosti, aj keď sú len rámcové, dávajú podnet k zvýšenej pozornosti výskumu a výchovy v oblasti hodnotových orientácií, etickej, právnej výchove, aby sa v procese utvárania osobnosti vytvorili morálne regulátory, príznačné pre životný štýl a správanie socialistického človeka.

Týmto zisteniam bude treba venovať zvýšenú pozornosť, pretože sa dotýkajú negatívnych stránok, ktoré vo vývoji a výchove osobnosti našich ľudí existujú. Bude potrebné tieto fakty nielen skompletizovať, ale vyvodit' z nich dôsledky pre výchovu v rodine, škole a iných spoločenských inštitúciách. Ba domnievame sa, že dozrieva čas vytvoriť nielen interdisciplinárne študijné skupiny, ale vytvoriť a inštitucionalizovať komplexné interdisciplinárne útvary s poradenskou a expertíznou právomocou, ktoré by - okrem doterajších tradičných poradenských foriem - prispievali k integrácii vedeckého riadenia, plánovania a utvárania životného cyklu človeka.

III

POZNÁVANIE

Úvod

Keď sledujeme správanie zvieraťa v novom prostredí, vidíme, že sa správa inak ako v prostredí známom. Pohyby zvieraťa sú pomalé, všetko oňucháva, skúma. Takéto správanie sa odlišuje od najbežnejších foriem reflexného správania, kde podnet určuje reakciu. Podľa svojej funkcie sa preto táto forma správania nazýva orientačnou pátracou.

Je to vrodená forma správania. I.P.Pavlov ju zaradil medzi nepodmienené reflexy a nazval orientačno-pátracím reflexom. Tento reflex, ako aj ostatné nepodmienené reflexy, slúži na zabezpečenie existencie organizmu v prostredí. V nových situáciách reguluje orientačno-pátracie správanie. Toto správanie možno dobre pozorovať a identifikovať u vyšších druhov. Malá opica vynaloží napríklad veľkú a dlhotrvajúcu námahu, za ktorú nebude odmenená pokrmom, ale pohľadom na vláčik. Takým spôsobom sa identifikuje prieskumné exploračné správanie, ktoré sa reguluje na fyziologickom základe nepodmieneného reflexu. Čím organizovanejšie sú spôsoby orientačného správania, tým členitejšie a diferencovanejšie sú ich neuropsychické regulátory. V orientačno-pátracom nepodmienenom reflexe treba vidieť fyziologické základy zložitej orientačnej činnosti.

U človeka prechádza do vedomej činnosti, prejavujúcej sa v každodennej praktickej činnosti, orientácii v priestore a čase, v orientácii o budúcich cieľoch činnosti. Je základným "ohnivkom", nevyhnutným pre akúkoľvek činnosť človeka. Najvyššiu úroveň dosahuje vo vedeckom bádání. Táto činnosť u človeka sa nazýva poznávanie, zakladá sa na poznávacích procesoch, ktoré tvoria jednu z hlavných charakteristík ľudského poznávania.

1. POZNÁVACIE PROCESY

Poznávanie sa u človeka začína zmyslovou skúsenosťou, pocitmi a vnemami, ktoré utvárajú v hlave obraz sveta a obraz seba. Poznávanie, sprostredkované našimi zmyslami, sa odráža aj v predstavách. Vyvrcholuje v myslení, v abstraktnom ľudskom myslení, ktoré odráža už podstatu vecí, podstatné vzťahy medzi nimi. Tento proces poznávania si treba predstaviť ako pohyb po nekonečnej špirále. Abstrakcia /abstraho, lat. odtiahnem/ ako vzdialenie sa od skutočnosti /treba odstúpiť, aby sme lepšie videli, pochopili/ pre jej lepšie pochopenie vracia sa vždy k zmyslovému poznaniu, k zmyslovej skúsenosti, ktorú získané poznatky obohacujú. Príklad: ak ukážeme 3-4 -ročnému dieťaťu kruh, povie, že je to koliesko; školák, oboznámený s geometriou, bude ho vnímať už ako kruh; študent s vyšším vzdelaním vysloví už aj jeho matematické vyjadrenie.

P o c i t y

Všetko, čo pôsobí na naše zmyslové orgány, nazývame podnetmi. Pôsobenie podnetov na zmyslové orgány je podráždenie. Podráždenie vyvoláva v nervovom tkanive receptora vzruch. Vzruch sa v mozgu premieňa na psychický jav - na fakt vedomia. Schematicky by sme mohli povedať, že pocit vzniká premenou energie vonkajšieho sveta na fakt vedomia. Pociť prináša informáciu o jednotlivých vlastnostiach predmetov a javov.

Pocit je subjektívny odraz jednotlivých vlastností predmetov a javov materiálneho sveta, ktoré bezprostredne pôsobia na zmyslové orgány. Pocity predstavujú prvú informáciu o jednotlivých vlastnostiach predmetov a javov. Predmety a javy môžu mať rozličné vlastnosti: farbu, tvrdosť a pod. Tieto jednotlivé vlastnosti, príznačné pre predmety, odrážajú sa v našej hlave vo forme pocitov. Na to, aby podnet vyvolal pocit, je potrebné, aby dosiahol istú intenzitu, na základe ktorej podráždenie receptorických častí analyzátorov spôsobuje excitáciu v nervstve a uvedomenie v psychike. Minimálna veľkosť podnetu, ktorá je v stave vyvolať pocit, nazýva sa dolný alebo absolútny pocitový prah /absolútny znamená všetko alebo nič - vznikne pocit alebo nevznikne/. Táto zákonitosť platí pre všetky podnety: svetlo, zvuk atď. Pod touto hranicou podnety nepocitujeme /ultrafialové lúče a pod./. Súčasne treba povedať, že každý zmyslový podnet pracuje v istom rozmedzí, ktoré ohraničuje nielen dolný, ale aj horný pocitový prah /napr. zvuky nad 20 000 kmitov nevnímame, sú to ultrazvuky/. Pre život a prácu je dôležité nielen pracovať v určitých rozmeroch - v rozsahu od - do, ale v tomto rozsahu aj rozlišovať rozdielnosť medzi dvoma podnetmi napr. sluchovými, výška tónu a pod. Sledujeme napr. veľkosť medzi dvomi úsečkami, rozdiel v rýchlosti pohybu a podobne. Naše zmyslové aparáty sú natoľko citlivé, že môžeme rozlíšiť väčšie-menšie, ťažký-ťažší. Najmenší rozdiel medzi dvoma podnetmi toho istého druhu, ktorý môžeme postihnúť, je rozdielový prah.

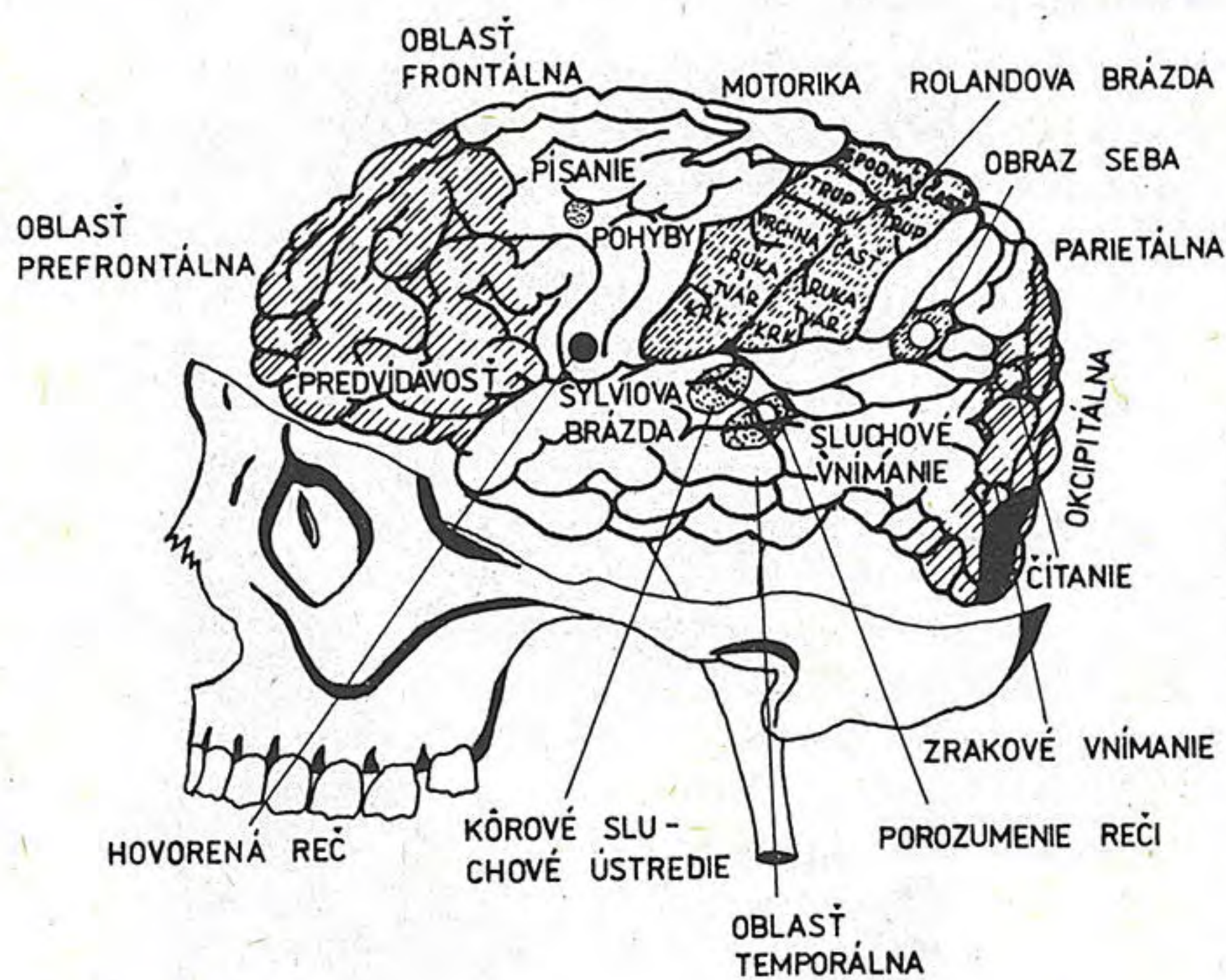
Fyziologický základ pocitov tvorí činnosť analyzátorov. Organizmus človeka má vysoko diferencovaný systém analyzátorov, ktorý umožňuje najoptimálnej-

šiu analýzu životných podmienok. Analyzátor sa skladá:

1. z periférnej časti - receptora, v ktorej fyzikálna či chemická energia sa na základe podráždenia premieňa na fyziologický proces;
2. aferentných - dostredivých nervov, ktoré vedú vzruch do nervových ústredí;
3. ústredia analyzátorov /podkôrových a kôrových/, v ktorých dochádza k pretvoreniu nervových impulzov na psychické javy - uvedomenie si celistvosti vlastného materiálneho sveta.

Analyzátor pracuje reflexne. Človek /aj živočích/ reflexne obracia hlavu v smere prichádzajúceho podnetu. Zrenica a viečka sa reflexne sťahujú pri dopade prudkého svetla. Analyzátor pracuje ako celok. Receptory sa usmŕňujú z centier mozgu, pričom tieto zas závisia od práce receptorov. Analyzátor rozlišuje jednak elementárne vplyvy /vlastnosti predmetov - pocity/, ale aj komplexné, zložité podnety /predmety a javy - vnemy/.

Receptory sú špecializované orgány na príjem istých podnetov. Ich špecifickosť spočíva vo vysokom stupni citlivosti, ktorá umožňuje príjem istých druhov podnetov.

Obr.č.1

Schéma ústredia analyzátorov /lokalizácia psychických funkcií v kôre/
Mozog - ľavá hemisféra

Druhy pocitov

Pocity rozlišujeme podľa analyzátorov. Analyzátory môžeme rozdeliť podľa umiestnenia receptorných zakončení na dve veľké skupiny:

vonkajšie - prinášajúce informácie z vonkajšieho prostredia;
vnútorné - informujúce o stave organizmu.

Vonkajšie /exteroreceptory/ sú:

diaľkové: zrakový, sluchový, čuchový

dotykové: chuťové, tlakové, tepelné, bolesti

Vnútorné /interoreceptory/ sú:

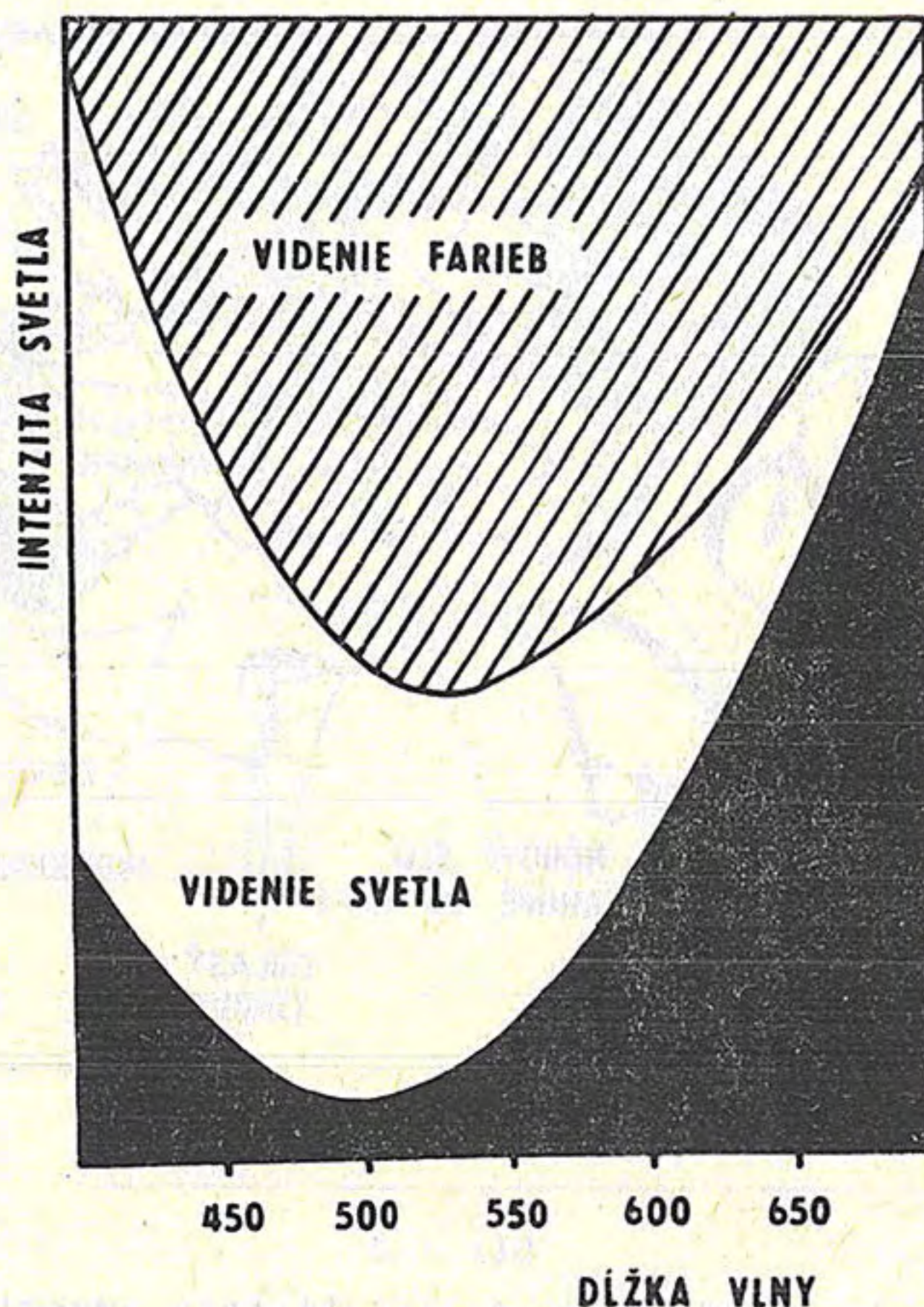
proprioreceptory: polohy, pohybu a rovnováhy

vnútornostné receptory: trávenia, dýchania, vylučovania, krvného obehu, sexu.

Pri pocitoch sú dôležité znalosti o podnete, ktorý pocit vyvoláva, o receptore, čiže orgáne, v ktorom dochádza k vzniku pocitu.

Zrakové pocity

Podnetom /signálom/ pre zrakové pocity sú elektromagnetické vlny. Šíria sa od zdroja. Ľudské oko je uspôsobené na rozsah 380-760 milimikrónov, ktoré pociťujeme ako denné biele svetlo.

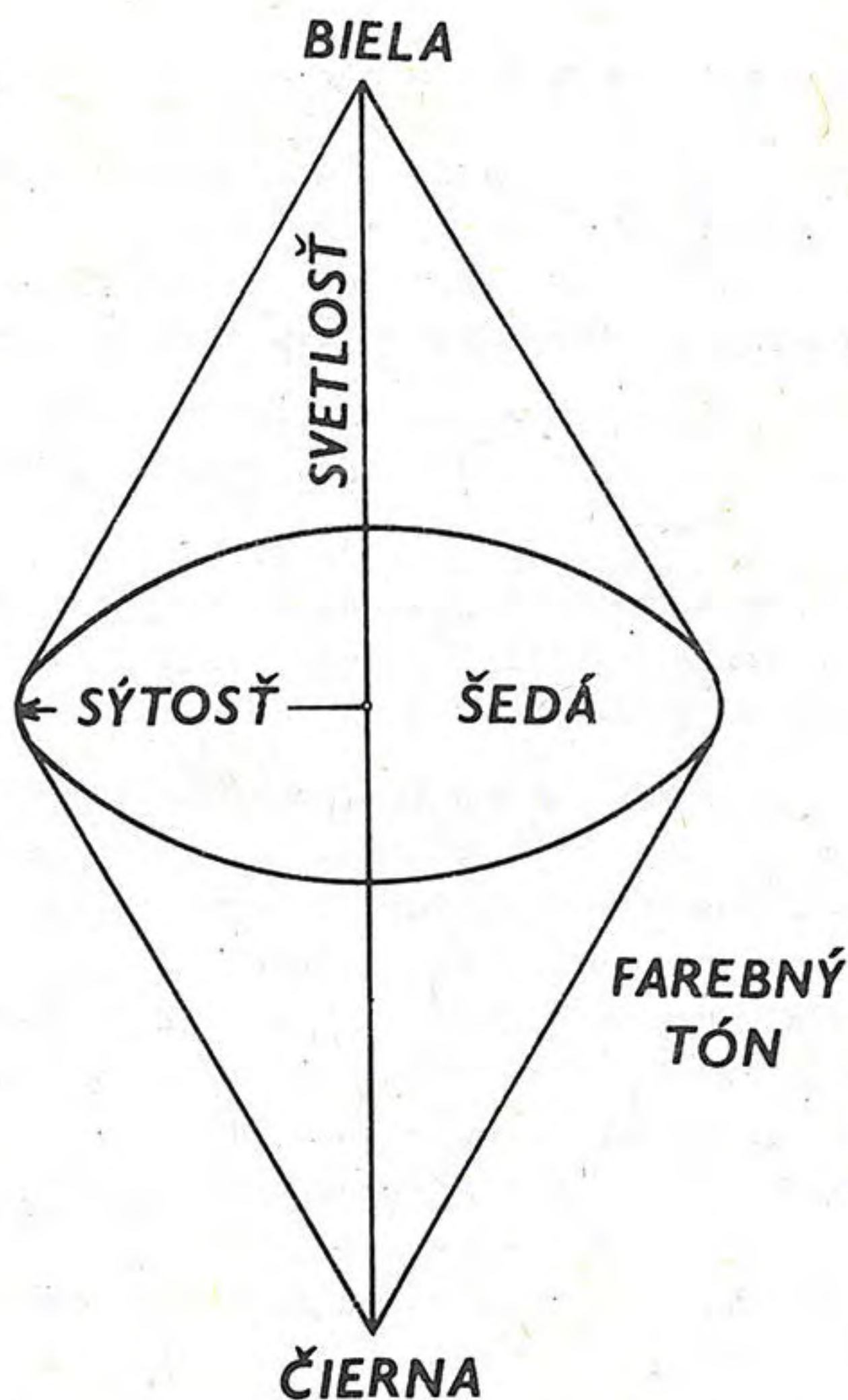
Obr.č.2
Rozsah videnia

Receptorom je oko, ktoré pracuje ako fotoaparát. Pre zrakové pocity je dôležitá sietnica. Má dva druhy svetlocitných buniek:

- čapíky umožňujúce tzv. denné videnie a farebné videnie;
- tyčinky umožňujúce videnie za šera a farby od bielej po čiernu.

Zrakové pocity tvorí najmä poznanie farebných vlastností predmetov.

Farby majú tieto kvality:

Obr.č.3

Schematické znázornenie farebných kvalít

1. Kolor alebo farebný tón sa fyzikálne určuje dĺžkou vlny, resp. vlastnosťami povrchu telesa, na ktoré dopadá svetlo. Niektoré telesá odrážajú všetky vlnové dĺžky. Tak vzniká pocit bielej farby. Podľa stupňa odrazu vznikajú šedé alebo achromatické farby od bielej po čiernu. Ak povrch telesa odráža len jednu farbu, iné pohlcuje alebo prepúšťa, hovoríme o farbe červenej,

modrej. Napríklad zo slnečného svetla dopadajúceho na zem sa vo veľkej výške lámu na vzdušných molekulách lúče s vlnovou dĺžkou cca 400 milimikrónov. Tak sa nám zdá, že obloha je modrá.

2. Svetlosť farby charakterizuje koeficient odrazu lúčov na dopadajúci predmet. Čím viac svetla odráža povrch predmetu, tým je svetlejší. Napr. biely papier má koeficient odrazu 85 %, kým čierny zamat 0,03.

3. Sýtosť závisí od čistoty vlny. Napr. máme dve farby rovnakej svetlosti: chromatickú a achromatickú. Menej sýtu dostaneme tak, že pridáme farbu bielu.

K o n t r a s t, n á s l e d n é o b r a z y

U chromatických farieb rozlišujeme tzv. komplementárne farby. Sú to červená-zelená, žltá-modrá, tie, ktoré pri miešaní povrchových farieb dávajú šedú. Pociťovanie povrchových farieb závisí od farieb, ktoré ich obklopujú. Prejavuje sa to v kontraste. Rozoznávame dva druhy kontrastu:

1. svetlostný. - spôsobený zosilnením rozdielov /svetlosti/ medzi dvoma achromatickými farbami, ktoré sú vedľa seba. Napr. šedé pole na bielom pozadí je tmavšie ako na čiernom;

2. farebný - je zmenou farebného tónu šedej farby smerom ku komplementárnej farbe, k farbe pozadia. Napr. ak dáte šedý štvorec na červené pozadie, bude sa sfarbovať do zelena najmä na okrajoch.

Zrakový pocit sa nekončí vtedy, keď prestane pôsobiť svetelný podnet, ktorý ho vyvolal. Sem náležiacie javy nazývame následné obrazy. Rozlišujeme dva druhy následných obrazov: pozitívny, ktorý spočíva v uchovaní stopy svetlostného podráždenia tej istej kvality, ako pôsobiaci podnet. Napr. ak sa pozrieme na slnko a zavrieme oči, aj potom vidíme svetlý kotúč. Na tejto inertnosti sietnice je založené aj vnímanie filmového deja, kde medzi jednotlivými statickými obrázkami je umiestnená tmavá medzera. Na základe zanechaných stôp, na ktoré pôsobia nové podráždenia, vzniká ilúzia deja. Negatívny následný obraz vzniká, ak tento svetlý kotúč, pri zavretých a zakrytých očiach pozorujeme ďalej - mení sa na tmavý na bielom pozadí. Jestvuje tiež farebný negatívny obraz. Utvára sa nasledovne: na šedú plochu nalepíme červený štvorček, ktorý na 30 sek. exponujeme. Potom zastrieme celú plochu šedou clonou. Pokusná osoba vidí farebný štvorček, ale v komplementárnej farbe. Vysvetľujeme to tým, že sa expozíciou vyčerpala citlivosť čapíkov k tým lúčom, ktoré predtým pôsobili, preto podľa zákonov miešania farieb vystupuje komplementárne sfarbený štvorček.

Následné obrazy nevznikajú pri pohyboch očí, preto ich bežne nepozorujeme. U niektorých detí v školskom veku vyskytuje sa tzv. eidetická vloha /eidos gr. obraz/. Tento jav spočíva v tom, že niektoré deti celkom jasne dokážu vidieť aj zložité obrazy - nákresy, schémy a vedia ich potom po odstránení tak presne opísať, ako by sa exponovali. Niektorí bádatelia usudzujú, že na základe eidetickej vlohy vznikli predhistorické kresby, nájdené

jaskyniach, ktoré znázorňujú zvieratá.

Zrakové pole je tá časť okolitého priestoru, ktorú vidíme bez pohnutia oka. Zorné pole každého oka je trochu iné - neprekrývajú sa. Zrakové pole je rozsiahlejšie horizontálne ako vertikálne. Najväčšie je pre achromatické, pre chromatické je menšie; z chromatických najmenšie je pre zelenú a najväčšie pre modrú a červenú. Tento jav súvisí s rozmiestnením svetlocitných buniek na sietnici.

F a r b o s l e p o s ť a z r a k o v é c h y b y

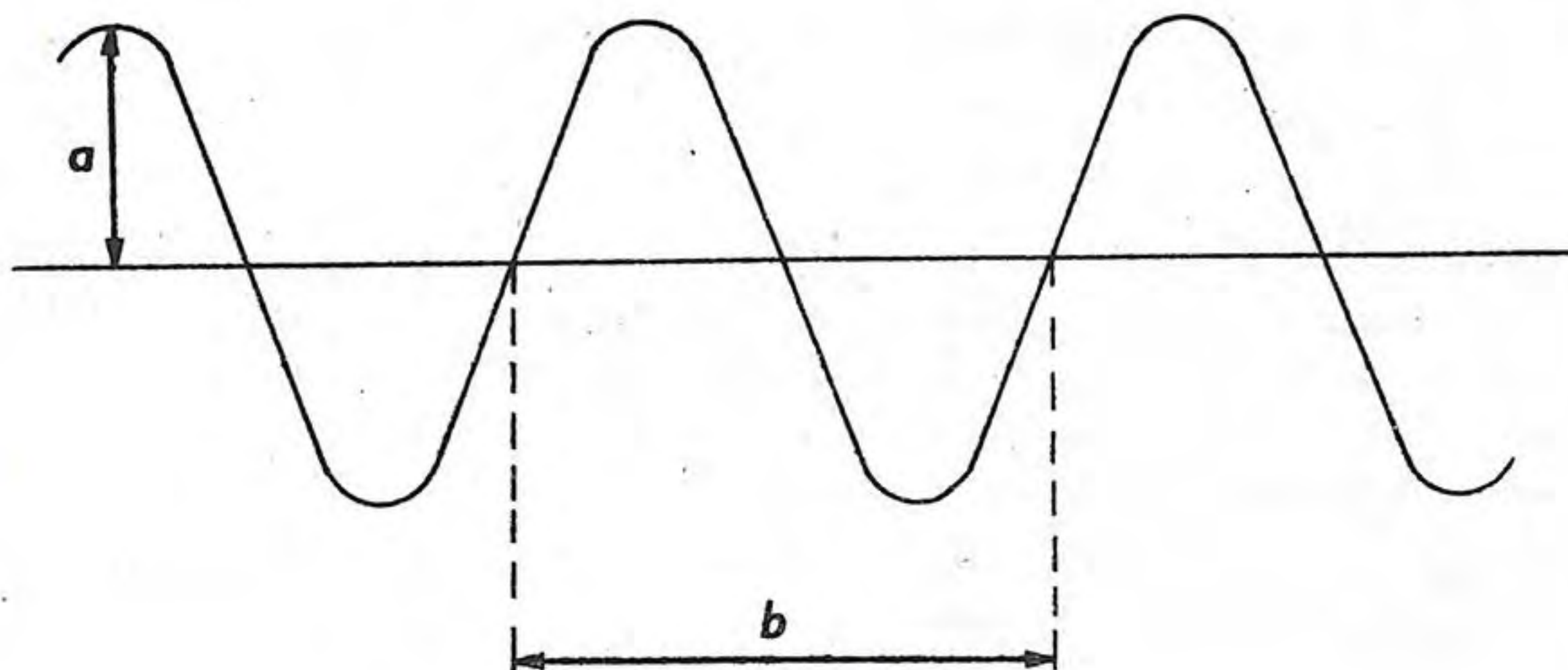
Pri farebnom videní sa vyskytuje asi u 4 % mužov /u žien menej/ farbosleposť, ktorá spočíva v tom, že miesto červenej a zelenej farby vidia od-tiene šedi. Farbosleposť môže byť čiastočná, zriedkavejšie je úplná.

Pre vnímanie sú dôležité vecička aj pohyby oka. Skúmali sa pri čítaní. Zistili sa tieto druhy pohybov: a/ rýchle - skákavé /sakadické/, ktorými sa oko na riadku posúva z miesta na miesto, b/ fixácie oka sú začlenené medzi sakadické pohyby. Vo fixáciách sa uskutočňuje čítanie. Platí tu zákonitosť, že u dobrých a rýchlych čitateľov fixácií na riadku je málo, kým u zlých, po-malých je ich veľa, c/ hladké pohyby - slúžia na udržanie fixácie.

Chyby v zaostrení oka sú: krátkozrakosť /myopia/ je spôsobená tým, že svetelné lúče sa lámu pred sietnicou, kým u ďalekozrakosti sa lámu za siet-nicou. Zaostrovanie sa upravuje okuliarmi. Škľavosť /strabizmus/ je spôsobe-ná nesúmerným postavením rohoviek oboch očí.

S l u c h o v é p o c i t y

Podnetom sluchových pocitov sú zvukové vlny, ktoré vznikajú chvením pred-metov. Naše ucho je usposobené zachytávať zvukové vlny v rozsahu 16-20 000 kmitov za sek. Vlny s nižším /tzv.razy/ a vyšším kmitom /tzv. ultrazvuk/ ne-pociťujeme. Rozsah sluchového poľa určuje kmitopočet a tlak zvuku na ušný bubienok, meraný v mikrobaroch.

Obr.č.4

Šírenie zvukovej vlny /a - amplitúda, b - kmit/

Receptórnú časť analyzátoru tvorí ucho /vonkajšie a vnútorné/, ktoré prijíma zvukové signály a pracuje na mechanickom základe: chvenie zvuku /šíriace sa rýchlosťou 300 m/sek/ rozochvieva bubienok, zosilnené sluchovými kostičkami sa prenáša do vnútorného ucha, kde zložitým spôsobom rozkmitá sluchové struny Cortiho ústroja. V Cortiho ústroji sa riasinkové bunky nasadajúce na strunky membrány basilaris tým dostanú do pohybu a ich mechanický dotyk Cortiho krycej blany sa premieňa na nervový vzruch, ktorý sa v kôrovom ústredí - spánkovom laloku mení na sluchový pocit.

Zvuky, ktoré počítujeme, sa rozdeľujú na: a/ tóny vznikajúce pri pravidelnom chvení vzduchu /z chvenia ladičky, hudobných nástrojov a pod./. Podľa počtu kmitov sa utvárajú sústavy, ktoré sa v hudbe volajú oktávy. Kmitočty jednotlivých tónov, rozdelených na jednu oktávu, sú k sebe v pomere 1 : 2. Každá oktáva tónovej sústavy sa delí na 12 poltónov. Pre ladenie hudobných nástrojov je základným tónom komorné "A" s kmitom 343. Tóny môžu byť súzvukné /konsonantné/, ktoré ťažko od seba oddelíme a nesúzvukné, ktoré ľahko od seba oddelíme, b/ šumy sú zvuky, ktoré vznikajú nerovnomerným chvením vzduchu. Môžu mať rozličné podoby ako hrmot, buchot, škrípanie, vŕzganie atď.

Rozlišujeme tieto kvality zvuku: a/ výška zvuku závisí od počtu kmitov za sek., či kmitočtu. Výšku tónu môžeme dobre demonštrovať sirénou - zvyšovaním počtu obrátok /zvyšuje sa aj výška tónu/, b/ sila zvuku závisí od veľkosti amplitúdy kmitu, c/ farba závisí od tvaru kmitu /napr. ten istý tón zahrany na husliach a trúbke bude mať zafarbenie podľa svojho zdroja/.

Ľ u d s k ý h l a s

Ľudský hlas môžeme zoradiť do trojuholníka: vrchol bude hláska "a", je najzvuknejšia a najsýtejšia; základňa trojuholníka bude "u-ü-i", sú to hlásky zvukovo najslabšie; nad nimi sú hlásky o, ö, e; na ramene medzi "A-E-I" sa nachádza ä. Spoluhlásky sa zaraďujú medzi šumy.

Na uvedenie a rozlíšenie zvuku za sebou je potrebný 1/10 - 1/15 sek. interval. Reči rozumieme, ak osoba nevydáva viac ako 10 hlások za sek. Naše ucho zachytí hovorovú reč na vzdialenosť 50 m, krik na 500 m; výstrel z pušky na 6 km, z dela na 150 km.

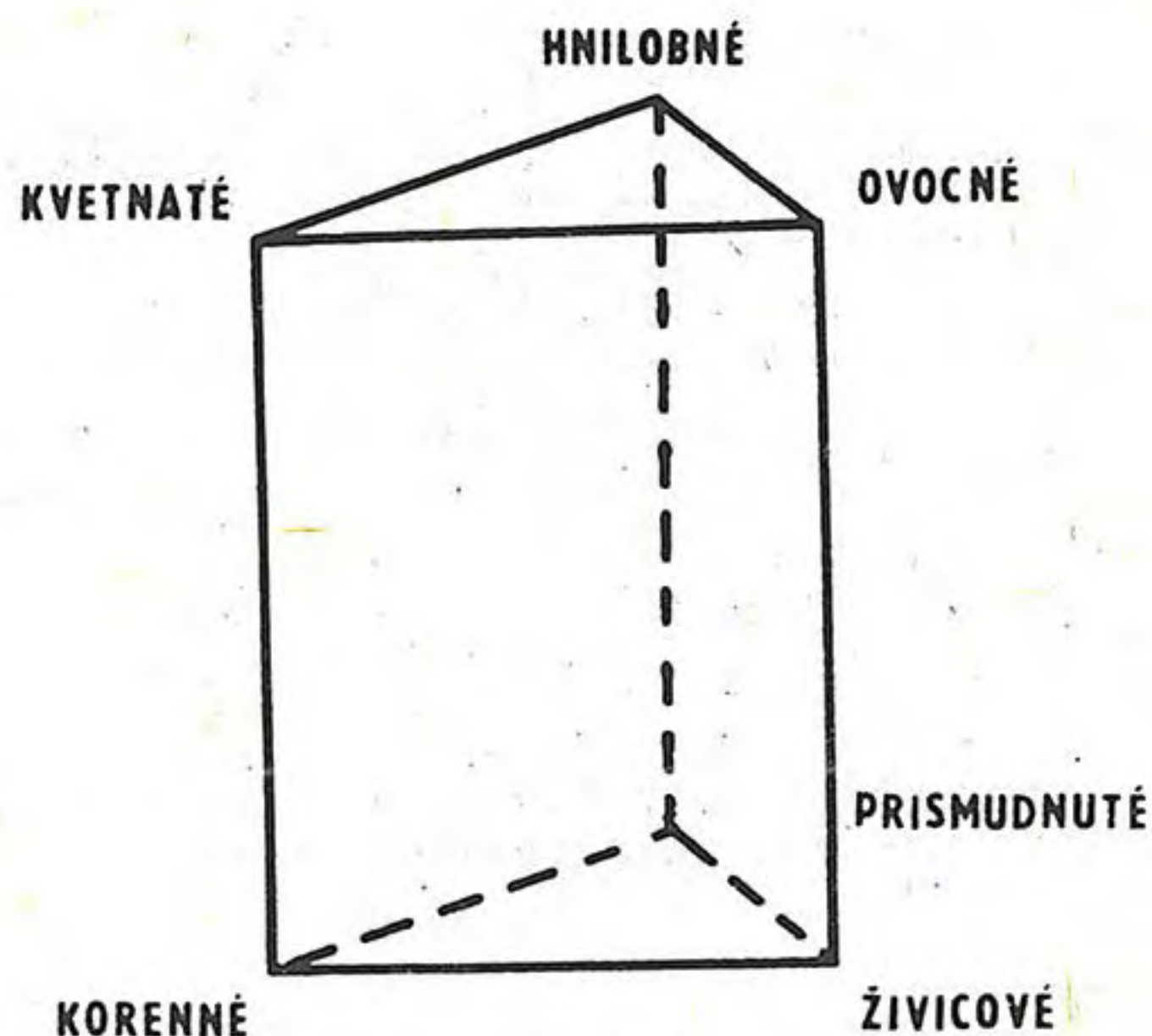
H u d o b n ý s l u c h

Hudobný sluch má každé dieťa, pravda, ak sa primerane a zavčasu cvičí. U niektorých detí je hudobná vloha viac, u iných menej vyvinutá. Hudobné nadanie sa prejavuje buď veľmi zavčasu, ale najneskôr do 10. roku života. Dokonalý či absolútny hudobný sluch sa vyznačuje tým, že príslušná osoba dokáže presne určiť výšku počutého tónu.

Poruchy sluchu /nedoslýchavosť, hluchota a pod./ vyšetruje sa tzv. audiometrom v logopedických poradniach.

Č u c h

Podnetom pre čuch sú čiastočky plynných alebo pevných látok, rozptýlené vo vzduchu. Receptorický aparát je na sliznici nosnej dutiny, podráždením ktorej sa vedie vzruch do mozgového ústredia v čuchovom laloku.

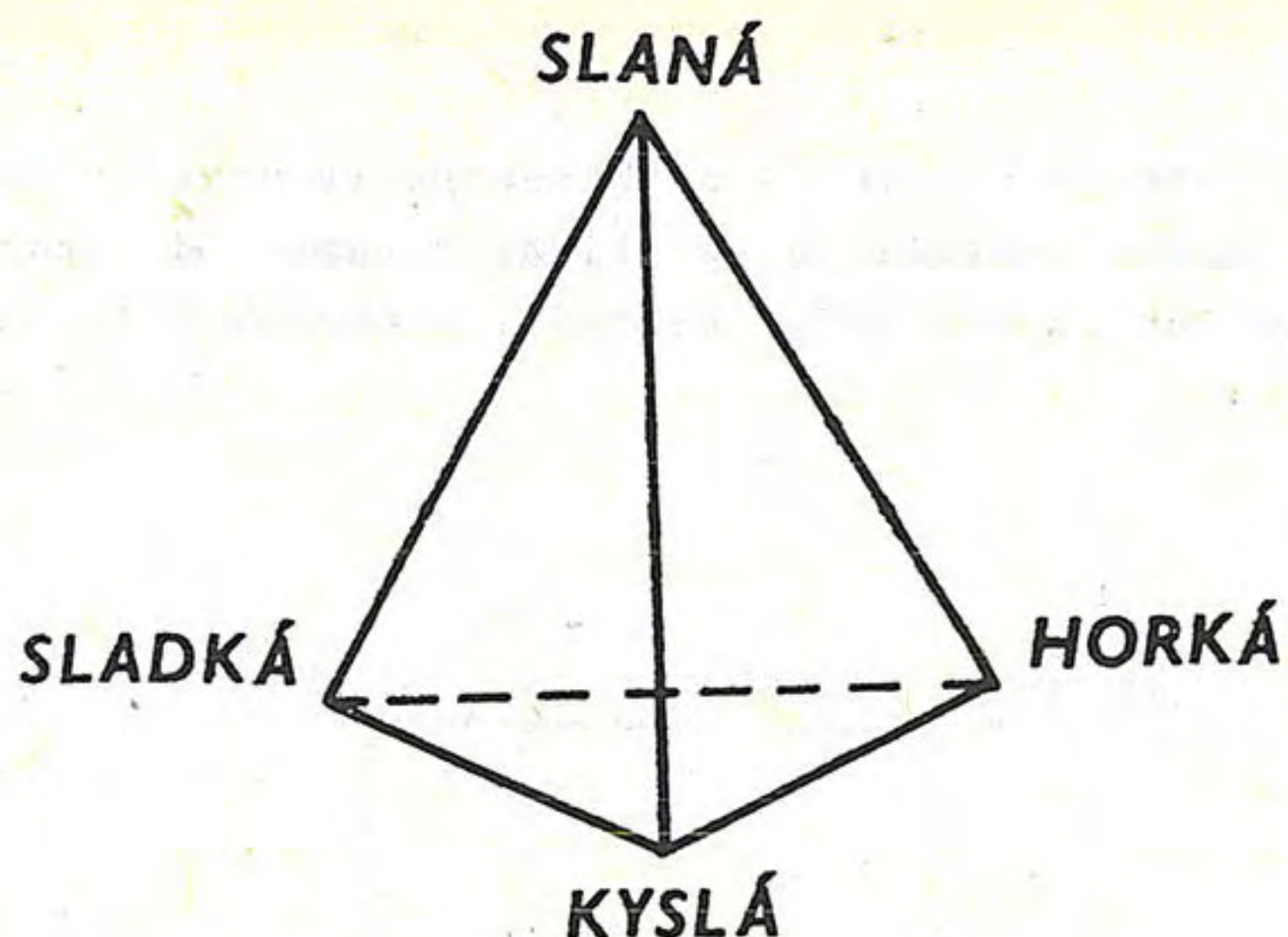
Obr.č.5
Čuchové kvality

Pocity: rozlišujeme tieto základné čuchové kvality: pachy, vône a zápachy. Vône rozdeľujeme na: korenné - /muškát, rasca, korenie/, kvetnaté - /kvety jazmínu a pod./, ovocné - /ovocné šťavy, jablčné a pod./, živicové alebo balzamové - /kadidlo, terpentín/, hnilobné - /sírovodík, uhľovodík/, prismudnuté - /tér a pod./. Človek obyčajne pachy rozlišuje podľa príjemnosti alebo nepríjemnosti na vône a zápachy. Čuchové kvality sa skúmajú olfaktometrom.

C h u ť

Podnetom pre chuť sú chemické látky, ktoré sa s tekutinou a pokrmom dostávajú do ústnej dutiny. Receptórna časť analyzátoru sa nachádza v sliznici jazyka, mäkkého podnebia a hltana.

Základné kvality chuťových pocitov sú: a/ slanosť - vyvoláva ju NaCl, resp. iné látky; b/ kyslosť - vyvoláva ju vodíkový ión v rozpustných látkach; c/ sladkosť; d/ horkosť - ich chemický zdroj je zložitý.

Obr.č.6
Štvorsten chuťových kvalít

K o ž n é p o c i t y

Pod pojem "kožné pocity" sa zahrnujú pocity tlaku, bolesti, tepla a hladu preto, že v koži a podkožnom väzive sa nachádzajú receptorické ukončenia ich analyzátorov. Sú to rozličné a rôzne položené telieska, ktorých dotykoch dochádza k príslušnému pocitu. Sú rozličné a v rozličnom počte umiestnené na povrchu organizmu.

Ľudské telo má vcelku 250 000 bodov chladu a bodov tepla. Na teplo sú menej citlivé oblasti, rozdeľujúce ľudské telo na polovicu, ďalej ústna dutina a jazyk.

Na základe činnosti kožných zmyslov a proprioreceptorov vzniká u človeka špeciálny orgán hmatu - ruka. Ruka sa stáva nielen pracovným, ale aj poznávacím nástrojom. Na hmate je založené slepecké, tzv. Braillovo písmo.

U hluchých ľudí sú významné vibračné pocity. Vznikajú na základe vlnenia vzduchu. Niektoré skupiny nervových vlákien ich zachytávajú a premieňajú na nervové impulzy, ktoré vedú do kôrových ústredí, takže aj hluchí môžu počuť rozsah 12-200 kmitov za sek. a pociťovať cca 30 rozličných vibrácií.

P o c i t y p o l o h y a r o v n o v á h y

Podnetom pre pocity pohybu sú zmeny vo svaloch a šľachách /napätie - uvoľnenie/, pre pocity polohy a rovnováhy - zmena polohy je porušenie rovnováhy.

Receptórnymi zariadeniami pohybového analyzátora sú nervové zakončenia vo svaloch a šľachách, zhyboch a väzivovom tkanive /tzv. Paciniho a Goldoniho telieska/ - odkiaľ vzruch ide do kôrových pohybových centier, nachádzajúcich sa v prednom centrálnom závite. Odtiaľto cez pyramídové bunky nervové impulzy regulujú prácu pohybových orgánov, či už pri pohyboch reflexných alebo zámer-
ných. Kinestetické pocity majú základný význam pri presnosti a rýchlosti vy-
konávania akejkoľvek ľudskej činnosti. Porucha proprioreceptórnych aparátov
vedie k neschopnosti vykonávať bez zrakovej kontroly nejaký pohyb, tzv.
ataxia.

S t a t i c k é p o c i t y

Receptórnym zariadením statických pocitov, t.j. polohy a rovnováhy, je vestibulárny aparát - polkruhové kanáliky a predsieň vestibulum - odtiaľ podľa pohybov metličiek reagujúcich na pohyb a otolitového či statolitového aparátu - ide vzruch po vestibulárnej vetve sluchového nervu do spánkového laloku. Toto receptorické zariadenie vestibulárneho aparátu umožňuje registrá-
ciu pohybov hlavy, akéhokoľvek pohybu atď. Vestibulárny aparát je spojený
jednak s mozočkom - čo umožňuje automatické udržiavanie rovnováhy, a jednak
s vnútornými orgánmi.

Na základe toho môžeme vysvetliť spor pocitov, keď jeden systém informu-
je ústredie o klude, iný o pohybe - výsledkom je závrat. Osobitným prípadom
choroby z pohybu je nauzea - morská nemoc. Vzniká na základe kombinovaných
pohybov. Je treba hľadať východisko v nájdení oporného pevnejšieho bodu - ho-
rizontu, alebo vziať lieky, ktoré tlmia parasimpatikus, adaptácie zmyslových
orgánov.

A d a p t á c i a

Je všeobecnou vlastnosťou organizmu prispôbovať sa podmienkam, v kto-
rých existuje. Prispôsobovanie organizmu sa dotýka všetkých oblastí správa-
nia, vnímania, myslenia, postojov a pod. Špecifickým prípadom prispôsobovania
sa je prispôsobovanie zmyslových orgánov dlhotrvajúcim podnetom, ktoré pô-
sobia na zmyslové orgány. Tento jav sa nazýva adaptácia.

Adaptácia pri pocitoch predstavuje skôr proces /od aktivity subjektu
relatívne nezávislý/ zmeny diskriminačnej citlivosti receptora, ktorý vzniká
pri dlhotrvajúcom pôsobení nejakého podnetu na zmyslový orgán. Adaptácia sa
uskutočňuje tak v smere zvyšovania citlivosti /ak sa prechádza do pôsobenia
silných podnetov k slabým/, ako aj znižovania citlivosti /ak sa prechádza od
slabých k silným podnetom - šero, svetlo a pod./. Adaptácia vyjadruje záko-
nitosti priebehu viacerých pocitov. Ako príklad uvidíme adaptáciu zraku.

Zrak - adaptácia na svetlo a tmu. O adaptácii na svetlo hovoríme vtedy,
keď zrakový aparát bol dlhší čas v tme, resp. v šere. Pri prechode na denné
svetlo je človek akoby "oslepený" - prižmuruje oči. Oko sa postupne adaptuje
na svetlo, čo je spôsobené rozkladom zrakového purpúru /rhodopsinu/.

Prispôsobenie na svetlo trvá 4-5 min. Pri adaptácii na svetlo sa vyskytuje porucha - nyktalopia /nyx - noc/, resp. aj denná slepota. Ide o jav, keď videnie za šera je lepšie ako vo dne. /Príčinami môžu byť rozličné periférne poruchy, napr. zákaly rohovky, šošovky, resp. centrálné poruchy./ Adaptácia na tmú je dôležitý praktický problém /pri činnostiach vykonávaných v noci/. Oko sa adaptuje na tmú rozšírením zrenice, čím sa priepustnosť svetla zvýši 17-násobne. Pravda, tento mechanizmus nestačí na vysvetlenie adaptácie na tmú, keďže sa citlivosť zvýši 200 000-násobne. Vysvetlenie mechanizmu adaptácie na tmú sa hľadá v úlohe zrkovitého purpuru - rhodopsinu. Zrkovité purpur sa vyskytuje najmä v tyčinkovom aparáte. Experimentovaním sa zistilo /extrakty zrkovitého purpuru zo zrkovitého aparátu zvierat/, že ho svetlo rozkladá /bledne/, kým v šere, resp. tme regeneruje. Preto sa usudzuje, že citlivosť tyčinkového aparátu je určená množstvom zrkovitého purpuru. Obnovenie zrkovitého purpuru je dlhotrvajúci proces. Na znovuoobnovenie zrkovitého purpuru je potrebných 60 min. Adaptácia na tmú prebieha aj v čapíkovom aparáte a trvá 3-18 min. Adaptácia na tmú sa dá urýchliť použitím červených okuliarov. Červené okuliare prepúšťajú vlny v rozsahu 600 milimikrónov, čo čapíkovému aparátu umožňuje videnie a čítanie, pričom sa tyčinkový aparát nedráždi. V tyčinkovom aparáte sa začína rýchle obnovovať zrkovité purpur, a tým nastáva aj adaptácia na tmú. Včasné použitie červených okuliarov skracuje adaptáciu na tmú z 30 min. na 5-10 min. Pri adaptácii na tmú existuje porucha, tzv. hemeralopia /hemerai, z gréčtiny deň/. Ukázalo sa, že tento jav súvisí s prítomnosťou zrkovitého purpuru, ako aj vitamínu A, ktorý je dôležitý pre zrkovité purpur. Zistilo sa, že pri dlhodobom nedostatku vitamínu A možno znížiť citlivosť na tmú až 100-násobne. Pri trvalejších javoch hemeralopie treba uvažovať aj o iných príčinách, najmä o poruchách oka, resp. o centrálnych poruchách.

Adaptácia jestvuje aj pri ostatných zmysloch. Napríklad pri čuchových pocitoch sa uvádzajú tieto údaje: adaptácia na zápach jódu trvá 60 sek., na gáfor 1,5 min., na zápach syra 8 min., na obnovenie čuchovej citlivosti treba až 3 min.

Záverom možno povedať, že aj adaptácia má svoje hranice dané citlivosťou jednotlivých zmyslových orgánov na jednej strane a hranicou možného poškodenia, napr. pri tlaku, teplote a podobne na strane druhej. Hranice adaptácie určujú subjektívne pocity bolesti.

2. VNÍMANIE

Vnímanie je odraz predmetov a javov skutočnosti vo vedomí človeka. Vzniká bezprostredným pôsobením na zmyslové orgány. Vnem vzniká práve tak ako pocit - priamym pôsobením predmetov na zmyslové orgány. Neodráža však iba jednotlivé vlastnosti predmetov ako pocit. Charakterizuje ho predmetnosť a celosť javov a vecí, ktoré zmyslove vnímame.

C h a r a k t e r i s t i k a v n e m u

Vnem vystupuje ako zložitý poznávací proces, ktorý sa vyznačuje predmetnosťou, celosťou, štruktúrnosťou a konštantnosťou.

Predmetnosť vyjadruje vzťah k vonkajšiemu svetu, ktorý sa vo vneme objektivizuje. Táto vlastnosť zabezpečuje objektívnosť poznávania /že poznávame skutočné predmety a javy/; zabezpečuje orientačnú a regulačnú funkciu psychiky praktickej činnosti človeka v jeho správaní.

Celosť spočíva v tom, že predmety a javy skutočnosti vystupujú ako komplexný podnet. Hoci majú rozličné vlastnosti /farba, tvar, veľkosť atď./ - jednako sú vnímané ako jediný celok. Zložky tohto celku môžu pôsobiť súčasne alebo náhodne za sebou /tóny utvárajú melódiu/; môžu pôsobiť na jeden alebo na viaceré analyzátory, napr. na zrak a čuch /vôňa/ a pod.

Štruktúrnosť súvisí s celosťou vnímania a znamená, že vnemy nie sú súčtom, prostou sumou pocitov, ale sú určitým zovšeobecnením štruktúry elementov, z ktorých sa skladajú. Napr. v sluchových pocitoch nevnímame len jednotlivé hlásky, ale slovo, zmysluplné celky vety. Pri vnímaní hudby utvárajú jednotlivé tóny, ktoré za sebou nasledujú, istú štruktúru - melódiu. Štruktúrnosť vnemov podmieňujú samotné predmety a javy. Je tak výsledkom predmetnej činnosti človeka, ako aj výsledkom reflexnej činnosti analyzátorov.

Konštantnosť vnímania spočíva v nasledovnom: okolitý svet sa neustále mení /stromy v lete majú lístie, v zime nie/; mení sa jeho tvar, vzdialenosť, predmety môžu byť k nám obrátené rozličnými stranami a pod. a predsa ich vnímame ako tie isté /človeka na diaľku poznáme ako toho istého, hoci obraz na sietnici je iný, menší, atď./. Konštantnosť vnímania vzniká v procese ľudskej činnosti na základe súčinnosti analyzátorov /perceptívneho systému/, ktoré pracujú ako celok. Aj keď odrážajú rozličné stránky predmetu, odrážajú ich ako stránky toho istého predmetu. Konštantnosť alebo stálosť vnímania veľkosti, tvaru a farby je nevyhnutnou podmienkou orientácie v prostredí. Konštantnosť sa utvára aj na základe skúseností. Napr. dieťa predškolského veku vzdialeného človeka ešte vníma ako malé dieťa /čo zodpovedá veľkosti obrazu na sietnici/.

Vnímanie nie je nikdy pasívnym odrážaním vecí a javov. Na veci sa nielen dívame, ale ich aj aktívne vnímame. Vyplýva to z týchto skutočností: vnímanie je v procese ontogenézy stále viac uvedomované, čím dochádza k väčšej voľnosti vzťahu vnemu k bezprostredne pôsobiacim predmetom. Preto človek vyčleňuje

z vnímaného prostredia len niektoré predmety alebo ich stránky. Vnímanie je súčasťou nejakej činnosti /hry, práce, učenia a podobne/, preto je podriadené cieľom činnosti. Cieľ činnosti určuje, ktorý predmet, resp. ktorú jeho stránku budeme vnímať. Vnímanie je vždy vnímaním konkrétneho človeka, ktorý nie len poznáva, ale aj emocionálne prežíva svoje vzťahy ku skutočnosti. Tieto emocionálne vzťahy ku skutočnosti spôsobujú, že niektoré veci si všímame viac ako iné a podobne.

Vzhľadom na to hovoríme o vplyve zameranosti na vnímanie. Tento vplyv sa prejavuje výberovosťou alebo selektívnosťou vnímania, ktorá spočíva v tom, že dávame prednosť určitým objektom, resp. znakom a vlastnostiam predmetov pred inými. Výberovosť môže byť zapríčinená objektívne /veľkosťou, nápadnosťou, náhlostou a pod./. Výberovosť však spôsobujú prevažne subjektívne príčiny, ktoré sme opísali.

Základným psychickým mechanizmom zameranosti človeka je jeho vnútorná organizácia, ktorá vznikla v jeho predchádzajúcej činnosti a navonok sa prejavuje zameranosťou, postojom osobnosti, ktoré určujú, ako a čo sa bude vnímať.

Vnímanie vecí a javov sa nedeje len na pozadí sietnice, ale na pozadí minulej skúsenosti človeka. Vnímanie je aktívny proces používania informácií vzhľadom na ciele činnosti. Vnímanie aktivizuje minulú skúsenosť, ktorá sa prejavuje v úplnosti vnímania, jeho presnosti, obsažnosti, rýchlosti. Napríklad: Deťom z vidieckeho prostredia sa predložili dva zložitejšie obrázky: jeden zobrazoval prácu na poli, druhý v bani. Výsledok ukázal, že opis prvého obrázku bol presný, úplný a bohatý, kým opis druhého obrázku bol nepresný, neobsahoval ani základné informácie. Z toho možno vyvodiť záver, Čím sú skúsenosti a vedomosti človeka väčšie a bohatšie, emocionálny život diferencovanejší, tým bude jeho vnímanie bohatšie, obsažnejšie, živšie a naopak. Vnímanie je teda zložitý jav, v ktorom sa odráža poznávanie a prežívanie človeka.

Predmety a javy, ktoré pôsobia na naše zmysly, jestvujú v určitom priestore a sú určované priestorovými kvalitami: šírkou, dĺžkou a výškou. V procese antropogenézy a ontogenézy sa utvorili také vlastnosti našich analyzátorov /v interakcii človeka s prostredím/, ktoré umožňujú priestorové vnímanie, t.j. vnímanie tvaru, hĺbky a pohybu v priestore.

P r e d m e t a p o z a d i e

Predmetný svet, ktorý nás obklopuje, nevnímame rovnako. Niektoré z jeho javov vystupujú zreteľne, odlišujeme ich od iných. Ak vidíme známeho na ulici, vnímame ho na pozadí ostatných ľudí. To znamená, že pri vnímaní jestvuje vždy "niečo", t.j. predmet vnímania a pozadie, na ktorom tento predmet jestvuje - váza na stole, slovo napísané na tabuli a podobne. Vzťah predmetu - figúry a pozadia sa riadi nasledovnými zákonitosťami.

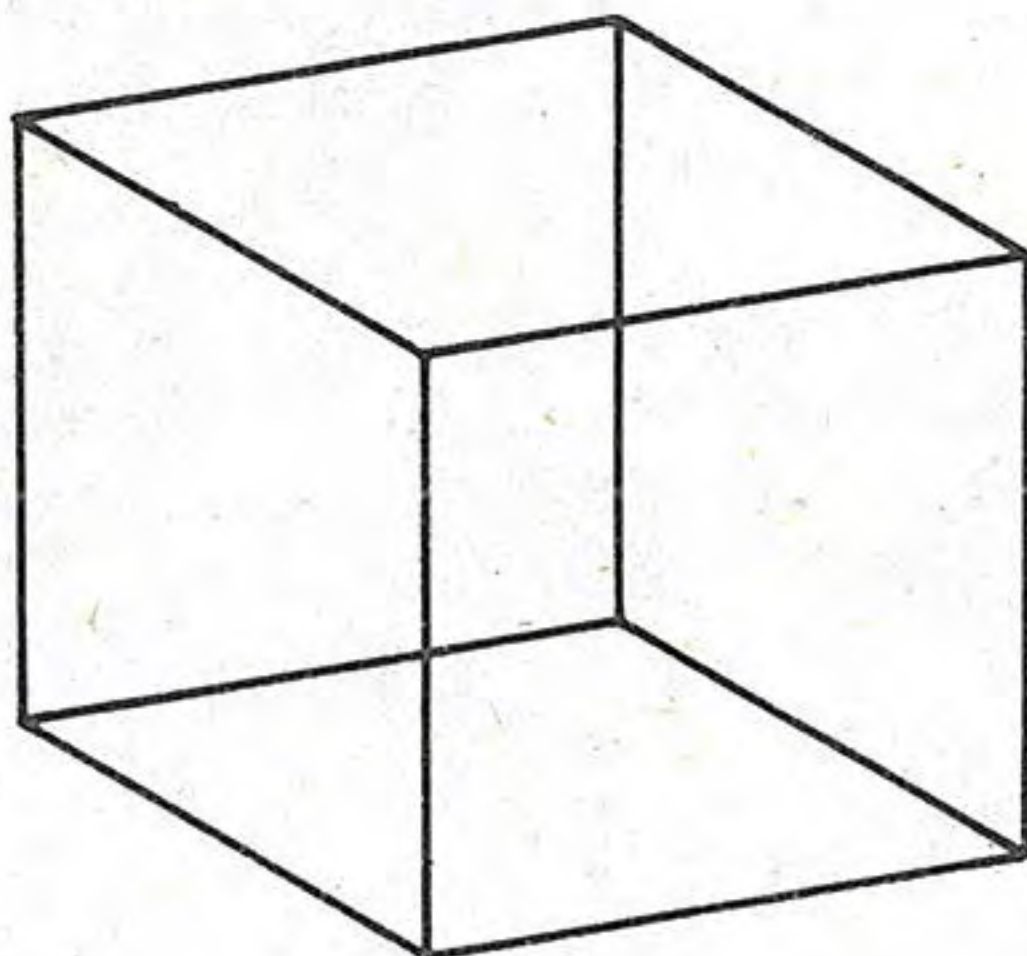
1. Figúra je ohraničená a utvára obyčajne tvar, na nejakom pozadí - napr. lampa zavesená na stene.

2. Figúra je predmetná, určitá, výrazná, pozadie akoby ustupovalo.

3. Figúra upútava pozornosť a je preto aj ľahšie zapamätateľná.

Na základe týchto poznatkov pracuje reklama v smere zvyšovania výraznosti figúry /zažíhanie, zhasínanie reklamných hesiel a podobne/. Maskovanie spočíva v schovávaní figúry /ohraničenosti ostrosti - vojenské obleky a iné/.

Sú príklady, keď môže nastať zvrät /zmena/ vo vnímaní figúry. To, čo sme vnímali ako predmet, po zvrate vnímame ako pozadie. Príkladom sú reverzibilné figúry.

Obr.č.7

Reverzibilná figúra: po dlhšom sledovaní predná hrana sa vníma raz vpredu, inokedy vzadu.

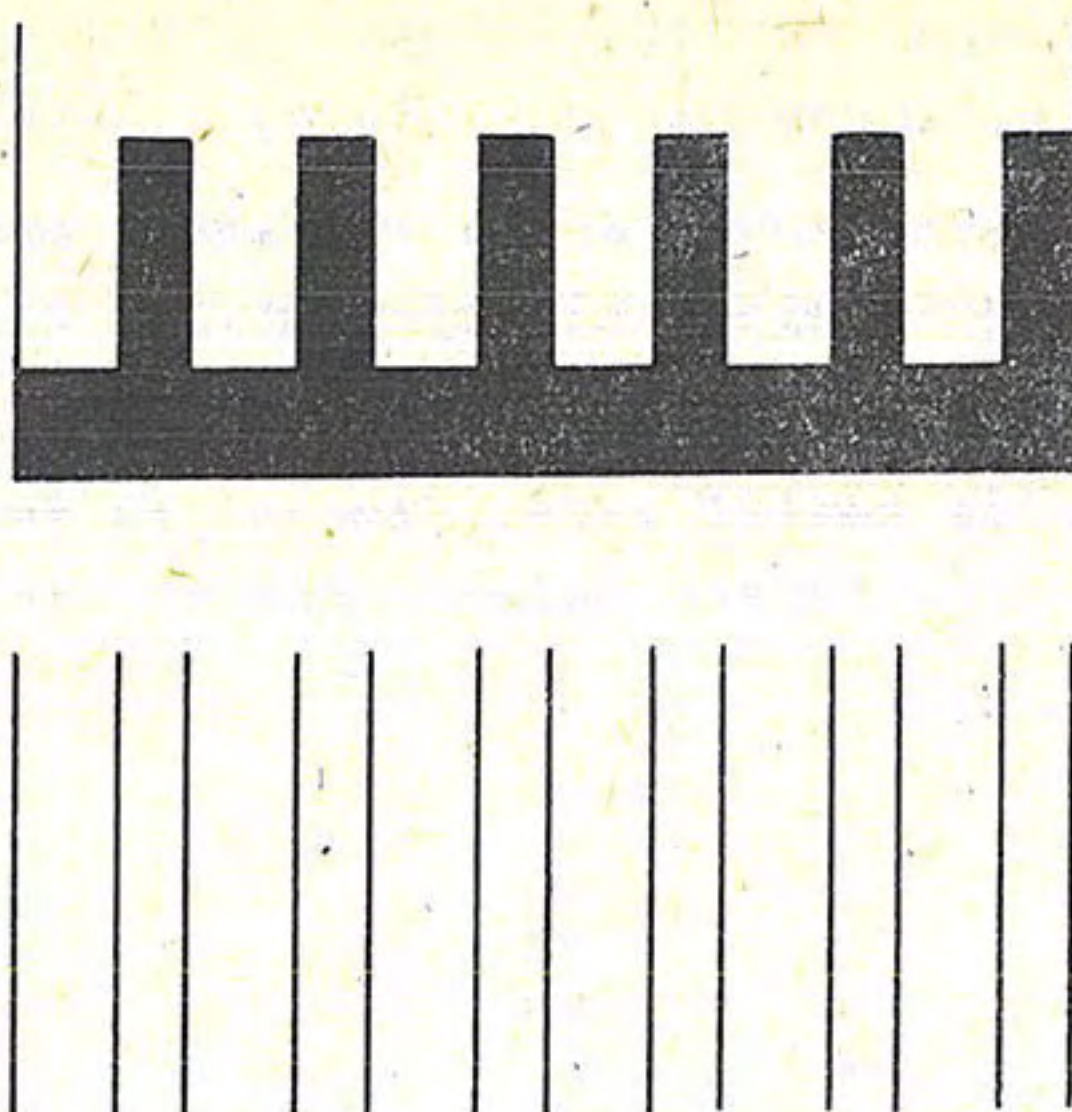
V n í m a n i e t v a r u

Vnímanie tvaru je neobyčajne dôležité najmä vtedy, ak sa predmetov nemôžeme dotknúť a ohmatať ich. V takom prípade sme odkázaní na zrakové vnímanie. Pri vnímaní tvaru zrakom sa uplatňujú faktory:

1. Faktor blízkosti, t.j. za tvar budeme pokladať tie časti konfigurácie, ktoré sú k sebe bližšie.

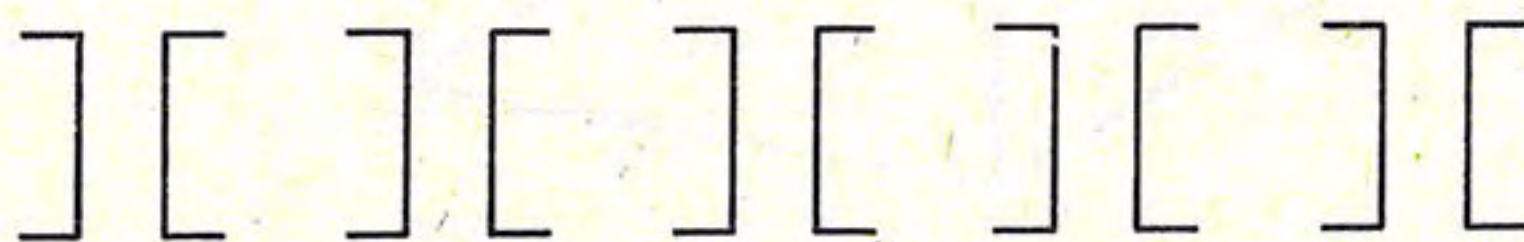
2. Faktor podobnosti alebo rovnakosti, t.j. za tvar budeme pokladať tie časti konfigurácie, ktoré sú rovnaké alebo podobné.

3. Faktor dobrej krivky alebo spoločného osudu, t.j. z konfigurácie budeme vnímať ako tvar, ako spolupatričné tie časti, ktoré majú akoby "spoločný osud"

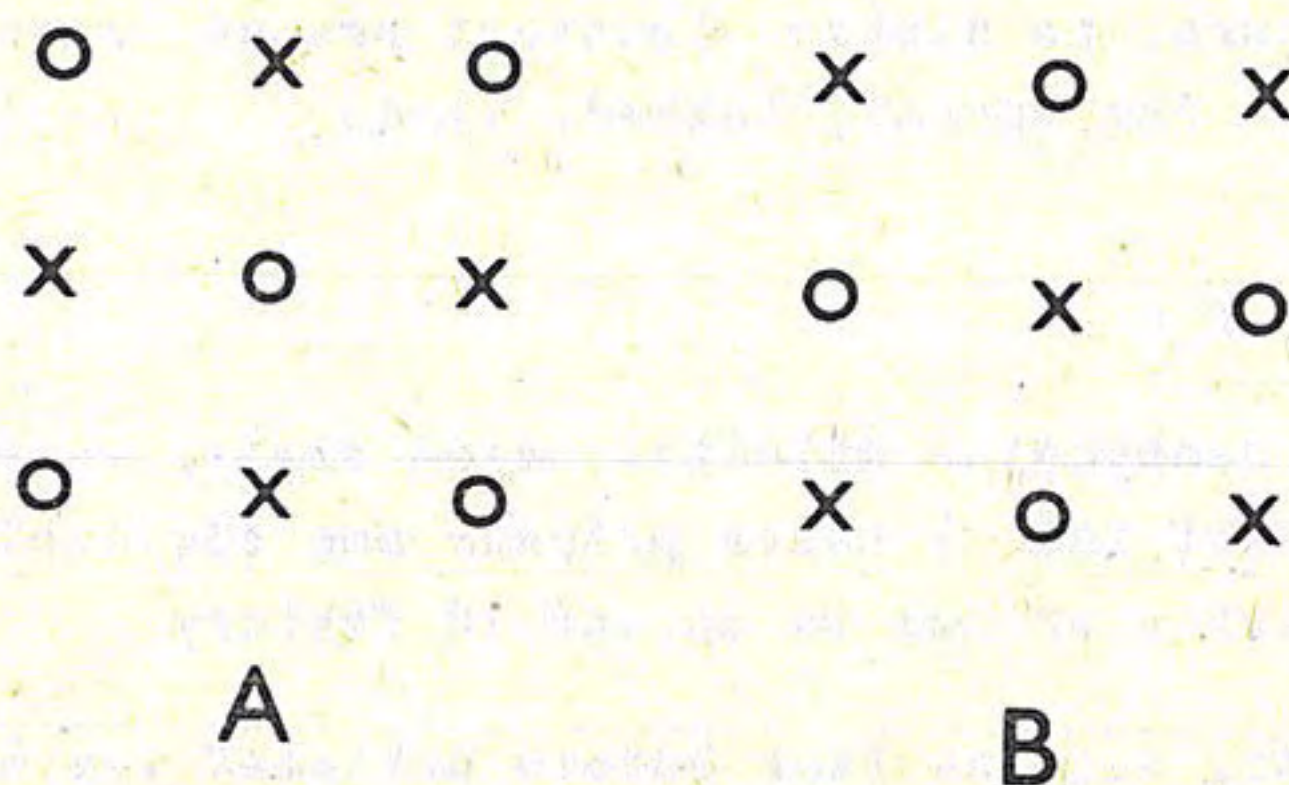
Obr.č.8

Plot z priečok. Na dolnej časti obrazu ako latky vnímame čiary, ktoré stoja bližšie k sebe /zákon blízkosti/. Na hornom obrazci vnímame biele pruhy na čiernom pozadí /zákon podrobnosti/

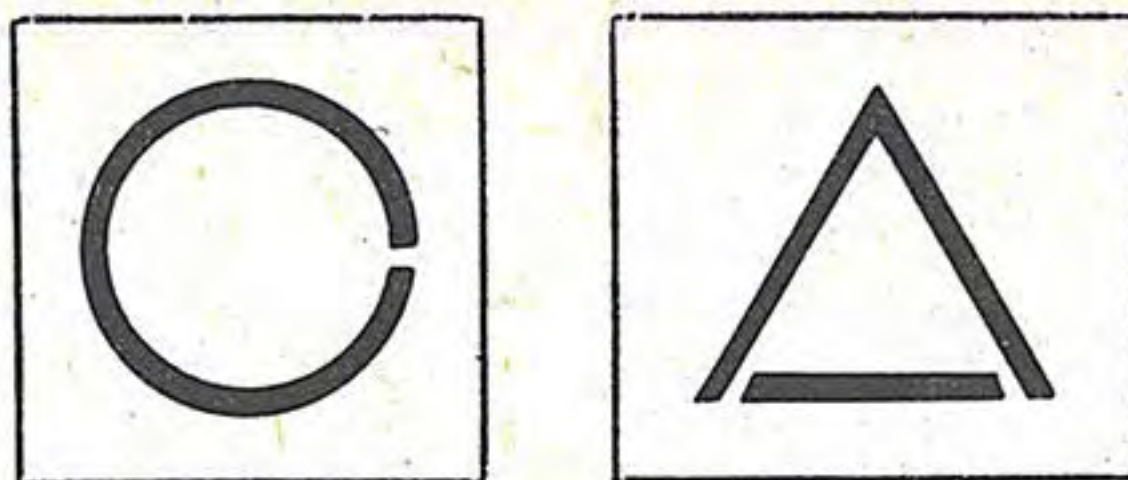
Obr.č.9

Na obraze máme sklon vnímať ako spolupatriace tie obrazce, ktoré nožičkami smerujú k sebe /ako škatule/

Obr.č.10

Pri vnímaní tohto obrazca uplatňuje sa faktor podobnosti, a tak malé krúžky vnímame ako veľký kríž a krížiky zas vytvárajú veľký štvorec

Obr.č.11

Pri týchto figúrach sa prejavuje tendencia uzatvárať. Máme sklon ich vnímať na základe skúseností ako kruh a trojuholník

Ďalej sa zistilo, že pri vnímaní tvaru očí akoby "obkresľovali" tvar; čím je toto obkresľovanie systematickejšie, tým je vnímanie tvaru presnejšie a dokonalejšie.

V n í m a n i e p r i e s t o r u

Vnímanie priestoru zahrnuje súčasne vnímanie smeru, vnímanie ich priestorovej vzdialenosti, t.j. hĺbky. Pri vnímaní hĺbky sa uplatňuje tak súčinnosť analyzátorov, ako aj skúsenosť plochy sietnice.

F y z i o l o g i c k é a e m p i r i c k é č i n i t e l e v n í m a n i a h ě b k y

Rozhodujúcu úlohu pri vnímaní hĺbky má zrak. Vzhľadom na to sa objasňovali najmä činitele zrakového vnímania hĺbky. Tieto činitele rozdeľujeme na fyziologické a empirické.

Fyziologickými sú tie, ktoré vyplývajú z činnosti oka pri pozorovaní blízkych a vzdialených predmetov. Sú to:

1. Zaoostrovanie je zmena konvexnosti a hrúbky šošovky, aby sa dosiahol ostrý obraz /ako pri fotografovaní/. Tieto zmeny sa nazývajú akomodácia. Pri vnímaní blízkych predmetov sa šošovka rozširuje, pri vnímaní vzdialených predmetov sa predlžuje.

2. Konvergencia je zmena zbiehavosti očí. Oči sú nastavené na nekonečno. Čím je predmet bližší, tým je zbiehavosť väčšia. Konvergencia pôsobí na vzdialenosť 20 m.

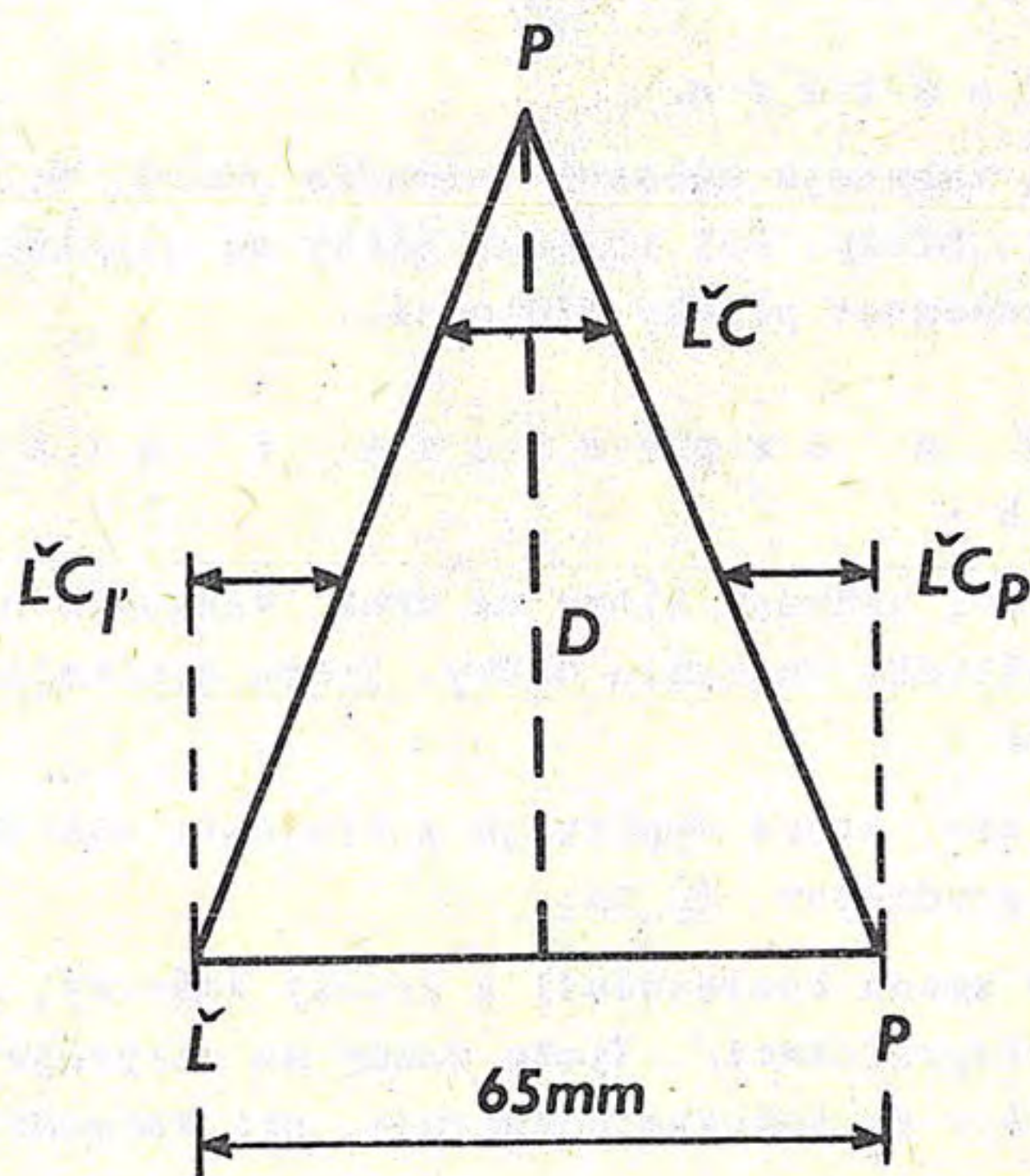
3. Binokulárna paralaxa sa zakladá na tom, že veci vnímame dvoma očami vzdialenými od seba 65 mm. Trojrozmerné telesá sa preto neodrážajú na tom istom mieste na sietnici každého oka. Význam binokulárnej paralaxy pri vnímaní priestoru stereoskopom /stereo - gr. priestor; skopeo - gr. pozerám/ spočíva v tomto: stereoskopické obrazy sa robia fotoaparátom, ktorý má dve šošovky usadené podľa medziočnej vzdialenosti. Ak sa na stereoskopický obraz pozeráme cez šošovky stereoskopu, namiesto dvoch plošných obrazov vidíme jeden priestorový obraz.

4. Veľkosť predmetu na sietnici. Na základe zákonov optiky je sietnicový obraz bližších predmetov väčší ako predmetov vzdialenejších. Keďže na

základe skúseností poznáme skutočnú veľkosť predmetov, môžeme potom odhadnúť vzdialenosť predmetov v priestore.

Empirické faktory vnímania hĺbky sú tie, o ktorých usudzujeme, že vplyvajú na vnímanie hĺbky na základe empirie, skúsenosti. Empirické faktory sú tieto:

1. Triangulácia je spôsob ako zisťovať vzdialenosť predmetov v zememeračstve. Predstavuje vlastne model práce zrkového aparátu. Ak chceme v zememeračstve zmerať vzdialenosť určitého bodu, zvolíme si dva pozorovacie body. Naše oči, vzdialené od seba 65 mm, sú dva takéto body. Oči sú nastavené na nekonečno. Ak sa však pozeráme na nejaký predmet, oči sa zbiehajú./konvergen-
cia/ a tak utvárajú určitý uhol. Vzdialenosť predmetu D vypočítame podľa uhla zbievavosti /ľavého - $\check{L}$ a pravého - P oka/, t.j. uhlov $\check{L}C_L + \check{L}C_P$

Obr.č.12
Triangulácia

2. Prekrývanie spôsobuje to, že veci v priestore sú akosi za sebou, ak sa na ne pozeráme z určitého bodu. Tie, ktoré sú najbližšie, vnímame celé, iné čiastočne, podľa stupňa prekrývania.

3. Tienenie pôsobí vtedy, keď svetelné lúče dopadajú na krajinu pod malým uhlom a tak utvárajú tieň. Robia krajinu plastickou. Napríklad podvečer vnímame krajinu plastickejšie ako cez poludnie.

4. Perspektíva je jav, ktorý každý pozná zo skúsenosti; zbíhanie kolajníc v diaľke, vzdialené pohoria sú modravé /tzv. vzdušná perspektíva/.

V n í m a n i e p o h y b u

Vnímanie pohybu je komplexný jav. Uplatňuje sa pri ňom zrak, sluch, hmat. Základný význam má zrak. Vnímanie pohybu sa uskutočňuje za dvoch okolností: buď je pozorovateľ v pokoji a pozoruje pohyb, alebo je v pohybe a pozoruje pohyb /šofér, dravec/.

Zrakom vnímame pohyb tak, že sledujeme pohybujúce sa teleso. Pohybujúce sa teleso akoby "prešlo" cez sietnicu /padajúca hviezda/. Jednotlivé zmysly sa zúčastňujú na vnímaní pohybu nasledovne:

1. Zrakom vnímame pohyb predmetu, zmeny formy predmetu, jasnosti alebo osvetlenia predmetu, zmeny farby predmetu, zmeny veľkosti obrazu, posun obrazu predmetu na sietnici.
2. Sluchom vnímame pohyb zdroja zvuku v priestore, zmenu intenzity zvuku /hlasitosť/, zmeny výskytu tónu alebo iných vlastností zvuku.
3. Kožné zmysly vnímajú pohyb po povrchu pokožky, zmeny intenzity /napríklad tlaku na pokožku/, zmeny pri iných kvalitách /teplota a podobne/.
4. Pohyb vlastného tela vnímame vestibulárnym aparátom.

V n í m a n i e č a s u

Človek jediný žije v časovej dimenzii. Prežíva prítomnosť, pozná minulosť a očakáva budúcnosť. Vnímanie času možno rozdeliť na:

1. vnímanie časovej následnosti,
2. trvanie času, orientácia v čase.

1. Vnímanie časovej následnosti sa určuje sledom udalostí v čase, t.j. vnímame veci nielen súčasné, ale aj tie, ktoré nasledujú v čase. Príkladom je následná organizácia dejov v čase, ktorú vnímame pri ľudskej reči, speve, hudbe. Tu platí zákonitosť: rozlišovanie následnosti v čase je tým väčšie, čím je organizácia podnetov prirodzenejšia. Napríklad ak prednášateľ rozvrhne látku pre prednášky do prirodzených celkov, ktoré zdôrazní hlasom a príkladom, vnímanie a vštepenie do pamäti bude lepšie, ako pri prednáške, ktorá je časovo neprirodzene organizovaná /jednotvárna, rýchla, bez ilustrácií a podobne/.

2. Vnímanie trvania času. Stavba nášho organizmu a činnosť orgánov má svoj pravidelný rytmus, ktorý sa uskutočňuje v čase /tep, dýchanie a podobne/. Tomu zodpovedá aj stav nervovej sústavy. Napríklad u zvierat, neuvedomujúcich si čas, možno vypracovať podmienené reflexy, aby zviera - napríklad každých 30 minút - vylučovalo sliny. V organizme je akoby zabudovaný "cit" pre čas. Človek si čas však uvedomuje. Uvedomenie prežívania času vyjadruje zážitkom "teraz". Zážitok "teraz" tvorí tzv. psychologickú prítomnosť, orientačné hľadisko na časovom kontinuu, podľa ktorého je určená minulosť /čo bolo/ a budúcnosť /čo bude/. Čas je nezvratný /nereverzibilný/. Do minulosti sa vrátiť nemožno /iba v spomienkach/. Dĺžka trvania zážitku /teraz/ sa odhaduje na 0,6 sek. Hodnotenie prežívania času sa riadi nasledovnými zákonitosťami:

1. Ak sa v mysli upierame na budúcnosť, súčasnosť prežívame ako "dlhú" /čakanie u lekára, na koniec vyučovacej hodiny a podobne/.

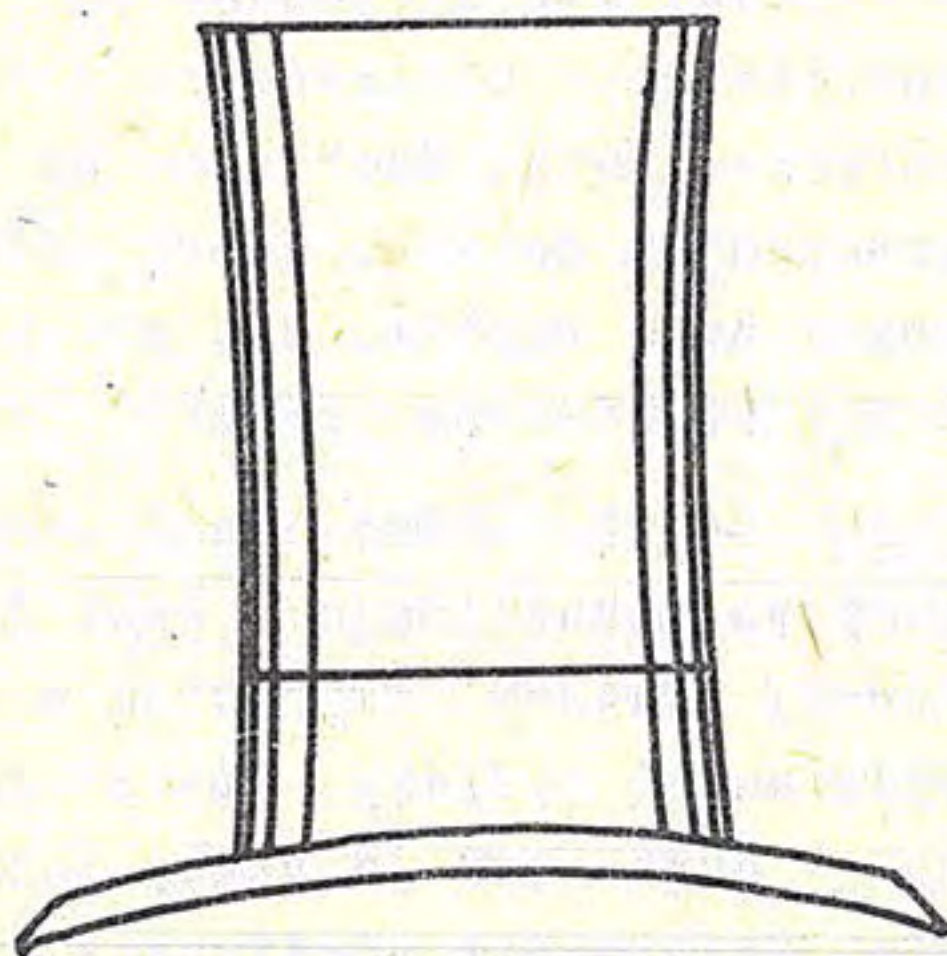
2. Čím je činnosť, ktorú vykonávame, zaujímavejšia, tým prežívame čas ako kratší, "akoby letel". Naopak, pri nezaujímavej činnosti "akoby sa vliekol". Pre vnímanie času podľa jeho naplnenosti platí zákon vyplnenej časovej jednotky. Hovorí, že vyplnená časová jednotka v prítomnom zážitku sa javí krátka /v spomienke dlhá/ a pre nevyplnenú časovú jednotku platí opak.

3. Orientácia v čase. Človek vníma nielen zážitok "teraz" a udalosti pred ním, ale aj časové miery, ktoré utvoril: dni, týždne, mesiac, rok, storočie a podobne. Táto orientácia v čase sa zakladá na postihovaní cyklických dejov v prírode, striedanie dňa a noci a tomu zodpovedajúcich činností: bdenie - spánok; striedanie ročných období, seja - žatva a podobne. Orientácia v čase sa nazýva sprostredkovaným vnímaním času. V čase dokáže človek sa orientovať /ktorý je deň, mesiac, rok/ na určitom stupni vývinu intelektových operácií asi od siedmeho roku. Pri niektorých duševných chorobách /schizofrénia/ sa orientácia v čase stráca.

G e o m e t r i c k o - o p t i c k é k l a m y

V subjektívnom odrážaní objektívneho sveta, danom vo vneme, je obsiahnutá pravdivosť vnemu. Pri vnímaní však môže dôjsť k tzv. "skreslenému" vnímaniu skutočnosti, tzv. vnemovým klamom. Vnemové klamy možno najlepšie ilustrovať pri zrakovom vnímaní, na geometricko-optických klamoch. Vyskytujú sa tu nasledovné zákonitosti:

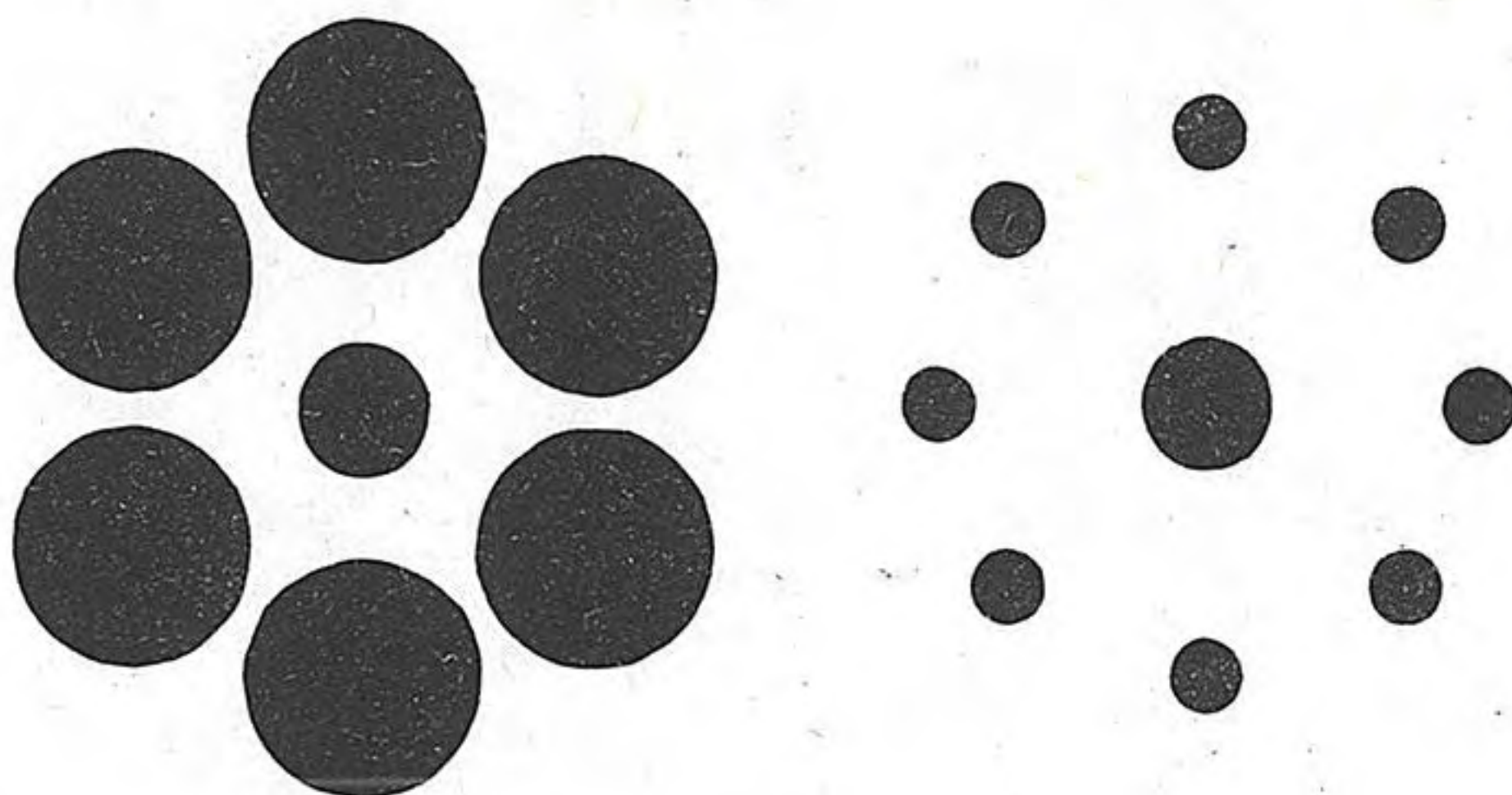
1. Precenenie hornej časti, akoby zvislých čiar, v dôsledku čoho sa výška obrazca zdá väčšia ako šírka - hoci sú rovnaké.

Obr.č.13

Ilúzia precenenia hornej časti geometrického obrazca. Obruba klobúka a výška cylindra sú zhruba rovnaké

2. Pôsobenie kontrastu vplýva na vnímanie tak, že časť obrazca závisí od obrazov, ktorého ho obklopujú. Napríklad vysoký človek vedľa malého sa zdá byť ešte väčší, aký je v skutočnosti. Kruh obklopený väčšími kruhmi sa zdá byť menší a naopak.

Obr.č.14

Ilúzia kontrastu. Prostredný kruh zdá sa na obr. vľavo menší a vpravo väčší. V skutočnosti je rovnaký.

3. Prenesenie vlastností celého obrazca na jeho časti. Napríklad čiara, ktorá je súčasťou väčšieho obrazca sa zdá byť väčšia ako rovnaká čiara v menšom obrazci.

Obr.č.15

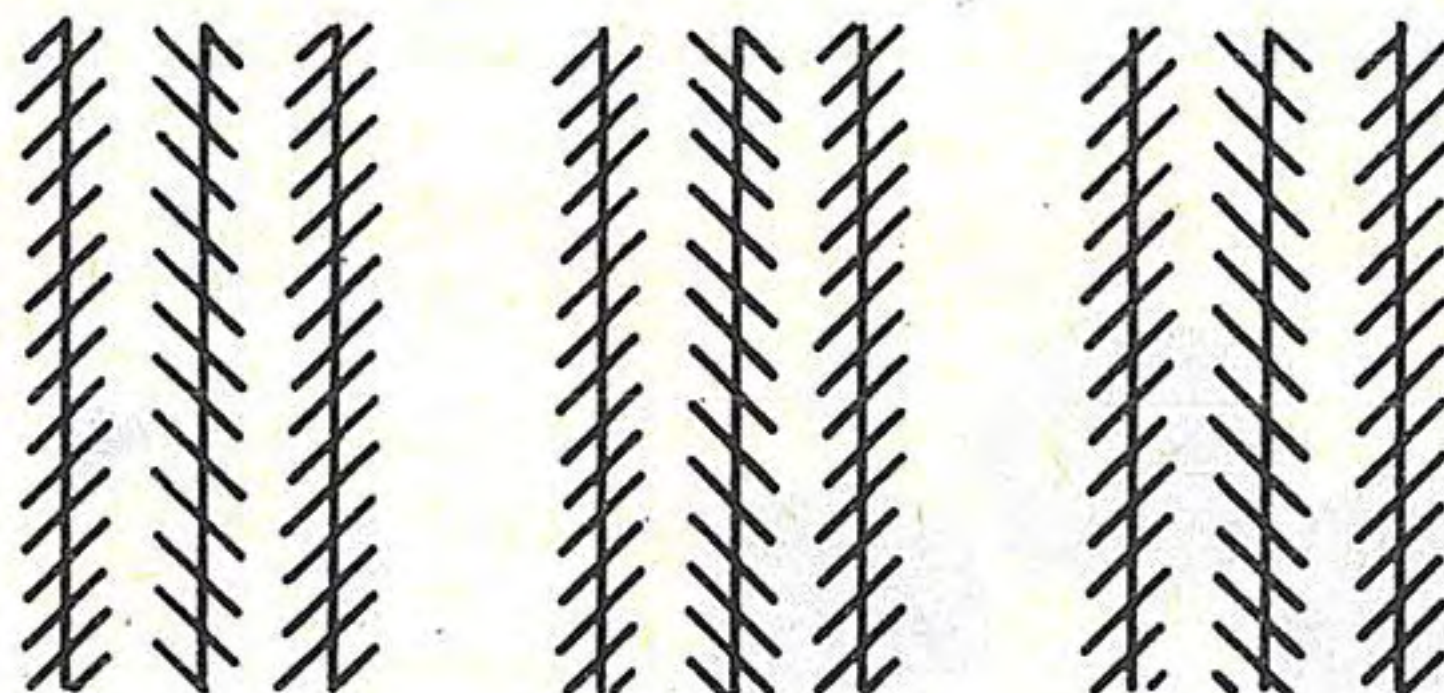
Sanderov paralelogram. Uhlopriečka v menšom geometrickom útvere sa zdá menšia ako vo väčšom

4. Zdanlivá zmena smeru čiar vplyvom iných čiar.

Prerušované čiary sa nezdajú byť rovnobežné.

Vnemoé klamy je dôležité poznať na osvetlenie zákonitostí, ktoré pôsobia na poznanie pravdivosti vnemu. Vnemoé klamy sa využívajú v umení, najmä

v maliarstve ako jeden z prostriedkov výtvarného umenia

Obr.č.16

Ilúzia zdanlivej zmeny smeru čiar a porušenia formy útvaru vplyvom iných čiar

N e ú m y s e l n é a ú m y s e l n é v n í m a n i e

Rozlišujeme vnímanie neúmyselné alebo mimovoľné a úmyselné alebo zámerné. Neúmyselné vnímanie vyvoláva sila podnetu, ktorá utvára v mozgovej kôre dominantné ohniská vzrušenia. Sila podnetu môže byť zvýraznená svetlom /silné osvetlenie podnetu/, výraznými farbami, tlačou, náhlostou objavenia sa podnetu a podobne, alebo osobným záujmom vyjadrujúcim životnú dôležitosť podnetu pre človeka. Pri neúmyselnom vnímaní si nedávame za cieľ pozorovať preto, aby sme jav poznávali.

Cieľom úmyselného vnímania je predmet vnímať, oboznamovať sa s ním. Riadi ho kôrová činnosť, druhá signálna sústava.

P o z o r o v a n i e

Vnímanie sa však môže stať samostatnou činnosťou. Napríklad vnímanie žiakov pri vyučovaní, pri prehliadke múzea, v divadle, na prednáške a podobne. Vnímanie ako organizovaná činnosť, ktorá spočíva v zámernom, plánovitom a sústavnom preskúmvaní javov, sa nazýva pozorovanie. Pozorovanie je zložitá zmyslová poznávacía činnosť, ktorá súvisí s myslením, pamäťou, emóciami a podobne. Pozorovanie ako samostatná úmyselná činnosť predpokladá:

- a/ presné slovné formulovanie cieľa pozorovania: napríklad sprievodca v múzeu povie "teraz si všimnite";
- b/ rozdelenie etáp v pozorovaní a úloh, ktoré si v týchto etapách treba všímať; napríklad na exkurzii vo výrobnom závode jednotlivé výrobné etapy;
- c/ účasť viacerých zmyslov, najmä hmatu, t.j. nielen vidieť, ale aj ohmatať, manipulovať s predmetmi;
- d/ vlastnú aktívnu činnosť - zachytiť pozorovanie na papier poznámkou, náčrtom, schémou, modelom. V tejto zložitej činnosti sa objasňujú také

vlastnosti javov a predmetov, ktoré by pri zrakovom vnímaní unikli. Platí tu zákonitosť čím je väčšia skúsenosť a mnohotvárnejšia aktivita /prejavujúca sa pozorovaním, pohybovou činnosťou/, tým je pozorovanie presnejšie a úplnejšie. Rečová formulácia výsledkov organizovaného vnímania ho prehĺbuje a zapája do systému poznatkov človeka.

Na pozorovanie sa treba pripraviť. Ide o predbežné oboznámenie sa s činnosťou, na čo slúži rozličný materiál: nákresy, mapy, fotografie. Pri návšteve cudzích miest vnáša organizáciu do nášho vnímania sprievodca. Ďalšie podstatné zložky pozorovania sú sústavnosť a plánovitosť.

Dlhodobé a systematické cvičenie v pozorovaní vedie k všímavosti, t.j. schopnosti rýchle postrehnúť charakteristiku vlastností predmetov a javov zdanlive nenápadných. Táto schopnosť je vyvinutá najmä u zlepšovateľov, vynálezcov, vedcov a umelcov.

3. PREDSTAVY

Pri vnímaní vzniká psychický "obraz sveta" na základe jeho bezprostredného pôsobenia na naše zmyslové orgány. Už pri vnímaní sme sa stretli s následnými obrazmi a eidetickou vlohou, ktoré ukázali, že obraz podnetu môžeme vidieť aj vtedy, keď už nepôsobí na naše zmysly. Uvedené javy poukazujú na súvislosť vnímania a predstáv. Predstavovanie je psychický proces tvorenia názorných obrazov predmetov a javov, ktoré v danom momente nevnímame. Sú to obrazy, ktoré akoby sme si stavali pred seba.

Predstavy môžu vznikať v dôsledku vybavovania si predchádzajúcich vnemov. Vtedy hovoríme o pamäťových predstavách. Sú umožnené na základe stôp, ktoré v mozgovej kôre zanechali predchádzajúce vnemy. Predstavy však môžu vznikať aj v procese obrazotvornosti, fantázie. Takéto predstavy sú fantazijné. Vznikajú na základe pamäťových stôp, ale tiež sa pretvárajú. Napríklad predstava púšte, ktorú sme nikdy nevideli, vzniká na základe fotografií, opisu z literatúry a podobne, ktoré fantázia dotvára do istej podoby.

O d l i š n o s ť p r e d s t á v o d v n e m o v

Predstavy vznikajú na základe vnemov a vnemom sa aj podobajú svojou názornosťou. Od vnemov sa odlišujú týmito znakmi:

- a/ sú menej jasné a zreteľné, nemajú takú životnosť;
- b/ nie sú také úplné, v predstave môže niečo chýbať /farba, tvar, detail/ - sú fragmentálnejšie;
- c/ nie sú také stále ako vnemy, striedajú sa.

V poznávacom procese tvoria dôležitý článok: na jednej strane súvisia s pocitmi a vnemami ako ich "vybaveniny"; na strane druhej v spojení s rečou sú už od zmyslovej skutočnosti vzdialenejšie. Sú už zovšeobecnením zmyslovej skúsenosti /nemusia obsahovať všetky, t.j. aj nepodstatné vlastnosti predmetov a javov/. Umožňujú prechod od bezprostredného poznania k sprostredkovanému poznaniu, prechod od vnemu k pojmu.

Rečová funkcia sa včleňuje do všetkých psychických procesov, čo je najvlastnejšou črtou psychiky človeka. To, čo vidíme, pomenúvame. Každá vec, predmet, jav sa odráža vo vnímaní a má svoje slovné označenie. Tento proces pomenúvania vecí slovom je denotácia.

Predstava ako "vybavenina" vecí a javov je nerozlučný spoj so slovom - rečou. Na základe toho môžeme druhou signálnou sústavou ovplyvňovať predstavy človeka, čo má význam nielen pri niektorých duševných poruchách, ale aj v bežnom živote. Na základe slova, reči môžeme regulovať duševný život človeka, nahrádzať nevhodné predstavy vhodnými.

S l o v n o - a s o c i a č n ý e x p e r i m e n t

Výskum predstáv sa robí tiež metódou slovnno-asociačného /asociare - 1. združovať/ experimentu. Slovnno-asociačný experiment spočíva v tomto:

experimentátor si zostaví zoznam slov, ktoré prečíta alebo predloží pokusnej osobe. Úlohou pokusnej osoby je:

a/ odpovedať na podnetové slovo čo najrýchlejšie prvým slovom, ktoré mu prichádza na um /tzv. diskretná metóda/;

b/ uviesť všetky slová, ktoré jej prichádzajú na um v súvislosti s podnetovým slovom /tzv. kontinuálna metóda/.

Tieto metódy sa používajú nielen pri výskume bohatstva asociácií, ale aj v praxi pri odhaľovaní lží /tzv. lži-detektor/. Tento prístroj súčasne zaznamenáva zmeny vegetatívnej činnosti, spojené s asociačne vyvolanými predstavami.

A s o c i a č n é z á k o n y

Tak, ako pre iné oblasti, aj pre psychiku platí prísna determinácia. Nič sa nedeje náhodne, všetko prebieha podľa istých zákonitostí. Princíp determinizmu platí aj pre vybavovanie predstáv. Sú stanovené zákonitosti, podľa ktorých sa predstavy a ich plynulosť vybavovania riadia vo vedomí. Sú to tzv. asociačné zákonitosti. Tradične sa rozdeľujú na primárne a sekundárne.

1. Primárne asociačné zákonitosti ešte v staroveku stanovil Aristoteles. Sem patria:

a/ zákon dotyku v priestore a čase, ktorý hovorí: tendenciu vybaviť sa vo vedomí majú tie predstavy, ktoré vznikli na tom istom mieste alebo v tej istej časovej následnosti. Napríklad pri návšteve rodnej obce vybavujú sa predstavy viazané na tento priestor a čas. Hovoríme, kam sme chodievali, kedy sme chodievali;

b/ zákon podobnosti a kontrastu hovorí, že tendenciu vybavovať sa vo vedomí majú tie predstavy, ktoré sú si podobné alebo protikladné, kontrastné. Ak vidíme obraz známeho maliara, vybavujú sa nám jeho ďalšie obrazy alebo motívy, resp. obrazy s protikladnou technikou /impresionizmus - expresionizmus/;

2. v súčasnosti sa primárne zákonitosti dopĺňujú tzv. sekundárnymi, druhotnými, ktoré na ne nadväzujú. Sem patrí:

a/ zákon novosti, podľa ktorého novšie látky, novšie predstavy sa skôr vybavujú ako staré;

b/ zákon častosti, podľa ktorého sa častejšie opakované predstavy skôr vybavujú ako zriedkavo sa vyskytujúce;

c/ zákon živosti, podľa ktorého tie predstavy, ktoré sme viac prežili, sa vybavujú skôr ako nejaké iné, ktoré sa nás osobne netýkajú.

Tieto zákonitosti pôvodne vznikli na postihnutie priebehu vybavenia predstáv. Neskôr sa použili na vysvetlenie zákonitosti priebehu celej psychickej činnosti /tzv. asociačná psychológia/. Fyziologické základy asociácií - podľa I.P.Pavlova - tvoria podmienené reflexy. Podmienený reflex je fyziologický pojem pre to, čo sa v psychológii nazýva asociácia.

4. OBRAZOTVORNOSŤ

Predstavy môžu vznikáť na základe pamäti. V takom prípade kopírujú skutočnosť. Súčasne sme rozlíšili fantazijné predstavy, ktoré sa síce zakladajú na pamäti /reprodukujú obraz púšte, ktorú sme nevideli/, na základe istých, predtým získaných poznatkov, ale vnášajú nové prvky, čím do istej miery pretvárajú poznané skutočnosti a utvárajú nový obraz, vlastnú fantazijnú predstavu. Preto predstavy, obrazy predmetov a javov skutočnosti nie sú len reprodukciou toho, čo sme bezprostredne vnímali. V predstavách /obrazoch, modeloch, schémach/ môže byť obsiahnuté to, čo v takej podobe vôbec v skutočnosti nemusí existovať. Takéto obrazy vznikajú v procese pretvárania poznanej skutočnosti a sú výsledkom tvorivej činnosti človeka. Reprodukcia a pretváranie spolu súvisia, avšak ich výsledky sú rozdielne. Pretváranie skutočnosti v obrazotvornosti /fantázii/ človeka je aktívnou tvorivou činnosťou, špecifickou pre ľudskú psychiku /predstavy možno pozorovať aj v správaní zvierat/. Obrazotvornosť a myslenie tvoria najvyššie poznávacie procesy, príznačné pre ľudskú psychiku. V najvyšších formách obrazotvornosť vedie k umeleckému poznávaniu a prežívaniu, kým najvyššie formy myslenia vedú k vedeckému poznaniu. Obrazotvornosť a myslenie tvoria v poznávaní jednotu, ale nie sú totožné; umelecké poznanie sa deje v obrazoch a jeho výsledkom je umelecké dielo. Vedecké poznanie sa deje v pojmoch a jeho výsledkom je poznanie zákonov prírody. To sú vrcholné produkty ľudskej psychiky, tvoriace materiálnu a duchovnú kultúru ľudstva. Predstavujú súčasne najvyšší stupeň psychickej regulácie činnosti a správania, ktorý spočíva v regulácii činnosti na základe novovytvoreného psychickeho obrazu. Ten obraz je novotvarom, ale môže byť cieľom činnosti a viesť k umeleckému dielu alebo vedeckým poznatkom.

Zjednodušene dá sa povedať, že obrazotvornosť je nevyhnutnou zložkou akejkoľvek ľudskej činnosti. Obsahuje totiž v sebe cieľ činnosti. Napríklad obraz neexistujúceho stola je cieľom činnosti stolára. Tento obraz reguluje celú jeho činnosť a postup. V tomto obraze je zahrnuté aj hodnotenie činnosti, ktoré obsahuje tieto kritéria hodnotenia: kvalita, úžitkovosť, umeleckosť.

Obrazotvornosť - tak ako myslenie - vzniká v problémových situáciách, najmä takých, kde je mnoho neznámych činiteľov. Umožňuje preklenutie nepoznaného utvorením nového obrazu, ktorý by dal odpoveď na neriešené otázky. V takých prípadoch ide o fantastické obrazy sveta, ktoré poznáme ako náboženské, resp. utopické predstavy, bludné predstavy a iné. Tam, kde sa problémové situácie dajú presnejšie určiť, dochádza k poznávaniu nie na úrovni obrazotvornosti, ale na úrovni vedeckého poznania. To je jedna zo slabostí obrazotvornosti.

V p l y v s p o l o č e n s k é h o p r o s t r e d i a n a r o z -
v o j f a n t á z i e

Obrazotvornosť ako aktívny a tvorivý proces pretvárania skutočnosti je súčasťou každej činnosti človeka, teda aj spoločenskej činnosti. Spoločenské prostredie vplýva na rozvoj obrazotvornosti tak, ako sa to prejavilo

v historickom vývoji ľudstva v týchto smeroch: jednak v utvorení ľudského prostredia podľa predstáv úrovne spoločenského vývinu, resp. vývin spoločensko-ekonomických formácií. Napríklad v otrokárskej spoločnosti mala monumentálnosť stavieb zdôrazniť vznešenosť otrokárov. Na rozličných stupňoch vývinu, keď človek nemohol poznať zákony ovládajúce svet, vysvetliť vývoj a vznik človeka, utvára si fantastické predstavy o bohu ako stvoriteľovi a vládcovi sveta. Náboženské predstavy po stáročia viedli opäť k monumentálnym stavbám zodpovedajúcim fantastickému náboženskému obrazu človeka a sveta. Z riešenia rozporov sa v spoločnosti utvárali nové obrazy o spoločnosti, ktoré viedli k historickým premenám spoločnosti. Obraz o potrebách meniť spoločnosť bol vždy revolučný a niesol sa v heslách sloboda, rovnosť, bratstvo. Cieľom tohto revolučného obrazu bolo skončiť s animálnym vykorisťovateľským tradičným obrazom ľudskej spoločnosti, ktorý bol monumentalizovaný umením a ovládaný náboženskými predstavami. Revolučnosť obrazu o zmene spoločnosti sa mohla stať silou, až keď sa utopické obrazy o usporiadaní spoločnosti nahradili vedeckou analýzou spoločnosti, poznaním historickej úlohy robotníckej triedy, jej uvedomenia, čo vyvrcholilo vo Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii a neskôr vo vzniku socialistického spoločenstva.

V ý z n a m f a n t á z i e p r e t v o r i v ú č i n n o s ť

Obrazotvornosť je špecificky ľudský prejav. Včleňuje sa do každej ľudskej činnosti. Keď človek skutočnosť iba nekopíruje, "nefotografuje", ale vnáša do nej nové prvky, hovoríme o tvorivej činnosti. Tvorivá činnosť je neobyčajne rozmanitá. Najvýraznejšie sa tvorivá činnosť prejavuje v umení, vede, výrobe. Umenie prináša nové diela, veda nové poznatky, výroba nové výrobky.

V umení tvorivosť sa prejavuje pretváraním skutočnosti do obrazovej podoby. Podstata umeleckého pretvárania skutočnosti spočíva v odstraňovaní náhodnosti, nevýraznosti, ktorou je skutočnosť v bežnom živote zastretá. Ide o postihnutie jedinečnosti umelcom poznanej skutočnosti. Toto jedinečné v skutočnosti /napríklad postava Oblomova u Gončarova alebo bratov Karamazovcov u Dostojevského/ je obrazovým vyjadrením jedinečnosti ľudských pováh, umeleckou abstrakciou vlastnosti spodobenou v danom prípade v slovesnej forme. Osobitosť u umeleckých obrazov spočíva v ich bezprostrednom emocionálnom pôsobení na človeka. Prejavuje sa v momentálnom prežívaní, umelcom poznanej a stvárnenej skutočnosti. Tak poznávať a prežívať môžeme aj veci veľmi vzdialené, ktoré sú staré tisícročia a vznikli ešte v otrokárskej spoločnosti.

Bez obrazotvornosti sa nemôže zaobísť ani vedecké poznávanie. Už tvorba hypotézy, ako riešiť problém, obsahuje prvky obrazotvornosti, bez ktorej sa nezaobíde ani chemik, ani konštruktér kozmických lodí. Obrazotvornosť tu však nevedie k dielu, ale je súčasťou tvorivého vedeckého myslenia. Abstrakcia vedie k postihnutiu všeobecných zákonitostí, ktoré sa vyjadrujú v poučkách, zákonoch, vzorcoch a pod. Vedecká tvorivosť nepôsobí na ľudí hneď, ale sprostredkovane cez utváranie životného prostredia, uspokojovanie potrieb.

Prostredníctvom výchovy alebo vyučovania sa utvára svetonázor, založený na vedeckých základoch. Tým pomáha odstraňovať tradičné fantastické predstavy, náboženské povery a podobne.

Tvorivosť sa vo výrobe prejavuje v najrozmanitejších podobách, zmenách organizácie práce, zmenách výrobkov na základe novej technológie, nových látok.

Tvorivosť v každodennom živote človeka by sa mala prejavovať v tvorivej práci na sebe samom, odstraňovaní zbytočných návykov a neustálym rozširovaním vedomia o nové oblasti poznania a prežívania. Obrazotvornosť človeka - okrem toho - musí byť veľkým stimulom pre činnosť. Napríklad remeselník neprestane pracovať, kým nevyhotoví nejaký nábytok, umelec dielo, vedec nevyrieši problém. Obrazotvornosť je stimulom začiatku činnosti a dosiahnutia cieľa. /Napríklad je známe, že R.Wagner z kúpeľov utekal ukončiť niektoré pasáže Lohengrina či Parzifala./

D r u h ý o b r a z o t v o r n o s t i

Obrazotvornosť sa u každého človeka prejavuje takmer každodenne. Predstavy sa spontánne pretvárajú do rozličných foriem /napríklad v stave driemot, pri zaspávaní alebo v ľahkých fázach spánku/. Ide o predstavy, ktoré nazývame snenie. Sny nie sú náhodné útvary, majú svoju dynamiku a zákonitosti. Sú odrazom potrieb a slúžia na zachovanie spánku /snové halucinatórne uspokojenie potrieb/. Na tejto úrovni je obrazotvornosť výsledkom zákonitosti vlastnej pre tento proces. Zažívame a mimovoľne si ju uvedomujeme. Tieto formy nazývame mimovoľnou pasívnou obrazotvornosťou.

Pri aktívnej obrazotvornosti človek vedome operuje s obrazmi. To je aktívna obrazotvornosť, je to konečná fáza tvorivého procesu. Tvorivý proces - podľa výsledku - môže byť šablónovitý, tvorivý a originálny, ako napríklad pri umeleckom diele.

Podľa obrazov, ktoré sa utvárajú v procese obrazotvornosti, rozlišujeme obrazotvornosť:

- a/ konkrétnu, prejavujúcu sa jedinečnými obrazmi
- b/ obrazotvornosť abstraktnú, kde sa operuje zovšeobecnenými obrazmi; schémami, symbolmi, vzorcami a podobne. Abstraktná a konkrétna obrazotvornosť sa navzájom prelínajú, nie sú protikladné.

Podľa vzťahu ku skutočnosti jestvuje nečinné fantazírovanie bez vzťahu ku skutočnosti. Prejavuje sa útekem od skutočnosti a činná obrazotvornosť, ktorá motivuje človeka do činnosti.

S n e n i e

Snenie má tvorivý a aktívny charakter obrazotvornosti. Prejavuje sa v utváraní celých obrazov budúceho diela. Vo fantázii sa skutočnosť predbieha, spracúva. Človek si utvára vysnený obraz budúcej činnosti, diela, ktoré

uskutoční. Takáto fantazijná alebo vysnená predstava pôsobí ako veľký motivačný faktor. Výsledkom snenia môže byť náhrada skutočnosti - fantazírovanie

I d e á l

Vysnený obraz skutočnosti, zbavený nedokonalosti, sa nazýva ideál. V ideáli sú obsiahnuté a akcentované tie hodnoty, ktoré človek najintenzívnejšie prežíva. Ideály sú podmienené spoločensky. Ideál je motivačný faktor, ktorý - ak sa spája s progresívnym prvkom spoločnosti - stáva sa činiteľom, ktorý umožňuje prekonať vžitú normu a zaviesť nové.

5. MYSLENIE

Človek sa v živote, a najmä vo svojej praktickej činnosti, dostáva do rozličných situácií. V niektorých situáciách vystačí s orientáciou v prostredí a v činnosti na základe vnímania, predstáv a obrazotvornosti. Tieto procesy umožňujú vykonávať mnoho rozličných činností: nájsť predmety potreby, uchopiť ich a primerane s nimi zaobchádzať či už v praktickom živote vôbec alebo v profesii. Sú však situácie, v ktorých sa človek nevie orientovať len na základe bezprostredných zmyslových dát, ani na základe obrazotvornosti; sú to problémové situácie. Problémové situácie obsahujú nové prvky, niečo neznáme, s čím sa človek ešte v živote nestretol, čo nevie pochopiť. Život ho však núti preniknúť do novej situácie, poznať, o čo ide, poznať nové vzťahy medzi vnemami a javmi. Poznať nové, riešiť problémové situácie sa uskutočňuje na základe myslenia. Myslenie tak završuje proces poznania tým, že prináša človeku nové, hlbšie poznatky o veciach a javoch, poznatky o podstate vecí a javov. Problémy sa pred človeka buď organizovane kladú /ako v škole/, alebo vyplývajú zo životnej a praktickej činnosti.

C h a r a k t e r i s t i k a m y s l e n i a

Myslenie završuje poznávací proces u človeka. Pre myslenie sú príznačné dve charakteristiky: je to proces sprostredkovaného a zovšeobecneného spôsobu poznávania. Každé zmyslové poznávanie je dané bezprostredným pôsobením skutočnosti. Človek aj zviera poznáva rozličné stránky skutočnosti /farbu, tvar/, vlastnosti náhodné, jedinečné, ktoré nemusia byť pre javy podstatné. Najelementárnejšie myslenie, ktoré operuje s názornými obrazmi predmetov, sa vyskytuje u zvierat. Takéto myslenie je určené biologickými potrebami a nepresahuje rámec konkrétnej momentálne pôsobiacej situácie. Takéto myslenie sa nazýva predmetno-názorné. U človeka v procese antropogenézy, ako vieme, vzniká slovo, reč. Slovom človek pomenúva predmety a javy. Slovo sa tým, že nahrádza akékoľvek podnety skutočnosti, stáva "univerzálnym" podnetom.

Všimnime si, ako sa deti učia pojem čísla. Učiteľ im dá paličky a povie: to je jedna palička, druhá, tretia. Manipuláciou s predmetmi, spojenou s rečovou funkciou, sa deti učia nahrádzať manipuláciu s predmetom slovom. Výsledkom tohto učenia je potom to, že slovo postupne nahradí predmet; na základe slova sa naučí označovať jeden predmet číslom. Čiže, bezprostredná skutočnosť /paličky/ v myslení nahrádza slovo, reč. Myslenie je teda sprostredkované poznanie skutočnosti, na základe reči, slova. Slovo, artikulovaná reč a jej zodpovedajúce fyziologické mechanizmy tvoria materiálnu stránku myslenia. Tým, že slovo, "signál signálov" v psychike nahrádza predmetnú skutočnosť, umožňuje človeku prekonať elementárno-konkrétne myslenie. Slovo ako "univerzálny" podnet /znak/ umožňuje nové operácie, ktorými človek preniká cez predmetnú sprostredkovanosť danú zmyslovou skúsenosťou k podstate javu. Tu sme pri základnej charakteristike myslenia ako procesu zovšeobecneného poznania. Všimnime si teraz iné vlastnosti slova. Napríklad slovo strom nielen v mysli

nahrádza či sprostredkuje skutočnosť, ale súčasne v sebe obsahuje aj všeobecné vlastnosti. Obsahuje to, čo je pre všetky stromy sveta spoločné, t.j., že strom má konáre, kmeň a korunu - odhliada od toho, že strom, môže byť ihličnatý, listnatý, veľký, malý a mať iné, viac či menej náhodné znaky. Slovo je teda "nástrojom" oddialenia sa od jedinečnosti jednotlivých javov /stromov/. Týmto oddialením abstrahuje /abstraho - lat. odťahujem/ zo skutočnosti to podstatné.

Na základe tohto možno povedať, že myslenie je proces sprostredkovaného a zovšeobecneného poznávania skutočnosti. Je to sociálne podmienený proces, ktorý vzniká v nerozlučnom spojení s rečovou činnosťou. Myslenie je proces od jedinečného k všeobecnému a od všeobecného k jedinečnému; je to prechod od poznania náhodných súvislostí k poznaniu podstatných súvislostí a vzťahov, poznanie súvislostí podstatných a zákonitých. Tým, že myslenie prekračuje hranice dané zmyslovou skúsenosťou, neskresľuje skutočnosť, ale ju chápe, poznáva ju hlbšie a správnejšie. Na to, aby človek skutočnosť pochopil, musí sa od nej akoby "vzdialiť", aby lepšie "videl", t.j. pochopil to, čo je podstatné, čo zmyslová skutočnosť môže zakrývať. /Pohyb zeme okolo slnka a podobne./ V širšom význame znamená použitie vedomostí na postihnutie vzťahov vnímanej skutočnosti. Ak napríklad teplomer vonku na okne ukazuje 0, usudzujeme, že je zima - mráz, hoci zimu bezprostredne necítíme.

S ú v i s l o s ť m y s l e n i a a p o z n á v a c í c h p r o c e s o v

Na mnohé súvislosti vnímania predstáv a myslenia sme už poukázali. Schematicky ich možno zhrnúť:

Pocity a vnemy odrážajú bezprostrednú skutočnosť vo forme obrazov. Táto skutočnosť vo vnímaní vystupuje ako celok, pre ktorú sú príznačné isté súvislosti a vzťahy. Predstavy sú reproduktívne, názorné obrazy predtým vnímanej skutočnosti. Vzťahy poznávania vo vnemoch a predstavách sú jedinečné /obraz čohosi/ a môžu odrážať náhodne nepodstatné veci, ich vonkajšie súvislosti. Predstavy predmetov a javov však už obsahujú stupeň zovšeobecnenia /napríklad predstava stola nemusí byť vždy jedinečnou predstavou nejakého konkrétného stola, ale určitou zovšeobecnenou predstavou/. Myslenie na úrovni zvierat operuje len s takýmito obrazmi. U človeka sa myslenie na jednej strane spája s vnímaním, predstavami, ktoré mu dávajú živosť, a na strane druhej sa podmieňuje sociálne, spája sa so slovom, rečou /znakom/. Reč je "nástrojom" sprostredkovaného a zovšeobecneného poznania. Myšlienková činnosť vychádza z praxe, vzniká v problémových situáciách a ich riešením sa opäť vracia do praxe. Na základe praktickej činnosti, praktických operácií, t.j. činnosti "vo vonkajšom pláne" prostredníctvom slova dochádza k prechodu tejto činnosti do činnosti vo "vnútornom pláne", t.j. k myšlienkovej činnosti.

M y š l i e n k o v é o p e r á c i e

Myšlienkový proces vzniká v problémovej situácii. Je to taká situácia,

ktorú nemôžeme vyriešiť na základe dát zmyslových orgánov, pretože súvislosť a vzťahy, ktoré odrážajú, môžu byť neúplné, náhodné a nepodstatné. Vyriešiť takú situáciu znamená nájsť kľúč k jej riešeniu, rozťuť "gordický uzol", nájsť "hlavné ohnisko" v zreteľnej súvislosti. Vyriešenie takejto situácie alebo úlohy z nej vyplývajúcej sa uskutočňuje prostredníctvom myšlienkových operácií.

Myšlienkové operácie sú: analýza a syntéza, porovnávanie, abstrakcia a zovšeobecnenie. Tieto operácie navzájom súvisia, prelínajú sa a tvoria rozličné stránky procesu "sprostredkovania a zovšeobecnenia".

Analýza a syntéza sú základné myšlienkové operácie, ktoré sa uplatňujú vo všetkých druhoch rozumovej činnosti a opierajú sa o analyticko-syntetickú činnosť mozgovej kôry.

Analýza je myšlienkové rozčlenenie celku na časti, odlíšenie jeho jednotlivých prvkov, znakov, stránok alebo vlastností. Analýza ako myšlienková operácia sa môže uplatňovať už pri vnímaní a predstavách a viesť k istým činnostiam /napríklad rozoberáme nejaký stroj, aby sme poznali časti, z ktorých sa skladá, a na tom základe poznali ich funkciu vcelku/, resp. v myslení, ak rozoberáme nejakú problémovú situáciu prvok za prvkom a hľadáme ohnisko, kľúč, ktorý by vysvetlil problémovú situáciu. Myšlienková analýza môže sa vzťahovať na analýzu celku /napríklad stromu/, časti /napríklad korunovej sústavy/, pracovných operácií /rozloženie na jednotlivé úkony/, znakov alebo vlastností, napríklad farby, veľkosti predmetov a poznania samotných vlastností povahy človeka.

Syntéza je myšlienkové zjednocovanie, spájanie jednotlivých častí predmetov alebo javov do prirodzených celkov, resp. myšlienkové spájanie ich znakov, stránok alebo vlastností. Syntéza tak ako analýza môže prenikať do vnemov a predstáv z rozličných javov, ich stránok, utvárať funkčné celky, dať im zmysel a použiť ich na vyriešenie situácie. V elementárnej podobe to vidíme v pokusoch so zvieratami. Šimpanzovi dali pred klietku banán. Do klietky mu dali dve palice, ktoré len zasunutím jednej do druhej dosiahli veľkosť, ktorá stačí na dosiahnutie banánu. Problémová situácia: prednými končatinami nedosiahnuteľný banán. Analýza: rozloženie problémovej úlohy na časti banán, dve palice; syntéza: pochopenie vzťahov medzi týmito prvkami - vziať palice, zasunúť ich do seba, "predĺžiť" si tak ruku a dočiahnuť banán. To je riešenie úlohy. Z tohto príkladu vidíme, že analýza a syntéza sú ako protikladné operácie nerozlučne späté. Fyziologicky sa opierajú o mozgovú analyticko-syntetickú činnosť. Z príkladu vidíme, že vznikajú v praktickej činnosti a v elementárnej, konkrétnej podobe jestvujú aj u zvierat.

Už vo vnemoch a predstavách rozlišujeme jednotlivé časti predmetov. Porovnávame ako myšlienková operácia vnáša do poznávania istú mieru alebo hľadisko, z ktorého treba veci skúmať /napríklad veľkosť, tvar, určitý spoločný znak/. Porovnávanie sa zakladá na analýze, pretože - ak chceme porovnávať nejaké predmety podľa ich znakov - potom musíme najprv tieto znaky odlíšiť,

až potom môžeme porovnávať. Porovnávanie znakov alebo vlastností sa nerobí samoučelne, ale vzhľadom na určenie zhodnosti či rozdielnosti javov a skutočností. Porovnávanie javov a ich rozličných stránok - podľa stanoveného kritéria - vedie k stanoveniu hlbších vzťahov medzi javmi, ich znakmi či vlastnosťami. Zahrnuje v sebe aj syntézu. Porovnávanie je nevyhnutnou stránkou poznávania. Veci vždy porovnávame podľa určitého kritéria, hľadáme, čo majú spoločné, v čom sú rovnaké a v čom rozdielne. Porovnávanie vyžaduje neustále prebiehajúcu orientáciu človeka vo svete a slúži na to, aby sme v práci a živote brali do úvahy rozdiely medzi javmi, ľuďmi a podľa toho sa správali.

Porovnávaním vecí podľa niektorého znaku postihujeme, čo majú spoločné, uvedomujeme si, čo ich spája. To je generalizácia, zovšeobecňovanie. Generalizácia či zovšeobecňovanie v elementárnej podobe vystupuje veľmi zavčasu. Napríklad dieťa, ktoré u lekára pocítilo bolesť, reaguje na všetkých ľuďoch, ktorí nosia biely plášť negatívne. Najvyšší stupeň zovšeobecňovania tvorí nielen vyčleňovanie tých znakov, ktoré sú zhodné /biely plášť/, ale aj zhodné a podstatné pre celú triedu javov /čo je podstatné pre celý rad živočíchov - cicavcov/. Pri rozlišovaní všeobecných znakov sa medzi nimi zisťujú aj rozdiely, a tak vzniká triedenie, klasifikácia. Triedenie je myšlienkové rozdelenie javov do skupín a podskupín - tak, že to, čo majú spoločné, ich zatrieďuje do skupín /organická príroda/; to, čím sa rozlišujú do podskupín, do prirodzených skupín ako jednobunkové atď.

A b s t r a k c i a a k o n k r e t i z á c i a

Operácie zovšeobecnenia sa týkali tých vlastností, ktoré sú spoločné pre javy určitej triedy /napr. stromy/. Abstrakcia je proces, ktorý odhliada od nepodstatných vecí a vyčleňuje tak podstatné.

Z toho vidíme, že zovšeobecňovanie a abstrakcia spolu súvisia. Abstrakcia je proces, ktorý odhliada od istých konkrétnych foriem vecí; človek môže posudzovať veci podľa výšky, tvaru atď. Abstrakcia konkrétneho obrazu sa môže uskutočniť prostredníctvom slova. Znázorniť to môžeme nasledovne: Abstrakcia znamená odhliadnutie od nepodstatných vecí. Vyjadrujeme sa pojmom; napríklad strom /odhliadli sme od rozličných vlastností stromov/.

Opačným procesom abstrakcie je konkretizácia, t.j. použitie všeobecného poznatku na jednotlivý predmet, použitie všeobecného vzorca na konkrétny jav.

F o r m y m y s l e n i a

Zvuková reč je základnou formou existencie myslenia. Na základe zvukovej reči, signálu signálov, vznikajú ďalšie abstrakcie, vyššie formy odrážania skutočností - matematické, chemické a iné znaky, symboly. Základné formy myslenia sa vyjadrujú v slovách, pojmoch, výrokoch, súdoch a úsudkoch.

Pojem je základnou formou ľudského myslenia. Na jednej strane sa opiera o zmyslovú skutočnosť, na strane druhej o reč - slovo, ktoré zastupuje

skutočnosť. Pojem je prepracovaním zmyslovej skúsenosti, výsledkom zložitej myšlienkovkej činnosti. Predstavuje jej zovšeobecnenie. Napríklad pojem zviera vznikol zo zmyslovej skúsenosti, ale už nepredstavuje nič, čo by sme mohli vnímať; zviera nejestvuje, existujú kone, sliepky, opice atď. Pojem teda prekračuje zmyslovú skutočnosť. Je odrazom všeobecných a podstatných vlastností predmetov a javov skutočnosti. Pojem nie je však púhou abstrakciou zbavenou skutočnosti, pojem je nositeľom významu, má sémantický obsah. Pojem zviera má definovateľný obsah. Obsah pojmu sa líši od obsahu predstavy stupňom zovšeobecňovania.

Jestvujú pojmy, ktoré sa neopierajú o zmyslovú skúsenosť, o predstavy. Napríklad rýchlosť svetla 300 000 km za sekundu sa dá postihnúť len pojmom, myšlienkou. Pojmy umožňujú ďalekosiahlu ekonomickosť, rýchlosť a najadekvátnejšie odrážanie poznávacej skutočnosti. Pojmy sú výsledkom pojmotvornej činnosti myslenia, symbolickej činnosti. Slovo, pojem možno označiť symbolom, ktorý umožňuje ešte ďalšiu úroveň abstrakcie. Napríklad pojem štyri nahradí číslo 4, číslo možno nahradiť ďalej symbolom atď.

V tejto symbolickej myšlienkovkej činnosti spočíva podstata myslenia; to je hlavný znak species homo sapiens.

Z týchto príkladov vidieť, že pojem vždy predstavuje určitý stupeň zovšeobecnenia, ktorý určuje rozsah pojmu. Je daný počtom predmetov, javov, ktoré na základe istého znaku možno zahrnúť pod pojem. Obsah pojmu je daný výpočtom jeho podstatných znakov. Obsah pojmu vymedzuje definícia.

Definícia je odpoveď na otázku: Čo je to /rastlina/? Tu treba rozlíšiť logické definície získané učením a definície pojmov, ktoré ľudia používajú. Definície pojmov, ktoré ľudia používajú, nemusia zodpovedať vedeckým logickým pojmom. Podľa ich vymedzovania môžeme usudzovať na úroveň vzdelania a intelektu. Súčasťou pojmotvornej činnosti je kategorizácia. Uskutočňuje sa podľa kritéria, ktoré zohľadňuje znaky príznačné pre celú triedu, napríklad cicavce a podobne.

Súd je odraz súvislostí, vzťahu medzi predmetmi a javmi alebo ich znakmi. Je to výrok o niečom, ktorý obsahuje tvrdenie alebo popieranie určitých súvislostí medzi predmetmi alebo javmi, resp. ich znakmi. Napríklad výrok: "Keď bude pršať, bude blato", obsahuje tvrdenie o nejakej príčinnej súvislosti. Výrokom zatriedujeme, klasifikujeme javy, pojmy /"kôň je zviera"/, resp. vymedzujeme ich obsah. To, čoho sa súd týka, je subjekt súdu /kôň/, to, čo sa o subjekte tvrdí, je predikát súdu /zviera/.

Úsudok je vyjadrenie vzťahu medzi dvoma súdmi. Je to vyvodenie záveru z iných súdov. Súdy, z ktorých sa záver vyvodzuje, sa volajú premisy. Ako príklad môžeme uviesť sylogizmy.

Premisy: Všetci ľudia sú smrteľní.

Sokrates je človek.

Záver: Sokrates je smrteľný.

Rozlišujeme dva základné druhy úsudkov:

induktívne - sú to úsudky smerujúce od jednotlivých zvláštnych znakov k všeobecnej poučke a

deduktívne - ktoré smerujú od všeobecného k jednotlivému. Úsudky robíme aj per analogiam, t.j. úsudok utvorený o jedných veciach prenášame na druhé.

R i e š e n i e p r o b l é m o v

Proces myslenia začína problémom. O problémoch hovoríme vtedy, keď sme postavení pred otázku, na zodpovedanie ktorej nevystačí použiť doteraz hotové naučené riešenia, ale vyžaduje sa nový spôsob riešenia. Na problém môže človek naraziť sám, alebo sa mu môže predložiť vo forme otázky. Novými riešeniami otázok sú práce vynálezcov, vedcov. Vznikajú aj v každodennej rutinnej práci, keď sa zjaví nový činiteľ /nejaký technologický problém, použitie nových surovín a pod./; alebo sa postaví nový cieľ /skrátiť postup výroby a pod./.

Riešenie problému znamená uvedomiť si problém, využiť svoje skúsenosti a vedomosti, využiť myšlienkové operácie na to, aby sa problém nielen uvedomil, ale aj vyriešil. Riešenie problému je dynamický proces, ktorý možno opísať vo fázach. Tieto fázy charakterizujú nasledovné činnosti:

Proces myslenia sa začína problémovou situáciou, stretnutím sa s problémom. Problémovú situáciu utvára nový činiteľ, ktorý sa pri činnosti objavil. V škole to môže byť novým spôsobom formulovaná otázka, alebo požiadavka použiť doterajšie vedomosti novým spôsobom. Treba tu rozlíšiť problémovú situáciu a stretnutie sa s problémom. Je to preto, že človek sa môže nachádzať v problémovej situácii, avšak nie vždy zistí, že vznikli nové prvky, nie vždy pozná a prežíva, že ide o problém, ktorý treba riešiť. Preto stretnutie sa s problémom znamená poznanie problému a prežitie toho nového, čo sa vyskytuje v problémovej situácii. Stretnutie s problémom znamená ďalej pochopenie, o čo ide, čo prechádza do formulovania úlohy, ktorú treba riešiť. Formulácia úlohy spočíva v analýze problémovej situácie, znamená vyčlenenie známych a neznámych, nových faktov; zistenie východísk, z ktorých treba vychádzať a predbežné približné odhadnutie nových úloh, ktoré treba riešiť. Východiskom sú tu naše vedomosti. Čím sú rozsiahlejšie a hlbšie, tým rýchlejšie prenikáme do problému.

Príprava riešenia spočíva v analýze otázky, ktorú máme riešiť, v analýze dát, čo sa spája so syntetickými procesmi: "čo treba urobiť?". V tejto fáze je dôležité "udržať v hlave" správne znenie otázky, úlohy. Správne formulácie otázky udržujú celú aktivitu myšlienkového procesu. Táto fáza ústi do utvorenia hypotézy a riešenia problému. Hypotéza je domnienka o tom, čo by sa malo robiť, aby sa úloha vyriešila.

Riešenie problému prebieha tromi spôsobmi:

a/ pokusom a omylom, t.j. robíme rozličné operácie, hľadáme východisko zo situácie tým, že vylučujeme omyly, ktoré nevedú k východisku. To je málo efektívny spôsob;

b/ riešenie úlohy postrehom, t.j. náhlým preniknutím do problému;

c/ riešenie úlohy postupnou plánovitou analyticko-syntetickou činnosťou.

Pri riešení úlohy je najdôležitejšie nájsť princíp riešenia alebo hlavný spôsob, t.j. hľadanie hlavného "ohnivka", ktoré vedie k riešeniu.

Ďalšia dôležitá fáza je overovanie alebo verifikácia hypotéz. Prvá hypotéza vzniká v konfrontácii toho, čo vieme a čo máme urobiť. To je prvá základná činnosť na ceste riešenia úlohy. Ak sa hypotéza nepotvrdí, potom sa tvoria ďalšie a overujú sa až do nájdania správnej odpovede alebo vyriešenia otázky.

Celý cyklus riešenia úlohy končí jej vyriešením a overením v praxi.

D r u h y a v l a s t n o s t i m y s l e n i a

Človek, obrazne povedané, má len jeden rozum alebo intelekt /intelego - l. rozmýšľam/. Podľa povahy činnosti, v ktorej sa myslenie uskutočňuje /napríklad podľa stupňa abstrakcie/, môžeme rozlíšiť myslenie na:

- praktické, konkrétne /praktický intelekt/ a
- teoretické, abstraktné.

Praktickým myslením rozumieme to, ktoré sa uskutočňuje v priebehu praktickej činnosti a smeruje k riešeniu úloh vyplývajúcich z praxe človeka. Takéto myslenie operuje s názornými predstavami, s konkrétnym obsahom pojmov - preto sa nazýva aj konkrétnym myslením. Z praxe vychádza a do praxe sa vracia každý druh myslenia.

Z praktickej činnosti vydeľujeme teoretickú činnosť, ktorá sa opiera o prax vcelku a praktickú činnosť všeobecne. Preto sa teoretická činnosť a teoretické myslenie zameriava na riešenie abstraktných teoretických úloh s praxou spojených len sprostredkovanne /napríklad činnosť vynálezcu predpokladá teoretické vedomosti a úvahy/. Vzhľadom na to, že teoretické myslenie operuje s abstraktnými pojmami, symbolmi, volá sa toto myslenie abstraktné.

Myslenie je vždy myslením nejakého konkrétného človeka. Preto popri všeobecných zákonitostiach rozlišujeme aj vlastnosti myslenia, ktorými sa ľudia navzájom líšia. Poznáme nasledujúce vlastnosti myslenia:

1. Šírka myslenia sa prejavuje v schopnosti zahrnúť myslením široký okruh otázok z rozličných oblastí teórie a praxe /géniovia/.

2. Hĺbka myslenia je schopnosť preniknúť pod povrch vecí, do ich vnútorných súvislostí, postihnúť jadro, podstatu vecí a podstatné súvislosti. /Veľkí myslitelia, objavitelia nových poznatkov a zákonov, nositelia Nobelových cien/.

3. Samostatnosť v myslení sa prejavuje v schopnosti samostatne vidieť problém, pochopiť ho a nájsť riešenie. Samostatnosť v myslení je tiež tvorivosťou /opak neproduktívneho myslenia/. Samostatné myslenie sa vyznačuje kritickosťou, t.j. schopnosťou preskúmať a overiť si cudzie názory, neprijí-

mať ich nekriticky.

4. Pružnosť myslenia je schopnosť meniť hypotézy riešenia, spôsob riešenia, ak by sa ukazovali nesprávne. Protikladom je zaujatosť. Osobitným prípadom pružnosti je rýchlosť v hľadaní nových riešení.

5. Dôslednosť je schopnosť zachovať prísny logický sled pri skúmaní. Neodbočovať, neodskakovať od hlavného problému znamená logický sled úvah, výklad podľa plánu a vnútornú logickú stavbu predmetov.

K a p a c i t a m y s l e n i a - i n t e l i g e n c i a

Ako sa vykoná istý rozumový úkon /kvalita/ rozhodujú tzv. kapacitné zložky osobnosti /mechanicky povedané - litráž motora/. Kapacitnými zložkami osobnosti sa rozumejú poznávacie schopnosti, najmä rozvoj intelektu. Preto sa nazývajú aj všeobecné rozumové, intelektové schopnosti, alebo všeobecná inteligencia, t.j. intelektová aktivita, ktorá spočíva v chápaní podstatného v danej situácii a tomu primeranej odpovedi v praktickej alebo teoretickej činnosti.

Pojem inteligencia vznikol z praktických potrieb použitia psychológie v praxi. To viedlo k utvoreniu metód na zisťovanie úrovne - stupňa rozumovej výkonnosti. Tieto metódy sa nazývajú intelligenčné testy. Intelligenčné testy obsahujú úlohy, ktoré si na svoje vyriešenie vyžadujú myšlienkové operácie. Stupeň rozumovej výkonnosti sa udáva tzv. intelligenčným kvocientom /IQ/. Intelligenčný kvocient, ktorým sa meria stupeň rozumovej výkonnosti, sa vypočíta takto: Počet vyriešených úloh sa prepočíta na tzv. mentálny /mens - 1. myseľ/ alebo duševný vek - MV. Tento sa dosadí do vzorca: $MV/FV \cdot 100 = IQ$ /FV je fyzický vek - u starších osôb sa ponecháva FV 16 rokov/.

Intelligenčné testy podávajú základnú orientáciu o stupni rozumovej výkonnosti. Môžu ich používať len odborníci, psychológovia, tak ako každú vyšetrovaciu metódu /röntgen lekári a pod./.

Udávajú sa tieto stupne rozumovej výkonnosti /IQ do cca 69/:

1. Slabomyseľnosť /oligofrénia/, pri ktorej rozlišujeme tieto stupne:
idiócia /najťažší stupeň slabomyseľnosti, vyžadujúci ústavnú starostlivosť/;
imbecilita /stredný stupeň slabomyseľnosti - dosiahne mentálnu úroveň asi 6-8 ročného dieťaťa, môže pod dozorom vykonávať jednoduché práce/;
debilita /najľahší stupeň slabomyseľnosti, mentálna úroveň cca 11 ročného dieťaťa - môže vykonávať jednoduché nacvičené práce/.
2. Hraničná úroveň medzi slabomyseľnosťou v normeIQ = 70-79
3. Podpriemerná inteligenciaIQ = 80-89
4. Priemerná inteligenciaIQ = 90-109
5. Nadpriemerná inteligenciaIQ = 110- vyššie

V populácii sú najnižšie a najvyššie stupne zastúpené /nad 120/ menšími percentami. Priemer tvorí cca 50 % populácie. Priemerná inteligencia umožňuje vykonávať prakticky všetky druhy povolania. Nadpriemerná inteligencia zabezpečuje vykonávanie najnáročnejších prác s vysokoškolskou prípravou.

Výkonnosť je z jednej strany určená aj kapacitnými zložkami. Výkonnosť v škole, v zamestnaní závisí aj od iných zložiek osobnosti: záujem, usilovnosť, ctižiadosť a podobne.

T e o r e t i c k é o t á z k y p s y c h o l ó g i e m y s l e n i a

Otázka skúmania myslenia, podobne ako aj iných psychologických javov, bola a je predmetom viacerých vedných oblastí, predovšetkým filozofie, najmä gnozeológie a logiky. Myslenie, tak ako aj ostatné kognitívne procesy, má vzťah ku skutočnosti, ktorú odráža; preto otázka myslenia a bytia je eminentnou otázkou filozofie. Pravdu povediac nenájdeme ani jednu psychologickú školu, ktorá by aj k výskumu myslenia nevychádzala z nejakej teoretickej filozofickej platformy.

Okrem gnozeológie osobitný dôraz na výskum myslenia kladie logika, ktorá sa zameriava najmä na problematiku vzťahu myslenia ku skutočnosti z hľadiska pravdivosti poznávania a zaoberá sa zákonitostami tu jestvujúcimi, kým pre psychológiu ako empirickú vedu je príznačný aspekt, ktorý uplatňuje pri skúmaní celej kognitívnej štruktúry, t.j. psychológia skúma zástoj myslenia v štruktúre kognitívnej činnosti, skúma zákonitosti vlastné pre poznávanie vôbec a myslenie osobitne, pričom dôraz je položený na odhalenie osobitosti procesov myslenia, ich vývin v ontogenéze a zmeny v abnormných formách správania. Týmto postupom prispieva na jednej strane k objasneniu psychologickej podstaty myslenia /čo je to myslenie/ a na druhej strane prispieva k všeobecnej teórii poznania.

Experimentálny výskum myslenia sa začal jednak v Nemecku /tzv. Würzburgská škola/ ako opozícia proti Wundtovmu poňatiu, že myslenie nepatrí do psychológie, a jednak vo Francúzsku, kde jeho základy položil E.Binet. Myšlienku reflexného poňatia myslenia v tých časoch už vyslovil I.M.Sečenov, čím naznačil možnosti materialistického výkladu myšlienkových procesov.

Würzburgská škola na čele s O.Kulpem /1862-1915/ sa obrátila proti asocianizmu, ktorý vysvetľoval myslenie na základe asociácií a perseverácie. Výskum myslenia sa konal nasledovne:

- a/ pokusným osobám bola daná úloha predpokladajúca myšlienkové procesy, napr. vyriešiť matematický príklad;
- b/ keď pokusné osoby našli riešenie, nepokračovali v úlohe, ale popísali procesy, ktoré v nich prebiehali, skúmali myšlienkové procesy, formy usudzovania, cieľové predstavy. /Ďalší významní bádatelia boli: N.Ach, K. Bühler, K.Marbe, A.Messe, O.Seltz./

Na základe výskumu prišli na to, že pre proces riešenia problému je príznačná určitá jasnosť vedomia či povedomie problému /Bewusstheit/; ďalej pre riešenie problému je príznačný tzv. zážitok aha: ktorým sa identifikuje proces myslenia od iných procesov a v ktorom sú poznávané nové súvislosti; determinujúce tendencie /N.Ach/, ktoré vyplývajú z úlohy a na cieľ zameriavajú celú psychickú činnosť, t.j. aj asociačné procesy pri riešení úlohy; zdôraznenie nenázornosti myšlienky; Seltz rozlíšil produktívne myslenie od neproduktívneho a súčasne zaviedol psychologický výskum problémovej situácie alebo riešenia problému.

Rozboru riešenia problému venovali sa najmä gestaltisti, ktorí hlavný prvok riešenia videli vo "vhľade", ktorým sa objavuje riešenie problémovej situácie.

Názory würrzburgských psychológov sa časom menili. Tak napr. už K.Bühler poukázal pri myslení na možnosti názornosti a pod. Tieto varianty neopustili idealistické základy, z ktorých títo bádatelia vychádzali, a ďalší výskum v oblasti myslenia nie je pokračovaním ich práce. Behavioristi, keď odmietli mentálne procesy, venovali sa riešeniu úlohy. Marxistickí psychológovia poukazovali najmä na odtrhnutie myslenia od názoru, reči, činnosti a celkový indeterminizmus tejto školy.

Vo Francúzsku intenzívny výskum myslenia vykonával E.Binet /1875-1911/ a výsledky, ku ktorým prišiel, publikoval roku 1903. E.Binet dával svojim dvom dcéram riešiť jednoduché úlohy. Zaviedol analýzu riešenia týchto úloh a najmä sa preslávil meraním riešenia. Je iniciátorom merania intelektovej činnosti, t.j. inteligenčných testov a jeho škála inteligencie sa dosiaľ používa. Z ďalších originálnych francúzskych psychológov treba vyzdvihnúť E.Claparéda /1873-1940/, ktorý v Ženeve založil ústav pre skúmanie dieťaťa a výskum myslenia /J.J.Rousseau Inštitút /. Na tieto tradície nadviazal jeden z najvýznamnejších psychológov myslenia J.Piaget a jeho spolupracovníci, B.Inhelderová a iní.

Osobitné miesto zaujíma v rozvoji psychologického myslenia vo Francúzsku materialistický psychológ H.Wallon, ktorý dáva myslenie do súvisu s celou činnosťou človeka, najmä jeho zameraním a cieľovou činnosťou.

Jean Piaget v súčasnosti sa pokladá za jedného z najvýznamnejších teoretikov myslenia. Jeho práce sú preložené do všetkých svetových rečí.

Všeobecne možno povedať, že Piaget myslenie skúma a chápe v rámci epistemológie, spolupracuje s veľkým tímom pracovníkov aj z oblasti filozofie a prihliada k výsledkom biologickým. Vzhľadom na uvedené vychádza pri výskume myslenia z interakcie osobnosti a prostredia, pre ktorú je príznačná adaptácia organizmu na prostredie, ktorá má dve zložky: akomodáciu, t.j. prispôbiť sa správaním prostrediu a asimiláciu, t.j. prispôbiť si prostredie svojim potrebám. Funkciu a význam intelektu, t.j. myslenie, treba vidieť práve v týchto súvislostiach. Preto začiatky myslenia vidí v tých činnostiach, v ktorých proces adaptácie prebieha, a to v senzomotorickej činnosti, prak-

tických operáciách, ktoré sa v procese ontogenetického vývinu postupne menia a dochádza k ich interiorizácii. Schematický prehľad o jeho náhľadoch podáva nasledujúca tabuľka.

Etapy vývoja intelektu podľa Piageta

E t a p y	Približný vek	Charakteristika
1. Senzomotorické obdobie	Od narodenia do 2 rokov	Dieťa rozlišuje medzi sebou a objektom; hľadá stimuláciu a robí zaujímavé objavy; ponajprv v reči, a síce významy vymedzené manipuláciami, ako aj to, že objekt zostáva "tým istým" počas lokálnych zmien a zmeny aspektu.
2. Predčinnostné obdobie - predčinnostná fáza - intuitívna fáza	Od 2 do 4 rokov Od 4 do 7 rokov	Dieťa je egocentristom, neschopné ešte brať ohľad aj na iných ľudí, vytrieduje u jednotlivého objektu vyznačeného črty; ak A je ako B v jednom vzťahu, musí byť ako B v iných vzťahoch. Teraz je už schopné myslieť v termínoch tried, vidieť relácie, zachádzať s číselnými pojmi, len je ešte "intuitívne", lebo môže ešte byť nepozorné pri ich za triedení. Postupný vývoj zachovávaní miery /v 5.roku/, váhy /v 6./ a objemu /v 7./.
3. Obdobie konkrétnej činnosti	Od 7 do 11 rokov	Schopné používať logické operácie: reverzibilitu /v aritmetike/, klasifikáciu /usporadujúc objekty do hierarchických tried/ a seriáciu organizovať objekty v usporiadaných sériách, napr. podľa rastúcej veľkosti.
4. Obdobie formálnej činnosti	od 11 do 15 rokov	Posledný krok k abstraktnému mysleniu a pojmovej tvorbe; schopnosť overovať hypotézy.

Podľa: E.R. Hilgard a R.C. Atkinson Introduction to Psychology, New York 1967

Pri praktickej činnosti s predmetmi vzhľadom na myšlienkovú činnosť rozlišuje

1/ Grupovanie, ktoré môže byť:

- kvalitatívne, napr. spájať rozličné časti do celku;
- kvantitatívne, t.j. zoskupiť veci podľa istého znaku.

2/ Seriáciu, t.j. usporadúvanie predmetov do série, do radu podľa nejakého znaku, napr. tvaru a pod.

Týmto praktickým operáciám zodpovedajú potom aj dva typy intelektových operácií:

- 1/ Klasifikácia, t.j. utváranie predmetov, pojmov, tried, systémov.
- 2/ Seriácia, t.j. uplatňovanie princípu určitého radu.

Charakteristikou intelektových operácií je ich zvratnosť, t.j. možnosť zmeniť určitú operáciu k jej východiskovému bodu, napr. zvratné operácie v aritmetike sú sčítanie, odčítanie, násobenie, delenie a pod.

Piaget svojimi prácami ďalekosiahle ovplyvnil výskumy myslenia. Z hľadiska sovietskych psychológov boli vznesené námietky, najmä:

a/ proti jeho strohej periodizácii vývinu jednotlivých etáp myslenia /napr. P.I.Gaľperin v pokusoch ukázal, že počiatky jednotlivých etáp možno činnosťou ovplyvniť/;

b/ proti nedoceneniu významu reči pre myslenie.

Tu J.Piaget sa opierať o výsledky P.Olerona, podľa ktorých klasifikácia predmetov u hluchonemých a normálnych sa neodlišuje.

Ďalší významný smer výskumu myslenia, či riešenie problému, naznačili americkí behavioristi. Prvý experimentálny prienik do tejto oblasti urobil L.C.Hull /1844-1952/, o čom podal správu roku 1920.^x Hull vlastne začal nový smer výskumu, ktorý sa nazval učením pojmov. L.C.Hull nadviazal na práce F. Avelinga, ktorý poznal práce Würzburčanov, ale bol prírodovedne orientovaný vďaka tradícii Ch.Darwina a F.Galtona. Hullovo experimentálny výskum utvárania pojmov spočíval v nasledovnom: Ako materiál použil čínske znaky. 12 čínskych znakov malo jeden spoločný koreň, tzv. cudzie slovo. Znaky sa pokusným osobám exponovali pomocou pamäťového aparátu. Postup bol nasledovný: prvú fázu tvorilo exponovanie znakov, pričom experimentátor ich pomenoval; v druhej fáze tieto znaky mali pomenovávať pokusné osoby. Na základe merania času potrebného na reprodukciu, množstvo nesprávnych odpovedí a nápodiev zistili, ako sa pokusné osoby ľahšie učia pojmy: od jednoduchších znakov k zložitejším a pod. Treba povedať, že aj v rámci Würzburgskej školy podobný výskum s inou metodickou výzbrojou zahájil Ach. /Na Hullovo výskumy nadviazala E.Heidbredrova, ktorá zisťovala rýchlosť či ľahkosť učenia konkrétnych a abstraktnejších pojmov - tvaru čísla a pod. Na základe týchto výskumov sa prišlo k poznatku, že vytváranie pojmov deje sa na základe postihnutia znakov, ktoré sú vlastné určitej triede. Ľahšie sa osvojujú pojmy konkrétnych vecí, ako tvaru a čísiel.

Ďalší výskum v tejto oblasti ovplyvnil E.C.Tolman /vplyv gestalt psychológie/. V tom smere významné práce pochádzajú od C.Y.Hovlanda, J.S.Brunera a iných. Neskôr s prienikom teórie informácie a teórie hier začalo sa experimentálne skúmanie riešenia problémov z tohto aspektu, ktoré pravda, nemohlo byť už obmedzené iba na neobehavioristov, ale sa rozšírilo v celej svetovej literatúre /napr. v ZSSR Puškin a iní/. Vo výskume myslenia venuje sa pozornosť mediačným procesom a symbolickému mysleniu /pozri kap. Reč/.

Na charakter výskumov má vplyv jednak rozvoj psychometriky a jednak počítačová technika. Tak napr. Guilford na základe štatisticko-matematického rozvrhu rôznych typov riešenia problému, pomocou faktorovej analýzy stanovil faktory myslenia a znázornil ich trojdimenzionálnym modelom. Potom rozlíšilo sa

^x L.C.Hull: Quantitative aspects of the evolution of concepts. Psych. Monogr. 1920, 28, 1.

tzv. konvergentné myslenie, uplatňujúce sa pri riešení úlohy s jednou možnosťou riešenia, a divergentné, uplatňujúce sa pri riešení úloh s viacerými možnosťami riešenia. Tento spôsob myslenia pokladá sa za tvorivý.

Sovietski psychológovia hneď od samotného začiatku budovania marxistickej psychológie venovali veľa pozornosti mysleniu v teórii i vo výskume. Osobitnú pozornosť si zasluhuje všestranne koncipovaná práca L.S.Vygotského, ktorý súčasne prispel k rozpracovaniu princípov psychológie vychádzajúcej z marx-leninskej teórie a metodológie.

L.S.Vygotskij /1896-1934/ vo svojej práci pristupuje k mysleniu z hľadiska skúmania významu jeho zákonitostí a vývoja. Z toho hľadiska do popredia vystupuje slovo ako nositeľ významu, ako sprostredkujúci článok bezprostredných zmyslových dát. V slove je zafixované zovšeobecnenie, ktoré tvorí sústavu vzťahov a zovšeobecnení. Slovo, reč, ktorá vznikla v procese delby práce, spoločenskej skúsenosti, pokladá za nástroj duchovného rozvoja. Z tohto hľadiska L.S.Vygotskij začal spolu s L.S.Zacharovom výskumy týkajúce sa funkcie slova pri utváraní pojmu, t.j. pri osvetľovaní procesov, na ktorých sa zakladá zovšeobecňovanie. Pomocou týchto výskumov vytvoril si predstavu o významovej a systémovej štruktúre vedomia, ktorú chápe v súvislosti s rečou a činnosťou. Dielo L.S.Vygotského ostalo nedokončené. V jeho myšlienkach pokračovali mnohí sovietski psychológovia, napr. P.I.Galperin, S.L.Rubinštejn, A.N.Leontiev a i.

Syntetik S.L.Rubinštejn podal náčrt teórie myslenia ako procesu a ako činnosti sprostredkovaného a zovšeobecneného odrazu objektívnej skutočnosti. Podstata tohto procesu spočíva v analýze, t.j. rozборе, rozložení javu na jeho komponenty, pričom do popredia vystupujú tie komponenty celku, ktoré sa ukazujú významné z hľadiska nastupujúceho procesu syntézy. V procese myslenia vyzdvihuje jeho základné znaky: abstrakciu, t.j. prechod k podstatným znakom ako charakteristikám celku, a zovšeobecnenia, ktoré je možné určiť už na úrovni názoru /tzv. empirické/; avšak najadekvátnejšiu úroveň obsahuje na úrovni pojmu, všeobecných zákonitostí /tzv. teoretické, vedecké/.

V súčasnosti v ZSSR pracuje mnoho pracovníkov v oblasti myslenia N.A.Mečinskaja /tvorba pojmov/, P.A.Ševdrijov /význam asociácií, najmä variantných pre zovšeobecnenie/. Do svetovej literatúry okrem iných boli z tohto úseku preložené viaceré práce P.I.Galperina. Okolo neho sa vytvorila skupina moskovských psychológov, ktorí v experimentálnych školách skúmajú rozvoj myslenia u detí v rôznych vyučovacích predmetoch, najmä v materinskom jazyku a matematike. Galperin vychádza z myšlienok L.S.Vygotského a myšlienkovú činnosť pokladá za interiorizovanú materiálu činnosť, uskutočňujúcu sa na základe orientácie v úlohe, a za postupný prechod od vonkajšej materiálnej činnosti do vnútornej činnosti prostredníctvom reči /najprv hovorenej, potom reči vnútornej/. Výskumy v tomto smere nie sú uzavreté.

Videli sme, že výskum myslenia v súčasnosti patrí medzi najvýznamnejšie oblasti, ktoré rozpracovávajú psychológovia, pričom hlavný smer výskumov je položený do osvetlenia procesov myslenia, najmä z hľadiska efektívnosti, t.j. produktívnosti a tvorivosti.

6. REČ

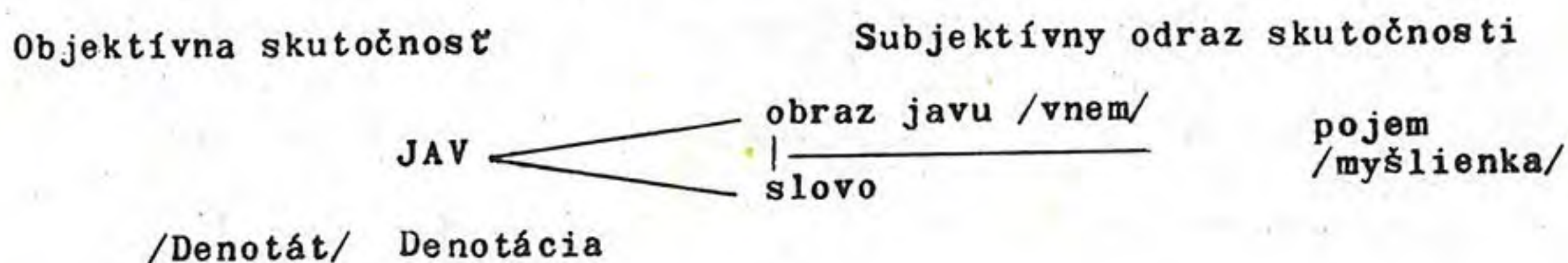
V š e o b e c n á c h a r a k t e r i s t i k a m y s l e n i a

Reč je prostriedok dorozumievania, prostriedkom medziľudskej komunikácie. Je to prostriedok, ktorý slúži na jestvovanie a uchovanie skúseností, ktoré nadobudlo ľudstvo vo svojom spoločensko-historickom vývoji, na odovzdávanie týchto skúseností z generácie na generáciu prostredníctvom ústneho podania a písomníctva. Je to prostriedok, ktorým si jednotlivci osvojujú skúsenosti a poznatky ľudského rodu.

Jazyk je systémom znakov, slov, ktorý vznikol v historickom vývine národov /slovanských, románskych a podobne/ a má svoje slovné bohatstvo, gramatickú stavbu, zákonitosti tvorby viet /syntax/. Reč je použitie prostriedkov jazyka, je procesom styku medzi ľuďmi.

Jazyk, reč a myslenie spolu súvisia, tvoria jednotu, nie sú však totožné. Vzťahy sú nasledovné: Rečou vyjadrujeme svoje myšlienky. Tým, že ich rečovo formulujeme, myšlienky súčasne utvárame. Ak chceme vyjadriť nejakú myšlienku, musíme ju vyjadriť rečou; ak som ju sformuloval nesprávne, uvedomujem si to a pokúšam sa to vyjadriť znovu. Hľadaním rečovej formy pre myšlienku sa utvára aj samo myslenie. V tom je jednota myslenia a reči a v tom spočíva aj to, že nie sú totožné.

Uvedené vzťahy by sme mohli vyjadriť nasledovnou schémou:

Vidíme teda, že myslenie - pojem /ako uchopenie skutočnosti/ zahrnuje: jav samotný /denotát/ a jeho znak, t.j. slovo. Preto pri každom slove rozoznávame:

a/ význam denotatívny, t.j. ten obsah, ktorý sa vzťahuje na jav samotný - na odraz najvšeobecnejších znakov daného javu, napríklad stromu;

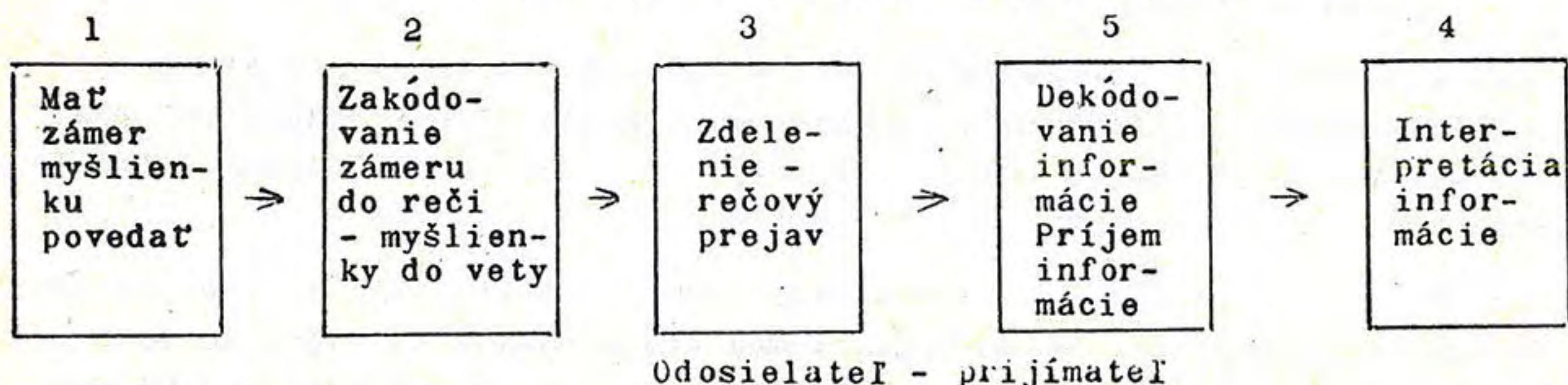
b/ význam konotatívny, t.j. to, čo dané slová u prijímateľa vyvolávajú. Napríklad slovo more, oheň a podobne môže u každého vyvolávať rozličné zážitky atď.

R e č a k o p r o s t r i e d o k d o r o z u m i e v a n i a

Človek ako každý organizmus - systém si udržiava svoju existenciu na základe interakcie s okolím. Je preto vybavený zariadením na príjem signálov - informácií zo svojho okolia; zariadením na spracovanie informácií a zariadením na reguláciu svojich vzťahov k prostrediu.

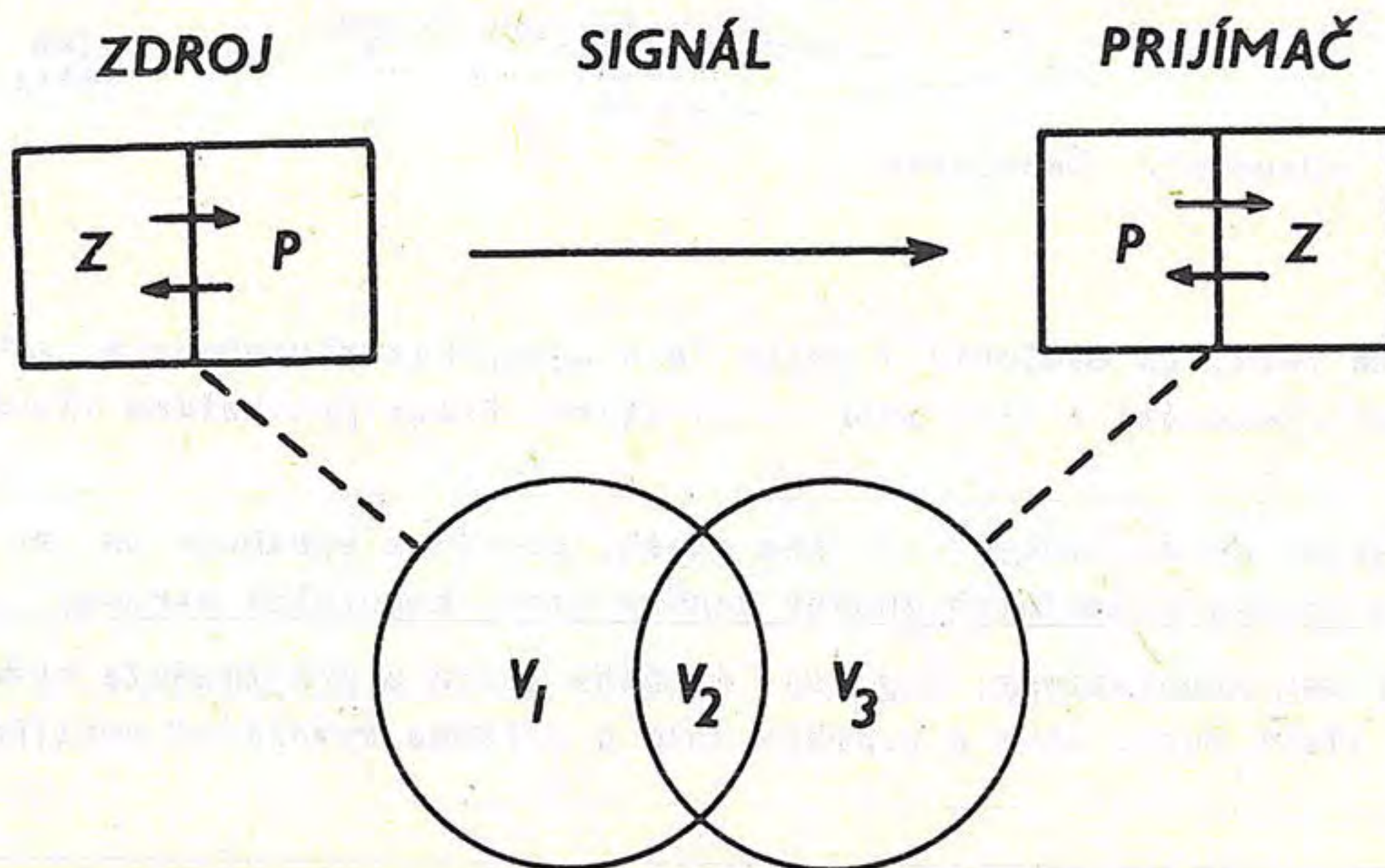
Kým sa u zvierat regulácia vzťahov medzi organizmom a prostredím podmieňuje predovšetkým biologicky /nepodmienené a podmienené reflexy/, u človeka sa na základe spoločensko-historickej podstaty jeho vedomia utvorila nová možnosť interakcie s prostredím, a to na základe tzv. druhej signálnej sústavy, slova, reči. Podľa toho reč ako prostriedok dorozumievania je prostriedkom medziľudskej komunikácie a súčasne aj prostriedkom regulácie ľudského správania. Dnes sa v psychológii táto skutočnosť opisuje v pojmoch teórie informácie.

M o d e l k o m u n i k a c i e

Proces dorozumievania alebo medziľudskej komunikácie prebieha medzi:

- odosielateľom alebo zdrojom informácie, ktorý správu zakóduje do lingvistického kódu, t.j. jazyka a správu vyšle do cieľa, t.j. k počúvajúcemu alebo prijímateľovi informácie, ktorý správu príjme a dekoduje ju;
- prenos správ od jedného komunikanta /odosielateľa/ k druhému komunikantovi /prijímateľovi/ závisí od kvality kódovania a dekodovania, t.j. od dobrých poznatkov o kódovacom a dekodovacom aparáte /čo skúma psychológia/.

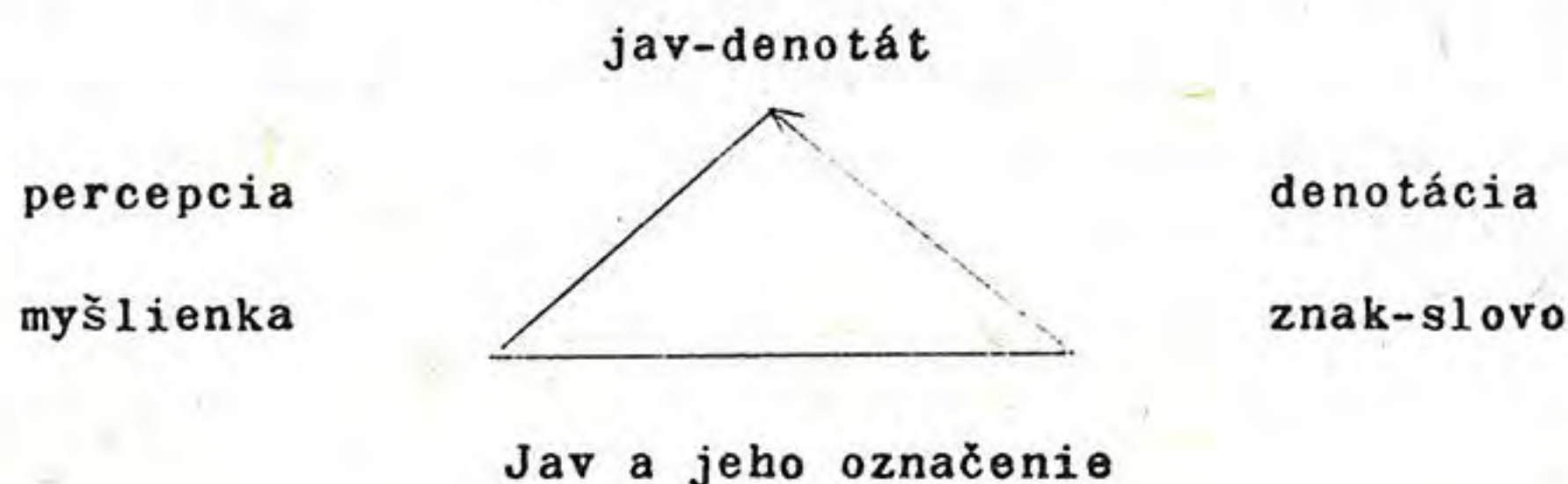
Obr.č.17 Repertoár poznatkov komunikantov

Komunikácia predpokladá, že komunikanti /odosielateľ a prijímateľ/ majú zhruba spoločný repertoár poznatkov / V_2 / t.j. prijímateľ má vedieť, ktorá z možných správ môže dôjsť. Tu platia zákonitosti: komunikácia je možná len v takom okruhu / V_2 /, v ktorom majú spoločnú zásobu poznatkov; vyslať

informáciu /t.j. mať si čo povedať/, povedať významnú informáciu, ktorá by zmenšila ich stupeň neistoty /napríklad výsledky športky, sázky a podobne/.
 V_1, V_3 je repertoár poznatkov komunikantov.

S o c i á l n y v ý z n a m r e č i

Ako sme už hovorili, reč vznikla v procese antropogenézy v súvislosti s deľbou práce, keď ľudia si už mali čo povedať. Reč a jazyk preto nemožno odtrhnúť od historického sociálneho vývoja človeka. Vznik jazyka a reči nemožno vysvetliť na základe inštinktívnych či biologických procesov, preto ho nemožno pokladať za produkt prírody. Predpokladá určité anatomicko-fyziologické základy, ako sú vyvinuté rečové orgány a príslušné centrálné ústredia v kôre. Reč, jazyk je preto produktom historicko-spoločenského vývinu človeka, t.j. treba ho študovať nielen z aspektu fyziologicko-fonetického, ale v súvislosti s myslením, s rozvojom myslenia, teda ako "nástroj duševného rozvoja" človeka /Vygotskij/. Už fonetická stránka reči ukazuje, že reč, to nie sú len nejaké zhluky. Skladá sa z článkovaných zvukov /hlások, slabík, slov/, tzv. foném, ktoré sú nositeľmi istého významu. Človek rečou nevyjadruje len signály slúžiace ako výstrahy /ako u zvierat/, ale vyjadruje isté obsahy. Tieto obsahy poukazujú na spojitosť s myslením.

Reč je nástrojom medziľudskej komunikácie, v čom je jej základný význam: odovzdáva skúsenosti nazhromaždené z generácie na generáciu; vytvára individuálnu skúsenosť a reguluje správanie jedincov a sociálnych skupín.

Vzhľadom na tento ďalekosiahly sociálny význam reči do popredia vystupujú masovokomunikačné prostriedky, významné pre formovanie názorov, postojov ľudí, sociálnych skupín.

D r u h y r e č i

Jazyk nejestvuje v najrozličnejších podobách v rečovom styku. Nech jazyk, slovo, veta má akúkoľvek podobu, jazyk ako lingvistický jav ho nemení. Podľa toho, ktorý z analyzátorov v rečovom styku prevažuje, rozoznávame: počutú alebo hovorenú reč; ďalej rozlišujeme písanú reč, resp. videnú reč, t.j. vnímanie písaných znakov /slov, viet/.

Zvuková, či už počutá alebo hovorená reč je v individuálnom živote podmienená dobrým stavom rečových orgánov /inak vznikajú rečové chyby/ a príslušných mozgových ústredí /pri ich poškodení vzniká hluchota, nemota a podobne/. Jej základom je hovor nahlas alebo potichu /niekedy sa hovorí - hovore-

nie pre seba/. Jej základom sú kinestetické impulzy, ktoré prichádzajú z rečovo-pohybových analyzátorov. Súvislá reč, spravidla reč pripravená, sa nazýva monologická. Dialog oproti tomu predstavuje prerušovanú reč, kde sa sled myšlienok vyjadruje rečou pri vzájomnej medziľudskej interakcii.

Písaná reč sa v historickom vývoji objavuje neskôr, v ontogenéze sa osvojuje až v školskom veku. Pri písanej reči rozlišujeme tzv. impresívnu reč /čítanie/ a expresívnu reč - vlastné písanie. Písaná reč má základný význam pre kultúru jazyka, myslenie v reči. Poruchy písanej reči sa vyskytujú aj u detí. Spočívajú v tom, že niektoré deti s normálnou inteligenciou ťažko a pomaly čítajú, mýlia sa, čítajú napríklad namiesto do - od a podobne. Takéto poruchy sa nazývajú dyslexie. Pri poruchách písania /vynechávanie písmen, množstvo gramatických chýb/ hovoríme o dysgrafiách. Tieto poruchy sa obyčajne vyskytujú súčasne.

Vzťah myslenia a reči, ktorý sme si už objasnili, treba doplniť niekoľkými poznámkami. Špecifickosť ľudskej psychiky, ktorá sa prejavuje vo vedomí človeka, sa podmieňuje práve vznikom reči. Reč je materiálnym základom vedomia a myslenia. Človek veci vníma, uchováva si nielen ich obrazy vo forme predstáv, ale ich pomenúva a tým sa stáva, že každá vec má svoj znak, svoje pomenovanie. To už umožňuje abstrakciu od skutočnosti a vývin abstraktívneho myslenia, ktoré je pre človeka špecifické. Reč sa prelína cez všetky psychické procesy a súčasne ako znak tých predmetov, ako symbol stáva sa regulátorom činnosti a správania človeka.

7. SPRIEVODNÉ PROCESY

Správnym poznávaním rozumieme také poznávanie, ktoré primerane, adekvátne odráža skutočnosť vo forme vnemov, predstáv, pojmov. Myšlienkové operácie sa zameriavajú na vyriešenie úlohy, na vyjadrenie podstaty skutočnosti v pojmoch, súdoch a úsudkoch, ktorých pravdivosť môžeme overovať v praxi. Tu už psychológia nadväzuje na logiku /logos - gr. veda/. Logika neskúma štruktúru a zákonitosti priebehu myšlienkového činnosti /to je úlohou psychológie/, ale pravdivosť vzťahu myslenia a bytia. Správne poznávanie je poznávanie pravdivé.

Efektívnosť alebo účinnosť poznávania poznáme podľa konečného efektu. Napr. či poznatky žiaka sú trvalé, či ich vie použiť v príhodnej chvíli, keď to potrebuje. Efektívnosť poznávania závisí od viacerých činiteľov:

1. od stavu organizmu; trvalý zdravotný stav organizmu /choroby, poruchy analyticko-syntetickej činnosti analyzátorov a mozgovej kôry ako i mentálne poruchy, prípadne prechodné stavy ako úraz znižujú efektívnosť poznávania./,

2. od kapacitných zložiek intelektu určujúcich kvalitu výkonu, kvalitu efektívnosti.

Efektívnosť procesu poznávania závisí aj od súčinnosti zmyslového, bezprostredného a abstraktného či sprostredkovaného, čo sa odráža v súčinnosti signálnych sústav.

Človek má podľa I.P.Pavlova dve signálne sústavy. Prvá signálna sústava spoločná človeku aj zvieratám odráža skutočnosť v podobe vnemov a predstáv, t.j. kopíruje zdroj informácie. Druhá signálna sústava, vlastná len človeku, sa zakladá na slove /signále signálov/, ktoré je prirodzeným kódom pôvodnej kópie zdroja informácií, t.j. názorných obrazov skutočnosti. Na základe slova /ako sme to už objasnili predtým/ vzniká ľudské abstraktné myslenie. Súčinnosť oboch sústav poznávania spočíva v ich vzájomnej spojitosti, ktorú by sme mohli formulovať takto:

V procese poznávania je nevyhnutné v prvom rade na základe všetkých analyzátorov, činnosti s predmetnou skutočnosťou poznať jej kvality, zmyslove ju chápať. Pritom /podľa mentálneho vývinu/ vždy porovnávame vnímanie skutočnosti, slovne formulujeme všetky operácie, ktoré s vecami a predmetmi robíme. Tým ostane zafixovaný vzťah obrazu predmetu a slova, t.j. slová dostanú svoje predmetné obsahy. Na základe slova /signálu signálov/ sa už môžeme vzdialiť od predmetnej skutočnosti, pretože v ňom sú obsiahnuté len podstatné znaky predmetov. Na základe toho obohacujú skutočnosť, ktorú vidíme z hľadiska všeobecnejších podstatnejších vzťahov. /Bližšie sme tieto otázky objasňovali v kapitole Myslenie a reč./ Tak poznávanie na jednej strane prestane byť iba praktické, názorné a na strane druhej sa nestane iba "abstraktným" i slovné vzťahy ku konkrétnej činnosti, ktoré mu dávajú živosť, obsah. Slová budú skutočnými "signálmi signálov",

3. poznávacie procesy: vnímanie, predstavy, myslenie pracujú najefektívnejšie len za účasti tzv. sprievodných procesov celého duševného diania,

procesov, ktoré sa spájajú či s vnímaním alebo myslením a sú to:

- a/ pozornosť zabezpečujúca množstvo a kvalitu príjmu informácií;
- b/ pamäť zabezpečujúca uloženie týchto informácií akoby do "komory", z ktorej podľa potreby informácie /poznatky/ možno vybrať, t.j. použiť.

8. POZORNOSŤ

Psychická činnosť sa uskutočňuje v bdelom stave, t.j. vtedy, keď sme si niečoho vedomí. Tento stav sa nazýva aj vigilita /vigilo - l. bdiem/. Vigilita dosahuje rozličné úrovne, od prostého vnímania, napr. po zobudení, cez rozličné stavy vedomia až k pozornosti. Pozornosť tvorí najvyšší stupeň vigility, ktorá je charakteristická tým, že umožňuje najlepší, najširší príjem informácií. Tak utvára základný predpoklad pre akékoľvek efektívne poznávanie. Príklad: ak odvrátíme na chvíľku pozornosť od výkladu učiteľa, potom skúsime reprodukovať počuté - efekt bude malý.

C h a r a k t e r i s t i k a p o z o r n o s t i

Pozornosť je taký stav bdelosti, v ktorom sa vedomie sústreďuje, zameria na niektoré objekty odrazu, kým iné sa prehliadajú. Ide o také vyladenie vedomia, ktoré umožňuje najoptimálnejší príjem istého druhu informácií. Napr. sústredenie na určitý problém človeka robí akoby "hluchým" či "slepým" pre iné. Tento fakt každý pozná. Z toho vidíme, že pozornosť sa prejavuje jednak v celkovej zameranosti vedomia, jeho optimalizácii na príjem informácií, jednak v selektivite /t.j. zameraní či vyladení prijímať informácie len jedného druhu, ako kanál v televízore/, jednak sa to prejavuje navonok v správaní v mimike a pantomimike /pohyboch celého tela/.

Pozornosť sa z fyziologického hľadiska spája v prvom rade so vzrušením istých nervových centier v mozgu, ktoré zabezpečujú vyčlenenie tých podnetov, ktoré sú v danom momente pre subjekt najdôležitejšie, pričom ostatné oblasti mozgovej kôry sú v stave útlmu. Pozornosť sa preto musí opierať o vrodený regulačný systém, ktorý akoby organizmus orientoval na postihnutie toho, o čo v momentálnej situácii ide. Tento regulačný systém I.P.Pavlov nazval nepodmienený orientačný reflex, ktorý možno vyjadriť otázkou: "o čo ide?"

F y z i o l o g i c k é z á k l a d y p o z o r n o s t i

Fyziologické procesy, ktoré na základe tohto vrodeného regulačného mechanizmu vznikajú, možno opäť podľa I.P.Pavlova vidieť v zákonitostiach základných nervových procesov vzruchu a útlmu, vyjadrených zákonom o vzájomnej indukcii. Pozornosť je fyziologicky podmienená pohybom ohniska optimálnej vzrušivosti po mozgovej kôre. Toto ohnisko mení svoj tvar a miesto. Rozpoznalo by sa, obrazne povedané, ako svetlá škvrna lemovaná útlmom - tmavé pozadie /negatívna indukcia/.

Zákonitosť, podľa ktorej sa javy pozornosti riadia, nazval Uchomskij aj "princípom dominanty". Dominanta je prevládajúce ohnisko vzrušenia v mozgovej kôre.

Výskum neurofyziológie umožňuje ďalší pohľad do mechanizmov mozgu, ktoré spôsobujú reguláciu bdelého stavu, resp. selektívnej aktivácie vedomia. Tieto aktívne stavy súvisia s funkciou retikulárnej formácie. To je sieťový

útvár v mozgovom kmeni, ktorý zabezpečuje vzrušivosť, či optimálnu vzrušivosť mozgovej kôry, spôsobenú nešpecifickou dráždivosťou kôry. Ona pripravuje kôru na príjem obrazu v kôrových ústrediach analyzátorov.

Ohnisko "optimálnej vzrušivosti" kôry sa dnes vysvetľuje na základe práce zložitého systému retikulárnej formácie, limbického systému, ktorý zahŕňa podkôrové útvary: septum, amygdala, predné jadro, talamu, aj ganglia hypotalamu, s ktorými sú späté ostatné oblasti. Tento zložitý aparát reguluje úroveň vigility - bdlosti, zmeny intenzity pozornosti, šírku pozornosti a pod.

Regulačné mechanizmy aktivity vedomia, ktoré sa prejavuje v pozornosti, súvisia s celkovým správaním jedinca. Menia jeho mimiku, sústredenosť tváre, pohľadu "samé oko", "samé ucho", prejavujú sa v pantomimike, t.j. v celkovom správaní organizmu. Vyjadrujú zameranie informáciu zachytiť, spracovať ju.

V l a s t n o s t i p o z o r n o s t i

Pri pozornosti rozlišujeme tieto vlastnosti: sústredenosť, rozsah, stálosť a kolísanie, intenzitu, rozdeľovanie a prenášanie.

1. Sústredenosť vyjadruje stupeň koncentrácie pozornosti, prejavujúci sa vydelením počtu objektov, na ktoré sa vedome zameriavame. Platí tu zásada: čím je okruh predmetov užší, tým je stupeň koncentrovanosti väčší.

2. Rozsahom pozornosti sa rozumie množstvo prvkov, ktoré môžeme pri ich súčasnom vnímaní zaregistrovať, postihnúť. Dospelý človek môže naraz postihnúť približne 6 prvkov.

3. Rozsah pozornosti závisí od osobitostí a zložitostí vnímaných prvkov, predmetov /nesúlade - súlade; rozlíšiteľnosti atď./, ako aj od stavu organizmu.

4. Stálosť, kolísanie pozornosti. Stálosť pozornosti je jej charakteristikou v čase. Znamená dlhodobé udržiavanie pozornosti na istú činnosť, úlohu. Stálosť pozornosti napomáha rozmanitosť dojmov, úkonov, manipulácií s predmetom, či už praktických alebo teoretických. Protikladom stálosti pozornosti je rozptýlenosť. Experimentálne pokusy s jednoduchými geometrickými figúrami ukazujú, že ak sústredene sledujeme určitý obraz, dochádza po 1,5 - 2,5 sek. k jeho zmene; raz ho vnímame ako odseknutú pyramídu, inokedy dutý kváder a pod. Tento jav sa nazýva kolísanie alebo fluktuácia pozornosti.

5. Intenzita pozornosti sa určuje stupňom sústredenia na nejaké objekty, pri súčasnom prehliadaní ostatného /"nič iné nevidieť, nepočuť"/.

6. Rozdeľovanie pozornosti, alebo robenie dvoch vecí naraz. Napr. vodič automobilu súčasne nielen sleduje, čo sa deje na vozovke, ale pritom aj riadi vozidlo: pridáva plyn, trúbí, bliká atď.

7. Prenášanie pozornosti je vlastnosť, ktorá umožňuje rýchlo preniesť pozornosť z jednej činnosti na druhú. Počúť výklad učiteľa a hneď odpovedať.

Druhy pozornosti

Pozornosť rozdeľujeme na mimovoľnú a úmyselnú. Medzi nimi jestvujú plynulé prechody. Mimovoľná pozornosť je taká, ktorú vzbudzujú bezprostredne pôsobiace predmety, zmeny v prostredí alebo iné charakteristiky predmetov, náhlosť, napadnosť, kontrastnosť. Vzbudzuje ju orientačne-pátrací reflex: "čo je to?".

Úmyselnú pozornosť oproti tomu určuje cieľ vykonávanej činnosti a ten determinuje vigilita vedomia. Takúto úmyselnú pozornosť, determinovanú cieľom činnosti nazývame aj zameranou pozornosťou. Záleží predovšetkým od významu činnosti /pred skúškami sa študenti viac učia/ a vzťahu k cieľu úlohy. Vzťah môže vyplývať z toho, čo od úlohy, činnosti očakávame v prítomnosti alebo budúcnosti.

Pozornosť má pri efektívnosti poznávania základnú úlohu. Schopnosť kvalitatne prijímať informácie udržíme najlepšie v zainteresovanej praktickej činnosti, z ktorej vychádza, o ktorú sa opiera a do ktorej sa vracia intelektová činnosť.

Najčastejšou poruchou pozornosti je jej rozptýlenosť, t.j. ľahká odvrátenosť od úlohy alebo predmetu pozornosti, ktorá zabraňuje príjmu informácií alebo správne vykonávaniu nejakej činnosti /označuje sa v protiklade k pozornosti aj ako nepozornosť/. Spôsobuje ju buď jednotvárnosť činnosti, resp. rušenie inými vonkajšími podnetmi /hluk a pod./, resp. vnútorné podnety /predstavy, myšlienky a pod./, ktoré blokujú sledovanie činnosti alebo cieľa úlohy. Za opak pozornosti sa pokladá roztržitosť, ktorá sa prejavuje v nestálej a nesústredenej pozornosti, tekavosti, v prebiehaní pozornosti z predmetu na predmet a pod. Vyplýva z mentálnej defektnosti, osobnej nedisciplinovanosti, alebo ju zapríčiňuje únava. Roztržitosťou sa v bežnej reči volá aj stav, ktorý sa vyznačuje intenzívnou a dlhodobou pozornosťou upretou na určitý predmet alebo myšlienku. Tento stav spôsobuje istú stuhnulosť v každodennom správaní, ktorá je pre iných nápadná /"roztržitý profesor" - napr. ísť s dáždnikom, keď už dávno neprší a pod./.

9. PAMÄŤ

Pamäť je základná vlastnosť živých organizmov, osobitne u vyšších organizmov. Jestvuje aj druhová pamäť daná v genetickom kóde. Tak sa dedia napr. inštinkty, resp. všetky vrodené činnosti, nevyhnutné pre činnosť každého organizmu. U vyšších organizmov inštinktívne formy správania nevystačia na udržanie existencie v zložitom a neustále sa meniacom prostredí. Vzhľadom na to sa vyvinula osobitná stránka psychiky, ktorú nazývame pamäť. Služí na uchovávanie individuálnej skúsenosti. Na základe pamäti je teda možné uchovať predchádzajúcu skúsenosť, a tým meniť budúce správanie, t.j. na základe nadobudnutej skúsenosti konať. To je všeobecný význam pamäti. Aby človek mohol jestvovať ako spoločenský tvor, musí si osvojiť poznatky, ktoré nadobudlo ľudstvo v priebehu svojho historického vývoja. Tu do života človeka vstupuje nová spoločnosťou organizovaná činnosť - poznávanie, učenie, ktorú uskutočňuje škola. Pamäť pri tejto organizovanej činnosti umožňuje výsledky učenia uchovať tak, aby sme ich kedykoľvek mohli použiť. Poznatky, ktoré psychológia o pamäti má, umožňuje zase zvyšovať efektívnosť učenia.

Bez pamäti, t.j. bez uchovávania skúsenosti, by sa človek nemohol orientovať vo svete, nebol by možný rozvoj ani rozumovej, ani praktickej činnosti.

C h a r a k t e r i s t i k a p a m ä t i

Najvšeobecnejšie by sme pamäť mohli charakterizovať ako odraz minulej skúsenosti vo vedomí človeka. Tento odraz je možný tak, že každá zmena v poznávaní /nový pojem/ a správaní vôbec sa do pamäti vstúpí /zapamätávanie alebo vstevovanie/, v pamäti podrží alebo uchová /podrží/ a neskôr podľa potreby aktualizuje, t.j. vybavuje alebo reprodukuje. Pamäť takto zabezpečuje nepretržitosť "prúdu vedomia", umožňuje orientáciu a existenciu človeka v čase poznávať minulé a prítomné. Na to, aby vznikol nejaký subjektívny zážitok alebo poznatok, je potrebná istá úroveň bdlosti, vigility.

T e o r e t i c k é ú v a h y o p a m ä t i a f y z i o l o g i c k é z á k l a d y

Pamäti, resp. jej fázam sa oddávna venovala veľká pozornosť. Veď už v siedmom storočí pred našim letopočtom indický filozof Uddalaka /640-610, t.j. ešte pred Talesom z Miletu/ robil významné experimenty s pamäťou so svojim synom Svetaketom. Pokusy spočívali v tomto: 24-ročný Svetaketo sa dobre naučil náboženské verše a piesne. Teraz zaviedol 15-dennú hladovku. Ukázala sa, že po nej nebol Svetaketo schopný verše a piesne dobre reprodukovať. Uddalaka to vysvetlil prirodzene z hľadiska svojej filozofie: čo bolo z jedla, sa stratilo z pamäti, ostala iba malá čiastočka ako tlejúci uhlík života. /Podľa J. Koščo: Dejiny psychológie I., 1964/. Takisto problémom pamäti /znovupoznaním a reprodukciou/ sa zaoberal Aristoteles, keď stanovil svoje klasické zákony asociácií: dotyku, v priestore a čase, podobnosti, kontrastu.

Vedecké experimentálne skúmanie pamäti začína však v Európe a jeho

začiatky predstavuje skvelé dielo H.Ebbinghausa "O pamäti" z roku 1885. Ebbinghaus na výskum pamäti použil metódu nevýznamových slabík /rem, sil, lek a pod./. Výsledky výskumov a stanovené zákonitosti sú klasickou ukážkou experimentálnej práce a svoju platnosť dosiaľ nestratili. Zapamätávanie Ebbinghaus vysvetľuje na základe asociácie, ktorú možno použiť pri vysvetľovaní nevýznamového materiálu, ale naráža sa na ťažkosti pri vysvetľovaní zmysluplného materiálu. Jednou z najbežnejších teórií pamäti je teória stopy. Podľa tejto teórie každý poznatok zanecháva v mozgu akúsi "stopu"; ak sa poznatok neopakuje, stopa sa rozpadáva. V súčasnosti sa uvádza, že táto teória "stopy" a rozpadu stopy je hypotetickým konštruktom a nie je v podstate teóriou, "iba opakuje fakt, že došlo k zabúdaniu" /I.Šipoš, 1977, s.32/. Podobnú teóriu o tzv. "vybehaných spojoch", vytvoril T.Ziehen. Táto teória hovorí o tom, že tie nervové dráhy, v ktorých častejšie prebiehajú nervové procesy excitácie, sú akoby "vybrúsennejšie", vybehanejšie.

Už tieto pokusy naznačili, že v psychológii pamäti hľadajú sa jej základy v mozgových procesoch, t.j. zdôraznené sú fyziologické základy. V tom smere sa hľadá opora v učení I.P.Pavlova o podmienených reflexoch. Ako je známe, Pavlov pokladal podmienený reflex za jav psychický i fyziologický. Tým opäť otázka mozgových stôp a vybrúsených či vychodených dráh nadobudla novú podobu. Novú podobu preto, že učenie I.P.Pavlova pokladá mozog za jednotný funkcionálny dynamický celok a dočasný spoj je súčasťou tejto dynamiky, ktorá sa vytvára v procese činnosti a má vzťah nielen ku kôrovým procesom, ale aj k podkôrovým procesom a celkovej činnosti organizmu, t.j. nielen k poznávaniu, ale aj prežívaniu. V novšom čase zaujímavé výsledky možno očakávať od biochemických pokusov. Nádeje vzbudili najmä práce genetikov, keď sa zistilo, že kyselina dezoxiribonukleidová /DNK/ je nositeľom genetickej pamäti. Ribonukleidová /RNK/ sa pokladá za nositeľa individuálnej pamäti. Ukázalo sa totiž, že pri podráždení nervových buniek sa zväčšuje obsah RNK, ktorý potom môže umožniť poznať predtým použité podnety. Výskumy v tom smere nie sú uzavreté a vzbudzujú nádej aj pokusy biochemikov s krátkodobou a dlhodobou pamäťou.

Nove neurofyziologické výskumy odhaľujú ďalšie súvislosti v činnosti mozgu. Vieme, že retikulárna formácia /jej mezencefalická časť/ reguluje stav bdenia /vigilancia/. Pri pozornosti sme uviedli, že pracuje na princípe selektivity, t.j., že z obrovského množstva senzorických informácií, ktoré neustále prúdia do mozgu, si CNS vyberá len malé percento, ostatné sa zabúdajú. Vyberajú sa tie informácie, ktoré majú význam pre organizmus a dajú sa použiť v jeho živote. Na základe toho sa usudzuje, že pre pamäť sú významné jednak podkôrové ústredia a jednak kôra, kde vznikajú dočasné spoje. Z podkôrových ústredí je významný hippocampus, ktorý sprostredkúva väzby krátkodobých pamäťových stôp na dlhodobé, robí korekciu senzorického vstupu, ďalej klasifikuje a kóduje informácie, prichádzajúce zo senzorických oblastí. Okrem hippocampu sa na utváraní a uchovávaní stôp v pamäti zúčastňuje aj limbický systém /tumory okolo 3. komory spôsobujú poruchy pamäti/. Mozgová kôra je rozhodujúci orgán utvárania pamäťových stôp, ich vybavovania. Mozgová kôra pracuje ako celok. Výskumy

poukázali aj na dôležitosť spánkových oblastí pre pamäť. Usudzuje sa, že dominantná hemisféra je zodpovedná za rýchle chápanie, podržanie v pamäti slovné formulovaných myšlienok. Subdominantná hemisféra je spánková oblasť, ktorá uchováva univerzálny materiál. Mozgová kôra "rozhoduje", ktoré informácie prijímať, roztrieduje ich, zhodnocuje podľa ich životného významu. Fyziologické základy pamäti predstavujú zložitý systém a zložitú nervovú aktivitu, ktorá dosiaľ nie je úplne prebádaná.

Keďže pamäť je označenie pre procesy zapamätávania, zabúdania a znovu-poznania či reprodukcie, vyslovujú sa v súčasnosti teórie nie k strešnému pojmu pamäti ako takej, ale aj k jednotlivým fázam. Napr. zabúdanie sa vysvetľuje pôsobením interferencie, t.j. pôsobením iného materiálu, ktorý akoby zatlačil pamäťové obsahy pred ďalším novým učením a podobne. Všeobecnejší dosah má teória tzv. motivovaného zabúdania, ktorej počiatky nachádzame u S.Freuda. Podľa teórie motivovaného zabúdania človek má tendencie skôr zabúdať to, čo je pre neho nepríjemné, ponížujúce, zraniteľné, a naopak. Teória motivovaného zabúdania zodpovedá vlastne životným záujmom jedinca.

V súčasnosti sovietski psychológovia rozpracovávajú teóriu pamäti, vychádzajúc zo základnej psychologickkej kategórie činnosti, pričom využívajú poznatky z teórie informácie.

Všeobecne možno povedať, že pamäť sa pokladá za dôležitú mnemickú funkciu v živote osobnosti, preto všetko to, čo slúži prítomným a budúcim cieľom činnosti, má tendenciu "uchovať" sa v pamäti; záujmy a potreby človeka sú súčasne akýmsi "filtrom", ktorý vyberá z pôsobiacich podnetov to najdôležitejšie pre činnosť človeka, čo možno operačne teraz alebo strategicky v budúcnosti používať.

F á z y p a m ä t i

Pamäť je súhrnný pojem, zahrnujúci zákonitosti procesov zapamätávania alebo vstevovania látky, jej podržania a jej aktualizácie vo vedomí, t.j. procesov reprodukcie alebo vybavovania. Tieto procesy vznikajú v činnosti človeka a súčasne sú nevyhnutné pre organizovanie akejkoľvek činnosti. Tieto mnemické /mneme, gr. pamäť/ procesy členíme podľa ich poradia. Najprv si treba niečo zapamätať, až potom si to možno vybaviť. Potom hovoríme o fázach pamäti. Podľa tohto poradia opíšeme zákonitosti, ktorými sa jednotlivé procesy fázy riadia.

Zapamätávanie je proces pamäti, v ktorom sa uskutočňuje vstevovanie nového materiálu prostredníctvom jeho spojenia s predtým osvojeným. Je to prvá a nevyhnutná fáza pamäti, na základe ktorej sa rozširuje poznanie a formy správania jedinca. Výberové /selektívne/ zapamätávanie spočíva v tom, že si zapamätávame len časť informácií prichádzajúcich zo zmyslových orgánov. Výberovosť zapamätávania vyplýva zo spojenia pamäti s činnosťou. Napr. pokusným osobám sa predložili kartičky, na ktorých boli obrázky a čísla. V jednom pokuse mali pokusné osoby roztriediť kartičky podľa predmetov na nich zobrazených.

Ukázalo sa, že si zapamätali predmety a čísla akoby nevideli. Z tohto a podobných pokusov možno uzatvárať, že to, čo si zapamätáme, nezávisí ani tak od samotného podnetu, ale je určené činnosťou človeka, motívmi a cieľmi činnosti. Táto zákonitosť má všeobecnú platnosť a vzťahuje sa práve tak na krátkodobé, ako aj dlhodobé zapamätávanie.

K r á t k o d o b á a d l h o d o b á p a m ä ť

Krátkodobé zapamätávanie je také, ktoré umožňuje predložený materiál /nie veľkého rozsahu/ ihneď reprodukovať, alebo ináč reagovať. Napr. ak sa pokusnej osobe predloží 5-6 prvkov - napr. nevýznamných hlások - vie ich hneď reprodukovať. To je krátkodobá pamäť. Ak však by sme pokusnú osobu vyzvali, aby ich reprodukovala neskôr, zistíme, že to nedokáže, musela by sa ich učiť, a tak uložiť do dlhodobej pamäti. Krátkodobá pamäť má veľký význam v tzv. inžinierskej psychológii, ktorá skúma vzťah človek-stroj, kde treba súčasne sledovať viaceré parametre a podľa ich stavu reagovať. V podmienkach činností, ktoré si vyžadujú krátkodobú pamäť, možno vykonávať len zautomatizovanú činnosť /výcvik operátorov, kozmonautov a pod./. Krátkodobé zapamätávanie podľa toho je také, ktoré v danom časovom rámci zabezpečuje vykonávať zautomatizovanú činnosť. Mohlo by sa povedať, že krátkodobé zapamätávanie nazývame taktické a dlhodobú pamäť strategickú. V ďalšom podáme charakteristiku zapamätávania dlhodobého.

P a m ä ť a k v a l i t a z a p a m ä t á v a n é h o m a t e r i á l u

Zapamätávanie závisí od materiálu, ktorý si máme vstúpiť, od spôsobu učenia alebo činnosti, aktivity subjektu, prejavujúcej sa najmä v samostatnosti.

Tu platí zákonitosť: čím viac sa zväčšuje rozsah látky, tým viac sa zväčšuje čas potrebný na jej zapamätanie, avšak nie priamoúmerne, ale v omnoho väčšom rozmedzí.

Počet slov v texte	Čas zapamätávania v min.	Čas na 100 slov v min.
100	9	9
200	24	12
500	65	13
1 000	165	16,5
5 000	165	32,5

Z toho treba vyvodiť záver: látku treba správne dávkovať, tak, aby daná dávka obsahovala celok. Rozsahove krátka látka sa podceňuje, rozsahove predimenzovaná neaktivuje /"aj tak sa to nenaučím"/, čiže vedie k rezignácii.

Závislosť od spôsobu učenia alebo činnosti zapamätávať v zásade je možné buď tak, že sa látku učíme mechanicky, bez snahy prepracovať ju myšlienkovy, alebo sa učíme vniknúť do logickej stavby látky, pochopiť jej zmysel, utriediť

si ju do logických oporných bodov a tie vzájomne pospájať. Naspamäť sa má učiť len to, čo bolo dobre pochopené /Komenský/.

Zapamätávanie môže byť mimovoľné, t.j. také, kde nevystupuje úmysel si niečo zapamätať. Niektoré veci a javy si zapamätáme akosi mimovoľne, ak vzbudia pozornosť a sú životne dôležité. Vzhľadom na učenie má význam úmyselné zapamätávanie, pri ktorom si kladieme za cieľ niečo si zapamätať, čo je súčasťou našej celkovej činnosti, ktorá sa týmto cieľom riadi. V úmyselnom a logickom zapamätávaní sa prejavuje aktivita a samostatnosť. Úmyselné a logické zapamätávanie je najproduktívnejšie.

Pri dlhodobom, strategickom zapamätávaní má základný význam opakovanie, ktoré zabraňuje procesu zabúdania.

P o d r ž a n i e v p a m ä t i a z a b ú d a n i e

Podržanie materiálu v pamäti je zložitý a dynamický proces, ktorý spočíva v uchovaní /uskladniť v komore/ zapamätaného materiálu, umožňujúcim jeho opätovnú aktualizáciu vo vedomí. Podržanie závisí od:

a/ úrovne zapamätávania, t.j. čím sa utvorili pevnejšie spoje a stopy v CNS, tým skôr sa materiál podrží v pamäti a aktualizuje;

b/ od cvičenia alebo opakovania, t.j. od sústavnej práce s materiálom, jeho včleňovaním do systému našich poznatkov a činnosti /úloha posilňovania/;

c/ od jeho životnej významnosti, t.j. jeho začlenenia do životného programu, životných plánov a aspirácií človeka /motivačno-emočný komponent/.

Obrátenou stránkou podržania v pamäti je zabúdanie. Zabúdanie je zákonitý jav a vzťahuje sa na ten materiál, ktorý sa neposilňuje, alebo ktorý stráca životný význam /netreba ho/, resp. jeho životný význam sa zrušil. Preto nezabúdame všetko rovnako. Aj zabúdanie má výberový charakter. Zabúdanie sa prejavuje v strate pevnosti spojení medzi prvkami látky /nevieme aktualizovať celú štruktúru látky/; vo vypadávaní jednotlivých faktov /mená, dáta a pod./, zmene istoty aktualizácie /nie sme si celkom istí, či je to tak alebo nie/, v zmene rýchlosti aktualizácie /menšia pohotovosť vecí si vybaviť či reprodukovať/.

Experimentálne preskúmal pamäť Ebbinghaus a stanovil zákonitosti zabúdania. Základnú zákonitosť možno podľa jeho krivky zabúdania formulovať nasledovne: zabúdanie je dynamický proces, ktorý nastupuje po naučení a prudko sa odráža v reprodukcii. Napr. hodinu po naučení 13 nevýznamových slabík /typu lek, cif, atď./ uchováva sa v pamäti len 4 % zapamätaní, neskôr sa zabúdanie znižuje. Fyziologickým základom zabúdania je tzv. vyhasínajúci útlm.

Na zabúdanie má vplyv predchádzajúca činnosť, napr. ťažšia a namáhavejšia práca /napr. telocvik/. Zhoršuje podržanie v pamäti a urýchľuje zabúdanie /tzv. proaktívny útlm/. Takisto ťažká práca alebo podobný materiál po učení pôsobí spätne, narúša utvorené spoje a urýchľuje zabúdanie; tzv. retroaktívny alebo spätne pôsobiaci útlm.

V y b a v o v a n i e

Vybavovanie tvorí v časovom slede poslednú fázu pamäti. Vybavenie sa môže diať v:

a/ znovupoznaní, t.j., keď pri opätovnom stretnutí sa s nejakým materiálom vybaví sa nám, že je nám známy;

b/ upamätaní, t.j. takej aktualizácii, keď materiál vstupuje do vedomia podľa potrieb našej činnosti /sem patria spomienky/;

c/ reprodukcii spočívajúcej vo viac menej presnom vybavovaní látky /pri skúške a pod./.

Osobitným prípadom podržania v pamäti je reminiscencia. Reminiscencia je jav, keď sa reprodukcia vplyvom času nezhoršuje, ale zlepšuje. Reprodukcia či spomienka je živá a obrazná. Vysvetľuje sa vplyvom neskoršieho logického prepracovania materiálu alebo jeho spojenia s emocionálnymi zážitkami, s udalosťou v živote človeka. *

Pamäťovým učením alebo memorovaním /memoria - lat. pamäť/ nazývame také spôsoby učenia, pri ktorých sa postupuje na základe sústavného opakovania /posilňovanie/ až dovtedy, kým nevieme celú látku dobre reprodukovať. Pamäťové učenie nemôžeme podceňovať, pretože je prostriedkom zapamätávania novej látky, ktorú často musíme "nabiflovať". Na zvýšenie produktivity memorovania sa vyvinuli tzv. mnemotechnické prostriedky, ktoré istým spôsobom spájajú niektoré prvky látky.

T y p y a v l a s t n o s t i p a m ä t i

Dosiaľ sme hovorili o pamäti všeobecne. Zapamätáva si však vždy konkrétny človek. Medzi ľuďmi jestvujú individuálne rozdiely a tie sa prejavujú jednak v typoch pamäti a jednak v ich vlastnostiach. Typ pamäti hovorí o špecifických individuálnych osobitostiach ľudí, ktoré možno zistiť podľa prevládajúceho spôsobu zapamätávania, prevládajúcich spojov, zreteľných vo vybavovaní, reprodukcii látky. Rozoznávame tieto typy pamäti:

1. Názorovo-obrazný /zrakový, sluchový/ - tu prevláda učenie sa na základe videnia, počutia, alebo kombinácie oboch.

2. Pohybový - učenie sa na základe spájania s pohybom, najmä písaním, robením schém a pod.

3. Slovo-logický, ľahko si zapamätáva pojmy, logické vzťahy.

4. Symbolicko-zrakový predpokladá pamäť pre znaky, symboly, čísla, tváre a pod.

Ukazuje sa, že najčastejšie sa vyskytujú tzv. miešané typy pamäti /názorovo-motorický a pod./.

Ľudia sa rozlišujú navzájom nielen v typoch pamäti, ale aj v rozličných vlastnostiach. Za najdôležitejšie vlastnosti sa pokladajú:

1. Všteplivosť, t.j. rýchlosť a ľahkosť zapamätávania a vybavovania.
2. Trvácnosť, t.j. pevnosť a dĺžka podržania v pamäti.
3. Rozsah, t.j. objem, alebo množstvo zapamätaného.
4. Presnosť, t.j. stupeň zhody medzi vybaveným, aktualizovaným a pôvodným pamäťovým materiálom.

P o r u c h y p a m ä t i

Rozlišujeme tieto poruchy pamäti: hypermnézia sa prejavuje patologickým zvýrazňovaním niektorých spomienok. Tu sa ukazuje, že treba vedieť zabúdať; hypomnézia je znížená schopnosť pamäti. Ak sa vzťahuje len na časove určený úsek, nazýva sa amnézia /ľudovo povedané okno/; objavuje sa po bezvedomí; paramnézia zahŕňa pamäťové klamy. Sem patrí ilúzia už videného - napr. pri stretnutí s neznámym človekom máme dojem, akoby sme ho už boli niekde videli; opakom toho je ilúzia - nikdy nevideného.

IV

MOTIVÁCIA A EMOCIONALITA

1. SUBJEKTÍVNE PREŽÍVANIE VZŤAHOV A STAVOV

Človek nielenže poznáva veci a javy obklopujúceho sveta, ale súčasne k tomu, čo poznáva, prežíva určitý vzťah. Niektoré veci sú mu príjemné, má ich rád, iné naopak, nemá rád. Človek vie poznať a prežiť lásku, nenávisť, strach atď. Tú stránku psychiky, ktorá odráža subjektívny, osobný vzťah človeka k svetu nazývame city, emócie.

V činnosti človeka, v jeho neustálej interakcii s prostredím vznikajú v psychike predstavy, modely tejto činnosti. Vznikajú na základe skúseností, predstáv, obrazotvornosti a myslenia. Niektorý z týchto modelov, predstáv človek chce uskutočniť. Uskutočňuje ich na základe rozhodnutia a vytýčenia cieľa. Je to vôľová stránka psychiky, ktorá reguluje ľudské konanie a správanie na základe anticipácie /prebiehania v mysli/ budúcej činnosti v mysli, na základe svojich aspirácií /aspiro - 1. nasávam/, túžob. City a vôľa sú nielen navzájom v určitom vzťahu, ale aj vo vzťahu k poznávaniu a konaniu či správaniu. Nazývajú sa aj emocionálne vôľovou stránkou psychiky.

Emocionálno-vôľová stránka psychiky má veľký význam v regulácii činnosti a správania. Ich regulujúca funkcia spočíva, najvšeobecnejšie povedané, v regulácii smeru vzťahu k prostrediu /pozitívny - negatívny/, reguluje spôsoby prejavu človeka /zblednutie - začervenanie/, reguluje konanie a správanie vzhľadom na ciele činnosti. Emocionálno-vôľová stránka psychiky ovplyvňuje pohnútkovú, motivačnú reguláciu činnosti a správania, určuje, čo sa vykoná. Vyplýva to z osobnostného subjektívneho vzťahu k svetu. Pohnútková regulácia činnosti a správania tvorí jednotu s výkonovou resp. gnostickou reguláciou, ktorú uskutočňujú poznávacie procesy, t.j. kapacitné zložky určujúce kvalitu výkonu.

2. FYZIOLOGICKÉ ZÁKLADY MOTIVÁCIE A EMOCIONALITY

Ľudia si začali utvárať názor na svet a normy správania hneď na začiatku dejín. Nepoznajúc všetky súvislosti utvorili si taký "obraz človeka" a projekt sveta, ktorý zodpovedal ich poznaniu.

Človek si uvedomoval, že je súčasťou prírody, na základe čoho vznikali už v najstarších časoch názory na tieto vzťahy, o čom svedčí tzv. medicínstvo u primitívnych kmeňov a prírodovedné názory v starom Grécku.

Prírodovedný a fyziologický výskum zvierat a človeka má staršie tradície ako výskum psychologický a v mnohých smeroch dosiahol pozoruhodné úspechy. Integrovaným prístupom, t.j. poznaním aj biologickej stránky človeka, dostaneme ucelenejší obraz o afektívnej stránke psychiky, t.j. motivácii a emocionalite činnosti a správania.

Hneď na začiatku treba spomenúť priekopníka prírodovedy Ch. Darwina /1809-1882/, ktorého evolučná teória svojimi postulátmi prirodzeného výberu zasiahla hlboko nielen do vývinu vedy, ale aj vôbec do celého ľudského myslenia. Veľmi výstižne sa o nej vyjadril P. Fraisse, keď povedal, že Darwin vlastne pozdvihol zvieratá k človeku, nie zhodil človeka na úroveň zvierat. Darwinova myšlienka ovplyvnila psychológiu v niekoľkých smeroch: (a/) nevytrháva človeka z vývojového radu druhov, a tým otvára široké možnosti štúdia vývoja psychiky na všetkých vývojových stupňoch; (b/) znamená zavedenie biologického determinizmu pri vysvetľovaní fylogénzy a ontogénzy psychiky, umožňuje a dáva zmysel výskumu správania zvierat, t.j. psychiky na subhumánnych stupňoch; (c/) dáva možnosti odstrániť tradičný antropomorfizmus pri vysvetľovaní správania zvierat. Keď sme povedali, že otvára možnosti výskumu zvierat, mysleli sme tým možnosť zoopsychológie a porovnávacej psychológie ako vedných disciplín, užitočných pre psychológiu. Experimentovanie so zvieratami sa rýchle rozšírilo najmä v anglosaských zemiach a predrevolučnom Rusku, ZSSR, a to nielen na vysvetlenie zvieracieho správania, ale aj na modelovanie psychiky a správania človeka.

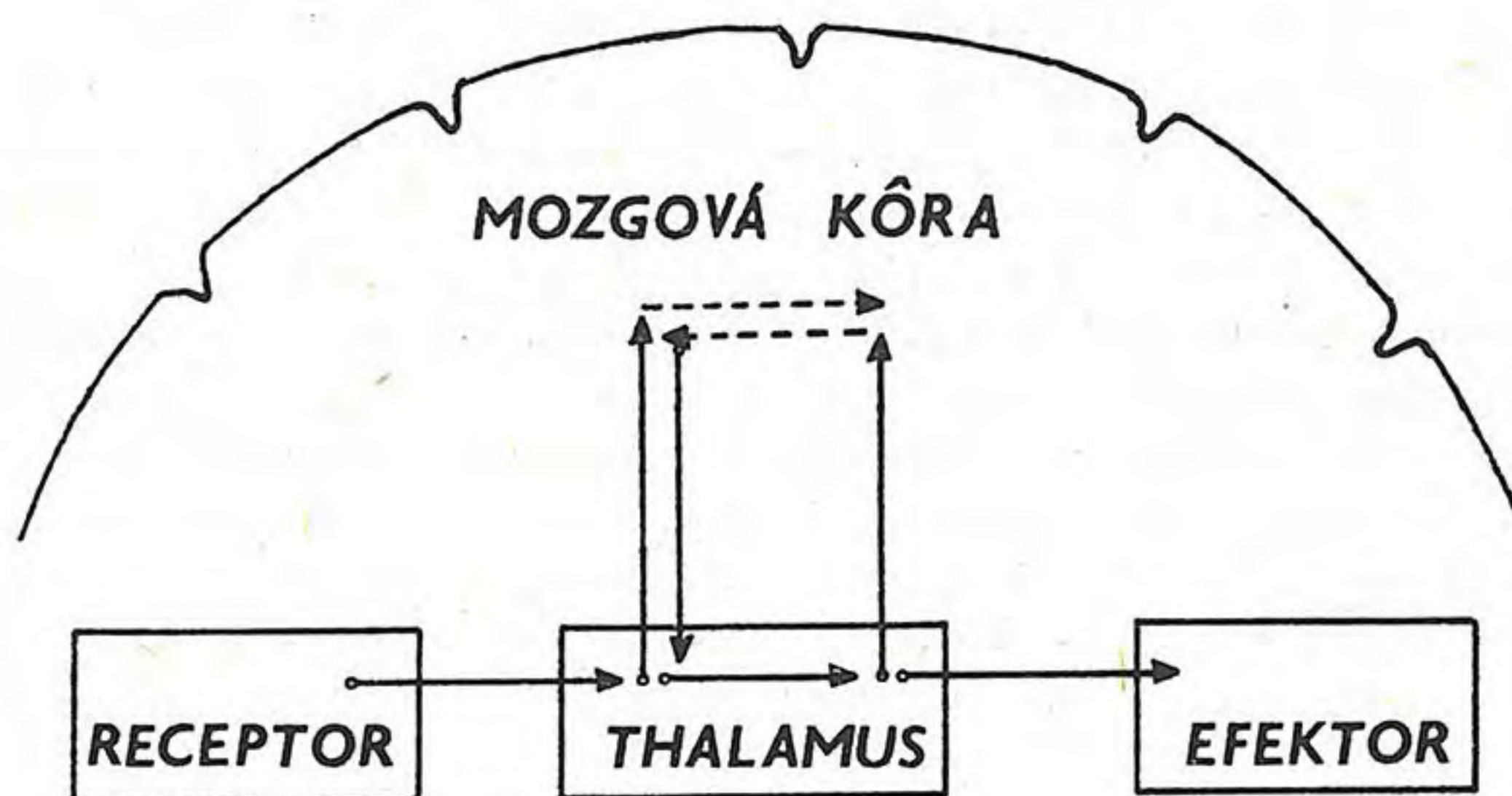
Fyziologický prístup k otázkam aktivácie, emotionality a motivácie siaha k Darwinovi, ktorý skúmal emocionálne správanie zvierat. Fyziologické výskumy sa uskutočňovali v niekoľkých smeroch: predovšetkým sa hľadali merateľné veličiny príznačné pre aktiváciu, anatomicko-fyziologické základy motivácie a emotionality, utvárali sa modely aktivácie, súbežne s tým pokračoval výskum správania zvierat na základe rozličných techník ako deprivácia, stres, konflikt na osvetlenie vrodenných a naučených foriem správania.

P r v é f y z i o l o g i c k é t e ó r i e m o t i v á c i e

Vo všetkých príručkách psychológie sa na začiatku uvádza James-Langeho teória emócií, ktorá sa nazýva aj periférnou. Vychádza z toho, že pocity alebo telesné prejavy vyvolávajú emócie. Často sa na ilustráciu uvádza príklad: "Neplačeme preto, že sme smutní, ale sme smutní preto, lebo plačeme."

Obidvaja autori sa zhodli a dospeli nezávisle k takémuto poznatku. Rozdiel je v tom, že napr. James chápe emócie ako psychické pociťovanie, prežívanie, ktoré vyplýva z istých telesných zmien, najmä senzomotorických a impulzov z nich vychádzajúcich. Lange vidí príčiny emócií najmä v zmenách vazomotorickej činnosti ciev, inervácie, dýchania a pod. Sherringtonove, Cannonove a iné výskumy James-Langeho teóriu nepotvrdili. Ukazuje sa, že tie isté telesné zmeny sa môžu vyskytovať pri rozličných emóciách; viscerálne zmeny sú pomalé a vysielajú menej impulzov s nadprahovou hodnotou; navodené viscerálne zmeny napr. v dôsledku požitia adrenalínu nevyvolávajú "pravé" emócie, ale emócie "akoby", "akoby som sa hneval". Ich názory na psychiku vychádzali z idealistického hľadiska.

Ďalšou teóriou, ktorá sa vypracovala na základe experimentálnych prác, bola tzv. talamická teória. Išlo tu už o iný prístup. Tak ako sa lokalizovali motorické a kognitívne procesy do kôry mozgu, podobne sa kládli fyziologické základy motivácie do podkôrových častí, a to do talamu /prvý bol E.Kuppers 1919/.

Obr.č.1

Schéma základného fyziologického mechanizmu motivácie podľa Cannonovej "lokálnej teórie". /J.Linhart, 1972/.

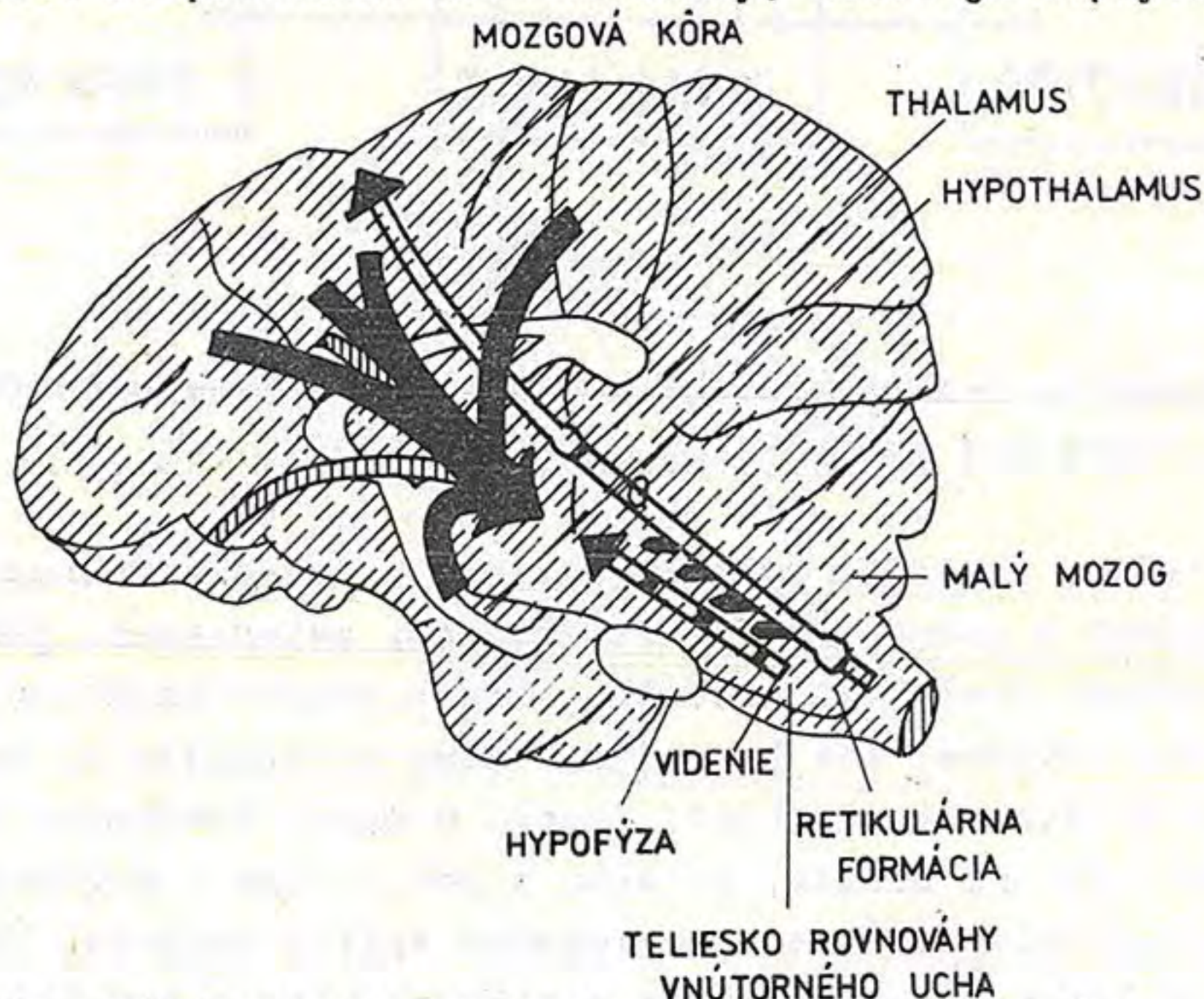
Talamická teória je podľa svojich autorov známa ako Cannon-Bardova teória. Vychádza jednak z pokusov s dekortizovanými zvieratami, jednak z klinickej praxe. V podstate spočívala v tomto: vzruch prechádzajúci z receptora do kôry prechádza cez talamus, kde k pocitu, vnemu pristupuje aj emocionálny komponent, ktorý si nemusíme uvedomiť /napr. u dekortizovaných zvierat sa takéto emócie vyskytujú pri afekte, strachu a pod./, kým u uvedomených pocitov a vnemov podliehajú integratívnemu a tlmivému vplyvu kortexu. Intenzita prežívania závisí od talamických impulzov a vzťahov kôry a podkôria. Bard /1928/

poukázal, že isté afekty možno pozorovať aj po odstránení talamu, a preto zahrnuje do subkortikálnej lokalizácie emócií aj hypotalamus. Hypotalamus v spojení s talamom a kôrou má koordinačnú funkciu vo vegetatívnej a endokrínnej činnosti. Novšie výsledky, získané pomocou metódy elektrického dráždenia talamu, túto teóriu potvrdzujú. Talamická teória sa hodnotí pozitívne. Neostala však ojedinelá, pretože bolo treba ešte viac preskúmať mozog a bližšie stanoviť aktivačno-emocionálnu oblasť.

Mohli by sme uviesť ďalšie výskumné smery a ich výsledky. Experimenty s dekortizovanými zvieratami napríklad ukázali, že podkôrova lokalizácia zahrnuje aj ďalšie oblasti /amygdala, gyrus cinguli, hippocampi fornice/.

K o r t e x , s u b k o r t e x a m o t i v á c i a

Podnetné pokusy, vedúce k objasneniu motivačných štruktúr v mozgu, urobil W.E.Hess /1/. Spočívali v tom, že mačke zaviedol mikroelektrody do diencefalu a dráždil ich slabými elektrickými impulzami /1-2V/. Zistil, že dráždením jednotlivých štruktúr možno vyvolať zlosť, strach, krče, defekáciu a pod. Olds a Miller urobili variáciu týchto pokusov tak, že zviera si stlačením páčky samo privodilo podráždenie hypotalamu /kde implantovali elektródy/. Ak podráždenie privolalo príjemný pocit, krysy boli ochotné v stláčaní pokračovať. To viedlo k významnej hypotéze o medzimizgu ako ústrednom článku motivácie, ktorá našla potvrdenie objavením funkcie retikulárnej formácie /Maruzi a Magoun, 1948/. Retikulárna formácia je sieťový útvar v mozgovom kmeni, kde chrbtová miecha prechádza do predĺženej miechy a sivá hmota miechy stráca motýlikovitý tvar. Zachováva sa v podobe neurónov, pretkávajúcich celý kmeň až po stredný mozog, kde v pokrývke - tegmentum, dosahuje najväčšiu hustotu /čiže sa lokalizuje do predĺženej miechy, mostu a stredného mozgu/. V mozgovom kmeni ide paralelne s aferentnými dráhami a spája sa s nimi. To znamená, že pôsobí na príslušné nervové dráhy, ktoré ju ovplyvňujú.

Obr.č.2 Vzťahy medzi mozgovou kôrou a podkôrovou oblasťou.

Z pokusov /napr. keď sa použil segment stredného mozgu, mačka zaspala/ sa uzatvára, že retikulárna formácia má základnú úlohu pri bdení a spánku, čiže bdely stav, vedomie, závisí od pôsobenia retikulárnej formácie na mozgovú kôru, ináč nastáva spánok. Retikulárna formácia má dva základné systémy: ascendentný a descendentný aktivačný systém.

A s c e n d e n t n ý r e t i k u l á r n y a k t i v a č n ý s y s -
t é m /A R A S/

Zistilo sa, že vedľa špecifických vzruchov, idúcich do kôry v mozgu z periférnych orgánov, na ktorých sa zakladajú pocity a vnemy, jestvuje nešpecifický senzorický systém. Napr. podráždením retikulárnych štruktúr u spiacich zvierat sa dokázali podobné zmeny v EEG, aké možno pozorovať pri bdení a pôsobení vonkajších podnetov na zmyslové orgány na celom kortexe. Zistilo sa, že excitácie, ktoré idú z ascendentného retikulárneho systému, vyvolávajú nešpecifickú aktivitu mozgovej kôry. Umožňuje sa to kollaterálami, ktoré vedú zo špecifických senzorických dráh do ARASU. Potom aj elektrické dráždenie týchto štruktúr má podobné účinky ako aferentácia zo zmyslových orgánov. Všeobecne sa usudzuje, že ARAS spôsobuje generalizovanú aktivitu mozgovej kôry. Ďalej sa ukazuje, že jestvuje aj tzv. inhibičný systém, ktorý sa anatomicky určuje do nukleus caudatus a nešpecifické jadrá v talame difúzne inhibične pôsobia na mozgovú kôru. Pokračovaním retikulárnej formácie mozgového kmeňa je tzv. projekčný talamický systém /Jaspers 1949/, ktorý zahrnuje molekulárny aparát mediálneho talamu, retikulárne jadro talamu. Tento systém funkčne súvisí s ARASOM a bol pomenovaný ako mesodiencefalický aktivačný systém.

Kým ARAS má rozhodujúci vplyv na aktiváciu organizmu, potom druhá časť, descendentný retikulárny systém, pôsobí facilitačne alebo inhibične na motoriku a správanie /facilitačná zložka sa lokalizuje laterodorsálne, prechádza celým mozgovým kmeňom a aktivuje ju vestibulárny nerv, inhibičná zložka je v predĺženej mieche, aktivizuje ju mozoček a area 48 mozgovej kôry/.

V ostatných desaťročiach venuje sa pozornosť výskumu limbického systému, ktorý zahrnuje komplex mozgových štruktúr tzv. starej kôry, ktorý sa lokalizuje zhruba v strede mozgu /zahrnujú sa sem podkôrové útvary: septum, amygdala, predné jadrá talamu, resp. aj ganglia hypotalamu/ kôrové oblasti: /hippocampus, gyrus hippokampi a niektoré oblasti neokortexu - čelové, spánkové/. Na základe experimentov so zvieratami a klinických pozorovaní sa uzatvára, že napr. poškodenie septa znižuje aktivitu a zviera je inertné na podnety. Po odstránení amygdaly možno pozorovať stratu rozlišovania motivačne významných a nevýznamných podnetov /napr. pes zožerie všetko, aj nepoživatiny/, nerozlíši, ktoré podnety má uprednostniť, ktorým sa vyhnúť, atď. Podobne pri poškodení ventromediálnej časti hypotalamu stráca zviera kontrolu, kedy prestalo žrať a pod. Dokonca Olds z Hebbovej školy sa domnieva, že tu jestvujú štruktúry, ktorých dráždenie vyvoláva pozitívne zafarbené reakcie /tzv. "reward systém" - systém odmeňovania/ a iným úsekom limbického systému

zodpovedajú štruktúry, ktorých podráždenie vyvoláva negatívne tendencie, útlm reakcie /tzv. "punishment system" - systém trestania/. Takéto názory sa v literatúre stretávajú so zdržanlivým stanoviskom.

Tieto a iné výskumy poukázali na veľký význam subkortikálnych štruktúr mozgu pre motiváciu. Doplnili sa klinickými pozorovaniami. D.B.Lindsley /1962/ uvádza, že pri lézii hypotalamu dochádza k zmenám osobnosti, pričom je okrem iného badateľná emocionálna labilnosť, prudkosť reakcií, znížená kontrola prejavu, negativizmus atď. Na základe týchto pozorovaní a neurochirurgických prác Penfield utvára tzv. centrencefalickú teóriu, v ktorej retikulárnej formácii a difúznemu talamickému systému i kôre mozgových hemisfér pripisuje integračnú úlohu. Táto teória sa stretla s nesúhlasom sovietskych autorov pre jej psychomorfologický ráz /S.A.Sarzikov/.

Napokon sa dostávame k otázke vzťahu subkortikálnych štruktúr ku kortexu. V tomto smere sa zistilo, že napr. odstránenie spánkových lalokov u opíc vedie k poruchám afektívneho správania - nemohli sa vyvolať prejavy strachu, hnevu, zvýšené boli sexuálne formy správania /Klüver, Buey, Pribram a i./. Usúdilo sa preto, že táto oblasť kôry sa spája s manifestáciou afektov a emócií, súčasne vypadávajú inhibičné mechanizmy, pôsobiace na podkôrové oblasti.

Ďalšie poznatky sa získali o funkciách frontálnych lalokov u zvierat a človeka na základe tzv. leukotómie /leukos, g. biely, tome, g. rez, t.j. chirurgickým prerušením niektorých nervových spojov frontálnych lalokov s ostatnými časťami mozgu/. Čelové laloky pôsobia na afektívno-emocionálne postoje, a takýto postup vedie k odstráneniu strachu, pocitov viny, k afektívnemu a sociálne neprístrojnému správaniu. Z toho sa usudzuje, že čelové laloky majú vzťah k zhodnocovaniu dôsledkov konania, čiže k hodnoteniu a spracúvaniu skúseností a inhibícií afektov. Anochin vo svojej principiálnej schéme funkciu zhodnocovania činnosti takisto lokalizuje do frontálnych lalokov.

Veľa pozornosti v ostatných rokoch vzbudili práce A.R.Luriju a na nich založenej psychologickéj disciplíny, neuropsychológie. Lurija vyšiel zo skúmania strelných poškodení mozgu a ich vplyvu na správanie. Získal sa tak neobyčajne rozsiahly poznatkový materiál a neuropsychológia sa stala nielen metódou, ale aj jednou z dôležitých oblastí psychológie.

Treba pripomenúť, že motivácia má aj svoje endokrinologické základy a vo všeobecnosti je známy najmä vplyv hormónov pri emocionálnom prežívaní a správaní.

Na základe všetkých týchto poznatkov treba chápať človeka nielen ako tvora podmieneného biologicky, ale aj v jeho vzťahoch k prírode a spoločnosti, ako otvorený systém. Jeho emocionálne a motivačné prežívanie má vždy vzťah k svetu, v ktorom človek žije a ten pôsobí na utváranie jeho motívov. Význam týchto vzťahov sa novšie potvrdil tzv. stressyndrómom.

B d e n i e a s p á n o k

Cyklickému rytmu vesmíru, v ktorom žijeme, striedaniu dňa a noci sa prispôsobuje aj aktivita človeka, t.j. bdely stav, v ktorom človek vykonáva svoje životné aktivity a spánok, ktorý má slúžiť na regeneráciu síl.

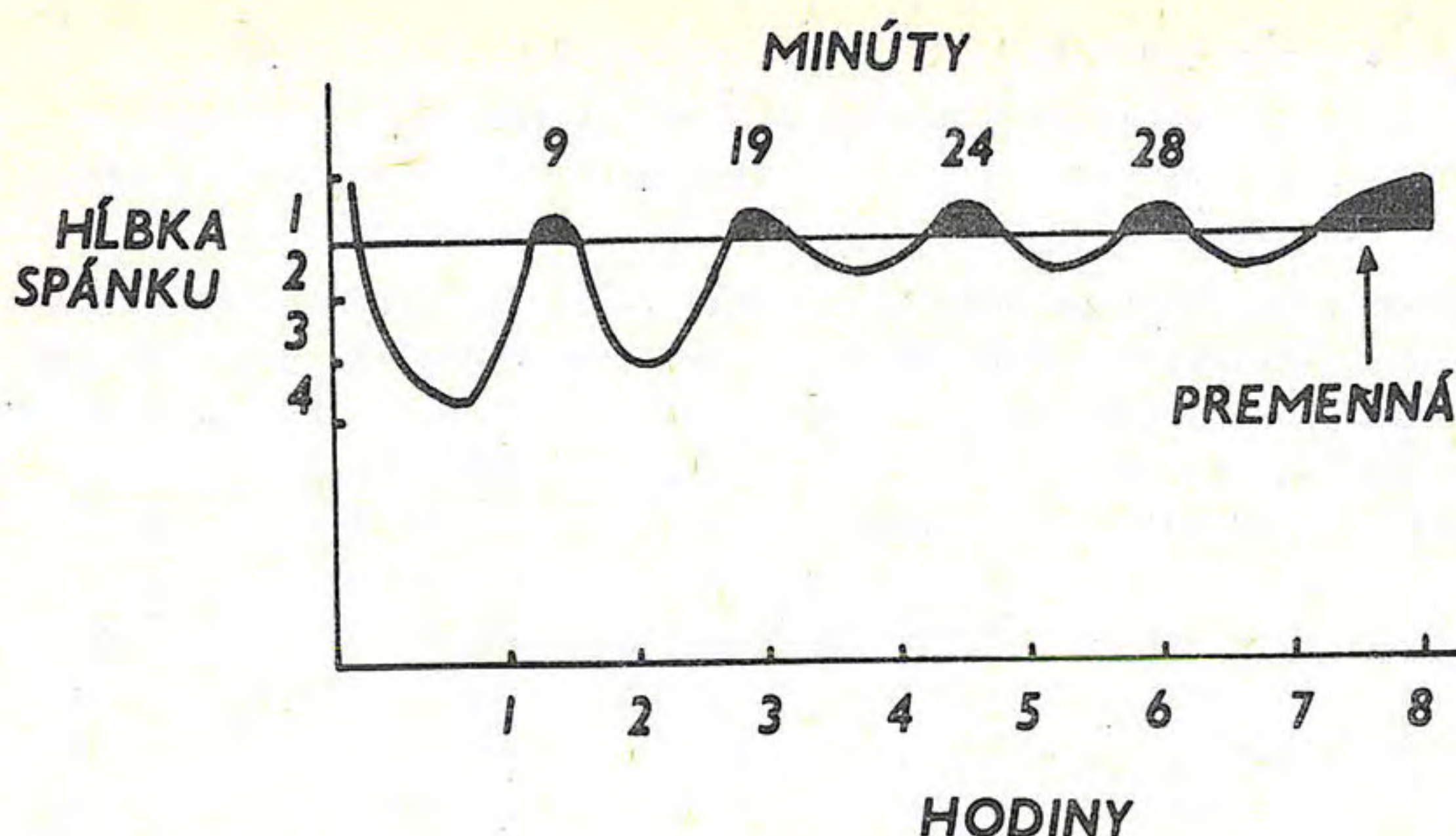
S rozvojom rozličných metodík bolo možné začať experimentálny výskum bdenia a spánku. Výskumy sa opierajú o Bergerove zistenie, že pre rozličné stavby mozgu sú príznačné rozličné aktivity, získané pomocou EEG, ktorým sa merala hĺbka spánku. Na výskum spánku sa okrem EEG začal používať elektro-okulogram /EOG/, čiže prístroj na registráciu pohybov oka. Zistilo sa, že počas spánku sa pohyby očí menia, rozlišujú sa pomalé pohyby, tzv. SEM /slow eye movement - pomalé pohyby očí/ a REM /rapid eye movement - rýchle pohyby očí/. Jednoduchú metódu na meranie týchto pohybov vynášiel Baledrige /1963/. Táto metóda ukázala, že pre hlboký spánok sú príznačné SEM, kým REM sú typické pre menej hlboký spánok a súčasne sa zistilo, že REM obyčajne sprevádzajú sny. Tým sa prakticky začal experimentálny výskum spánku a snov. Prirodzene, použili sa aj ďalšie prístroje, napr. na meranie pohybov tela, telesnej teploty a pod. Dosiaľ sa nazhromaždilo pomerne dosť experimentálneho materiálu, ktorý dáva odpoveď nielen na rozličné fyziologické otázky, ale umožňuje využiť poznatky pre terapiu nespavosti a pod. Uvedme niekoľko najzákladnejších faktov.

Zistilo sa, že elektroencefalogram v priebehu noci u spiaceho človeka kolíše, a preto sa zaviedla istá klasifikácia /Davis, Harwey a i., 1937-38/, ktorá umožnila merať hĺbku spánku. Spočiatku sa použila 5-stupňová klasifikácia hĺbky spánku, v súčasnosti sa používa štvorstupňová klasifikácia Dementa a Kleitmana /1957/. Spánok prebieha asi v 90 minútových periódach, a to tak, že na začiatku spánku sú periód s hlbokým spánkom dlhšie, postupne sa strácajú a hĺbka spánku sa znižuje.

Výskum pohybov očí ukazuje, že mozog je aktívny aj počas spánku a jeho aktivita sa prejavuje pohybmi očí, ktoré prezrádzajú výskyt snov. Ako ukazuje graf, sny sa zjavujú obyčajne pri menej hlbokom spánku, /na grafe 1, 2/.

Tieto experimentálne výskumy sú dôležité nielen preto, že nám prvý raz dávajú možnosť nahliadnuť do striedania bdenia a spánku, ale súčasne otvárajú možnosti poznať vedomie a jeho vzťahy k stavom nevedomia, ktoré by sa malo podľa starých Freudových predstáv manifestovať v snoch. Doterajšie výsledky, ako sme to uviedli aj inde /Pardel 1972/, ukazujú, mnohostranné spojenie vedomia s nevedomím. Ukazuje sa, že len na základe analýzy vedomia a objektívneho výskumu správania budeme rozumieť snom a ich prevažne ochrannej funkcii - spánku. Prevažnej preto, lebo sa vyskytujú sny, ktoré spánok rušia.

Tieto výskumy sú dôležité aj preto, že pomôžu odstrániť nespavosť, resp. nesprávne náhľady na nespavosť. Spánok podlieha individuálnym rozdielom, sú ľudia, ktorí nepotrebujú spať 8 hodín /napr. Napoleon spával 4 hodiny/. Ukázalo sa, že 4 hodiny hlbokého spánku mu úplne stačili na regeneráciu síl.

Obr.č.3

Hĺbka spánku; nočný cyklus.

/Podľa Arnold Buss, Psychology Man in Perspective, New York, 1973./

Dĺžka spánku závisí aj od veku. V podstate sa výkonnosť nezníži, ak sa nespí jednu noc; výkonnosť sa znižuje po 3-4 nociach bez spánku. Treba tak isto vedieť, že spánok súvisí aj s biochemickými procesmi, odohrávajúcimi sa v mozgu; súvisí s celkovým metabolizmom. Spánok závisí aj na istých látkach, ktoré majú byť v mozgu. Napríklad niektoré potraviny /mäso, syr, mlieko/ obsahujú tzv. tryptofan, z ktorého si organizmus vyrába serotonín. Serotonín má vplyv na spánok. Tryptofan sa dostáva z potravín do krvi, a tým aj do mozgu, kde sa mení na serotonín, ktorý mnohí pokladajú za látku uľahčujúcu spánok. Nespavosť nezapríčiňuje jediný činiteľ, a preto pri nespavosti treba voliť komplexný psychologicko-medicínsky prístup, identifikovať činitele, spôsobujúce túto poruchu. Správnou diagnózou možno väčšinu prípadov vyliečiť alebo zlepšiť. Prášky nie je vhodné sústavne používať, pretože nevedú k vyliečeniu, ba prekážajú prejsť k hlbokým stupňom spánku.

Modely motivácie - homeostatický model motivácie

Na základe pozorovania experimentov vznikli modely motivácie. Uvedieme tieto: 1. homeostatický model; 2. Stellar-Lindsleyov model.

C.Bernard /1959/ vyslovil tézu, že organizmus má tendenciu udržať si konštantnosť "vnútorného prostredia". W.B.Cannon /1931/ sformuloval princíp homeostázy, podľa ktorého organizmus predstavuje hierarchicky usporiadané úrovne regulácie udržania vnútorného stavu, ktoré sú konštantné - napr.

teplota, krvný tlak, stav príslušných látok v krvi atď. Ak nastanú odchýlky, príslušné mechanizmy zabezpečujú odstránenie poruchy a navodenia pôvodného stavu.

Cannon objasňuje pojem homeostázy takto: "Konštantné podmienky, ktoré sa zachovávajú v tele, by sme mohli nazvať rovnováha. Ak toto slovo použijeme na relatívne jednoduché fyzikálno-chemické stavy v zatvorenom systéme, kde sú známe sily vyrovnané, nadobúda užší význam. Koordinujúce fyziologické procesy, ktoré prevažne udržujú stálosť stavov v organizme, sú však také komplexné, a pre živé organizmy príznačné ..., že som pre tieto stavy navrhol osobitné označenie - homeostáza" /Cannon W.B. 1932, str. 24/. Homeostázou /homeos g. rovnaký, stasis g. postavenie/ nemyslí nejaký stav nehybnosti, ale skôr menlivosť vnútorných podmienok organizmu, ktorá je relatívne konštantná. V tom zmysle Cannon pokladá organizmus za otvorený systém - ktorý má vlastnosť udržiavať konštantnosť vnútorných podmienok organizmu. Princíp homeostázy je mechanizmom, ktorý udržiava biochemickú rovnováhu, resp. zabezpečuje aproximatívnu rovnováhu, je to princíp samoregulácie organizmov, zabezpečujúci vyrovňovanie medzi stavom, v akom sa organizmus nachádza a stavom, v akom sa organizmus nachádzať má. Tento pojem, prebratý z fyziológie, mohol sa hneď použiť ako motivačný princíp pri primárnych potrebách: hlad, smäd atď. na odstránenie toho, čo sa nazýva "tkanivový deficit".

Homeostáza ako princíp aktivity, motivácie je založený na schéme: stav rovnováhy - narušenie rovnováhy /napr. tkanivový deficit vody, nejakej látky a pod./ - aktivity organizmu, obnovujúce rovnováhu. Z takejto formulácie súčasne vidíme, že tento motivačný princíp sa vo svojich pôvodných intenciách zacielenil na vysvetlenie práce organizmu, najmä jeho biochemických stavov.

Cannonove myšlienky vyvolali značnú pozornosť a nadväzovali na ne ďalšie práce /Child, Herrik, C.P. Richter a i./. Curt P. Richter robil rozličné experimenty so zvieratami; napr. po obmedzení niektorých základných druhov potravín zistil, že potkany si vyberajú tú potravu, ktorá im chýba, čo interpretoval tak, že organizmus je špecificky citlivý na základné nedostatky, ktoré ho motivujú uspokojovať ich. V tom zmysle potom homeostázu chápal ako "totálnu sebaregulujúcu funkciu organizmu".

Myšlienku homeostázy mnohí bádatelia všestranne rozšírili:

a) na psychické procesy: konštantnosť vo vnímaní /veľkosti, farieb, tvaru a pod./; konštantnosť naučených návykových foriem správania; konštantnosť sociálneho prostredia a pod.;

b) na chápanie osobnosti. V tom smere je známa Stagnerova koncepcia osobnosti ako dynamickej homeostázy, podľa ktorej sa princíp autoregulácie vzťahuje nielen na fyziologické úrovne, ale aj na osobnosť. Vcelku sa z princípu homeostázy interpretuje osobnosť 1. v jej vzťahoch nielen k prirodzenému, ale aj sociálnemu prostrediu; práca, rodina, spoločnosť; 2. vo vzťahoch osobnosti nielen k prítomným, ale aj budúcim podmienkam /anticipácia/; čím sa má

utvoriť komplexná a dynamická rovnováha osobnosti; 3. osobitné uplatnenie našiel tento model v kybernetike a jej prostredníctvom opäť ovplyvnil psychológiu. Tu sa stal známym Ashbyho model elektronického aparátu s okruhom spätnej väzby, ktorý zabezpečoval neustálu rovnováhu organizmu a bol pomenovaný ako homeostat. Na tomto princípe sa potom konštruovali rozličné prístroje, ktoré modelovali ľudské správanie; vyhýbali sa prekážkam, odstraňovali chyby vo svojej činnosti, dokonca na základe podmieňovania sa mohli učiť, vyhľadávať ciele atď.;

c/ princíp homeostázy sa uplatnil v širokom meradle v psychológii motivácie ako jeden zo základných princípov. Uvedme niektoré najznámejšie teórie: - celá psychoanalytická teória je v podstate homeostatická, o čom svedčí model primárneho správania: nepokoj - cicanie /odstránenie rušivého podnetu/ - uspokojenie. Tak isto behavioristické teórie tzv. "redukcie pudu" sú v princípe homeostatické: zviera je hladné - stlačí páčku, vypadne mu potrava - konzumačným aktom odstráni nerovnováhu.

Z toho vidíme, že všetky hlavné teórie motivácie, ktoré vychádzajú z pudu, sú homeostatické, čo nevyhnutne vyplýva z ich redukcionizmu psychiky na pud. Pud sa potom ako fyziologická kategória riadi tými mechanizmami, ktoré sú príznačné pre fyziologickú úroveň, t.j. princípom homeostázy.

Z ďalších motivačných teórií treba spomenúť Helsonovu teóriu adaptačnej úrovne, ktorá hovorí, že správanie sa centruje na prispôbenie a vzhľadom na to sa riadi vyvažovaním bipolárnych stavov: stav, aký je - stav, aký má byť. Rozdielnosť v týchto bipolaritách navodzuje motivačné správanie s cieľom utvárať primeranú adaptačnú úroveň, ktorá je potom kritériom hodnotenia pôsobiacich podnetov či faktorov, pričom platí, že tie podnety alebo faktory, ktoré presahujú dosiahnutú úroveň, vyžadujú nové spôsoby správania, t.j. pôsobia motivačne silnejšie, ako tie, ktoré sú zhruba na úrovni dosiahnutej adaptačnej úrovne.

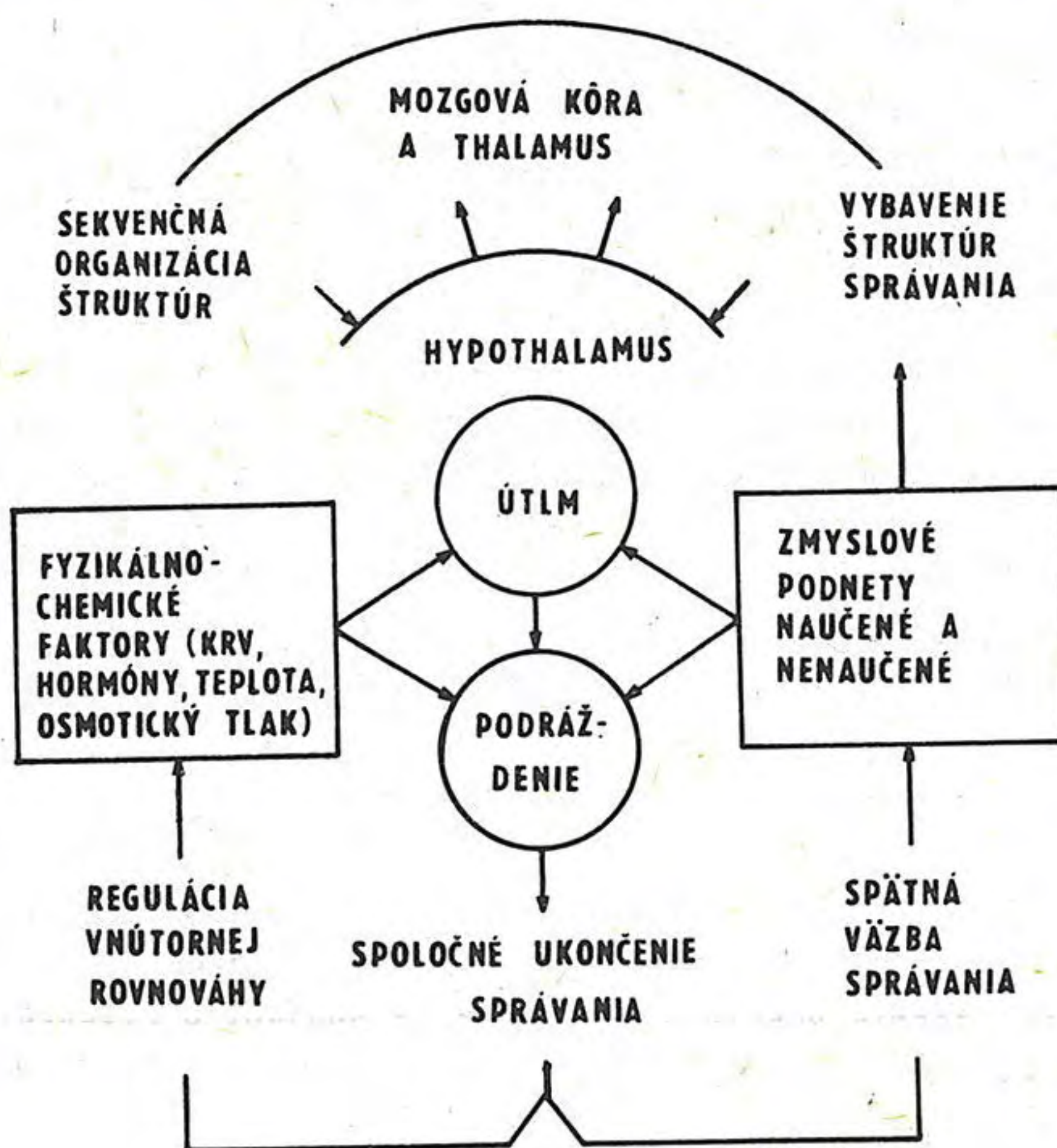
Záverom k modelu homeostázy a motivačných koncepcií z neho vychádzajúcich môžeme povedať:

Princíp homeostázy sa ukázal v mnohých ohľadoch ako vhodný na vysvetľovanie adaptačnej činnosti organizmu. V napojení na kybernetiku so zdôraznením spätnej väzby obohatil teórie učenia a motivácie. V spojení s redukčnými motivačnými teóriami, najmä teóriami pudu /či už v psychoanalytickej verzii alebo vo verzii redukcie pudu/ ukázali sa jeho obmedzenia. Je zaujímavé, že to boli práve biológovia, ktorí sa zásadne postavili proti uplatneniu tohto modelu motivácie na osobnosť. Osobitne kriticky sa postavil L. Bertalanffy /1972, str.40/ k všetkým homeostatickým vysvetľovaniam osobnosti: "Model robota či princíp reaktivity zahrnuje ďalej teóriu rovnováhy správania. Prirodzeným stavom organizmu je stav pokoja. Každý podnet je rušením pokoja, odpoveď správania je jeho znovuoobnovením, homeostázou, uspokojením potrieb alebo uvoľnením napätia. Potreby sú v podstate biologické; predovšetkým hlad a sex. Z toho vyplýva, že štúdium správania zvierat ako potkanov, mačiek a opíc

dáva dostatočný základ pre výklad a reguláciu ľudského správania. To, čo sa zdá byť špecifickým u človeka, je sekundárne a nakoniec sa redukuje na biologické pudy."

Stellarov model a multifaktoriálny model motivácie

Podľa Stellarovej a Lindsleyovej teórie motivácie treba vychádzať z ganglií v diencefale, ktoré tvoria neutrálne integračné systémy zodpovedné za excitáciu, jej udržanie a útlm. Teória predpokladá, že v hypotalame sú dva funkčné systémy, nachádzajúce sa v antagonistickom vzťahu, a to: systém, mechanizmus excitácie a útlmu. Mechanizmus excitácie navodzuje aktiváciu a motivačné procesy, mechanizmus útlmu na základe nasýtenia tieto procesy ukončuje.

Obr.č.4

Schéma multifaktorovej koncepcie správania podľa E.Stellara.
/J.Linhart, 1972/.

Aktivita týchto mechanizmov sa kontroluje senzorickými, fyzikálno-chemickými a kortikálnymi faktormi. Senzorické faktory špecifickými alebo nešpecifickými dráhami excitujú príslušné mechanizmy diencefala, prirodzene sa

tu môže uplatniť aj faktor učenia, t.j., že aj také podnety, ktoré nemali vplyv na tieto ústredia, môžu ho na základe skúseností získať - či už excitačný alebo tlmivý. Humorálne faktory pôsobia prostredníctvom krvného obehu, alebo cez liquor - cerebro spinalis na príslušné centrá, ich pôsobenie opäť môže byť excitačné alebo tlmiivé a môže viesť k istým formám správania. Osobitnú úlohu Stellar pripisuje kortikálnym faktorom /neokortex, rhinencephalon/, ktoré tak isto môžu pôsobiť excitačne alebo inhibične a majú základný význam pre aktiváciu a seriálnu organizáciu správania.

Základný Stellarov model sa ešte doplnil prácami Lindsleya v oblasti CNS a najmä retikulárnej formácie - ARAS. Usudzuje sa, že tento model nerieši niektoré otázky motivácie, ale môže zodpovedať tomu, že aktivácia a motivácia sa zakladá na multifaktoriálnych mechanizmoch a stupeň motivácie závisí od excitácií alebo inhibícií v diencefale, pričom sa uplatňujú aj iné faktory.

3. MOTIVÁCIA V PSYCHOLÓGII

Ú v o d

Okrem filozoficko-teoretických otázok súvisiacich s "obrazom človeka" z hľadiska tej-ktorej filozofickej koncepcie a jej odrazu v psychologických teóriách motivácie, sú dôležité aj prínosy fyziológov, ktoré sa dotýkajú mnohých aktuálnych otázok motivácie. Filozoficko-teoretické a fyziologické koncepcie motivácie tvoria vhodný rámec, aby sme sa mohli venovať špecifickým, psychologickým problémom motivácie. Taký postup zodpovedá interdisciplinárnym požiadavkám a súčasne ukazuje, že miesto psychológie pri riešení otázok motivácie ľudskej činnosti je nezastupiteľné, keďže ani filozofia ani fyziológia celkom otázky motivácie neriešia, ale utvárajú k nim vhodný teoreticko-metodologický rámec.

Ak k motivácii pristupujeme z psychologického hľadiska, potom treba určiť jej miesto v štruktúre psychiky. V tradičnej psychológii sa vychádzalo z trojstránkového členenia psychiky na javy intelektové či poznávacie, na city a vôľu. V takom prípade sa problémy motivácie obyčajne riešili v rámci vôľového konania, najmä v súvislosti s rozhodovaním, ktorému predchádzal boj motívov. Sčasti sa o problematike motivácie hovorilo aj pri citoch, pri rozbere pojmu potreba. Z toho vidieť, že trojstránkové členenie psychiky Tetensa a Kanta neumožňovalo riešiť systematicky problém motivácie ľudskej činnosti a správania. Preto sa ukazuje vhodnejšie, ako na to upozornil Rubinštejn /1961, str. 235/, vychádzať z pôvodného delenia, ktoré vzniklo ešte v 17. a 18. storočí, podľa ktorého sa psychické javy delia na intelektové a afektívne. Rubinštejn /tamtiež/ hovorí: "Afektívne procesy vznikajú preto, že sa javy a predmety odrazené individuum dotýkajú jeho potrieb a záujmov a vyjadrujú jeho vzťah k týmto predmetom a javom. Až druhotne sa ešte ďalej delia na: 1. snahy, záľuby, túžby a 2. emócie a city." Takéto delenie psychiky ukazuje sa produktívnejšie pre rozvoj psychologickéj teórie a teórie motivácie osobitne, zodpovedá aj dvom stránkam psychiky: poznávaniu, určenému "kontextom predmetných" a prežívaniu, určenému "kontextom osobným", ktoré sú síce navzájom späté, ale pri psychologickéj analýze dajú sa vydeliť. Poznatok možno odlíšiť od zážitku, aj keď poznatok sám môže byť zážitkom a naopak.

P o j e m m o t i v á c i e - r o z b o r s ú č a s n ý c h n á z o r o v

Pojem motivácie /motio, l. pohyb, duševný vznet, vášeň/ sa v súčasnej psychológii vzťahuje na všetko to, čo prežívame, po čom túžime, k čomu máme odpor, čo sa snažíme dosiahnuť, aké máme ideály a podobne. Najvšeobecnejšie by sme mohli povedať, že pod pojmom motivácia sa zahrnuje odpoveď na otázku, prečo človek koná tak, nie inak, usiluje o to a nie iné. Na takomto definovaní by sa asi psychológovia, právnici a iní odborníci zhodli. Rozdiely nastanú, ak by sa pojem motivácia mal stať predmetom štúdia, ba čo viac, experimentovania. V takom prípade hneď vystúpi do popredia platforma, hľadisko, na

základe ktorého bádateľ pristupuje k práci a tu dochádza k rozličným názorom. Preto nie div, že J.Nuttin /1967, str. 263/ hovorí, že niektorí "považujú motiváciu za takmer zbytočný pojem, ktorý nepatrí do slovníka experimentálnej psychológie, podľa iných je zase základným predmetom psychológie, kľúčom na porozumenie správania. Tak vznikli rozličné názory, ktoré urobili z motivácie veľmi zmätený pojem."

Prečo to tak je? Na Západe je teoretických východísk toľko, že z toho môže vzniknúť takýto dojem. Uvedme príklady: v S-R teórii podnet /S/ vystupuje už ako aktivizujúci činiteľ, z čoho vyplynulo zanedbávanie alebo obchádzanie motivovaného subjektu. Napríklad Brown sa ako experimentátor vyjadruje o motivačných premenných takto:

" 1. O premennej sa často hovorí ako o motivačnej, keď umožňuje a energizuje veľmi rozličné reakcie.

2. Premenná sa vo všeobecnosti pokladá za motivačnú, ak učenie sa nových reakcií závisí od manipulovania a ovplyvňovania takýmito premennými /napríklad redukcia pudu zahŕňa ovplyvňovanie/.

3. Premenná sa niekedy považuje za motivačnú, ak zmeny v nej oslabujú určité reakcie.

4. Premenná sa niekedy označuje ako motivačná, pretože sa nijaké iné označenie pre ňu nezdá vhodné."

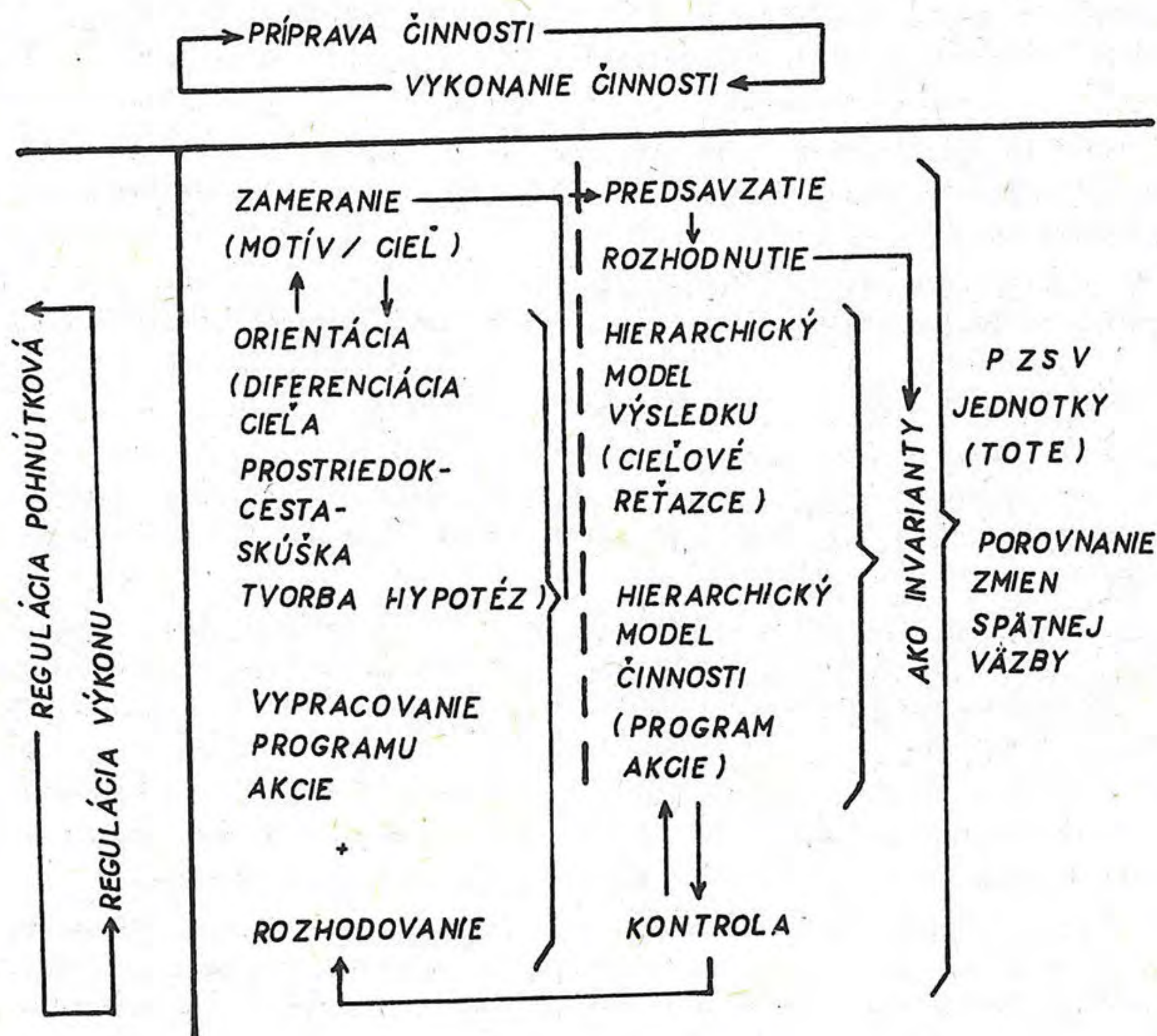
Takéto chápanie motivačnej premennej, prirodzene, tvorí rámec aj pre vymedzovanie základných motivačných pojmov.

Iný príklad o stave problematiky motivácie na Západe prináša H.Thomae, jeden z popredných západonemeckých psychológov. Thomae /1965, str. 45-74/ sa pokúsil podať prehľad o chápaní pojmu motivácia a na základe rozboru literatúry načrtol šesť hlavných koncepcií: 1. motivácia ako príčina pohybu; 2. motivácia ako následnosť zmien organizmu /rušivý podnet, homeostáza, afekt/; 3. motivácia ako abstrakcia kontinuity aktivácie; 4. motivácia ako determinanta smeru; 5. motivácia ako pojem na porozumenie vzťahov; 6. motivácia ako príčina rozhodovania.

Thomaeho pokus systematicky utriediť obsahové určenia pojmu motivácie poukazuje prínajmenšom na fakt, že jestvujú ťažkosti pri hľadaní spoločného jazyka, že je veľká variabilita v používaní tohto pojmu. Môže vzniknúť dojem, že otázky a problémy motivačných premenných sa riešia neúspešne. Tento stav má mnoho príčin. Nielen rozličné teoretické východiská, ktoré toho času v buržoáznej psychológii jestvujú, rozdielnosť behavioristov a tradičnej fenomenologickej psychológie, ale aj zložitosť samotnej problematiky.

Napriek všetkým uvedeným úskaliam je potrebné urobiť aspoň všeobecne schodnejšiu cestu a naznačiť, čo môžeme, alebo čo sa najobvyklejšie pokladá za motiváciu. Thomaeho systematický prístup je poučný, ale eklektický. Zdá sa, že ak sa chceme z tohto začarovaného kruhu dostať, bude treba voliť iný postup.

Ak hovoríme o motivácii, tak je to vždy určitá abstrakcia alebo abstrahovaná zložka činnosti človeka. To znamená, že ak chceme nájsť hlavné znaky motivácie, musíme nevyhnutne vychádzať z činnosti človeka. Analýza činnosti človeka musí viesť k rozlíšeniu hlavných zložiek motivačného správania. Tým faktom sa na úseku motivácie zbavíme "nevďačnej povinnosti študovať celkom fiktívny objekt - introspektívne chápanú psychickú činnosť a súčasne sa získa bezprostredný prístup k psychologickému štúdiu skutočne ľudskej činnosti - tej činnosti, ktorej prostredníctvom človek poznáva a mení svet" /S.L.Rubinstein, 1961, str. 226/.

Hackerov model analýzy pracovnej činnosti

Na ďalšiu rovinu sa dostaneme tým, že sa odvoláme na model psychickej regulácie činnosti podľa W.Hackera /1973, str. 18/. Hacker pri analýze pracovnej činnosti úlohu psychických procesov v regulácii činnosti vidí takto:

Pre psychickú štruktúru cyklickej psychickej regulácie činnosti predovšetkým vydeľuje týchto päť aspektov:

- zameranosť ako motivačný komponent, ktorý vyplýva z cieľa konania a jednotlivých čiastkových cieľov;
- orientácia v podmienkach činnosti;
- vypracovanie programu akcie ako operácie v danej oblasti;
- rozhodovanie a rozhodnutie;
- kontrola prevedenia ako reaferentná forma orientácie cyklického rázu priebehu činnosti.

V uvedenom modeli činnosti sa ako motivačné faktory označujú: pohnútková /Antrieb/ regulácia, zameranie /motív, cieľ/, orientácia, rozhodovanie, pred-savzatie, rozhodnutie a napokon motivačné účinky, ktoré vyplývajú zo spätnej väzby.

Nazdávame sa, že na základe toho, čo sme dosiaľ poznali, môžeme určiť aspoň tri najvšeobecnejšie znaky motivácie, ktoré by sa mali odraziť v štruktúre motivácie:

a/ aktivácia činnosti a správania. Aktiváciu chápeme ako všeobecnú charakteristiku ľudskej bytosti /Marx/; ako aktivitu psychického odrazu, obrazu, ktorý vystupuje ako regulátor činnosti a správania /Lenin, Rubinštejn, Lomov/, ako aktivitu v zmysle vigilancie /"arousal" - Hebb/;

b/ smerovosť či zameranosť, vyplývajúcu z tenzií organizmu, osobnosti alebo cieľa činnosti. Všeobecne povedané, zameranosť či smerovosť /anticipácia cieľa/ dáva aktivácii smer a obsahovú náplň. Tu má veľký význam učenie a výchova;

c/ cieľovosť činnosti a správania je tretou dimenziou motivácie. Zameranosť určuje smer činnosti, pripravenosť určitú činnosť vykonávať, kým cieľovosť obsahuje na cieľ zamerané konanie, ktoré vystupuje ako vlastnosť osobnosti, ako rozhodovanie, vôľa, ako aspirácia, ako praktická činnosť človeka. Uvedené zložky motivácie zahrnujú v sebe aj motivačný účinok spätnej väzby.

K charakteristike motivácie ako aktivácie, zameranosti /smerovosti/ a cieľovosti správania by bolo treba pripojiť ešte niekoľko poznámok.

Teoretický rámec nášho postupu tvorí Leninova teória odrazu, najmä zdôraznenie aktivity psychického obrazu, ktorá sa prejavuje v regulujúcej funkcii obrazu. Rubinštejn tieto otázky domyslel aj vzhľadom na problematiku motivácie, keď určil, že "regulácia činnosti je tou prácou, ktorú prakticky koná obraz, psychický odraz". Táto regulujúca funkcia odrazu sa prejavuje jednak v regulácii pohnútkovej /podnecujúcej/ a jednak v regulácii výkonnej. /Pozri Pardel T., 1964, 1975/.

Motivačná stránka sa odráža v pohnútkovej regulácii, ktorá určuje "aký výkon sa urobí". Odraz objektu, ktorý je predmetom potreby, utvára u individua "ideálne snahy" alebo "sily" /Engels/, ktoré pôsobia ako pohnútky a určujú jeho smer. Otázka, čo osobitne, aký ideový obsah stáva sa pre človeka

podnecujúcou silou, má prvoradý význam.

Výkonová regulácia sa určuje podmienkami činnosti a kapacitnými zložkami /intelekt, schopnosti a podobne/, určuje, ako sa činnosť vykoná.

Vcelku sa regulácia činnosti a správania uskutočňuje prostredníctvom psychických procesov - teda nielen kognitívnych, ale aj motivačných, pretože potreby, túžby, správanie ľudí sú tiež odrazom bytia /porov. Rubinštejn, c.d., str. 233-238/.

M o t i v á c i a a m o t í v

Dosiaľ sme hovorili o motivácii všeobecne, o určení jej miesta v skladbe psychiky, jej funkcie v činnosti, správaní a súčasne sme sa pokúsili určiť aj jej hlavné znaky či dimenzie. Je známe, že okrem pojmu motivácie používa sa aj termín motív.

Tieto dva pojmy možno rozlíšiť podľa aktuálnej činnosti. Všetko to, čo sa pod pojem motivácie zahrnuje: potreby, snahy, túžby, záujmy, postoje, aspirácie atď. môže byť motívom činnosti potenciálne. Čo je bezprostrednou pohnútkou, či príčinou činnosti alebo konania, nazýva sa motívom. Očrejmíme si túto otázku bližšie na základe rozboru definícií rozličných autorov.

Poprední autori na Západe takto vysvetľujú pojem motív.

H.R.English: "Motív je to, čo niekto vedome označuje za základ svojho správania." E.R.Hilgard: "Motív je každý stav organizmu, ktorý má vplyv na jeho pohotovosť začať alebo pokračovať v určitom správaní." J.Drewer, J.M. Frölich /1970, str. 267/: Motív je synonymum pudu. Pud /drive/ charakterizujú takto: "Je to všeobecné označenie, ktoré zahrnuje dynamické, energizujúce komponenty zacielených spôsobov správania, ktoré organizmus k tomu "podnecujú" /antreiben/ alebo "energizujú". B.Madsen chápe motív v zmysle pudu a potreby a rozlišuje primárny a sekundárny motív.

Tieto definície sú, podľa nášho názoru, dosť reprezentatívne.

Možno z nich vyvodiť tieto závery:

1. Niektoré definície majú slovníkový ráz. Hovoria o stavoch, resp. chápu motiváciu ako synonymum pudu. 2. Viaceré definície majú spoločné to, že pod motív zahrnujú: a/ vnútorný činiteľ; b/ vedomé označenie, vedúce k správaniu; c/ energizujúci činiteľ, dynamický činiteľ, ktorý vedie k pohotovosti začať či udržať určité, zväčša predpokladané zacielené správanie.

Marxistickí psychológovia motív definujú komplexnejšie:

A.N.Leontiev /1959, str. 307/ hovorí o motívoch v súvislosti s potrebami, ktoré chápe ako subjektívne prežívanie priania alebo túžby. "To, čo sa odráža v hlave človeka a podnecuje ho k činnosti, čo usmerňuje jeho činnosť na uspokojenie určitej potreby, nazýva sa motívom tejto činnosti". Resp. "Predmet potrieb - materiálny alebo ideálny, vnímaný zmyslami alebo daný iba v predstavách, v mysli - voláme motívom činnosti" /1971, str. 13/. Tu treba dodať, že

na to, aby sa nejaká činnosť uskutočnila, je potrebný objekt, ktorý zodpovedá potrebe a bol pohnútkou činnosti, t.j. dával jej určitý konkrétny smer.

S.L.Rubinštejn /c.d., 1961/ - rieši otázku motívov z hľadiska toho, čo odraz, psychický obraz robí. Rozlišuje regulujúcu úlohu odrazu vo forme regulácie podnecujúcej a výkonovej. Podnecujúca regulácia určuje, aký výkon sa urobí. Odraz objektu, ktorý je predmetom potreby, utvára u individua "ideálne snahy" alebo "sily" /Engels/, ktoré pôsobia ako pohnútky konania a určujú jeho smer.

Podľa K.Obuchowského /1969, str. 18/: motív je formulácia, vyjadrená myšlienkou ústne alebo písomne. Táto formulácia sa vzťahuje na regulačnú funkciu vedomia, pričom formulácia motívu umožňuje rozhodovať a konať. Regulujúca úloha motívu sa zakladá na stanovení cieľa a jemu zodpovedajúcemu programu. Program môže mať určený algoritmus, t.j. "presný predpis vykonávania istého systému operácií podľa určitého poriadku s cieľom rozriešiť rozličné problémy určitého typu". To poskytuje súčasne základ pre konanie. Na základe týchto úvah Obuchowski definuje motív ako "verbalizovanie cieľa a programu, umožňujúce danej osobe podujat' sa na činnosť".

Z týchto definícií je vidieť tendenciu chápať motív vo vzťahu osobnosti a jej interakcie k vonkajšiemu svetu na jednej strane a štruktúre osobnosti na strane druhej, pričom vystupuje do popredia vedomá rečová formulácia motívu. Na základe toho, ako aj na základe regulujúcej funkcie psychického obrazu môžeme napokon pristúpiť k vymedzeniu pojmu motív.

Vieme, že pre človeka je príznačný vedomý odraz skutočnosti, ktorý vzniká v činnosti - či už praktickej, vo "vonkajšom pláne", alebo jej abstrakcii. Ďalší najvšeobecnejší predpoklad je objektívna determinácia činnosti, t.j. súvzťažnosť k objektu - ktorý sa v psychike subjektívne odráža. Iným predpokladom je sprostredkovanosť psychických javov, t.j. schopnosť všetko, čo prežívame a poznávame, označovať alebo formulovať /Obuchowski/.

Na základe toho možno povedať, že motív je tou jednotkou, ktorú v pohnútkovej regulácii správania možno vyčleniť - uvedomiť si a v takom prípade aj formulovať vzťahy k objektom, stanoviť program, smer na dosiahnutie cieľa. Motívom ako regulátorom môže byť všetko, čo človeka aktivizuje do činnosti, určuje smer a cieľ činnosti, t.j. môžu to byť potreby, hodnoty, myšlienky, ciele, ktoré si človek uvedomuje. Za istých okolností sa motív činnosti nemusí vo všetkých vzťahoch uvedomiť a celkom sformulovať.

M o d e l m o t i v a č n é h o s p r á v a n i a

Po objasnení pojmu motív opíšeme model priebehu motivačného správania. Na to si vyberieme skutočnú situáciu zvieraťa alebo človeka, ktorá obsahuje presne definovanú a určenú motivačnú premennú. Najjednoduchšou by mohol byť hlad alebo smäd, pričom vylúčime také artefakty, ako "oralita" alebo "čas obeda", ktoré môžu pôsobiť na správanie človeka a motivovať ho.

Hlad budeme pokladať za situáciu, ak osoba alebo zviera neprijali

potravu za určitý dlhší čas /napr. 10 hodín/.

V prvej fáze dochádza k pocitu hladu /"som hladný ako vlk"/, ktorý človek prežíva a môže sa o tom vyjadriť, ide tu o pocit istého nedostatku v organizme, ktorý si človek uvedomuje. Zážitok hladu sa objektívne prejavuje istými procesmi v organizme /kontrakcia žalúdočných stien, množstvo, zloženie slín a pod./. U deprivovaného zvieraťa silu hladu odhadujeme podľa "času od posledného kŕmenia".

Druhú fázu charakterizuje hodnotová orientácia, t.j. všetko v prostredí sa hodnotí z hľadiska toho, čo organizmu alebo osobnosti chýba - v danom prípade pôjde o pokrm. Hodnotová orientácia teda zahŕňa prinajmenšom tieto zložky: a/ želateľný predmet, skutočnosť vo vonkajšom svete, ktorá môže nedostatok odstrániť, a preto nadobúda osobitnú hodnotu /známa je veta anglického kráľa po prehratej bitke "Za koňa kráľovstvo"/; b/ očakávanie, t.j. kognitívnu anticipáciu želateľného predmetu v zážitku, ktorá už dáva smer a cieľ správania. Anticipácia závisí od sily pudu /hladu/, doterajších skúseností a posúdení danej situácie.

Tretia fáza sa prejavuje v pozorovateľnej činnosti alebo správaní, ktorú vykoná zviera alebo človek na to, aby sa dostal k pokrmu /ide do reštaurácie, zavolá čašníka atď./. U zvierat sa takéto správanie nazýva inštrumentálne.

Štvrtá fáza spočíva v utíšení hladu /tzv. konzumné správanie/, t.j. v konečnom, potrebu uspokojujúcom správaní.

Napokon piata fáza tvorí stav, ktorý vzniká po uspokojení hladu a nazýva sa nasýtenie.

Taký je zhruba model alebo paradigma priebehu motivovaného správania v situácii zvýraznenej motívom, keďže každé správanie sa vždy nejakým spôsobom motivuje /porov. Graumann C.F., 1969, str. 6-7/. Tento model nemusí vznikáť kauzálny, nemusí tu byť príčinou hlad, ale môže sa spôsobiť aj iným "nedostatkom" - cieľovým nedostatkom vyplývajúcim z anticipácií, z aspirácií /spomeňme si, prečo vraždil Dostojevského Roskoľnikov, sprítomníme si dilemu Hamleta atď./.

Osobitnú problematiku bude tvoriť otázka neuvedomenej, alebo nevedomej motivácie činnosti. Jestvujú rozličné formy správania, keď subjekt za určitých okolností nevie sám nájsť, alebo určiť motívy činnosti. Nemožno však povedať, že také správanie je nemotivované. Motívy sa nie vždy vo všetkých vzťahoch uvedomujú a aj táto úroveň motivácie je predmetom psychologického skúmania.

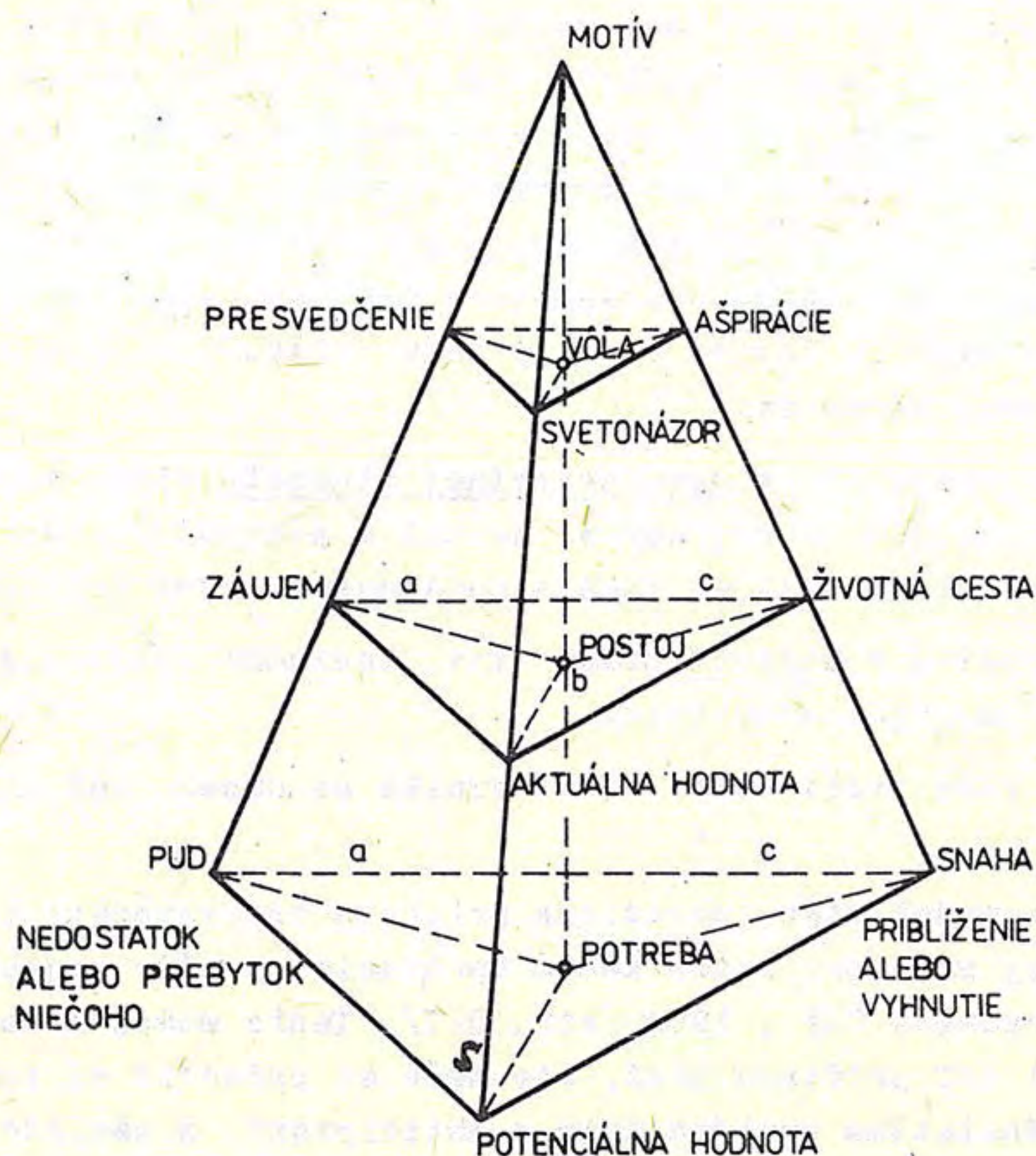
H' y p o t e t i c k á š t r u k t ú r a m o t i v á c i e

Teraz sa pokúsime o načrtnutie štruktúry motivácie. V žiadnej oblasti psychológie niet toľno rôznorodosti v prístupoch, definovaní pojmov, ako práve v oblasti motivácie. Možno povedať, že tieto definície majú obvykle spoločné len to, že definované pojmy sa považujú za motivačné a také definície,

ktoré by tieto pojmy uvádzali do explicitnejších vzťahov, sú veľmi zriedkavé. Chápanie, z ktorého pracovne vychádzame, sa zakladá na jednotiacom hľadisku, ktoré snáď umožní presnejšie špecifikovať vzájomné vzťahy motivačných pojmov a vniesť určitý poriadok do tejto oblasti.

Obr.č.5

HYPOTETICKÝ MODEL ŠTRUKTÚRY MOTIVÁCIE

Predpokladaný model priestoru a úrovní motivácie možno schematicky znázorniť ako ihlan, ktorého priesečníky tvoria viaceré úrovne. Predpokladáme, že z analýzy konkrétnej činnosti človeka možno vydeliť rozličné roviny abstrakcie od najhlbšej úrovne k abstrakciám vyššieho stupňa, ktoré sa napokon pretínajú vo vrchole, t.j. motíve, bezprostrednej pohnútky činnosti a správania. Takúto požiadavku vyslovil už S.L.Rubinštejn /1961, str. 229/. "Pri výklade akéhokoľvek ľudského činu je treba posudzovať pohnútky rozličných rovín a druhov v ich reálnom skíbení a zložitej vzájomnej súvislosti. Hľadať motívy činu v jednej rovine, v jednej vrstve, znamená úmyselne sa pripraviť o možnosť pochopiť psychológiu ľudí a vysvetliť ich správanie." V našich úvahách vychádzame z trojdimenzionality motivácie, t.j. z predpokladu, že každá motivačná úroveň sa vyznačuje aktivizáciou /a/, smerovosťou /s/ a cieľovosťou /c/.

Najhlbšiu úroveň abstrakcie by sme mohli nazvať "potencionálnou", ktorá je bazálnou psychologickou úrovňou motivácie organizmu a osobnosti. Obsahuje pojmy pud, potenciálna hodnota a snaha. Trojdimenzionálna skladba tejto úrovne je daná: dimenziou aktivácie, ktorú sme nazvali pud - tvoriaci obsah, t.j. nedostatok alebo prebytok niečoho v organizme alebo osobnosti, čo signalizuje aktivitu; dimenziou smerovosti, ktorú realizujú potenciálne hodnoty, ktoré chápeme ako "pozície objektov v ľudskej praxi" /Brožík V., 1969, str. 24/, zodpovedá to tomu, že aktualizovaný obsah stavu organizmu /hlad, smäd a podobne/ sa navonok realizuje vzťahom k predmetom, ktoré tým nadobúdajú istú hodnotu; cieľovosť na tejto úrovni sa vyjadruje snahou priblížiť, alebo vyhnúť sa istým predmetom, čo sa determinuje danými podmienkami prostredia a skúsenosťou. Priesečník alebo "uzlový bod", v ktorom sa tieto dimenzie pretínajú, je potreba, pričom uvedené zložky predstavujú jej tri dimenzie. Podľa S.L. Rubinštejna je obsahová stránka potreby daná nedostatkom alebo prebytkom niečoho, pocitom, ktorý tento nedostatok či prebytok sprevádza - v našom chápaní hodnotením - a tak predmety prostredia nadobúdajú potenciálnu hodnotu a napokon - snahová zložka určuje cieľ žiaduci predmet dosiahnuť a nežiadúcemu sa vyhnúť. Potreby s ich dimenziami teda tvoria základnú úroveň abstrakcie.

Druhá úroveň abstrakcie je smerová. Obsahuje pojmy: záujem, aktuálna hodnota, postoj a životná cesta. Tieto pojmy samy osebe majú ďalšie dimenzie a vetvenie. Charakteristika tejto úrovne:

Záujem sa na dimenzii aktivácie spája s emocionálnymi komponentami a ich vzťah k potrebám vyplýva z tejto definície: "Zájmy sú emocionálne prejavy poznávacích potrieb človeka" /Petrovskij A.V., 1970, str. 101/. Dimenziu smerovosti predstavuje aktuálna hodnota, ktorá vyjadruje preferenčný smerový vzťah k objektívnym vlastnostiam objektov ľudskej praxe. Vzťah potenciálnej a aktuálnej hodnoty určujeme podľa V.Brožíka /tamtiež, str. 63/ takto: "Zatiaľ čo potenciálna hodnota je produktom praktického spredmetnenia, je produktom hodnotiaceho aktu, v ktorom sa do výslednej podoby aktuálnej hodnoty premieta podoba subjektívnej normy." Dimenziu cieľovosti určuje životná cesta. Životná cesta predstavuje súhrn prežitých a akceptovaných dominantných záujmov alebo princípov, v ktorých sa akumuluje poznanie, emocionálne prežívanie a vyjadruje možnosti realizácie prijatého životného programu, determinovaného životným prostredím. Pojem životná cesta sa používa v dvoch významoch. V našich súvislostiach by sme tento pojem mohli chápať vo význame "konceptie ako žiť".

Priesečníkom tejto úrovne motivácie, jej uzlovým bodom sú postoje, ktoré majú vzťah k ostatným pojmom, keďže ich charakterizuje aj kognitívno-emocionálny komponent /aktivácia a smerovosť/ a tendencia ku konaniu /cieľovosť/.

Najvyššiu úroveň abstrakcie tvorí presvedčenie, svetonázor, aspirácie, ústredným uzlovým bodom tejto úrovne je vôľa.

Presvedčenie možno charakterizovať ako súbor poznávacích potrieb, ktoré vo forme akceptovaných názorov aktivizujú osobnosť k interakcii v praktickej a teoretickej činnosti. Presvedčenia odrážajú prežívanie pre človeka význam-

ných hodnôt, určujú jeho činnosť. Svetonázor tvorí súhrn všetkých názorov na svet a život, jeho jadrom je základná otázka filozofie. Určuje smer a spôsob myslenia a konania. Ašpirácie človeka majú vzťah k cieľom činnosti a možno ich teoreticky a metodologicky oddiferencovať. Súvisia bezprostredne s ústredným článkom tejto úrovne, ktorý tvorí vôľa.

Z nášho modelu vidieť, že dimenziu aktivácie zvyrazňujú pojmy: pud, záujem, presvedčenie; dimenziu smerovosti: potenciálna hodnota, aktuálna hodnota, svetonázor. Napokon cieľovosť vyjadrujeme pojmami: snaha, životná cesta, ašpirácie.

"Uzlové" body štruktúry motivácie tvoria psychologické pojmy: potreba - postoj - vôľa. Dynamiku motivácie na všetkých úrovniach v rozličnej miere tvoria rozhodovacie procesy.

Ako vidieť z modelu, aj jednotlivé úrovne motivácie sú usporiadané hierarchicky. Predpokladáme teda, že aktivácia, smerovosť a cieľovosť sú dimenzie, ktoré síce opisujeme na každej horizontálnej úrovni a ktoré sa prejavujú v hierarchickom usporiadaní aj vertikálne tým, že udávajú akési centrovanie každej úrovne. Podľa tohto modelu, ktorý, pravda, bude treba empiricky ďalej spresňovať, budeme postupovať v našej práci. Domnievame sa, že načrtnutý model má praktickú aj metodickú stránku a umožní čitateľovi utvoriť si vhodnú predstavu o priestore, v ktorom sa budeme pohybovať.

Zložitosť skúmania vyžaduje aj interdisciplinárny prístup k problémom motivácie, k čomu sa psychológia, a nielen naša, ťažko dopracúva. Ako príklad uvedieme analýzu štúdií uverejnených za posledných 10 rokov v časopisoch Voprosy psichologii, Čs. psychologie, Studia psychologica, Psychológia a patopsychológia. Zistili sme, že z 3 339 štúdií uverejnených v týchto časopisoch sa motivácii venovalo 214, t.j. len 6,4 %. Tento fakt je veľmi presvedčivý. Napriek tomu sa nazdávame, že psychologické teórie osobnosti, činnosti atď., bez rozpracúvania problémov motivácie nemožno budovať.

A k t i v á c i a o r g a n i z m u a o s o b n o s t i č l o v e k a

Aktivácia organizmu na subhumánných stupňoch prejavuje sa elementárnejšou štruktúrou, podmienenou druhove a biologicky, kým na úrovni človeka dosahuje neobyčajnú diferencovanosť a platicitu, čo je výrazom jej spoločenskej podmienenosti.

Úroveň aktivácie v našej schéme tvorí najhlbšiu úroveň abstrakcie. Bazálne komponenty aktivácie sú vrodené - zabezpečujú udržanie existencie organizmu od narodenia. Obyčajne sa nazývajú inštinkty, pudy, podľa Pavlova nepodmienené reflexy. Tieto vrodené mechanizmy a zdroje energie nie sú nemenné, podliehajú učeniu, t.j. skúsenosti. Na ich základe sa v interakcii s prostredím tvoria podmienené reflexy, ktoré umožňujú lepšiu adaptáciu organizmu k prostrediu.

Na úrovni humánnej diferenciácie motivačnej štruktúry je aktivácia omnoho zložitejšia. Dosiaľ sa dostatočne nepreskúmala, niet jednotnosti v chápaní. Aj keď je organizmus človeka vybavený vrodennými mechanizmami, jednako sa za základný pojem aktivácie pokladá "potreba", ktorú preto pokladáme za "uzlový bod" tejto úrovne. Potreba sa niekedy chápe ako synonymum pudu a niekedy sa od pudu oddiferencúva; na vyššej úrovni sa aktivácia prejavuje záujmami a na najvyššej úrovni /na úrovni abstrakcie/ sa prejavuje v tých formách ľudského prežívania, ktoré nazývame presvedčením.

Prirodzene, touto schémou nemusíme vyčerpať všetky pojmy, ktoré ležia v priestore aktivačných komponentov štruktúry ľudskej motivácie. Musíme mať na pamäti súvzťažnosť týchto pojmov ako zážitkových kvalít s inými zážitkovými kvalitami, ležiacimi na tej istej, resp. na iných úrovniach. Človek je však tvor z mäsa a krvi, preto začíname opisom základných aktivačných pojmov.

I n š t i n k t a p u d

Inštinkt a pud sú bazálne pojmy, ktorými sa v biológii a psychológii opisovali vrodené mechanizmy a o chápaní ktorých jestvovali rozličné koncepcie.

Biologická koncepcia Bruna /1942/ vychádza z prác biológov Monacowa, Forela a iných. Uvádzame ju preto, že Brun sa snažil nájsť vzťahy aj k psychologickým pojmom, emóciám, citu, afektu a súčasne chcel utvoriť základy biologickej koncepcie neuróz. Základné pojmy charakterizuje takto: "Inštinkty ako funkcionálne formy hormy, integrujú podľa údajov /Massgabe/ životného programu, latentne fixovaného vo vrodenej pamäti, všetky životné činnosti organizmu v zmysle "sebaregulácie" k objektívne účelnému, alebo lepšie, zacieľujú sa /finálne/, orientujú k celku a v každom okamihu zastupujú životne dôležité záujmy druhu, ako aj individua oproti vonkajšiemu svetu." Pojmy ako inštinkt a pud, ktoré sa často používajú ako synonymá, rozlišuje takto: "Inštinktom rozumieme celkový hereditárny mnemický komplex, a čo nielen v latentnom štádiu, t.j. ako latentný, zdedený engramový poklad, ktorý patrí do vybavenosti tvora, ale aj v jeho celkových embiotických fázach priebehu /ablaufphasen/. Pud definuje ako "spustené /ekforované/ hereditárne mnemické vzrušenie s jeho aktuálnym vzťahom k vonkajšiemu svetu". Ako príklad uvádza sťahovanie vtáctva - inštinkt sťahovania treba pokladať aj v lete za formu latentného zdedeného celkového komplexu, avšak ako pud sťahovania prejaví sa na jeseň v istom krátkom čase /c.d., str. 162/.

Oboznámime sa s najnovšími náhľadmi na pojmy pud, inštinkt, ktoré v súčasnosti jestvujú v etológii. Tieto náhľady prekonávajú špekulatívnosť predchádzajúcich /včítane Brunových/ tzv. biologických teórií.

V etológii na základe dlhodobých pozorovaní a experimentov utvorila sa novšia predstava a koncepcia o vrodenných formách správania. Samotný pojem inštinktu nahrádza sa pojmom inštinktívneho správania - istej konkrétnej inštinktívnej aktivity a definuje sa ako špecifické správanie príznačné pre určitý druh; takéto správanie možno analyzovať z podobných hľadísk ako

morfologicko-anatomickú stavbu tela. Rozlišujú sa vo všeobecnosti dve zložky správania: fylogeneticky získaná druhová adaptácia zvierat a individuálna adaptácia, ktorá vzniká už na základe individuálnej skúsenosti zvierat. Vo všeobecnosti možno povedať, že inštinktívne správanie zahŕňa druho-špecifické dedičné vzory aktivít a druho-špecifické pohybové sledy a koordinácie. Inštinktívny mechanizmus regulujú nervové centrá, ktoré sa pokladajú za energetické systémy disponujúce špecifickou energiou pre určité správanie. Táto koncepcia sa potvrdila elektrofyziológickými výskumami; pri ktorých elektrická stimulácia istých centier v mozgovom kmeni nahradila špecifický impulz, a tým vyvolala špecifické inštinktívne orientačné správanie, zbieranie potravy a iné.

Ináč povedané - elektrické dráždenia dokázali, že v nervovom systéme jestvujú vzory pre určitý druh inštinktívnej činnosti, pretože podráždením príslušných miest v CNS uvedie sa do činnosti celý sled pohybových aktivít, príznačných pre vrodenu formu správania. V súčasnosti etológovia prispeli k otázke inštinktu poznatkami o tzv. "hierarchickej štruktúre inštinktu", podľa ktorej sa inštinktívne správanie a/ reguluje hierarchicky usporiadaným neurohumorálnym mechanizmom, b/ inštinktívny mechanizmus má viacero úrovní či stupňov, ktoré sú regulátormi inštinktívnych aktivít, c/ energeticky sa zabezpečuje tzv. "špecifickým akčným potenciálom", t.j. energetickým komponentom či nábojom, ktorý na určitej úrovni spúšťa inštinktívne aktivity, či ich sledy - taká úroveň špecifického akčného potenciálu nazýva sa pripravenosťou alebo naladenosťou. Tak dochádza k inštinktívnemu správaniu /špecifickému pre určitý druh, ktorý sa zafixoval dedične/, ktoré pozostáva zo sledu koordinovaných pohybových aktivít ako výrazu prispôsobivosti životu /Tinbergen/.

Prínos etológov spočíva v tom, že umožňuje utvoriť predstavy o energizujúcom systéme v organizme na základe opisu mechanizmu inštinktívneho správania zvierat.

Napokon treba objasniť, ako sa tieto pojmy používajú v psychológii.

Použitie pojmu pud, inštinkt alebo nepodmienený reflex /v Pavlovovom chápaní reťazový nepodmienený reflex/ vyplýva z toho, že v mnohorakosti správania organizmov a človeka sa istá činnosť prejaví len v určitom čase, ináč je latentná. Práve odpoveď na túto otázku hľadá sa v pojmoch inštinkt a pud. D. Bindra a J.Stewartová rozdelili názory alebo koncepcie autorov do troch kategórií:

① Pud ako inštinktívna energia - sem zaradili názory autorov W.McDougal-la, S.Freuda, K.Lorenza, N.Tinbergena, R.A.Hindeho a H.W.Nissenna. Podľa tohto názoru inštinkt je zdrojom energie pre všetky druhy aktivity, t.j. inštinkt je sila, ktorú treba hľadať za pudmi a potrebami.

② Druhú skupinu tvoria názory, ktoré chápu pud ako aktiváciu odpovedového mechanizmu. Sem zaraďuje názory autorov R.S.Woodworth, K.S.Lashleya, D.O. Hebba, C.T.Morgana, B.Andersona, S.M.Mc Canna, A.E.Fishera. Podľa tohto

názoru pud je hnacou silou, tým, čo spúšťa akciu, aktivizuje.

③ Napokon uvádza poslednú skupinu, ktorá pud chápe ako teoretický konštrukt. Sem zaraďuje C.L.Hulla, O.H.Mowrera, R.R.Lamoreauxa, N.E.Millera, A. Amsela, J.Roussela. Tieto názory vyplývajú z Hullovej predstavy pudu /drive/ ako intervenujúcej premennej na vysvetlenie aktivity /napríklad u zvierat vyjadrených v počte deprivovaných hodín a podobne - D.Bindra - J.Stewart, 1968, str. 17-117/. Toto triedenie pomáha orientačne a ukazuje, že pojem pudu sa používa aj v najnovšej literatúre.

Otázka pudu sa v psychologickej literatúre najmä v ostatných desaťročiach chápala ako otázka "energizera" /Hebb/, "všeobecnej pudovej energie"; "centrálneho vzrušivého mechanizmu" /Beach/, "centrálneho motivačného stavu - CMS" /Morgan/ resp. - všeobecného nešpecifického popudu /Antrieb/. Takéto chápanie pudu kolíše podľa použitých metodík. Na základe rozboru príslušných literárnych prameňov možno podať /podľa Graumanna 1969, str. 39-40/ charakteristiku Hullovoho - drive D, ktorá sa akceptuje najmä v laboratórnych pokusoch so zvieratmi a prevažuje v anglosaskej literatúre:

1. "Ako antecedentné podmienky sa používajú fyziológické potreby organizmu - určené prevažne operacionálne - v čase deprivácie.

2. Čisto nešpecifická a nesmerová energizácia alebo aktivácia správania je označená D. Môže sa prejavíť v každej forme správania: inštrumentálnom, konzumatórnom, alebo ako všeobecná aktivita.

3. Pudové podnety / S_D /, ktoré sa neuplatňujú ako popudy, alebo nepôsobia inak motivačne, združujú sa /asociatívne/ s určitými reakciami. Šprevádzajú každý drive a v spolupôsobení S-R utvárajú pevný spoj /habit/, čo dáva správaniu konkrétny smer na pudove relevantný cieľ.

4. Ak sa napätie, ktoré v organizme vyvoláva potreba, zmierni /tzv. redukcia pudu - nedd, drive reduction/, redukcia posilňuje to správanie, ktoré k nej viedlo.

5. Nešpecifická všeobecnosť pudu umožňuje, že rozličné fyziologické potreby, participujúce na D, sú v zásade zameniteľné a prípadne sa môžu zlučovať. Keďže nejaké fyziologické potreby sa vyskytnú vždy, musí sa počítať s tým, že aj v prípade nasýtenia konkrétneho pudu jestvuje reziduálny irelevantný D."

Poslednú skupinu názorov možno bližšie osvetliť takto:

A	Intervenujúca premenná	C
Odobratie potravy	Intervenujúca premenná hlad	Bežanie k potravinovému priečinku
šok	bolesť	útek

A - tzv. antocedentná premenná /antocedeo, l. prechádzam/, má za následok - C konzekvenciu správania. Intervenujúca premenná medzi A a C je motivačná premenná, identifikovaná A - premennou a vysvetľuje správanie /hlad, bolesť/.

Na záver k problematike pudu by sme mohli povedať:

Pod pudom sa myslí sila /hypotetická, resp. neurofyziologicalká/, ktorá aktivizuje organizmus, aby vykonával nejakú činnosť. Keďže pojem pud sa v literatúre používa, uvedieme aspoň jeho hlavnú charakteristiku: /G.J.Adcock 1964, str. 35-47/.

a/ špecifický afekt k nemu pridružený /"Hedonic tone"/ prejavujúci sa v polarite: nepríjemný pri pokračujúcej aktivite bez dosiahnutia uspokojenia a príjemný pri dosiahnutí uspokojenia;

b/ aktivácia pudu upozorňuje na určité podnety, o ktorých by sme nevedeli, čo vyvoláva špecifické konanie, umožňujúce uspokojenie;

c/ pud pôsobí v tom smere, aby sa vyvinula istá činnosť, ktorá povedie k uspokojeniu.

Táto charakteristika je všeobecná a môžeme ju prijať ako orientačnú.

P o t r e b y

Ako sme z predchádzajúceho videli, každý živý tvor môže udržať svoju vnútornú dynamickú rovnováhu len na základe interakcie medzi ním a prostredím. Súvzťažnosť organizmu a prostredia by sa mala vyjadriť v pojme potreba. Pojem potreba je uzlovým bodom tejto úrovne motivácie /synonyma pud, motív/. Otázku potrieb najnovšie rozpracoval A.N.Leontiev /1971, str. 1-12/. V zásade sa pridržame jeho formulácií.

Potreba vo svojej biologickej podobe je "stavom organizmu, odrážajúcim jeho objektívne nedostatky, ktorých odstránenie jestvuje mimo neho". Hlavnú charakteristiku potrieb tvorí:

a/ predmetnosť - čiže potreba je vždy potrebou niečoho, čo je mimo organizmu; osobitnú skupinu potrieb tvoria funkcionálne potreby, /napríklad odpočinok po predchádzajúcej aktivite/ - tie tvoria akési "vnútorné hospodárstvo"/chadzajstvo/, alebo sú sprievodným procesom realizácie predmetných potrieb /napríklad potreba završenia aktu/;

b/ dynamika potrieb, ktorá spočíva v aktualizovaní, v zmene svojej zameranosti, schopnosti uhášať a opäť sa objavovať. Dynamika potrieb sa vzhľadom na vonkajší svet prejavuje v rozličnom stupni reaktívnosti organizmu voči vonkajším podnetom.

Zmeny, ktoré prebiehajú v organizme /hormonálne a iné/ utvárajú subjektívny odraz dynamiky potrieb /to nie je obraz predmetov/, ktorého funkcia spočíva /v anticipačnom/ /"operirujuščom" - P.K.Anochin/ vnútornom regulovaní - zapojenie alebo vypojenie - aktivizujúcich mechanizmov, zabezpečujúcich správanie. Tento stupeň potreby prejavuje sa osobitným správaním, ktoré sa

vyznačuje tým, že nemá ešte vzťah k predmetu /predmet sa ešte nevydeľuje vo vonkajšom poli/, ale prejavuje sa v prieskumnom /poiskovoje/ správaní, ktoré charakterizuje hyperkinéza, všeobecná pohybová aktivita a podobne. Fakt, že interoceptívny podnet - ako uvádza Leontiev, je už dobre známy z v.n.č. /Bykov/. Leontiev z rozličných foriem prieskumného správania zvierat uvádza tie formy, kde prieskum vedie k prvému uspokojeniu potreby. Ide o formy aktivít, vyvolaných endogénnymi faktormi, pri ktorých potreba ešte "nepozná" svoj predmet, ktoré sa vyznačujú veľmi slabou selektívnosťou a preto sa môže zafixovať neadekvátny objekt potreby /tzv.imprinting/, ktorý pôsobí neskôr ako skrytý mechanizmus /Lorenzove etologické pokusy/. tieto otázky sa týkajú významu prvého učenia, ktoré sa vpečatuje do organizmu a determinuje jeho správanie. Leontiev práve týmto etologickým výskumom pripisuje veľký význam, pretože umožňujú vysvetliť skryté mechanizmy, ktoré sa nedajú dedukovať z konkrétneho pozorovateľného správania, pretože napokon o potrebe sa dozvedáme až post festum, t.j. keď potreba dosahuje už svoj predmet, objekt. Toto je všeobecný mechanizmus potrieb, ktorý podľa Leontieva má "vážny význam pri pochopení ľudských potrieb". Z uvedeného vidíme, že Leontiev používa pojem potreba ako synonymum pudu.

Na úrovni človeka dochádza v organizme k prestavbe psychiky a správania - vzniká nová forma psychického odrazu - vzniká vedomie človeka. V dôsledku toho vzniká poľudštený svet a v ňom aj "svet sociálnych vzťahov, svet materiálnej a duchovnej kultúry". V súvislosti s tým dochádza aj k prestavbe potrieb.

Človek je však tvor z "mäsa a krvi", má všetky orgány slúžiace na zachovanie existencie, dýchanie, zažívací systém, podobne ako aj iné druhy. Z tohto hľadiska charakteristika biologických potrieb bude mať všeobecný ráz. U človeka sa však utvorili aj nové "funkcionálne autonómne potreby". Všeobecne by sa mohlo povedať, že u človeka sa rozlišujú potreby biologické a sociálne.

Ako vieme, potreby nemožno vyčleniť a chápať izolovane od správania a činnosti. Správanie zvierat spočíva v prispôbovaní sa, preto aj objekty potrieb sú objekty prírody. Činnosť človeka prebieha v spoločenských podmienkach, jej objekty sú výsledkom procesov spoločenskej výroby, preto aj potreby majú spoločenský ráz, t.j. aj biologické potreby sa poľudšťujú. Rozvoj potrieb vo všeobecnosti závisí od rozvoja predmetov ich uspokojovania. Preto aj hlad, ktorý človek uspokojuje inými objektami /varené mäso, stolovanie a podobne/, je - ako hovorí K.Marx - iný ako hlad zvierat.

Leontiev poľudštenie a utvorenie nových duchovných potrieb vysvetľuje na základe zmeny formy ich subjektívneho odrazu. "Vznik poznania znamená, že predmety potrieb a nástroje ich uspokojovania môžu sa subjektívne prezentovať človeku, môže ich poznávať. Vo svojom základe interoceptívne komponenty signalizácie, charakteristické pre elementárne potreby, sa čiastočne stávajú zložitejšími a čiastočne sa menia v prežívaní a snažení atď..., to znamená, že potreby majú ideačný charakter, t.j., že ich predmety vystupujú pre človeka vo význame uspokojovania potreby a vďaka tomu stávajú sa psychologickými

invariantami /c.d. str.10/. Čiže, potrava pre hladného alebo nasýteného človeka je potravou a on sám vynakladá množstvo aktivít, aby potravu vypestoval, chránil a pripravil bez ohľadu na súčasný stav organizmu. Leontiev tento stav charakterizuje ďalej tak, že ľudské potreby sú akoby "odviazané" - od objektívnych stavov potrieb organizmu. Ilustruje to istou komickou príhodou. Malé dievčatko, ktoré ľúbilo cukríky, na narodeniny dostalo množstvo sladkostí a mohlo ich jesť neobmedzené množstvo. Po čase začalo plakať. Matka sa jej pýtala prečo plače. "Ja ešte chcem cukríky" - hovorí dievča. Matka jej povedala, aby si vzala. Dievča však plačúc odvetilo: "Ja viac nevládzem."

Potreby u človeka tvoria hierarchický systém, ale nie v tom zmysle, že na elementárne biologické sa len navrstvujú potreby vyššie, ale tak, že človek, keď uspokojí svoje vitálne potreby, môže dosahovať aj ciele jeho vyšších potrieb.

Leontievovu koncepciu potrieb sme uviedli širšie, pretože predstavuje najnovšie rozpracovanie problematiky potrieb a zodpovedá súčasnému stavu bádania, humánnej psychológii, prekonáva redukcionizmus, ktorý často simplifikoval problémy veci a nevedol k riešeniu /S-R teória - redukcia pudu, psychoanalytická koncepcia a podobne/.

Leontiev zhrnuje svoju charakteristiku potrieb nasledovne:

(a) "každá potreba má svoj predmet, vždy je potrebou niečoho, potrebou určitej hmotnej veci, hmotného výsledku;

(b) potreba nadobúda konkrétny obsah podľa toho, za akých podmienok a akým spôsobom sa uspokojuje. Pretože sa potreby určujú predmetným obsahom, ktorý je daný vonkajšími životnými podmienkami, je každá potreba osobitnou formou odrazu skutočnosti;

(c) jedny a tie isté potreby môžu vznikať znovu, môžu sa obnovovať... sú cyklické...;

(d) vývoj potrieb závisí od zmeny toho okruhu potrieb, ktoré túto potrebu uspokojujú a na zmenách a spôsobe jej uspokojenia. Spočiatku sa rozširuje okruh predmetov, ktoré prispievajú k udržaniu a vývoju života individua /alebo druhu/ a na tom základe sa obohacujú, rozvíjajú príslušné potreby. Taký je najvšeobecnejší zákon vývoja potrieb" /A.N.Leontiev, 1959, str. 303-305/.

Na porovnanie uvádzame staršiu Rubinštejnovu charakteristiku potreby a pudu. S.L.Rubinštejn o potrebách hovorí: "Ľudská osobnosť je predovšetkým živý človek z mäsa a krvi. Má svoje potreby, v ktorých sa prejavuje jeho praktické spojenie so svetom a jeho závislosť od neho. Existencia potrieb u človeka svedčí o tom, že pociťuje nedostatok toho, čo je mimo neho - buď má nedostatok vonkajších predmetov, alebo mu chýba druhý človek; to znamená, že je bytosťou trpiacou, závislou a teda v tomto zmysle aj pasívnou. Potreby človeka sú súčasne východiskovými pohnútkami jeho činnosti, vďaka im a v nich človek vystupuje ako aktívna konajúca bytosť. V potrebách je teda zahrnutý celý človek, a to ako bytosť, ktorej niečo chýba a zároveň bytosť činná,

trpiaca a zároveň aktívna - ako bytosť vášnivá". Rubinštejn pokladá pud za "organickú potrebu", ktorá "vzniká podráždením, ktoré vychádza zvnútra organizmu", ďalej pokladá pud za formu prejavu potreby, za počiatočnú etapu, za formu prejavu aktivity, za počiatočnú etapu v uvedomovaní potreby. Túto koncepciu stavia proti freudovskému chápaniu pudu. /S.L.Rubinštejn 1964, str. 663-666./

Najvšeobecnejšie by sme mohli povedať, že potreba je podmienkou akejkoľvek existencie organizmu či osobnosti človeka, jej objektívnym prejavom, stavom organizmu. Jej podkladom sú procesy, ktoré na základe toho vznikajú /humorálne, nervové a iné/.

U človeka sa potreby podmieňujú spoločensky, čím sa biologické potreby poľudšťujú práve tak, ako aj ich objekty a prostriedky ich uspokojovania.

Potreby sú vždy potrebou niečoho, čo je mimo organizmu. Tým je daný ich obsah /o čo ide/, predmet /ktorým sa majú uspokojiť/ a príslušné správanie /približovanie alebo vyhýbanie/. Človek môže interoceptívnu signalizáciu subjektívne prežívať a uvedomovať si ju. Na tom základe je dané subjektívne prežívanie a spôsoby uspokojovania alebo neuspokojovania potrieb. Potreby človeka utvárajú hierarchický systém, ktorý je súvzťažný jednak k iným článkom štruktúry motivácie a jednak ku kognitívnym a osobnostným faktorom.

Vzhľadom na to, že potreby majú vzťah k biologickým podmienkam organizmu /vyjadrenými pojmom pud/, u človeka sa poľudšťujú smerom k spoločenským hodnotám a odrážajú sa v snahách k niečomu sa priblížiť či vyhnúť, tvoria v našom modeli "uzlový bod" základnej úrovne motivácie.

K l a s i f i k á c i a p o t r i e b

Potreby sa všeobecne rozdeľujú na primárne a sekundárne. Kritériom tohto rozlíšenia je fyziologický aspekt a aspekt porovnávacej psychológie. Za primárne potreby pokladáme tie, ktoré majú vzťah k podmienkam existencie organizmu, a preto sa niekedy nazývajú organické. Z hľadiska porovnávacej psychológie - sem patria tie potreby, ktoré máme spoločné so zvieratami - potreby potravy, spánku, aktivity, vzduchu, ochrany pred poškodením organizmu, materskej starostlivosti, nežnosti, slobody a podobne. Aj tieto potreby sú modifikovateľné prostredím.

Sekundárne potreby vznikajú na základe primárnych v interakcii s prostredím, u človeka v procese socializácie počas jeho individuálneho vývoja. Preto sa nazývajú aj sociálne, kultúrne resp. duchovné: potreba knihy, spoločenského styku a podobne. Zoznamy alebo listiny potrieb zostavili viacerí bádatelia. Podávať ich prehľad tu nemôžeme. Spomenieme aspoň tých najúspešnejších západných autorov. V zahraničnej literatúre sa najčastejšie uvádzajú delenia podľa Murraya a Madsena.

H.A.Murray vychádza z klinickej praxe a jeho systém potrieb sa považuje za najrozsiahlejší. Zostavil tzv. tematicko-apercepčný test /TAT/ na zisťo-

vanie motívov. Na základe TAT testu identifikoval jednotlivé potreby, ktoré chápe ako organické sily, entity, ktoré majú dynamický charakter a určitým smerom alebo spôsobom determinujú správanie.

K teórii motivácie a potrieb prispel ďalej Cattell, ktorý rozlíšil ergy, vrodené dynamické zdroje, označované ako pud a podobne /sexus, združovanie, ochrana, prieskum, bezpečie, narcizmus/ a sentimenty, prejavujúce sa istými postojmi /k pomáhaniu, k hrám, k materiálu a k sebe/.

Z uvedeného vidieť, že v západnej najmä anglosaskej literatúre jestvuje mnoho pokusov utvoriť klasifikáciu potrieb, pričom ani jeden systém nie je uspokojivý. Na základe všetkých týchto pokusov, ich porovnávaní a analýzy pokúsil sa K.B.Madsen o akúsi syntézu potrieb alebo motívov. Rozlišuje primárny motív, ktorý je vrodený a sekundárny, ktorý vzniká na základe učenia v priebehu ontogenézy. Medzi primárne motívy zaraďuje hlad, smäd, sexus, teploty, vyhnutie sa bolesti, exkrécia kyselika, odpočinku a spánku, aktivity; medzi emocionálne motívy strach a hnev /sú primárne, ale naučené/; medzi sekundárne: sociálneho kontaktu, výkonu, prestíže, vlastníctva.

Ku všetkým klasifikáciám potrieb treba uviesť tieto pripomienky: a/ sú pochybnosti o tom, či sú tieto zoznamy úplné, pretože otázka primárnych a sekundárnych motívov je problematická; b/ ďalej treba dôslednejšie rozpracovať otázky potrieb osobnosti, ktoré určujú sociokultúrne faktory, t.j. nie sú nezávislé od spoločensko-ekonomických podmienok.

Š t r u k t ú r a p o t r i e b o s o b n o s t i

Na základe ďalšieho rozboru materiálu a výskumov, ktoré sa konali u nás, sme dospeli k názoru, že potreby človeka utvárajú štruktúru, ktorej základom je podmienka existencie organizmu vôbec. Na tieto potreby sa potom v ontogenéze navrstvujú, alebo vznikajú ďalšie, ktoré sú podmienkou jeho existencie ako osobnosti.

I. Existenčné potreby

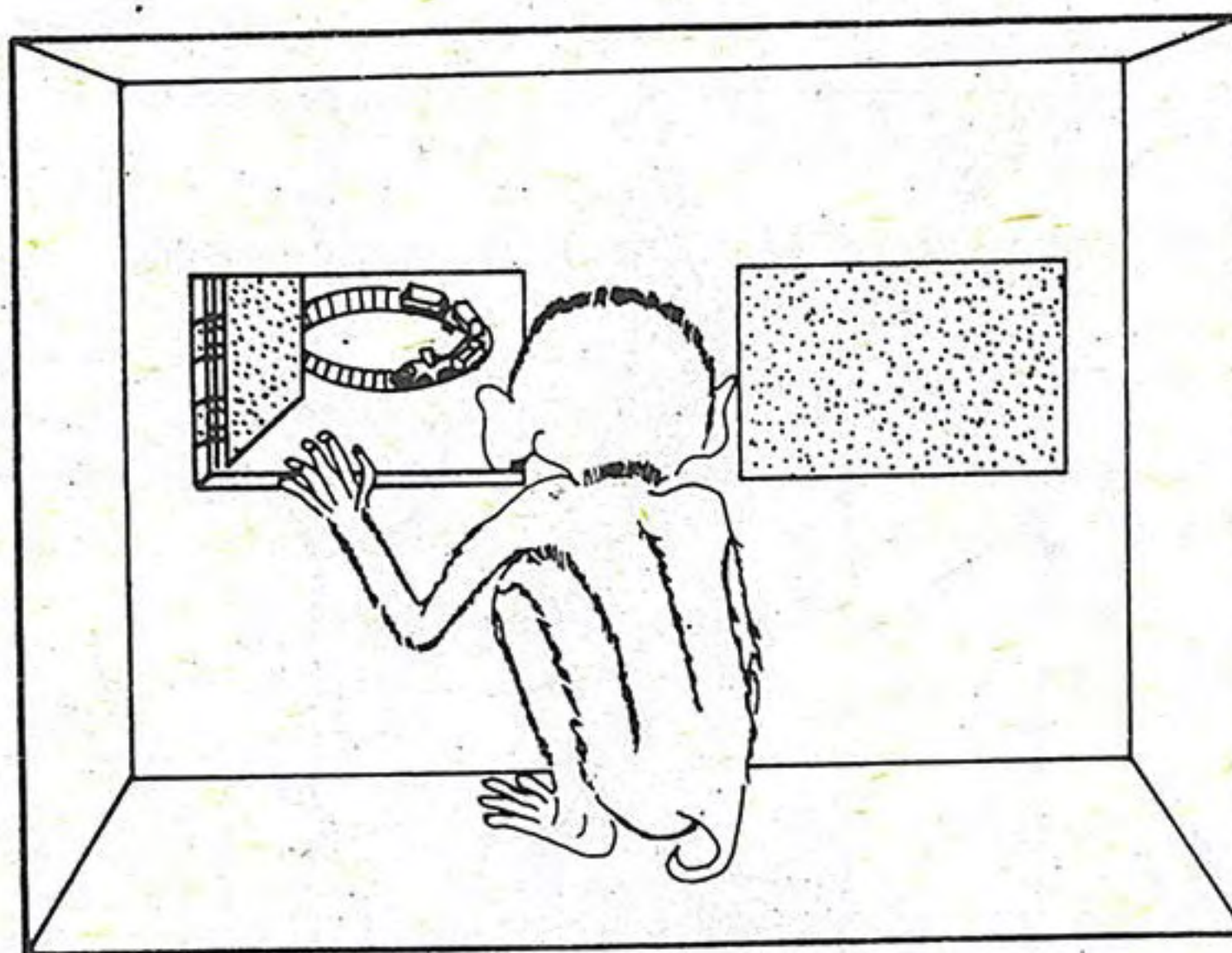
Sem zahrnujeme všetky primárne potreby, ako sa prejavujú u novorodeniatka, hlad, smäd a podobne, ako aj ich deferenciáciu v ontogenéze a sociálne správanie vzťahujúce sa na tieto potreby. Sem patria potreby /zväčša sa dajú identifikovať slovom "byť"/:

1. Primárne organické potreby - hlad, smäd, pohyb, oddych, spánok, činnosť organizmu /a práce osobnosti/ atď.
2. Orientácie /Pavlovov orientačný nepodmiernený reflex/, prieskum činnosti.
3. Bezpečnosti a istoty /obrana, útok/.
4. Sexuálne potreby /zachovanie rodu/.
5. Potreba náklonnosti, tepla alebo "krbu" /Harlow/.
6. Senzorické potreby /Hebb/.

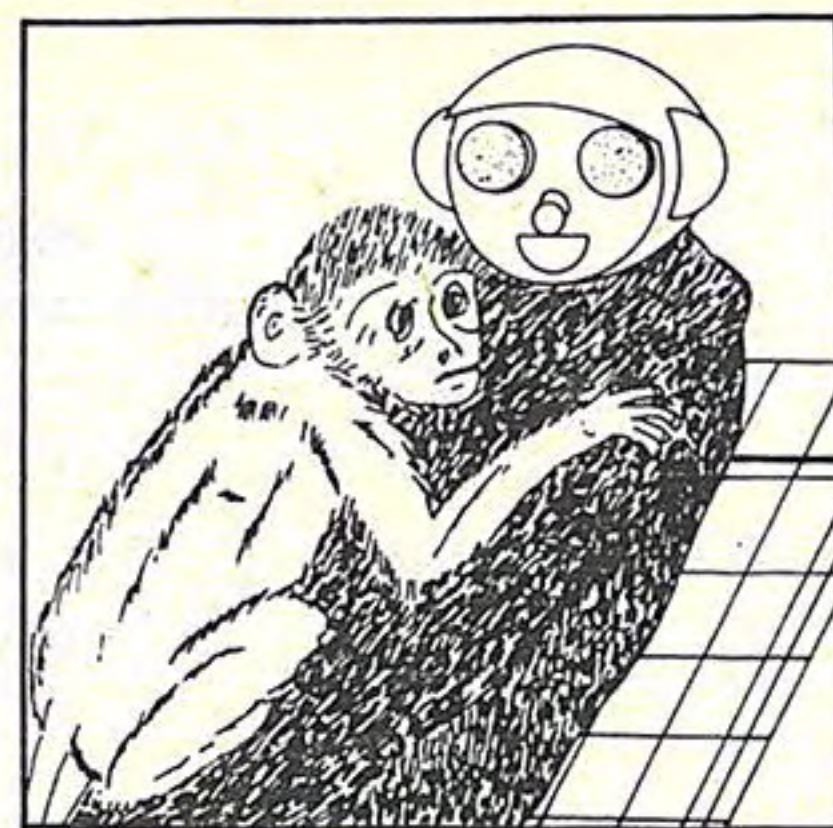
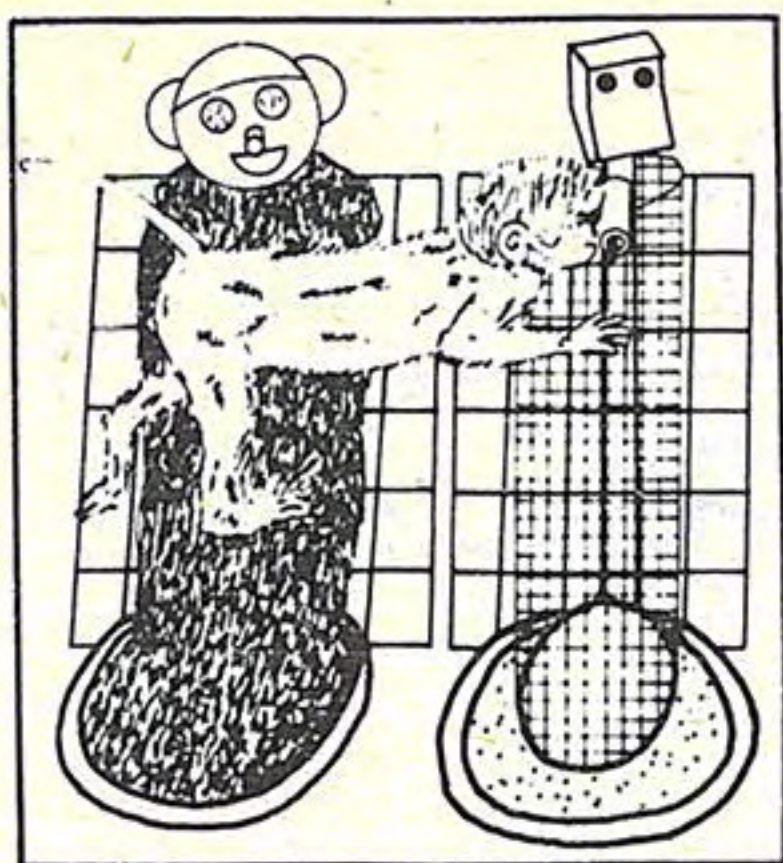
Obr.č.6

Potreba hladu. Fyziologické mechanizmy hladu. Prerušovaná čiara - biochemické alebo hormonálne účinky; plná čiara - nervová stimulácia; trávenie potravy, z ktorej sa získava glukóza. /Podľa J.P.Scott, Animal Behavior, Chicago, 1958./

Obr.č.7

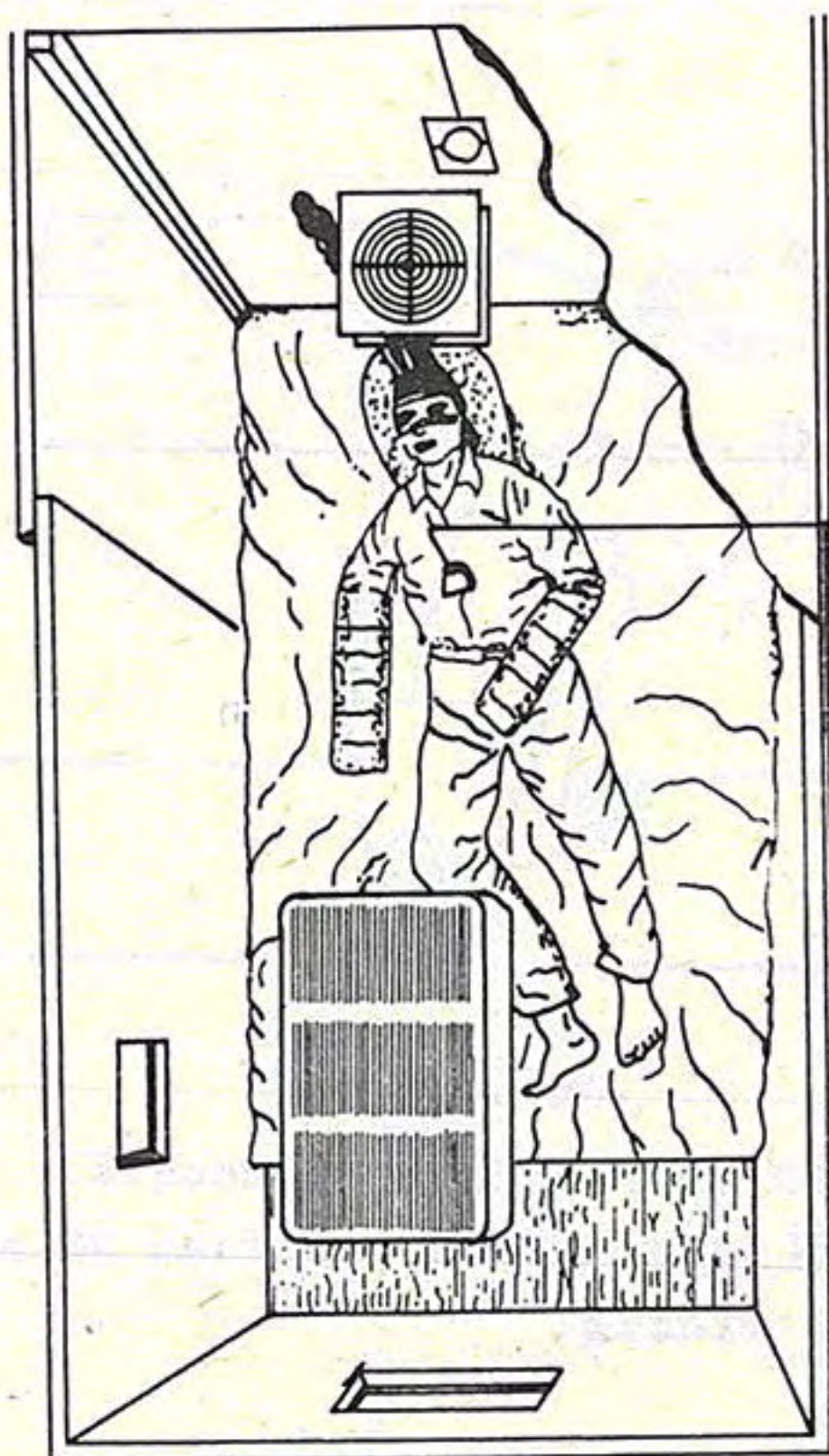
Potreba prieskumu činnosti.
Opica, ktorá sa naučí otvoriť okno na dobu 30 sekúnd, len aby sa mohla pozerať /odmena/ na vláčik.

Obr.č.8

Potreba náklonnosti, tepla

Opičie mláďa v klietke s dvoma matkami - jedna je oblečená a druhá drôtená, ale dobre zásobená mliekom. Mláďa dáva prednosť oblečenej matke. /Podľa H.F.Harlow, Primate Laboratory, University of Wisconsin./

Obr.č.9

Senzorické potreby

Experimenty so senzoricou depriváciou u ľudí. Pohľad zhora na experimentálnu miestnosť. Pod nohami pokusnej osoby sa nachádza klimatizačné zariadenie, nad hlavou je ventilátor. Tiež možno vidieť mikrofón a reproduktor. /N.L.Munn, New York, 1950./

II. Potreba prostredia - okolia

Človek potrebuje nielen isté látky nevyhnutné na jeho existenciu, ale aj veci a predmety, ktoré napomáhajú uchovať si existenciu a dávajú možnosť, aby ich utváral podľa seba. Tieto potreby a ich kategóriu vyjadruje slovo "mať".

1. Mať svoju posteľ, svoj oblek, svoj pracovný kút a podobne. Nepochybne ich majú aj zvieratá: napríklad vták potrebuje hniezdo na hniezdenie. /Sú modifikovateľné osobnosťou a spoločensko-ekonomicky./

2. Mať prostredie, ktoré by umožňovalo uplatniť schopnosti /pracovné nástroje, pracovné miesto./

3. Mať prostredie podľa svojho vkusu - uplatnenie estetických, resp. iných hodnotových postojov.

III. Potreba sociálneho prostredia, sociálnej odozvy

Tieto potreby vyplývajú zo spoločenskej determinácie človeka. Obsahujú ich všetky doterajšie zoznamy potrieb. Túto kategóriu možno vyjadriť slovom "patriť" a "mať".

1. Patriť k určitej skupine /konformita, identifikácia, zakorenenie/.

2. Mať istú sociálnu "rolu".

3. Mať v skupine postavenie, povest', prestíž, uznanie.

IV. Potreby sebautvárania

Táto kategória potrieb je najzložitejšia. Vyplýva z toho, že osobnosť človeka nie je mechanickým výsledkom prírody a spoločnosti, ale integruje všetky vplyvy v obraze seba. Aktivita príznačná pre obraz seba sa prejavuje v časovej dimenzii v potrebe utvárať seba, realizovať sa v procese ontogenézy. Túto kategóriu potrieb možno vyjadriť slovami "byť", "byť čímśi", "vedieť", "dokázať". V "byť čímśi" je obsiahnutá cieľovosť správania v časovej dimenzii. Do tejto kategórie teda možno zahrnúť potreby:

1. Dominancia, rovnocennosť, superiorita, submisivita, "byť niekomu užitočný".

2. Sebazdokonaľovanie, potreby kognitívne, emocionálne, estetické, hodnoty a ideály /byť sebou samým, byť dobrý, byť vzdelaný atď./.

3. Potreba manipulácie hry a experimentovania. Uvedené činnosti zvyrazňujú špecifické aktivity osobnosti a môžu byť súčasťou rozličných činností. Možno ich identifikovať pomocou slova "riskovať", "dokázať" a podobne.

4. Potreba sebautvárania je prejavom aktivity psychického obrazu a prejavuje sa v utváraní osobnosti človeka podľa prijatých hodnôt, presvedčení a svetonázoru. Je to špecificky ľudská potreba a je základom výchovy a sebavýchovy.

P o t r e b y a e k o n o m i k a

Mnoho motivačných pojmov má interdisciplinárny ráz. Takisto je to s pojmom potreba, ktorý sa používa v mnohých vedách: lekárskych, právnych, ekonomických. U nás sa Dohnalová a Rejmánek /1971, str. 184-208/ zaoberajú osobitne ekonomickým a psychologickým chápaním potrieb. Poukážeme v stručnosti na ich rozbor ekonomickej koncepcie potrieb preto, že ukazujú vzťahy človeka, jeho závislosť od prírody, tak, ako to sformulovali Marx a Engels. Keďže potreba obsahuje v sebe aj predmet, ktorý ju môže uspokojiť, ľudia musia väčšinu svojich potrieb získavať v procese práce, alebo jednoducho povedané, vyrábať. V procese výroby vznikajú ekonomické vzťahy, pre ktoré je príznačné to, že sú to vzťahy, ako to určili Marx a Engels, "späté s vecami", t.j. veci sú tu sprostredkovateľmi spoločenského vzťahu medzi ľuďmi a pokiaľ tvoria "spojovací článok vzťahov medzi ľuďmi, spadajú vzťahy človeka k veciam do oblasti politickej ekonómie". Podľa toho politická ekonómia chápe síce potreby ako motívy činnosti, ale je to vždy vo vzťahu k výrobe, t.j., že ľudia vyrábajú pre spotrebu. Autori ďalej poukazujú na to, že pôvodne človek vlastnou prácou vyrábal všetko, čo potreboval na spotrebu. S deľbou práce sa pomery zmenili, pretože sa stratil vzťah medzi konkrétnou potrebou ako motívom práce /časť potrieb môže uspokojiť/ a konkrétnou podobou práce /pretože výrobky nie sú určené len na uspokojovanie potrieb, ale aj pre potreby iného výrobcu/. To znamená, že predmety jeho potrieb zase vyrábajú iní.

Stráca sa konkrétna podoba práce, ostáva abstraktná práca /kvantum práce/, ktorou sa určuje podiel človeka na spotrebe, ktorá opäť závisí od produktivity ostatných výrobcov. Čiže deľba práce viedla k modifikácii pôvodného zmyslu práce /uspokojovať potreby/, k vyrábaniu výmennej hodnoty, ktorá sa vyjadruje v peniazoch. "Potreba peňazí je teda pravá, ekonómiou utvorená potreba a je to jediná potreba, ktorú ekonómia utvára" /K.Marx c.d., str. 185/. V ďalšom sa autori zaoberajú rozborom situácie v kapitalistickej a socialistickej ekonomike a prichádzajú k týmto záverom:

V socializme plánované hospodárstvo umožňuje riešiť a/ ciele vychádzajúce z potrieb rozvoja človeka a spoločnosti, t.j. uplatnenia socialistického humanizmu, b/ ciele vychádzajúce z racionálneho fungovania ekonomiky, t.j. aby ekonomická racionalita nepôsobila nehumánne /v protiklade ku kapitalistickému súkromnému podnikaniu/.

Aby sa dosiahlo riešenie tak zložitých otázok na teoretickej úrovni, podľa autorov je treba prekonať priemyselnú civilizáciu prechodom k vedecko-technickému rozvoju /"mostu medzi ekonómiou a humanizmom"/, kde by ekonomická racionalita mala splynúť s racionalitou rozvoja spoločenského človeka.

To je možné len a/ pri účinných formách riadenia, plánovania a tvorby perspektív, b/ len na úrovni ekonomických analýz a obsiahnuť aj neekonomické okrem iného aj psychologické vedné disciplíny, akceptujúce rozvoj psychologických potrieb. Tu sa, prirodzene, ako upozorňujú autori, dostávame k vytyčovaniu celospoločenských cieľov, ktoré sú politickou úlohou. Hlavnú otázku

vidia v. "prevediteľnosti týchto mimoekonomických cieľov na ciele ekonomické, teda zabezpečenie väzby medzi celospoločenskými cieľmi a ekonomickým rozvojom" /c.d. str. 192/.

Uvedenú problematiku je potrebné rozpracovať z hľadiska sociálnej psychológie a takisto ju študovať v rámci sociálneho plánovania. Súčasne vidieť nadväznosť psychológie na politickú ekonomiu a nutnosť vo väčšej miere tieto nadväznosti študovať.

S m e r o v o s ť a z a m e r a n o s ť l u d s k e j č i n n o s t i a s p r á v a n i a

Predchádzajúci rozbor ukázal, že organizmus, resp. osobnosť človeka je aktívna. Aktivita sa prejavuje jednak vo forme všeobecného stupňa vzrušivosti, vigilancie a jednak v smerových a cieľových komponentoch daných učením, aspiráciami, anticipáciami a pod., ktoré sme označili pojmami snaha, hodnota, potreba. Táto úroveň motivácie umožňuje študovať človeka vo vzťahu k prírodnej či biologickej determinácii motivácie. Pritom sme videli, že pojmy používané na úrovni aktivácie sa používajú aj na subhumánnych stupňoch. V humánnej psychológii tie isté pojmy - hlad a podobne - už treba chápať v súvislosti s antropogenezou, t.j. poľudštené.

Druhú dimenziu štruktúry motivácie sme nazvali smerovosťou, resp. možno použiť aj psychologický pojem zameranosť, pravda, ten má už aj iné väzby. Dimenzia smerovosti je príznačná a špecifická pre humánnu psychológiu: utvára sa historicky, v ontogenéze a podmieňuje učením a všetky zložky motivácie /zložky s / zahŕňujú smerovosť. Smerovosť je aj špecifická dimenzia a obsahuje pojmy: záujem, postoj, životná cesta - na druhej úrovni abstrakcie /horizontálny rez/. Tieto pojmy sú interdisciplinárne, t.j. také s ktorými sa stretávame aj v iných disciplínach, najmä vo filozofii, sociológii, pedagogike, ekonomike a podobne, s čím sme sa napokon stretli už pri potrebách, ďalej sú komplexné, t.j. nimi označené javy majú zväčša svoju štruktúru. Z hľadiska metodológie obsahuje odlišné spôsoby výskumu. Jednotiacim hľadiskom je práve smerovosť ako výraz učenia a selektivity.

Smerovosť /zameranosť/ v psychológii motivácie vystupuje v rozličných významoch a použití: a/ smerovosť ako základný znak motivácie správania; b/ smerovosť ako "vnútorná organizácia" správania /ustanovka/; c/ smerovosť ako vlastnosť osobnosti /zameranosť/.

Teraz pristúpime k opisu pojmov, charakterizujúcich túto úroveň.

S m e r o v o s ť a k o z n a k m o t i v á c i e

A.N.Leontiev hovorí, že o dynamike /stupni zameranosti, miere nasýtenia, uhasenia/ možno usudzovať podľa síl /"vektorov" alebo "valencií"/ motívov. Ďalej hovorí, že Kurt Lewin bol prvý, kto pri psychologickom výskume potrieb človeka objavil stimulačnú /pobuditeľnú/ silu objektov. Leontiev vyslovuje presvedčenie, že tým faktom štúdium potrieb prechádza do štúdia motívov

/1971, c.d., str. 14/. Bol to K.Lewin, ktorý upozornil, že počnúc od Aristotela nebolo psychológia, ktorá by nepoužila termín smeru, zameranosti. Treba však poznamenať, že pojem smeru sa vždy chápe na základe tej-ktorej teoretickej platformy. Lewin napríklad chápe "smer z hľadiska svojej topologickej psychológie ako binárny priestorový vzťah, určený dvoma bodmi A, B v poli a stanovením ich následnosti. Smer A-B určuje začiatočný krok smeru na ceste od A po B, z čoho vyplýva, že smer je kvalitou poľa a v poli platných síl či vektorov. Smer je vlastnosť poľa a síl pôsobiacich v poli" /H.Thomae c.d., 1965, str. 58/. V súvislosti s tým Thomae poukazuje, že Lewin chcel zbaviť pojem zameranosti subjektivismu, ktorý vyplynul z jeho filozofických tradícií.

Podobne aj Tolman v svojom "purposive behavior" /"cieľovom správaní"/ pokúša sa pojem smeru zbaviť subjektívnej charakteristiky. Tolman, ako je známe, nechápe správanie molekulárne /vo Watsonovom klasickom chápaní/, ale v istých zmysluplných celkoch, t.j. molárne. Potom každé pozorovateľné celky správania vykazujú smer, zameranie, cieľovosť, "purposive", pretože zvierá sa buď približuje k pokrmovému priečinku, alebo sa vyhýba mriežke, kde dostalo predtým elektrický šok. Z uvedeného príkladu vidieť, že smerovanie, čiže približovanie alebo vyhýbanie sa, je kvalitou správania, ktorú možno vyanalyzovať z pozorovateľného správania, preto tento pojem nemá subjektívny ráz.

H.Thomae /c.d., 1965, str. 58-67/ pri analýze smeru používa pojem zameranosť, prihliadajúc na tradície európskej psychológie. Poukazuje, že pojem zameranosť obsahuje anticipáciu cieľa alebo cieľového stavu. Pri analýze pudu a potrieb sa zistilo, že zvieratá nebežia za pokrmom, k mláďatám atď. - ale ich cieľom je konzumovať, opatrovateľské správanie a podobne, resp. cieľový stav uvoľnenia napätia, "redukcia pudu".

Thomae pri pojme zameranosť nevychádza z introspektívnej psychológie, ale opiera sa o pozorovanie správania ľudí v čakárni. Viacero nezávislých pozorovateľov osôb v čakárni sa vo svojich opisoch zhodlo, že u pozorovaných osôb sa v správaní vyskytuje istá citlivosť, ktorá sa upiera na niečo v časovom slede - akoby časove dopredu. Ten spôsob správania, ktorý presahuje prítomnosť a siaha do budúcnosti, nazval Thomae anticipáciou, ktorej patrí zážitková kvalita "predbiehania do budúcnosti". V iných teóriách, najmä v teóriách učenia hovorí sa o očakávaní, resp. tzv. "cieľových stavoch", ktoré sú späté s učením ako sled zažitých, skúseností už daných udalostí v časovom slede. Uvedené skutočnosti pozná každý z vlastnej skúsenosti. Pes, ktorého bili palicou, pri pohľade na palicu uteká, t.j. "bojí sa" cieľového stavu. Žiak, ktorý v škole nezažil nič dobré, ide poza školu, "vyhýba" sa určitým cieľovým stavom atď.

Na záver možno povedať, že pojem zameranosti sa používa v psychológii na vyjadrenie síl poľa, t.j. sily stimulačnej situácie, kvalít "vyhnúť sa alebo priblížiť", objektívne pozorovateľných v správaní a napokon ako zážitková kvalita "očakávania". Anticipácia budúceho vyvoláva určitú pripravenosť alebo naladenie organizmu, osobnosti v určitom smere konať.

S m e r - z a m e r a n o s ť a k o "v n ú t o r n á o r g a n i -
z á c i a" s p r á v a n i a - u s t a n o v k a

V tejto časti stručne opíšeme významný príspevok k analýze motivácie činnosti a správania, ku ktorému sa došlo v laboratórnych podmienkach pri výskume konštantnosti vnímania, vnímaní ilúzií a pri experimentoch s reakčným časom. Zameranosť sa tu chápe ako istý dynamický stav psychiky, ako pripravenosť organizmu, osobnosti konať podľa určitého modelu či obrazu, ktorý vznikol v psychike v interakcii s prostredím. Zameranosť ako stav "vnútornej organizácie" činnosti či správania vniesli do psychológie gruzínski bádatelia Usnadze, Natadze a iní a opísali pod pojmom ustanovka /t.j. zameranosť, postoj/. Vzhľadom na špecifickosť ich príspevku ponechávame pre tento smer výskumu a myslenia termín ustanovka, pod ktorým je rozšírený v ruštine.

Problémy so zameranosťou vznikli - ako je známe - už vo Wundtovom laboratóriu, kde ešte r. 1888 Lang zistil pri pokusoch s reakčným časom /RČ/, že RČ je kratší, ak pokusná osoba obráti pozornosť na motorickú reakciu /"motorische Einstellung"/ alebo, ak sa pripraví reagovať na signál, podnet. Teda výsledok v pokusoch bude záležať od prípravy či pozornosti pozorovateľa v čase prípravy reakcie. Podobný fakt zistili aj experimentátori, ktorí sa zaoberali výskumom myslenia vo Würzburgu. Pre tento stav naladenosti konať alebo myslieť určitým smerom použili nové pojmy: Bewusteinlage, resp. Einstellung, t.j. stav vedomia, postoj. Všeobecne sa ujal termín postoj /nem. Einstellung/ a gruzínski psychológovia použili termín ustanovka. Pre tento experimentálne získaný fakt /pri kognitívnych procesoch, ako aj pri motivácii/ používame termín zameranosť, ustanovka, kým termín postoj rezervujeme skôr pre sociálno-psychologické vzťahy.

Vychádzajúc z týchto skutočností, ako aj z analýzy ilúzií váhy /Fechner/ Usnadze ukázal, že vnímanie a reakcie pokusných osôb nie sú náhodné, ale v súvislosti s pôsobiacim podnetom utvára sa vnútorná organizácia individua, ktorá vystupuje ako všeobecný faktor, ako "vmedzerená premenná", ako dispozícia vnímať a reagovať určitým spôsobom. Tento fakt skúmal Usnadze metódou "fixovanej ustanovky".

Jeho žiak Natadze /1971, str. 83/ poukázal v súvislosti s ustanovkou na možnosť jej využitia pri vysvetľovaní problému konštantnosti vnímania veľkosti a farby. Tieto javy, hovorí, nevysvetľujú intelektualistické teórie, ktoré konštantnosť vnímania chápali ako sekundárny jav /napríklad Helmholtzova teória "nevedomých úsudkov" situácie, resp. súčasná Brunswikova teória "objektívnej intencionality"/. Tieto teórie v podstate chceli experimentálne nálezy vysvetliť intelektovými procesmi, hoci tieto javy jestvujú aj na nižších fylo- a ontogenetických stupňoch, kde o vplyve intelektu na percepciu nemôže byť reči /pokusy s 6-11 mesačnými deťmi - Piaget, Frank, so šimpanzami Köhler atď./ . Takisto ani gestaltpsychologické prístupy nepriniesli /D.Katz, D.Katona a i./ okrem opisov žiadne vysvetlenie. Novšie prístupy Rubinštejna, Piageta a iných síce správne poukazujú, že konštantnosť je intermodálnou jedno-

tou vnímania /u Piageta "intermodálnou jednotou činnosti zameranej na objekt"/, avšak tieto konštatovania sú všeobecné a hovoria iba o schéme vnímania, jeho "totalite", "integrite", ale nie o mechanizme vzniku javu.

D.Usnadze vysvetľuje konštantnosť na základe experimentov /1925/ ako všeobecný vplyv "objektu vnímania" na ich "senzorický obsah". Na základe domnienky, že konštantnosť vnímania závisí od objektu, pokračoval v klasických Katzových /1911/ experimentoch. Teória ustanovky vznikla na základe týchto pokusov a mala byť odpoveďou na otázku: ako je možná konštantnosť vnímania objektu, keď sa jeho vlastnosti stále menia?

Natadze pripúšťa, že konštantnosť farby, veľkosti, formy môže byť výsledkom poznania a vedomia o týchto faktoch, ale sa domnieva, že od poznania znakov je ešte dlhá cesta k vysvetleniu konštantnosti. Toto poznanie nijako nemení naše vnímanie. Hovorí, že vnímanie konštantnosti len málokedy závisí od poznania vlastnosti podnetu. Napriek znalosti o tom, že zem sa otáča, každý pokladá západ slnka za hory alebo more za pravdivý vnem, čiže teória ustanovky má všeobecnejší ráz a má dať odpoveď na otázku o "mechanizme" psychologickéj charakteristiky "závislosti od objektu".

Hlavný problém, ktorý sa pri týchto výskumoch nedoriešil, Natadze komentuje takto: "Všetky moderné teórie zdôrazňujú, že najpodstatnejším je tu "zohľadnenie danej situácie", pričom dôkaz jestvovania konštantnosti vnímania na nižších stupňoch fylogenézy a ontogenézy vylučuje vysvetlenie na základe vedomého intelektového zohľadnenia situácie. Všetky teórie teda obsahujú protiklad: na jednej strane hovoria o "zohľadnení danej situácie" a na strane druhej zas o neintelektovom "zohľadnení". "Ako sa uskutočňuje zohľadnenie situácie založené na skúsenosti, bez účasti vedomých intelektových procesov?" Túto základnú otázku rieši teória ustanovky: "Tento protiklad sa dá prekonať na základe predpokladu, že zohľadnenie objektívnej situácie je spôsobené takou organizáciou vnímania, ktorá súhlasí s objektívnou situáciou". To znamená, že nastane situácii zodpovedajúce konštantné vnímanie, a to bez účasti vedomých intelektových procesov. Tento predpoklad sa zakladá po prvé na experimentálne dokázanej skutočnosti, že senzorický obsah vnímania /osobitne veľkosti, farby a formy objektov/ sa mení vplyvom zameranej ustanovky /zvlášť fixovanej ustanovky/. To však nevyžaduje účasť vedomých intelektových procesov, čo sa dá osobitne pozorovať na nižších fylogenetických stupňoch /u opíc, psov, potkanov a sliepok/ a na nižších ontogenetických stupňoch u detí. Tento predpoklad spočíva v tom, že zameraná pripravenosť pokusných osôb sa určuje objektami danej situácie. /Usnadze 1961/.

"Ustanovka zohľadňuje objektívnu situáciu bez zúčastnenia intelektových procesov." /Natadze c.d., str. 90 uvádza sa voľne, podčiarkol Natadze/ O "ustanovke" v zmysle "zameranosti vnímania" hovoril už D.Katz, Brunswik /"intencionálna zameranosť"/ a iní. Autori však v "zameranosti" videli len výraz označenia cieľom podmienenej zameranosti vnímania, nie však vysvetlenie "mechanizmu" konštantnosti vnímania. Usnadze je proti názoru, že ustanovka

samotná je týmto "mechanizmom", ktorý určuje získanie skúsenosti práve tak ako "formy a obsahu". To sú základné východiská nutné na pochopenie ustanovky.

Metóda fixovanej ustanovky spočíva vo viacerých krokoch v predpokusoch a viacerých krokoch v hlavnom pokuse. Má viacero variácií, avšak hlavný metodologický princíp spočíva v tomto: Pokusnej osobe sa dá riešiť určitá experimentálne sledovaná úloha, napríklad porovnať podľa veľkosti dve gule; tým sa utvorí potreba porovnať objekty podľa veľkosti - po objektívnom zhodnotení väčší-menší utvára sa zameranosť vnímania, tzv. ustanovka. Ustanovka vzniká v priebehu prvých pokusov /pokusy sa sústavne opakujú 10-15 ráz/ vo vzájomnej súvislosti potreby - určiť veľkosť gule a objektívne vnímanej situácie. Účelom viacnásobnej expozície je, aby sa implicitná zameranosť hodnotenia väčší-menší zafixovala a ovplyvnila vnímanie, t.j. utvorí sa stav, ktorý je adekvátny vnímanej situácii, čiže už vo vnímaní je "zohľadnená objektívna situácia" - to jest vznikne ustanovka /zameranosť/ k predmetnej skutočnosti.

Pred pokusnú osobu sa predložia dve rovnako veľké gule /alebo kotúče/, ktoré v dôsledku fixovanej ustanovky pokusná osoba vníma iluzórne ako rozdielne /porov. Prangašvili A.S., 1967, str. 33/. Takýto spôsob experimentálneho skúmania zameranosti - ustanovky utvorila gruzínska psychologická škola.

Ustanovku možno najvšeobecnejšie charakterizovať ako "konštituovanú vnútornú organizáciu" pripravenosti k činnosti /vnímaniu a podobne/, ktorá zohľadňuje objektívnu situáciu. Môže vzniknúť na základe potreby /hodnotiť väčší-menší/ a situácie, jej výsledok sa nejaví závislý od intelektových procesov /tzv. prvá úroveň/ a prejavuje sa ako regulačný a selektívny systém v celom správaní.

Výskumy, ktoré sa uskutočnili s ustanovkou, ukazujú jej rozličné charakteristiky podľa trvania sily atď. a na ich základe možno rozlíšiť ustanovku difúznou alebo nediferencovanú; diferencovanú, t.j. špecifickú daným podmienkam a objektom, fixovanú - ktorú utvárajú špecifické metódy.

Gruzínski psychológovia na základe svojich pokusov uzatvárajú:

Ustanovka sa môže chápať ako

- vysoko zovšeobecnený stav pripravenosti na istú formu reagovania, ako faktor, ktorý konštituuje vnútornú organizáciu, vnútornú spätosť a postupnosť konania,
- teória ustanovky rieši vzťah situácie a potreby.

Situácia pôsobí na organizmus ako na celok, mení jeho celkovú štruktúru a modifikuje ju tak, že sa v nej anticipuje budúca situácia - uspokojujúca organizmus. V interakcii organizmu a prostredia /potreba a situácia/ vzniká špecifický stav: sklon, pripravenosť organizmu uspokojiť potrebu. Usnadze sa domnieva, že anticipáciu budúceho správania nie je možné pochopiť bez ustanovky, ktorá vyjadruje vzťahy psychologického obsahu potreby a štruktúry situácie a vzájomný vzťah, ktorý orientuje správanie tak, aby konkrétne potreby zodpovedali konkrétnej situácii, pretože v potrebe sa v určitej podobe

anticipuje budúca situácia, ktorá ju uspokojí. Preto prispôsobenie organizmu prostrediu nie je možné bez ustanovky, ktorá vyjadruje psychologický obsah konkrétnej podoby a uspokojujúcej situácie, a tým aj adekvátne orientuje správanie. Aj tzv. orientačnú činnosť treba chápať ako aktivitu, ktorá vzniká na základe ustanovky, preto sa aj pozornosť chápe ako stupeň sústredenia, ako stupeň jasnosti nášho zážitku.

Z hľadiska teórie ustanovky činnosť človeka charakterizuje špecifický vzťah k objektívnej skutočnosti. Akt objektivizácie spočíva v mechanizme, ktorý umožňuje odstúpiť od konania na základe aktivizovanej, resp. fixovanej zameranosti a konať na základe uvedomenia si vzťahu k objektívnym javom skutočnosti. Podľa Usnadzeho aktivita objektivizácie, t.j. prežívanie skutočnosti ako niečoho nezávislého od subjektu sa podmieňuje spoločenskou podstatou ľudskej činnosti. Teória ustanovky sa pokúša súčasne riešiť "všeobecnú cestu" rozvíjania systému aktivít, organizácie modusu subjektu ako celku v každom konkrétnom momente jeho činnosti. Zameranosť potom možno chápať ako modus osobnosti v každom konkrétnom momente jeho činnosti, ktorý predstavuje vyššiu úroveň organizácie "podstatných síl človeka", akúsi centralizáciu vnútorných organických vzťahov odrážajúcu psychologický efekt stimulov prostredia, na základe čoho vzniká činnosť. Usnadze hovorí: "Všetko konanie nech by vzniklo akokoľvek, určuje sa vplyvom okolitej skutočnosti, nie bezprostredne, ale sprostredkované, cez zameranosť. Jednotlivé akty konania, menovite celá psychická činnosť predstavuje špecifický regulátor konania, ktorý utvára situácia, spája s prítomnými podmienkami činnosti a zameranosť /ustanovka/ je "prvotným celkom psychiky".

Podľa Usnadzeho je ustanovka dôležitým faktorom aktivity, keďže raz aktualizovaná fixovaná ustanovka môže si uchovať pripravenosť aktualizovať sa opäť v zodpovedajúcich podmienkach. Dokonca sa hľadajú vzťahy medzi ustanovkou a črtami charakteru. Tu sa vyhádza z predpokladu: čím viac je zameranosť zovšeobecnená /t.j. zameranosť na celú triedu javov/, tým viac vystupuje ako črta charakteru; zameranosť sa uskutočňuje v každom konaní, práve tak ako črty charakteru. Rozdiel medzi aktuálnou a fixovanou ustanovkou, ktorá môže vystupovať ako typologická osobitosť, spočíva v stupni zovšeobecnení.

Teóriu ustanovky sme si všimli bližšie z týchto dôvodov: je to seriózny pokus vyjadriť v psychologických pojmoch psychický proces, ktorý akoby vystupoval ako vmedzerená premenná medzi potrebou a cieľovým konaním; je to ďalej pokus o experimentálny dôkaz nevedomých procesov, ktoré sú súčasťou psychologických faktov; napokon je to príspevok, ktorý poukazuje na základný význam zameranosti a selektivity vo všeobecnej psychologickej teórii.

Z a m e r a n o s ť a k o v l a s t n o s ť o s o b n o s t i

Už Usnadze chápe zameranosť ako všeobecnú vlastnosť, alebo dispozíciu "celostnej" osobnosti, determinujúcej prístup k činnosti a správaniu. V sovietskej psychológii sa k takému chápaniu zameranosti prikláňa aj S.L. Rubinštejn /1964,

str. 599-663/. Zameranost' chápe takto:

a/ pokladá ju za otázku "dynamických tendencií", ktoré v podobe motívov určujú ľudskú činnosť a samé sa zase riadia jej cieľmi a úlohami".

b/ ďalej predpokladá, že zameranost' obsahuje dva úzko späté momenty:

1. predmetný obsah, keďže zameranost' je vždy zameranostou na niečo;
2. napätie, ktoré pritom vzniká.

Dynamické tendencie majú dvojakú podobu: na jednej strane sú to tendencie vyplývajúce z vnútra, z pudu, ktoré opísal ako prvý Freud, a opačne, zvonka, vyplývajúce zo spoločensky dôležitých alebo významných faktov, napríklad povinnostné tendencie, ktoré majú takisto dynamický charakter. Práve pre človeka je príznačné to, že si môže uvedomiť spoločenský význam veci, ktorý môže nadobudnúť takú silu, že prevýši silu elementárnych, osobných pudov. Z uvedeného náčrtu vidieť, že Rubinštejn zameranost' chápe ako "tendenciu" osobnosti, pričom ju vysvetľuje nielen na základe pudov, ale aj pôsobenia prostredia, resp., ako to naznačil Lewin, zo "síl poľa". Aj keď Rubinštejn oceňuje Lewinovú zásluhu na prekonaní asociačného vysvetľovania psychiky a správania, jednako sa domnieva, že Lewin "abstrahoval dynamický aspekt od aspektu zmyslového", t.j. od obsahu zážitkového.

Naznačili sme súčasné prístupy k zameranosti, alebo všeobecnejšie - k smerovosti ľudského správania. Z hľadiska štruktúry motivácie, z ktorej v našej práci vychádzame, pojmy, ktoré ležia na tejto úrovni, sú záujem, hodnoty - osobitne aktuálne hodnoty, životné cesty.

Špecifickými pojmami, ktoré sú príznačné pre túto úroveň motivácie, sú záujmy, aktuálne hodnoty a uzlovým bodom, kde pretínajú hlavné dimenzie motivácie, je postoj.

Z á u j e m

Záujem v štruktúre motivácie na druhej úrovni abstrakcie sme umiestnili na dimenzii aktivácie, vyjadrujúcej už smerové komponenty. Záujem preto bude mať vzťah na jednej strane k potrebám a na strane druhej k hodnotám /aktuálnym/ a postojom.

Objasnenie pojmu: V bežnej reči sa používa "Mám záujem o hudbu, o lístky na predstavenie, o také alebo iné povolanie" atď. Čiže, ako vidíme, použitie pojmu záujem je široké. V Slovníku jazyka slovenského /SAV 1965, str. 550/ sa záujem definuje ako:

1. /zvýšená/ pozornosť o niečo alebo niekoho,
2. napäté sústredenie mysle na nejaký predmet,
3. zisk, osoh, prospech, úžitok hmotný alebo duchovný,
4. náklonnosť k niečomu, záľuba v niečom.

Z tejto definície vidieť, že pri pojme záujem sa zdôrazňuje:

a/ kognitívna zložka /"pozornosť", "sústredenie mysle"/; b/ predmetnosť - t.j. záujem, "o niečo, niekoho"; c/ emocionálny komponent /"náklonnosť", "záľuba"/. Ďalšie určenie záujmu "zisk", "osob", "prospech", "úžitok" ukazuje už na fakt, že pojem záujem je pojmom interdisciplinárnym: používa sa v ekonomike, sociológii a podobne.

Z psychologického hľadiska v anglosaskej literatúre cituje sa najčastejšie slovníková definícia Englisha a Englishovej, v ktorej nachádzame tieto charakteristické znaky záujmu:

1. postoj alebo zameranie /set/ všímať si niečo,
2. tendencia venovať niečomu selektívnu pozornosť,
3. postoj alebo cit, že objekt alebo jav je odlišný,
4. úsilie o plné vedomie charakteru objektu - zvedavosť,
5. cit - bez ktorého osoba nie je schopná ďalej učiť sa,
6. príjemný cit sprevádzajúci aktivitu vedúcu bez prenesenia k cieľom,
7. tendencia zaoberať sa nejakou činnosťou - pre sebauspokojenie /"koníček", "hobby"/.

Obdobnú slovníkovú definíciu nachádzame aj u Frölicha a Drevera /1970, str. 146/. Títo autori pokladajú "záujem za všeobecné a súhrnné označenie pre postoje alebo očakávanie, tendenciu dbať na isté predmety alebo danosti okolia /selektivita pozornosti/, prejaviť zvýšenú emocionálnu účasť na určitých význam im pripisujúcich predmetoch, udalostiach, ideách a podobne, zvlášť sa zaujímať o isté udalosti alebo veci, aby sme si objasnili ich pôsobenie a príčiny".

K týmto definíciám treba dodať, že sú rozdiely v chápaní záujmu: fenomenologické hľadisko zdôrazňuje najmä zážitkovú zložku - vo vzťahu k hlbším vrstvám osobnosti, k pudu alebo potrebám a potom k predmetom, ku ktorým sa vzťahuje, pričom sa opisujú vzťahy k iným procesom, najmä pozornosti a vôli; hľadisko behavioristické zdôrazňuje, že záujem je naučená forma správania, pre ktorú sú príznačné tieto pozorovateľné aktivity: venovať niečomu pozornosť /selektivita/, uprednostniť nejakú vec, bližšie sa s ňou oboznamovať, alebo s ňou zotrvávať, resp. byť činný v smere záujmu.

V sovietskej literatúre sa záujem chápe takto:

Rubinštejn /1964, str. 666 a ďalej/ poukazuje na interakciu človeka s prostredím, v ktorom ak niečo začína mať význam, môže to "vyvolávať záujem, t. j. špecifickú zameranosť osobnosti na tento predmet... Táto zameranosť sa koniec koncov podmieňuje tým, že si osobnosť spoločenské záujmy uvedomuje... Špecifickosť záujmu, ktorá ho odlišuje od druhých tendencií, vyjadrujúcich zameranosť osobnosti, spočíva v jeho sústredení na určitý predmet myšlienok a úmyslov osobnosti. Táto sústredenosť vyvoláva snahu bližšie sa s predmetom oboznámiť, hlbšie doňho preniknúť a nepúšťať ho zo zreteľa. Záujem je

tendenciou alebo zameranosťou osobnosti a spočíva v zameranosti alebo sústreďenosti ich úmyslov na určitý predmet. Pod úmyslom pritom rozumieme zložitý a súčasne nerozložiteľný útvar - zameranú myšlienku - myšlienku ako starostlivosť", účasť alebo podiel, ktorý v sebe zahrnuje aj špecifickú emocionálnu zameranosť.

Petrovskij /1970, str. 101/ chápe záujem ako "emocionálne prejavy poznávacích potrieb človeka". Uspokojovanie potrieb vedie k lepšej orientácii, chápaniu a oboznamovaniu sa s faktami. Subjektívne v prežívaní sa záujmy spájajú s kladnými emóciami, ktoré vedú k prianiu hlbšie sa oboznámiť s predmetmi alebo javmi. Ako vidíme, Petrovskij chápe záujmy vo vzťahu k potrebám.

U nás sa problémom záujmov v poslednom čase zaoberalo veľa autorov /0. Kolaříková, M. Brožíková atď./ . Kolaříková sa zaoberá otázkou záujmu a postoja a dochádza k záveru, že tu ide o rozličné úrovne "výberových osobnostných reakcií", resp. "rozdielne druhy osobnostných reakcií" - ktoré sú sprevádzané: a/ spontánnym príklonom k objektu; b/ kladnou emóciou vo vzťahu k nemu; c/ preferenčným správaním k objektu záujmov, čím postoj vyjadruje nielen príklon, ale aj možnosť odmietania /t.j. maximum pozitívnej, ale aj negatívnej reakcie/.

Z hľadiska, z ktorého vychádzame, záujmy pokladáme za zložené psychické útvary, pre ktoré je príznačná aktivácia poznávacej činnosti spojená so selekciou a preferenciou určitých predmetov, javov, ľudí, činnosti, s pozitívnym emocionálnym zažívaním. Záujmy sa utvárajú v interakcii s prostredím, v reálnej činnosti človeka, aktivujú ho, avšak súčasne ukazujú už prvky smerovosti /Rubinštejn hovorí o záujmoch v súvislosti so zameraním osobnosti/. Záujmy dávajú určitú konzistentnosť selektívite poznávania. Preto majú na jednej strane vzťah k potrebám /t.j. dynamickým aktivačným komponentom/, a na strane druhej patria už k štruktúre vyjadrujúcej smerovosť - zameranosť činnosti a správania.

Z á u j m y a p o t r e b y

Tým, že sme pri záujmoch zdôraznili ich aktivačný ráz, naznačili sme súčasne aj ich vzťah k potrebám. Medzi potrebami a záujmami sú rozdiely:

a/ predovšetkým pud alebo potreba aktivuje činnosť. V počiatočnom štádiu nie je nevyhnutne spojená s nejakým predmetom, záujem sa však vždy spája s nejakým predmetom, javom. Pud, potreba a záujem sa líšia rozličným vzťahom k predmetu: potreba je vždy potrebou niečoho, čo je pre organizmus nevyhnutné, teda jej vzťah k predmetu je v jeho použití na uspokojenie potreby, čo sa odráža v prianiach, túžbach a snaženiach. Pri záujme ide skôr o uplatnenie kognitívnej zameranosti /oboznámiť sa s predmetom/, t.j. odráža sa v zameranosti pozornosti, myšlienok; napokon by sme mohli poukázať aj na rozdielnosť v dynamike. Potreby, najmä homeostatické, resp. primárne sú určené rovinou: nedostatok - aktivita - uspokojenie, kým záujmy majú okrem prechodného aj trvalejší ráz, majú konzistentnejší vplyv na správanie, prezrádzajú prebúdajúce sa vzťahy k schopnostiam a formujú sa formovaním schopnosti /Porov.

Rubinštejn, 1964, str. 666/. Spoločné majú s potrebami to, že patria k motivačným komponentom ľudskej psychiky. Záujmy majú zložité vzťahy k hodnotám a postojom.

K l a s i f i k á c i a z á u j m o v

Poznávanie záujmov človeka nemá len teoretický význam, ale veľký význam sa záujmom prikladá v praxi, najmä vo výchovnom a profesionálnom poradenstve. Vcelku sa to zdôvodňuje tým, že je nutné poznať smer záujmu človeka z hľadiska jeho možného formovania a potom najmä preto, že záujmy v procese vývoja a výchovy možno utvárať a tak dosiahnuť, aby nedochádzalo k veľkému rozporu medzi individuálnymi a spoločenskými záujmami. Napríklad potrebami istých spoločensko-dôležitých profesií a individuálnych záujmov žiakov, ktoré spoločnosť nebude môcť uspokojiť. Máme na mysli profesionálne záujmy, napríklad trvalé neplnenie smerných čísiel na niektorých fakultách technických vysokých škôl a prekračovanie smerných čísiel na humanitných fakultách. Iste tu nie sú rozhodujúce vždy záujmy, ale to, či na stredných školách dostatočne rozvíjajú matematické schopnosti, ktoré sú predpokladom záujmu o prírodovedné a technické smery.

Klasifikácia záujmov daná istými kritériami vnáša akési usporiadanie do tejto oblasti. Jedno z prvých klasifikačných kritérií vyšlo zo Sprangerových typov /pozri hodnoty/, ktoré u nás rozpracoval J.Stavěl /1944/, na základe toho došiel k týmto okruhom záujmov: 1. poznávacie, 2. estetické, 3. sociálne, 4. záujmy o prírodu, 5. obchodno-ekonomické, 6. technické, 7. manuálne, 8. o hmotný materiál, 9. výtvarné, 10. športové.

Z profesionálneho hľadiska rozlišujú sa záujmy na profesionálne a "koníčky" - záľuby na vyplnenie voľného času.

V literatúre z posledných desiatich rokov sa často cituje klasifikácia D.E.Supera a J.Critespna /1965/, o ktorej u nás referovali R.Kostolanský /1972/ F.Bureš a o ktoré sa opiera aj Vl.Černý /1974/, aj keď v prispôbenej podobe.

Záujmy a idey:

1. vedecké záujmy - zistiť, prečo je daná skutočnosť taká, aká je,
2. estetické chápanie - estetické vnímanie,
3. záujmy estetického vyjadrenia - umelecká tvorivosť,
4. literárne záujmy: záujem o prácu so slovami,
5. systematizačné záujmy - záujem o vypracovanie a vedenie záznamov.

Záujmy o veci:

6. materiálne záujmy - záujem o zaobchádzanie s vecami.

Záujmy o ľudí:

7. kontaktné záujmy - záujmy stretávať sa s ľuďmi pre materiálny zisk,
8. sociálne záujmy - záujem o ľudí.

Ku klasifikácii záujmov prispelo štúdium faktorov záujmov. Výskum spočíval

v tom, že autori robili zoznamy alebo indexy činností, ktoré by mohli byť predmetom záujmov, ktoré podrobili faktorovej analýze a tak dostali faktory "sýtiace" jednotlivé kategórie záujmov. Jeden z prvých výskumov uskutočnil Thurston /1934/, Strong /1944/. Na základe týchto prác sa zistili tieto faktory: vedecký, lingvistický, sociálny, obchodný, záujem o veci. Rozsiahlu faktorovú analýzu záujmov urobil J.P.Guilford /1954/ u amerických vojakov-letcov. Dvom skupinám vojakov /základnej služby a vojakom z povolania/ predložil zoznam mnohých činností a zistil, že obidve skupiny preferujú 17 faktorov, z ktorých 10 vyčlenil ako faktory záujmov a ostatné pokladal za faktory osobnostné.

K obdobným výsledkom u nás dospela M.Brožíková /1974/. Uskutočnila longitudinálny výskum na ZDŠ s 11-12 ročnými žiakmi oboch pohlaví v priebehu 4 rokov, t.j. od 6. ročníka po ukončenie školy. Zo 112 žiakov zostalo 35 dievčat a 41 chlapcov, t.j. 75 respondentov, ktorí nechýbali ani pri jednom meraní. Inventár záujmov, ktorý žiakom predkladala, obsahoval 98 položiek rozličných činností: napríklad riešiť hádanky a krížovky, stýkať sa s ľuďmi, pracovať v literárnom krúžku atď. Respondenti mali na stupnici od veľmi sa mi to páči /1/ po veľmi to nemám rád /5/ ohodnotiť predložené činnosti. Autorka dosiahla takéto výsledky:

Na základe faktorovej analýzy z 98 činností vyabstrahovala 8 faktorov, ktoré saturovalo 10 záujmových kategórií: záujmy o šport, technicko-estetické, estetickú, dramatickú a hudobnú tvorbu, estetické, dramaturgické a hudobné vnímanie, záujmy o intelektuálnu tvorbu, sociálnu a morálnu činnosť, záujmy o intelektuálne vnímanie, dobrodružné, osobné. Samotných 8 faktorov obsahovalo:

- I. - intelektovo-tvorivé, esteticko-dramatické a hudobne-tvorivé záujmy,
- II. - záujmy o činnosti manuálne, športové a sociálne,
- III. - záujmy športové,
- IV. - záujmy sociálne
- V. - záujmy sociálne v kombinácii so záujmami o intelektovú tvorbu, hudobno-dramatické a estetické vnímanie,
- VI. - záujmy športové a o manuálnu prácu,
- VII. - záujmy sociálne v kombinácii so záujmami o intelektovú tvorbu,
- VIII. - záujmy sociálne v kombinácii so záujmami o estetickú, dramatickú a hudobnú tvorbu.

Výskum súčasne ukázal, že záujmová štruktúra vo veku 11-15 rokov je pomerne dostatočne zafixovaná už od 12. roku, najmä čo sa týka piatich faktorov sýtených prevažne týmito činnosťami: športovými, technicko-konstruktívnymi, manuálnymi a intelektovými. Sú to faktory II, III, IV, V, VII.

Z 8 faktorov sa signifikantne menili:

I., t.j. záujmy intelektovo-tvorivé, esteticko-dramatické a hudobno-tvorivé,

VI., záujmy športové a o manuálnu prácu,

VIII., záujmy sociálne v kombinácii so záujmami o estetickú, dramatickú a hudobnú tvorbu.

Takéto výskumy prispievajú jednak k bližšiemu pohľadu na štruktúru záujmov a na faktory, ktorým tieto záujmy slúžia, alebo ktorými sa jednotlivé záujmy sýtia. Výskum záujmov sleduje prevažne praktické ciele, súvisiace s poradenskou psychológiou - osobitne profesionálnym poradenstvom, hoci záujem nie je vždy ukazovateľom schopností. Feger zistil, že asi 50 % osôb sa zaujíma o to, na čo majú schopnosti.

Okrem uvedených výskumov skúmali sa vzťahy medzi záujmami a vekom, pohlavím a osobnostnými črtami. Aj keď sa tu získalo veľa zaujímavého materiálu, jednako výskumy závisia od teoretických a metodologických východísk, resp. podmieňujú sa prostredím a obdobím, sociálnou skupinou atď.

H o d n o t y

Z nášho doterajšieho rozboru štruktúry motivácie vidieť, že jej skladba je zložitá a nie je mysliteľná bez dimenzie smeru, zameranosti. Ak však chceme smerovosť opísať tak, ako sa v správaní alebo prežívaní prejavuje, potom dimenziu smeru v štruktúre motivácie nie je možné opísať bez pojmu hodnota, hodnotová orientácia, potenciálna a aktuálna hodnota.

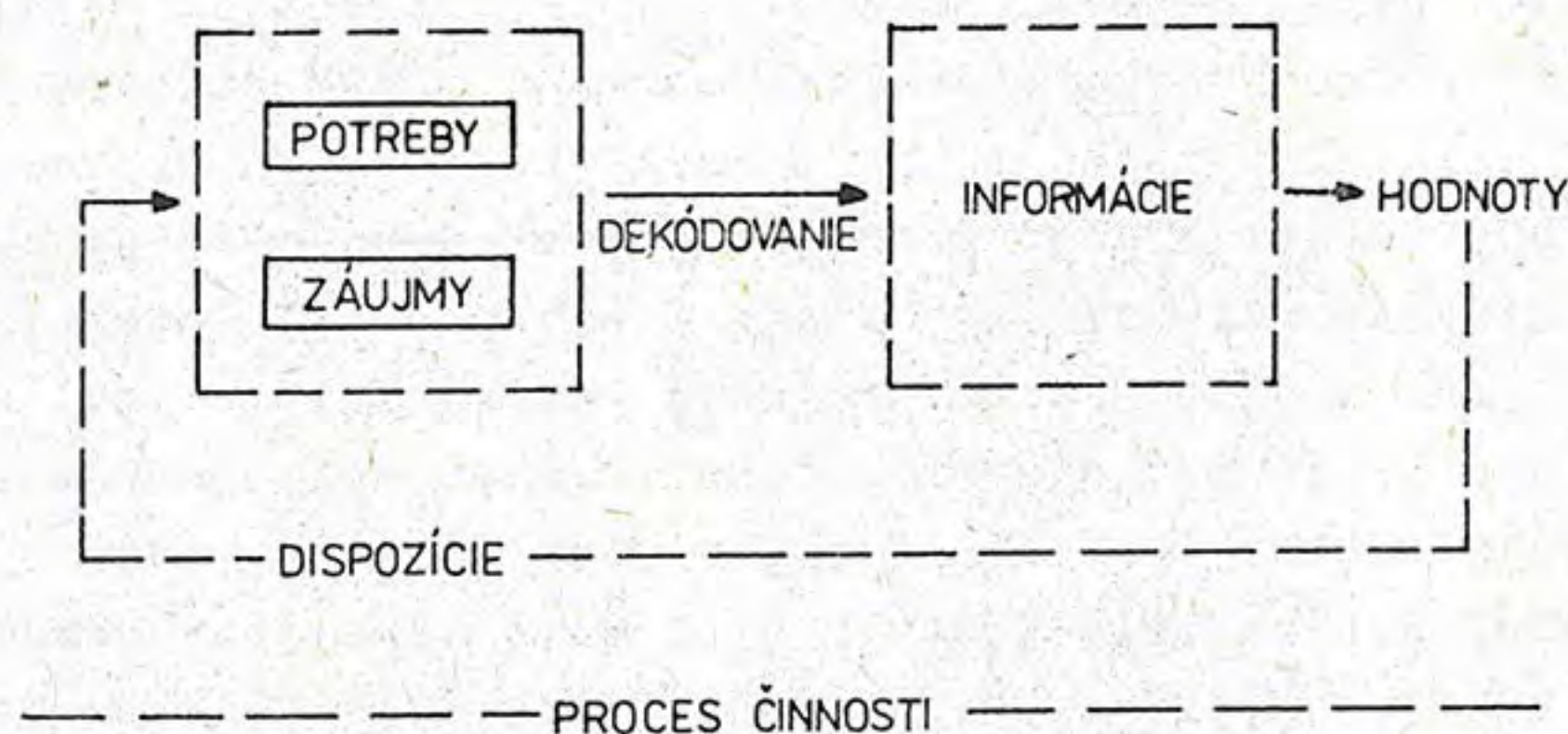
Pojem hodnota je interdisciplinárny a používa sa vo filozofii, estetike, politickej ekonómii atď. Slovníkové definície tohto pojmu sú takéto: vo Filozofickom slovníku /Judin P.F. - Rosentaľ M.M. 1955, str.201/ sa hodnoty definujú ako "vlastnosti materiálnych objektov a javov spoločenského vedomia, charakterizujúce ich význam pre spoločnosť, triedu, človeka". Napríklad pohár má istú úžitkovú hodnotu ako statok, no môže mať aj umeleckú hodnotu. "Práve tak aj javy spoločenského vedomia, myšlienky sú hodnotami. Nimi vyjadrujú ľudia v ideologickej forme svoje záujmy." K.Marx /1955, str. 56/ hovorí: "Prirodzená hodnota každej veci tkvie v jej schopnosti uspokojovať nevyhnutné potreby alebo slúžiť na spríjemnenie ľudského života", "...hodnotami sa nazývajú veci, ktorým pripisujeme hodnotu. Väčšina vecí má hodnotu len preto, že uspokojuje potreby, ktoré utvorila mienka. Mienka o našich potrebách sa môže meniť, môže sa taktiež meniť i užitočnosť predmetov, ktorá vyjadruje len pomer týchto predmetov k našim potrebám." V.Brožík /1969, str.21/ vymedzuje hodnoty nasledovne: "Hodnota objektu nie je totožná s objektom, nie je to ani ideálna entita, ktorá sa inkarnovala do objektu, nie je to ani len subjektívna predstava, len zdanie, ale je to zástoj objektu, objektívne jestvujúca pozícia, ktorú objekt má alebo ktorú znamená v ľudskom bytí." Uvedené definície nám objasnili filozofické aspekty, z ktorých sa pristupuje k hodnotám a naznačili niektoré všeobecné vzťahy medzi subjektom a objektom, ktorému sa v zhodnocovaní akte "pripisuje" nejaká hodnota a závislosť od potrieb.

Analýzu medzi potrebami a hodnotami urobila V.Bokorová /1968/. Hodnotiaci zážitok považuje za "dekódovanie subjektom prijatej informácie pomocou

kódexov, subjektom postupne utváraných na základe jeho špecificky zameraných dispozícií a záujmov konfrontovaných s vonkajšou skutočnosťou v procese činnosti... z hľadiska ... životnej významnosti pre subjekt..." /c.d., str. 46/ - pričom za "kódex" dekodovania informácií považuje životné záujmy jednotlivca. Ako je zrejmé z tohto vymedzenia, vzťah potrieb a hodnôt V.Bokorová nepovažuje za bezprostredný, ale za mnohonásobne sprostredkovaný.

Z tohto hľadiska hodnôt môže byť nekonečne mnoho, napríklad pre chorého sa stáva hodnotou zdravie, pre smädného nápoj, pre milovníka umenia esteticky pôsobiaci predmet či jav atď.

Ak pristupujeme k hodnotám z psychologického hľadiska, potom je význam potrieb nepochybný. Sú v bezprostrednom vzťahu k smerovej a cieľovej zložke motivácie.

Obr.č.10

Vzťah potrieb, záujmov a hodnôt /podľa V.Bokorovej/

Nazdávame sa však, že vzhľadom na hodnoty a smerovosť správania treba objasniť ďalší pojem - orientácia. Pojem orientácie v psychológii nie je neznámy. Pavlov sa domnieval, že orientačno-prieskumný reflex je vrodený. Množstvo výskumov dokázalo dôležitosť orientačno-prieskumovej potreby u organizmov /exploratory drive/. Podľa výskumov a úvah I.P.Galperin pokladá orientáciu za základ nielen kognitívnej, ale akejkolvek činnosti, dokonca vo svojich úvahách o predmete psychológie postúpil ešte ďalej, keď vyslovil domnienku, že orientácia je hlavným ohnivkom, základom psychickej činnosti vôbec.

Pojem orientácie sa potom stáva veľmi dôležitým a základným pojmom pri analýze činnosti a správania. Už Tolman poukázal, že aj nasýtené zviera prejde bludiskom a naučí sa jeho "mapu". Tento druh správania popísal a nazval prieskumným. /Aj ontogeneticky najjednoduchší model správania /tzv. Rapaportov model primárneho správania - nepokoj - cicanie - uspokojenie/ predpokladá orientáciu./ Podľa toho pojem orientácie nadobúda v psychológii základný

význam nielen v poznávaní, ale aj pri motivácii, kde pojem orientácie obsahuje afektívno-kognitívne komponenty. Ak predpokladáme, že aktivácia sa na základnej úrovni abstrakcie prejavuje v potrebách, potom orientácia bude udávať možné smery aktivity organizmu či osobnosti. Orientácia je na jednej strane spätá s potrebami /v folmanových pokusoch význam tzv. latentného učenia/, na strane druhej so senzoričkou a kognitívnou štruktúrou. Orientácia ako vlastnosť psychiky uplatňuje sa aj nezávisle od potreby /Pavlovov orientačný reflex, exploratory drive/, a preto v zhode s Galperinom možno povedať, že orientácia tvorí základ psychickej činnosti, ktorý je podkladom určenia smeru.

Pojem orientácie v takomto chápaní umožňuje v humánnej psychológii prekonať isté obmedzenia, dané výskumami motivácie u zvierat. Myslíme tým viaceré fakty, ktoré humánna psychológia nemôže obísť: a/ svet, domov, v ktorom človek žije, netvoria len predmety jeho potrieb /najmä biogénnych alebo primárnych/, ale aj svet javov, hodnôt, "duchovné pole", alebo duchovná stavba danej spoločnosti, ktorá ho svojimi ideálmi, normami alebo zákonmi života obklopuje, do ktorej človek vrastá, ktorá ho sýti a ktorú on obohacuje. Orientácia človeka na predmety a javy ukazuje aj smer jeho možného konania a správania. b/ Svet človeka netvorí len dimenzia priestoru, človek je jediný tvor, ktorý pozná dimenziu času, ktorá umožňuje poznať filozofickú a duchovnú stavbu sveta. Človek žijúci v dimenzii času môže si sprítomňovať minulé spoločensko-historické epochy, z nich čerpať nielen poznatky, ale aj múdrosť života. Predchádzajúce epochy boli domovom nielen zaniknutých formácií, ale anticipovali už aj budúcnosť, t.j. prispievali k stavbe súčasného sveta, v ktorom človek žije. Dimenzia času umožňuje človeku poznať jeho životnú cestu v čase od narodenia až po ukončenie života a toto poznanie môže byť žriedlom poučenia a múdrosti, na základe ktorej môže projektovať svoj ďalší život. Keďže človek na základe poznania môže riadiť svoj život, svoju životnú cestu, potom vyvstáva otázka hodnôt, resp. hodnotových orientácií v nástojčivejšej miere.

Orientácia na hodnoty obsahuje zložité dynamické vzťahy, ktoré každodenne jestvujú a prejavujú sa v zhodnocovacom akte, ktorý môže na jednej strane byť vo vzťahu k dynamike potrieb: podľa toho určuje, či predmety a javy majú potenciálnu alebo aktuálnu hodnotu a na strane druhej vzťahu, ktoré vyplývajú pre správanie a prežívanie z dominantných hodnotových orientácií človeka. Dominantných preto, lebo určité spoločensko-historické javy, normy, ideály individuum uznalo a prijalo za svoju vlastnú subjektívnu koncepciu života. Dominantné hodnotové orientácie potom vystupujú ako životne významné regulátory činnosti a správania. Správne preto Brožík /c.d., str. 39/ hovorí, že hodnoty "sú uzlovými bodmi zložitej siete vzťahov človeka ku skutočnosti a práve preto zaznamenávajú každý pohyb človeka a i v človeku, i každý pohyb skutočnosti podmienený človekom alebo dotýkajúci sa človeka". Hodnotovú orientáciu preto na bazálnej úrovni abstrakcie motivácie pokladáme za taký bod, ktorý sa odráža v dynamike potenciálnych hodnôt na jednej strane a

v aktualizácii dominantných hodnôt ako regulátorov na životnej ceste /druhá aktuálna úroveň motivácie/.

Teraz sa pokúsime popísať jednotlivé pojmy a ich vzťahy na aktuálnej úrovni motivácie.

Predovšetkým by sme sa dotkli vzťahov záujmov a hodnôt. V literatúre sa tieto pojmy vždy nevyjasňujú. Graumann, ktorý podáva rozbor názorov na túto otázku, vychádzajúc z geštaltpsychológie upozorňuje, že záujem je "vektor", ktorý vychádza z istej časti poľa, t.j. ukazuje na určitú časť poľa a hodnota /Köhler používal termín - požadovačnosť - Gefordertheit/ je to, čo očakávame od danej situácie ako prijateľné alebo neprijateľné, dobré - zlé, pekné, správne atď., bez explicitného uvedomovania si tohto očakávania. Požadovačnosť spôsobuje, že hodnota je dynamickým pojmom relevantnosti v našom správaní a znamená, že situácia, alebo jej časti sú prijateľné alebo odvrhnutelné. Z hľadiska teórie poľa hodnota môže mať rozličné stupne intenzity. Dokonalejšia hodnota zodpovedá vyrovnanému silovému полю, ktoré pri pozitívnej hodnote charakterizujú sily príťažlivé, pri negatívnej odpudivé.

Z hľadiska všeobecnej teórie činnosti podľa mnohých autorov /Allport G. W., Muray.H.A., Sears R.R., Tolman E.C. atď./, ako ďalej upozorňuje Graumann, hodnota je centrálnym pojmom všeobecnej teórie činnosti, čo vyplýva z týchto faktov:

1. Pre každú činnosť je príznačná orientácia, ktorá vyjadruje zmysel konania a je v nej obsiahnutý cieľ; orientácia v činnosti s predmetmi sa vyznačuje selektivitou, ktorá umožňuje kognitívne rozlišovanie.

2. Selekcia medzi dvoma hodnotnými predmetmi sa vykonáva v procese zhodnocovania, ktoré sa uskutočňuje na základe hodnotových noriem. Autori rozlišujú 3 základné kategórie: a/ normy kognitívne - umožňujú orientáciu na základe poznania a posúdenia ich platnosti; b/ estetické - určujú stupeň uspokojovania, ktorý môže predmety vyvolávať; c/ morálne - určujú smer správania podľa jeho následkov.

3. Hodnotová orientácia sa potom vzťahuje na tie aspekty konania, ktoré môžu zabezpečiť udržanie istých noriem, smerov a selektívnych kritérií v konaní. Čiže pri voľbe medzi prostriedkami alebo cieľmi subjekt koná na základe uvedených troch tried, na základe zhodnocovania: správne-nesprávne, príjemné-neprijemné, dobré-zlé. Na základe doterajších prác a pokusov o definíciu hodnotovej orientácie človeka by sme mohli uviesť túto definíciu: Hodnotová orientácia je zovšeobecnená koncepcia prírody a sveta, koncepcia úlohy človeka vo svete a spoločnosti, koncepcia medziľudských vzťahov, určujúca smer a selektivitu v činnosti a správaní. Táto definícia je blízka definícii C. Kluckhohnovej, líši sa od nej tým, že odstraňuje jej nedostatok, t.j. zahrnuje dimenziu smerovosti. Hodnotová orientácia zahrnuje v sebe orientáciu na normu a na ciele.

V hodnotiacom procese orientácia na normu vyjadruje, že subjekt svoje správanie orientuje podľa určitých noriem. Norma je to, čo človek uznáva za

platné, za kritérium; norma je buď interiorizovaná požiadavka prostredia /neplač, chlapei neplaču/, alebo na základe skúsenosti utvorené kritérium správania, pre ktoré by mohla platiť veta: "Podľa mňa to má byť tak a tak." V každom prípade o norme hovoríme vzhľadom na hodnoty, norma žije v hodnotiacom akte. Správne hovorí V.Brožík: "Norma sa aktualizuje, pretože medzi ňou a hodnotou je funkčná závislosť. Norma je mierou iba v hodnotiacom procese, a preto človek, ktorý žije bez lásky, časom stráca zmysel pre lásku, človek, ktorý žije bez krásy, stráca schopnosť uvedomiť si a hodnotiť potenciálne hodnoty estetiky. Norma, ktorá nie je konfrontovaná s hodnotou, časom aj vyhasína." Brožík /c.d., str. 74-75/ upozorňuje na to, že od "potenciálnej hodnoty závisí, ktorá stránka normy sa bude aktualizovať, ktoré hľadisko sa "zobudí" a ktoré sa bude realizovať ako aktuálna hodnota."

Norma však neznamena, že jej poznanie a prežitie sa stane vždy kritériom správania. Dávno je známe, že poznať pravdu, poznať dobro a konať nie je to isté. Človek často vie, že jedno je norma a druhé je to, čo robí. Tu potom správanie determinujú "súkromné" potreby prospechu, užitku a hedonistické potreby. To však je v procese zhodnocovania noriem a hodnôt, ktorý v extrémnom prípade, t.j. nemiernosti, vedie k znehodnoteniu seba. Poznanie normy a hodnoty má v živote veľký význam, čo v najklasickejšej podobe v dejinách ľudstva zvýraznil Sokrates.

Otázka výskumu hodnôt je dôležitá pre poznanie profilu a smeru vývinu človeka. Hodnoty nie sú čímsi, čo vyplýva iba z individuálnej psychológie, ale treba ich chápať z foriem spoločenského vedomia, ktoré odrážajú spoločenské bytie. Z tohto hľadiska je schodná cesta k výskumu takej zložitej otázky, ako sú hodnoty.

V tradičnej literatúre na výskum hodnôt sa uvádza metóda Allport-Vernon-Lindsley zameraná na meranie dominantných záujmov. Autori vyšli zo Sprangerových životných foriem resp. typov: teoretický, ekonomický, sociálny, mocenský, náboženský. Táto metóda napriek obmedzeniam daným východiskom sa dosiaľ používa. V ZSSR otázkou hodnôt a hodnotových orientácií ako "sférou subjektívneho, oblasťou individuálneho vedomia" /V.A.Jadov/ zaoberá sa teoreticky a empiricky mnoho bádateľov. Kritiku buržoáznej axiológie podal M.I.Antonovič. Z empirických výskumov spomenieme: V.P.Tugarinova, ktorý hovorí, že "hodnoty jednotlivého človeka sú vo svojej podstate hodnotami spoločenského života..."; formálne hodnoty delí na: materiálne /technika, potrava, predmety, životné potreby/; spoločensko-politické /sloboda, bratstvo, rovnosť, spravodlivosť/, duchovné /vzdelanie, veda, umenie/; konkrétne syntetické hodnoty /vlast', práca, styk s ľuďmi, prírodou/. Komplexný výskum hodnotových orientácií najmä v súvisi s pracovnou činnosťou prinášajú práce L.S.Bljachmana; A.G.Zdravomyslova, O.I.Škaratova, ktoré preskúmali hodnotové orientácie 10 700 robotníkov v Leningrade a zistili závislosť hodnotových orientácií na veku. Napr. u mládeže do 25.roku vystupujú do popredia - hodnoty perspektívy a rastu, do 30.roku zlepšovanie bytových a životných podmienok; nad 40.rok pracovné podmienky; nad 50. rok orientácia na zárobok vzhľadom na výšku penzie /cit.

autori in Problemy upravlenija dviženijem robočej sily In: Trud i razvitie ličnosti, Leninzdat, 1965/.

Iné výskumy, ktoré viedol V.A.Jadov /Čelovek i jeho rabota. Izd. Mysl, 1967/ ukazujú relatívne stabilné hodnotové orientácie /podľa vzťahu k správaniu a stavu/.

B.G.Ananiev na základe rozboru mnohých výskumov týkajúcich sa hodnotových orientácií konaných v ZSSR dochádza k nasledovným uzáverom: U robotníckej mládeže významné sú orientácia na vzdelávanie; orientácia na duchovné hodnoty - dostáva stále masovejší charakter v závislosti od celkového zvyšovania životnej úrovne a blahobytu obyvateľstva a napokon prechod k 5 dňovému pracovnému týždňu - vedie k ďalšiemu vývinu duševných potrieb sovietskych ľudí. U nás začínajúce výskumy hodnotových orientácií ukazujú rozvoj individuálnych hodnôt s rozvojom preferencií tých foriem spoločenského vedomia, ktoré sú príznačné pre socialistického človeka.

Ž i v o t n á c e s t a

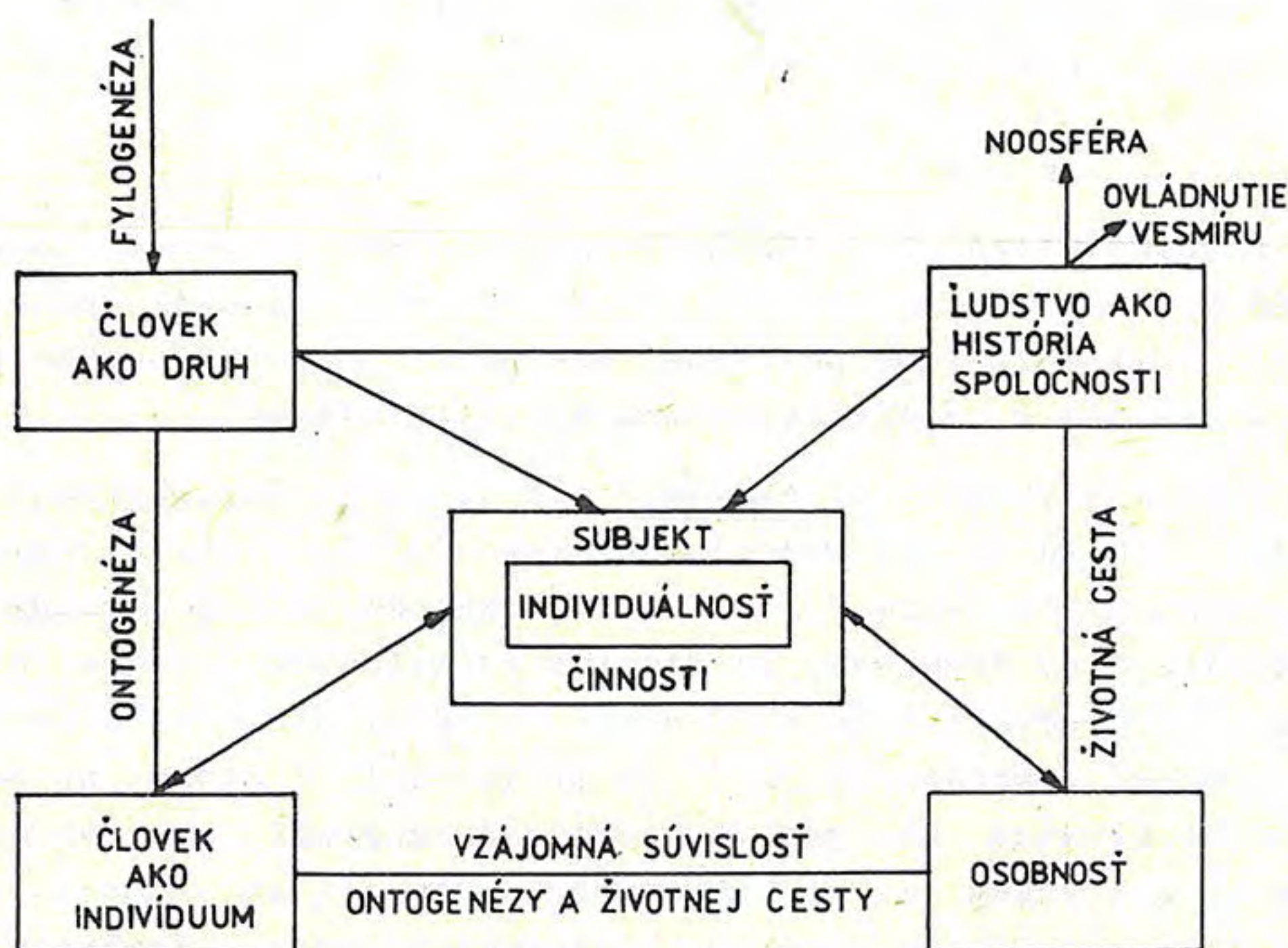
Pojem životná cesta sa v štruktúre motivačných premenných používa veľmi zriedka. Zdá sa však, že aj tu treba urobiť nevyhnutný krok vpred a zahrnúť tento termín medzi motivačné premenné, pretože v humánnej psychológii môže byť dôležitý, ak nie v istých reláciách aj integratívny.

Pojem životnej cesty v psychológii nie je nový. S.L.Rubinštejn ho použil už v roku 1946 vo svojej známej učebnici /"Základy obecní psychologie", 1964/ všeobecnej psychológii v kapitole "Sebauvedomenie a životná cesta osobnosti". Rubinštejn sa domnieva, že štúdium psychických procesov a funkcií nás nevyhnutne privedie k štúdiu činnosti, štúdium činnosti k osobnosti, pretože je to činnosť konkrétnych ľudí, je to činnosť, v ktorej sa prejavuje a utvára osobnosť človeka. Ako sme viac ráz zdôrazňovali, osobnosťou sa človek nerodí, ale sa ňou stáva, preto "utváraním osobnosti sa v podstate líši od vývoja organizmu v priebehu простého organického zrenia. Vrcholný prejav podstaty ľudskej osobnosti spočíva v tom, že sa osobnosť nielen vyvíja ako každý organizmus, ale že má aj svoju históriu /c.d., str. 722/. Tento fakt vyplýva - podľa Rubinštejna - z toho, že ľudstvo má svoju históriu a človek je jej účastníkom, má svoju históriu, svoj životopis, "svoj príbeh"; okrem toho človek ako osobnosť môže prejsť do histórie svojimi činmi ako Caesar, Dante, Lenin, Július Fučík, Ján Nálepka a iní. V takom prípade sa potom osobnosť stáva historickou osobnosťou.

V našom pojednaní sme viac ráz hovorili o tom, že jedine človek je tvor, ktorý uvedomene žije v čase, a práve táto dimenzia času ako kognitívno-zážitková kategória obsahuje, alebo môže obsahovať jednu z najsilnejších motivačných premenných. Spája sa totiž s vrcholnými zážitkami sebauvedomenia a sebautvárania, a to v každej vývinovej fáze na životnej ceste, ktoré sú reálne vo vzťahu k spoločnosti, jej hodnotám.

Z ďalších autorov je treba spomenúť B.G.Ananieva /1968/, ktorý pojem

životnej cesty chápe z hľadiska antropogenézy a ontogenézy. Ananiev rozlišuje ontogenézu a životnú cestu. Ontogenéza je realizáciou hereditárneho programu vo vývine jednotlivého organizmu k špecifickej druhovej individualite, kým životnú cestu chápe ako históriu možností formovania vývinu osobnosti v určitej spoločnosti, ako účastníka určitej epochy, pokolenia. Životnú cestu možno rozdeliť na fázy podmienok výchovy, resp. inštitúcií /predškolské, školské zariadenia a podobne/ podľa vytýčených životných cieľov, programov či hodnôt a ich realizácie. Dokonca aj v anglosaskej literatúre sa pristupuje k takýmto pojmom "life-span developmental psychology" /S.L.Pressey - R.G.Kuhlen/ a iní. U nás sa otázkou životnej cesty, tzv. biodromálnou psychológiou zaoberá J. Koščo. /Porov.kap.II/.

Obr.č.11

Všeobecná schéma vývinu a životnej cesty človeka podľa B.G.Ananieva

Je isté, že pojem životná cesta patrí do psychológie a ako jeden z ústredných a integratívnych pojmov sa bude skúmať z rozličných aspektov. Najdôležitejšie aspekty sú vývinovo-psychologický, psychológia učenia, psychológia osobnosti a psychológia motivácie.

Uvažujme o tomto pojme v rámci psychológie motivácie. Predovšetkým treba uviesť náš základný prístup k osobnosti ako štruktúre jestvujúcej nielen vertikálne, t.j. súčasný stav štruktúry osobnosti, ale aj ako štruktúry reálne jestvujúcej v čase. Ba čo viac, čím vyšší stupeň uvedomenia a sebauvedomenia, tým viac psychická štruktúra osobnosti jestvuje v časovom kontinuu

a jej protiklady, protirečenia a riešenia problémov a rozhodovanie majú význam jedine v čase; majú zmysel pre minulosť a budúcnosť človeka.

V týchto súvislostiach treba poukázať aj na ďalšie teoretické a praktické dôsledky. Ak doteraz úzko chápanú ontogenetickú psychológiu doplníme širším rámcom životnej cesty ako celostnej jednotky, totality, ktorá má svoje časové štrukturovanie, potom významnejšie vynikne otázka programovania životnej cesty. V tej súvislosti je vhodné všimnúť si niektoré myšlienky Erpicuma, na ktoré upozornil u nás J. Koščo. Ich podstatu možno zhrnúť takto:

V súčasnosti, keď sa človek vyčlenil z prírody a prírodného prostredia, sa vzťahy jedinca a prostredia uskutočňujú v "životnom poli", v ktorom preberá v čoraz väčších oblastiach našej planéty zodpovednosť za svoje prostredie, tvorí ho. Je zodpovedný nielen za svoje prostredie, ale aj za svoj život; môže ho cieľavedome utvárať.

Od vzniku Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a socialistického spoločenstva preberá človek okrem zodpovednosti k prírode zodpovednosť nielen za svoje sociálne prostredie, ale aj za historický vývin ľudstva. Spoločnosť a jedinec musí preberať zodpovednosť za programovanie svojho života, svojej životnej cesty. Životná cesta, životný program sú z hľadiska motivácie významné ako teoretický konštrukt, ktorý je potrebné definovať tak, aby sa sprístupnil výskumom.

Rubinštejn hovorí, že životnú cestu musíme posudzovať z istého aspektu: "Čím som bol? Čo som vykonal? Čím som sa stal?", t.j. je tu predpoklad určitých zmien, predpoklad, že ľudia celkom nevyčerpali svojou činnosťou všetky svoje sily, že za tým stojí živý človek. "Všetko, čo sme kedy vykonal, má určitú líniu, ktorá vedie vždy od toho, čím sme v jednej etape našej histórie boli, až k tomu, čím sme sa v ďalšej etape stali. V činnosti človeka, v jeho praktickej a teoretickej práci sa psychický, duchovný vývoj človeka nielen prejavuje, ale aj uskutočňuje" /c.d., str. 723/.

Zo všetkého toho, čo sme o životnej ceste povedali, vyplýva: životná cesta osobnosti sa utvára v interakcii s prostredím a tvorí ju vedomé prenikanie do vzťahov medzi človekom a prostredím, spoločnosťou, vedomé prenikanie a rozhodovanie o budúcnosti, programovanie života. Najvyššie stupne vedomia a sebauvedomenia predstavujú najvyššiu integráciu osobnosti /biologických a tzv. kultúrnych faktorov/; dávajú osobnostnú pečať aj potrebám a pudom. Základnou otázkou životnej cesty je celková koncepcia hodnotových želaní a preferencií osobnosti. Preto "životná cesta" ako koncepcia života, zmysel života, patrí medzi motivačné premenné. Životná cesta sa niekedy chápe ako životopis, skúma sa v rámci interview, anamnézy, dotazníkových techník.

Osobitnú formu dotazníka ako metódy výskumu životnej cesty vypracoval Ch. Morris, ktorý ju pochopil ako hodnotové orientácie na životné princípy, ktoré sa na rozličných miestach na svete hlásali ako náhľady na život.

Otázka výskumu takých zložitých foriem správania je vždy vážnym teore-

tickým metodologickým problémom. Pravda, ako vidieť, aj na tomto úseku sa robí mnoho významných prác. Treba zdôrazniť, že pokrok tu nastane len vtedy, keď sa výskumy podobného smeru prehodnotia z hľadiska marxistickej teórie a metodológie. Z toho, čo sme uviedli, vidieť, že otázka teoretických a metodologických prístupov k tejto otázke je celkom otvorená. Osobitné možnosti na riešenie tejto úlohy dáva teória ustanovky a z nej odvodená metodológia tzv. foriem správania, B.G.Ananiev /c.d. str. 301/ v tom zmysle upozorňuje na nasledovné osobitosti tohto prístupu.

Ak sa vychádza z toho, že štruktúra osobnosti v spoločnosti sa prejavuje vo všeobecných formách správania ako druhovej charakteristike /pričom ostatné druhy činnosti, napr. profesionálne, majú parciálny význam/, potom možno osobnosť chápať ako "subjekt správania, prostredníctvom ktorého sa realizuje potreba určitých objektov a určitých situácií" /c.d. str. 301/. Na základe

úvah vychádzajúcich z teórie ustanovky L.N.Usnadze hovorí o tzv. "formách správania": exterogenných - konzumácia, obsluha, opatera, práca, vedychtivosť, zamestnanie a interogenných - estetický pôžitok, umelecká tvorba, hra, šport, zábava.

Tento námet bol ďalej rozpracovaný najmä v prácach I.T.Bžalova, V.G.Norikadzeho a i.

Iným pojmom, pomocou ktorého sa táto zložka motivačnej štruktúry skúma najmä v príbuzných vedách /sociológia a iné/, je tzv. spôsob života. Z uvedeného vyplýva, že dosiaľ sa v tomto smere používajú rôzne termíny. Z psychologického hľadiska je dôležité, aby tento motivačný termín obsahoval koncepciu "ako žiť", ktorú predstavuje individuálne prežívanie programov a stratégií konkrétneho človeka v danej spoločnosti; pretože tu už ide o cieľové predstavy, predsavzatia charakteristické pre individuum /v danom veku, v danej spoločnosti/ prejavujúce sa v príslušnom spôsobe či štýle správania determinovanom určitými relatívne ustálenými cieľovými predstavami. V teórii, metodológii je tu veľa problémov, preto je to veľmi pohyblivá a neistá pôda, po ktorej málokto chce kráčať, ak nechce byť obvinený z empirizmu, či špekulácie. Azda teória ustanovky ako "vnútorná organizácia" určujúca určité formy správania môže priniesť nový vklad do týchto zložitých problémov.

P o s t o j e

Pojem postoj, ako sme už predtým uviedli, vznikol jednak v laboratóriách na označenie stavu pripravenosti reagovať určitým spôsobom /Lange/, a jednak sa ako ustanovka pokladá za základný pojem všeobecnej psychologickéj teórie na označenie zameranosti správania; napokon sa stal jedným z centrálnych pojmov sociálnej psychológie.

Význam pojmu postoj vyplynul z toho, že človek si v procese socializácie a na svojej životnej ceste utvára obraz sveta nie iba v nejakej abstraktnej podobe, ale tak, že jeho obraz sveta je výslednicou poznania a prežívania zástoja predmetov a javov v jeho živote /v živote skupiny, triedy, spoločnosti/.

Poznanie a prežitie zástoja predmetov a javov skutočnosti obsahuje názory a mienky človeka alebo skupiny, viery v pravdivosť alebo nepravdivosť niečoho. Takto vznikajúce vzťahy človeka k svetu zhlukujú sa do relatívne stálych útvarov, príznačných pre istého človeka, skupinu, triedu, spoločnosť a nazývajú sa postojmi.

Postoje sa zaradili na druhú úroveň abstrakcie, a to preto, že vyjadrujú aktuálnosť jeho prežívania, určitý smer, v ktorom človek myslí, cíti, smer, ktorý je príznačný aj pre jeho správanie na životnej ceste. Postoj na tejto úrovni nadobúda centrálné miesto alebo uzlový bod, v ktorom sa pretínajú všetky tri zložky príznačné pre motiváciu: aktivácia, smerovosť a cieľovosť s tým, že v tomto uzlovom bode je daná taká smerovosť alebo zameranosť osobnosti, ktorá jestvuje ako relatívne trvalý regulátor organizácie správania.

Pojem postoj sa definuje rozlične. Najčastejšie uvádzané definície postoja v anglosaskej literatúre sú definície Englisha a Englishovej, podľa ktorých postoj je "zotrvtávajúcou naučenou predispozíciou správať sa konzistentným spôsobom voči daným triedam objektov; perzistentný mentálny alebo nervový stav pohotovosti reagovať na istý objekt alebo triedu objektov, nie také, aké sú, ale ako sa chápu, že sú. Konzistencia odpovedí na triedu objektov umožňuje identifikovať postoj. Stav pohotovosti má direktívny efekt na cítenie a na vzťahujúcu sa akciu. U nás je ďalej rozšírená definícia a chápanie postojov podľa Krech D., Crutschfield R.S., Balachey E.L., uvedené v práci "Človek v spoločnosti" /Bratislava 1968/. Títo autori postoje definujú ako "poznatky, city a tendencie ku konaniu vzhľadom na rozličné predmety, ktoré sa počas vývinu jedinca organizujú do trvalých sústav". Autori pritom zdôrazňujú vzájomnú závislosť uvedených zložiek, pretože napríklad zmena v názoroch na nejaký predmet môže viesť k zmenám v jeho citoch a tendenciách konania /c.d. str. 170/. Takéto chápanie je v anglosaskej literatúre veľmi rozšírené /Lambert 1964, Allport a iní/. Niektorí autori /Shaw M.E., Wright J.M. a iní/ majú isté výhrady k tejto definícii a predpokladajú, že vzhľadom na metódy merania postojov je vhodné obmedziť teoretickú koncepciu postoja na afektívny komponent, ktorý vzniká na základe kognitívnych procesov a je antecedentnou premenou správania, pričom do popredia kladú zhodnocujúce predstavy vznikajúce na základe kognitívnych procesov. Postoj potom chápu ako "relatívne trvalý naučený systém zhodnocovania, na ňom založených afektívnych reakcií, ktorý odráža zhodnocujúce koncepty alebo názory o charakteristikách sociálnych objektov alebo triedach sociálnych objektov".

V podstate tu ide o také chápanie, ktoré sa definuje dimenziou zhodnocujúcich názorov a na to sa viažúcou afektívnou reakciou.

V sovietskej psychológii S.L. Rubinštejn /1964, str. 661/ o postoji hovorí v súvislosti so zameranosťou osobnosti ako komponente dynamických tendencií: "Z tendencií musíme odlíšiť ako zvláštny moment postoj. Postoj je stanovisko, ktoré osobnosť zaujala. Spočíva v určitom vzťahu k cieľom a úlohám, ktoré má pred sebou a prejavuje sa v mobilizovanosti a pripravenosti k činom, zaciele-

ným na jeho uskutočnenie". V ďalšom Rubinštejn zdôrazňuje motorické a senzorické prispôsobenie jedinca lepšie vnímať; v postoji je "obsiahnutý výberový vzťah k tomu, čo má pre osobnosť význam, a tiež prispôsobenie k určitej činnosti alebo druhu úkonu už nie jednotlivého orgánu, ale osobnosti ako celku spolu s jej celou psychofyzickou štruktúrou". Z týchto Rubinštejnových charakteristík vidíme, že postoj chápe ako stanovisko osobnosti. Diferencie medzi definíciami vznikajú najmä preto, že autori pristupujú k pojmu postoj z rozličných hľadísk /raz je to aspekt psychológie osobnosti, inokedy sociálno-psychologický aspekt a podobne/. Ďalšie rozdiely vyplývajú z teoretických koncepcií a často sa zdôrazňuje len niektorá z charakteristík.

Ak pristupujeme k pojmu postoj z hľadísk, ktoré sledujeme pri opise štruktúry motivácie, je treba vyzdvihnúť aspoň tieto charakteristiky:

Postoje sú relatívne trvalé sústavy stanovísk osobnosti k veciam a javom, ktoré regulujú správanie; ich základom sú zhodnocovacie názory subjektu o zástoji vecí a javov v jeho životnej ceste a k nim vzťažné afektívne komponenty, ktoré dávajú živost konaniu a správaniu; sú uzlovým bodom na druhej úrovni abstrakcie motivačnej štruktúry nielen vzhľadom na ich súvzťažnosť k iným pojmom, ale najmä preto, že umožňujú relatívne trvalú selekciu v cieľoch a prostriedkoch v živote človeka, zabezpečujú stabilnosť a kontinuitu správania, konzistentnosť v hodnotiacich názoroch; sú výrazom smeru, prejavujú sa v selektívite, v pozitívnych a negatívnych stanoviskách a vzťahoch k predmetom a javom sveta, v ktorom človek žije.

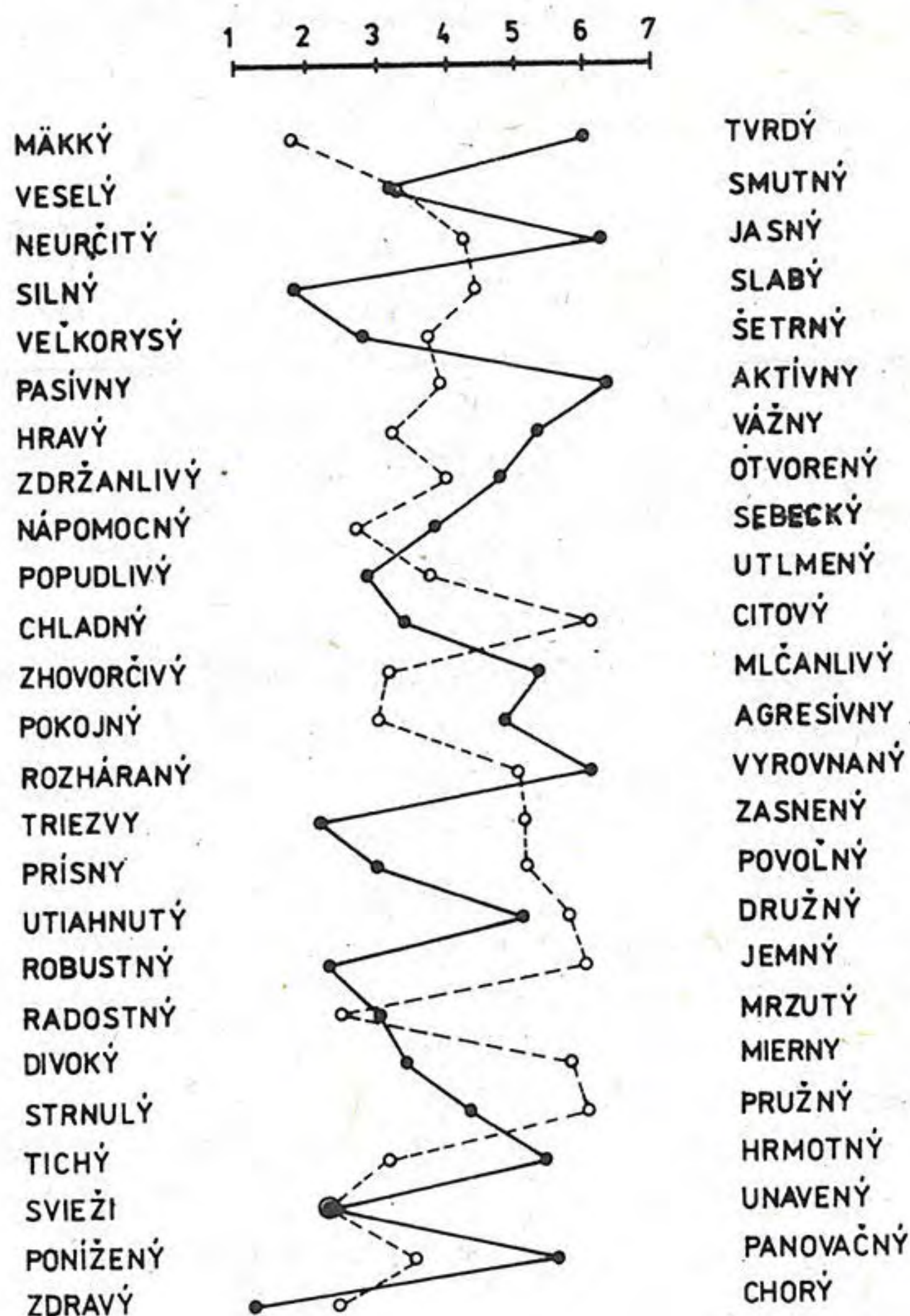
Ak chceme z tohto hľadiska bližšie opísať postoje, bude vhodné uviesť ešte niekoľko poznámok.

Predovšetkým treba poukázať na to, že v našej charakteristike, ktorá sa prirodzene zhoduje v mnohom s inými, dôraz sa dáva na to, že v postoji nájdeme pozíciu objektov, ktoré tieto u človeka v myslení a prežívaní majú, t.j. do popredia vystupujú zhodnocovacie názory, mienky človeka. Napríklad: lepšia je pravidelná životospráva, internacionalizmus je reálna perspektíva ľudstva, kapitalizmus je prežívajúca ekonomicko-spoločenská formácia; svetlá farba znamená radosť atď. Hodnotiaci názor človeka, jeho mienka je interiorizovaný obsah spoločenského vedomia a napokon výrazom celej osobnosti v danom vzťahovom rámci /skupiny, triedy, spoločnosti/, a preto sa v ňom prejavuje primárna jednota - poznávanie a prežívanie /kognitívnej a efektívnej stránky psychiky/. Hodnotiaci akt, "pre život a pre seba" sa nevyhnutne spája s afektívnymi komponentami, čo najlepšie vidieť na extrémnych formách správania. Afektívny komponent postoja napokon vyplýva aj z našej schémy: v postoji, uzlovej smerovej determinante správania sa aktivačná úroveň /na predchádzajúcej úrovni reprezentovaná potrebou/ v poludštenej podobe človeka ako tvora "z mäsa a krvi" prejaví razanciou pripravenosti, prispôsobenosti organizmu alebo osobnosti, ktorá nalaďuje senzomotoriku celého psychofyziologického aparátu osobnosti.

Naša koncepcia postoja vychádza zo systémového prístupu, ktorý hovorí,

že systém, t.j. aj motivačná štruktúra osobnosti má hierarchickú stavbu. To znamená, že hierarchická stavba určuje funkciu pre utvárajúce komponenty /články, zložky/. Určenie miesta postoja v štruktúre motivácie odlišuje našu koncepciu od ostatných.

Dôsledky, ktoré z toho vyplývajú, odstraňujú mnohé nejasnosti v doterajších prístupoch. Postoje, utvárajúce a konštituujuce zhodnocujúce názory a mienky o pozícii predmetov a javov v živote človeka, sú hierarchicky na inej úrovni, ako hodnotové orientácie na prvej úrovni, vyplývajúce napríklad z potrieb. Na vyššej úrovni sa afektívny komponent postoja /ako trvalá a nevyhnutná zložka/ určuje z afektivity - vyplývajúcej z hodnotiacich názorov.

Obr.č.12

Metóda semantického diferenciálu na skúmanie postojov. Podnetné slovo napr. otec a pod. sa hodnotia na uvedenej škále, kde sú usporiadané slová polaritne podľa faktoru hodnotenia /dobrý-zlý a pod./; moci /silný-slabý a pod./; činnosti /bystrý-tupý a pod./

Hodnotiaci alebo zhodnocovací akt /zhodnocovanie sa deje podľa prijatej normy, štandardu jedinca: na stupnici vhodný-nevhodný, prípustný-nepřípustný, pekný-mrzký atď./, tvoriaci základ, obsahuje v sebe kognitívnu štruktúru obrazu seba v jeho zástoji v živote človeka, čo sa nevyhnutne prejavuje v senzomotorickej prispôsobivosti, v trvalej organizácii správania k istým predmetom a javom. Predstavy, mienky resp. názory o predmete nemusia nevyhnutne obsahovať hodnotenie. Ale ak sa predstava stane súčasťou postoja, vtedy sa už zhodnocuje z jej zástoja, aký nadobúda u príslušného jedinca /skupiny, triedy/, t.j. vhodný-nevhodný, dobrý-zlý, atď. Postoj možno vyjadriť rozličnými spôsobmi; podľa toho, ktorá norma prevláda, môžu sa postoje deliť na tieto druhy: mienenie - verbalizovaný postoj; sentiment - emocionálne akcentovaný postoj; názor - postoj, v ktorom prevažuje názorná zložka, predstava; zmýšľanie - racionálne založený postoj; viera - iracionálne založený postoj; predsudok - iracionálny, negatívne akcentovaný postoj atď.

C h a r a k t e r i s t i k a š t r u k t ú r y p o s t o j a

V literatúre sa diskutuje o tom, aké zložky či štruktúru má postoj. Podľa u nás rozšírenej sociálnej psychológie D.Krecha, R.S.Crutschfielda a E.L. Balacheya rozlišujú sa tri zložky: ① kognitívna - vyjadrujúca názory jedinca na predmet, napríklad energetickú situáciu vo svete. Postoj môže obsahovať znalosti a chápanie celej situácie, názory na to, čo sa v tej veci robí, ako by sa malo robiť, t.j. ako upozorňujú autori, kognitívna zložka úzko súvisí s tendenciami konania. Jadrom sú tu hodnotiace názory, podľa ktorých sa situácia posudzuje: žiadúci-nežiadúci, bezpečný-nebezpečný, nádejny-beznádejny, dobrý-zlý, atď.; ② afektívna zložka postoja obsahuje emócie, ktoré sa viažu na tento predmet, ktoré dávajú postojom ich živosť a v ③ zložke tendencie ku konaniu ide o pohotovosť správania resp. tendenciu konať v smere postoja: podporiť-zamietnuť atď.

Uvedení autori zdôrazňujú, že je nevyhnutné sledovať tieto zložky vo valencii a mnohorakosti. Valencia vyjadruje stupeň pozitívnosti alebo negatívosti postoja. Postoj, ktorý človek má k javom obklopujúceho sveta, môže byť buď pozitívny, alebo negatívny /čo sa týka všetkých jeho troch zložiek/. Stupeň postoja, napríklad od neutvoreného postoja - o - v smere k pozitívnemu alebo negatívne, môže dosiahnuť vrcholný extrém: vrcholne správny - nesprávny; vrcholne žiadúci - nežiadúci; hodný podpory alebo zničenia.

Niektorí autori pri valencii hovoria aj o intenzite postoja, t.j. jej mieste medzi oboma pólmi na kontinuu motivácie. Mnohorakosť /multiplexita/ postoja vyjadruje zmeny postoja v každej jeho zložke podľa stupňa mnohorakosti. Napríklad niekto má pozitívny postoj k športu, čo sa môže prejavovať čítaním športových rubrik, odberom športových časopisov, navštevovaním športových podujatí, všestrannou podporou svojho mužstva alebo iba sledovaním významnejších športových podujatí v televízii. Z toho vidíme, že postoj sa môže v každej svojej zložke vyvíjať do veľmi diferencovanej podoby. Postoje

k jednotlivým veciam alebo javom môžu utvárať isté štruktúry, ktoré sú usporiadané podľa dominantných hodnôt jedinca, resp. tzv. primárnych postojov; vo výskumoch sa ukázalo, že humanizmus /ako primárny postoj - vyanalizovaný faktorovou analýzou/ ovplyvňuje postoje k trestu smrti, vojne, zachádzaniu so zločincami a podobne. V takých prípadoch možno hovoriť aj o postojových konšteláciách, t.j. o spojitosti celého súboru postojov určitého jedinca: napríklad postoje ateistu na celý okruh otázok môžu utvoriť súbor postojov, v ktorom je istá spojitosť. Vo výskume E.Slamkovej sa ukázala súvislosť medzi postojmi vysokoškolsky vzdelaných žien k rodine, zamestnaniu, výchove detí.

Ďalšou dôležitou charakteristikou štruktúry postoja ako celku je konzistentnosť. Konzistentnosť postoja hovorí o súdržnosti medzi jednotlivými komponentami štruktúry, ich súdržnosti vo valencii, resp. v multiplicitate. Jestvujú výskumy, ktoré ukazujú, že jestvuje konzistentnosť medzi jednotlivými zložkami štruktúry.

Postoje s vysokým stupňom vzájomnej súvislosti utvárajú tzv. postojové zoskupenia, ktoré môžu byť od ostatných postojov jednotlivca relatívne izolované. Stupeň vnútornej súvislosti utvára tzv. konzonatnosť zoskupenia postojov, resp. postojových konštelácií, podľa čoho je možné postojové zoskupenie charakterizovať ako harmonické, s vysokým alebo nízkym stupňom vnútornej zhodnosti. Postojové zoskupenia s vysokým stupňom konzonatnosti majú tendenciu ďalej sa utvárať v súhlasnom smere. Stupeň postojovej zhodnosti zväčšuje tendencie ku konaniu. Poznanie týchto súvislostí má veľký význam pre politické inštitúcie a riadenie.

Na záver charakteristiky štruktúry postojov stručne opíšeme výskumy, týkajúce sa kognitívno-afektívnej konzistentnosti a kognitívnej disonantnosti postojov, ktoré sa často uvádzajú v literatúre.

V prvom prípade išlo o hypotézu, podľa ktorej je základom postoja konzonantnosť v ich kognitívno-afektívnych zložkách. Výsledky výskumov ukázali, že pokusné osoby, ktoré majú pozitívny afektívny vzťah k objektu, majú vysoký kognitívny index pre daný predmet, t.j. aj vysoké pozitívne hodnotenie predmetu. Vysoký stupeň konzistentnosti medzi oboma zložkami hovorí o stabilite postoja, kým inkonzistentnosť je výrazom nestabilnosti; ďalej sa zistilo, že zmeny v niektorej zložke postoja môžu viesť k zmene postoja vôbec /výskumy Rozenberga, 1960 a i./.

Iné výskumy sa týkali tzv. kognitívnej disonancie. Kým v predchádzajúcom sa skúmali dva komponenty v štruktúre postoja, teraz išlo o preverenie konzonatnosti v jednej, a to v kognitívnej zložke postoja. Kognitívna zložka sa skladá - ako vieme - nielen z množstva rozličných poznatkov o veciach a javoch a na ne sa viažúcich zhodnocovacích názorov; niektoré poznatky a názory môžu byť neutrálne /t.j. neutvorený postoj/, ale iné môžu mať vysoký stupeň valencie. Mnohé prvky v tejto zložke môžu byť vzájomne konzistentné, ale mnohé nemusia byť. Konzonatnosť sa nemusí vzťahovať na všetky prvky /mnohé sú navzájom nezávislé/ ale len na vzťahy medzi relevantnými prvkami kognitívnej

zložky postoja, t.j. disonancia postihuje nesúlady, vzťahy protikladnosti v relevantných prvkoch. Teória kognitívnej disonancie - podľa Festingera - hovorí: kognitívna disonancia je subjektu nepohodlná, preto vzniká tlak redukovat ju, sila tlaku je úmerná stupňu disonancie. Z toho vyplýva, že subjekt bude prinajmenšom odmietať informáciu a situácie, ktoré by mohli zvyšovať veľkosť disonancie.

Vo všeobecnosti možno povedať, že človek je nespokojný, keď sú rozdiely alebo rozpory v jeho hodnotiacich názoroch, ale tiež vtedy, keď je nesúlady medzi jednotlivými zložkami utvárajúcimi postoj. Veľmi veľa problémov vzniká v dôsledku nadmerných tréningov v takých činnostiach, ktoré nie sú užitočné pre život, napríklad rozličné zlozvyky; pretrénovanosť vo fajčení, pití, jedení a podobne, a názormi jedinca na tieto činnosti. Tu môžu vznikať intrapsychické konflikty.

U t v á r a n i e a z m e n a p o s t o j o v

Život človeka od narodenia až do posledných fáz života prebieha v spoločnosti a v rámci inštitúcií - rodina, škola, profesia, organizácie spoločenské a politické ako KSČ, SZM, ROH atď. Spoločenské inštitúcie tvoria rámec, v ktorom sa utvára osobnosť vo svojom biodromálnom vývoji. Tento rámec alebo životný priestor so svojimi informáciami, tradíciou, skúsenosťami, postojmi je aj svetom hodnôt a postojov, do ktorého vrastá jedinec. S postojom k výchove sa stretá hneď v prvých fázach svojho života. Chlapec zavčas počuje: Neplač, chlapci neplaču atď. Svet predmetov a javov sa už zhodnocuje ľuďmi, aj keď nie všetci ľudia majú rovnaké hodnoty a postoje. Jednako však tento svet tvorí priestor, v ktorom sa utvára individuálna skúsenosť, formuje sa osobnosť, utvárajú postoje. Vzhľadom na to, že postoje majú v živote funkciu relatívne trvalých regulátorov činnosti a správania, heslovite vymenujeme hlavné faktory utvárania postojov:

1. Osobnosť a postoje sa utvárajú na životnej ceste /biodromos/, pre ktorú je príznačná inštitucionalizácia. Spoločenské inštitúcie majú utvorené systavy postojov, ktoré buď prebrali členovia, konštituovali ich, alebo ich preformovali. Tu možno hľadať jeden zo zdrojov postojov, ktorý má tým väčší vplyv, čím je inštitúcia staršia, ustálenejšia resp. navonok dynamickejšia, revolučnejšia.

2. Iným zdrojom utvárania postojov je celkové spoločenské prostredie a formálne alebo neformálne skupiny, ktorých členom sa jedinec cíti byť. Z týchto skupín sa osobitne poukazuje na význam tzv. primárnej skupiny, rodina, priatelia, pracovné tímy a podobne, za ktorú sa obyčajne pokladá najužší okruh ľudí, s ktorými sa jedinec stýka "zoči-voči"; primárnymi sú pre trvalé vzťahy, ktoré vznikajú takisto na základe zhodnocovania. V období dospievania a adolescencie do popredia vystupujú osobitne priateľstvá medzi chlapcami resp. medzi chlapcami a dievčatami, ktoré môžu prerásť do ľúbostných vzťahov. To je prirodzený rámec, v ktorom jestvujú hotové formulované postoje,

svetonázor a podobne. Keby názory a postoje na základné otázky boli principiálne rozdielne, jestvovanie skupiny by nebolo možné. Spoločné postoje umožňujú život skupiny a v skupine. Iným zdrojom utvárania postojov sú referenčné skupiny - jedinec, ktorý sa chce stať členom SZM alebo BSP, prijíma názory a postoje, ktoré mu umožnia život v tejto skupine. Iné názory a postoje ho, naopak, z tejto skupiny vylúčia.

3. Iným zdrojom utvárania postojov je vlastná životná skúsenosť. Človek je bytosť závislá od vonkajšieho sveta, v ktorom nachádza predmet svojich potrieb. V procese uspokojovania biogénnych alebo psychogénnych potrieb nadobúda jedinec skúsenosti s predmetmi alebo javmi. Uspokojovanie potrieb sa spája s prežívaním príjemným, kým neuspokojovanie sa prežíva nepríjemne. Vzhľadom na to môže sa utvárať názor na zástoj vecí a javov, môže sa utvárať postoj jedinca, ktorý mu umožňuje budúce správanie. Proces utvárania postojov na základe potrieb a skúseností je zložitý jav, závisí od zhodnocovacieho procesu aj od osobnosti.

4. Utváranie postojov a osobnosť. Postoje, prirodzene, sú vždy postojmi osobnosti, preto závisia od osobnosti. Vyplýva to z dialektického riešenia vzájomného vzťahu prostredia a osobnosti, ktoré sme rozoberali na inom mieste /T.Pardel 1966, 1970/. Vplyvy prostredia nepôsobia priamo, ale "lomia" sa na vnútorných podmienkach konkrétnej osobnosti. Preto dochádza k tomu, že u ľudí tej istej skupiny jestvujú, alebo môžu jestvovať rovnaké, ale aj rozmanité postoje. Naznačené vzťahy sa skúmali najmä v USA vzhľadom na postoje k rozličným menšinám, černochoch a podobne. Výskumy napríklad ukázali, že jestvuje relatívne konzistentná sústava postojov k menšinám, na čo poukazovali pomerne vysoké interkorelácie v súboroch od 0,74 do 0,83. Prejavovali sa negatívnym postojom k iným skupinám so zdôraznením a zveličením nadradenosti vlastnej skupiny či už etnickej alebo nacionálnej; tento druh postojov nazvali etnocentrický a škálu na jeho meranie etnocentrickou. Ďalší výskum ukázal osobnostné rozdiely medzi skupinami s nízkym a vysokým etnocentrickým skóre v osobnostných rozdieloch a v rodinnej výchove. Rozsiahlejšie referencie možno nájsť v prácach sociálnych psychológov.

Všeobecne možno povedať, že postoje sa utvárajú v procese socializácie na základe učenia a skúsenosti.

Ďalej pristúpime k objasneniu problému zmien postojov. Život prebieha v zložitých podmienkach, ktoré sa neustále menia, najmä dnes, v epoche revolučných zmien v spoločnosti, vedeckotechnického pokroku a rozvíjania socialistickej spoločnosti. Postoje, ktoré umožňujú život jedinca, skupín, umožňujú v časovej dimenzii možnosť predvídať správanie človeka a skupín, neraz sa môžu stať skôr prekážkou ako pozitívom. Človek môže mať pre svoje postoje problémy a spoločnosť nemôže dobre napredovať. Vezmime si napríklad postoje Američanov k farebným, vyplývajúce z etnocentrickej alebo menšinovej, náboženskej neznášanlivosti. Zmena postojov je pre život potrebná tak ako utváranie postojov. Vzhľadom na veľkú protirečivosť z "amerického štýlu života" vyplývajúcu, venovali pozornosť tejto otázke najmä americkí psychológovia.

Cieľovosť činnosti a správania

Úroveň cieľovosti v správaní pri vedomej, uvedomelej činnosti predstavuje najvyššiu úroveň abstrakcie motivačných premenných, v konkrétnej činnosti bezprostredne regulujúcich správanie, činnosť človeka; zodpovedá za sústavnosť, vytrvalosť, spoločenskú angažovanosť a finalitu správania.

Skladba tejto úrovne je veľmi zložitá a my sa pokúšame opísať ju aspoň niekoľkými psychologickými a interdisciplinárnymi pojmami. Iste tu nie sú vyjadrené všetky pojmy /podobne aj ako na iných úrovniach/, môžu sa však implicitne zahrnúť do úrovni, ktoré sme použili. Za najdôležitejšie interdisciplinárne pojmy pokladáme normy a ideály. Bližšie ich objasňovať nebudeme. Pojem norma - ako vieme - má veľmi široké uplatnenie, v práve je to zákon, v pedagogike, etike, psychológii je to kritérium pre odlišenie zdravého od patologického atď. Všade má svoju osobitnú problematiku.

Medzi základné pojmy tejto úrovne patria: presvedčenie, ktoré možno chápať s Petrovským /1970, str. 104/ ako "systém poznávacích potrieb osobnosti, aktivizujúcich osobnosť vyrovnávať sa s názormi, princípmi a svetonázorom. Obsahy potrieb vystupujúce vo forme presvedčení obsahujú poznatky o prírode a spoločnosti, ktoré človek nadobudol". V tom zmysle presvedčenia majú veľký motivačný význam a možno potom hovoriť o predsudkoch, normách a ideáloch.

Svetonázor je interdisciplinárny pojem; v našom chápaní ho tvorí ucelený, organizovaný, konzistentný systém poznatkov a názorov filozofických, etických, estetických, názorov a poznatkov o prírode a spoločnosti. Svetonázor v motivačnej štruktúre ukazuje smer vyzrelosti osobnosti, je celkovým výrazom hodnotových orientácií.

Vzhľadom na cieľ konania používame pojem ašpirácia. Ašpirácie chápeme ako stupeň nárokov, ktoré individuum kladie v prítomnosti alebo v budúcnosti na seba, na svoj výkon, na svoje sebautváranie, na svoje uplatnenie v osobnom živote a spoločnosti.

Ústredný bod na tejto úrovni predstavuje vôľa, a to preto, že tu sa ukončujú rozhodovacie procesy a vytyčuje sa cieľ a spôsob konania.

P r e s v e d č e n i e

Presvedčenie v zmysle už uvedenej definície predstavuje súbor či systém poznávacích potrieb, ktoré vo forme akceptovaných názorov aktivizujú osobnosť k tomu, aby sa vyrovnávala s názormi iných ľudí. Vedie k tomu, aby sa vlastné názory v praktickej a teoretickej činnosti presadzovali ako presvedčenia, ktoré tým nadobúdajú veľkú intrapsychickú motivačnú silu, keďže sa najužšie spájajú so svetonázorom, ba svetonázor sa v nich bytostne prejavuje.

Kým v potrebách /biogénnych/ sa vyjadruje naša závislosť od prostredia, v záujmoch sa odrážajú emocionálno-poznávacie vzťahy ku skutočnosti, v presvedčeniach vyjadrujeme vedomé prežitie významných hodnôt, ktoré sa pre človeka stávajú záväznými a určujú jeho činnosť a snaženie. Presvedčenia obsahujú

tiež silný emocionálny komponent a tým dávajú správaniu živost. V súvislosti s presvedčením a svetonázorom sa zvykne hovoriť aj o ideáloch. Podľa S.L. Rubinštejna /1964, str. 674/ ideál môže "vystupovať ako súhrn noriem správania; často je to obraz, ktorý v sebe stelesňuje najcennejšie a v tom zmysle aj pre človeka najpríťažlivejšie črty - obraz stáva sa vzorom". Rubinštejn pritom upozorňuje na tieto psychologické možnosti tvorby ideálu: (a/) môže byť kompenzačným útvarom skutočného obrazu človeka, t.j. môže sa v ňom premietnuť to, čo človeku chýba, resp. čo si človek cení, akým by chcel byť; (b/) ideálom môže byť aj to, čím by sa človek chcel stať, čiže najušľachtilejšie prania a tendencie; (c/) napokon si treba uvedomiť, že ideál - upozorňuje Brožík - ako útvar zbavený protikladov, je aj útvarom nedialektickým. Pripomíname však, že dialektickým, a tým aj motivačným útvarom sa stáva v prežívaní bytia jedince, t.j. to som - "obraz seba" a taký by som chcel byť - "ideálny obraz seba"; mocným regulačným princípom sa potom môže stať v programovaní a realizácii obrazu seba. Ideály sa tvoria vplyvom prežitia a zhodnocovania vzorov okolia, spoločnosti, histórie, ideálom sa môžu stať konkrétni ľudia. Problém tu môže vyplývať z možnosti identifikácie s ideálom, konkrétnou osobou, pričom hrozí asimilácia vlastného ja s dotyčnou osobou. Strácanie vlastnej osobnosti vlastného myslenia a chcenia vedie k deformáciám osobnosti spočívajúcim v pseudoexistencii osobnosti.

Ideály sa v psychológii málo skúmali, hoci časť materiálu poskytuje krásna literatúra aj konkrétny život. Problém je v metodológii výskumu. Treba pritom počítať nielen s obrannými mechanizmami osobnosti, ale aj s odmietavým postojom ľudí k prenikaniu do ich súkromia.

Osobitným problémom pri utváraní presvedčení v konkrétnom živote sú predsudky.

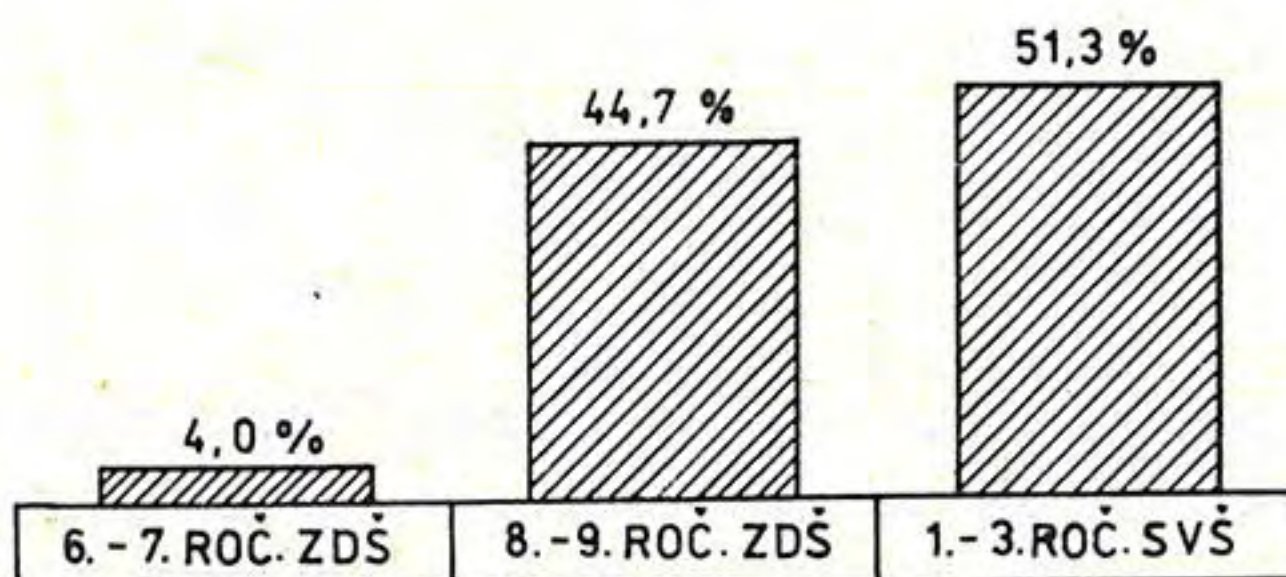
Predsudky sa v literatúre pokladajú za zvlášť afektívne zafixované postoje, ktoré sú zväčša rezistentné voči objektívnemu spôsobu uvažovania a hodnotenia, sú vo svojej podstate afektívne a preto rigidné a zafixované /M.Nakonečný 1970, str. 176/. Predmetom predsudkov môžu byť osoby, sociálne skupiny, predsudky sa môžu vzťahovať aj na závažné svetonázorové otázky a sociálne javy. V takých prípadoch vystupujú aj ako presvedčenia zo strany subjektu, ktorý ich zastáva. V našich podmienkach retardačne pôsobia najmä religiózne predsudky. Rigidita predsudku spôsobuje, že sú trvalé. Autori upozorňujú, že ich zmysel je vlastne v určitej sebaobrane, možnosti sebanadradenosti a falošného sebahodnocovania, pričom predsudkami môžu trpieť ľudia rozličného veku, sociálnej príslušnosti a vzdelania.

S v e t o n á z o r

Svetonázor je interdisciplinárny pojem. Z filozofického hľadiska sa zdôrazňuje, že tvorí súhrn všetkých názorov na okolitý svet, avšak jeho základom v užšom zmysle slova sú filozofické názory a hlavnou svetonázorovou otázkou je základná otázka filozofie. Podľa jej riešenia sa rozlišujú dva druhy svetonázoru: materialistický a idealistický.

Marxistická psychológia pri rozbere svetonázoru vychádza zo základných téz dialektického a historického materializmu, z toho, že svetonázor je odrazom spoločenského bytia. Marxistický svetonázor vychádza z uvedomenia robotníckej triedy v podmienkach antagonistickej spoločnosti; v socialistickej spoločnosti sa stáva majetkom všetkého ľudu. Zásadnou prednosťou marx-leninského svetonázoru je, že vychádza a opiera sa o výsledky vedy a spoločenskú prax, ktorá sa overuje históriou. Marxistický svetonázor si právom prisudzuje prívlastok vedecký a vždy bol a bude svetonázorom avantgardy. S otázkami svetonázoru sa zaoberali v psychológii a príbuzných vedách zväčša teoreticky, pričom však nechýbali pokusy o vedecký výskum, ktorý však je zložitým problémom.

Z hľadiska idealistickej psychológie rozbor psychológie svetonázoru podal W.Jaspers /1925/. Jaspers do psychológie svetonázoru zahrnuje prakticky veľkú oblasť motivácie. Je to špekulatívna psychológia, vychádzajúca z idealistickej filozofie.

Obr.č.13

Prehľad o tom, v ktorých ročníkoch sa žiaci začínajú výraznejšie zaujímať o svetonázorové otázky.

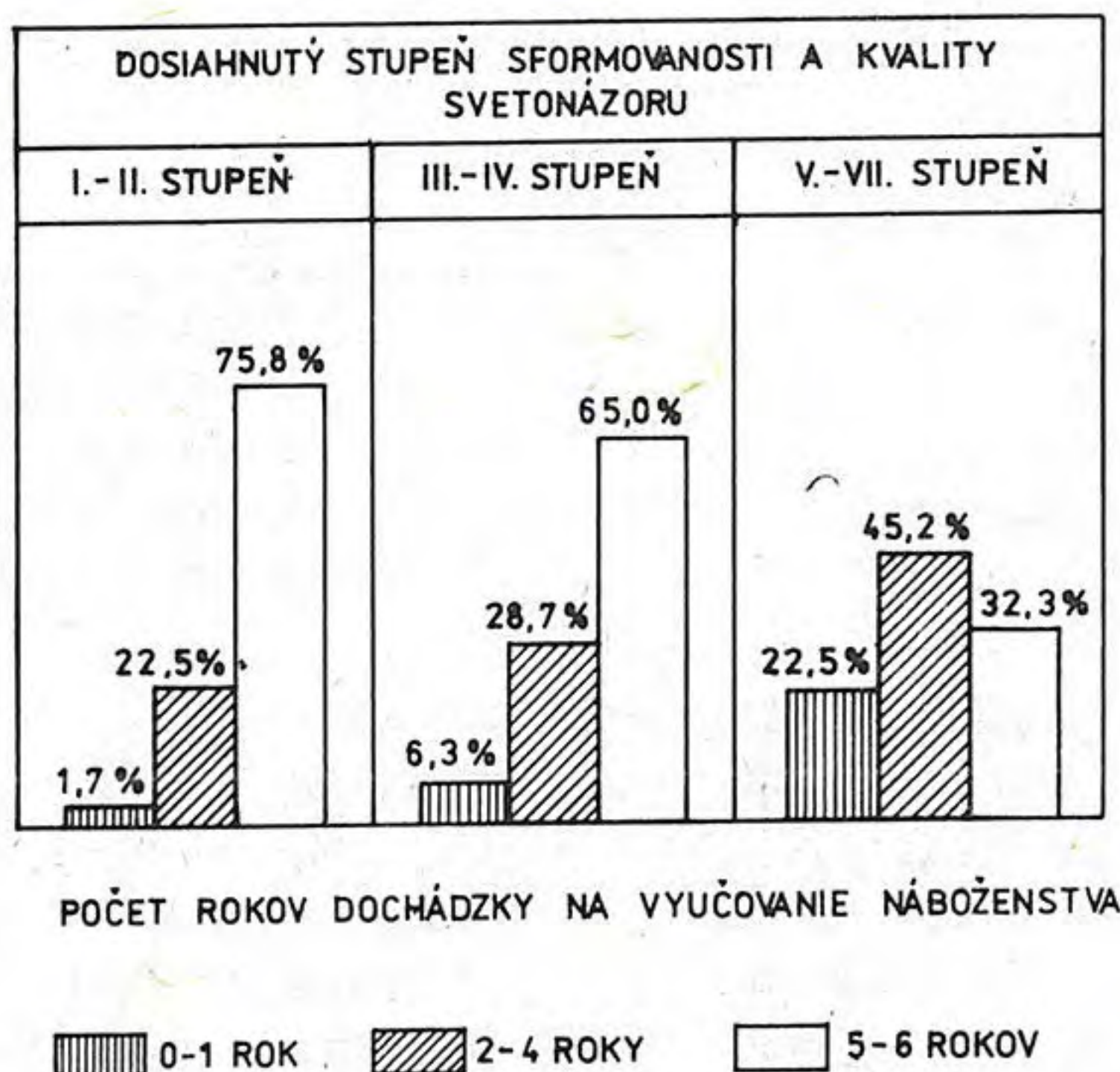
/Rudolf Pravdík, Svetonázorová výchova mládeže - jej stav, problémy a aktuálne úlohy, Bratislava 1972/

U nás výskum svetonázoru vykonal R.Pravdík /1972/ na základe dotazníkovej metódy u žiakov ZDŠ a SVŠ. Zistil, že svetonázorové otázky začínajú zaujímať žiakov od 6.-7. ročníka ZDŠ.

Ako činitele, určujúce vývin svetonázoru, uvádza rodinu a školu, najmä v ich spolupôsobení. Z učebných predmetov prikladá väčší význam skôr prírodovedným predmetom, menej vplyva literárna výchova, matematika, jazyky; estetická výchova sa v odpovediach žiakov neprejavila.

Pre nás je osobitne významný vplyv podmienok života na utváranie svetonázoru. Autor uvádza, že na Slovensku v skúmanom období /1962-1966/ bola prihlásená na náboženstvo jedna tretina z celkového počtu žiakov. Výsledky autor zhrnuje takto: "Zo žiakov, ktorí nechodili na náboženstvo vôbec, alebo najviac jeden rok, iba 1,7 % ostáva pod vplyvom idealistického svetonázoru. Zo žiakov, ktorí absolvujú plný počet rokov dochádzky na hodiny náboženstva, ostane 22,5 % celkom pod vplyvom náboženstva a len u 32,3 % z nich sa podarí

- a to až na konci strednej školy - dosiahnuť správne svetonázorové predstavy a postoje" /c.d., str. 139/. Celkové výsledky zhrnuje v tabuľke "znázornenie korelácií medzi dosiahnutým stupňom sformovanosti a kvality svetonázoru maturantov SVŠ s počtom rokov účasti náboženstva na ZDŠ."

Obr.č.14

Znázornenie korelácií medzi dosiahnutým stupňom sformovanosti a kvality svetonázoru maturantov SVŠ a počtom rokov, počas ktorých sa zúčastňovali na vyučovaní náboženstva.

/Rudolf Pravdík, Svetonázorová výchova mládeže - jej stav, problémy a aktuálne úlohy./

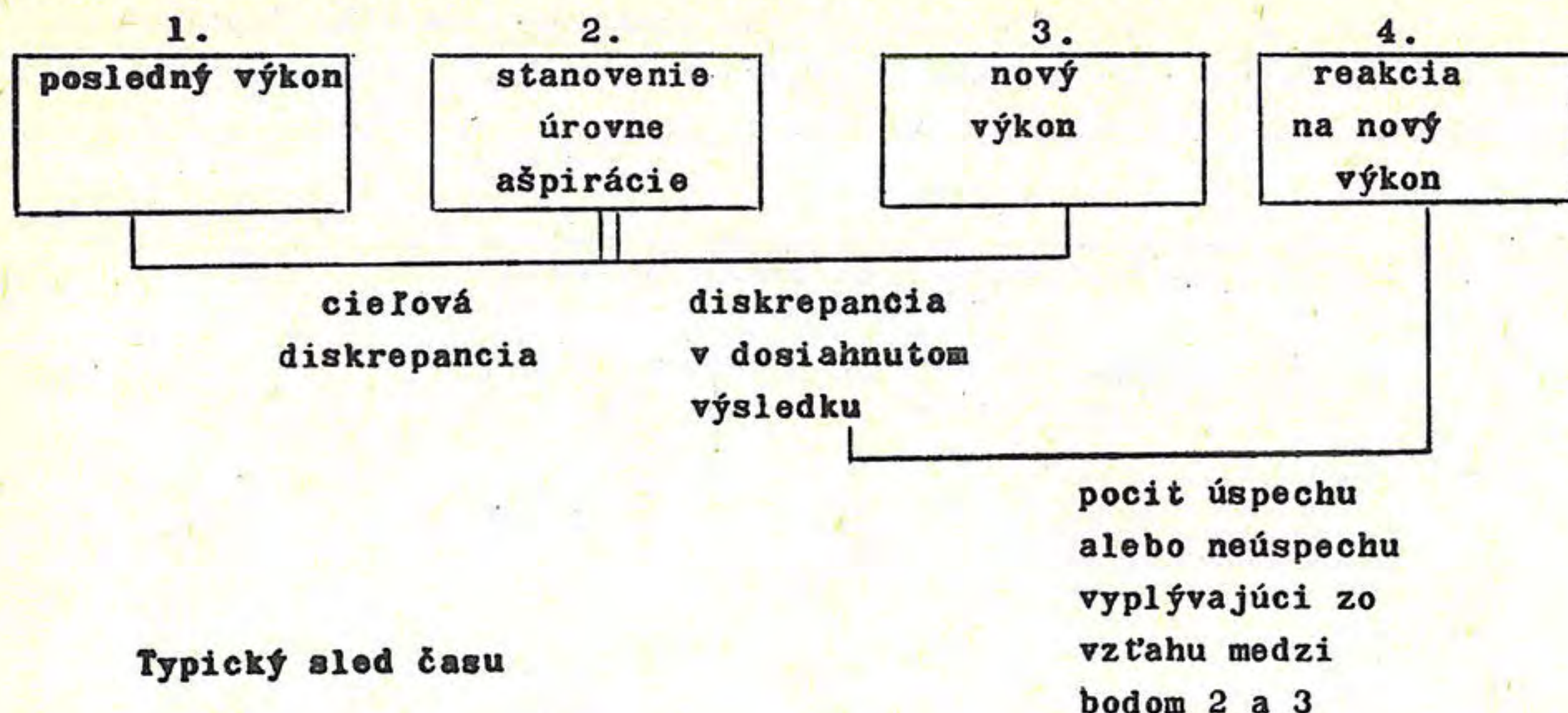
A š p i r á c i e a ú r o v e ň a š p i r á c i e

Cieľovým, alebo na cieľ zameraným správaním sa zaoberajú štúdie s názvom úroveň ašpirácie /level of aspiration/. Vychádzajú z experimentálneho výskumu správania. Pojem zaviedla Tamara Dembova roku 1931. Smer výskumov úrovne ašpirácie sa veľmi rozšíril na najrozličnejšie oblasti ľudskej činnosti, kde dochádza k správaniu zameranému na cieľ.

Vo všeobecnosti možno povedať, že tento smer výskumu sa dotýka problémov cieľa konania, rozhodovania. Úroveň ašpirácie zahŕňa typický sled udalostí, uskutočňujúcich sa v zacielenom správaní.

Všetky body v časovom slede alebo sekvencii sú významné pre cieľové správanie osobitne body 2 a 4. Analýza úrovne ašpirácie má prispieť k objasneniu, čo determinuje ašpirácie jedinca na objasnenie toho, ako reaguje

človek na dosiahnutie alebo nedosiahnutie úrovne ašpirácie.

Opis tabuľky a vysvetlenie základných pojmov

Najelementárnejším prípadom zacieleného správania môže byť napríklad streľba do terča. Terč, ako každý vie, má svoju štruktúru: presný zásah je označený 10 a odtiaľ sa odstupňuje 9, 8, 7 atď. Vojak na začiatku výcviku napríklad trafí 5. To je označené číslom 1 - posledný výkon. Na základe tohto dosiahnutého výsledku sa rozhodne, že nabudúce sa zlepší a dosiahne 7 bodov. To sú ašpirácie, v to dúfa. Na tabuľke to zodpovedá č.2 - úroveň ašpirácie. Teraz zamieri a strelí a v skutočnosti získa nie 7, ale 4 body. To je nový výkon - č.3. Teraz náš vojak prežije neúspech, sklamanie. Buď sa s tým zmieri, resp. rezignuje - "zo mňa nebude nikdy dobrý strelec", alebo sa pokúsi zlepšiť, t.j. dosiahnuť aspoň 5 - to je reakcia na nový výkon.

Rozdiely medzi bodmi tvoria diskrepanciu /discrepare - 1. rozpor, nesúlad/, ktorá sa medzi bodom č. 1 a 2 nazýva cieľovou, medzi bodom č.2 a 3 diskrepanciou dosiahnutého výsledku.

Pri rozpracovávaní problematiky úrovne ašpirácie je zaujímavá štruktúra cieľa. V rámci štruktúry cieľa sa rozlišuje "ideálny cieľ" - napríklad získať 10 bodov, to by prakticky chcel každý, preto radšej volí tzv. "akčný cieľ", čiže to, čo si človek asi myslí, že by mohol dosiahnuť. Úroveň akčného cieľa, t.j. získať 7 bodov, je kritériom úrovne ašpirácie pri danej činnosti v danom čase. Úroveň ašpirácie zahŕňa znalosť minulého výkonu a očakávanie úrovne budúceho výkonu. Usudzuje sa, že jedinec sa ideálneho cieľa nevzdá; vzdialenosť medzi úrovňou akčného cieľa a ideálnym cieľom je vnútornou diskrepanciou, kým rozdiel medzi úrovňou akčného cieľa a očakávaného výsledku sa nazýva cieľovo "expektačná /expecto - 1. očakávať/ diskrepancia". Rozdiel medzi stupňom ašpirácie a výsledným skóre /nový výkon 3/ je "diskrepanciou výsledku" a jej veľkosť a smer určuje zážitok úspechu alebo neúspechu.

Na základe takéhoto prístupu získali sa mnohé zaujímavé poznatky o ašpi-

ráciach ľudí.

Ukazuje sa, že ľudia majú tendenciu stanovovať si skôr vyššiu ako nižšiu úroveň. Presnejšie je to však možno vyjadriť takto: za cieľ sa vyberá tá činnosť, u ktorej suma atraktívnosti /pozitívna valencia/ mínus suma nepríjemností /negatívna valencia/ sa rovná maximu /S.Mc. V. Hunt, 1944, str. 360/. V tom smere jestvujú tendencie

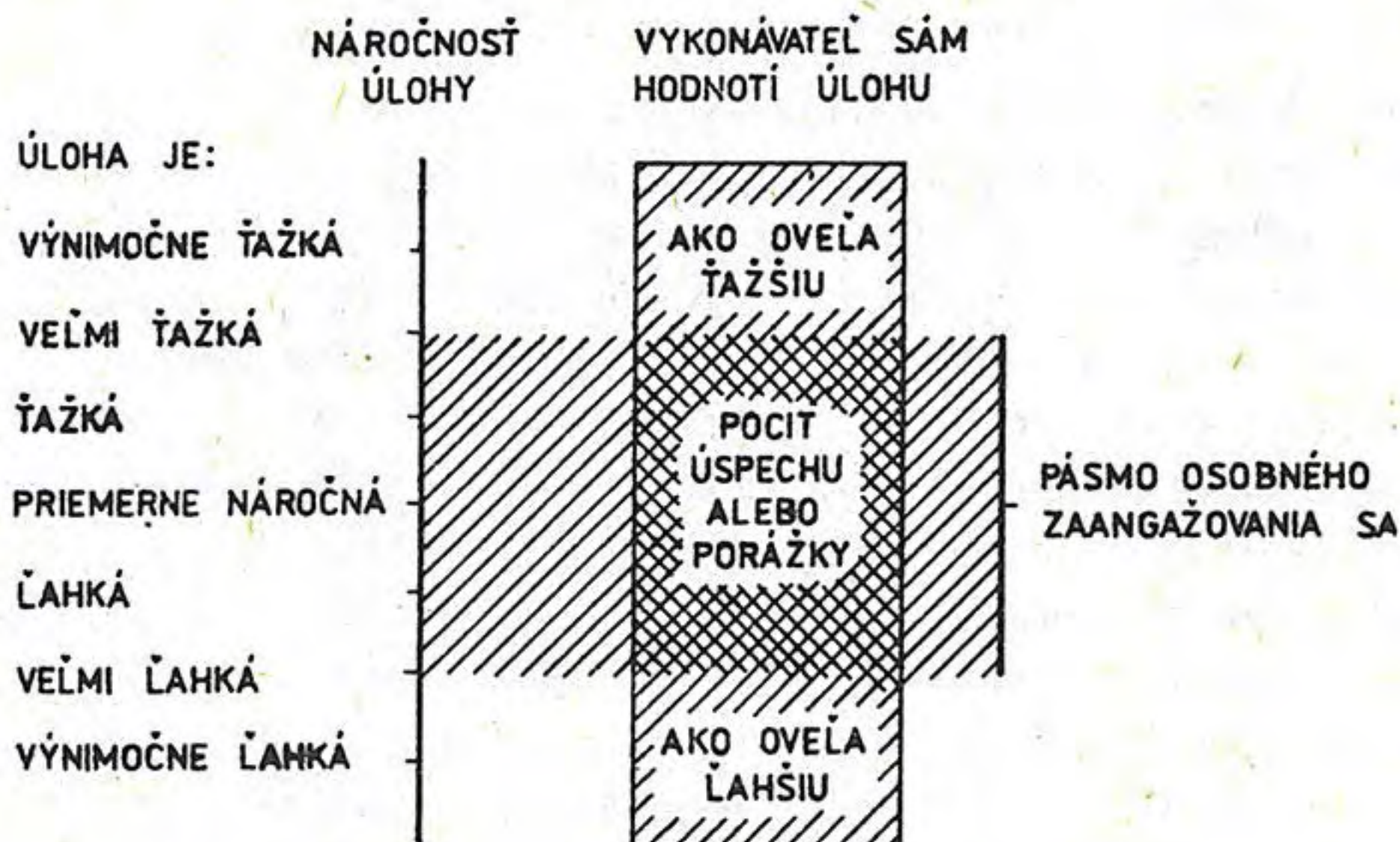
a/ dosiahnuť relatívne vysokú úroveň ašpirácie,

b/ dosiahnuť určitý limit,

c/ na stupnici - napríklad:

1. výnimočne ťažké,
2. veľmi ťažké,
3. ťažké,
4. stred,
5. ľahké, veľmi ľahké,
6. mimoriadne ľahké,

ostat' v rámci hodnôt 2-5, t.j. ostat' mimo mimoriadne ťažkých oblastí alebo slabších výkonov.

Obr.č.15

Vplyv hodnotenia náročnosti úlohy na úroveň ašpirácie

Realizmus pri určovaní úrovne ašpirácie je tiež dôležitý. Jestvujú tzv. "nereálni" jedinci. Zisťuje sa, že realizmus je väčší, ak sa jedinca opýtame "čo očakáva", ako keď sa ho pýtame, "čo by chcel" dosiahnuť; ďalej realizmus je väčší v situácii hry, emocionalita vedie k nerealistickému postoju. Podobne by sa mohlo referovať o ďalších faktoroch, napríklad posledný výkon a ašpirácia, pocit úspechu a neúspechu a ašpirácia atď.

Spomenieme ešte niektoré fakty získané výskumom.

Úspech a neúspech

Jucknatová zaviedla dve série 10 rozličných ťažkých bludísk, pričom jedna séria bola riešiteľná, iná neriešiteľná a predložila ich 30 deťom. U riešiteľnej série počiatočné skóre bolo 5,6 a nakoniec stúplo na 7,5. Sedemdesiatšesť percent zmien v stupni aspirácie bolo stúpajúcich a dvadsaťštyri percent klesajúcich. U neriešiteľnej série úroveň aspirácie z pôvodného skóre 6,5 nakoniec klesla na 3,6. Osemdesiatštyri percent zmien v úrovni aspirácie bolo klesajúcich a šesť percent stúpajúcich. Referenčná stupnica je ďalším činiteľom ovplyvňujúcim úroveň aspirácie. Ukazuje sa, že sociálna skupina, napríklad väčšie vzdelanie a príjem otca určujú aj aspirácie a vedú k priaznivejšiemu a reálnejšiemu aspiračnému skóre. Podobne jedinci nad úrovňou triedy majú aj reálnejšiu úroveň aspirácií, ako jedinci pod úrovňou triedy atď.

Skúmanie aspiračnej úrovne prinieslo významné výsledky pri objasňovaní aspirácií ľudí, ich odhodlaniu "podujať sa na niečo". Podobne je touto metódou možné premiknúť do individuálnych rozdielov v systéme hodnôt, sociálne psychologických faktorov ovplyvňujúcich aspirácie jedinca a skupín /F.L. Festinger/.

Záverom možno povedať, že na podklade tejto metódy začal sa výskum tzv. motivácie výkonu /achievement motivation/. Rozhodujúce práce v tomto smere vykonal Mc Clelland /1953/ a skupina jeho spolupracovníkov.

Mc Clelland vyšiel z tzv. potreby výkonu, resp. úspechu. Takúto "potrebu" vyvolal u študentov inštrukciami, v ktorých sa poukazovalo na dôležitosť alebo nedôležitosť činnosti. Pokusné osoby potom plnili rozličné úlohy úspešne alebo neúspešne. Druhý experimentátor pomocou skúšky TAT zisťoval schému myšlienok a predstáv. Z TAT sa vybrali 4 obrázky, ktoré predstavovali nejaké činnosti. Študentom sa po predložení obrázkov dávali otázky, týkajúce sa súčasnej a budúcej činnosti osôb vyobrazených na jednotlivých predlohách. Na základe odpovedí vypracovala sa schéma ich interpretácie vzhľadom na úspešnosť alebo neúspešnosť, odpovede sa podľa toho ohodnotili a tak vznikol tzv. index úspešnosti. Ukázalo sa, že osoby s vysokým indexom úspešnosti sa neboja napríklad rizika, sú ambiciózni, dôverujú si, prejavujú odhodlanosť, sú nezávislí atď. Tento smer výskumu je veľmi zaujímavý, pretože ukazuje možnosti preniknúť do problému motivácie cez štruktúru predstáv a myšlienok. Nie sú tu však vyriešené mnohé teoretické otázky a zdá sa, že zovšeobecnenia sú veľmi široké.

4. VÔĽA

Človek svojimi aktivitami zasahuje ďalekosiahle do svojho prostredia; utvára civilizáciu a kultúru. Od jeho aktivity, ktorá sa prejavuje vo vedomej činnosti závisí uchovanie človeka ako druhu, uchovanie existencie života na zemi. Činnosť človeka je veľmi zložitá. Od elementárnych reflexných reakcií na vonkajšie podnety siaha až k zložitým myšlienkovým operáciám nevyhnutným pre kozmické lety. Siaha od elementárnej mimovoľnej činnosti až po uvedomelú činnosť, ktorá sa riadi cieľom a programom teoretických a praktických operácií, vyplývajúcich z cieľa. Najvyššia forma vedomo zacielennej činnosti človeka je vôľa. Zacielenosť sa prejavuje v uvedomení štruktúry cieľa, jestvujúceho v mysli človeka; štruktúra cieľa je odrazom poznania objektívnej zákonitosti, determinuje vedomú činnosť človeka. Štruktúra cieľa činnosti môže byť jednoduchá: vyrobiť stôl, obrobiť pôdu, alebo veľmi zložitá abstraktná /veda, umenie/.

Cieľ vždy determinuje praktické alebo teoretické operácie, ktoré je potrebné urobiť na jeho dosiahnutie. Cieľ často obsahuje a určuje operácie a ich časový sled; operácie na sústruhu /nastavenie nožov a pod./, sa riadi cieľom činnosti, vyžaduje vedomé a rozumové operácie a praktické znalosti narábania s materiálom. Taká je povaha vôľovej činnosti.

Napriek tomuto zásadnému významu postavenia vôle v regulácii ľudskej činnosti - v správaní a konaní, experimentálny výskum dosiaľ nedosiahol také výsledky ako v iných oblastiach /napr. myslení a podobne/. Preto pri charakteristike vôle a opise vôľového konania sa možno opierať o niektoré klinické zistenia, ďalej o výsledky získané z pokusov cieľového správania a teoretickej analýzy.

Skôr než pristúpime k bližšej charakteristike vôľového konania, činnosti, je nevyhnutné objasniť z filozofie prebratú otázku tzv. "slobody vôle".

Psychológia vychádzajúca z dialektického a historického materializmu k tomuto problému pristupuje nasledovne:

a/ vôľa, rozhodovanie a vôľové konanie je práve tak determinovaná objektívnymi podmienkami vzniku psychického obrazu, ako celý duševný život;

b/ opierajú sa o Sečenova, prijíma sa téza o reflexnej podstate psychiky, teda aj vôľového konania;

c/ tzv. "slobodné rozhodovanie", ktoré má každý človek, chápe z hľadiska materialistického učenia o nutnosti a náhodnosti, ktoré aplikované na psychológiu, sa formuje nasledovne: "Príčinná súvislosť javov hmotného sveta neznamená, že všetky javy sú nutné. Niektoré nevyhnutne vyplývajú z podstatných vzájomných súvislostí medzi javmi, vyjadrujú čo najúplnejšie objektívne zákony vládnuce v prírode i v spoločnosti; to sú javy nutné. Iné sú výsledkom nepodstatných súvislostí medzi javmi, sú náhodné... To sa týka aj ľudského konania. Niektoré pramenia z motívov, ktoré sú pre istú osobu podstatné a dôležité, sú skutočným výrazom jej vzťahu ku spoločnosti, k okolitým ľuďom. Iné je náhodné, vznikajúce vplyvom nálady, vyvolané nepodstatnými okolnosťami;

niekedy toto konanie odporuje trvalým snahám človeka.

Konanie, ktoré je vyvolané podstatnými a stálymi motívmi a ktoré človek sám považuje za nevyhnutné, nech je pre neho v niektorých prípadoch sebaťažšie, je výrazom skutočnej slobody človeka" /Smirnov, A.A. a kol., 1959, str. 342/. Tieto formulácie dostatočne jasne osvetľujú uvedený problém.

V staršej a aj súčasnej psychologickej literatúre o vôli a vôľovom konaní sa hovorí pri popise vedomého, resp. uvedomeného konania. Takéto konanie sa analyzuje vždy na vedomej úrovni, pričom smer konania, spôsoby a prostriedky závisia od "ja" a jeho rozhodovania. Aj v bežnom živote sa o vôli usudzuje z cieľavedomosti, sily ja, t.j. sily ktorou sa "ja" proti niektorému pudovému impulzu alebo naučenej a silne fixovanej potrebe bráni. Napríklad ak prestanete fajčiť, každý vám povie, že máte silnú vôľu, hoci prestať fajčiť nemusí vyžadovať "vôľu", môže k tomu dôjsť na základe rozumných úvah. Inokedy sa hovorí o vôli, ak sa niekto usiluje o dosiahnutie nejakého cieľa.

C h a r a k t e r i s t i k a v ô ľ o v é h o k o n a n i a a j e h o r o z b o r

V našej práci vychádzame z toho, že základnou jednotkou psychologickej analýzy je činnosť človeka. Pri analýze činnosti človeka, či už práci robotníka, roľníka, vystupujú do popredia také kvality, ako je samostatnosť, vytrvalosť, sebaovládanie, schopnosť veci doviestť do konca atď. Tieto kvality osobnosti prezrádzajú vlastne vlastnosti vôle. Vidíme teda, že vôľa a vôľové konanie je neobyčajne dôležité pre priebeh činnosti a celkový výkon v určitej činnosti.

Vcelku vôľové konanie charakterizuje:

a/ uvedomenie si cieľa, čo treba dosiahnuť a čo človek môže dosiahnuť. Štruktúra cieľa obsahuje ideálny cieľ, ktorý by sme chceli dosiahnuť; akčný cieľ, t.j. čo si trúfame dosiahnuť. Akčný cieľ sa vyhýba krajnostiam: tzv. "tvrdej norme" alebo "mäkkej norme". Napr. pri streľbe do terča skôr dosiahnuť dobré umiestnenie ako netrafiť.

b/ uvedomenie si prostriedkov vedúcich k cieľu /tréning, príprava, organizácia celej činnosti človeka, napr. u špičkových športovcov a pod./;

c/ predpokladá rozhodovanie - je to proces rozhodovania medzi rozličnými aktualizovanými pohnútkami ísť do kina alebo sa učiť; rozhodovanie medzi prostriedkami, aké prostriedky použiť, atď.; rozhodovanie o tom, akými operáciami dosiahnuť cieľ /aké činnosti/, aké formy správania použiť a pod.;

d/ túto zložitú činnosť sprevádza napätie; napätie vystupuje pred rozhodnutím /urobiť to tak alebo inak/ a po rozhodnutí zas vyplýva zo štruktúry cieľa; redukuje sa voľbou akčného cieľa.

Vôľové konanie prebieha v časovom slede a sú preň príznačné tieto fázy:

1/ Vznik pohnútky a predbežné vytýčenie cieľa. Pohnútky, motívy odrážajú

aktualizované motivačné komponenty ako potreby, záujmy a podobne. Pohnútky, motívy sa odrážajú vo vedomí, v chcení človeka. Vždy však nestačí "chcieť" a podľa predstavy cieľa konať, pretože nie vždy je jednoduché "chcieť". Človek môže chcieť "to", ale aj "ono". Tu je človek postavený do situácie voľby.

2/ V takých prípadoch nastáva druhá fáza vôľového konania: posúdenie rozličných motívov, pohnútok, "boj motívov". Chcieť to i ono sa málokedy dá, najmä ak ide o vzájomne nezlúčiteľné veci. Posudzovať motívy, to je niekedy veľmi ťažká a zložitá vec. Tým zložitejšia, čím sú dôsledky ťažšie a trvalejšie. Posudzovanie je intelektová selekcia chcení, ktorá sa posudzuje z hľadiska cieľa a následku.

3/ Tretie štádium tvorí "rozhodnutie", ktoré tvorí špecifikum vôľového konania, spoločenského dosahu hodnotenia rozhodnutia. Rozhodnutie je kritický bod, kritérium pre hodnotenie človeka zo strany spoločnosti. V rozhodnutí sa stretávajú záujmy individua a spoločnosti. Rozhodovanie je preto aj spoločensky závažný fakt. V tomto smere sa pre posudzovanie rozhodnutia berú do úvahy platné spoločenské normy. Osobnosť je normami viazaná, ale nemôže sa nimi viazať absolútne.

Je osobitosťou človeka, že niekedy jeho rozhodovanie, jeho súčasníci, poplatní starým normám na posudzovanie, rozhodovanie nepochopia. Vzniká nedorozumenie, taký človek je obeťou "starých noriem", alebo lepšie povedané hrdinom, "vzorom" na utvorenie novej normy. Môžu tu poslúžiť príklady z histórie. Napríklad Mucius Scevola, Ján Hus, z hrdinstiev novodobých dejín Július Fučík a iní. Pre ľudí, ktorí priniesli osobné obete, t.j. zamietli konformnosť, bola kritériom rozhodovania časová dimenzia. Táto dimenzia je zaujímavá. Z niektorých ľudí robí prorokov, prinajmenšom pokrokových. Z iných robí spiatotčníkov, reakcionárov a podobne. V týchto hodnoteniach v ich konkrétnom kritickom posúdení a rozhodnutí je súčasne obsiahnutá dimenzia času.

4/ Posledná fáza sa týka vykonania rozhodnutia. Vykonanie rozhodnutia predpokladá plán ďalšej činnosti a reguláciu konania podľa tohto plánu. Taký postup predpokladá sebaovládanie, sebakontrolu a húževnatosť.

Poruchy v cieľovom správaní, poruchy vôle sa nazývajú abúlie. /V literatúre Gončarov pekne opísal slabosť vôle v diele Oblomov./

I n d i v i d u á l n e v l a s t n o s t i v ô l e

Okrem tejto všeobecnej charakteristiky vôle rozlišujeme individuálne vlastnosti, t.j. tie, ktorými sa ľudia navzájom líšia, a to samostatnosť, cieľavedomosť, rozhodnosť a vytrvalosť.

1. Samostatnosť sa týka rozhodovania a vytyčovania cieľov a voľby prostriedkov. Samostatný človek sa rozhoduje sám podľa svojich informácií a názorov. Byť samostatný neznamená nevypočúť mienku iných; mienka iných môže obsahovať dôležitú informáciu. Samostatnosť v rozhodovaní, vytyčovaní cieľov a voľbe prostriedkov znamená, že rozhodujúci sa človek môže vypočúť a aj vy-

počuje mienku iných, ale rozhoduje sám. Protikladom samostatnosti je ovplyvniteľnosť a nesamostatnosť, sugestibilita; negatívom samostatnosti je "svojhlavosť", "tvrdohlavosť".

② Cieľavedomosť v správaní znamená, že človek určitú činnosť vykonáva vzhľadom na blízke a perspektívne ciele, ktoré v každom momente svojim správaním sleduje. Cieľavedomosť v práci a živote sa podriaďuje a hodnotí podľa zásad. Všeobecne možno povedať, že spoločensky je významná taká cieľavedomosť, ktorá vyplýva zo spoločensky prijatých zásad. Cieľavedomosť, ktorá vychádza len z egoistických záujmov a zásad, vedie k malichernosti, nedotklivosti, namyslenosti a neúcte voči spoluobčanom.

③ Rozhodnosť. Rozhodnosť je vlastnosť vedieť správne sa rozhodnúť najmä v rozhodujúcich okamihoch, v ťažkých životných podmienkach. Rozhodnutie overuje prax a čas. Preto pri posudzovaní rozhodovania nerozhoduje len rýchlosť. "Dvakrát merať a raz rezať!" hovorí príslovie.

Rozhodnosť nemá nič do činenia so zbrklosťou. Nezdôvodnené odkladanie rozhodnutia je známka nerozhodnosti. Rozhodnosť neznamená len rozhodnúť sa, ale aj uskutočniť rozhodnutie, prípadne ho korigovať pri uskutočňovaní, ak sa vyskytujú nové skutočnosti.

④ Vytrvalosť je vlastnosť, ktorá zabezpečuje prijaté rozhodnutie doviest do cieľa. Táto vlastnosť vznikne najmä pri prekážkach, neúspechoch, ktoré môžu človeka stretnúť a aj stretávajú. Človek môže na neúspech reagovať tak, že zníži svoje aspirácie dosiahnuť akčný cieľ a rezignuje; vytrvalý človek vie neúspech prekonať. Opakom vytrvalosti je tvrdohlavosť. Tvrdohlavci sa za každú cenu, akoby "bez rozumu" ženú za cieľmi, často márnymi, zbytočnými.

Vôľové vlastnosti človeka sa formujú v spoločnosti. Majú plný spoločenský význam, ak sa riadia zásadami spoločnosti. Vôľové vlastnosti sú vždy vlastnosťami osobnosti a preto majú odrážať spoločenský obsah. V tom prípade môžeme hovoriť aj o vôľových vlastnostiach charakteru človeka. Osobitný význam pre vôľu majú také vlastnosti charakteru, ako je disciplinovanosť, sebaovládanie a sebadisciplína, statočnosť a smelosť.

Disciplinovanosť vo všeobecnosti znamená dodržiavať zásady spolunažívania, rešpektovať pravidlá spolunažívania a podriaďovať sa všeobecným požiadavkám platným pre ľudskú činnosť a správanie.

Sebaovládanie a sebadisciplína je schopnosť kontrolovať svoje správanie, vystríhať sa všetkého škodlivého, nepotrebného a nedôstojného. Sebaovládanie sa vzťahuje aj na možnosť kontroly citových prejavov.

Statočnosť a smelosť sú vynikajúce kvality charakteru a vôle, ktoré sa prejavujú v pripravenosti dosahovať spoločensky prospešné ciele bez ohľadu na osobný prospech a nebezpečenstvo života. Opakom toho je zbabelosť, malomyseľnosť, ktorá sa prejavuje v strachu o seba, čo môže viesť k nedisciplinovanosti, neplneniu svojich povinností.

5. CITY

C h a r a k t e r i s t i k a c i t o v a i c h f u n k c i a

Podľa toho, čo sme povedali, city môžeme definovať ako odraz reálnych vzťahov človeka ku skutočnosti, prejavujúci sa v subjektívnom prežívaní vzťahov k predmetom a javom skutočnosti, zodpovedajúcim jeho potrebám. U citov ide o taký odraz a prežívanie, ktorý vyjadruje subjektívny vzťah človeka k predmetom jeho potrieb. Potreby vyjadrujú objektívnu závislosť človeka od vonkajšieho prostredia, sú vždy nedostatkom čohosi v objektívnej skutočnosti. Človek ako tvor z "mäsa a krvi" a ako produkt histórie a spoločnosti tieto vzťahy /uspokojovanie alebo neuspokojovanie potrieb/ subjektívne odráža a prežíva vo forme citov.

V bežnej reči aj literatúre sa používa aj termín emócia. Je zložený z kmeňa: motio - 1. pohnútka, pohyb a prefixu e /x/, 1. von -, doslovne pohyb smerom von. Termín emócia sa používa najčastejšie ako synonymum. Inokedy sa ním označujú tzv. "nižšie city", ktoré súvisia s uspokojovaním organických potrieb. Z nášho jednotiacého hľadiska, podľa ktorého je osobnosť človeka svojráznou psychickou integráciou prírody, histórie a spoločnosti, pridržame sa nasledujúceho vymedzenia: City pokladáme za všeobecnejší pojem, kým termín emócie rezervujeme na jasné a výrazné formy psychického prežívania citov, ktoré sú spojené s fyziologickými zmenami /červenanie, zvýšený tep a pod./ a prejavujú sa aj v správaní. Tak isto emocionálne prejavy prežívania citov možno pozorovať u tzv. vyšších citov. Preto sa neprikláňame k rozdeleniu subjektívneho prežívania vzťahov potrieb k predmetom na emócie a city. Zvádza to k rozdeľovaniu človeka na prírodu "nižšiu" a ducha, "vyššiu" podstatu. Človek tvorí jednotu prírody a spoločnosti, histórie - túto jednotu utvára jeho psychika. Toto hľadisko je rozhodujúce a jednotiace. Toto hľadisko si vyžaduje terminologickú jednotu, rešpektujúc aj etymologický význam.

City vo všeobecnosti plnia dve funkcie: orientáčnú a regulačnú. Orientáč-
ná funkcia vyplýva z toho, že city signalizujú, čo má pre človeka subjektívny význam, čo môže uspokojiť jeho potreby. Z množstva vecí a javov, ktoré poznáva a prežíva, len niektoré vydeľuje ako životne významné a tie sa vrývajú do pamäti. Signalizujú životnú dôležitosť niektorých javov skutočnosti. Táto signálna funkcia citov sa volá impresívna /impresio - 1. vtlačam/. V súvislosti s tým sa city vo vývoji človeka utvárajú tak, že sa stávajú motívmi jeho činnosti, slúžiacimi na prispôsobenie, adaptáciu, na stále alebo meniace sa podmienky života. Fyziologický základ tohto procesu tvorí dynamický stereotyp. Citová adaptácia na opakované podnety sa prejavuje v zmene intenzity emocionálneho prežívania, v akomsi zľahostajnení. Uvedená adaptácia súvisí so signálnou orientačnou funkciou citov a utváraním dynamických stereotypov.

Regulujúca funkcia citov spočíva v tom, že každé citové prežívanie sa krátkodobe prejavuje reguláciou zmien v organizme a v správaní. V prežívaní významných udalostí v živote pôsobí ako dlhotrvajúci regulátor ľudského prežívania a správania. Prežite nejakej "osudovej" udalosti niekedy pozmeňuje

spôsob života človeka. City sa tak stávajú pohnútkami ľudskej činnosti. Táto stránka emocionálneho prežívania sa nazýva expresívnou /expresio - l. vyjadrujem/.

City sú na jednej strane prežívaním vzťahu uspokojovania organických potrieb a na strane druhej celý citový život človeka, emocionálne prežívanie človeka, je podmienené spoločensky, historicky. Aj organické potreby sú ľudšťou prírodou. Preto možno povedať, že city človeka, práve tak ako jeho psychika, sú podmienené spoločensky, historicky.

Charakteristiku citov ako prežívanie subjektívnych vzťahov človeka k prostrediu treba doplniť v tomto smere: subjektívne prežívanie je vždy prežívanie nejakého objektívne jestvujúceho vzťahu. Preto city človeka sú objektívne determinované a prejavujú sa v objektívne pozorovateľnom správaní a prežívaní.

V l a s t n o s t i c i t o v

City sa v porovnaní s inými psychickými vlastnosťami vyznačujú týmito vlastnosťami:

① Protikladnosťou alebo polaritou citov, t.j. vlastnosťou, ktorá vyjadruje stupeň uspokojenia potreby. Možno ju vyjadriť aj na stupnici: uspokojivý - ľahostajný - neúspokojivý. Táto vlastnosť má platnosť nielen pre charakteristiku uspokojovania potrieb, ale platí pre celú emocionálnu sféru.

② Ambivalencia alebo dvojstrannosť citov znamená, že city môžu prechádzať z jedného pólu: napr. z nespokojnosti k druhému pólu - spokojnosti; z lásky do nenávisti, zo zlosti do radosti /zo sĺz prejsť k smiechu/. Aj táto ambivalentnosť sa generalizuje z uspokojovania potrieb: neuspokojený človek /hladný/ je nespokojný; ak sa nasýti, je spokojný atď. Na tomto základe sa utvárajú zložité mechanizmy, ktoré najlepšie ilustruje rozprávka o líške, ktorá mala chuť na hrozno a nemohla ho dočiahnuť. Reagovala na predmet svojich potrieb ambivalentne, "aj tak je kyslé", t.j. nežiadúce.

③ Neopakovateľnosť raz prežitého spočíva v tom, že k intenzívnej emócii sa nemožno v zážitku vrátiť. Je to možné len v spomienkach, ktoré môžu byť príjemné alebo nepríjemné, avšak ich intenzita aj obsah prežívania sa mení.

④ Nákazlivosť citov spočíva v možnosti prenášať náladu, smiech z jedného človeka na druhého, možnosť vlastnou náladou naladiť aj druhého človeka.

Intenzívne prežívanie citu sa prejavuje v emóciách, ktoré výraznejšie ovplyvňujú celkové správanie človeka, t.j. aj jeho vonkajšie prejavy. Najmasívnejšie zmeny nastávajú u takých druhov emocionálnych prežívaní, ako sú: strach, negatívne reakcie hnevu, zlosti, nenávisti, radosti.

E m o c i o n á l n e s t a v y

Bežná empiria ukazuje, že ak človek niečo silnejšie prežije, ovplyvňuje to jeho myslenie, alebo výkon, ba môže sa to odraziť aj na zmene spôsobu života. Ľudia sa potom buď "zakalia" /Meresjev/, alebo upadnú - /stratené

existencie/. Tieto otázky sa v psychológii experimentálne skúmali a došlo sa k nasledovnému uzáveru: aby človek podal kvalitný výkon, treba optimum motivácie. Mechanizmus opísal Hebb. Vychádza z toho, že každá informácia obsahuje funkciu náповede /cue/, ktorá prostredníctvom retikulárnej formácie pôsobí na určenie úrovne vzrušiteľnosti /arousal/. Ak dochádza k zvýšeniu tejto úrovne a situácia vyžaduje najadekvátnejšie formy prispôsobenia - dochádza k interferencii funkcie náповede /cue/ a vzrušenia /arousal/, čo spôsobuje skončenie výkonu a výskyt emócií strachu, úzkosti. Všeobecné vzťahy medzi situáciou, emočným prežívaním a výkonom formuluje Yerkes-Dodsonov zákon o variácii optima motivácie, ktorý hovorí: "Keď sa ťažkosť úlohy zväčšuje, intenzita trestu, pri ktorej je rýchlosť učenia optimálna, blíži sa k hraničnej hodnote", čo Fraisse interpretuje nasledovne: "Pri slabšej motivácii sa dosahuje optimum vtedy, keď je úloha ťažká, kým pri ľahkej úlohe vtedy, keď je motivácia silná /c.d., str. 195/. Emocionálne stavy prežívané ako strach, úzkosť, hnev, ba aj radosť sa prejavujú emočným nepokojom^x a zväčša vplývajú negatívne na správanie.

Strach

Pojem strach sa používa na označenie komplexných, chronických, emocionálnych stavov, pri ktorých subjekt prežíva úzkosť, bojazlivosť, hrôzu. Strach je príznačný pre mnoho nervových a duševných onemocnení. V neobehavioristickej literatúre sa strach často používa s iným termínom - úzkosť. Strach je potom sekundárny, t.j. naučený pud. Reakcia strachu spočíva v úniku zo situácie vyvolávajúcej strach. Úzkosť je pojem na označenie pôvodných prudkých emócií, ochromujúcich aktivitu; sprevádzajú ju výrazné telesné zmeny aj reakcie úteku, resp. správania a pod. Strach sa od úzkosti obyčajne odlišuje tak, že úzkosť sa vzťahuje na predmet situácie, ktorý úzkosť vyvoláva, kým strach je všeobecnejší emocionálny vzťah, ktorého príčina nie je taká priama. Strach sprevádzajú obyčajne rozličné motorické a fyziologické zmeny /trhnutie, zastavenie dychu, zovretie rúk, úst, strhnutie sa a pod./. Pokusy so šimpanzmi ukázali, že šimpanz sa bojí hada bez ohľadu na učenie, t.j. že ide o vrodennú reakciu /Kasper Houserov experiment/.

Súčasný experimenty so zvieratami ukázali, že bojazlivosť jestvuje ako istá vlastnosť organizmu. Experimenty spočívali v tom, že sa vypestovali selektívne generácie "bojazlivých" a "menej bojazlivých" zvierat.

Indikátormi strachu boli: močenie, defekácie, útlmy pri žraní. Experiment spočíval v tom, že sa zvieratá dali do okrúhlej klietky, ktorej steny boli osvetlené a z ktorej sa nedalo utiecť. /Meral sa aj čas, ktorý zvieratá potrebovali na prispôsobenie./ Vo viacerých generáciách obidvoch skupín ukázali sa významné rozdiely reaktivity. Niektoré skupiny boli viac, iné menej bojazlivé. Strach a úzkosť vystupuje obyčajne vtedy, keď vzniká situácia

^x Porov.: Fraisse, P.: Emócie. In Fraisse, P.: Kapitoly z experimentálnej psychologie. Bratislava 1967, str. 192-197.

/nebezpečie/ z ktorej je ťažko uniknúť. Z toho sa usudzuje, že za každou obrannou reakciou alebo útekou sa skrýva strach. Strach však vystupuje aj ako naučená reakcia. Naučený strach sa študoval experimentálne.

Na skúmanie úzkosti sa používajú tieto metódy:

1. Pohrozenie trestom alebo nejakou inou nepríjemnosťou.
2. Postavenie pred úlohy, ktorých riešenie sa ukáže ťažké alebo neuskutočniteľné.
3. Pokusná osoba sa vystaví sociálnemu tlaku: kritizovanie výkonu, zosmiešnenie a pod.

Strach sa u ľudí meria viacerými škálami, napr. medzi Mandler-Sarasonovým testom Anxiety Questionnaire /TAQ-1952/ a Janet-Taylorovým: Manifest Anxiety Scale /MAS-1951, 1953/. Je dokázaný súvis medzi skóre anxiózy a neuroticizmu. Kondáš: Škála klasickej, sociálnosituáčnej anxiety a trémy /KSAT/.

Skúmanie úzkosti a strachu nadobudlo v najnovšej psychológii motivácie veľký význam, najmä v psychológii na Západe. Chronická existenčná neistota môže viesť k abnormným formám správania, čo núti ľudí vyhľadávať pomoc u psychoterapeuta. Všeobecne však možno povedať, že otázka subjektívneho prežívania strachu v živote človeka má neobyčajný význam vzhľadom na adjustáciu k prostrediu, či už v norme alebo v patológii.

V psychologickej literatúre sa riešila otázka, či strach je vrodená alebo naučená reakcia. Freud sa domnieval, že dieťa prežije pri narodení "traumu z narodenia", čo je a stáva sa základným zdrojom strachu, a tu nadväzuje strach na detskú bezmocnosť, na "strach z odlúčenia", ktorý vyplýva zo vzťahu dieťaťa k matke. K.Horneyová pokladá strach za vedúci motív správania osobnosti.

Na základe pozorovaní správania detí strach vyvoláva hluk, strata opory /Watson/, tma /Binet/, neznáme /Ch.Bühlerová/.

Hebb ukazuje, že pri strachu musí byť nejaká vrodená dispozícia. Napr. dieťa možno naučiť báť sa húseníc, ale nie fľaše, kohúta a pod. Alebo šimpanz sa naučí poznať osobu A a B, no cíti sa ohrozený, ak sa osoba A objaví v obleku osoby B.

Strach má pozitívnu úlohu, ak je to reálny strach pred niečím skutočným; vážnejším je tzv. neurotický strach, ktorý vyvoláva už predstava alebo myšlienka. Vcelku sa v literatúre pre strach a podobné emocionálne stavy utvorí pojem emergentné /emergency/ motívy, t.j. motívy, ktoré vystupujú vtedy, keď objektívna situácia vyžaduje realizáciu.

Stavy hnevu spravidla sprevádzajú hlboké zmeny v organizme, ktoré vyvolávajú napätie a potrebu útoku, či už fyzického /nabiť niekoho/ alebo slovného /potreba ústne zničiť nadávkami, karhaním a pod./. Tento stav správania sa dá vysvetliť tak, že v organizme vzniká akási afektívna búrka, ktorá zachvacuje činnosť mnohých orgánov. Dych sa zrýchľuje, srdce pracuje intenzív-

nejšie, cirkulácia krvi je prudšia, zvýši sa činnosť žliaz s vnútornou sekréciou, zvýši sa stav cukru a množstvo adrenalínu v krvi a celý organizmus je v stave napätia, pripravený na útok. Stavy hnevu u detí sú všeobecne neželateľné. Treba im predchádzať a utvárať také podmienky, aby sa dieťa mohlo všestranne rozvíjať. Ak však afekt vypukol, treba hľadiť, aby napätie v organizme povolilo v náhradnej činnosti, napr. dieťa necháme hádzať loptu do terča, kopat' futbal a pod.

Zlosť

Zlosť sa najčastejšie prejavuje opozičným postojom. V predškolskom veku možno pozorovať nasledovné reakcie zlosti: dieťa zatato odporuje, odvráva, kričí. Odpor sa navonok prejavuje strnulosťou, plačom, sčervenaním, hádzaním sa o zem a inými formami vzpierania sa.

Reakcie alebo stavy zlosti môžu byť príznačné aj pre niektoré duševné poruchy. Chorobná dráždivosť je príznačná pre väčšinu psychopatií. Prejavuje sa u epileptických detí, oligofrenikov a v dospelosti u alkoholikov. V takých prípadoch sa môže zlosť vystupňovať do zúrivosti, keď prestáva kôrová kontrola, sebaovládanie a prejavuje sa a/ zúrivosťou v slovách, b/ búchaním do stola, rozbíjaním nádob, c/ bezprostrednou agresiou, bitkou, kopaním, škrtením a pod.

Radosť

Emocionálne vzťahy radosti vznikajú pri uspokojovaní telesných a duševných potrieb človeka. Všeobecne možno povedať, že radosť vyvoláva:

a/ dobrý telesný stav a uspokojovanie organických potrieb, napr. keď je dieťa nasýtené, keď nie je smädné, keď sa necíti ohrozené a pod.,

b/ uspokojovanie spoločenských potrieb, t.j. keď sa dieťa uplatňuje v rodine, v škole, v žiackom alebo prionierskom kolektíve,

c/ uspokojovanie individuálnych potrieb, napr. dostatok voľného času na hru, na uplatnenie rozličných záľub, nadobúdanie nových skúseností, zručností a vedomostí,

d/ v neskoršom období, najmä v období adolescencie vystupuje ako dôležitý činiteľ uplatnenie sa v povolani, uplatnenie túžby stýkať sa s druhým pohlavím /spoločné zábavy, tanec, hry, priateľstvá/.

Stavy radosti sa odrážajú v telesnom stave, v dobrej činnosti všetkých orgánov a súčasne navodzujú optimálnu vzrušivosť kôry mozgových hemisfér, takže vcelku uľahčujú aj duševnú prácu.

City majú tú osobitosť, že sa prejavujú navonok a/ v zmenách činnosti rozličných automaticky prebiehajúcich funkcií a systémov: dýchaní - spomalenie a zrýchlenie; činnosti srdca - zvýšený tep; v zmenách elektrickej vodivosti kože /meraný kožnogalvanickým reflexom/, a pod.; v mimike, t.j. vonkajších výrazov tváre. V psychológii sa vyvinulo veľa prístrojového zariadenia

na experimentálny výskum citov.

Problém klasifikácie citov je vždy otázkou kritéria klasifikácie. Ak ako klasifikačné kritéria použijeme formu prežívania, potom možno rozlíšiť: afekty, nálady, vášne.

A f e k t y

Afekty sú búrlivé emocionálne vzplanutia a sú výrazom postoja k niečomu, smútku za niekym, strachu z niekoho a pod. Afekty príznačne pôsobia na organizmus. Prejavuje sa to týmito znakmi:

a) Veľkými vegetatívnymi zmenami /človek sčervenie, zvýši alebo zníži sa sekrécia žliaz s vnútorným vylučovaním/.

b) Porušením dynamiky kôrových procesov /silne vzrušené ohniská v kôre tlmiť ostatné, zúžené vedomie, znížená súdnosť, strata sebaovládania/.

c) Prudkými motorickými reakciami, ktoré sú pod silným vplyvom fylogeneticky starších oblastí mozgu, najmä pod vplyvom nepodmienených reflexov a podkôrových ústredí mozgu. /Človek zatína päsť, cerí zuby, búcha na stôl, útočí na druhú osobu alebo ničí veci a pod./.

Pri niektorých reaktívnych stavoch, kde vzniká silná porucha medzi prostredím a organizmom, môže nastať patologický priebeh afektov najmä pod vplyvom zážitkov, ktoré človeka ťažko zranili /trauma/, keď ho ponížujú alebo má neúspech v živote. Patologický afekt môže mať ráz zlostnej reakcie, rozhorčenia, búrlivej agresie, prípadne sa môže prejavovať opakom toho, jasotom, nadšením a pod. Priebeh patologického afektu sa uskutočňuje v 3 fázach. V prvej fáze vplyvom traumatizujúceho podnetu sa zužuje obsah vedomia iba na pôsobiaci podnet. Následkom toho stráca postihnutý schopnosť správne posudzovať situáciu a rozhodovať sa.

V druhej fáze nastáva vyvrcholenie afektu, afektívny výbuch, emocionálna explózia. Navonok sa to prejavuje zblednutím alebo sčervenaním, stratou koordinácie, zatemnením vedomia, tryskom myšlienok a reči, stratou kontroly nad konaním. V tejto fáze sa postihnutý môže dopustiť najrozličnejších činov, keďže môže nastať stav nepričetnosti.

V tretej fáze sa dostavuje pasivita, apatia a vyčerpanosť. Postihnutý sa díva ľahostajne na svoje činy. Presná analýza v priebehu týchto fáz je potrebná najmä z forenzného hľadiska, pri posúdení stavu pričetnosti alebo nepričetnosti.

N á l a d a

Nálada čo do dĺžky trvania a intenzity je protikladom afektu. Nálada je trvalejší citový stav človeka, ktorý nemá určený obsah. Nálada môže vplývať na správanie pozitívne, napr. pri radosť, spokojnosti, alebo negatívne pri smútku, sklúčenosti, podráždenosti a pod. V rodine a v škole treba vynaložiť úsilie o stálu radosťnú a dobrú náladu. Pri určitých emóciách, pri silných

duševných zážitkoch alebo ako sprievodný jav pri vážnejších duševných poruchách môže sa vyskytovať aj patická nálada.

Patickú náladu charakterizuje to, že zachváti celého človeka, nemožno sa z nej vymaniť, napr. pri niektorých duševných onemocneniach trvá mesiace a roky. Postihnutý sa jej nevie zbaviť, je neprístupný presvedčovaniu, dohováraniu a pod. Bez toho, aby sme zabiehali do podrobností, opíšeme aspoň niektoré základné nálady, ktoré sa za určitých okolností môžu prejavovať.

(a) Povznesená až expanzívna nálada sa prejavuje veselosťou, bujnou, zvýšeným sebavedomím, pribojnosťou, snahou konať, v extrémnych prípadoch neposednosťou až neskrotnosťou, vystatovačnosťou a extrémnym smiechom.

(b) Skleslosť a depresivita sa prejavuje všeobecnou skleslosťou, stratou sebadôvery, utiahnutosťou, celkovou pasivitou /postihnutý sa stráni ľudí/.

(c) Stiesnenosť a sklúčenosť sa prejavuje bezradnosťou. Vyplýva z toho, že postihnutý nevie zvládnuť nejakú situáciu, vonkajší problém alebo nejaký vnútorný rozpor.

(d) Zlostná nálada sa prejavuje zvýšeným sebavedomím, vzťahovosťou, podráždenosťou, urážlivosťou a útočnosťou. V detskom veku sa nevyskytuje a je príznačná skôr pre starobu.

V á š e ň

Vášeň je silný, pevný a hlboký cit, ktorý ovláda myslenie a konanie človeka. Vášeň možno hodnotiť podľa jej spoločenskej významnosti: pozitívne vášne sú vášeň pre prácu, vedu, umenie a pod.; medzi negatívne patrí vášeň kartárska, pijanská atď., t.j. tie, ktoré vedú k deštrukcii rodiny, pracovných vzťahov, seba samého. Vlastnosťou vyváženej osobnosti je miernosť.

Ak city rozlišujeme podľa vzťahov k prežívanému, potom možno rozlíšiť:

1. city spojené s prežívaním biologickej existencie človeka /tzv. nižšie city/; s uspokojovaním biologických potrieb /hladu, chladu, sexu a pod./. Tieto city vznikajú na základe homeostázy. Dajú sa určiť polaritami: príjemný, nepríjemný, napätý-uvoľnený, vzrušený-uspokojený. City vznikajú v súvislosti s uspokojovaním existenčných /biologických/ potrieb, prejavujú sa intenzívne najmä v núdzových stavoch;

2. Významnú úlohu u človeka majú city, ktoré vznikajú v dôsledku prežívania vzťahu ku spoločenskému bytiu /tzv. vyššie city/. Sem zaraďujeme:

(a) morálne city, ktoré vznikajú a jestvujú pri prežívaní morálnych hodnôt, napr. láska k vlasti, cit pre povinnosť, humánnosť a pod.,

(b) estetické city, vznikajúce pri prežívaní krásy /napr. pri pohľade na umelecké diela, pri čítaní básne a pod./,

(c) intelektové city vyplývajúce z prežívania, poznávania pravdy.

Všetky vyššie city prezrádzajú kvalitu a hodnotu osobnosti.

d/ city vyplývajúce z prežívania existencie seba samého tvoria najvyššiu a najzložitejšiu kategóriu citov, regulujúce vzťahy k ľuďom, prírode, hodnotám. Patria sem tieto polaritty: sebadôvera v seba, dominancia - submisivita, stabilita - labilita, sebacit prežívania seba ako hodnoty /negatívna stránka - pýcha/ insuficientnosti /negatívna stránka - menejcennosť, ponížovanie atď../. Pre tieto city je dôležitá jednota individuálneho a spoločenského vedomia a jeho rozličných foriem.

Niekedy sa na označenie citového vzrušenia používa výraz sentiment /z francúzštiny cit/. Častejšie sa používa termín sentimentálny, čím sa rozumie zvýšená citová pripravenosť vnímať a citovo prežívať určité udalosti. V psychológii sa chápanie sentimentu rôzni podľa autorov, ktorí tento pojem používajú. Najčastejšie sa týmto termínom myslí proces afektívnej organizácie človeka voči objektom, ktorý sa prejavuje príklonom alebo odklonom k niečomu, prežívaním lásky alebo nenávisti.

v.

REGULÁCIA SPRÁVANIA ČLOVEKA V SITUÁCIÁCH ZÁŤAŽE

1. ÚVOD

Pri náčrte motivačnej štruktúry osobnosti sme sa dosiaľ pohybovali na všeobecnej psychologickej rovine, pričom aspekt sledovania nedovoľoval prihliadať na životné situácie v ich zložitosti, k interakcii osobnosti s prírodným a sociálnym prostredím, v ktorom človek žije. Vychádzali sme pritom z predpokladu, že motivačná štruktúra sa utvára na základe jednoty poznania a prežívania, vychádzali sme z toho, že v činnosti človeka sa psychika prejavuje a utvára, či už vo "vnútornom" alebo "vonkajšom" pláne; že osobnosť človeka sa utvára v procese učenia a činnosti, t.j. v tomto procese sa utvára aj motivačno-afektívna štruktúra. V činnosti sa utvárajú mechanizmy adjustácie, ktoré umožňujú človeku zvládnuť úlohy a problémy, ktoré sa v živote vyskytujú, ktoré môžu byť menlivé, avšak nepresahujú "normálne" životné podmienky, pre ktoré bol človek vychovaný, resp. pre ktoré mal vypracované tzv. "dynamické stereotypy", alebo bez väčších ťažkostí ich môže zvládnuť.

V živote človeka vyskytujú sa však aj situácie, ktoré nemožno vždy nazvať "normálne". Vyskytujú sa aj také situácie, ktoré kladú na človeka veľké nároky; napríklad dostane nové úlohy, na ktoré doterajšou prípravou nestačí, vyskytujú sa situácie, ktoré veľmi ťažko prežíva, /strata blízkych ľudí a podobne/, riskuje život v boji alebo živelnej pohrome atď. Pre takéto životné situácie sa u nás používajú termíny: "náročné životné situácie" /Čáp, J. - Dytrych, Z./, obtiažne, záťažové resp. "svízelné" situácie /Mikšík, O., Tomaszewski, T./.

Prehľad o obsahu chápania obtiažnych situácií podáva Čáp J. a Dytrych Z. /1966 a 1968/ a nazýva ich "náročnými situáciami". Tento názov autori pokladajú za strešný pojem pre: stresové situácie, keď rušivé okolnosti pôsobiace na organizmus sťažujú vykonávanie činnosti, plnenie úloh, uspokojovanie potrieb; frustrujúce situácie /deprivácia, oddialenie, zmarenie, konflikt/, ktoré zamedzujú uspokojovanie životne dôležitých potrieb.

Pre obtiažne situácie Mikšík používa termín "psychická záťaž". Zdôvodňuje to takto: termín záťaž obsahuje: 1. "hľadisko jednoty vplyvov vonkajších a vnútorných podmienok", pretože zatažený je vždy niekto /subjekt vcelku, resp. niektoré jeho systémy/ niečím - elementom či komplexom podnetov, 2. termín "záťaž" umožňuje posudzovať, vzhľadom na narastanie nerovnovážneho stavu, medzi prostredím a subjektom /t.j. vonkajšími nárokmi a vnútornými podmienkami pre adekvátne odpovedové reakcie/ v kvantitatívnych termínoch rozdiely kvalitatívne. Mikšíkovo chápanie umožňuje merať kvantitatívne /vonkajšie/ merateľné prejavy: napríklad záťaž horolezca, pilota atď. v súvislosti s kvalitatívnymi osobnostnými vlastnosťami, "potenciami", ktoré tiež možno merať /napr. emocionálnu stabilitu/. Takto získané výsledky mu umožňujú diagnostikovať osobnosť vzhľadom na výcvik záťaže. Nazdávame sa, že je to jedna z možných ciest úspešného psychologického rozpracovania problematiky záťaže, najmä s možnosťami praktického využitia psychológie v takých oblastiach ľudskej činnosti, kde otázka činnosti v podmienkach záťaže je jednou zo základných /napríklad vojenstvo, špičkový šport atď./.

Zaujímavý prístup k tejto otázke volí Tomaszewski /1963/. Vychádza zo základného postavenia pojmu činnosti vo všeobecnej psychologickej teórii. Podáva rozbor činnosti a štruktúry činnosti. Predpokladá, že každá činnosť sa uskutočňuje v určitých podmienkach, ktoré sa do istej miery stabilizujú /raz môžu byť lepšie, inokedy horšie/ a deň čo deň sa opakujú, napríklad práca robotníka, úradníka a podobne. Takéto pomerne stabilizované podmienky činnosti nazýva normálnymi. Týmto podmienkam tiež zodpovedá primeraná štruktúra činnosti: normálna štruktúra. V podmienkach činnosti môžu nastať zmeny, ale nevyžadujú si zmeny štruktúry činnosti. Situácie, v ktorých dôjde k takým zmenám podmienok činnosti, že cieľ činnosti /wynik/ nemožno dosiahnuť pri zachovaní "normálnej" štruktúry činnosti, ale jeho dosiahnutie vyžaduje zmenu normálnej štruktúry činnosti, nazýva obtiažnymi /trudnými/ - napríklad, ak treba pracovať bez prestávky dlhý čas, zapamätať si veľký rozsah látky atď. Ide teda o situácie, v ktorých sa 1. dotýkame hraníc možností človeka, lebo môžu byť pod jeho možnosti a potreby /nové úlohy, nedostatok úlohy/. Obtiaže môžu vyplývať aj z ďalších faktov; 2. mení sa štruktúra úlohy, poradie podmienok, čo si vyžaduje prestavbu štruktúry činnosti; 3. z prekážok /barier/ vynárajúcich sa pri uskutočňovaní činnosti; 4. konfliktových situácií; 5. poslednú skupinu obtiažnych situácií tvoria situácie nátlakové /stále musí od práce odchádzať, ponáhľať sa, rizikové situácie/. Túto kategóriu obtiažnych situácií spopularizoval H. Selye pod pojmom stres.

Tomaszewski, ako vidíme, chápe činnosť ako základný psychologický pojem, proces usmernený na dosiahnutie určitého cieľa. Štruktúra tohto procesu sa utvára v daných podmienkach činnosti tak, aby umožňovala dosiahnuť cieľ /Tomaszewski, c.d., str. 139/. Keďže jednu z hlavných charakteristík činnosti tvorí to, že je to proces usmernený, či zameraný na dosiahnutie cieľa - v obtiažnych situáciách dochádza práve v tom k zmenám v štruktúre činnosti. Všeobecne by sme mohli povedať, že normálny priebeh činnosti je ukončený dosiahnutím cieľa, v obtiažnych situáciách v tom smere vznikajú problémy.

Nazdávame sa, že uvedené prístupy chápania obtiažnych situácií sú vskutku podnetné. Rozdielnosť v chápaní spočíva v tom, že v prvom prípade Mikšík chápe záťaž z hľadiska "odolnosti" osobnosti, kým Tomaszewski z jednoty podmienok činnosti a štruktúry činnosti; obtiaž tu potom vzniká pri náhlych, nových zmenách podmienok, ktoré vyžadujú prestavbu štruktúry činnosti. Rozdiely, ktoré jestvujú medzi týmito koncepciami, možno prekonať za týchto predpokladov: osobnosť človeka chápeme ako otvorený sebaregulujúci systém; regulácia tohto systému prebieha na rozličných hierarchicky usporiadaných úrovniach, napríklad hormonálnej, neurofyziologickej a podobne; vrcholnú integráciu a celistvosť organizmu a osobnosti však zabezpečuje psychická integrácia a regulácia biologických a sociálno-kultúrnych faktorov. Ak z tohto aspektu pristupujeme k problému záťaže, potom pod záťažou rozumieme zmeny psychickej regulácie činnosti a správania v situáciách, ktorých zvládnutie nestačia na obvyklé utvorené mechanizmy psychickej regulácie /či už kapacitne alebo motivačne-afektívne/. Takéto situácie presahujúce normálne podmienky činnosti, utvárané obyčajne novými

podmienkami činnosti, voláme záťažové. Pritom záťaž môže byť dlhodobá a človek sa na ňu môže pripraviť osobitným výcvikom a výchovou, zvyšujúcim jeho odolnosť, môže byť jednorázová alebo opakovaná, resp. jedinečná, ktorá sa potom volá citový otras, katastrofálny citový otras; takéto situácie môžu viesť k hlbokým zmenám motivačnej štruktúry osobnosti a môžu mať nielen negatívne, ale aj pozitívne vlastnosti.

Zmeny v motivačnej štruktúre osobnosti, ktoré predstavujú pohnútkovú reguláciu činnosti, môžu sa týkať zložky aktivácie, smerovosti, resp. cieľovosti, prípadne môžu viesť k jej prestavbe /Lurijovo chápanie konfliktu ako dezorganizácie činnosti predpokladá hlboké zmeny v pohnútkovej regulácii/

Použitá terminológia poukazuje na nepresnosť v definovaní javov a ich teoretickom výklade. Je to dané tým, že uvedené problémy sa študujú interdisciplinárne a zrejme sa dosiaľ nedošlo k jednotnému názoru, koncepcii. To je neustály nedostatok, s ktorým sa stretávame v psychológii motivácie.

Z termínov náročné situácie, obtiažne situácie, ťažké a záťažové situácie pokladáme za najpriateľnejšiu záťaž, záťažová situácia, preťaženie. Je jednoznačnejší, pomerne sa u nás vžil, kým termíny obtiaž, náročný, môžu vyjadrovať kolísanie "normálnej" situácie a "normálnej štruktúry" činnosti. Človek ako otvorený a sebaregulujúci systém má schopnosť adjustovať, adaptovať sa, preto môže obstať aj v náročných situáciách /napríklad frustračná tolerancia ukazuje aj mieru možných adaptácií/. Napokon bez náročnosti na seba a na druhých by nebol možný pokrok a nebolo by možné zvyšovať odolnosť alebo záťažiteľnosť osobnosti človeka, t.j. pripravovať ho na riešenie najnáročnejších situácií a problémov, ktoré vyžaduje život.

Možno povedať, že psychická regulácia činnosti je cieľovo zameraná aktivita, ktorá sa ukončí súčasne s činnosťou. Keď pilot naštartuje lietadlo, skončí sled naučených činností až pri pristátí. Tu je zrejme, že pilot nemôže prerušiť svoju činnosť, pretože by nastala havária. /Čo sa stáva, ak človek často prerušuje činnosť, osvetľuje Zeigarnikovej efekt./

Vzhľadom na problémy, ktoré budeme ďalej riešiť, možno urobiť tieto uzávery:

1. Organizmus a osobnosť človeka je vybavená mechanizmami adaptácie, adjustácie na zmenené podmienky. Napríklad žiak sa adaptuje na podmienky novej školy /pri prechode na ZŠ na gymnázium/. Zmeny situácie, ktoré vyžadujú zmeny v spôsobe psychickej regulácie činnosti osobnosti v zmysle prispôsobenia sa alebo vpravovania sa do nových situácií, nazývame adjustáciou.

2. Človek v živote vykonáva rozličné činnosti, uspokojuje rôzne záujmy, potreby, aspirácie, rieši problémy. Čo sa však stáva, ak narazí na neriešiteľný problém, resp. keď sa mu postaví do cesty nejaká bariéra - prekážka, to sa nazýva frustrácia.

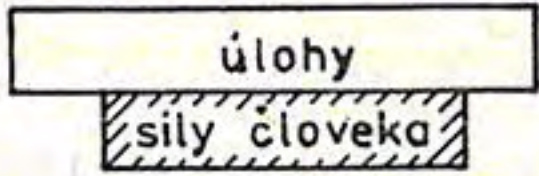
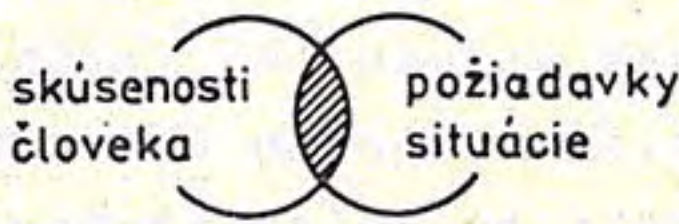
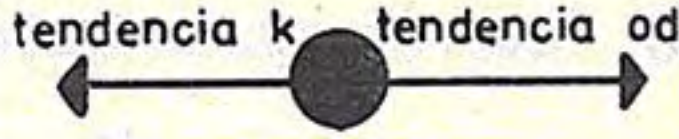
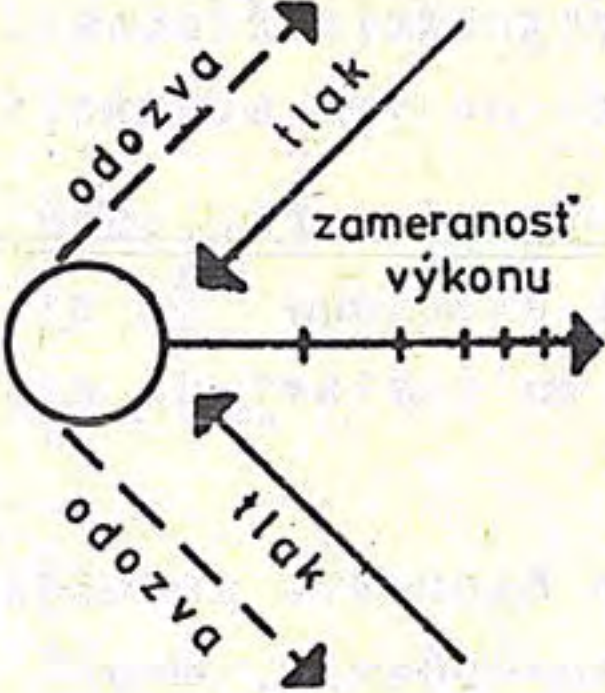
3. Človek v živote a činnosti dochádza do rozporov /konfliktov/, napríklad medzi potrebami a presvedčením, medzi svojimi názormi a názormi druhých ľudí; tieto otázky psychológia rieši pri rozbere konfliktov.

4. Napokon človek môže byť vystavený v živote a svojej činnosti rôznym tlakom, alebo chce svedomite vykonávať prácu, ale musí riešiť ťažké rodinné resp. iné problémy, ktoré pôsobia naň ako tlak. Tu hovoríme o strese.

Toto sú najčastejšie príčiny alebo podmienky v živote a činnosti človeka, ktoré vyžadujú aj zmeny v štruktúre činnosti. Tieto situácie človek v živote zvládne alebo nezvládne. V prvom prípade sa cieľ činnosti dosiahne zvýšeným pracovným úsilím alebo vhodnou organizáciou pri prekonaní prekážok; nekonflikto-
vým alebo kooperačným spôsobom konania a napokon utvorením primeranej životosprávy i vyriešením otázok zmyslu života.

V mnohých prípadoch si však zmenená situácia vyžaduje zmeny psychickej regulácie činnosti, a to utvára nové psychologické problémy, ktoré teraz bližšie osvetlíme.

ZÁKLADNÉ TYPY PSYCHICKEJ ZÁŤAŽE

TYP SITUÁCIE	VÝZBROJ ČLOVEKA PRE DANÚ SITUÁCIU	SCHÉMA INTERAKCIE	TLAK SITUÁCIE
1 neprimerané úlohy	rozsah telesných a duševných síl		kvantita úloh, miera a kvalita požiadaviek na výkon človeka
2 problémová situácia	skúsenosti a schopnosti riešiť určité životné situácie; vypestované postupy, jednanie a správanie v nich		dynamická zmena situácie čo do štruktúry alebo podmienok, takže doterajšie postupy je možné riešiť
3 prekážka	činnosť zameraná na dosiahnutie určitého cieľa, určitého výsledku		prekážka obmedzujúca možnosť tejto činnosti alebo stavajúca sa do cesty k dosiahnutiu cieľa
4 konflikto- vá situácia.	tendencia k určitej činnosti/výsledku/, resp. činnosť zameraná k dosiahnutiu určitého cieľa		tendencia k protikladnej činnosti /výsledku/, resp. činnosť zameraná k dosiahnutiu protikladného cieľa
5 stresová situácia	zameranosť na výkon určitej činnosti, na dosiahnutie určitého cieľa, udržanie určitého vnútorného stavu		pôsobenie činiteľov a/ narušujúcich vnútornú rovnováhu pôsobením na základné psychické funkcie človeka b/ narušujúcich danú zameranosť a činnosť vyvolávaním iných dominánt

/Oldřich Mikšík: Člověk a svízelní situace, Praha 1969/

2. ADJUSTÁCIA, VPRAVOVANIE SA DO NOVÝCH SITUÁCIÍ, SITUÁCIE ZÁŤAŽE

Adjustácia znamená kontinuálnu celoživotnú interakciu človeka s prostredím, ktorej cieľom je zachovanie jednoty prostredia a organizmu i jednoty sociálneho, kultúrneho prostredia a osobnosti. Psychika človeka je usposobená odrážať objektívne podmienky /či už vonkajšie alebo vnútorné, dané v poznávaní potrieb a pod./ existencie človeka tak, že subjektívny psychický odraz, psychický obraz vcelku má zodpovedať objektívnej skutočnosti a tým má zabezpečiť adekvátnu reguláciu činnosti, interakciu osobnosť - prostredie. Mechanizmy výkonnej a pohnútkovej /t.j. motivačno-afektívnej/ regulácie zabezpečujú adekvátnosť správania v každej situácii, v každej etape života, a teda aj v záťažových situáciách.

Proces adjustácie predpokladá:

a/ že od raných fáz vývoja po odlišenie ja od nie ja utvára sa individuálny reálny obraz seba, ktorý zahrnuje asimilované vplyvy kultúry a spoločnosti, ideálny resp. predpokladaný či chcený "obraz seba" a mechanizmy sebautvárania /sebavýchovy/;

b/ integrovaný a harmonický rozvoj štruktúry osobnosti výkonnej či kapacitnej regulácie prostredníctvom kognitívnych zložiek, rozvoj motivačno-afektívnej či pohnútkovej regulácie vo všetkých jej zložkách a úrovniach: aktivačnej, smerovej a cieľovej; predpokladá adekvátne riešenie životných problémov; adekvátne rozhodovanie v súlade so zmyslom života, koncepciou "ako žiť", svetonázorom socialistického človeka. V tom zmysle vystupujú v štruktúre motivácie do popredia tzv. "uzlové body": potreby, postoje, vôľa. V procese motivácie a adjustácie môžu sa vyskytovať rozličné problémy, potreby, sociálne vzťahy, ktoré treba riešiť, vyrovnať sa s nimi, asimilovať ich. V prípade, že sa tak nestane, ostávajú reziduálne ako heterogénne jadrá oblasti, ktoré sú mimo smeru, chcenia a snaženia človeka.

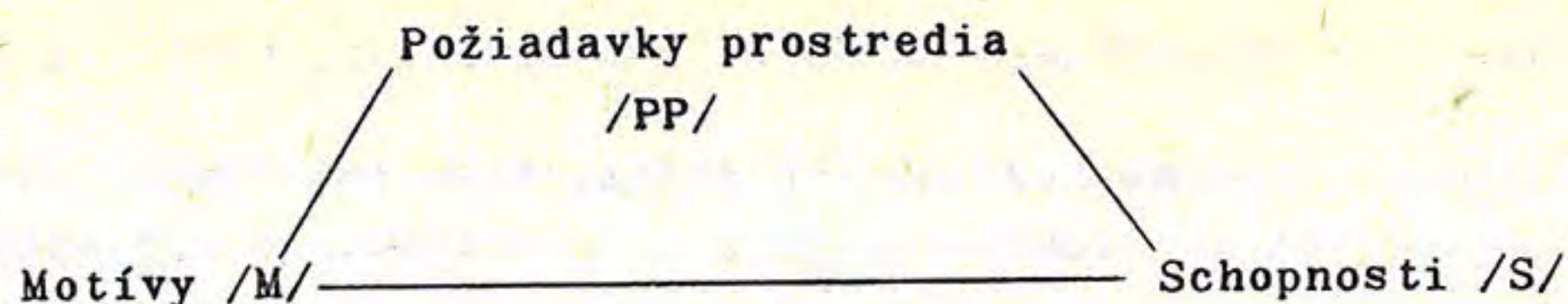
Ako ukázali pokusy Zeigarnikovej a i. môžu sa kedykoľvek prejavovať na základe tendencie neukončených aktivít - a môžu byť zdrojom problémov a maladaptívnych ukazovateľov. Proces adjustácie predpokladá: vrastanie a vpravovanie sa človeka do spoločnosti a kultúry, počiatočne cez spoločenské ustanovizne a organizácie, vrastanie do príslušnej profesie a partnerských vzťahov. Na každom úseku a v každej fáze života môžu sa vyskytnúť maladaptívne prejavy, vyúsťujúce do nespokojnosti a nezriedka životných tragédií.

Kritériami dobrej adjustácie sú:

a/ primeranosť reakcie požiadavkám, čo vedie k ukončeniu činnosti,

b/ pri činnosti nedochádza k interferencii či konfliktu s motívmi a činnosťou iných ľudí.

Model adjustácie predpokladá /podľa Obuchowského K. 1961, str. 21/ rovnováhu medzi tromi faktormi: prostredím /PP/, motívmi /M/ a schopnosťami /S/, čo možno vyjadriť nasledovne:

Ide o chápanie, ktoré zdôrazňuje rovnováhu medzi prostredím a základnými zložkami organizmu: kapacitnými a motivačno-afektívnymi.

Proces adjustácie na rozličných úsekoch života možno sledovať z hľadiska štyroch základných aspektov /uvádzame voľne podľa L.Míčka, Praha 1969, str. 22-23/.

Prvý aspekt nazýva energeticko-emočným a obsahuje tvrdenie: adekvátna adjustácia je energicky ekonomická, t.j. "rieši akékoľvek situácie s primeraným výdajom psychickej energie". Adjustované správanie charakterizuje ako hospodárenie s energiou, čo predpokladá vykonávať len tie úkony, ktoré prinášajú optimálny efekt; prijímať podstatné informácie, vylučovať nadbytočné úkony a práce; vylučovať nadbytočné emocionálno-afektívne zaťaženie, "pripúšťať si k srdcu"; vylučovať veci, ktoré nepomáhajú takej voľbe, taktike a stratégii, ktorá najpravdepodobnejšie vedie k cieľu, stanoviť náhradné ciele atď. Čiže šetriť a neplytváť energiou, nevyčerpávať sa, mať zásoby energie /H. Selye/. Keďže sa predpokladá, že každé konanie je motivované, potom tento aspekt zahrnuje aj fakt, že konanie človeka má byť "subjektívne uspokojujúce, redukujúce napätie a psychické tenzie", najmä pokiaľ ide o uspokojovanie potrieb a spoločensky zdôraznených úloh; má byť emočne pružné, t.j. neviazať individuum na veci alebo osoby, čo by prinieslo nadmerné problémy a napokon by neviedlo k cieľu. Napríklad sa ukazuje, že mnoho manželstiev sa rozpadá z príčin jestvujúcich už na počiatku manželstva. Zbytočné sú nadmerné aspirácie, vhodné je odstraňovať zdroje konfliktu atď. Veľmi správne sem zaraďuje Míček aj primerané cesty odreagovania napätia, t.j. schopnosť uvoľnenia napätia zo životných situácií rozličnými činnosťami: športom, umeleckým prejavom či zážitkom, spoločenským životom, žartom atď. Ďalej vzhľadom na výkonnosť treba spomenúť metódy vyladovania organizmu a osobnosti na optimálny výkon, čo je dôležité pre špičkový šport a mnohé iné vrcholné udalosti.

Druhý aspekt adjustácie je kognitívny: vychádza sa tu z prirodzeného predpokladu, že primeraná adjustácia predpokladá utvorenie primeraného obrazu situácie a sveta /vnímanie - predstavy - myslenie/; predpokladá, že človek sa riadi realitou, nie svojimi fantáziami, že človek je v poznávaní pružný, flexibilný, koriguje svoje názory podľa skutočnosti; primerane rieši problémy, poznáva skutočnosť a seba, čím je činnosť človeka adekvátna daným podmienkam.

Ako tretí aspekt uvádza Míček voľový aspekt adaptácie; ten by sme azda mohli vhodnejšie nazvať motivačným aspektom, keďže ide v podstate o štruktúru hodnôt, potrieb, postojov, cieľov, aspirácií a rozhodovania, čo sme už predtým opísali.

Napokon posledný aspekt zahrnuje adjustáciu sociálnu, vpraviť sa do ško-

ly, pracovného prostredia atď. Sociálna adjustácia je v živote veľmi dôležitá a sociálne vzťahy sú zdrojom mnohých obtiažnych situácií, preto by sme chceli vyzdvihnúť niektoré fakty, ktoré sú pre utváranie sociálnych vzťahov nevyhnutné: predovšetkým všímavosť voči druhému; snaha porozumieť iným a pomáhať im, byť kritickým k chybám a nedostatkom; byť otvorený a kooperovať pri riešení problémov. Nedôvera, podozrievavosť, agresivita v rozličných podobách sú prejavy maladjustácie. V tejto súvislosti možno podľa Míčka uviesť Wolmanovo a Learyho chápanie sociálnej adjustácie.

B.B.Wolman rozdeľuje ľudské vzťahy do troch skupín:

1. vzťahy inštrumentálne, t.j. keď jedinec alebo skupina sú nástrojom dosahovania cieľov, napríklad: dieťa je závislé od matky - rodičov;

2. vzťahy mutuálne, t.j. vzájomné vzťahy dávania a brania, vzájomnosť a ochota si pomáhať: priateľstvo, manželstvo atď.;

3. vzťahy vektorové - napríklad vzťahy rodičov k deťom: pomáhať bez nárokov na odmenu, vďačnosť atď. Adjustovaný človek zachováva rovnováhu v týchto vzťahoch: maladjustovaný môže byť hyperinštrumentálny, t.j. sebecký až parazitický; hypervektoriálny, zanedbáva seba a stará sa len o druhých; paramutuálny - extrémny v braní a dávaní.

Learyho schéma sociálnej adaptácie vychádza z predpokladaných spôsobov prispôsobovania a z rozlíšenia adjustačných a maladjustačných typov.

Spôsob prispôsobovania	Adjustačný typ	Maladaptívny typ
prispôsobenie:		
silou	dominantný	hyperdominantný
súťažením	súťaživý	egocentrický
útokom	rázny	agresívny
vzbúrou	rezervovaný	rezistentný
sebaponížením	skromný	submisívny /ponížený/
poddajnosťou	učenlivý	závislý
spoluprácou	priateľský	hyperfiliálny
zodpovednosťou	zodpovedný	hyperresponzívny

Osobitným problémom adjustácie, ktorý študujú najmä športovci, horolezci, účastníci výprav do Arktídy, alebo vojaci, je adjustácia na nové, nezvyčajnejšie podmienky činnosti človeka, resp. "veľmi výrazné zmeny", ktoré predstavujú také problémy, ako je aklimatizácia /napríklad olympiáda v Mexiku vo výške vyše 2 000 m/, predštartové stavy; sťažené podmienky vojenského života a výcviku, rozličné horolezecké alebo vedecké výpravy /polárne oblasti, Himaláje atď./, strata blízkych ľudí atď.

Vcelku sa rozlišuje:

a/ počiatočná alebo dočasná adjustácia, v ktorej dochádza vzhľadom na zmenené podmienky života k zmene štruktúry činnosti na základe pochopenia

situácie, vypracovania nových mechanizmov: racionalizácia, návyk, kompenzácia niektorých potrieb. Mikšík hovorí o "novom systéme sebarealizácie" /vzhľadom na mnohé nejasnosti tento pojem nepoužívame,; ide zväčša o utvorenie novej štruktúry psychickej regulácie činnosti pre jej optimalizáciu na predpokladané obdobie. Neúplná adjustácia obsahuje možnosti zvratu: nejaka nova udalosť sa dotkne človeka a môže dôjsť k maladjustácii;

b/ úplnú adjustáciu, t.j. prestavbu systému psychickej regulácie podmienok. Často ide o nové nároky na kapacitné zložky a zmeny v štruktúre motivácie, napríklad India, ktorí prídu do funkcií, niekedy sa veľmi menia: buď pozitívne vplyvom zodpovednosti za svoje rozhodnutia, alebo negatívne tým, že sa stotožnia s úradom, funkciou a ako osobnosť sa strácajú.

Mikšík okrem uvedených stavov adjustácie na základe vlastných výskumov rozoznáva štyri fázy adjustácie:

1. Prípravnú fázu adjustácie, ktorá je ohraničená na obdobie pred vstupom do nových životných situácií, je to vlastne prežívanie očakávaného, viac emocionálne ako racionálne; uplatňuje sa tu orientačno-pátracia aktivita; obava o ohrozené doterajšie hodnoty. Situácia sa môže prežívať ako konflikt v prípade vlastného rozhodovania; v prípade nevyhnutnosti vstúpiť do nových podmienok situácia sa môže prežívať ako frustrácia. Posledné chvíle sa charakterizujú neistotou, emocionálnym vzrušením, úzkosťou a tendenciou oddialiť vstup do nových podmienok.

Fáza očakávania je významná tým, že aktivity osobnosti vlastne anticipujú budúci obraz činnosti a podľa Mikšíka ide o to, aby sa urobil o tejto činnosti reálny obraz a aj reálny obraz o prostriedkoch, ktoré treba použiť na zvládnutie nových situácií. Tam, kde životné zmeny prichádzajú naraz, táto fáza, prirodzene odpadá a jedinec sa nachádza v druhej fáze.

2. Druhú fázu tvorí tzv. globálna orientácia v nových podmienkach života a požiadavkách, ktoré z toho vyplývajú pre jedinca, ako aj spôsoboch ich zvládnutia. Začína vstupom do nových podmienok a elementárnym vyrovnaním sa s nimi. Globálnou sa nazýva preto, že je charakteristická zvýšenou aktiváciou, celkovým vzrušením a nediferencovanými dojmami; je to akoby "mobilizácia síl" v záťaži, celkové napätie, ktoré sa prejavuje nediferencovaným prístupom k veciam, nové sa intenzívne vníma, ale nerozlišuje sa podstatné od menej podstatného; prevláda akýsi stav "očakávania niečoho", pohotovosť reagovať, vyplašenosť, zhlukovanie sa s ostatnými; ďalej je to pocit bezradnosti, zníženie sebavedomia, pasívne prijímanie nového spôsobu života; napokon konfrontácia prvých dojmov a predstáv.

3. Tretiu fázu tvorí už uvedomelá orientácia: "Len čo sa jedinec rámcovo, elementárne vyrovnal s najzákladnejšími prvkami nového systému života či činnosti, psychicky sa upokojuje, mobilizácia všeobecného napätia psychiky poľavuje a jedinec je vstave v súvislosti s prenikaním do činnosti čoraz viac uplatňovať súdnosť, rozum, skúsenosť." Tu dochádza k uvedomelej korekcii pred-

chádzajúcich živelných globálnych prístupov, ku kritickému hodnoteniu skutočnosti. V tom zmysle vzrastá aj interakcia jedinca vo všetkých oblastiach.

4. Poslednú fázu tvorí dočasné alebo úplné vpravenie sa do nových podmienok, čo sa prejavuje osobnou aktivitou, činorodosťou, záujmom a skúšaním uplatnenia svojich optimálnych výsledkov /Mikšík, O... c.d., str. 195-203/. Tieto poznatky autor ilustruje adjustáciou brancov na vojenský život. Domnievame sa, že aj keď sú to poznatky zo života vojakov, predsa odrážajú isté skutočnosti, ktoré vidíme aj v iných situáciách, napríklad pri vstupe do školy, predskúškové obdobie atď.

3. NARUŠENIE ČINNOSTI, PREKÁŽKY, FRUSTRÁCIA A STRES

Sú známe fakty, že človek má tendenciu pokračovať v raz začatej činnosti, pokiaľ ju neskončí; vezmite dieťaťu hračku, s ktorou sa hrá, zvýšeným úsilím sa jej bude domáhať. Úsilie dieťaťa je zdôraznené emocionálne a upokojí sa, keď mu hračku vrátime - vtedy pokračuje v hre.

F r u s t r á c i a

Ako sme hovorili, termín frustrácia má v psychologickej literatúre vysokú frekvenciu, je to termín, ktorý zahrnuje mnoho duševných zážitkov, môže sa vzťahovať na fakt, že náš zámer, túžbu, snahu sme nemohli dotiahnuť tam, kde by sme boli chceli, že sa nesplnilo naše očakávanie, že sme nejakú činnosť nemohli ukončiť, alebo ako sa ľudove povie, "ostali sme kdesi trčať". Z toho vidieť, že uvedené výroky sa vzťahujú buď na sled činností, ktorý sa nejako narušil a stal sa zmätkový, resp. nedosiahol sa očakávaný výsledok.

Organizmus je aktívny a je v neustálej interakcii s okolitým prírodným prostredím. Môžu sa však vyskytovať situácie, keď sa niektorá z potrieb organizmu neuspokojuje /napr. v experimentálnych podmienkach zvierat nedostáva dlhší čas potravu, resp. človek sa zvláštnymi technikami zbaví kontaktu so svetom/; takéto stavy sme nazvali depriváciou. V živote sa tiež môžu vyskytnúť podobné situácie, ako rozličné expedície, čiastočne aj vojenský život, väzenie a pod. Tieto deprivácie, či už experimentálne vyvolané /napr. Hebbove pokusy so senzorickou depriváciou/, alebo skutočné situácie, napr. kozmonauti a pod., možno pokladať za situácie záťaže, obtiažne situácie, ktoré sa však nepokladajú za frustráciu. /Rosenzweig depriváciu nazýval primárnou frustráciou./ Čo teda pokladáme za frustráciu? O frustrácii predovšetkým hovoríme vtedy, keď sa nejakej cieľovej aktivite stavajú do cesty prekážky, a jedinec aj napriek interferencii, napriek prekážke chce pokračovať v prerušenej činnosti.

Experimentálne údaje umožnili rozlíšiť tri druhy reakcií na frustrácie: intropunitívne, extropunitívne, impunitívne. Gatling rozdelil reakcie normálnych a delikventov takto:

	Odpovede	Delikventi	Normálni
		odpovede	
v desiatich hrách	intropunitívne	50	162
	extropunitívne	189	88
	impunitívne	11	0

Vzťahy medzi typom reakcie a typom prežívania
/podľa Rosenzweiga/

Typ	extropunitívny	intropunitívny	impunitívny
emócie	zlosť a nepriateľstvo	vina a výčitky svedomia	rozpačitosť a stud
úsudok	odsudzovanie okolia	sebaobviňovanie	ospravedlnenie seba a okolia
tendencie	agresivita voči okoliu	agresivita voči sebe	erotické pudy
spôsob obrany	projekcia	presun, izolácia	zatlačenie

Z tabuľky vidíme, že extropunitívne /extro, l. von, punio l. trestám, pomstím/ spôsoby reagovania a prežívania sa zacieľujú navonok, voči okoliu a osobám - útok, zbitie; intropunitívne /intro, l. vstupujem dnu/ sú také reakcie, ktoré sa obracajú dovnútra, človek si robí výčitky, t.j. agresia sa obracia dovnútra, iný extrém je samovražda; impunitívne /impune, l. netrestajúce/ sú také spôsoby reakcie, ktoré celú vec nejako zľahčujú, bagatelizujú - napr. napiť sa a zbagatelizovať.

S t r e s

Teóriu stresu /stress angl. - dôraz, ťarcha, tlak/ vypracoval v oblasti biológie r. 1936 H.Selye. /V tom roku priniesol časopis Natura 74 riadkový článok, v ktorom sa stres charakterizuje ako "syndróm vyvolaný najrozličnejšími škodlivinami"/ Selye vychádza z predpokladu, že každý organizmus má isté zásoby energie, ktoré sú nevyhnutné pre život a adaptáciu na životné podmienky. Tieto zásoby sa odčerpávajú na účelnú, inokedy na neúčelnú adaptáciu, ktorá sa prejavuje rozličnými zmenami v činnosti a niektorých orgánoch, čím dochádza k opotrebovaniu organizmu. Teória stresu sa pokúša objasniť otázky opotrebovania organizmu, aby na základe získaných poznatkov človek poznal svoje ťažkosti a pripravil sa na život tak, aby nedochádzalo k zbytočnému odčerpávaniu životnej energie danej organizmu, s ktorou treba rozumne hospodáriť, pretože sa nedá nahradiť.

Selye /1966, str. 82/ stres definuje ako "stav prejavujúci sa vo forme špecifického syndrómu, ktorý predstavuje súhrn všetkých nešpecifických zmien v rámci daného biologického syndrómu." Selye zdôrazňuje najmä fakt, že stres sa prejavuje ako špecifický syndróm a je vyvolaný nešpecificky, t.j. je výsledkom pôsobenia mnohých faktorov v životnej činnosti človeka; vyvolávajú ho "všetky nešpecificky vyvolané zmeny". Selye rozdiel medzi špecifickým a nešpecifickým vysvetľuje na prípade poplašného zariadenia. Povedzme, že v rôznych budovách sú rozličné poplašné zariadenia /podobne ako orgány ľudského tela/, ale všetky vedú do protipožiarnej stanice. Poplašné zariadenia možno uviesť do činnosti opäť rozličným spôsobom /stlačením gombíka, zapnutím spí-

nača reagujúceho na teplotu atď./.. Teda bez ohľadu na spôsob alebo príčinu zapojenia poplašného zariadenia, t.j. jeho nešpecifickosť - vždy sa rozozvučí v požiarnej stanici ten istý zvonec a za každým takýmto signálom nasleduje špecifická reakcia - obranná pohotovosť, požiarnici idú na akciu. Škodlivý moment, ktorý vyvolá stres, je stresor - "každý faktor je viac menej stresor v tej miere, akou je schopný vyvolať stres", t.j. nešpecifické zmeny, ktoré sa však pod vplyvom pretrvávajúceho stresora v určitom čase vyvíjajú. Stresor ako vonkajší činiteľ môže pôsobiť na organizmus, ale aj na psychiku, myseľ. Tento sled zmien sa označuje ako GAS, t.j. generálnu adaptačný syndróm. GAS zahŕňa nešpecifické zmeny pôsobenia stresora a má 3 štádiá:

1. poplachovú reakciu,
2. štádium rezistencie,
3. štádium vyčerpania organizmu.

Tieto štádiá podľa Selyea /c.d., 169, 236, 237/ spočívajú v tomto:

1. Poplachová reakcia v organizme - mobilizujú sa všetky pomocné mechanizmy na zachovanie života a reakcie sa rozširujú na mnohé oblasti. V poplachovej reakcii sa ešte ani jeden systém organizmu neprispôbil na novú situáciu.

2. Štádium odolnosti - charakterizuje dosahovanie prispôbovania "v závislosti od optimálneho rozvoja najvhodnejších špecifických spôsobov obrany.." Mentálne stresory /rozkazy, výzvy, urážky/ privíta organizmus primeranými komplexnými emocionálnymi reakciami, ktoré by sa dali súhrnne označiť ako postoj "a just nie!"

3. Štádium vyčerpania - spočíva v tom, že opotrebovaním sa reakcia opäť rozširuje najschodnejšími cestami, najslabšími "ohnivkami", zvyšuje sa produkcia kortikoidov, avšak po vyčerpaní aj pomocných prostriedkov obnovy život zaniká.

Poznať a pochopiť tento mechanizmus má význam preto, že môže pomôcť v predchádzaní chorobám, opotrebovaniu tým, že stresor možno odstrániť, ak ho poznáme, resp. utvoriť vhodné obranné mechanizmy a postoje tak, aby sa zachovala rovnováha v organizme. Upozorňuje pritom na to, že medicína sa často zaoberá somatickými zmenami /žalúdočný vred, vysoký krvný tlak/, hoci ich pôvodcami sú psychické stavy /psychosomatická medicína/.

Toto je základný rámec, ktorý poukazuje aj na význam psychických stresorov. Niet preto divu, že aj otázku stresu, ako napokon každú novú myšlienku či koncepciu, začali v posledných desaťročiach študovať aj psychológovia.

Čáp, J. - Dytrych, Z. /1968, str.26/ sa domnievajú, že hoci frustrácia, konflikt a stres sú rozdielne, predsa majú aj niektoré znaky, ktoré sú pre ne spoločné. To spoločné vidia v tom, že sú to "stavy, pri ktorých sa v reakciách jedinca začínajú objavovať vedľa prvkov prispôsobivých aj prvky maladaptívne, neprimerané, patologické, ktoré sa môžu stať prekážkou zvládnutia náročnej situácie". Spomínaní autori si však uvedomujú, že je ťažko presne ro-

zoznať reakcie adaptívne od maladaptívnych. Môžeme povedať, že o strese sa dnes hovorí nielen v biológii, fyziológii, ale udomácňuje sa aj v psychológii. Jestvuje viac definícií psychického stresu, sú však zväčša poznamenané teoretickou platformou, z ktorých autori vychádzali. V marxistickej psychológii rozpracoval túto problematiku Reykowski a i. Z nášho teoretického hľadiska - psychickej regulácie činnosti - pod stresom by sme mohli rozumieť situácie "nátlaku" /Tomaszewski/, ktoré pôsobia na psychiku a činnosť človeka, sťažujú jej vykonávanie, sťažujú reguláciu činnosti i správania a odrážajú sa istým spôsobom na všetkých úrovniach motivácie osobnosti, rušia až dezorganizujú optimálnu činnosť a výkon. Podľa viacerých autorov za stresovú situáciu možno pokladať: - sťažené životné podmienky - preťaženosť alebo nedostatok informácií, rušivé klimatické alebo iné fyzikálno-chemické podmienky;

- časový deficit, t.j. "subjektívne pociťovaný nedostatok času na rozhodovanie sa alebo realizáciu prijatého rozhodnutia...";

- v podmienkach skutočného či možného ohrozenia života, resp. iných pre život jedinca životne dôležitých hodnôt;

- pri riziku - ktoré vyplýva z vykonávania činností, ohrozujúcich zdravie, život, hodnoty; riziko sa prejavuje tlakom;

- anticipácie dôsledku - tlak zodpovednosti, prejavujúci sa úzkostnými stavmi, ktorý je následkom prebratej zodpovednosti.

Ak prihliadneme na Selyeho koncepciu stresu a jej rozpracovanie, v psychológii možno v dynamike psychickej regulácie stresu rozlíšiť /podľa Reykovského J., 1966/: zmeny nešpecifické, t.j. také, ktoré sú vždy badateľné v činnosti bez ohľadu na obsah, špecifický stresor; špecifické, ktoré závisia od činiteľa, ktorý ich spôsobil; napokon zmeny expresívne, t.j. týkajúce sa prejavov. Reykowski podáva uvedené fakty v tabulárnom prehľade./s.328/.

Mikšík na základe štúdia stresových situácií u vojakov /hod granátom, prechod tankom cez rieku; O.Mikšík c.d., str. 295-298/ zaoberá sa analýzou špecifických reakcií na stres. Zisťuje, že prežívaný stav nepokoja, úzkosti a neistoty pôsobia podľa intenzity takto:

- rozptyľujú pozornosť, oslabujú schopnosť sústredenia sa na výkon,
- ovplyvňujú anticipáciu /skončí to zle, atď./,
- zvyšujú obozretnosť - zvýšená kontrola celkovej činnosti,
- /ohrozenia vyvolávajú/ nerozhodnosť - obava rozhodnúť sa,
- neschopnosť a zníženie dôvery v seba /človek sa sám straší/, tréma zhoršuje výkon najmä pri ambicióznosti /obava o narušenie sebacity, že druhí sú lepší/
- na myslenie vplývajú tým, že jeho priebeh sa ovplyvňuje emocionálnym vzrušením, preto dochádza k presunu z objektívneho posúdenia situácie na vedľajšie sprievodné javy v smere, čo by sa mohlo stať atď.
- emocionálne prežívanie stresu spôsobuje narušenie plynulosti nacvičenej činnosti

Mikšík sa /c.d., str. 297/ na základe analýzy činnosti vojakov v podmienkach záťaže domnieva, že "analýza procesu deautomatizácie činnosti je vhodné kritérium miery stresu u jedinca".

Reykovského diagram reakcií na psychologický stres

Činnosť orientovaná na vykonávanie úloh - uspokojovanie potrieb Psychologický stres <u>Obmedzenie činnosti</u> prekážka odklad nedostatok sklamanie požiadavka <u>Ohrozenie</u> fyzické spoločenského postavenia hodnoty <u>deprivácia</u>	Prah stresu	Priestor tolerancie stresu		Zanechanie realizácie úloh, koncentrácia na obranu pred stresom
	Činnosť orientovaná na vykonávanie úloh, modifikovaná prítomnosťou stresu	Dráha špecifických zmien		
	Reakcia boja proti stresu - Odsúvanie prekážky - Lámanie prekážky - Skúšanie - Modifikácia spôsobu činnosti - Znášanie nedostatku /nebezpečia/ - Iné	Reakcia obrany pred stresom		Reálne /vysvetlenie, unikanie, útek, ničenie/ Symbolické /poprenie, fantazirovanie/ Regresívne /hľadanie záchrany/
		Dráha nešpecifických zmien		
	Mobilizácia - Vzrast intenzity reakcie /vzrast rýchlosti, sily/ - Zlepšenie orientačných procesov a organizácie činnosti /zvýšenie vnímavosti, skrátenie RČ a iné/ - Iné	Podráždenie	Deštrukcia	
		Narušenie štruktúry činnosti Zhoršenie riešenia problémov /globálnosť reakcie/ Zhoršenie procesov orientácie /ohraničenie rozsahu pozornosti, odolnosť anticipácie/ Emocionálne napätie	Dezorganizácia štruktúry elementárnych činností Poruchy orientácie Neschopnosť vytvorenia plánu činnosti Pokles záujmu o výsledok	
	Zmeny expresívnych činností	Kontrolované reakcie	Reakcie čiastočne kontrolované	Nekontrolované reakcie
		Verbalizácie ťažkostí Prejavy emocionálnych vzťahov do spoločensky akceptovaných foriem	Prejavy slasti, strachu, bezradnosti v impulzívnej forme vyvolávajúce spoločenskú desaprobáciu	Náhle výbuchy emócií /vztek, zúfalstvo, panika a pod. Vzrast intenzity stresu
Normálne podmienky	Zaťaženie systému regulácie			Pretaženie systému regulácie

4. KONFLIKT A ROZHODOVANIE

Už pri strese a frustrácii sa stretávame s takými situáciami, ktoré vyžadujú voľbu za sťažených podmienok /diskriminácia u Pavlova/; pri frustrácii rozhodovanie v multivalentných situáciách, ktoré rozhodovanie sťažujú. Preto sa v literatúre stretávame s názormi, podľa ktorých konflikt je osobitnou formou frustrujúcej situácie /Graumann, F.C., 1969, str. 104/. Otázke konfliktu sa venovala pozornosť hneď od vzniku experimentálnej psychológie pri rozbere vôľového konania, najmä pri tzv. "boji motívov a rozhodovania". Ilbinná psychológia presunula ťažisko konfliktu do oblasti pudov alebo primárnych a sekundárnych potrieb, čo vyplýva z jej biologizujúcej tendencie. Experimentálny výskum konfliktov podnietil I.P.Pavlov v súvislosti s experimentálnymi neurózami. V súčasnosti sa s problematikou konfliktu stretávame na rozličných úrovniach. V poslednom období využívajú sa na rozpracovanie konfliktov prínosy aj iných odborov, napríklad teória hier a iné.

P o j e m k o n f l i k t

Termín konflikt /conflictus l. stretnutie, zrážka; confligo l. zraziť sa. zraziť sa bojom, zápasit', poučiť sa/ sa používa na označenie stretnutia dvoch protichodných alebo súperiacich situácií, názorov a zámerov.

Pojem konflikt sa v psychológii používa v 5 významoch /U.Lehrová 1966/:

a/ v prvom význame sa konflikt používa na označenie situácie, v ktorej je subjekt postavený pred viaceré možnosti /Kluckhohn, Köhler a pod./,

b/ často sa pod pojmom konflikt zvyknú označovať situácie, v ktorých sa stretávajú dve nezlučiteľné, inkompatibilné tendencie,

c/ iní chápu konflikt, ako poruchu organizácie správania, tzv. "afektívna dezorganizácia správania" /Lurija/,

d/ ďalší chápu konflikt ako stratu orientácie, situácie zúfalstva /Pavlov a iní/,

e/ napokon v iných koncepciách sa pri konflikte zdôrazňujú momenty rozhodovania, pre ktoré je príznačný tlak na individuum "musieť sa rozhodnúť", napätie dané nevyhnutnosťou rozhodnúť sa.

U.Lehrová tvrdí, že v súčasnosti sa termín konflikt používa ako synonymum pre situácie rozhodovania a voľby. Vzhľadom na to J.Nuttin definuje konflikt "ako súčasnú excitáciu dvoch súťažiacich tendencií k reakcii /napríklad priblíženie a vyhnutie, alebo dve rozličné reakcie priblíženia/. Z motivačného hľadiska sa konfliktová situácia javí ako situácia, keď na subjekt pôsobia dve intenzitou viac-menej rovnaké sily, protikladné alebo nesúhlasné" /J.Nuttin, 1967, str. 308/. Tejto definícii chýba to, že subjekt prežíva tlak nevyhnutnosti riešenia a rozhodovania.

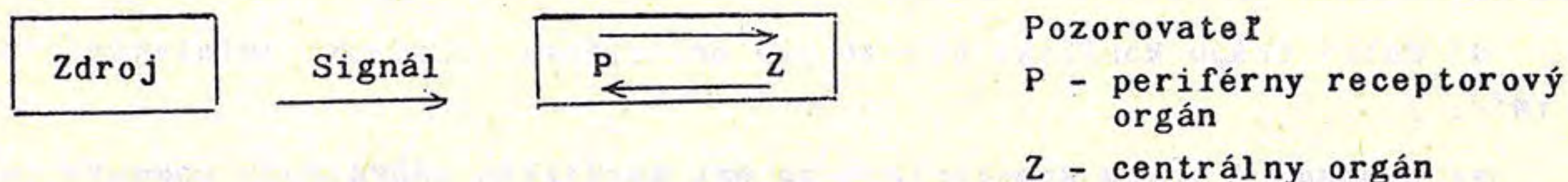
Najvšeobecnejšie možno rozdeliť konflikty podľa kritérií:

a/ koho sa týkajú, t.j. či sa týkajú jednej osoby a jej vnútorných protirečení: napríklad nevie sa rozhodnúť, akú látku si kúpiť, na aké povolanie má ísť, komu v partnerstve dať prednosť atď. Takéto konflikty sú intropersonálne. Ak vzniká kolízia medzi ľuďmi dvoma či viacerými, alebo ak v rámci určitej skupiny vznikajú trenice a podobne, hovoríme o interpersonálnych konfliktoch;

b/ ďalším kritériom by mohlo byť, čoho sa týkajú. Ak sa týkajú predstáv a názorov, ktoré si ľudia utvárajú na základe poznania, hovoríme o kognitívnych konfliktoch. Napríklad rozdielne názory na priebeh žatvy, čo treba urobiť, aby žatva dopadla dobre a podobne. Možno uvádzať užšiu klasifikáciu podľa toho, na ktorej kognitívnej rovine sa odohrávajú; inú dôležitú kategóriu konfliktov tvoria tzv. motivačno-afektívne konflikty, ktoré sa týkajú práve rozličných úrovní motivačnej štruktúry osobnosti, napríklad rozpornosti o potrebách, svetonázore; v aspiráciách a schopnostiach; v postojoch a vôli, v rozhodovaní.

Intropersonálne konflikty

Viacero autorov sa domnieva /Piaget a i./, že dynamiku motivačného diaľnia určujú kognitívne procesy. Nie je našou úlohou zaoberať sa touto otázkou, ale je isté, že poznávanie a prežívanie tvoria jednotu, preto aj nedostatky alebo kolízie v poznávaní môžu byť zdrojom konfliktu. Najuniverzálnejšiu schému pre prístup k tejto otázke tvorí teória informácie a problematika detekcie signálov. Informácia je príjem nejakého oznámenia o tom, čo sme predtým nevedeli. To znamená, že teória informácií predpokladá najmenej tieto prvky, respektíve články.

Ak by sme uvedenú schému hodnotili z psychologického hľadiska - potom treba povedať, že signál vystupuje ako "kopírujúci" obraz zdroja a ako kód vo forme znaku. Problém, ktorý tu vzniká a môže viesť ku konfliktu, je: Exponoval sa signál alebo nie, resp. či pokusmi osoba rozozná signál od šumu, ktorý sa môže vyskytovať v informačnej schéme:

- a/ signál sa aplikoval a prijal,
- b/ signál sa neaplikoval a neprijal,
- c/ signál sa aplikoval, ale pozorovateľ ho nevidel,
- d/ signál sa neaplikoval, ale pozorovateľ ho videl.

Z týchto 4 variantov majú dva význam pre naše ciele: a/ signál sa aplikoval, ale príjemca ho nevidel; b/ signál sa neaplikoval, ale príjemca ho

videl. Uvedené najelementárnejšie prípady ukazujú na možné experimenty, ktoré sa v tom smere konajú v najrozličnejších obmenách /u nás sa touto problematikou zaoberá I.Šípoš/. Ako motivačné premenné tu vystupujú vigilancia, pri zvyšovaní šumu alebo znižovaní možnosti, a neistota príznačná pre problém rozhodovania konfliktu.

Pavlovov diskriminačný konflikt

Sem by sme mohli zaradiť pokusy Šenger - Krestovnikovovej v Pavlovovom laboratóriu s tzv. experimentálnymi neurózami.

Experimentálne štúdium konfliktu robil I.P.Pavlov na základe svojej metódy podmienených reflexov. V sériách pokusov so psami naučil zvieratá rozlišovať kruh od elipsy. V ďalších experimentoch sa zvieratám predkladali predlohy tak, že postupne nebol veľký rozdiel medzi podnetom, ktorý sa posilňoval - kruhom, a elipsou - neposilňovaným podnetom. Pavlov experimentálnym výskumom diskriminácie zistil, že keď zvieratá už nevedeli diskriminovať, zrútili sa. Tento fakt použil I.P.Pavlov na vysvetlenie tzv. experimentálnych neuróz.

Lurijova koncepcia konfliktu

A.R.Lurija výskumne a experimentálne riešil problém konfliktu a jeho koncepcia prešla do literatúry ako "afektívna disorganizácia správania". Vychádza sa pritom z afektu ako emocionálneho procesu výbušného rázu, ktorý môže viesť k uvoľneniu takých foriem správania, čo sa vymaňujú vedomej kontrole. Práve A.R.Lurija experimentálne skúmal vplyv konfliktu, t.j. opozične zamerených tendencií, resp. vplyv potlačených tendencií. Konflikt spôsobuje stratu všeobecnej schémy konania, porušujú sa vyššie kritéria konania, t.j. dochádza k disorganizácii správania. Ak sa prenesie riešenie konfliktu na intelektovú sféru, vtedy sa disorganizácia správania zmenšuje. Na základe toho Rubinštejn /1963, str. 527/ dáva praktickú radu: "Problém sa nesmie formulovať takto: prekonávajte - neznámo ako - afekt, ktorý nás už zachvátil a nedopustíte nezodpovedné afektívne konanie ako vonkajší prejav afektu; ale skôr takto: nedopustíte, aby rodiaci sa afekt prenikal do oblasti konania, a tým prekonáte svoj afekt, z emocionálneho stavu, ktorý sa vo vás rodí, zotriete jeho afektívny charakter."

Iné teórie konfliktov

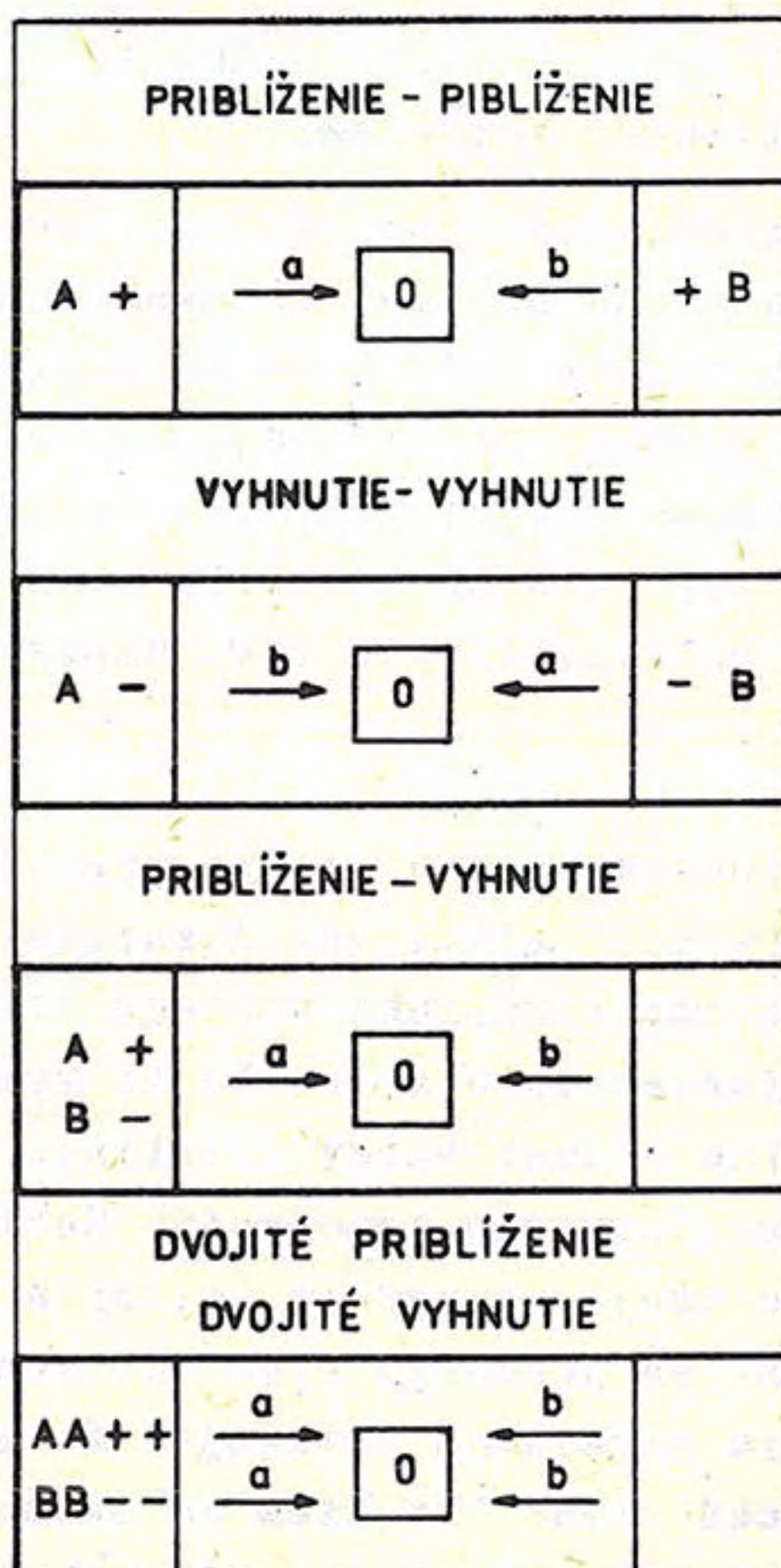
V literatúre sa najčastejšie uvádzajú Lewinove typy konfliktu, ktorý chápe konflikt z hľadiska svojej teórie poľa, t.j. síl pôsobiacich v poli vo vzťahu k cieľu. Tieto sily, tendencie môžu byť dvojakého druhu: priblížiť sa k cieľu alebo vyhnúť sa cieľu. Konflikt vzniká vtedy, keď jestvujú dve tendencie, ktoré sa vylučujú. Podľa toho Lewin rozoznáva tri typy konfliktov a Miller jeho typy dopĺňa štvrtým modelom.

1. Priblíženie - priblíženie

Táto najjednoduchšia forma vzniká, keď sa človek musí rozhodnúť pre jeden

z dvoch cieľov, keď sú obidva príťažlivé. Príkladom je známa poviedka o Buridanovom somárovi, ktorý mal zdochnúť, pretože nevedel rozhodnúť sa pre jednu z dvoch kôpok sena, resp. dieťa sa má rozhodnúť medzi kúpením hračky, alebo zákuskom.

TYPY KONFLIKTOV

Obr.č.1

2. Vyhnutie - vyhnutie

Tento typ konfliktu predstavuje situáciu, kde sa treba rozhodnúť medzi dvoma rovnako neželateľnými cieľmi - Scylla a Charybda, resp. ako sa hovorí - čert ako diabol. To je situácia obyčajne taká, že odťahovanie sa od jedného neželateľného cieľa približuje k druhému nežiadúcemu, a vzápätí nasleduje zasa pohyb späť, čo vedie k váhavosti, nerozhodnosti, resp. blokáde reakcie.

Pritom treba mať na mysli, že únik z poľa nie je možný, pretože bariéry uzatvárajú pole.

3. Priblíženie - vyhnutie

Pri tomto type konfliktu jedinec túži dosiahnuť cieľ, ale súčasne ho zdržiava nejaká averzívna tendencia, strach a pod., čím sa človek stáva ne-

rozhodným - chcel by, ale sa bojí. Tento typ konfliktu je v psychológii najbežnejší. To znamená, že ak chceme dosiahnuť cieľ, musíme priniesť obeť.

4. Dvojnásobný konflikt priblíženie - vyhnutie

Tento model vyjadruje fakt dvojnásobného konfliktu, keď obidva ciele majú momenty príťažlivosti a odpudivosti. Aj takéto konflikty sa vyskytujú v každodennom živote, a často vedú k neurózam. Náš klinický psychológ O.Kondáš, ktorý venoval mnoho štúdií vzniku zajakavosti pripúšťa, že v zajakavosti sa môžu prejaviť práve takéto sily. Napríklad na jednej strane sa pozitívna potreba komunikácie spojí s obavou pred hovorovou situáciou; silnú pozitívnu túžbu prejaviť svoje priania blokuje strach z výsmechu. Výsledok týchto silných protikladných tenzií môže vyústiť do neurózy - dieťa sa začne zajakávať. Úniku z poľa tu niet, pretože tenzie, ktoré individuum udržujú v konfliktovej situácii, sú silné. Z tohto príkladu vidíme, že konfliktu sa často vyhnúť nemožno a je súčasťou každodenného života. Pre psychoterapeuta je dôležité poznať všetky sily a príčiny, ktoré v konflikte pôsobia.

5. Gradiént priblíženia a vyhnutia

Náš prehľad o konflikte treba ďalej doplniť poznatkami z experimentálnej štúdie Miller^x a Browna, ktoré ukazujú na iné možnosti štúdia konfliktu. Výsledky bádania zhrnul Miller v štúdiu Experimentálna štúdia konfliktu.

Konflikt priblíženia - vyhnutia títo bádatelia vyjadrovali v pojmach gradientu. Opíšeme Millerovo chápanie konfliktu, jeho základné hypotézy, experimenty, ich výsledky a interpretáciu.

Millerova štúdia konfliktu vychádza z experimentov so zvieratami, v ktorých sa modelovali konfliktové situácie. Teoreticky tento typ experimentu vychádza z troch základných Lewinových modelov, ktoré Hull preložil do cieľového gradientu a Miller /1937/ ich rozpracoval. Jeho 4 základné princípy riešenia konfliktu sú /voľne citované/:

1. Tendencia priblížiť sa k cieľu je tým silnejšia, čím je subjekt bližšie k cieľu. Toto budeme nazývať gradientom približovania /Approach gradient/.

2. Tendencia vzdialiť sa od miesta alebo predmetu, ktorému sa vyhýbame, je tým silnejšia, čím je subjekt k nemu bližšie. Toto budeme nazývať gradientom vyhýbania /Avoidance gradient/.

3. Sila vyhýbania vzrastá s blízkosťou rýchlejšie ako vzrastá sila približovania. Inými slovami: gradient vyhýbania je strmší ako gradient približovania.

4. Sila tendencií priblíženia alebo vyhýbania sa mení podľa sily pudu /drive/, ktorý je ich základom. Stupňovanie sily pudu zvýši vrchol gradientu /Miller, cit.dielo, str. 133 až 134/.

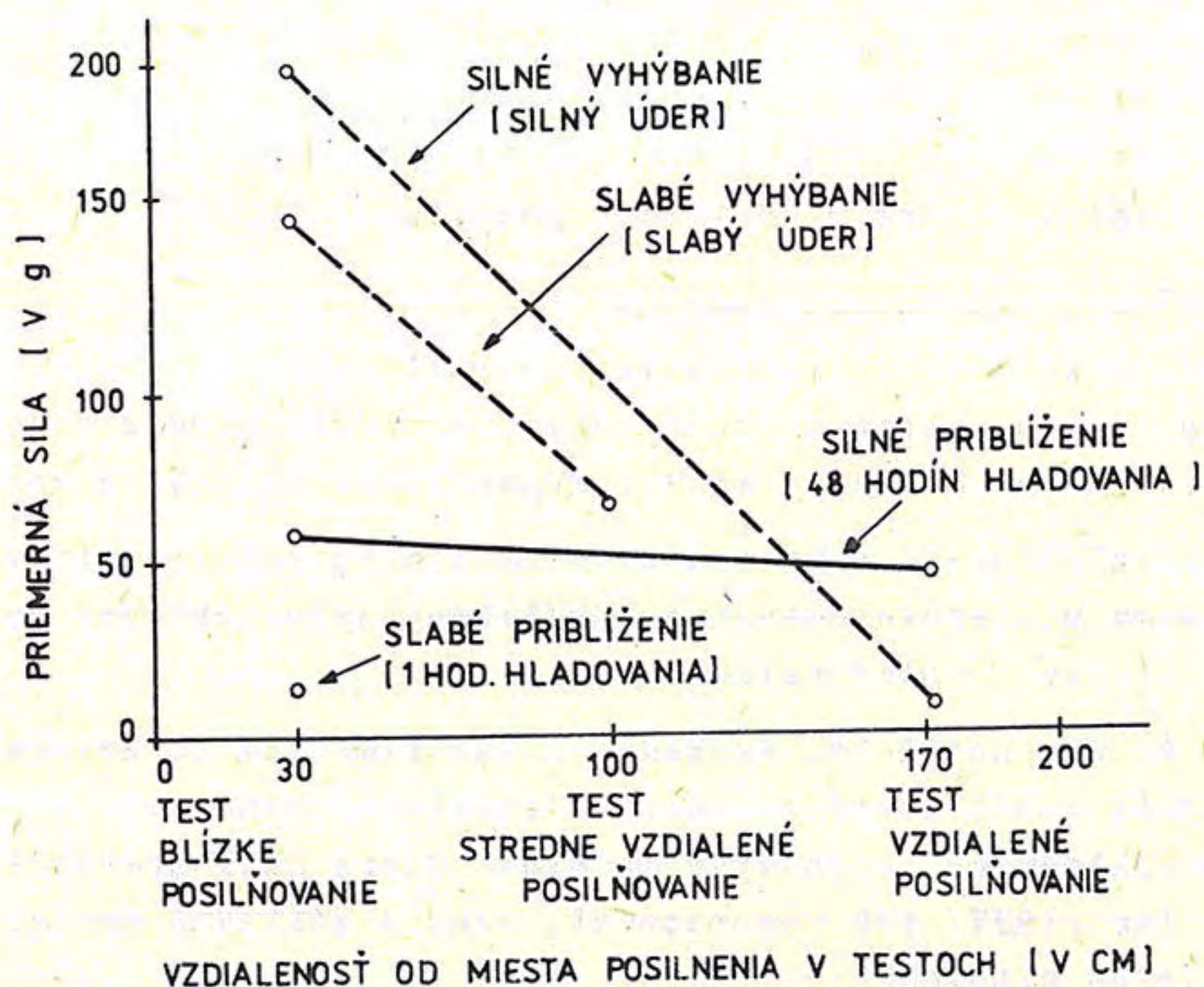
Uvedené predpoklady, vychádzajúce z Hullovej koncepcie, iste majú svoje určenie v rámci jeho teórie posilnenia a učenia.

^x Publikovaná už v citovanej práci Huntovej: Personality and the Behavior Disorder. New York, str. 431-463.

Tieto princípy konštruovali na základe experimentov, ktoré robil Brown.

Hladných potkanov nacvičil bežať uličkou k pokrmovému priečinku. Pri tomto nácviku potkany mali na sebe postroj, na ňom bolo lanko, ktoré mohli bez námahy ťahať a ktoré bolo spojené s prístrojom registrujúcim silu ťahu. Po nácviku ich nechal bežať uličkou k pokrmovému priečinku v postroji. Celkove sa robili dva experimenty na učenie gradientu vyhýbania, resp. priblíženia:

Postup pri určení gradientu priblíženia. Zvieratá po zácvičení zastavili na 1 sekundu blízko cieľa a ďalej od cieľa. Sila približovania - t.j. sila, ktorá ich hnala k cieľu, sa registrovala a mohla sa vypočítať.

Ob.r.č.2
Gradient priblíženia a vyhnutia

Pri skúmaní gradientu vyhýbania bol takýto postup: Za rovnakých podmienok experimentu v uličke, kde sa naučili bežať k pokrmovému priečinku, bola na konci uličky mriežka, na ktorej dostali elektrický šok. Po dvoch šokoch skúmal Brown tendenciu vyhnúť sa mriežke. Polovicu zvierat zadržal blízko miesta, ktorému sa chceli vyhnúť, a iné zadržal o niečo ďalej. Ukázalo sa, že sila vyhýbania /registrovaná prístrojom/ bola väčšia blízko miesta šoku /miesto vyhýbania/, ako vo väčšej vzdialenosti od tohto miesta. Výsledky výskumov sú znázornené na grafe. Gradient vyhýbania potom "predstavuje silu ťahu pri blízkyh a vzdialených miestach pri bezšokových skúškach u dvoch skupín potkanov, ktoré dostali šoky rozličnej sily. Gradient priblíženia predstavuje silu ťahu v blízkyh a vzdialených bodoch u zvierat testovaných

po 48-hodinovom hladovaní. Slabú silu približovania ukazuje test v blízkom bode, u inej skupiny zvierat po 1 hodine hladovania" /c.d., str. 435/. Na základe porovnania týchto gradientov Brown a Miller súdia, že: "sila približovania vzrastá rýchlejšie, ako vzrastá sila vyhýbania, tento fakt potvrdzuje tretí predpoklad, že väčší sklon bude mať gradient odpudivosti" /tamtiež, str. 436/. Kvôli úplnosti treba dodať, že redukcia sily /šoku, alebo hladu, kratší časový interval od posledného kŕmenia/ znamená aj redukciu ťahu - to znamená, že vrcholné body gradientov sa menia podľa sily pudov.

Experimentálne výsledky práce priniesli však mnoho poznatkov o problémoch konkurujúcich tendencií približovania - vyhýbania atď. Závažné experimenty s ľudskými subjektmi robil Hovland a Sears /1938/, čím vznikol 4. model dvojitého konfliktu priblíženie - vyhnutie. Aj Goldbergerovej pokusy s deťmi ukázali väčšiu strmosť gradientu vyhýbania.

Uvádzaný model konfliktu predstavuje vlastne opis správania zvierat v konfliktových situáciách. Pokrok sa tu dosiahne, keď sa podarí pristúpiť k všestrannej analýze neurofyziológických a psychických regulačných mechanizmov u ľudí. Východiskom tu budú výskumy I.P. Pavlova, Luriju a ďalších fyziológov a psychológov.

Konflikt názorov

Nie je zriedkavé, že ľudia môžu mať na tie isté veci alebo javy rozličné názory. Tento fakt vyplýva jednak z minulej skúsenosti, zo vzdelania a rozličných záujmov. Rozdiely v názoroch ľudí môžu pri konfrontácii viesť ku konfliktom medzi jednotlivcami alebo skupinami. Psychologická analýza konfliktu skúma povahu konfliktov v názoroch a napomáha ich riešeniu. Možno povedať, že v psychológii sa vypracovala metóda na výskum konfliktov v názoroch, tzv. kognitívnych konfliktov, jej autorom je K.R. Hamond.^x

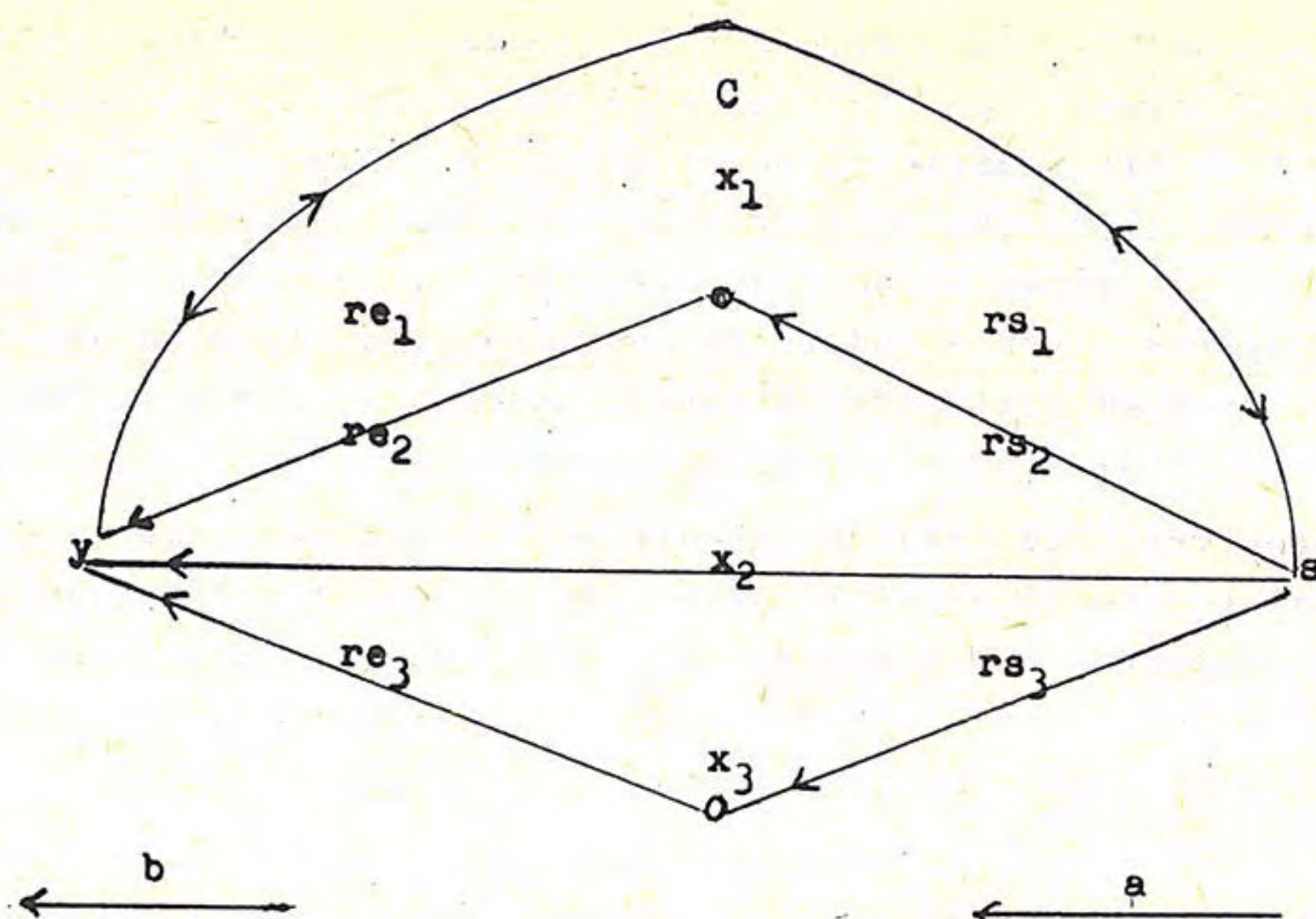
Stručný popis tejto metódy výskumu

Vzor výskumu predpokladá, že sa stretnú dve osoby, ktoré sa pokúšajú riešiť problémy, čo ich zaujímajú; každá má iné vzdelanie na riešenie problému, pričom ani jeden, ani druhý účastník nemôže s istotou odvodiť správne riešenie; je tu možné iba pravdepodobné riešenie, aké sa v mnohých praktických prípadoch vyskytuje. Keď spolu začnú riešiť problém, pretože to vyžaduje spoločný záujem, zisťujú, že každého názor je odlišný a dá sa logicky obhájiť. Ak však chcú riešiť svoje problémy, príjmu spoločné rozhodnutie.

Východiskom k tomuto vzoru je Brunswickov **šošovkový model vnímania**.

x

Porov.: Hamond, K.R.: Nové cesty vo výskumoch riešenia konfliktov. Čo nového v psychológii, Bratislava 1968.

Ob.r.č.3

Uvedený Brunswickov model vnímania predpokladá jestvovanie blízkych orientačných bodov /cues-náznaky/ označených X a vzdialenejších označených Y; tieto sú vnímaniu ťažšie dostupné /napr. uzávery týkajúce sa schopnosti a pod./. Tieto orientačné body /X/ majú rôznu pravdepodobnosť /rs/ rôzny vzťah a rôznu hodnotu pre vnímanie vzdialenejších cieľov /re/. Vzhľadom na to medzi subjektom s a vzdialenejšou veľkosťou Y nemôže byť jednoznačný vzťah, ale pravdepodobnostný vzťah /a - voľba určitých orientačných bodov; b - hodnotový vzťah, validizácia vzdialenejšieho cieľa/. Na základe takto vzniknutého vnemu utvára sa aj predstava a názor, ktorý reguluje naše správanie - C.

Po tomto stručnom náčrte porozumieme aj použitej metóde vytvárania konfliktov. Metóda spočíva v dvoch etapách: etapy vzdelávania a etapy konfliktu.

a/ Etapa vzdelávania: cieľom tejto etapy je vytvoriť u subjektu 1 a subjektu 2 odlišné názory na tú istú vec, alebo jav. Napríklad subjekt 1 sa naučí byť v názoroch závislý od ukazovateľa A, menej od ukazovateľa B a najmenej od ukazovateľa C. Subjekt 2 sa naučí v tejto etape budovať názory v opačnej závislosti, čo je možné schematicky znázorniť:

Subjekt 1		Subjekt 2		Konflikt	
Y	A	0,75	Y	A	0,25
	B	0,50		B	0,75
	C	0,25		C	0,25

Etapa vzdelávania

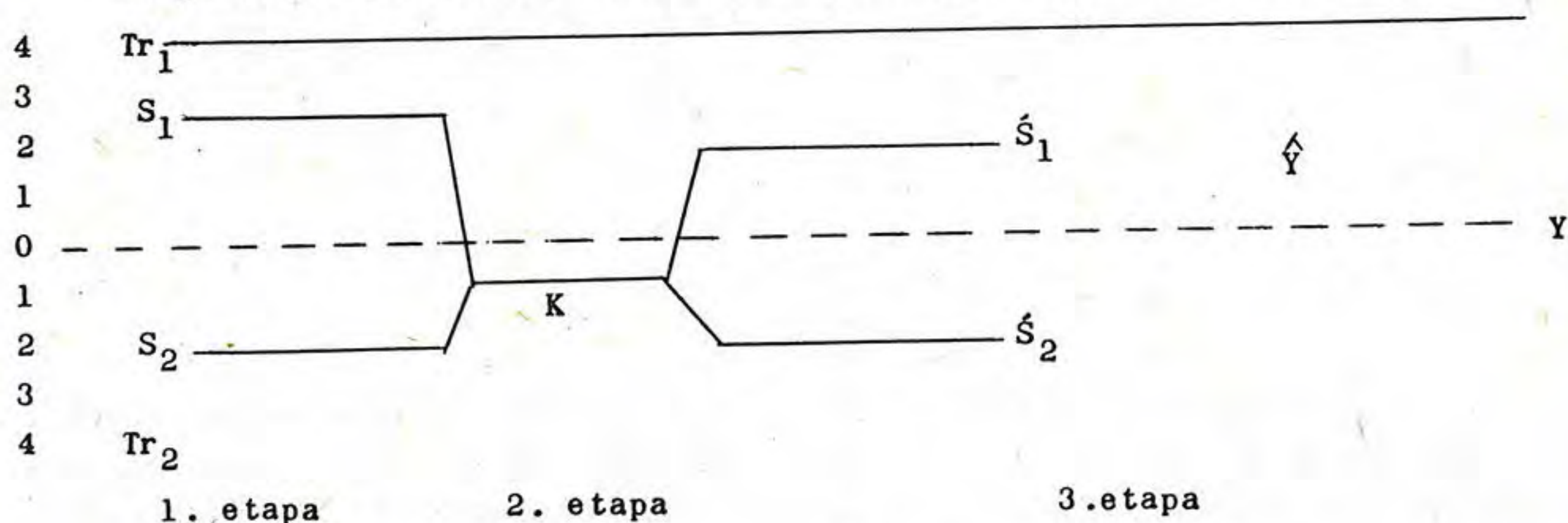
Etapa konfliktu

Číslo predstavuje hodnotu ukazovateľov

b/ Etapa konfliktu: po ukončení etapy vzdelávania sa pokusným osobám povie, že prvú časť skúšky úspešne urobili a druhú urobia spolu s inou osobou. Pri tejto druhej časti skúšky urobia si záver a písomne zaznačia svoj úsudok, ktorý oznámia druhej osobe. Potom nasleduje diskusia o rozdieloch s cieľom dôjsť k spoločnému rozhodnutiu. Nato sa pokusné osoby opäť požiadajú, aby v zmysle diskusie a spoločného rozhodnutia uvážili svoj predchádzajúci názor a zapísali si druhé vlastné rozhodnutie. Teraz sa im povie správna odpoveď.

Ako vidno, táto etapa sa vlastne delí na dve fázy: stretnutie protikladových názorov a dôsledky tohto stretnutia pre subjekty.

Čo je možné na základe tohoto postupu zistiť, ukazuje ďalšia schéma:

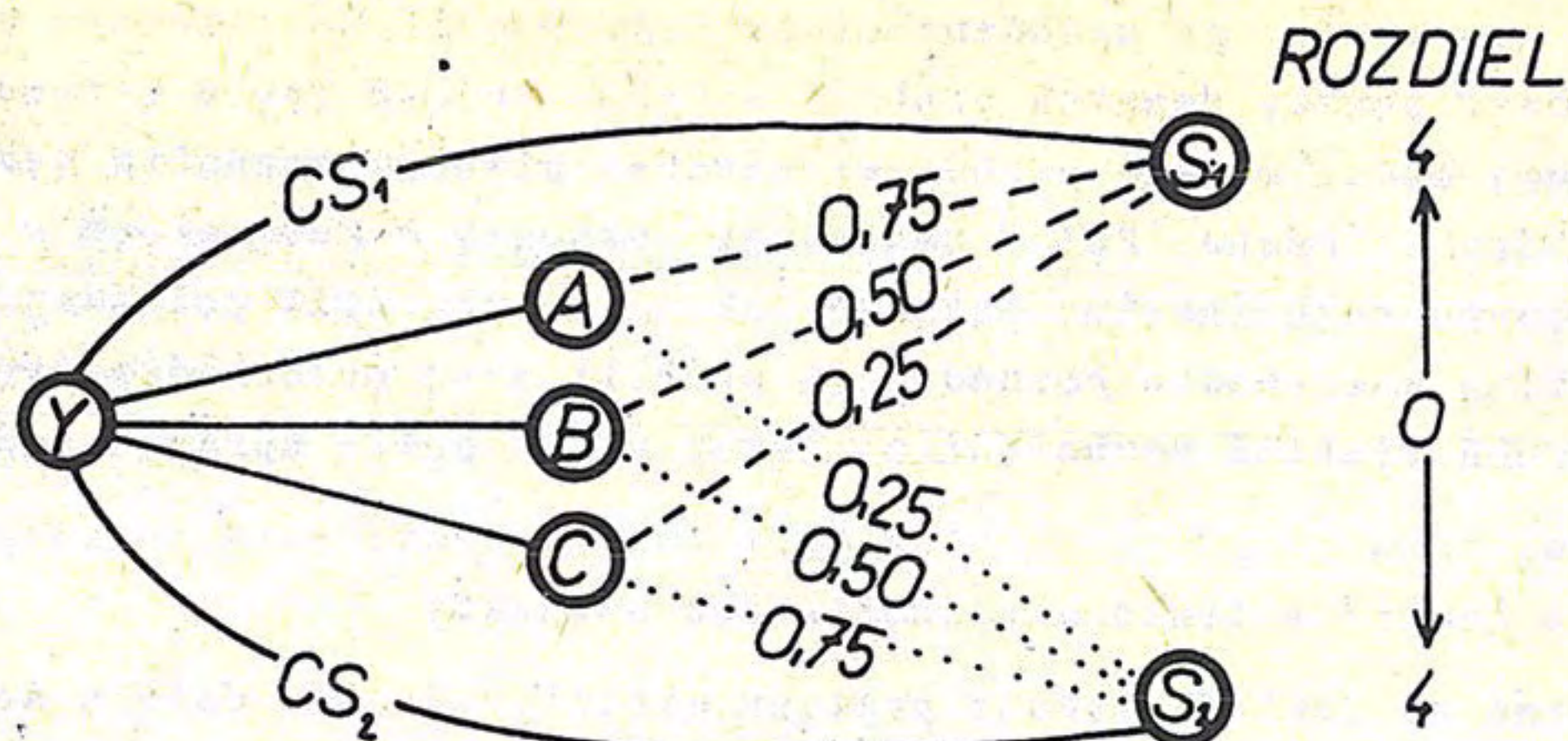

Na schéme označenie Tr_1 a Tr_2 udáva rozdiely vo vzdelávaní osôb. Stupnica /4 - 0 - 4/ udáva možnú veľkosť kognitívneho konfliktu medzi osobami S_1 a S_2 ; K predstavuje kompromisné riešenie, $\hat{S}_1$ a $\hat{S}_2$ znázorňuje druhý úsudok až po prijatí kompromisu. Y označuje tu odpoveď, kedy celok problémov bol úplne zodpovedateľný; keďže teória predpokladá pravdepodobnostné riešenie; $\hat{Y}$ predstavuje náhodné vzdialenie. Z uvedenej schémy možno poukázať na tieto miery:

1. Kompromis - vyplývajúci z porovnania individuálnych úsudkov S - a spoločného rozhodnutia; K ukazuje mieru kompromisu - S - K; konflikt - ukazujú rozdiely v $Tr_1 - Tr_2$; zjavný konflikt vyplýva z rozdielov $S_1 - S_2$; tajný konflikt z rozdielov $\hat{S}_1 - \hat{S}_2$, ktoré ostali po kompromise. Experiment umožňuje poznať aj poznávaciu modifikáciu, keďže sa žiada od pokusných osôb, aby prispôbili novej úlohe a upustili od pôvodného vzdelávania /Tr/; mieru adaptácie udáva S-Y.

Ešte výraznejšie sa ukáže aplikácia Brunswickovho modelu na riešenie poznávacieho konfliktu dvoch osôb na tú istú vec v zjednodušenom modeli:

Osoby S_1 a S_2 boli naučené pozerat' sa na jav Y rozdielne podľa ukazovateľov A, B, C, rozdiely sú vyjadrené 0,25 - 0,75. Na základe toho došlo k rozličnostiam v názoroch, ktoré sa opierali o informácie získané A, B, C a výsledok toho sa prejavil v CS_1 , CS_2 , t.j. v spôsobe, akým pokusné osoby pristupovali k riešeniu veci.

Obr.č. 4

Popísaný model výskumu konfliktov je dnes už hodne prepracovaný a použil sa v medzinárodnom výskume na rôznych kontinentoch. Z hľadiska metodologického znamená prínos vzhľadom na kontrolovateľnosť premenných. Z hľadiska teoretického, ak by sa použil na meranie sociálnych a ideologických názorov, treba vychádzať z triednych hľadísk a v tom zmysle aj vidieť, v čom sú možné kompromisy, a v čom nie.

5. FRUSTRUJÚCE PREKÁŽKY A ICH VPLYV NA SPRÁVANIE

Naučená činnosť človeka obyčajne prebieha podľa vypracovaných dynamických stereotypov, v rámci ktorých táto činnosť môže narastať a kolísať. Pravdaže, ako sme videli už v predchádzajúcom, afektívne alebo záťažové situácie vyžadujú na svoje zvládnutie zvýšenú odolnosť, ak nie priamo odvahu, najmä pri rizikových činnostiach ohrozujúcich život alebo zdravie, resp. iné významne prežívané hodnoty človeka. Ťažkosti a prekážky v živote človeka môžu byť rôzne; také, ktoré je možné prekonať a také, ktoré ani pri zvýšenom úsilí, resp. vypätí prekonať nemožno. Také prekážky v činnosti a snažení sa nazývajú frustrujúce prekážky. V literatúre sa opísali mnohé formy reakcií na frustráciu. Za najhlavnejšie a experimentálne dokázané sa považujú: agresia, regresia, represia, fixácia. Ich stručný opis:

Frustrácia - agresia

Táto kategória reakcie predpokladá, že sa na prekážku potreby použije útok, aby sa prekážka odstránila. Formy agresie môžu byť rôzne: priama fyzická agresia s cieľom odstrániť prekážku /zničiť alebo odstrániť/, verbálna vo forme znižujúcich termínov a viet adresovaných priamo či nepriamo. Najbežnejšie je ohováranie, vypúšťanie povestí a pod. Sila agresie závisí od mnohých okolností: ak sa ukazuje, že agresia pomôže dosiahnuť cieľ; ak motivačná sila, vyplývajúca z frustrácie je veľká /zmarenie veľkého vynaloženého úsilia alebo očakávania/; ak sa neočakáva veľký odpor, bude napr. agresia k podriadenému väčšia, ako k rovnako postavenému, a najmenšia k nadriadenému. Sila agresie závisí od podmienok výchovy, deti za agresiu doma prísne trestané sú agresívnejšie ako deti menej trestané.

V agresívnom správaní sa môže zmeniť objekt, forma a smer, a to obyčajne vtedy, keď sa za určitých okolností agresívne správanie nemôže presadiť proti vlastnej prekážke. Potom nastáva jeho útlm a presunie sa na iné objekty. Napríklad nevydarená a kritizovaná práca vynesie kritiku, zlosť a hnev vedúceho na svojich podriadených. Aj zmena formy je často potrebná - irónia, žart a pod. môžu odvieť istú dávku agresie.

Agresia môže obrátiť smer - z vonkajška do vnútra - tzv. autoagresia. V takom prípade človek pokladá samého seba za prekážku a agresia sa prejaví v trestaní "ja" /ego/ vo forme výčitiek, "zožieraní sa", čo môže viesť až k psychoneurózam.

Frustrácia - regresia

Sú dva prístupy k interpretácii tejto kategórie reakcií. Freudov a Lewinov.

Freud predpokladal, že individuum v psychosexuálnom vývoji prechádza rôznymi fázami až k úplnej zrelosti. Pravda, môže sa stať, že v tomto vývoji môžu nastať prekážky, traumatizujúce zážitky, ktoré pôsobia, že skĺzne, vráti sa späť do tej fázy, ktorá v jeho psychosexuálnom vývoji bola úspešnejšia. Na potvrdenie tejto hypotézy sa uvádzajú klinické údaje, ale aj experimentálne skúmanie Mowrera.

Iná koncepcia regresie v zmysle návratu k primitívnejším formám správania - tzv. "primitivizácia" - vyplynula z pokusov Lewinových a jeho spolupracovníkov /Dembová a Barker 1941/. Táto koncepcia sa zakladala na nasledujúcom experimente: Vybrali si 30 detí predškolského veku dobrej inteligencie /priemerné IQ v skupinách bolo 114,8, resp. až 125,6/. Experiment urobili takto: v prvom experimente 30 minút sa deti mohli hrať s hračkami v miestnosti, ktorá bola rozdelená na dve časti. V nasledujúcom experimente pustili deti do druhej polovice miestnosti, v ktorej boli veľmi atraktívne hračky. Po 15 minútach premiestnili deti do prvej polovice miestnosti. Tu našli hračky, s ktorými sa hrali v prvom experimente. Späť sa vrátiť nemohli, lebo časť, kde boli atraktívne hračky, bola oddelená priehľadnou mrežou.

Experimentátori v každom experimente hodnotili hru detí podľa istej stupnice. Keď sa porovnali všetky výsledky, ukázalo sa, že kvalita hry sa po frustrácii znížila. Prejavila sa primitivizácia hry, napr. činnosť detí bola menej diferencovaná, menej živá. Objavil sa nepokoj, bolo badať menej radosti. Tieto výsledky interpretovali takto: frustráciou navodená regresia vedie k napätiu, nepokoju a primitivizácii hry.

Frustrácia - represia

Na pochopenie tejto skupiny reakcií bude najvhodnejšie, ak výjdeme z interpretácie reakcií na frustráciu ako obrany seba. Mnoho aktivít človeka neprienesie želateľný úspech, mechanizmus obrany spôsobuje, že tieto neúspešné aktivity a nádeje sa potlačia v záujme obrany ja. Jednoducho na všetko, čo by individuum mohlo ponížiť, musí sa zabudnúť. Tzv. "motivované zabudnutie". To bolo experimentálne overené na dvoch skupinách študentov. Obidve skupiny mali rovnaké úlohy. Rozdiel bol v inštrukcii: prvej povedali, že merajú ich inteligenciu a druhej povedali, že skúmajú riešenia predložených úloh. Potom sa obidvoch skupín opýtali, ktoré úlohy nedoriešili. Na veľa nevyriešených úloh si spomenuli z druhej skupiny, kým z prvej si pamätali menej.

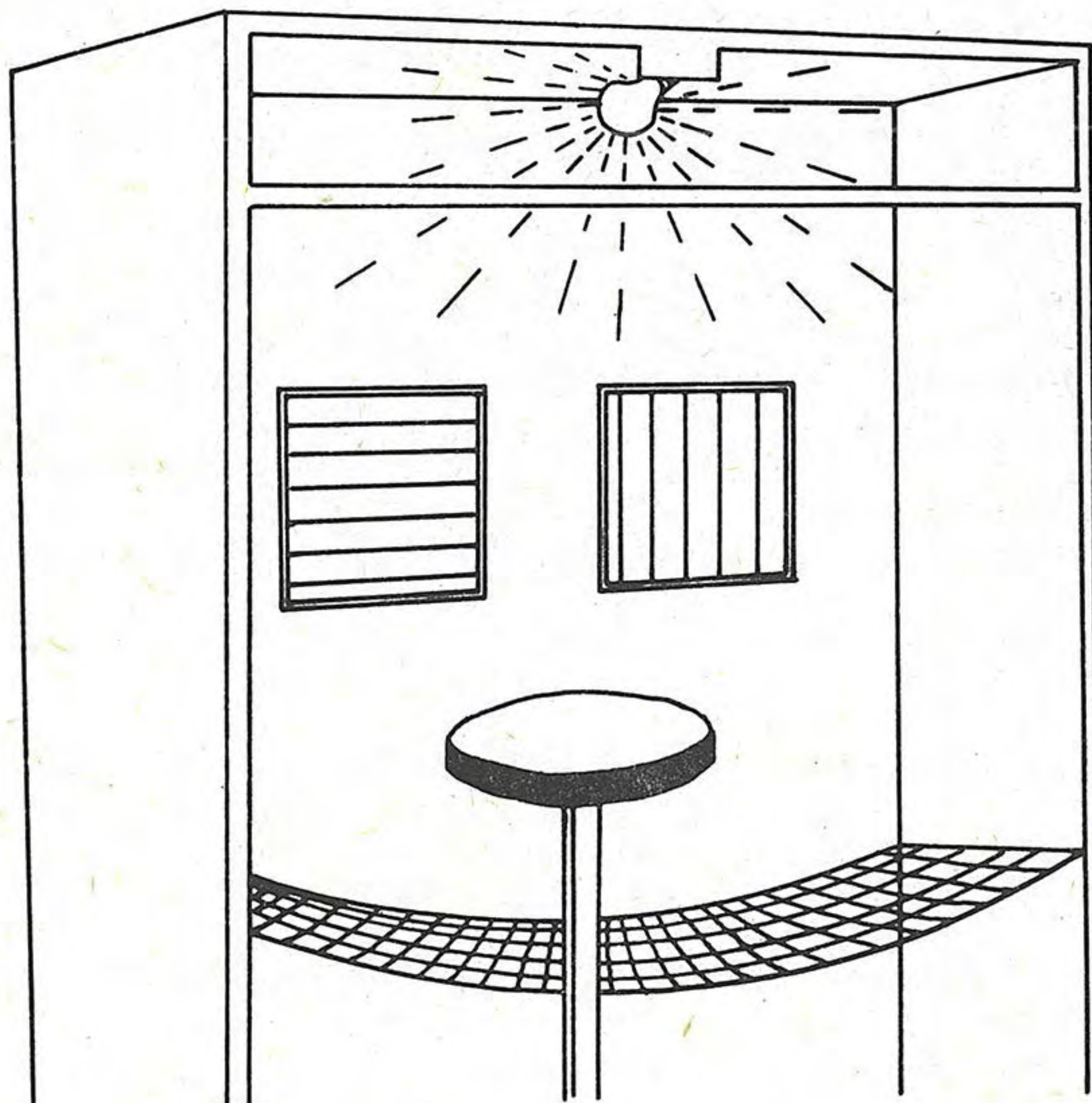
Frustrácia - fixácia

Pojem fixácia hrá úlohu aj vo Freudovej teórii v súvisi s regresiou. V súčasnosti sa však pojem fixácia opiera o práce N. Maiera. Maier na základe svojich pokusov so zvieratami, ktoré frustroval, prispel k problematike motivácie a frustrácie. Robil výskumy v Lashleyovom zariadení na diskrimináciu. Zvieratá najprv naučil správnu diskrimináciu, t.j. skákať do toho okienka, v ktorom bola potrava. Potom uzavrel pevne okienka a zvieratá, ktoré skočili, sa už k potrave nemohli dostať a padli do siete. Keď zvieratá prestali skákať, dostávali šok, štuchance a pod. Ukázalo sa, že správanie zvierat je strnulé, asi 50 % ostáva v rovnakej pozícii, hoci dostane šok. Maier preto hovorí, že motivované správanie je správanie zamerané na cieľ. Frustrácia však vedie k fixácii správania a je pre ňu príznačná: strnulosť, strata plasticity, rezistencia. Inými znakmi frustrovaného správania je: necitlivosť, imúnosť voči odmenám alebo trestom, iracionálnosť. Je to správanie so stratou motivácie, cieľa.

Maladjustácia

Trvalejšie pôsobenie náročných situácií môže viesť k prekročeniu frustračnej tolerancie, t.j. schopnosti jedinca znášať nátlakové situácie, a potom dochádza k takzvaným maladjustačným formám správania. Maladjustácia sa obyčajne prejavuje v správaní neprimeranom situácii, navonok sa prejavuje tak, že s človekom sú starosti, robí ťažkosti, je nezvládnuteľný. Vnútorne sa maladjustácia prežíva najmä v pocite neistoty, ktorý prerastá do strachu a úzkosti. Takisto vnútorným zážitkom maladjustácie môže byť pocit menejcennosti, kde sa môže uplatniť aj Adlerom opísaný mechanizmus kompenzácie /pozri Pardel, T., 1971/.

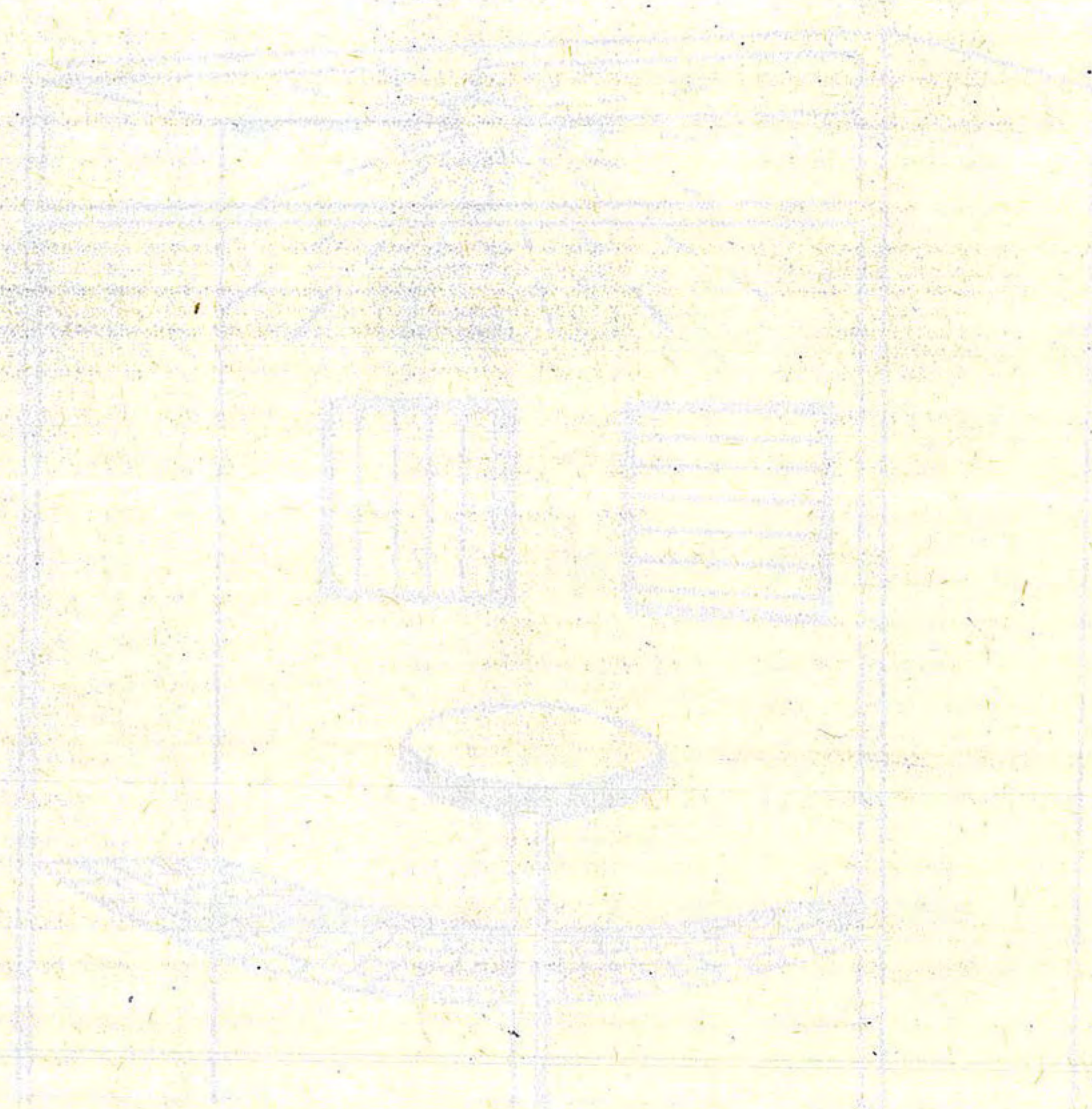
Maladjustácia sa prejavuje jednak v emocionálno-afektívnom prežívaní človeka, v poznávaní, avšak osobitne v sociálnych vzťahoch.

Obr.č.5

Experimentálne zariadenie na sledovanie fixácie u potkanov
/Lashleyov aparát na diskrimináciu/.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF THE HISTORY OF ARTS
AND ARCHITECTURE
OFFICE OF THE CURATOR
OF THE MUSEUM OF ARTS
AND ARCHITECTURE
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILLINOIS 60637
TEL. 773-936-5000
FAX 773-936-5001
WWW.MUSEUMOFARTS.ORG

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF THE HISTORY OF ARTS
AND ARCHITECTURE
OFFICE OF THE CURATOR
OF THE MUSEUM OF ARTS
AND ARCHITECTURE
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILLINOIS 60637
TEL. 773-936-5000
FAX 773-936-5001
WWW.MUSEUMOFARTS.ORG

VI

OSOBNOST

1. Ú v o d

Možno povedať, že človek od nepamäti chcel poznať sám seba, chcel poznať druhých ľudí. Preto hľadal príčiny rôznosti ľudských pováh. Rozdiely pováh a osudov ľudí hľadal v konštelácii hviezd /astroológia/, povahu človeka hádal z čiar na ruke /chiromantia/, resp. podľa tvaru lebky /frenológia/, alebo podľa písma /grafológia/. Už v starom Grécku filozof Platón hlásal heslo "Poznaj seba samého" ako podmienku zdravého normálneho rozvoja človeka a lekár Hyppokrates založil prvú náuku o temperamentoch. Avšak až v 19. storočí rozvoj vedy postúpil natoľko, že sa začali vytvárať podmienky pre vedecké poznávanie človeka a jeho osobnosti.

Dielo Ch.Darwina /pozri kap. I./ ovplyvnilo psychológiu v mnohých smeroch. Záujem bádateľov sa obracal jednak na charakteristiku druhu, t.j. čo je príznačné pre človeka ako species, a jednak na individuálne rozdiely v rámci druhu a ich príčiny. Neskôr práce klasikov marxizmu-leninizmu /K.Marxa, F. Engelsa a V.I.Lenina/ dokázali, že povahu človeka nevysvetlíme len z biologického hľadiska, ale je treba odhaľovať sociálno-historické podmienky jeho existencie. Tieto myšlienky ovplyvnili skúmanie človeka a jeho osobnosti vo všetkých vedách o človeku.

V psychologických vedách skúmaním ľudských pováh a príčin ich rôznosti sa zaoberá psychológia osobnosti. Pretože ľudská povaha je mnohotvárna, musel sa tomu prispôbiť aj výskum. Preto v psychológii osobnosti nachádzame rôzne smery výskumu osobnosti človeka. Tak napr. už v staroveku sa zistilo, že napriek mnohorakosti ľudí možno ich podľa spôsobu správania rozdeliť do určitých skupín, typov a tak vznikali typológie a náuky o temperamentoch. Iní bádatelia si všimli a začali skúmať rozdiely ľudí v inteligencii, schopnostiach a spôsobilostiach, resp. v povahových vlastnostiach: Tak vznikli poznatky o schopnostiach a charakte človeka. Zároveň s tým vypracovali sa aj metódy skúmajúce rôzne stránky osobnosti.

Východiskom psychológie osobnosti je skutočnosť, že psychické procesy nie sú nijakou abstrakciou, je to prežívanie a poznávanie určitého konkrétneho jedinca, osoby. Zdôraznením tejto základnej skutočnosti vznikla v psychológii teória tzv. personalizmu^x, spájaná s menom W.Sterna /1871-1937/. Táto teória stavia osobu do protikladu k veci a určuje ju nasledovnými znakmi: celistvosťou, účelnosťou a individuálnou svojráznosťou. Celistvosť osobnosti chápe ako "jednotu mnohosti" /"unitas multiplex" G.W.Leibniza/; celistvosť súčasne znamená aj účelnosť prejavujúcu sa v sebazáchove a v sebarozvoji, čo sa označuje za produktívnu účelnosť. Budúce ciele činnosti či rozvoja osobnosti sa prejavujú tendenciami; dôležité sú tzv. potenciálne tendencie, ktoré sa nazývajú vlohy alebo dispozície. Stern predpokladal, že schopnosti osobnosti vznikajú

^x od lat. slova persona - maska, úloha, ktorú herec pri hre prebral a ktorú znázorňoval.

konvergenciou vnútorných /dedičných dispozícií/ a vonkajších faktorov /prostredie, výchova/. Sternova teória konverencie, najmä jeho poňatie vlôh a inteligencie, vnieslo do chápania vývoja osobnosti istý druh fatalizmu. Ďalší výskum ukázal, že človek sa vyvíja a utvára v činnosti, v činnosti sa formujú jeho vlohy a schopnosti.

V Amerike nadviazal na W.Sterna G.W.Allport /1937/. Na rozdiel od metafyzika Sterna, Allport je skôr empirik a chápe osobnosť ako dynamické usporiadanie psychofyzických systémov individua, určujúcich jedinečnosť jeho prispôsobenia sa prostrediu. Pod dynamickým usporiadaním myslí systém, ktorý sa rastom a vývojom ako celok neustále mení. Pod psychofyzickými systémami rozumie vlastnosti, dispozície, zvyky, postoje atď. Prispôsobenie chápe ako tvorivé a jedinečné vyrovňovanie sa jedinca s okolím. Allport sa vcelku zaraďuje do tzv. "humanistickej psychológie", prechádza do idealistickej filozofie. Jeho termín na vyjadrenie jedinečnosti osobnosti "proprium" /to, čo je osobnosti najvlastnejšie/ sa neujal. Allportove názory možno chápať aj ako reakciu na mechanické behavioristické náhľady na osobnosť.

Týmito príkladmi sme poukázali na centrálny problém psychológie osobnosti t.j., že osobnosť je celok, štruktúra, ktorá má svoju skladbu a zákonitosť, ktorými sa riadi. Súčasne sme nadhodili aj niektoré problémy, napr. význam dedičnosti, prostredia a výchovy pri utváraní osobnosti.

2. PREDMET A OBSAH PSYCHOLÓGIE OSOBNOSTI

S.L.Rubinštejn /1964, str. 654/ k predmetu psychológie osobnosti pristupuje nasledovne: "Osobnosť nie je len záverečnou kapitolou výkladu psychológie, ale prešľupuje celou jej stavbou od začiatku až do konca. Tvorí vnútorný základ, ktorý určuje koncepciu psychiky človeka ako celku. Všetky psychické procesy tvoria psychický obsah života osobnosti". A.G.Kovalev v diele Psychológia osobnosti /Bratislava 1967, str. 20/ hovorí, že psychológia osobnosti "v širokom zmysle slova zahrňuje duševný život človeka: procesy a stavy, vlastnosti a ich systémy" a v užšom zmysle slova skúma rozličné vzťahy človeka, spôsoby ich prejavu a uskutočňovanie v jednote, čo charakterizuje morálno-psychický profil individua.

Prejdime teraz k samotnému pojmu osobnosť. Keďže ide o pojem interdisciplinárny, všimnime si ako ho definujú filozofi.

Vo Filozofickom slovníku /Bratislava 1974, s. 384/ redigovanom M.M.Rozentalom, nachádzame takúto definíciu: "Osobnosť - to je súvislý súhrn vnútorných črt a zvláštností človeka, cez ktoré sa lámu všetky vonkajšie vplyvy. Zdrojom aktivity osobnosti sú rozmanité osobné a spoločenské potreby človeka. Subjektívne v osobnosti /zážitky, vedomie, potreby/ je neoddeliteľné od objektívnych vzťahov, vznikajúcich medzi človekom a okolitou skutočnosťou; úroveň rozvoja osobnosti závisí od toho, ako historicky progresívne sú tieto vzťahy". Sovietska filozofická encyklopédia /Moskva, 1964, zv.3, s. 196/ definuje osobnosť obdobne ako "...ľudské individuum sformované spoločenským rozvojom, subjekt práce, styku a poznania, určované konkrétno-historickými podmienkami človeka v jednote jeho individuálnych schopností a ním vykonávaných spoločenských funkcií /rol/".

Uvedené definície okrem charakteristiky osobnosti obsahujú aj ďalšie pojmy: človek, individuum. Medzi týmito pojmi nie je znamienko totožnosti, ale jestvujú dialektické súvislosti. Všeobecné určenie týchto pojmov podľa R.Šímu odráža tri stránky dialektiky - všeobecné, zvláštne a jedinečné. Podľa toho R.Šíma /1978, str. 34/ chápe človeka ako "rodovú bytosť" "homo sapiens", ktorá je nositeľom ľudskej podstaty a prejavom úrovne všeobecnosti v problematike človeka. Jeho konkrétnou individuálne empirickou formou prejavu je ľudské individuum, ako výraz zvláštného v problematike človeka. Pojem osobnosť vyjadruje "konkrétno-historickú spoločenskú charakteristiku človeka, tie spoločensko-politické, psychické, duchovno-kultúrne, morálne, praktické, fyzické a iné vlastnosti, kvality a schopnosti individua, ktoré vznikajú a rozvíjajú sa v spoločnosti a vďaka ktorým sa človek stáva platným dejinotvorným subjektom, aktívnou tvorivo-iniciatívnou spoločensko-praktickou bytosťou". Z uvedeného vidieť, že problém osobnosti treba chápať v dialektických súvislostiach s problematikou človeka. L.Séve sa dokonca domnieva, že pokrok v psychológii osobnosti nastane vtedy, keď sa bude súčasne riešiť pojem, ktorý je za ňou, t.j. problém človeka.

V psychológii pojem osobnosť sa vždy uvádza vo vzťahu k individu. K terminológii treba pripojiť nasledovné poznámky. Individuom /z lat. individuus - nedeliteľný, nerozlučiteľný/ sa označuje "jedinec ako celostný organizmus, ako jednota všetkých biologických a sociálne podmienených fyzických a psychických vlastností" /G.Clauss 1976, str. 386/, kým pod osobnosťou sa rozumejú osobitné kvality ľudského individua ako celku. Ľudské individuum sa stane osobnosťou tým, že v aktívnom vyrovnávaní individuálne si osvojí spoločenské vzťahy, materiálne a ideálne, a tým sa stáva samostatne a vedome konajúcim subjektom, nositeľom určitých sociálnych tendencií a napokon tvorivým spoluprotvorcom spoločenských vzťahov./Porov.c.d., str. 387/

Obsah psychológie osobnosti sa rôzni podľa proveniencie autorov. V nemeckej písanej literatúre, najmä do 50-tych rokov, obsah psychológie osobnosti tvorili tzv. charakterológie, t.j. osobnosť sa pokladala za individuálne ja a charakterológia bola náuka, ktorá sa touto problematikou zaoberala, pričom v metodológii prevládali idiografické prístupy. V anglosaskej literatúre bola situácia odlišná v tom, že sa dôraz kládol viac na empiriu, prevládali nomotetické prístupy. Napr. podľa J.P.Guilforda osobnosť individua je jedinečnou štruktúrou osobnostných črt^x, kým podľa R.B.Cattella osobnosť dáva možnosť predpovedať správanie človeka v určitej situácii. U Cattella vlastnosti osobnosti sú empiricky zisťované ako "faktory osobnosti" pomocou faktorovej analýzy /16 PF dotazník/.

A.G.Kovaľov, autor jednej z prvých príručiek psychológie osobnosti v ZSSR, do obsahu psychológie osobnosti zaraďuje nasledujúce okruhy problémov: aktivitu osobnosti /potreby, záujmy, svetonázor/, schopnosti, typy VNČ a temperament, charakter. Ďalej tu zahrňuje otázky podmienok a hybných síl utvárania osobnosti, ciest a prostriedkov formovania osobnosti, problémy vývinu a sebvýchovy osobnosti.

Vidíme, že psychológia osobnosti sa v súčasnosti tvorí. Jednako je zrejmé, že za hlavné problémy alebo oblasti psychológie osobnosti dosiaľ sa pokladá riešenie nasledovných otázok: aktivity, motivácie, typov a temperamentov, schopností a spôsobilostí, charakteru. Základnou otázkou ostáva odpoveď na to, ako osobnosť funguje t.j. teória osobnosti človeka, špecifickými otázkami sú problémy formovania a utvárania osobnosti.

x

Črta je každá abstrahovaná a relatívna konštantná osobnostná charakteristika, podľa ktorej možno rozlíšiť jednu osobu od druhej.

3. HLAVNÉ OBLASTI PSYCHOLÓGIE OSOBNOSTÍ

Individuálny spôsob poznávania, prežívania a správania je interindividuálne variabilný, avšak pre určitého človeka ostáva viacmenej konštantný, aj keď v celoživotnom vývine a utváraní osobnosti môže sa meniť, resp. vyhranovať. Vlastnosti, ktorými popisujeme nejakého človeka, môžu byť rôzne, môžu mať rôzny stupeň zrelosti, vyhranenosti a všestrannosti. Vzhľadom na to hovoríme niekedy o zrelej a vyhranenej osobnosti. Netreba azda pripomínať, že pritom významnú úlohu zohrávajú také činitele ako vývoj a vek, výchova, činnosť, skúsenosti a spoločenský styk. Hoci štruktúra psychofyzického usporiadania človeka je veľmi rozmanitá, jednako v jej mnohotvárnosti možno rozlíšiť zhruba štyri základné konštantné regulačné komponenty: aktiváciu; typ - temperament; schopnosti; charakter.

1. Aktivácia - ako konštantná osobnosti prejavuje sa v prispôsobovaní sa prostrediu a prispôsobovaní si prostriedkov a prostredia za účelom seberealizácie v životných podmienkach. A.G.Kovaľov hovoriac o aktivite osobnosti podáva rozbor potrieb ako vnútorného prameňa aktivity, záujmov, emócií a svetonázoru. Podobne P.Říčan v kapitole o osobnosti a motivácii pojednáva okrem iného aj o potrebách, záujmoch a postojoch osobnosti.

V nemeckej, zväčša fenomenologicky orientovanej literatúre /v staršej Ph.Lersch, L.Klages, v novšej H.Remplein /1967/, sa hovorí o vitalite /vita - život/ ako "relatívne konštantnej, životnej sile". Termín "vitalita" používajú zmienení autori ako "psychofyzicky neutrálny", ktorý nehovorí o hodnote osobnosti, ale o tom, akým spôsobom individuum túto silu používa. Vzhľadom na to hovoria o popude, pudivosti /Antrieb/, jeho sile, slabosti, trvalosti, stabilite, labilite, citlivosti atď. Použitie tohoto termínu v psychológii nebolo dosiaľ dostatočne kriticky zhodnotené, najmä jeho súvis s filozofickým smerom H.Driescha, s vitalizmom. Psychologický slovník vydaný v NDR /red. G.Claussom/ termín "vitalita" neuvádza.

Vzhľadom na to, že sme pojmu aktivácie venovali rozsiahly rozbor v časti o motivácii, v týchto súvislostiach treba povedať, že ľudia sa vzájomne líšia v motivácii ich činnosti - či už aktivácii, smerovosti alebo cieľovosti správania. Rozbor motivácie človeka odhaľuje prečo žije, čo je príznačné pre jeho životné snaženie. Analýza štruktúry motivačnej regulácie vedie k poznaniu podstatných stránok osobnosti človeka.

2. Typ - pokladáme za konštantu regulácie spôsobu prežívania vzťahu k svetu /napr. introvert - extrovert/; typ temperamentu za konštantu regulácie formy a priebehu správania /napr. sangvinik - cholerik/.

Pre lepšiu orientáciu v mnohotvárnosti a jedinečnosti javov v prírode a spoločnosti človek začal hľadať aj také znaky či súbory znakov, ktoré sú istým skupinám javov spoločné, alebo ktoré sú pre určité skupiny javov, predmetov, osôb príznačné alebo typické. Tak sa do vedy a praktického života dostáva pojem typ. Typ je všeobecným označením pre určitú triedu javov, pred-

metov alebo ľudí, ktoré majú nejaký spoločný znak alebo súbor znakov. Pojem typ v takomto význame sa bežne používa v technických odboroch i v praktickom živote: typ auta, typ obleku a pod. V psychológii sa typom myslia spoločné znaky osobnosti, črty alebo ich komplex, ktoré sú príznačné pre istú skupinu ľudí. Znak, črta alebo komplex znakov je kritériom pre zatriedenie človeka k takému alebo inému typu. Znak môže byť viac alebo menej vyhranený a badaateľný. Takže aj ľudia istého typu sa môžu individuálne v správaní líšiť, avšak budú mať čosi spoločné. Zavedenie typu do psychológie má umožniť ľahšiu orientáciu v ľudských povahách.

V súvisе s typom vystupuje do popredia problém genotypu a fenotypu, ako aj problém tzv. čistých a miešaných typov. Usudzuje sa, že typové vlastnosti sú síce vrodené, genotypické, ale na človeka v živote vplýva výchova a skúsenosť; preto prakticky sa stretávame s fenotypom. Podobne aj čisté typy sú skôr teoretickou požiadavkou. Napriek týmto obmedzeniam od antiky dodnes sa používa v teórii a človekovednej praxi pojem typu. Od staroveku dodnes sa vytvorilo viacero kritérií, podľa ktorých rozlišujeme ľudské typy. Vo svete sú známe nasledovné typológie: antické typy temperamentov, konštitučné typy, funkčné typy, typy životných foriem.

Antické typy temperamentov a súčasnosť

Ľudia sa vzájomne líšia v myslení, schopnostiach, citoch a podobne. Individuálne rozdiely badáme aj v tom, ako sa správajú: jeden je výbušný, iný rezervovaný a podobne. Súhrn tých vlastností osobnosti, ktoré určujú dynamiku správania a prežívania, zahrnuje sa pod pojem temperament. Temperament určuje formálny priebeh prežívania a konania človeka. Formálny priebeh znamená dynamiku prejavu, intenzitu prežitia, zvýraznenie duševných javov a tempo ich striedania. Na základe kozmogonických predstáv, podľa ktorých svet sa skladá zo štyroch pralátok, už v staroveku grécky lekár Hyppokrates zistil, že podľa priebehu prejavu prežívania a správania možno ľudí zadeliť do štyroch typov. Domnieval sa, že typické správanie týchto skupín závisí od toho, ktorá zo štyroch štiav prevláda v organizme: krv, žlč, čierna žlč a hlien. Na základe toho stanovil štyri temperamenty, pre ktoré sú príznačné isté vlastnosti priebehu duševného diania:

živel	farba	vlastnosť	šťava	temperament
ohň	červená	teplo	krv /sanguis/	sangvinik /mužský/
zem	čierna	sucho	čierna žlč /melancholé/	melancholik /ženský
voda	biela	vlhkosť	hlien /phlegma/	flegmatický /nemužský/
vzduch	žltá	chlad	žlč /cholé/	cholerický /neženský/

Sangvinik /sanguis - krv/ - sa vyznačuje rýchlym tempom a rýchlym striedaním prežívania. Je živý a pohyblivý. Aj keď sa rýchle nahnevá, hneď ho to prejde.

Cholerik /cholé - žlč/ - sa vyznačuje v správaní neobyčajnou živosťou prejavu, silným a náhlým emocionálnym vzplanutím, ťažkou ovládateľnosťou.

Flegmatik /phlegma - hlien/ sa vyznačuje pokojným, vyrovnaným prežívaním a správaním.

Melancholik /melan cholé - čierna žlč/ - sa vyznačuje pomalosťou a nevyjasnenosťou v správaní a prežívaní.

Staroveká terminológia temperamentu sa udržala až do dnešných čias a prešla do hovorovej reči. V prvej polovici nášho storočia sa k tejto terminológii vrátil Pavlov. I.P.Pavlov na základe výskumu nervových procesov vzruchu a útlmu, ich sily, vyrovnanosti a pohyblivosti stanovil takisto 4 typy vyššej nervovej činnosti:

Sila nervových procesov	Vyrovnanosť	Pohyblivosť	Typ
silný	vyrovnaný	živý	sangvinik /živý, pohyblivý, nestály/
		pokojný	flegmatik /pomalý, pokojný/
slabý	nevyrovnaný		cholerik /výbušný, neovládateľný/
			melancholik /pomalý, utlmený,

Typy vyššej nervovej činnosti predstavujú vrodenný základ individuálnych rozdielov medzi ľuďmi. Na konkrétne formovanie typu vyššej nervovej činnosti alebo temperamentu vplýva prostredie, výchova a sebvýchova. Preto v procese vývinu a výchovy môžu sa niektoré stránky, prejavujúce sa napríklad v negatívnej stránke správania tlmiť, maskovať alebo viac zvýrazňovať. Správanie a prežívanie ľudí sa určuje predovšetkým obsahom prežívania, charakterom človeka, ktorý je určený najmä spoločenskými podmienkami, vzťahmi človeka ku skutočnosti. Temperament sa prejavuje formálnym priebehom prežívania a správania, preto nemusí nadobudnúť prvoradý význam pri hodnotení človeka.

V sovietskej psychológii myšlienky I.P.Pavlova tvorivo uplatnili B.M. Teplov a V.D.Nebylicyn.

Nebylicyn na základe nových prístupov k štúdiu mozgu a nervovej bunky, novej metodológie odhalil niektoré všeobecné vlastnosti regulačného systému mozgu, najmä tých jeho štruktúr /čelový lalok mozgovej kôry a s ním spojené štruktúry, retikulárna formácia a limbický systém/, ktoré sú substrátom

všeobecne fyziologických funkcií podmieňujúcich individuálne zvláštnosti človeka, podmieňujúcich dynamiku jeho aktivity. Podľa dominantných osobitostí neurofyziologickej dynamiky rozlíšil tri základné komponenty temperamentu: a/ všeobecnú psychickú aktivitu prejavujúcu sa od pasivity, inertnosti až po živosť, bujarosť; b/ motorickú alebo pohybovú zložku, ktorá je spojená so všeobecnou aktivitou, ale odráža sa v motoricko-rečovom systéme. Táto zložka je merateľná rýchlosťou, intenzitou, silou atď.; c/ emocionálny komponent prejavujúci sa v priebehu citov, nálad, afektov. Tieto komponenty vytvárajú temperament jedinca.

Konštitučné typológie

Konštitučné typológie vznikli pôvodne z pozorovania lekárov. Vychádzalo sa z toho, že prežívanie a správanie človeka je podmienené, determinované biologicky. Meraniami sa zistilo, že ľudia sa líšia medzi sebou stavbou tela alebo telesnou konštitúciou. Psychiater R. Kretschmer skúmal, či duševné choroby súvisia s telesnou konštitúciou človeka. Súvislosti, ktoré našiel, zovšeobecnil aj na normálnych ľuďoch a tak vznikla jedna z najrozšírenejších konštitučných typológií, ktorá sa po svojom zakladateľovi volá Kretschmerova typológia.

Kretschmer zistil, že nie je náhodné, na ktorú duševnú chorobu ľudia trpia. Je to v podstate podmienené ich stavbou tela. Podľa jeho meraní ľudia s mánio-depresívnymi chorobami, tzv. cyklotýmny psychózami /cyklicky sa striedajúce chorobné nálady, vzrušenia, skleslosti/, majú charakteristickú stavbu tela - tzv. pyknickú, kým ľudia trpiaci na schizofrénne choroby /chorobné rozštiepenie mysle, osobnosti/, majú inú - tzv. astenickú stavbu tela. Na základe týchto poznatkov stanovil súvislosť medzi telesnou konštitúciou a povahovými vlastnosťami aj u normálnych ľudí. Podľa telesnej konštitúcie rozlíšil tieto typy:

Astenický /leptozónny/ charakterizuje nasledovná stavba tela: vytiahnutosť do výšky, úzky hrudník, dlhé končatiny a slabé svalstvo /nevylučuje sa aj nižší vzrast/. Tomuto telesnému typu zodpovedá povahove tzv. schizotýmny typ s nasledujúcimi vlastnosťami: dráždivosť, prísnosť, chladnosť, čerstvosť, uzavretosť, sklon k striedaniu nálad: horlivosti, nadšeniu a na druhej strane zlostnosť, hnevливость. Astenik je vcelku vážny, dôsledný, úzkostlivý atď.

Pyknický typ charakterizuje objemnejšia stredná postava, rozmernejšia lebka, objemný trup, krátky krk a končatiny, mäkké svalstvo. Tomuto telesnému typu zodpovedá tzv. cyklotýmna povaha, charakteristická spoločenskosťou, otvorenosťou, so sklonom k zmyslovým zážitkom atď.

Uvedené typy na základe empirie doplnil tzv. atletickým typom, pre ktorý je príznačná súmerná, dobre stavaná postava s dobre vyvinutým svalstvom. Tomuto typu zodpovedajú nasledovné povahové vlastnosti: vyrovnanosť, húževnatosť, pokojnosť, spoľahlivosť.

Kretschmerova typológia sa stala populárnou a uvedené termíny prešli do

bežnej reči. Kretschmerovej typológii sa vyčíta, že poznatky, získané na duševne chorých, zovšeobecňuje aj na normálnych ľuďoch, že psychické vlastnosti vysvetľuje na základe telesného založenia človeka /biologizujúca tendencia/, že si nevšima nervovú sústavu. Veď aj duševné choroby sú podmienené nielen biologicky, ale aj spoločensky.

Sheldonova typológia /1940, 1942/. Na základe fotografických údajov o stavbe tela /fotografovanie stavby tela spredu, zozadu a zboku/ zostavil typológiu W.H.Sheldon. Všetky získané fotografie roztriedil podľa prevažujúcej stavby tela a na základe toho stanovil tri typy telesnej stavby a tomu zodpovedajúce typy povahy. Stavbe tela vždy zodpovedá typ povahy alebo osobnosti:

Typ	Charakteristika stavby tela	Typ osobnosti - charakteristika povahy
endomorfia	telo je utvárané vnútorne /tuk, tráviace ústrojenstvo/	viscerotónia - uvoľnenosť, družnosť, srdečnosť, potreba iných ľudí, náladová vyrovnanosť
mezomorfia	telo je utvárané navonok /svaly, šlachy, postava silná/	somatotónia - sebavedomie, energickosť, aktivita, sklon k dominancii, menšia citlivosť
ektomorfia	krehká stavba tela, úzky hrudný kôš, dlhé končatiny	cerebrotónia - zdržanlivosť, sklon k utiahnutosti, samotársť

Sheldonova typológia je svojou empiricko-štatistickou časťou pokračovaním Kretschmerovej typológie. Ťažšie je upotrebiť ju prakticky.

Konštitučné typológie sú pokusom osvetliť vzťahy medzi biologickými danosťami organizmu a ľudskou povahou. Priniesli určité pohľady na tieto vzťahy. Nevýčerpali však možnosti, ktoré na tomto poli sú a ani nezodpovedali mnohé otázky. Usudzuje sa, že rozmanitosť ľudských pováh je ťažko redukovať na tri typy; ďalej sa usudzuje, že typy vo vyhranenej podobe možno nájsť len ťažko, preto sa hovorí aj o miešaných typoch. Napriek týmto výhradám sa vo výskume typov pokračuje. Predpokladá sa, že podobne ako vlohy sú predpokladom pre rozvoj schopnosti a talentu človeka, aj vrodená konštitúcia modifikovaná prostredím môže určovať - do istej miery - sklon k určitému spôsobu správania, ktoré je typické pre určitú skupinu ľudí.

Typy vyššej nervovej činnosti /tzv. "nervizmus"/ stanovil Pavlov a opísali sme ich vyššie. Našu charakteristiku treba doplniť. Pavlov na humánnej úrovni, podľa prevládania prvej alebo druhej signálnej sústavy, rozlíšil ďalšie tri typy:

Mysliteľský alebo rozumový typ, charakteristický prevahou druhej signálnej sústavy, prejavujúcou sa sklonom k abstraktnému mysleniu. Umelecký typ charakterizuje prevaha prvej signálnej sústavy, prejavujúca sa obrazno-emocionálnym myslením, imagináciou, príznačnou pre umelcov. Stredný typ je vlastne miešaným typom, v ktorom sa uplatňujú obidve zložky.

Postojové a funkčné typy C.G.Junga

Jung na základe svojich štúdií dospel k rozlíšeniu dvoch základných mechanizmov psychiky, resp. jej vnútornej organizácie. Táto organizácia sa prejavuje v tom, že jedna skupina ľudí v momente reakcie na určitú situáciu sa trochu utiahne, akoby pre seba povedala nie a až potom reaguje /je to vnútorný mechanizmus introverzie/, kým druhá skupina ľudí reaguje bezprostredne, s kladným vzťahom k svetu, čo je príznačné pre mechanizmus extroverzie. Typ, podľa Junga, predstavuje charakteristický vzor habituálneho postoja, ktorý môže individuálne variovať, preto sa hovorí o postojových typoch.

Ovšem toto hrubé rozlíšenie ľudí na introvertných /akoby obrátených do seba/ a extrovertných /bezprostredne reagujúcich na situáciu/ nevystihuje celú individuálnu variabilitu duševného života človeka. Každý človek nemá rovnako vyvinuté všetky duševné funkcie. U jedného prevláda myslenie, u druhého cit, vnímanie, resp. intuícia; podľa toho Jung ďalej rozlíšil tzv. funkčné typy myslenia, vnímania, cítenia a intuície. Tieto funkčné typy hovoria o tom, že na danú situáciu bude inou funkciou reagovať umelec, vedec, technik a pod. Z Jungovej typológie prešli do bežnej reči základné pojmy introverzie a extroverzie. V psychológii sa dnes používajú skôr v Eysenckovom poňatí.

Eysenckove typy extroverzie a neuroticizmu

Eysenck do istej miery nadväzuje na Pavlova. Vidieť to v tom, že za základ extroverzie - introverzie pokladá dynamiku kôrových procesov: vzrušivosti - excitácie a útlmu - inhibície. U extrovertov je kôrová dynamika excitácie a inhibície pohyblivejšia a vzrušivosť menšia; to sa prejavuje kolísaním pozornosti, zníženou pravidelnosťou vo výkonových skúškach. Extroverti vyžadujú neustále senzorické, resp. iné podnety, preto im lepšie vyhovujú zamestnania vyžadujúce zmeny a kontakty s ľuďmi, ruch. Introvert je skôr typ s vyrovnaným priebehom neurofyziologických procesov, je to stabilný typ, v práci pravidelnejší a nemá sklon k núde. Podľa Eysencka u extrovertov existujú skôr problémy v správaní /vyrušovanie, neposlušnosť, hrubosť, klamanie a pod./, kým u introverta prevažujú osobnostné problémy /samotárstvo, roztržitosť, náladovosť, citlivosť, depresie a pod./.

Eysenck ďalej u ľudí rozlíšil vlastnosť neuroticizmu, pre ktorú je príznačná vysoká reaktivita autonómneho nervového systému, prejavujúca sa v celkovej labilitate osobnosti, intenzívnym prežívaním emócií, pomalou dynamikou neurofyziologických procesov /ťažko a pomaly prežívajú určité emócie/ a pod. Neuroticizmus sa prejavuje ďalej v slabej prispôsobivosti, rýchlej urážlivosti, vzťahovačnosti a podobne. Neuroticizmus so sklonom k extroverzii sa prejavuje záchvatmi hnevu, sebeckta, hrubosti a pod.; neuroticizmus so sklonom k introverzii sa prejavuje citovou nestálosťou, dráždivosťou, nervozitou, vnútornými konfliktmi atď.

Eysenckova typológia sa rýchle vo svete rozšírila vďaka dotazníkovej metóde na diagnostikovanie príslušného typu. Jednako vyvolala vo svete aj u nás

diskusiu. Ľahko sa domyslieť, že problematika ľudského prežívania je zložitá a často prekračuje schémy, ktorými ich chce vedecká metóda postihnúť.

3. Schopnosti a spôsobilosti

Problém schopnosti v psychológii je jedným z najdiskutovanejších. V psychológii osobnosti pokladáme schopnosti za konštantný regulátor činnosti a správania, rozhodujúci o kvantite a kvalite výkonu človeka. Pod schopnosťami alebo kapacitnými komponentmi osobnosti myslíme možnosti toho, čo sa človek dokáže naučiť alebo urobiť. V podstate každý človek má schopnosť naučiť sa písať alebo počítať, avšak nie každý sa naučí napísať dobrú slohovú úlohu, nie to článok do novín alebo knihu. Schopnosti sú také regulačné konštanty človeka, ktoré odrážajú jeho individuálne možnosti učenia vo všeobecnosti alebo v určitých oblastiach.^x Vzhľadom na to rozlišujú sa všeobecné a špeciálne schopnosti. Schopnosti sú takou regulačnou konštantou, ktorá umožňuje kvantitatívnu a kvalitatívnu úroveň výkonu. Schopnosti umožňujú gnostickému aparátu človeka, ktorý zahrňuje pocity, vnemy, predstavy, myslenie, pamäť, pozornosť práve tak, ako aj psychomotorickému aparátu utvárať si nielen adekvátne obraz sveta, ale prostredníctvom činnosti účasť individua na jeho utváraní a pretváraní. Schopnosti sú možnosti, ktoré sa otvárajú pred človekom, uplatňujú sa v činnosti a prostredníctvom činnosti sa utvárajú. Je len prirodzené, že taká významná regulačná konštantu činnosti a správania súvisí s motiváciou. Sebalepšie predpoklady človeka bez snahy o činnosť, bez ašpirácie čosi dobré urobiť a pod. ostávajú nevyužitými možnosťami. Vysoký stupeň schopnosti sa nazýva talent. Často sa môže prejaviť už v raných fázach vývinu /napr. hudobný talent u Mozarta/.

Okrem termínu schopnosti /zhruba zodpovedá angl. termínu aptitude, resp. franc. capacité - potentialité/ používame aj termín spôsobilosti /angl. ability/; napríklad hovorí sa o skúške spôsobilosti. Pod týmto termínom sa rozumie všetko to, čo sa človek naučil, čo dokáže, čo ho uspôsobuje k určitým činnostiam či už v profesii alebo vo voľnom čase, napr. pracovať na sústruhu, veslovať a pod.

4. Charakter - je podstatná regulačná konštantu, odrážajúca vzťahy osobnosti k spoločnosti a sebe samému. Charakter teda je tá stránka osobnosti, ktorou sa človek začleňuje do spoločnosti. Charakter odráža individuálne prežívanie hodnôt a noriem, snahovú stránku správania a ašpirácie. Zjednodušene by sme mohli povedať: temperament človeka určuje formu a spôsob prežívania, schopnosti ukazujú na možnosti aktivity a tvorivosti človeka najmä v profesii /no aj vo voľnom čase - tzv. koníčky/, charakter dáva prežívaniu poznávania a činnosti obsah, spoločenskú akceptáciu, hodnotu. Jadrové zložky charakteru sú teda motívy jeho snažení, hodnoty a ašpirácie. Pri charaktere človeka vystupujú ďalej do popredia procesy myslenia, rozhodovania a zodpovednosť, ktorú má človek voči spoločnosti. Kým zložky osobnosti, ktoré sme popísali pod temperamentom a schopnosťami, závisia v značnej miere na vrodených dispozíciách, charakter je podmienený spoločensko-historicky; hovorí o morálke, politickej a svetonázorovej stránke individua.

^x Seve L. hovorí o tzv. aktuálnych potenciálnych vrodených alebo získaných schopnostiach.

4. K STAVU TEÓRIE PSYCHOLÓGIE OSOBNOSTI

Dosiaľ sme objasnili niektoré základné pojmy psychológie osobnosti. Teraz sa pokúsime podať náčrt hlavných teórií osobnosti, ktoré majú odpovedať na otázku, ako osobnosť ako celok funguje, aká je jej štruktúra, ako sa osobnosť utvára. Keďže problém osobnosti je otázkou globálnou, načrtujeme jednak teoretickú situáciu v buržoáznej psychológii a jednak sa pokúsime podať socialistický variant riešenia tohoto problému.

Teória osobnosti v buržoáznej psychológii

V buržoáznej psychológii sa v mnohom nadväzuje na rôzne tradičné idealistické filozofické koncepcie osobnosti, a to buď vo vyhranenej forme alebo v pokusoch o určitý eklekticizmus. Jednako v posledných desaťročiach aj tu badať snahu o nové prístupy, rešpektujúce viac sociálnu podmienenosť vývoja osobnosti, podmienenosť jej utvárania historickými udalosťami, snahou o metodicky presnejšie postupy /konfrontácie nomotetických a diakritických prístupov atď./ V súčasnosti v psychológii na Západe možno rozlíšiť nasledovné smery: behavioristické, fenomenologické, hlbinné psychologické, existencialistické.

1. Behavioristické S-R teórie osobnosti, najmä neobehavioristické teórie C.L.Hulla, Skinnera, založené na posilňovaní, resp. redukcii pudu, a teórie zamerané na riešenie konfliktov /Dollard a Miller/; faktoriálne a psychometrické koncepcie osobnosti /Cattell, Eysenck a ďalší/. Všeobecne je známe, že behaviorizmus nie je nejaký jednoliaty celok. Vzhľadom na psychológiu osobnosti treba spomenúť niektoré zamerania prevládajúce v posledných desaťročiach:

a/ teória črt /personality trait/ reprezentovaná Allportom, podľa ktorej osobnosťou sa myslí štruktúra vrodenných, trvalých, individuálne diferencovaných dispozícií individua správať sa určitým spôsobom: táto dispozícia t.j. osobnostná črta, je kategóriou vysvetľujúcou konzistenciu transsituačného správania človeka $R=f/P$;

b/ "situacionalizmus", ktorý predpokladá, že správanie je determinované zásadne situáciou a jeho štruktúra môže nadobudnúť špecifické črty, návyky v špecifických situáciách; konzistentnosť správania sa prejavuje v istých typických situáciách, napr. v rodine, škole, zamestnaní atď. $R = f/s$. Reprezentantmi tohto smeru sú Skinner, Bandura, Mischel a i.;

c/ interakcionalizmus - je najnovší smer /ca od 60.rokov/, ktorý pokladá správanie za výsledok osoby a situácie /t.j. staronový vzorec $R = f /S \geq 0/$ - naša symbolizácia/. Šípky vo vzorci naznačujú interakciu medzi danými premennými. Interakčná psychológia neznamena len koncepciu výskumu, ale prináša aj novšiu taxionómiu. Ide o tzv. "inventáre S-R", pre ktoré sú príznačné popisy "situácií" a "odpovedí" na tieto situácie, resp. interakcie

medzi osobou a situáciou /O-S/, resp. osobou a odpoveďou /O-R/, alebo situáciou a odpoveďou /S-R/. V týchto inventároch je označená črta, ktorú skúmajú; napr. "agresivita", "poctivosť" atď. Za cieľ interakcionalistického výskumu osobnosti sa pokladá interakcia medzi osobnostnými premennými a situačnými premennými. O.Kolaříková, ktorá sa u nás zaoberá kritickým rozborom tohto smeru, uvádza, že pre interakcionalizmus sú príznačné tieto charakteristiky:

- situácia je práve tak funkciou osoby, ako osoba je funkciou situácie;
- osoba filtruje a organizuje prostredie svojou kognitívnou schémou;
- v súvislosti s uvedeným hľadisko tohto smeru sa označuje za "biokognitívne".

O.Kolaříková k interakcionalizmu zaujíma nasledovné kritické hľadisko:

"Ak by ... subjektivistické - a vo svojich dôsledkoch solipsistické hľadisko časom nadobudlo na výraznosti, dostal by sa interakcionalizmus do zásadnejšieho rozporu s marxistickou psychológiou..."^x

2. Fenomenologické prístupy k osobnosti uplatnili sa najmä v rôznych charakterológiách /Klages, Spranger, Lersch a i./. Sčasti nadväzujúc na túto tradíciu nemeckej psychológie, rešpektujúc súčasné trendy vývoja psychológie, ako aj poznatky dialekticko-materialistickej psychológie rozpracováva H.Thomae dynamickú motivačno-teoretickú koncepciu osobnosti. Osobnosť Thomae nechápe ako štruktúru vlastností, ale ako "Verlaufsgestalt", t.j. celok, tvar utvárajúci sa v čase, ktorý zahrňuje množinu tendencií k správaniu. So zdôraznením časového priebehu v utváraní osobnosti vystupuje do popredia biografická metóda. Na takom základe pri uplatnení analýzy určitých časových jednotiek /deň, rok, celoživotný priebeh/ stanovuje formálne jednotky správania: napr. klud, aktivita, rovnorodosť, striedanie aktivity a protikladov napr.: nízky-vysoký stupeň aktivity, otvorenosť-uzavretosť, vyrovnanosť-rozrušenosť, závislosť-nezávislosť, vysoká-nízka stabilita, vysoký-nízky stupeň tematizácie. Pomocou analýzy výsledkov stanovuje 4 faktory správania: aktívne vyrovňavanie sa so situáciou; harmonickú existenciu vo svete; angažovanú spätosť s tematikou; - subjektívny životný priestor a obraz seba ako kategóriu obsahových jednotiek správania.

Pri rozbere tzv. "tematickej analýzy" osobnosti /témy chápe ako vzťah medzi potrebami a špecifickou situáciou - ako orientáciu osobnosti/ rozlišuje - regulačnú tematiku /vyrovnanie sa s podmienkami prostredia/, anticipačnú tematiku /starosť o budúcnosť/, tematiku sociálnej integrácie /túžba po kontakte, rodinnom živote/, normatívnu tematiku /splnenie úloh kladených na osobnosť/, kreatívnu tematiku /niečo svojho si vytvoriť, napr. byt, dom/, aktivačnú tematiku /cestovanie a pod./. V jeho koncepcii nadobúdajú význam inštrumentálne jednotky alebo životné techniky /ego-mechanizmy/, techniky vzťahujúce sa k výkonu /pozornosť/, techniky kognitívne, koordinačné, direktívne a defenzívne atď.

^x K problematike interakcionalistické psychologie. Zprávy Psych. laboratoře v Brně č.4. Odkazujeme na prácu O.Kolaříkovéj: Problémy struktury osobnosti /v tlači/ a tiež na jej predchádzajúce štúdie.

Jednou z centrálnych myšlienok Thomaeho práce je tzv. osobný poriadok diania; je to sled v pretrvávajúci určitého subjektívneho sebaobrazu a životného priestoru, utváranie dominantných vzťahov medzi tematickými jednotkami a technikami existencie. Dynamika osobnosti vyplýva z interakcie aktuálnych, prechodných a dlhodobých tematických štruktúr, zo zmien dominantných základných tematických jednotiek, ktoré sa prejavujú v príslušnom subjektívnom prežívaní a správaní. Štúdium osobnosti má obsahovať subjektívne prežívanie, ktoré ako tematická štruktúra je zmysluplné. Prežívanie života /diania/ v každej špecifickej situácii predstavuje proces, ktorý prechádza od aktuálnych k trvalým štruktúram.

Otázku subjektívneho a spoločenského Thomae rieši v rámci životného priestoru, ktorý obsahuje nielen individuálne, ale aj spoločenské determinanty. Správanie človeka je určené tematickým zameraním individua, ktoré sa vytvára v subjektívnom životnom priestore. Konštantnosť správania určuje konštantnosť tematických štruktúr. Za základný princíp, "principium individuationis" pokladá konštrukt "tematickej štruktúry" osobného poriadku diania, ktorý obsahuje aj kognitívny komponent a vyjadruje zmysel zameranosti osobnosti. Podľa Thomaeho /1968, str. 586/ "Podstata vedomia" zdá sa byť v "subjektívnom odraze" /Rubinštejn, Leontiev, Šorochova/, v zosúladení medzi okamžitou situáciou všeobecným "set", všeobecným "očakávaním". Z uvedeného vidno, že Thomae odmieta mechanické behavioristické tendencie v psychológii osobnosti a využíva aj sovietske poznatky.

Thomaeho dynamicko-motivačný príspevok k psychologickej teórii osobnosti sa opiera o rozsiahly empirický materiál zahrňujúci snímkovanie stoviek mládeže a dospelých, a aj starších ľudí.

3. Hlbinné psychologické koncepcie. Problém osobnosti nemohol obísť ani zakladateľ psychoanalýzy S.Freud. Dnes možno povedať, že teórie osobnosti hlbinnnej psychológie /S.Freud, A.Adler, C.G.Jung/ zohrali v rozvoji buržoáznej psychológie určitú úlohu a tým, že sa psychoanalytici obracali na vzdelaných laikov, prešli do povedomia relatívne širokého okruhu ľudí nielen na Západe, ale aj u nás. Preto sa o nich treba kriticky zmieniť.

Hlbinné psychologické koncepcie osobnosti možno charakterizovať takto: sú to tzv. organizmické koncepcie vyjadrujúce dramatické vzťahy medzi tzv. "inštanciami" osobnosti, ktoré vystupujú ako mýtické bytosti ono, ja, nadja, so svojimi osudmi. Osudy týchto mýtických bytostí vyplývajú z prastarých /fylogenetických/ vrstiev osobnosti, z pudov, a ťažko sa zmierujú so spoločenskými normami. Často sú vzájomne znepriatelené a pomer síl medzi nimi určuje každodenný život človeka.

Podľa Freuda hlavnými aktérmi dynamiky celého duševného života sú pudy /najmä sexuálne pudy, tzv. libido/, ktoré neustále pôsobia na psychické štruktúry. Pudy reprezentuje v osobnosti inštancia ono /Es, Id/. Ono je bez organizácie, disponuje však energiou pudov a osudy pudov sa riadia princípom slas-

ti. Ono však sa môže realizovať len cez inštanciu ja.

Inštancia ja si uvedomuje vonkajší svet a riadi sa princípom reality. Freud sa domnieval, že ja je čiastkou ono, ktorá svojou blízkosťou ku skutočnosti sa modifikovala na príjem podnetov z vonkajšieho sveta a preto sa riadi princípom reality. V dôsledku toho ja nemá nijakú energiu a jeho položenie je slabé. Neoanalytici /E.Hartman a iní/ zdôraznili sociálne determinanty správania, ktorým A.Adler pripísal zásadnú úlohu, začali zdôrazňovať "autonómiu ja". Freud vzťahy medzi ja a ono vyjadril prirovnaním vzťahu koňa /ono/ a jazdca /ja/ v tomto zmysle: Kôň je zdrojom energie a pohybu, jazdec určuje smer jazdy. Problémy osobnosti a psychoanalytická dráma začína, keď jazdec je slabý a tátoš cvála kam chce. Avšak jazdec, t.j. samotná inštancia ja nerozhoduje o smere jazdy. Do toho má čo hovoriť inštancia nadja, ktorá vznikla zvnútornením postojov, hodnôt tradícií rodičov a sociálneho prostredia. Nadja je akýmsi svedomím, "vnútorným hlasom", ktorý posudzuje to, čo robí ja. Nadja súvisí s ono, odkiaľ čerpá energiu. Na inštanciu ja nenalieha len ono, ale aj nadja - čiže ja je akoby medzi dvoma mlynskými kameňmi. Duševný život človeka určujú vzťahy medzi týmito inštanciami osobnosti. Toto je podstata Freudovej pudovej triadistickej koncepcie osobnosti.

A.Adler - v podstate iniciátor neoanalýzy - nezanechal vypracovaný model osobnosti. Z jeho názorov na duševný život človeka je možné urobiť si nasledujúci obraz o osobnosti. Utváranie osobnosti určujú v ranom detstve tri zážitky: bezmocnosť malého dieťaťa, jeho závislosť od dospelých a napätie medzi tým, čo dieťa-človek chce a môže. Z tých troch prameňov vyplýva cit menejcennosti ako základný zážitok /"byť dolu"/, z ktorého vyrastá túžba "byť hore", t.j. túžba po moci. A.Adler dynamiku osobnosti vidí tiež v raných zážitkoch, avšak nevysvetľuje správanie na základe dynamiky sexuálneho pudu, ale na základe túžby po prekonaní komplexu menejcennosti, túžby vyniknúť. Adler preto interpretuje dynamiku psychiky a osobnosti z hľadiska cieľov správania. Cieľ správania tvorí vyzdvihnutie vlastnej osobnosti, alebo dosiahnutie nadradečnosti. Dôležitým vodidlom v živote človeka je spoločenský cit. Tam, kde spoločenský cit - ktorého jadro tvorí prežívanie rovnocennosti s inými - je narušený, vzniká komplex menejcennosti s jeho kompenzujúcimi a prekompenzujúcimi mechanizmami /velikášstvo, prehnaná ješitnosť atď./. Adlerove predstavy o dynamike psychického života, najmä jeho termíny "komplex menejcennosti", "kompenzácia" prešli do bežnej reči.

Omnoho zložitejšia a komplikovanejšia je koncepcia osobnosti C.G.Junga. Model osobnosti popisuje nasledovne: To, akým sa nám človek javí, je persóna, t.j. maska jeho skutočnej osobnosti. Stred vedomej činnosti tvorí inštancia ja. Nevedomie člení na: "osobné nevedomie", ktoré tvoria inkompatibilné obsahy s tendenciami vedomia a "kolektívne nevedomie", ktoré tvoria tzv. "archetypy", t.j. praskúsenosti ľudstva; v Platónovej filozofii sú známe ako idey, eidos, obrazy. Archetypy - to sú dominanty kolektívneho nevedomia, ktoré je spoločné celému ľudstvu. Centrom osobnosti je inštancia "sám" /Selbst/,

"samo", ktoré obsahuje nielen vedomé, ale aj nevedomé komponenty. Jungova koncepcia osobnosti vychádza zo zložitých idealistických predpokladov a vyúsťuje do mystiky.

Hlbinné-psychologické teórie osobnosti vznikli na základe klinickej praxe. Mnohé z termínov, ktoré zaviedli, sa udržali nielen v odbornej psychologickej literatúre, ale prešli do bežnej reči. V súčasnosti na týchto predstavách vznikajú neoanalytické koncepcie osobnosti, v ktorých sa väčší význam pripisuje sociálnym podmienkam rozvoja osobnosti.

4. Okrem týchto teórií možno na Západe zaznamenať existencionalistický prístup ku koncepcii človeka a osobnosti, reprezentovaný vo filozofii J.P. Sartrom, v psychológii A.Maslowom, C.Rogersom, A.Mayom.

Existencionalizmus hľadá cestu k bezprostrednému poznaniu vlastného jestvovania, vlastného ja, zdôrazňujúc celistvosť subjektu a objektu. Vyzdvihuje zodpovednosť človeka za svoj stav a vývoj. Existencionalizmus v psychológii sa rozšíril v 50-tych rokoch nášho storočia, ako reakcia na mechanistické názory na osobnosť. Pokúsil sa orientovať na podstatu osobnosti človeka danú v zážitkoch ja, "self". Osobitne sa uplatnil v psychoterapii.

Náš prehľad psychologických teórií osobnosti na Západe, hoci je schematický, poskytuje aspoň pohľad do zložitosti problematiky, ktorú so sebou prináša riešenie tohoto zložitého problému. Na okraj týchto teórií možno povedať, že napriek veľkej práci, ktorá sa na tomto poli vynaložila, nedospelo sa k ucelenej a všeobecne prijatej teórii. Jestvujúce teórie neuspokojujú bádateľov a hľadajú sa nové cesty.

Vcelku sú jestvujúce teórie aj odrazom stavu buržoáznej filozofie a potrieb buržoáznej spoločnosti. Nie zriedka prevláda aj tu móda, čo spôsobuje šírenie ľahko prístupných freudistických alebo neofreudistických, existencionalistických teórií a pod.

Jednako možno aj tu badať úsilie o vážne prístupy zamerané nielen všeobecne teoreticky, ale aj na konštrukciu metód na diagnostiku osobnosti.

Teórie osobnosti v ZSSR a socialistických krajinách

V súčasnej psychológii v ZSSR a socialistických krajinách vytvorilo sa viacero teórií osobnosti, ktoré zodpovedajú javovým sféram, v ktorých sa osobnosť človeka prejavuje. Nepokladáme to za nejakú "chybu", ale za pokrok, pretože osobnosť človeka je podmienená multifaktoriálne. Dnes sa už azda utvárajú predpoklady k tomu, aby sa prešlo od deskriptívnych teórií osobnosti k teórii alebo teóriám axiomatizovaným, obsahujúcim axiomy teórie, t.j. základné výroky a z nich logicky odôvodnené postuláty. Súčasný stav teórií vychádzajúci z dialektického a historického materializmu nebol dosiaľ kriticky zhodnotený. Tento fakt sťažuje našu situáciu. Domnievame sa však, že nemôžeme urobiť ďalší krok dopredu, ak nepodáme aspoň stručnú bilanciu toho, čo sa na

tomto poli urobilo.

Hoci sú koncepcie a teórie psychológie osobnosti, ktoré sa vytvorili v ZSSR a socialistických krajinách, rôzne, predsa ich možno rozdeliť podľa hľadísk, z ktorých sú konštruované, resp. ktoré sú v nich dominantné. Najvšeobecnejšie by sme ich mohli rozdeliť na také, ktoré vychádzajú:

1. z princípov všeobecnej a ontogenetickej psychológie: S.L.Rubinštejn, B.G.Ananiev; 2. z kategórie činnosti: A.N.Leontiev, K.Obuchowski, M.Vorweg; 3. zo sociálnej psychológie: J.Reykowski; 4. z teórie systémov: O.Mikšík, resp. štruktúry osobnosti: K.K.Platonov.

1. Teórie vychádzajúce zo všeobecnej a ontogenetickej psychológie

S.L.Rubinštejna možno pokladať za klasika, ktorý položil základy psychologického myslenia, založené na základoch dialektického a historického materializmu. Popri riešení všeobecne psychologických a filozofických problémov vzťahu vedomia a bytia, miesta psychična vo všeobecnej súvislosti javov materiálneho sveta, prispel Rubinštejn v mnohých smeroch aj k problému osobnosti.

Predovšetkým stanovil tieto základné tézy, na ktorých má byť postavená psychológia osobnosti:

Prvá téza znie: Všetky "psychické vlastnosti osobnosti sa súčasne prejavujú a utvárajú v správaní, činnosti a činoch, ktoré táto osobnosť realizuje".^x

Druhá téza obsahuje tvrdenie: "Z psychického profilu osobnosti sa oddeľujú rôzne sféry alebo oblasti určitých črt, ktoré charakterizujú rôzne stránky osobnosti, avšak hoci sú ... veľmi mnohotvárne rozdielne ... vzájomne sa prelínajú a tvoria jednotu".^{xx}

Napokon, tretia téza hovorí o tom, že psychický profil osobnosti je určitý reálnou existenciou, reálnym životom každého jedinca.

Vychádzajúc z týchto základných téz S.L.Rubinštejn zásadne žiada skúmať psychické funkcie z osobnostného aspektu. Neuspokojuje sa s konštatovaním závislosti funkcií od osobnosti, ale zdôrazňuje, že vo funkciách sa osobnosť prejavuje. Rozvoj osobnosti určuje psychické procesy, podmieňuje správanie a reguluje činnosť človeka.

^x "Všetky psychické procesy ... prebiehajú v osobnosti a každý z nich vo svojom reálnom priebehu na tejto osobnosti závisí". Táto závislosť sa prejavuje a/ v interindividuálnych rozdieloch, b/ psychické procesy závisia na vývoji konkrétnej osobnosti, c/ psychické procesy osobnosť reguluje.

^{xx} "Psychické vlastnosti osobnosti sa súčasne prejavujú a formujú v jej správaní, v činnostiach a skutkoch, ktoré vykonáva. Osobnosť sa utvára vo vzájomnom pôsobení človeka s okolitým svetom. V interakcii so svetom, v činnosti, ktorú človek vykonáva, sa nielen prejavuje, ale aj utvára. Preto má pre psychológiu taký zásadný význam činnosť človeka. Ľudská osobnosť, t.j. objektívna realita označovaná pojmom osobnosť, ktorá v tejto podobe vystupuje, je reálny jednotlivec, živý, konajúci človek" /1957, s. 311; 1961, s. 271/.

Čo sa týka štruktúry osobnosti, S.L. Rubinštejn zahrňa do nej cielovosť, zameranosť, záujmy, potreby, schopnosti, temperament, charakter. Vlastnosti osobnosti, podľa Rubinštejna, obsahujú v sebe všeobecné, osobitné i jedinečné. "Osobnosť je tým významnejšia, čím viac v individuálnom zobrazení je v nej obsiahnutých všeobecných črt. Individuálne vlastnosti osobnosti - to nie je to isté, čo osobné vlastnosti individua, t.j. vlastnosti, ktoré ho charakterizujú ako osobnosť" /c.d. 1961, s. 268/. Osobnosť určujú jej vzťahy k svetu, k spoločenskému prostrediu, k druhým ľuďom. Tieto vzťahy sa prejavujú v činnosti ľudí. Preto nemožno odosobniť osobnosť od roly, ktorú hrá v živote. Osobnosť určujú nielen jej vlastnosti, vrodené predpoklady, ale aj rola, ktorú zastáva v týchto spoločensko-historických vzťahoch. Osobnosť a jej vývin treba chápať z princípu historizmu.

Ďalší dôležitý príspevok sa týka životnej cesty. Ontogenézu odlišuje Rubinštejn od životnej cesty osobnosti. Osobnosťou sa človek nerodí, osobnosťou sa stáva. Vrcholný prejav podstaty ľudskej osobnosti je v tom, že osobnosť sa nielen vyvíja ako každý organizmus, ale že má i svoju históriu. "V priebehu tejto individuálnej histórie dochádza k istým osobným "udalostiam", ktoré sú základnými momentmi a rozhodujúcimi etapami životnej dráhy každého jedinca, kedy prijatím toho alebo iného rozhodnutia sa určuje na dlhú dobu jeho ďalšia životná cesta" /c.d. 1967, s. 724/. Na životnej ceste človeka bývajú i také uzlové body, ktoré viacmenej vyhranene menia celé zameranie životnej cesty.

Ďalej pokladáme za významné Rubinštejnove úvahy o tzv. "psychologickom subjekte". Rubinštejn v psychologickom subjekte hovorí v súvislosti s mnohostupňovosťou psychická, ktorá spočíva v tom, že "psychická stavba" človeka nie je plošná, ale obsahuje vzájomnú súvislosť rozporných vlastností a tendencií, mimovoľných a zámerných procesov. "Subjekt v špecifickom zmysle slova /ako "ja"/ je subjektom vedomej, zámernej činnosti. Jeho jadro tvoria uvedomené pohnútky, motívy vedomého konania. Každá osobnosť je subjekt v zmysle "ja" ..., avšak osobnosť je pojem širší. Rubinštejn hovorí: "Psychický obsah ľudskej osobnosti sa nevyčerpáva motívami vedomej činnosti, ale zahŕňa v sebe tiež mnohotvárnosť neuvedomených tendencií - pohnútok jeho mimovoľnej činnosti. "Ja" ako subjekt je vrcholný výtvar neoddeliteľný od mnohostupňového súboru tendencií, ktoré vcelku tvoria psychologickú skladbu osobnosti" /c.d. 1961, s. 271/. Rubinštejn rozlišuje pojmy individuum a osobnosť nasledovne: "Človek je individualitou preto, že má zvláštne, jedinečné, neopakovateľné vlastnosti; človek je osobnosťou preto, že vedome určuje svoj vzťah k tomu, čo ho obklopuje. Človek je osobnosťou, pokiaľ má svoju "tvár" " /c.d. 1961, s. 270/.

E.V. Šorochova v úvode k poslednému, posmrtno vydanému dielu vyzdvihla - okrem iného - tieto skutočnosti: a/ Rubinštejn tým, že zahrnul človeka do obsahu bytia, prekonal rozdelenie bytia na tri navzájom nezávislé sféry /prírodu, spoločnosť a myslenie/; b/ uplatnil teóriu relativity pri analýze psychologických faktov rozličnej časovej dĺžky v rozličných etapách života a kon-

^x Problémy všeobecnej psychológie, Bratislava 1978. s. 17-19.

štatoval, že "subjektívne prežívaný čas nie je zdanlivým v zážitkoch, akoby neadekvátne skresleným časom pohybujúcej sa hmoty, ako skôr relatívnym časom života /správania/ daného systému - človeka, ktorý celkom objektívne odráža priebeh života daného človeka /c.d. s. 392-393/.

Rubinštejna pokladáme za klasika sovietskej psychológie. Jeho príspevok je teoretický a dosiaľ nebol zhodnotený všestranne. Ucelenú teóriu osobnosti Rubinštejn síce nezanechal, ale prispel k nej fundamentálnymi myšlienkami, ktoré ovplyvnili psychologické myslenie na celom svete.

B.G.Ananiev upútal pozornosť komplexným prístupom k problému človeka a jeho osobnosti, zdôrazňovaním nutnosti vytvorenia vied o človeku, vlastnou koncepciou osobnosti a projektom výskumu celoživotného utvárania osobnosti, ktorý realizoval so štábom pracovníkov na vzorkách dospelých ľudí. Ananievovo dielo vyvolalo aj kritické ohlasy; dnes sa však ukazuje, že jeho myšlienky anticipovali vývoj na mnohých úsekoch vedeckého poznania.

Pri výskume osobnosti Ananiev vydelil status osobnosti, t.j. jej postavenie v spoločnosti /ekonomické, politické, právne atď./; spoločenské funkcie /rola/, ktoré osobnosť vykonáva v danej spoločensko-historickej epoche; motiváciu osobnosti, ktorá závisí od cieľov a hodnôt; svetonázor a súhrn vzťahov osobnosti k vonkajšiemu svetu; charakter a sklony. Ananiev k skúmaniu týchto problémov pristúpil z hľadiska ontogenézy: "Všetky tieto stavy a štruktúrne osobitosti človeka ako osobnosti sa študujú vo vývine, v procese životnej cesty, na ktorej sa vydeľujú momenty štartu a finišu základnej činnosti v spoločnosti, etapy tvorivej evolúcie osobnosti, obdobia vzostupu a úpadku, najdôležitejšie udalosti osobného života a činnosti, ktoré sa veľmi tesne prelínajú s najdôležitejšími udalosťami epochy spoločenského rozvoja krajiny" /1980, s. 100/. Podľa Ananieva utváranie človeka ako osobnosti súvisí s vysokou úrovňou neuropsychického vývinu, ako nevyhnutnou vnútornou podmienkou tohto procesu. Pod vplyvom sociálneho prostredia a výchovy vzniká u dieťaťa určitý typ odrazu, orientácie v prostredí a regulácie činnosti, vyvíja sa vedomie, t.j. najvšeobecnejšia štruktúra človeka ako subjektu poznania. Ešte skôr než sa dieťa začne samostatne pohybovať a aktívne hovoriť, vytvára sa senzomotorická štruktúra a najvšeobecnejšie typy úkonov rúk, potrebné pre predmetnú činnosť.

B.G.Ananiev ďalej rozpracoval koncepciu "životnej cesty", ktorú pokladá za osobitnú dimenziu komplexného dynamického systému fylogenézy človeka, antropogenézy, histórie ľudstva, ontogenézy osobnosti a vývinu individuality. Rozlíšil ontogenézu a životnú cestu. Ťažisko a determinanty ontogenézy vidí v morfológicko-fyziologickej a konštitucionálnej organizácii človeka ako druhu. Psychologickú ontogenézu chápe skôr ako morfológiu vzniku a vývinu duševnej štruktúry a funkcií, ich zvláštností, ktoré sa realizujú na pozadí genetického základu, biosomatického a chronologického vývinu. Individuálna realizácia a zmeny sú vlastne ontogenézou fylogenetického /antropogenetického/ programu. Životnú cestu naproti tomu chápal ako históriu možností a formovania vývinu osobnosti v určitej spoločnosti, ako účastníka istej epochy a

vrstovníka istého pokolenia. Fázy životnej cesty sa datujú historickými udalosťami, zmenou podmienok a metód výchovy, zmenou hodnôt a životného programu, cieľmi a zmyslom života. Dôležité je aj rozlíšiť rôzny charakter "ontogenetických" periodizačných schém a typy periodizácie "životnej cesty". Periodizácia "životnej cesty" vychádza viac z kritérií spoločenských inštitúcií, ich vplyvov a úlohy vo vývine. Fázy životnej cesty /napr. mladší predškolský vek, školské obdobie, mladší, stredný a starší stredný vek atď./ sa navrstvujú na chronologické vekové štádiá. Toto rozlíšenie ontogenetickej psychológie a psychológie životnej cesty nie je iba formálne, ale má ďalekosiahle dôsledky pre teoretickú prácu a metodológiu výskumu.

Dielo S.L.Rubinštejna a B.G.Ananieva má mnoho spoločného v tom, že položilo dôraz na skúmanie osobnosti v jej všestranných spoločenských vzťahoch, ktorých je subjektom aj objektom; na analýzu historickej podmienenosti osobnosti ako súčasníka, vrstovníka, príslušníka určitej generácie; ako systému vnútorných zákonitostí, cez ktoré sa lámu vonkajšie vplyvy. B.G.Ananiev v svojej koncepcii vývinu a rozvoja osobnosti prepracoval problém ontogenézy a životnej cesty, pričom objasnil význam úlohy spoločenských inštitúcií ako nositeľov histórie a ideológie pri utváraní osobnosti. Ananiev rozvinul aj metodológiu výskumu osobnosti, do ktorej zahrnul aj psychometrické metódy.

2. Kategória činnosti a osobnosť.

Kategória činnosti patrí medzi základné kategórie filozofických a psychologických náhľadov na osobnosť. Na jednej strane je zakotvená v názoroch na človeka u klasikov marxizmu-leninizmu, na druhej strane rozvoj kybernetiky podporil význam tejto kategórie poznatkami o činnosti zložitých samoregulačných systémov.

V ruskej a sovietskej psychológii, od čias Sečenova a Pavlova, venovali pozornosť analýze činnosti a správania. Novšie sa touto analýzou zaoberali najmä Bernštejn a Anochin. V anglosaskej literatúre sú známe práce Pribrama, Millera, Galanter, ktorí sa tak isto zaoberali analýzou činnosti; ovšem namiesto reflexného modelu použili tzv. model TOTE /test-operácia-test-výstup/. Práce Bernštejna a Anochina sa týkajú skôr predpokladaných mechanizmov fungovania zložitých systémov s možnosťou širšieho zovšeobecnenia.

Psychológovia rozpracovali kategóriu osobnosti a činnosti jednak na všeobecne teoretickej úrovni /A.N.Leontiev/, jednak rozpracovali teoreticky model činne, efektívnej osobnosti /K.Obuchowski/, resp. osvetlili ako pracuje osobnosť ako celok /M.Vorweg/.

Kategória činnosti a osobnosti A.N.Leontieva

A.N.Leontiev /1978, s. 116 a ďalej/ sa domnieva, že k problému osobnosti treba pristúpiť z analýzy tzv. "stredného článku", t.j. činnosti, keďže kategória činnosti^x obsahuje oba póly objekt a subjekt. Osobnosť pritom

^x Činnosť je molárna neaditívna jednotka telesného, materiálneho subjektu. V užšom zmysle, t.j. na psychologickú úroveň, je to jednotka života, sprostredkovaná psychickým odrazom, ktorého reálna funkcia spočíva v tom, že orientuje subjekt v predmetnom svete. Inými slovami, činnosť nie je reakcia ani súhrn reakcií, ale systém, ktorý má svoju štruktúru, svoje vnútorné prechody a prevraty, svoj sebaovývoj protikladov" /c.d., s.62/.

vystupuje ako "vnútorný moment činnosti". A.N.Leontiev chápe osobnosť ako "psychologický útvar, ktorý sa utvára v životných vzťahoch individua, v dôsledku pretvárania jeho činnosti" /c.d. s.116/. Podobne ako Rubinštejn aj Leontiev zdôrazňuje tieto východiskové tézy: osobnosť sa utvára v spoločnosti; človek vstupuje do dejín /dieťa do života/ ako individuum a osobnosťou sa stáva ako subjekt spoločenských vzťahov; osobnosť na rozdiel od jednotlivca neexistuje pred jeho činnosťou; transformácia človeka v jeho činnosti je kľúčom k pochopeniu osobnosti.

Individuum a osobnosť. Pri charakteristike individua nadväzuje taktiež na myšlienky Rubinštejna a Ananieva. O jednotlivcovi hovoríme ak myslíme na jednotlivý subjekt, ak však chceme zdôrazniť jeho odlišnosť od iných ľudí /predstaviteľov druhu/ používame označenie individuum. Individuum predstavuje "nedeliteľnosť, celistvosť a osobitosť konkrétneho subjektu, vznikajúcu v počiatočných stupňoch vývoja života" /c.d., s.127/. Ako produkt biologickej evolúcie je to predovšetkým genotypický útvar, ale patria mu aj vlastnosti získané v ontogenéze a ich integrácia v "celok" s dominantami správania, čiže v živote sa "individuum individualizuje". Pojem osobnosť vyjadruje "celistvosť subjektu života", "ucelený útvar osobitného druhu", "osobnosťou sa ľudia nerodia, osobnosťou sa stávajú". Osobnosť je "pomerne neskorý produkt spoločensko-historického a ontogenetického vývoja človeka" /c.d., s.128/. Osobnosť "človeka sa „produkuje“, vytvára v spoločenských vzťahoch, do ktorých individuum vstupuje pri svojej činnosti." Pre Leontievovo chápanie individua a osobnosti je charakteristické to, že poukazuje na dvojakoť samotného človeka - "subjekt prírody" a "subjekt spoločnosti". Preto v psychológii osobnosti pokladá za podstatné "skúmanie tých transformácií subjektu /alebo povedané jazykom L.Séva "fundamentálnych zvrátov"/, ktoré vznikajú samopohybom jeho činnosti v systéme spoločenských vzťahov" /c.d., s. 132/. Leontiev v dôsledku toho mení aj tézu vzťahu vnútorného a vonkajšieho nasledovne: "vnútorné /subjekt/ pôsobí prostredníctvom vonkajšieho a tým mení aj samo seba". V tom zmysle organizácia individua, jeho inštinkty, schopnosti sú len predpokladmi vývoja, a menia sa keď individuum začína pôsobiť. Na tomto tvrdení spočíva aj základná Leontievova téza, podľa ktorej základom prístupu k osobnosti je kategória predmetnej ľudskej činnosti, analýza jej vnútornej štruktúry čiže "sprostredkujúcich možností a foriem psychického odrazu, ktoré z nej vznikajú" /c.d., s. 133/. Podľa Leontieva základ osobnosti tvorí systém činnosti, v ktorom sa realizujú návyky, vedomosti, spôsobilosti človeka.^x Vývoj osobnosti spočíva v rozširovaní druhov činnosti a ich hierarchizácii, ktorá je usmerňovaná motívmi. Preto Leontiev pokladá za žiadúce "vrátiť sa k analýze motívov a preskúmať ich vývoj, trans-

^x "Reálny základ osobnosti človeka nie je v jeho genetických programoch, nie je v hĺbke jeho prirodzených dispozícií, nie je ani v získaných návykoch, vedomostiach a zručnostiach, teda aj profesionálnych, ale v systéme činností, ktoré sa týmito vedomosťami a zručnosťami realizujú" /c.d., s. 135/.

x

formácie, schopnosť rozdzvojenia ich funkcií, ich prelínania, ktoré prebieha vo vnútri systémov procesov, tvoriacich život človeka ako osobnosti." /c.d., s.138/. Vývoj osobnosti je neoddeliteľný od vývoja vedomia a sebauvedomenia a prebieha v etapách a štádiách.

Utváranie osobnosti si Leontiev predstavuje nasledovne: Kategória činnosti je opäť základným pojmom vysvetľovania zložitého procesu utvárania osobnosti. "Stručne činnosť dieťaťa stále viac vystupuje ako činnosť, ktorá uskutočňuje jeho vzťahy k človeku prostredníctvom vecí a vzťahy k veciam prostredníctvom človeka" /c.d., s. 150/. Veci sa dieťaťu odhaľujú nielen svojimi fyzikálnymi vlastnosťami, ale aj vo svojom vzťahu k ľudskej činnosti /hrnček, z ktorého sa pije/, t.j. funkcionálnom význame; predmetná činnosť nadobúda nástrojovú štruktúru a vzťahy sa verbalizujú. V tomto procese raz prevažujú fázy predmetnej prakticko-poznávacjej činnosti, inokedy fázy vzťahov k človeku a spoločnosti. Tieto procesy, resp. prechody sa vzájomne prelínajú a charakterizuje ich pohyb motívov v každej fáze; tak vznikajú hierarchické vzťahy motívov, ktoré tvoria "uzly osobnosti". Vytváranie týchto "uzlov" prebieha podľa niekoľkých zásad: a/ v určitých situáciách sa činnosť podriaďuje požiadavkám človeka, neskôr sa podriaďuje objektívnym medzipredmetným vzťahom, b/ pri dvojakej motivácii vecný motív si podriaďuje iný motív prv než je daný dieťaťu vo forme predstavy, c/ podľa Leontieva "ideálny motív" /mimo sily vonkajšieho poľa/ tvorí psychologický mechanizmus životného činu, jestvujúci v obraznosti človeka. Proces utvárania osobnosti "možno vyjadriť ako vývoj vôle", pričom vôľa nie je "osou" osobnosti, základ osobnosti tvorí "zvláštna väzba súborných činností subjektu, ktorá vzniká v určitej etape vývoja jeho ľudských vzťahov k svetu" /c.d., s.151-152/. Podľa Leontieva vnútorné sily vývoja spočívajú v rozvetvovaní počiatočnej dvojakosti vzťahov - dvojakej motivácii, ktorá je závislá na objektívnych vzťahoch, v ktorých sa subjekt nachádza. Vcelku rozlišuje etapu živelného utvárania osobnosti trvajúcu do dospievania a etapu vedome usmerňovaného utvárania, v ktorej dochádza k prestavbe vedomia a vzniká osobnosť uvedomujúca si seba samú. Toto uvedomenie je udalosťou, ktorá mení priebeh ďalšieho vývoja jedinca. Utváranie osobnosti deje sa v procese rozvíjania spoločenskej podstaty subjektu, ktorá "tvorí v celej svojej šírke perspektívu historického procesu" /c.d., s.154/. V procese vývoja utvára sa štruktúra osobnosti, ktorú tvorí "pevná figurácia hlavných, vnútorne hierarchizovaných motivačných zameraní." Táto motivačná sféra osobnosti má viacero vrcholov. Vzájomné vzťahy "hlavných motivačných smerov v súhrne činnosti tvoria psychologický profil osobnosti" /c.d., s. 160/. Pri analýze osobnosti Leontiev vydeľuje tri parametre osobnosti: (a) bohatosť väzieb človeka so svetom, (b) stupeň ich hierarchizácie, (c) všeobecnú štruktúru. Za zložitú a dosiaľ vedecky neriešenú problematiku pokladá proces uvedomenia si seba ako

x A.N.Leontiev rozlišuje motívy - stimuly /napr. hmotné odmeny, t.j. také motívy, ktoré vyvolávajú vonkajšie podnety a zmysluplné motívy, t.j. také, ktoré podnecujú činnosť a dávajú jej zmysel. Zmysluplné motívy, či už vedomé alebo nevedomé v hierarchii štruktúry motívov zaujímajú vyššie miesto aj keby neboli afektogenné /c.d., s. 146-148/.

osobnosti, čiže problematiku "ja" ako výsledok, "produkt utvárania človeka ako osobnosti."

Leontiev mnohými úvahami nadväzuje na S.L.Rubinštejna, avšak prináša aj nové podnety. Keďže kategórie činnosti a osobnosti patria medzi základné psychologické kategórie, pokladáme za správne objasňovať ich vzájomné vzťahy. A.N.Leontiev to urobil na úrovni všeobecnej psychologickéj teórie. V súčasnosti je ťažko hodnotiť príspevok A.N.Leontieva k riešeniu problému osobnosti a jej utváraniu, pretože obidve kategórie /osobnosť, činnosť/ sa dosiaľ teoreticky rozpracovávajú. Ďalej nemáme dosiaľ ucelené hodnotiace monografie ani o diele A.N.Leontieva a ani o daných kategóriách. Aj keď A.N.Leontiev dôsledne vychádza z kategórie odrazu, jednako v jeho úvahách nie je jasne rozvinutá myšlienka kategórie odrazu a kategórie osobnosti. Z mnohých podnetných myšlienok k teórii osobnosti vyzdvihujeme: prínos k rozpracovaniu problému hierarchizácie psychiky, vedomia, v ktorej nachádza miesto aj nevedomie; príspevok k rozlíšeniu štádií vývinu na živelné a uvedomené; nastolenie nevyhnutnosti rozpracovania štruktúry ja v psychológii osobnosti. Myšlienkovou osou Leontievových teoretických úvah o osobnosti je problematika jej utvárania.

Teória efektívnej osobnosti K.Obuchowského

Základným východiskovým pojmom K.Obuchowského je efektívna osobnosť /ideál/. Za efektívnu považuje takú osobnosť, ktorá podáva optimálny výkon, zaisťuje dlhodobú účinnosť činnosti človeka pri realizácii stále ťažších úloh. Základom efektívnosti je neustály vývin osobnosti, ktorý je výsledkom realizácie nielen blízkych, ale aj vzdialených spoločenských úloh. Osobnosť je štruktúra, ktorá sa organizuje pre realizáciu určitých úloh, je funkcionálnym systémom, ktorý sa opiera o existenciu činiteľov riadiacich, kontrolujúcich a stabilizujúcich systém a spôsob jeho existencie.

K.Obuchowski v modeli osobnosti predpokladá dva systémy: bazálny a programujúci. Bazálny systém tvorí preferencia určitého spôsobu chápania otázok /napr. introverzia-extroverzia, ktorá sa vyvíja do 25 rokov/. Programujúci systém rozhoduje o účinnosti, o smere konania človeka. jeho sile, pružnosti, motivácie, odolnosti v ťažkých situáciách. Do tohto systému patria: sebahodnotenie, organizácia úloh, ktoré si individuum kladie, systémy hodnôt, postoje atď. U osobnosti, u ktorej nesprávne funguje bazálny systém efektívnosť práce trvá asi do 50.roku života. Dodatočné úsilie vynaložené na kompenzáciu chýb bazálneho systému vedie k rýchlejšiemu vyčerpaniu sa životných síl, vedie akoby k "spáleniu" osoby. V prípade, že máme do činenia s harmonickým bazálnym systémom a chybným programujúcim systémom, môžeme predvídať malú efektívnosť osobnosti. V týchto prípadoch po primeranom tréningu a pretvorení programujúceho systému, môže dotyčná osoba zvyšovať svoju efektívnosť.

* K.Obuchowski patrí k čelným predstaviteľom poľskej psychológie; je riaditeľom oddelenia psychológie osobnosti PAV v Poznani. Jeho teória je vybudovaná na skúmaní úspešných a menej úspešných vedúcich hospodárskych pracovníkov.

Efektívnosť osobnosti podľa K.Obuchowského podmieniajú 4 základné činitele: úloha, poznanie /patria do programujúceho systému osobnosti/; kontrola /patrí do bazálneho systému/ a štýl /určuje základné relácie vzťahov medzi osobou a prostredím/. Tieto činitele Obuchowski charakterizuje nasledovne.

1. Úlohy sú smerové premenné a spĺňajú v správaní človeka mnoho rôznych funkcií podľa obsahu, genézy, štruktúry a súvislostí s ostatnými premennými. Úlohy rozhodujú o motivácii človeka. Vzájomná štruktúra úloh, úroveň všeobecnosti, určujú základné motivačné vlastnosti osoby a rozhodujú o dynamike a smere činnosti človeka. Rozhodujú o tom, čo nazývame potrebami, snahami, aspiráciami. Ak poznáme, aká je organizácia úloh, aký je obsah úloh, ich vzájomný vzťah, hierarchia a súlad so spoločenskými požiadavkami, s obsahom spoločenského vedomia, kultúrnymi vzormi, systémom vzdelávania, môžeme podať charakteristiku osobnosti a aj prognózu jej vývoja. U človeka s malým počtom úloh možno predvídať malú efektívnosť a závislosť od okolností. Obuchowski rozlišuje: a/ lineárnu organizáciu úloh /napr. typu podmieneného reflexu/, ktorú charakterizuje silná motivácia, malá tolerancia voči frustrácii, výber egocentrických motívov; b/ hierarchickú organizáciu úloh, pri ktorej predpokladá silnú motiváciu, elastickú odolnosť voči frustrácii, schopnosť vyberať si prosociálne motívy. Je to sústava úloh efektívnej osobnosti. Pokiaľ ide o genézu úloh, rozlišuje: a/ úlohy vnútené zvonku, ktoré nerozvíjajú individuálne vlastnosti osobnosti, nemajú bezprostredný vplyv na rozvoj osobnosti; vedú k fixácii už jestvujúcich systémov; b/ úlohy, ktoré sú výsledkom vlastnej práce individua, výsledkom jeho vlastných úvah, premýšľania, vedomého výberu založeného na skúsenosti a kritickej reflexii. Takéto úlohy utvára len zrelá osobnosť a sú činiteľom rozvoja efektívnej osobnosti.

Obuchowski rozlišuje 3 kategórie úloh: a/ úlohy vyplývajúce z minulosti; b/ úlohy vzťahujúce sa na aktuálnu skutočnosť; c/ úlohy vzdialené /ktoré môžu byť egocentricky-konkrétne, alebo spoločensko-všeobecné/. Realizácia úloh môže viesť k 4 mechanizmom zmien osobnosti:

1. prirodzeným /naturálnym/, ktoré sú odrazom riešenia úloh vyplývajúcich z požiadaviek okolia. Pri týchto úlohách vlastná zaangažovanosť je nízka a ochudobňujú osobnosť;
2. neurotické mechanizmy vyvolávajú úlohy redukujúce napätie osobnosti. Príčiny napätí tvoria traumatizujúce skúsenosti, ktoré vedú k neuróze;
3. programové mechanizmy vytvárajú úlohy vedúce k určitým zmenám osobnosti /napr. ovládania sa, sily vôle/. Realizácia takýchto úloh je mnohokrát nemožná, spravidla vedie k frustrácii alebo rezignácii.
4. rozvojové mechanizmy vznikajú pri spoločensky daných úlohách a "vzdialených úlohách", t.j. takých, ktoré vyžadujú osvojenie si nových poznatkov a zručností. Realizácia týchto úloh zabezpečuje jednotlivcovi optimálne podmienky činnosti, rozvoja, satisfakciu zo získaných výsledkov. Umožňuje mu rozvoj inštrumentálnej činnosti a vnútorného života. Človek pri realizácii takýchto úloh musí vchádzať do vzťahov s inými ľuďmi. Činiteľom

^x
organizujúcim osobnosť je vzdialená úloha, t.j. taká úloha, ktorej realizácia vyžaduje nielen využitie už existujúcej skúsenosti, ale aj vytvorenie nových znalostí, nových spôsobov činnosti, to značí zmenu samotnej osobnosti človeka.

2. Poznanie zahŕňa poznanie seba samého a sveta, zásad spoločenského spolužitia, vykonávania odborných činností, vlastných úloh atď. Skúsenosť môže vplývať na štruktúru osobnosti fixačne /t.j. blokovat' jej rozvoj/ alebo perspektívne. Poznanie nevyhnutné pre realizáciu úloh rozdeľuje na 2 kategórie:

- a/ poznanie, ktoré nemá praktický vplyv na formovanie úloh a ich realizáciu. Je to poznanie z hľadiska životných úloh človeka "jalové", z ktorého len malá časť - ak sa nezabudne a nezaktualizuje - sa môže v budúcnosti zísť /napr. značná časť školského poznania/;
- b/ poznanie operatívne, ktoré umožňuje realizáciu určitých úloh. Toto poznanie môže byť:
- operatívno-konkrétne /napr. riadenie auta/,
 - operatívno-teoretické, ktoré obsahuje všeobecné pravidlá postupu pri riešení problémov, hľadanie nových spôsobov riešenia, stavanie nových úloh.

Podľa Obuchowského len úlohy vzdialené a formulované na vysokej úrovni všeobecnosti predstavujú úlohy schopné organizovať osobnosť. Operatívno-teoretické poznanie umožňuje rozvoj osobnosti.

3. Pri analýze osobnosti je potrebný ešte činiteľ integrujúci osobnosť "zvnútra", nezávisle od realizujúcej úlohy a poznania, teda činiteľ zaisťujúci nevyhnutnú nezávislosť od aktuálnych vnútorných a vonkajších systémov. Tento činiteľ tvorí "jadro" osobnosti a realizuje svoje funkcie v procese kontroly činnosti. Základom kontroly je schopnosť hodnotiť výsledky konania z hľadiska úlohy a zavedenie zodpovedajúcich opráv v prípade odchýliek od programu určeného úlohou. Značí to, že mechanizmy kontroly zaisťujú stabilizáciu smeru činnosti, tak ako úloha určuje smer a poznanie techniky realizácie^{xx}. Mechanizmy kontroly^{xxx} sú dynamické. Podliehajú výrazným zmenám v prie-

^x Pozri tiež Obuchowski, K.: Psychológia ľudských snažení, Obzor, Bratislava 1969, s.207.

^{xx} Mechanizmy kontroly označujú dva vzťahy:

- stupeň závislosti od aktuálneho systému vonkajších podmienok,
- stupeň závislosti od aktuálneho systému vnútorných podmienok. V psychológii sú najčastejšie premenné prvého druhu, chápané v kategóriách "introverzia-extroverzia" a druhého druhu v kategóriách "tolerancia na stres", "psychická zrelosť", "sila ega". K týmto údajom dochádza na základe testu Rorschacha.

^{xxx} Vonkajšia kontrola tkvie v ovládaní exprese, reakcií, čiže v tom, čo sa obyčajne nazýva vonkajším ovládaním. Vnútorná kontrola tkvie v ovládaní vlastných myšlienok, predstáv, emocionálnych zážitkov a ich podriadenie realizovanej úlohe.

behu vývinu človeka, ako aj v jednotlivých podmienkach jeho činnosti.

4. Ďalším faktorom efektívnosti je štýl života. Môže byť usporiadaný, mať výraznú funkcionálnu štruktúru, v ktorej každý element je zosynchronizovaný so všetkými ostatnými tak, že zaisťuje indivíduu dosiahnutie vytýčených úloh. Čím je vytýčená úloha vzdialenejšia a všeobecnejšia a čím je stabilnejší smer konania, tým môže byť štýl života usporiadanejší, zorganizovanejší, elastickejší a umožňujúci efektívne konanie v rôznych situáciách.

Koncepcia efektívnej osobnosti K.Obuchowského je deskriptívna. Vznikla a je založená na požiadavkách praxe. K.Obuchowski s tímom svojich pracovníkov vykonal rozsiahle výskumy vedúcich pracovníkov, riaditeľov a pod. najprosperujúcejších podnikov v priemysle, poľnohospodárstve atď., a u vedúcich pracovníkov zo slabo alebo zle prosperujúcich podnikov. Ako metódy použil dotazníkové a projekčné metódy /TAT a Rorschacha/. Podľa nášho názoru Obuchowského koncepcia pripomína sčasti teóriu vrstiev: bazálny systém diagnostikovaný projekčnými metódami a programujúci systém diagnostikovaný dotazníkovými metódami a testami. Z praktického hľadiska si zaslúži pozornosť rozpracovanie funkcie a významu úlohy v činnosti človeka a rad čiastkových poznatkov, týkajúcich sa tzv. "jadra osobnosti" a "štýlu života".

Teória osobnosti M.Vorwerga

V NDR sa problému osobnosti venuje nemalá pozornosť. Azda najucelenejšiu teóriu vypracoval M.Vorwerg. Jeho teória obsahuje štrukturálne znaky či komponenty osobnosti a schému cyklu správania. Pozoruhodné sú jeho východiská a rozpracovanie teórie ustanovky, Ustanovku považuje za základ celého psychického, bez ohľadu na to, v akej podobe vystupuje. M.Vorwerg /1978, s. 23/ označuje ustanovku za "princíp vzťahu", aj za "elementárnu jednotu psychiky". Zdôrazňuje dvojaký charakter ustanovky: vzťah medzi psychickým /subjektívnym/ a fyzickým /objektívnym/; vzťah v rámci psychiky, t.j. systéme psychických procesov. Keďže ustanovka predstavuje "elementárnu jednotku psychiky, ktorá má štruktúrotvornú funkciu, tým v zmysle teórie systému súčasne realizuje vzťahy psychického systému k prostrediu /c.d., s. 24/. Z tejto štruktúrotvornej funkcie ustanovky Vorwerg odvodzuje diskrétne funkcie: (a) orientačnú reguláciu indivídua; (b) imanentnú organizáciu indivídua; (c) predetermináciu k určitému typu aktivity. Tieto diskrétne funkcie, "tvoria špecifickú predpravenosť určitým spôsobom reagovať", čo umožňuje psychológii osobnosti prognózovať činnosť a správanie. Potom je možné ustanovku chápať ako "usporiadajúcu /ordnende/ inštanciu činnosti, čo predpokladá spätnú väzbu, a tým definovať ustanovku ako regulujúci a kontrolný systém... čím ustanovka vyplňuje v riešení 'osobnostno-psychologických' otázok 'vákuum' medzi poznaním a činnosťou" /c.d., s. 24/. Takúto funkciu, podľa M.Vorwera, nespĺňa TOTE /pozri s. /, keďže obraz a plán sú dva heterogénne systémy. Oproti tomu ustanovka je "štruktúrny pojem pre sprostredkované vzťahy medzi psychickým a fyzickým a v rámci psychického" /c.d., s.24/. Podstatu ustanovky Vorwerg vidí "vo vzájomnom pôsobení potreby a situácie, t.j. v transformácii jedného do druhého.

Funkciou ustanovky je štruktúrácia tejto transformácie, štruktúraciou usmerňuje /fokussiert/ ustanovka psychické procesy človeka na zodpovedajúcu činnosť a tým sa stáva "modusom" systému osobnosti, nie však samotným systémom.

Tento modus systému realizuje jednotu osobnosti v každom momente jeho činnosti a tým je východiskom celostnej štruktúry stability a variability individuálneho správania" /c.d., s. 24/. Správanie sa realizuje v dvoch plánoch /úrovniach/: na úrovni impulzívneho /ustanovkou riadeného/ správania a na úrovni objektivácie správania /tento zreteľ, podľa Vorwerga, dosiaľ psychológia osobnosti neriešila/. Nové, Vorwergom rozšírené rozpracovanie ustanovky obsahuje ďalej takúto charakteristiku: "Transformačná funkcia ustanovky spočíva v tom, že objekt sa transformuje v subjekt. Človek musí prírodu /prostredie/ transformovať do svojej prírody, t.j. urobiť ju svojim pôsobením, predmetom svojej potreby. Ustanovka v dôsledku toho nie je časťou systému osobnosti, ale "prizmou", cez ktorú sa uskutočňuje špecifická transformácia" /c.d., s. 24-25/. Ustanovka má tri základné funkcie: selektívnu, hodnotiacu a orientujúcu na činnosť. Ustanovku pokladá autor za elementárnu jednotku regulácie konania.

M.Vorwerg v štruktúre osobnosti rozlišuje a/ konštitutívne znaky osobnosti, t.j. tie, ktoré sú relatívne najmenej ovplyvniteľné, ktoré však určujú formálny charakter priebehu psychických procesov /napr. osobitosti VNČ a podobne/; b/ komunikatívne znaky osobnosti, ktoré sú príznačné pre vzťahy človeka k jeho prostrediu /vystupujúce vo forme dispozií k reagovaniu, hodnoteniu a správaniu/; ide tu o také znaky, ktoré vznikajú v dôsledku "konštitutívnych osobnostných podmienok ako vnútorný model konania" a činnosti človeka; c/ reflexívne znaky sú tie, ktoré charakterizujú vedomý vzťah človeka k životným podmienkam. Sú to znaky, ktoré odrážajú vnútorné osobitosti človeka. Tieto znaky charakterizujú vzťahy človeka k prostrediu na týchto úrovniach: organizmus - prostredie; subjekt - objekt; osobnosť - spoločnosť./Porov.kap.I, s.122/.

Vorwergove predstavy dávajú ďalšie námety na rozpracovanie kategórie činnosti a kategórie osobnosti. Z nášho hľadiska je významné Vorwergovo rozpracovanie teórie ustanovky vzhľadom na model činnosti a osobnosti, najmä vzhľadom na riešenie problému vzájomného vzťahu vonkajších a vnútorných podmienok, fyzického a psychického.^x Pokladáme jeho interpretácie ustanovky ako "prizmy", lomu za prínos k teórii osobnosti.

x

Porov. tiež Kossakowski, A.: Untersuchungen zur Persönlichkeit und Ihrer Entwicklung. Fortschrittsbereiche und Studien. Berlin, I.časť: Beiträge zur Entwicklung der marxistisch-leninischen Psychologie in DDR.

3. Sociálno-psychologická regulačná teória osobnosti J.Reykowského

Reykowského teória osobnosti vychádza z psychoregulačného hľadiska a rieši sociálno-psychologické aspekty správania. Reykowski svoju teóriu nazýva regulačnou a vychádza z týchto postulátov:

- osobnosť je výsledkom špecifickej organizácie, ktorá vzniká v ľudskom mozgu;
- špecifická organizácia vytvorená v mozgu človeka nie je imanentnou vlastnosťou určenou fylogeneticky, ale jej obsah determinujú vlastnosti sociálneho prostredia; táto organizácia umožňuje aktívnu reláciu medzi človekom a jeho sociálnym prostredím;
- vývoj tejto organizácie vedie k jej postupne narastajúcej autonómii; táto organizácia, vybudovaná na základe pôsobenia určitých sociálnych vplyvov a na základe neurofyziologickej štruktúry, nadobúda vlastnosti, vďaka ktorým sa osobnosť stáva aktívnym subjektom a objektom;
- osobnosť pokladá za zložitý systém regulácie správania. Vlastnosti tohto systému ovplyvňujú činnosť človeka, teda aj to, ako človek organizuje svoje vzťahy k svetu. V rámci regulačného systému osobnosti rozlišuje nasledovné podsystemy alebo mechanizmy, tvoriace funkčné /navzájom nadväzujúce/ inštan- cie regulácie:

1. Pudovo-emocionálne mechanizmy sú prvotnými regulačnými mechanizmami. Vytvárajú sa v raných obdobiach vývinu, opierajú sa o pudové podnety zvnútra organizmu a emocionálne zložky podnetov z vonkajšieho prostredia. Ich regulačná úloha súvisí s funkciou sebazáchovy, získavaním zmyslových zážitkov. V priebehu života sa mení a závisí tiež na vlastnostiach a na rozvoji iných regulačných mechanizmov.

2. Poznávacie regulačné mechanizmy správania sú vyššou inštanciou, ktorá sa formuje ako poznávacia, kognitívna sieť. Kognitívna sieť je nástrojom orientácie, zdrojom poznávania, emocionálno-motivačných procesov, miestom formovania programov činnosti. V rámci kognitívnej siete významnú úlohu zohráva špecifický subsystém - "ja", ktorého štruktúra sa vyvíja pod vplyvom poznatkov a skúseností o vlastnej osobe. Tieto skúsenosti vedú k vytváraniu pocitov totožnosti, kontroly a vlastnej hodnoty ako podmienok vnútornej rovnováhy. Človek vyhľadáva tie skúsenosti, ktoré vyhovujú jeho názoru o sebe samom, potvrdzujú kontrolu a posilňujú vlastnú hodnotu. Vyhýba sa opačným skúsenostiam. Vznikajú špecifické potreby "ja". Regulačná úloha "ja" štruktúry sa zakladá na takom riadení činnosti, aby potreby "ja" boli uspokojené. Potreby "ja" môžu mať dve formy:

a/ potreby "deficitu", uspokojenie ktorých je nevyhnutné pre zachovanie "ja" štruktúry - ináč vzniká pocit bezradnosti, nehodnotnosti, depersonalizácie;

b/ "vývojové" potreby vyjadrujú úsilie o výstavbu a expanziu "ja"; spôsob usporiadania "ja" štruktúry závisí od dvojakého chápania a organizácie

prvkov kognitívnej siete. Prvky siete môžu byť organizované podľa ich hodnôt /tzv. sieť hodnôt/, alebo organizácia prvkov môže odrážať objektívne vzťahy medzi vecami, javmi, procesmi a činnosťami človeka /tzv. operačná sieť/.

3. "Sieť hodnôt" je tou inštanciou regulácie, ktorá môže generovať motiváciu konkurujúcu regulačným mechanizmom pudovo-emocionálnym a mechanizmom "ja" štruktúry. Prvky prezentované v tejto sieti získavajú hodnotu, ktorá spočiatku súvisí s inými regulačnými mechanizmami, avšak táto hodnota sa postupne osamostatňuje od vzťahu k "ja". Výsledkom toho je, že niektoré objekty nadobúdajú "autonómnú hodnotu". Objekty, ktoré nadobúdajú určitú hodnotu, vyznačujú sa schopnosťou usmerňovať činnosť /môžu to byť konkrétne osoby, historické postavy, sociálne inštitúcie, normy, ideológia/ k mimoosobným cieľom. Analýza regulačnej úlohy siete hodnôt vedie k poznaniu princípov, podľa ktorých človek hodnotí určité javy a zásad podľa ktorých sa riadi.

4. "Operatívna sieť" je taká organizácia zložiek reprezentovaných v kognitívnej sieti, ktorá je spätá s odrazom objektívneho usporiadania vecí a javov. Vznik a vývoj tejto siete umožňuje realizáciu potrieb vyplývajúcich z aktivity iných mechanizmov regulácie. Regulačná funkcia operatívnej siete spočíva jednak v tom, že zahrňuje všetky "nástrojové regulácie" - inteligenciu, vedomosti a spôsobilosti /t.j. inštrumentálnu funkciu/, jednak v tom, že má schopnosť generovať autonómnú motiváciu. Regulačná úloha motivácie, ktorej zdrojom je operatívna sieť, spočíva v usmerňovaní takej činnosti človeka, ktorá smeruje k realizácii orientačných, intelektových alebo praktických činností, vyvoláva uspokojenie vyplývajúce z vykonávania týchto činností /napr. príjemnosť spojená s tvorbou, konštruovaním, poznávaním a pod./. Operatívna sieť efektívne plní regulačnú funkciu /ako zdroj autonómnej motivácie/ pri menej intenzívnom napätí v iných regulačných mechanizmoch /v opačnom prípade vzniká dezorganizácia procesov perceptívnych, intelektových i výkonových/.

Tieto štyri regulačné mechanizmy: pudovo-emocionálne, "ja" štruktúra, sieť hodnôt, operatívna sieť tvoria subsystémy jediného zložitého systému regulácie, ktorým je osobnosť. Tento systém je optimálne činný vtedy, keď sú všetky mechanizmy v rovnováhe, žiaden nezískava trvalú funkčnú prevahu nad ostatnými. Systémovosť ich činnosti a zachovanie rovnováhy systému je späté s vývojom poznávacích mechanizmov regulácie, ktoré majú schopnosť kontroly. O sebakontrolu možno hovoriť pri dominancii poznávacích regulátorov. Podstata sebakontroly spočíva v podriaďovaní rôznych protikladných impulzov základnému zameraniu človeka. Fungovanie systému osobnosti predpokladá znalosť informácií o dosiahnutom stupni sebakontroly a jej efektívnosti pri realizácii životných cieľov a uspokojovaní dôležitých potrieb človeka.

Osobitný význam v Reykowského teórii má rozbor tzv. prosociálneho správania a mechanizmov, prostredníctvom ktorých sa prosociálna činnosť uskutočňuje. Kategória "prosociálneho" nie je kategóriou morálnou, ale deskriptívnou, charakterizujúcou schopnosť človeka konať pre ciele, ktoré prekračujú záujmy jeho vlastného "ja".

Reykowski rozlišuje činnosť na

- ipsocentrickú, t.j. činnosť vychádzajúcu zo vzťahu k sebe samému;
- prosociálnu, t.j. takú, ktorá má vzťah k iným osobám, inštitúciám, organizáciám, pričom táto činnosť môže mať dve formy:
 - a/ allocentrickú - jedinec zohľadňuje záujmy inej osoby, jeho aktivita je organizovaná tak, aby iná osoba mala úžitok;
 - b/ sociocentrickú - jedinec zohľadňuje záujmy skupiny, inštitúcie a pod.

Produktívna prosociálna činnosť je vážnou psychologickou podmienkou rozvoja socialistickej osobnosti.

Reykowského teória regulácie nadväzuje na základné tézy klasikov sovietskej psychológie, v širších súvislostiach na učenie I.P.Pavlova a staršie teórie vrstiev rozlíšením viacerých regulačných úrovní: pudovo-emocionálneho základu; poznávacej regulačnej úrovne s "ja" štruktúrou a siete hodnôt. Novými prvkami v jeho teórii sú: explicitne pokladá osobnosť za psychoregulačný systém; rozlíšenie tzv. "ja" štruktúry; bližší rozbor činnosti prosociálnej a ipsocentrickej. Pozitívom jeho teórie je, že sa zakladá na empirických výskumoch, ktorými je overovaná a spresňovaná.^x

4. Osobnosť ako systém, štruktúra

Chápanie osobnosti ako systému, štruktúry nie je v psychológii ničím novým. Už v predchádzajúcom sme neraz hovorili o štruktúre osobnosti, o systéme osobnosti. Položenie dôrazu na štruktúru, systém osobnosti znamená chápať osobnosť ako celok a nie jednoduchý súhrn komponentov, znamená postúpiť od popisu k vysvetleniu osobnosti ako systému, štruktúry vytvárannej zo vzájomných komponentov /subštruktúr, subsystémov/ ako novej kvality.

Systémový prístup vo vedách o človeku rozvinul sa v posledných desaťročiach. V psychológii u nás ho uplatnil O.Mikšík vo svojej interakčnej teórii osobnosti. Pohľad na osobnosť a jej štruktúru poskytuje zas práca sovietskeho psychológa K.K.Platonova. Možnosti, ktoré dáva teória systémov, využíva O.Mikšík. Mikšík teoretické a metodologické východiská interakčného skúmania osobnosti koncipuje v súlade s "princípom dvojitého determinizmu" S.L.Rubinstein. Činnosť /správanie/ je prejavom interakcie osobnosti a prostredia a naopak - sebarealizácia osobnosti sa uskutočňuje v tejto interakčnej činnosti.

x

Pri prosociálnom správaní Reykowski a jeho spolupracovníci na Psychologickom inštitúte Varšavskej univerzity skúmali najmä úlohu poznávacích mechanizmov v regulácii správania. Mnohé jeho teoretické východiská a hypotézy sa overovali experimentálne. /Napr. E.Pazskiewiczová overovala rozdiely v správaní osôb prosociálnych a egocentrických, pričom rozdiely vysvetľovala rozdielnou organizáciou poznávacích štruktúr, resp. postavením "ja" štruktúry v poznávanom systéme týchto skupín. Pri skúmaní vzťahov medzi stupňom vývinu kognitívnej siete a allocentrickým správaním sa experimentálne overovala hypotéza o účinku vnímania podobnosti druhej osoby/.

Osobnosť a činnosť pokladá Mikšík za kľúčové psychologické kategórie. Systémový prístup k psychológii osobnosti Mikšík zhrňuje do 3 najvšeobecnejších téz:

1. Osobnosť nie je súhrnom jednotlivých komponentov, ale integráciou ich štruktúry.
2. Integrovanú štruktúru možno skúmať len v "makrosystéme", v ktorom sa osobnosť realizuje v procese interakcie.
3. "Štruktúra osobnosti je otvorený systém genézy: determinuje a súčasne je sama determinovaná interakciou s prostredím /makrosystém/. Osobnosť možno pochopiť a postihnúť poňatím genézy jej štruktúry v aktuálnom a potenciálnom zmysle slova, v procese systemogenézy."^x

Z aspektu systémového prístupu k osobnosti zdôrazňuje nevyhnutnosť prekonať dosiaľ prevládajúci statický pohľad na osobnosť ako na sumu hierarchicky usporiadaných elementov, vlastností a črt.^{xx} Osobnosť treba skúmať ako vnútorne integrovanú štruktúru a pritom rešpektovať tieto metodologické hľadiská:

a/ Osobnosť je reálnym objektom /konkrétna osobnosť/, komplexom vzájomne pôsobiacich klúčových komponentov rozhodujúcich o interakcii s prostredím; kľúčovými komponentmi osobnosti sú tie, ktoré determinujú interakčné správanie. Také komponenty treba analyzovať, určiť a zistiť systém spätosti týchto komponentov a ich funkčnú štruktúru;

b/ Osobnosť ako integrované pôsobiacu štruktúru komponentov nemožno redukovať na prejavy zákonitosti niektorej z jej úrovní, ale chápať ju celostne;

c/ Osobnosť /ako integrovaná štruktúra/ sa mení, vyvíja, a to na všetkých hierarchických úrovniach.

Na základe týchto všeobecných úvah O. Mikšík pokladá osobnosť za štruktúru, systém na sebe relatívne nezávislých komponentov, v ktorom každý z nich v sebe integruje potenciálnu dynamiku kľúčových úrovní príslušných psychických štruktúr; komplex týchto komponentov môže vysvetliť psychologické determinanty individuálne rôznorodého, avšak pre osobnosť príznačného správania.

Osobnosť podľa O. Mikšíka charakterizujú tri štruktúry, subsystemy vlastností chápaných ako tendencie odpovedať na určité podnety určitými psychickými činnosťami, t.j. určitými spôsobmi prejavu, tendenciami určitým smerom sa meniť, rozvíjať. Tieto štruktúry alebo podsystémy sú:

^x Mikšík, O.: Osobnostné determinanty interakčného chovania. Díl I. Výskumný ústav psychiatrický. Zprávy 1980 č.37, s. 55-56.

^{xx} S pribúdaním veku a skúseností sa menia neurodynamické vlastnosti nervovej sústavy, psychodynamické vlastnosti, a menia sa aj väzby a súvislosti nielen medzi vlastnosťami na tej istej hierarchickej úrovni, ale aj medzi vlastnosťami rozdielnych hierarchických úrovní.

1. Štruktúra psychickej variabilnosti osobnosti - určujúca spôsob správania vo všeobecnosti, pohotovosť k určitému spôsobu interakčného správania, stratégia dynamického vyrovňovania sa s variabilnou situáciou, je to "integrálna zliatina vrodeného i naučeného".
2. Motivačná štruktúra osobnosti, je to zovšeobecnený subsystém motívov, potrieb a záujmov.
3. Schopnosti - ako štruktúra vlastností osobnosti - obsahuje psychickú potenciu, tvárnosť, predpoklad a trend rozvoja v určitom smere /c.d., s. 144/.

Interakčný prístup k osobnosti znamená najst' komplex komponentov tvoriacich integrovanú štruktúru osobnosti v jej interakcii k makrosystémom v súlade s princípom determinizmu, podľa ktorého subjekt /osobnosť/ je determinovaný predchádzajúcou, aktuálnou a potenciálnou interakciou s prostredím /životnými podmienkami/ a sám svojou činnosťou vystupuje ako najdôležitejšia determinanta v tejto interakcii /tzv. princíp "dvojitého determinizmu"/. Vonkajšie podnety, majúce v procese utvárania osobnosti vedúcu úlohu, sa "lomia" na vnútorných podmienkach, ktoré sa utvorili v predchádzajúcom živote. Psychologický účinok každého vonkajšieho pôsobenia na osobnosť je podmienený históriou vývoja osobnosti, jej vnútornými zákonitosťami. Proces interakcie nie je len odhaľovaním podstatných komponentov vnútorne integrovanej štruktúry /osobnosti/, ale aj determinujúcim činiteľom ich dynamického vývinu a zmeny. O.Mikšík sa domnieva, že jeho interakčný prístup je základným princípom, ktorý určuje teoretický, metodologický a metodický prístup ku všetkým problémom psychológie osobnosti: 1/ k ponímaniu podstaty osobnosti; 2/ vymedzeniu kľúčových determinánt osobnosti a sústavy ich priorít a väzieb; 3/ koncipovaniu sústavy komponentov a ich integrácie v celok osobnosti; 4/ voľbe výskumu spôsobu života osobnosti; 5/ voľbe metodických postupov, nástrojov, prostriedkov poznávania /postihovania/ konkrétnej osobnosti.

O.Mikšík svoj model integrovanej štruktúry osobnosti koncipoval na základe výskumu stresogénnych situačných premenných. Domnieva sa, že len za takých podmienok sa odhaľujú komponenty osobnosti, ktoré sú ináč ťažko postihnuteľné. Autor v rámci svojej koncepcie osobnosti používa pojem - systémogenéza. Tento pojem má zdôrazniť, že v konceptuálnych modeloch osobnosti nenarábame s absolútnymi hodnotami vlastností, črt ako determinánt správania, ale len s hodnotami relatívnymi, ku ktorým dospievame porovnávacou analýzou podľa použitého kritéria. Napr. ak chceme zistiť dynamiku interakčného správania určitého jedinca vo vymedzených podmienkach a okolnostiach ľudskej životnej praxe, robíme to vždy porovnávaním so správaním širšej /všeobecne alebo špecificky definovanej/ populácie. Tieto a ďalšie Mikšíkové úvahy týkajú sa viac problematiky diferenciálnej psychológie.

O.Mikšík na základe interakčného prístupu k skúmaniu osobnosti vypracoval aj metodológiu a metodiku štúdia štruktúry psychickej variabilnosti osobnosti dotazník na meranie osobnostných črt /IHAVES/. Faktorovaním týchto črt vyčlenil 4 základné, navzájom relatívne nezávislé faktory psychickej variabilnosti

osobnosti, ktoré možno chápať ako vnútorne špecificky štrukturovaný komplex kognitívnych, emocionálnych, regulačných a adaptačných komponentov. Tieto komponenty sa u každého jedinca spájajú do svojrázneho osobnostného, preň príznačného profilu. Štruktúru psychickej variabilnosti Mikšík považuje za jeden z kľúčových dynamických systémov.

Mikšíkova interakčná teória osobnosti je pokusom využiť situáciu záťaže na poznanie osobnosti, jej kľúčových determinánt správania v makrosystéme. Pozitívne treba hodnotiť jeho východiská a metodiku na diagnostiku odolnosti na záťaž.

K.K.Platonov /1972, s. 125/ zaoberajúci sa štruktúrou osobnosti vyčleňuje "v celostnej dynamickej funkcionálnej štruktúre osobnosti" štyri podštruktúry:

Do prvej podštruktúry patrí smerovosť, vzťahy a morálne črty osobnosti. Táto subštruktúra sa, podľa mienky autora, formuje cestou výchovy, je sociálne podmienená. K tejto subštruktúre patrí i zameranosť, ktorá je vlastnou osobnosti.

Druhá podštruktúra tvoria vedomosti, návyky, zručnosti a zvyky, nadobudnuté osobnou skúsenosťou, učením; vplývajú tu aj biologicky podmienené vlastnosti osobnosti. Táto subštruktúra charakterizuje pripravenosť osobnosti k činnosti.

Tretia podštruktúra zahŕňa osobitosti psychických procesov ako formy odrazu.

Štvrtá podštruktúra obsahuje v sebe črty osobnosti, ktoré sú podmienené biologickými osobitosťami človeka - "biologicky podmienená podštruktúra" /typické zvláštnosti osobnosti, jej pohlavie, vekové a iné osobitosti, ktoré sú podmienené fyziologickými a morfológickými osobitosťami mozgu.

Uvedené štyri podštruktúry môžu obsahovať všetky dôležité vlastnosti /črty/ osobnosti. Okrem týchto základných podštruktúr autor vyčleňuje ešte dve podštruktúry - charakter a schopnosti. Pokus štruktúrneho prístupu k osobnosti, ktorý urobil K.K.Platonov, sa hodnotí kladne aj keď necháva otvorené mnohé otázky.

K týmto pohľadom na osobnosť by sme chceli pripomenúť, že v budúcnosti bude treba azda viac prepracovať ako systémový tak aj štruktúrny prístup. Bude treba spresniť oba základné pojmy. Pojem štruktúra, tvar a pod. majú veľkú tradíciu nielen v psychológii, ale aj v iných vedách. Nazdávame sa, že psychológia osobnosti získa, keď sa budú spresňovať poznatky o jej skladbe a fungovaní jej systému.

Stručná súvaha

Náš pohľad na viaceré závažné príspevky k teórii osobnosti psychológov zo ZSSR a ostatných socialistických krajín nie je prirodzene vyčerpávajúci a nezahŕňa mnoho čiastkových výskumov a niektoré ďalšie koncepcie /napr. Mjašičev a pod./, jednako ho možno pokladať za reprezentatívny. Na záver vysky-

tuje sa otázka, akú súvahu napokon môžeme urobiť?

Základným naším poznatkom je, že problematika človeka a jeho osobnosti je centrálnym problémom marxistickej filozofie, vied o človeku a socialistickej spoločenskej praxe. Psychológia ako jedna z vied o človeku sa pri rozpracovaní problému osobnosti nevyhnutne musí opierať o dialektický a historický materializmus a tvorivo ho rozpracovávať vo svojej úrovni či oblasti skúmania. Všeobecne možno povedať, že k osobnosti sa pristupuje z hľadiska základných téz dialektického a historického materializmu, ktoré v najvšeobecnejšej rovine rozvinul S.L. Rubinštejn zdôraznením princípu historizmu, psychofyzického princípu, princípu jednoty vedomia a činnosti.

B.G. Ananiev rozpracoval problém komplexného výskumu osobnosti, urobil krok od teoretických úvah k projektu výskumu. V tom smere tézu o spoločensko-historickej podmienenosti psychiky rozpracoval do konkrétnej podoby, zdôrazniac význam spoločenských inštitúcií, v ktorých sa človek utvára, ďalej význam generácie a kohorty, vrstovníkov a ich vplyv na proces formovania osobnosti; dal konkrétnejšiu podobu poňatiu životnej cesty.

A.N. Leontiev nadviazal na základné tézy Rubinštejna a Ananieva, pokúsil sa rozriešiť dyadickú schému subjekt-objekt na základe "stredného článku", t.j. predmetnej činnosti človeka; A.N. Leontiev upozornil, že "kameňom úrazu" psychológie osobnosti je problém všeobecnej a diferenciálnej psychológie, najmä diferenciálne psychologické hľadisko začínajúce od Galtona a Spearmana. Podľa Leontieva pokus Cattella, Eysencka o kvantitatívne vyjadrenie znakov /faktorov, črt/ osobnosti vedie síce k určitému hierarchickému modelu osobnosti, ale jeho základom sú empirické údaje a všeobecné ostáva "v podstate meta-psychologickým javom nevyžadujúcim psychologické vysvetlenie" /c.d., s. 119/.

Leontiev vidí východisko z takejto situácie v tom, že osobnosť treba chápať "ako psychologický útvar, utvárajúci sa v životných vzťahoch individua, v dôsledku pretvárania jeho činnosti" /c.d., s. 126/, pričom vývoj osobnosti žiada skúmať ako "proces 'samopohybu', t.j. skúmať jeho vnútorné hybné vzťahy, rozpory a vzájomné prechody, takže jeho predpoklady vystupujú ako jeho vlastné transformujúce momenty" /c.d., s. 126/, čo je kľúčom k psychológii osobnosti. Leontiev tak isto odznova sformuloval otázku "lomu vonkajšieho cez vnútorné". Leontievove úvahy potvrdzujú mnohé základné tézy Rubinštejna a Ananieva.

Možno povedať, že Rubinštejn, Ananiev a Leontiev, aj keď z rôznych hľadísk, zaoberali sa problémom osobnosti, predsa položili teoretické základy pre rozpracovanie psychológie osobnosti.

Ďalšie teórie, teórie Obuchovského, Reykowského, Vorwerga, Mikšíka, Platonova majú spoločné to, že rozpracovávajú koncepciu osobnosti tak, aby mohla byť východiskom výskumu a mohla sa empiricky overovať. V takom prípade už konkrétnejšie rozpracovali otázky štruktúry osobnosti a problematiku ako osobnosť pracuje. Ich pohľad na štruktúru osobnosti je síce rôzny, ale možno ho už v prehľadnej tabuľke zachytiť.

ŠTRUKTÚRA OSOBNOSTI

K.Cbuchowski	J.Reykowski	M.Vorwerg	C.Mikšák	K.K.Platonov
System	mechanizmy - siete osobnosti	habituálne znaky osobnosti	štruktúry alebo subsystémy;	hierarchia štruktúr osobnosti
1. bazálny	1. mechanizmy;	1. <u>konštitutívne</u>	1. psychická va- riabilnosť osob- nosti /"integrálna zliatina vrodených a naučených deter- minánt"/	1. smerové
2. programujúci	- pudovo- emocionálne - poznávacie	obsahujúce vektory - osobitosti VNČ - dimenziu individuality - vzťahov k objektu	2. motivačná štruktúra osobnosti	2. vedomostí, návykov a spôsobilostí
	2. siete;	2. <u>komunikatívne</u>	3. schopnosti	3. osobitosti psychických procesov /foriem odrazu/
	- hodnôt - operatívne	dimenziu; - reakčnej pripravenosti - fenomenálnych procesuálnych parametrov - rolového správania		4. biologické pod- mienenosť temperamentu, rastu a iných vlastností
		3. <u>reflexívne</u>		
		- dimenzia individuality - vzťahu k objektu - obrazu seba		

Uvedený prehľad ukazuje rôznosť prístupov k osobnosti a jej štruktúre. Jedni autori hovoria o systémoch či subsystémoch, iní o mechanizmoch či znakovoch, resp. o štruktúrach. Ak zvolíme systémový prístup, potom by bolo možné hovoriť o subsystémoch systému osobnosti človeka. Tak isto vidíme rozdielnosť v skladbe systému či štruktúry osobnosti. Napriek tomu musíme z uvedeného stavu urobiť určité uzávery pre našu prácu. Ak sme však prijali tézu, že základom našich úvah v psychológii ako jednej z vied o človeku je dialektický a historický materializmus, potom sa musí vnieť aj poriadok do skladby osobnosti a terminológie.

V predchádzajúcom texte sme viac ráz vyzdvihli, že človek je produktom prírody a histórie, je tvorom z mäsa a krvi atď., preto pokladáme za vhodné túto skutočnosť odraziť aj v pojmovom aparáte psychológie osobnosti človeka. Domnievame sa preto že na vyjadrenie vrodených /t.j. zdedených/ a získaných osobitostí človeka by sme mohli voliť pojem: Bazálny konštitučný aktivačný systém obsahujúci vrodené a v ontogenéze získané vlastnosti CNS, telesnú konštitúciu, adaptačné vlastnosti. Napr. aj Reykowski sem zahrňuje mechanizmy pudovo-emocionálne, Platonov hovorí o biologickej podmienenosti a pod.

Druhý subsystém, resp. štruktúru osobnosti - je z uvedených údajov dosť ťažko analyzovať. Avšak ak vychádzame z historického materializmu a spoločenskej podstaty človeka, potom je nevyhnutné vydeliť tie vlastnosti individua, ktoré nazývame schopnosti. /Reykowski hovorí o poznávacích mechanizmoch, Vorwerg o procesuálnych parametroch, Platonov o osobitostiach psychických procesov, Mikšík o schopnostiach.

Tretí subsystém je tak isto ťažko uviesť na spoločného menovateľa. Historický materializmus pri osobnosti kladie do popredia záujmy spoločenskej triedy, otázky morálky a pod., preto sa domnievame, že v psychológii osobnosti by nemal chýbať staronový subsystém: charakter /Reykowski sieť hodnôt, Platonov smerová štruktúra, Mikšík motivačná štruktúra atď./.

Vo viacerých teóriách sa hovorí o operatívnej zložke systému. Túto zložku je možné vydeliť, domnievame sa však, že už existencia systému človek zahrňuje v sebe príslušné aparáty rozhodovania, kontroly a výkonu.

Hodnotiť diskutované príspevky k teórii osobnosti by bolo predčasné, keďže mnohé z nich sú v štádiu overovania a rozpracovávaní. V každom prípade možno povedať, že sú krokom vpred a predstavujú postup od rozpracovávaní základných téz k teóriám empiricky overovateľným.

Domnievame sa však, že psychológia osobnosti získa, ak naozaj bude sa opierať o koncepciu človeka /človek sa rodí ako organizmus a osobnosťou sa stáva/ a kategória osobnosti musí vyplývať zo základných téz kategoriálneho aparátu psychologických vied. Teória osobnosti ďalej musí v sebe nevyhnutne obsahovať kategóriu času t.j. priestoru v ktorom sa osobnosť utvára, pričom už štruktúra osobnosti musí obsahovať sféry rozvoja osobnosti, dialektiku samohybnosti systému. Tak psychológia osobnosti bude môcť sa plnšie rozvinúť

a byť užitočnou v interdisciplinárnom výskume.

Psychológia ešte stojí pred úlohou vypracovať teóriu osobnosti na základných tézach dialektického a historického materializmu, s využitím doterajších príspevkov Rubinštejna, Ananieva a ďalších.

5. ČLOVEK A JEHO OSOBNOST'

Rozbor psychologických teórií osobnosti naznačil cesty, ktorými sa uberá teoretické myslenie na tomto úseku. Základné tézy k psychológii osobnosti, ktoré vyslovili S.L.Rubinštejn, A.N.Leontiev a iní, si možno osvojiť. Pritom však nemôžeme stratiť so zreteľa skutočnosť, že problémom človeka a jeho osobnosti sa zaoberá filozofia a ďalšie spoločenské a prírodné vedy. Ak pozorne analyzujeme novšie prístupy k osobnosti vidíme, že v nich nie dost dôsledne sa odráža skutočnosť, že človek je "starší" ako osobnosť, resp. že človek sa rodí ako organizmus a osobnosťou sa stáva. To dáva za pravdu L.Sé-vevu, keď hovorí, že v psychológii osobnosti nastane pokrok vtedy, ak sa bude riešiť problém, ktorý je pred ňou, t.j. problém človeka. Tento názor možno prijať aj preto, že ucelená koncepcia človeka prispeje k ujasneniu základných psychologických otázok osobnosti.

Človek ako biopsychosociálna bytosť

Dialekticko-materialistická koncepcia človeka ako druhu sa odvodzuje zo základných výrokov klasikov marxizmu-leninizmu, zo súčasných poznatkov o činnosti a práci organických systémov, ktoré človek završuje.

Človeka, v zmysle koncepcie K.Marxa chápeme ako konkrétne, činnú zmyslovú bytosť, súvzťažnú k svetu /t.j. otvorený systém/, pre ktorú - ako "rodovú bytosť", "species" - je príznačná "vedomá životná činnosť" /"slobodná vedomá činnosť je rodový charakter človeka"/. K.Marx v tézach o Feuerbachovi /1845/ tieto znaky dopĺňa tým, že ľudskú podstatu vidí v "súhrne spoločenských vzťahov". Na základe toho môžeme prijať definíciu človeka ako konkrétnej biopsychosociálnej činnej bytosti.^x Túto charakteristiku možno rozpísať nasledovne: bio - "živá prirodzená bytosť" /K.Marx/; psycho - "vedomá životná bytosť" /K.Marx/; sociálna - "ľudská podstata je súhrn spoločenských vzťahov" /K.Marx/.

Z uvedenej charakteristiky vyplývajú tieto dôsledky: Človek žije vo svete a je jeho súčasťou, je súčasťou bytia; špecifikom človeka je, že je "vedomým bytím", čiže slovami K.Marxa: "Vedomie /Bewusstsein/ nemôže byť nič iné ako "vedomé bytie" /bewusstes Sein/. S.L.Rubinštejn /1978, s. 439-440/ z týchto základných téz vyvodzuje: "Človek vystupuje ako časť bytia, súcna, ktorá si uvedomuje v princípe celé bytie. A to je kapitálny fakt v štruktúre súcna ... "Uvedomujúci" si určitým spôsobom zachycuje celé bytie, postihuje ho pri skúmaní, preniká doň. Človek je obsiahnutý v bytí svojou činnosťou, ktorá pretvára prítomné bytie". Na týchto predpokladoch je v podstate zahrnutá téza o "jednote vedomia a činnosti", v širšom poňatí princíp jednoty teórie a praxe.

Človek ako súčasť bytia, ako "vedomé bytie" - vznikol ako nová kvalita vo vývoji organických systémov. Vedomá psychika ako "vlastnosť vysokoorganizovanej hmoty" - mozgu - je odrazom sveta a seba. Podľa Lenina odraz nie je

^x Porov. R.Šíma: Marxisticko-leninská teória človeka. In: Formovanie osobnosti socialistického človeka. Expertíza JPSV. T.Pardel a kol., str. 31 a ďalej.

pasívny ale aktívny. Rubinštejn aktivitu odrazu - psychického obrazu - vidí v tom, čo obraz robí, t.j. v jeho regulujúcej funkcii. To znamená, že psychika má regulačnú funkciu v činnosti a správaní človeka. Reflektujúci odraz sveta zahrňuje aj samotný subjekt, t.j. uvedomenie si seba samého. V Leninovej teórii odrazu je položený dôraz na aktivitu odrazu, t.j. čo robí obraz, je treba spojiť s Marxovou koncepciou človeka ako aktívnej tvorivej bytosti.

Človek uvedomujúci si bytie integruje /resp. asimiluje či interiorizuje/ podmienky biologického a sociálneho prostredia do svojho bytia - psychiky. Stáva sa to nie priamočiaro, ale tzv. "lomom" /V.I.Lenin/. Možno teda povedať, že činnosť človeka je "sprostredkovaná" jeho psychikou. Táto charakteristika človeka ako druhu vytvára miesto pre interdisciplinárny výskum človeka a tým aj psychologické bádanie, pre poznávanie psychických štruktúr osobnosti človeka, ktoré sprostredkujú jeho činnosť a správanie /tzv. "psychologický činiteľ/.

Život človeka a spoločnosti sa uskutočňuje nielen v určitom priestore, ale aj v čase^x /priestor a čas ako formy bytia/. Vzhľadom na túto skutočnosť sa vo všeobecnosti rozlišuje história ľudstva, historický čas a čas ľudského života, čiže - chronologický čas. Chronologický čas je platný pre všetky živé organizmy; ovšem u človeka - so vznikom vedomia - vzniká uvedomenie si času ako existencie ľudského bytia, čo vytvára nebývalé možnosti rozvoja človeka. Človek však nielen poznáva minulosť, prítomnosť, ale reflektuje o budúcnosti, anticipuje budúcnosť. S.L.Vavilov, A.I.Oparin predpokladajú, že anticipáciu odrazu treba hľadať už v prvých formách živej hmoty, pravda, v rudimentárnej forme; napr. u jednobunečných organizmov tento princíp je zastúpený vo forme reťazcov chemických premien v protoplazme, anticipujúcich postupný rad vonkajších pôsobení na organizmus. P.K.Anochin ukazuje, že podmienený reflex je vysokošpecializovanou formou anticipujúceho odrazu skutočnosti, prejavujúcou sa v "upozornení", "vystríhaní", "signalizácii" budúceho.

Filozofovia zovšeobecňujú túto skutočnosť, hovoria o tom, že anticipujúci alebo predstihujúci odraz skutočnosti je jednou z charakteristík aktivity odrazu. V. Seiler /1980, s. 284-291/ sa domnieva, že súvislosti odhalené v pojme "predstihujúci odraz" "potrebná budúcnosť" inšpirujú rozpracovať kategóriu budúcnosti, ako sa prezentuje v ľudskom konaní a predvídaní. V. Seiler spája túto kategóriu s potrebami, ktoré smerujú do budúcnosti. Uvedená skutočnosť bola už známa mnohým mysliteľom /L.N.Tolstoj a iní/. V psychológii rozpracovaniu kategórie "predstihujúceho odrazu" bude treba venovať osobitnú pozornosť, keďže tu pôjde pravdepodobne o rozbor psychologických problémov tvorivého prechádzania do budúcnosti v konkrétnej činnosti, myslení a revolučnej praxi.

Ďalšiu významnú charakteristiku človeka ako biopsychosociálnej totality tvorí skutočnosť, že človek je najzložitejším, hierarchicky organizovaným otvoreným činným systémom. Preto človek ako činný otvorený systém je vybavený

^x "Čas je priestor pre rozvoj človeka". K.Marx - B.Engels, Spisy, zv. 16, Praha 1965, s. 178.

a/ všetkými aparátmi, príznačnými pre fungovanie systému: samoorganizáciu, samoreguláciu, samovývoj, transformáciu; b/ všetkými mechanizmami a orgánmi otvorených systémov: adaptačné, obranné mechanizmy, orgány kontroly a rozhodovania; c/ človek ako zložitý, hierarchicky usporiadaný systém má subsystémy, napr. subsystémy regulácie nervovej, kostrosvalovej, dýchacej a pod.

Osobnosť niektorí autori - napr. A.Hirner - pokladajú za subsystém človeka /človek sa rodí ako organizmus - osobnosťou sa stáva/. Potom individualita, osobnosť ako subsystém je tá dimenzia človeka, v ktorej druh "homo sapiens" má najväčšie možnosti svojho rozvoja prostredníctvom vedomej teoreticko-praktickej činnosti, v ktorej utvára svet a sám seba. Túto dimenziu skúma predovšetkým psychológia osobnosti.

Kategória psychickej regulácie a osobnosť

Kategória psychickej regulácie umožňuje určiť osobitosti psychického odrazu na úrovni osobnosti. Obraz - psychický odraz - má zložitú štruktúru umožňujúcu odrážať rôzne parciálne stránky sveta /vo forme vnemu, myšlienky, citu/ a jednak odrážať svet v jeho obsahovej zmysluplnej zložitosti, globalite. Tento odraz je mnohúrovňový a štrukturuje sa asi nasledovne:

a/ vertikálne na osi príroda - spoločnosť. Človek je tvor "z mäsa a krvi", ktorý má svoje organické potreby. Človek je však tvor spoločenský, je subjekt a objekt dejín. Táto skutočnosť v psychologických teóriách sa čiastočne odrazila v tom, že sa rozlišujú rôzne vrstvy osobnosti /napr. u Obuchowského vrstvy "bazálna" a "programujúca"/ čo by malo vyjadrovať tematickú spätosť osobnosti s prírodou a spoločnosťou.

Do tejto problematiky vnáša kategória regulácie jednotiace hľadisko, spočívajúce v tom, že umožňuje stanoviť pre osobnosť príznačnú hierarchizáciu obrazu sveta a seba, umožňuje rozlíšiť v štruktúre osobnosti prevládajúcu váhu základných systémiotvorných komponentov /na schéme označené I/ ako regulačných konštánt osobnosti v integrovanom a hierarchicky usporiadanom celku interiorizovaných biologických a sociálnokultúrnych faktorov. /Pozri str.390/.

b/ horizontálne, t.j. na osi minulosť-budúcnosť v zmysle výroku: "Čas je priestor pre rozvoj osobnosti" /K.Marx/. Táto skutočnosť, ktorá sa dosiaľ málo zohľadňovala v teóriách osobnosti, núti nás - okrem rozlíšenia základných systémiotvorných komponentov osobnosti - vytvoriť v teórii osobnosti priestor pre kategóriu času a vyčleniť tzv. "sféry rozvoja osobnosti" /na schéme označené II./. Sféry rozvoja zodpovedajú vývoju a rozvoju systémiotvorných komponentov osobnosti v celoživotnom priebehu človeka. Predstavujú regulačnú tematickú štruktúru pre smer poznávania prežívania a utvárania osobnosti. Predstavujú zrelosť, spôsobilosť, ktorú osobnosť dosiahla či už na úrovni bazálnej - prispôsobivosti; konštitučnej - temperament atď. V týchto súvislostiach aby sme lepšie ozrejmili niektoré naše predstavy o možnostiach výskumu "sfér rozvoja osobnosti" okrem nomotetických prístupov bude treba viac rozpracovať biografickú metódu.

Pri rozbere kategórie regulácie sme ukázali, že za jednotku analýzy sprá-

vania treba pokladať regulátor. V súvisi s faktorom času treba povedať, že regulátor ako jednotka analýzy činnosti a správania má vzťah nielen k bezprostrednej činnosti človeka, ale aj k stratégii dlhodobej činnosti. Preto problematiku regulátora bude treba ďalej doplniť a dopracovať. Východisko k tomu tvoria viaceré skutočnosti. V aktivite odrazu, ako sme sa zmienili, je zakotvená anticipácia budúcnosti, t.j. predstihujúci obraz. Regulátor musí obsahovať predstihujúci obraz, aby sa zachovali nielen prítomné, ale aj budúce záujmy osobnosti. Na inú skutočnosť poukázali Pavlov tzv. orientačným reflexom a Galperin zdôraznením významu orientačnej činnosti ako základu pre vysvetlenie psychiky. V naznačených súvislostiach treba povedať, že aj orientačná činnosť človeka nevyhnutne musí prebiehať do budúcnosti. Orientácia človeka nie je iba orientáciou v priestore, v podmienkach činnosti, ale aj v orientácii v čase t.j. orientácia v úlohách a cieľoch človeka /Obuchowski/ nielen prítomných, ale perspektívnych dávajúcich zmysel kontinuite činnosti v živote človeka. Skutočnosť, že človek sa prostredníctvom činnosti neustále mení, zameriava sa na úlohy, musí sa odrážať v psychike. Psychický obraz ako regulátor činnosti a správania túto skutočnosť odráža v nepretržitosti poznávania a prežívania, hodnotenia, ktoré v časovom kontinuu je štrukturované podľa obsahu a zmyslu vzhľadom na perspektívne úlohy.

Regulátor preto treba chápať v časovom slede /hodina, deň, rok, životná etapa, celý život/ ako štrukturujúcu jednotku časového kontinua poznávania a prežívania, ktorý dáva činnosti a životu človeka obsah a zmysel.

Podobné názory nachádzame dnes aj u ďalších autorov. Napr. v teórii efektívnej osobnosti Obuchowski na prvé miesto kladie perspektívne úlohy. Tematické jednotky analýzy ľudskej zmysluplnej činnosti nachádzame ďalej u Cantrila^x, Thomaeho^{xx}, Lehrovej. Tieto novšie myšlienky podľa nášho názoru najlepšie zvýraznil Thomae, pričom nie náhodne sa opiera o Rubinštejna, Leontieva a teóriu odrazu. Thomae hovorí o význame tematickej štrukturácie v živote človeka. Pripisuje jej "historický" význam, ktorý spočíva v jej účinku na časový priebeh psychiky, vzťahujúci sa na budúcnosť. "Tematickú štrukturáciu" ako konštrukt pokladá Thomae za "principium individuationis" individuálneho usporiadania diania /Geschehensordnung/.

Môžeme teda povedať, že psychický obraz, vystupujúci ako regulátor osobnosti, je zložitým, dynamicky menlivým útvarom, ktorý zjednocuje minulé, prítomné a anticipujúce i budúce. Je to štrukturujúci útvar, určujúci poriadok, zmysel a kontinuitu činnosti človeka.

^x Cantril, H.: The pattern of human concerns. New Brunswick, 1965.

^{xx}

Thomae, H.: Das Individuum und seine Welt. Göttingen 1968.

Štruktúra psychickej regulácie osobnosti

Do popredia každej teórie osobnosti dostáva sa otázka skladby, štruktúry osobnosti a jej zložiek, komponentov. Komponenty vytvárajúce štruktúru, systém osobnosti nazývame systémotvornými^x. Systémotvornými nazývame ich aj preto, že tvoria regulačné konštanty osobnosti. Regulačné konštanty osobnosti sú zložené navzájom prepojené útvary, ktoré sa formujú v celoživotnom priebehu. Sú interindividuálne variabilné, ale sú príznačné pre zrelú individualitu. Rozlišujeme prinajmenšom nasledovné systémotvorné komponenty /na schéme sú označené I./ osobnosti: 1. konštitúcia, 2. bazálny aktivačný systém, 3. schopnosti, 4. charakter^{xx}, 5. psychologický subjekt - ja /na schéme označené III/.

1. Konštitúcia odráža vrodené a získané vlastnosti psychosomatickej štruktúry človeka. Indikátormi konštitúcie sú typ VNČ, temperament; konštitúcia tvorí zložitú regulačnú konštantu osobnosti určujúcu formálny priebeh prežívania a správania.

2. Bazálny aktivačný systém odráža existenčné /primárne/ potreby a charakteristiku spôsobu ich uspokojovania. Bazálny aktivačný systém tvorí zložitú regulačnú konštantu správania určujúcu počiatočnú adjustáciu a charakteristiku jej priebehu. Jej indikátormi sú existenčné potreby s ich pudivou a snahovou zložkou, základný životný pocit /Kagan/. Bazálny aktivačný systém a konštitúcia sú navzájom funkčne späté.

3. Schopnosti /angl. aptitude/ sú pre rozvoj osobnosti a jej uplatnenie v živote a profesii významnou systémotvornou komponentou. Schopnosti predstavujú zložitý a relatívne dosť prebádaný okruh problémov v psychológii. Schopnosti znamenajú potenciality aktuálneho a perspektívneho vývoja osobnosti, vytvorili sa v antropogenéze ako dôsledok deľby práce. Schopnosti určujú úroveň spektra gnostických funkcií, sú regulačnou konštantou zabezpečujúcou úroveň a kvalitu výkonnosti v profesii a v živote človeka.

Indikátormi schopností sú ich všeobecná úroveň a učenlivosť, špecialnosť uspôsobujúca človeka k špecializovaným činnostiam, úroveň tvorivosti. Možno tu zaradiť aj úroveň spôsobilosti /angl. ability/.

4. Štvrtým systémotvorným komponentom je charakter. Charakter je tou podstatnou zložkou osobnosti, ktorá hovorí o hodnotovom obsahu prežívania človeka. Táto regulačná konštantu osobnosti odráža vzťahy človeka k svetu a

^x Systémotvorný komponent možno chápať ako Langeho "činný prvok" systému pre ktorý je príznačné, že je v ňom určený vzťah medzi vstupom /x/ a výstupom /y/ a transformácia - ktorú vykonáva operátor /T/ čo matematicky vyjadruje $y=T/x$. Činné prvky vytvárajú systém. Systém /kybernetický/ sa skladá z aktívnych dynamických prvkov a väzieb medzi nimi. Štruktúru systému tvorí sieť väzieb medzi prvkami systému. Okrem toho O. Lange používa pre popis systému pojmy prvok okrajový, povrchový a vnútorný. Lange, O.: Celek a vývoj ve svetle kybernetiky. Praha. /Poľský originál vyšiel r. 1962./

^{xx} V poslednej dobe, ako sme videli často sa opúšťajú tradičné psychologické pojmy. Vraciame sa k nim, ale interpretujeme ich z nášho jednotiacieho hľadiska.

sebe, napr. Reykowského ipsocentrické a prosociálne správanie/; odráža aktuálnu a cieľovú motiváciu človeka, t.j. jeho hodnotovú, svetonázorovú a morálno-politickú orientáciu. Charakter je historicko-spoločensky podmienený a preto môžeme hovoriť aj o socialistickom charaktere. Indikátormi charakteru môžu byť: záujmy, postoje, hodnoty, svetonázor, ďalej vôľové a emocionálne vlastnosti. Charakter tvorí jednu z najdôležitejších regulačných konštánt správania osobnosti; je rozhodujúcim v medziludských vzťahoch a styku.

Osobnosť ako celok utvára sa na základe zrenia, učenia, konkrétnej a ideálnej činnosti. Túto skutočnosť sme naznačili v tzv. "sférach rozvoja osobnosti". Predpokladáme kontinuitu medzi systémotvornými komponentami a sférami rozvoja. Tak napr. bazálny aktivačný a konštitučný systém na základe rastu a učenia umožňuje primárnu adjustáciu osobnosti a formovanie temperamentu. Schopnosti ako potenciality umožňujú utváranie životných skúseností, profesionálnych a iných spôsobilostí a utváranie celkového obrazu sveta. Ašpirácie človeka a kultúrno politický profil ukazujú akými hodnotami a motívmi sa človek riadi, ukazujú rozvoj jeho charakteru. Je len prirodzené, že týmito otázkami a ich prepracovaním bude treba venovať ďalšiu pozornosť.

Psychologický subjekt - ja.

So štruktúrou osobnosti a jej rozvojom je spojená problematika jej konzistentnosti, t.j. súdržnosti a pevnosti, či už v priereze vertikálnom, myslenom priereze štruktúry osobnosti, alebo horizontálnom, t.j. konzistentnosti v čase; ďalej problematika štrukturálnej menlivosti a konštantnosti, ktorá vyjadruje fakt, že napriek zmenám v štruktúre, zmenám vo vývine, osobnosť ostáva identickou, ostáva sama sebou. Z týchto vzťahov vyplýva problém "ja", o ktorom A.N.Leontiev^x hovorí, že predstavuje "osobitný problém psychológie osobnosti, ktorý vzniká preto, že črty zahrňované do psychologickéj charakteristiky osobnosti vyjadrujú zjavné premenlivé a "pretržité" v človeku, t.j. to, proti čomu stojí trvalosť a nepretržitosť jeho "ja". To je jeden zo závažných dôvodov, ktorý nás núti uvažovať o probléme ja v rámci systému človeka - jeho osobnosti. Vychádzame z predpokladu, že osobnosť "unitas multiplex" je celistvý štrukturovaný útvar, jeho jadro tvorí "psychologický subjekt"^{xx}, ktorý sa v psychológii a aj bežnej reči označuje zámenom - ja /ego/^{xxx}.

^x C.d. str. 133

^{xx} Rubinštejn, S.L. 1961, str. 27

^{xxx}

S týmto pojmom je spojené v psychológii mnoho problémov, najmä je poznačený trialistickou koncepciou psychoanalýzy a neoanalytickými a existencionalistickými koncepciami. Napriek tomu, sa domnievame, že by psychológii neprospelo tento pojem vynechať, veď ho používa bežný život a prax. "Ja" zažíva dvoj-troj ročné dieťa tak mocne, že odmieta pomoc staršieho. Počujeme "ja to chcem urobiť", "ja sám". Použitie tohto pojmu v psychológii osobnosti je nevyhnutné. /porov. Kon J.: Ja, Bratislava, 1979./

K poňatiu "ja" vychádzame z teórie odrazu. Predpokladáme, že odraz je nielen základom pre utváranie obrazu sveta, ale aj obrazu seba. Dochádza k tomu v zložitom, nie celkom osvetlenom procese uvedomovania a rozlíšenia ja od nie ja; dochádza k uvedomeniu si bytia a seba ako súčasti tohto súcna, ako subjektu^x činnosti, ktorý toto súcno a seba poznáva. Tak ako sa vytvára mnohoúrovňový obraz sveta /vnem, predstava, pojem/, vytvára sa mnohoúrovňový obraz seba, v ktorom uvedomenie prechádza cez štruktúru ja. Predpokladáme, že - ja - je mnohonásobne prepojené so systémotvornými komponentami osobnosti, ktorých rozvoj ho obohacuje a naopak. Ďalej predpokladáme, že ja musí mať určitú štrukturáciu príznačnú pre individualitu a centricitu jej vedomia. /Skutočnosť "psychologického subjektu" sme na našej schéme naznačili rezom cez kužel/.

Štruktúracia poznávania a prežívania skutočnosti psychologickým subjektom a jeho spätosť s ostatnými systémotvornými komponentami dovoľuje predpoklad spojitosti - ja - s tzv. prizmou /PL/ lomu, ktorú sme vyznačili v štruktúre osobnosti. Prizma má vyjadriť fakt "lomu" vonkajších podmienok na vnútorných podmienkach, t.j. prizma lomu je akýmsi spektrom individuality. V tomto spektre uplatňujú sa systémotvorné komponenty, akumulácia poznatkov, ktorú ja dosiaľ nadobudlo /o sebe a svete/, ako aj strategické plány osobnosti tvorené aspiráciami. Túto skutočnosť v štruktúre systémotvorných komponentov môže odrážať im vlastná "vnútorná organizácia" špecifická pre každé individuum. Gruzínski psychológovia ju nazvali ustanovka, ktorú v teórii osobnosti dopracoval M.Vorweg. Možno súhlasiť s tým, že ustanovka je prizmou, modusom systému osobnosti; je transformátorom, štrukturuje transformáciu, usmerňuje psychické procesy na zodpovedajúcu činnosť. Plní funkciu orientačnú, detekčno-interpretáčnú a hodnotiacu. Je regulačnou konštantou individuality.

Ako ďalší pojem tu používaný je "obraz seba" /sebaobraz/. Obraz seba predstavuje vzťahový rámec v ktorom ja koná, obsahuje hodnotenie, kontrolu a možnosť korektúr správania, zmýšľania. Človek nevytvoril hodnotiace miery len na svet, ktorý ho obklopuje, ale tieto hodnotiace miery prenáša aj na seba /ako subjekt/. Tieto miery sú vlastne normy, hodnoty, spoločnosti, ktoré subjekt prežíva a podľa ktorých sa riadi. Tu by mohla spadať stále málo rozpracovaná problematika "svedomia", ako miera pravosti a správania konania a prežívania.

Obraz seba ako zložka globality odrazu osobnosti je tak isto aktívny. K pochopeniu aktivity môže prispieť experimentálne prebádaná analýza úrovne aspirácií a štruktúry cieľa aspirácií. Z poznatkov tu získaných vieme, že štruktúra cieľa aspirácií obsahuje tzv. "ideálny cieľ" a optimálny cieľ. Ak by sme tieto poznatky preniesli na osobnosť, potom môžeme hovoriť o ideále

^x Porovnaj Rubinštejn, S.L. 1961, str. 271: "Ja ako subjekt je vrcholný výtvor neoddeliteľný od mnohostupňového súboru tendencií, ktoré vo svojom celku tvoria psychologickú skladbu osobnosti".

seba. To je maximum, čo by individuum k plnému rozvoju vlastnej individuality chcelo dosiahnuť a optimálnom ciele, ktorý zohľadňuje reálne možnosti. Energetické zdroje dosiahnutia tohto cieľa obsahujú špecificky ľudské potreby sebautvárania a sebarealizácie, ktoré sa môžu stať určujúcimi v tej fáze, keď je individuum schopné asimilovať do svojej štruktúry faktory a hodnoty prostredia, ktoré ho obklopujú. Sú to fázy uzlové, zlomové, sú to udalosti v psychosociálnom vývoji jedinca spočívajúce v tom, že sa v nich začína a realizuje skutočný samovývoj osobnosti. Ja preniká do všetkých psychických štruktúr a vytvorilo si už ideálny cieľ a optimálny cieľ, ktorý sa stáva alebo môže stať dlhodobým regulátorom v celoživotnom cykle človeka.

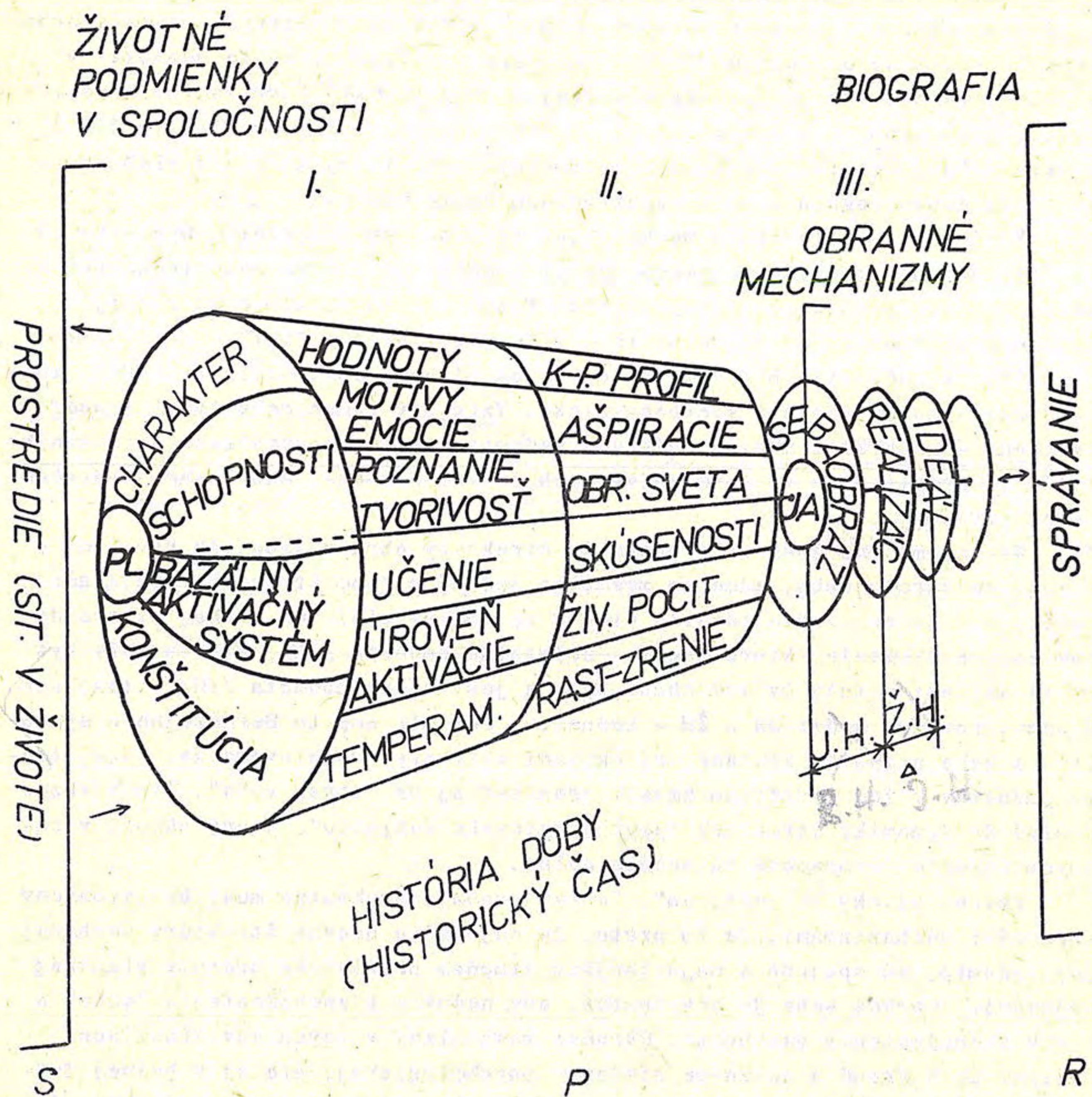
V týchto súvislostiach možno objasniť dynamiku aspirácií. Dynamika aspirácií psychologického subjektu súvisí s celkovou motivačnou štruktúrou osobnosti, avšak môže sa od nej odlišovať tým, že sa vzťahuje na rozvíjanie vlastnej osobnosti, čo je možné identifikovať slovesom "byť" - napr. byť užitočný spoločnosti, byť dobrým vo svojom odbore, atď. Ciele osobnosti môžu byť však ipsocentrické a sociocentrické. Vzťahový rámec seba tvorí - podľa všetkého - najvyššiu úroveň ľudského vedomia, a tenzie pôsobiace z ideálneho cieľa v normalite sú výrazom najvyšších úrovní človeka, ako "súhrn spoločenských vzťahov".

Na schéme sme zobrazili dynamiku štruktúry obrazu seba. Ak hovoríme o štruktúre obrazu seba, máme na mysli na jednej strane štruktúru cieľa aspirácií, kde sa rozoznáva ideálny cieľ a optimálny cieľ, na druhej strane dynamizujúce činitele, ktoré tvorí - želaná hodnota /ŽH/, ktorou môže byť aj ideál seba - taký by som chcel byť; a jestvujúca hodnota /JH/ - taký som. A udáva rozdiel medzi JH a ŽH - hodnotou. Použili sme tu Bernštejnovu symboliku a jeho poznatky získané pri skúmaní aktivity. Domnievame sa, že aj tieto poznatky možno v určitom zmysle preniesť aj na "obraz seba". Tým získame pohľad do dynamiky štruktúry "psychologického subjektu", ktorý pôsobí v časovom rozmere /zobrazené na schéme dolu/.

Psychologický subjekt "ja", "obraz seba" nevyhnutne musí byť vybavený obrannými mechanizmami. Je to preto, že najvyššie úrovne štruktúry osobnosti, jej vedomia, sú spojené s najsilnejším stupňom prežívania hodnoty vlastnej osobnosti. Obrana seba je nevyhnutná, aby nedošlo k znehodnoteniu "seba" a tým k znehodnoteniu osobnosti. Obranné mechanizmy v iných súvislostiach popísal už S. Freud a sú známe nielen v psychologickkej, ale aj v bežnej ľudskej skúsenosti; ako kompenzácia, projekcia /ja nie som zlý, on je zlý, fixácia atď./.

Naše predstavy o osobnosti a jej štruktúre znázorňuje nasledovná schéma psychickej regulácie osobnosti.

SCHÉMA PSYCHICKEJ REGULÁCIE OSOBNOSTI

Obr.č.11

- Vysvetlivky: S - situácia, P - osobnosť, R - správanie
- I. - komponenty štruktúry osobnosti a faktory ich identifikácie
- II. - sféry rozvoja osobnosti
- III. - štruktúra dynamiky psychologického subjektu /ja štruktúry/

VII

D o d a t o k

PROBLÉMY A OTÁZKY ROZVOJA PSYCHOLÓGIE V TEÓRII
A SOCIALISTICKEJ SPOLOČENSKEJ PRAXI

1. ÚVOD

Do publikácie sme zaradili aj dodatok Problémy a otázky rozvoja psychológie v teórii a socialistickej spoločenskej praxi. Dodatok obsahuje jednak niektoré teoretické úvahy autora súvisiace s riešením predmetu psychológie a kategóriou psychickej regulácie /prednesené na I., II., III. zjazde Slovenskej psychologickéj spoločnosti; ďalej niektoré bilancujúce referáty napr. Aktuálne otázky súčasného stavu a vývoja psychológie u nás. Najvýznamnejšie výsledky psychologického výskumu ŠPZV v ČSSR v 6. päťročnici; ako aj referáty týkajúce sa uplatnenia psychológie v našej socialistickej praxi: Prestavba školstva, niektoré problémy teórie pedagogickej psychológie a pedagogická prax, Príspevok k návrhu komplexného a inštitucionálneho zavedenia psychológie do socialistickej spoločenskej a hospodárskej praxe.

Referáty sú uvedené v chronologickom poradí, takže môžu čitateľovi ukázať hlavné problémy, pred ktorými sme v minulých desaťročiach stáli a spôsoby, ako sme k ich riešeniu pristupovali. Vystúpenia boli uverejnené v rôznych, často dnes už ťažko prístupných publikáciách. Autor sa domnieva, že ich zaradením do publikácie čitateľ si môže skompletizovať pohľad na vývin psychologického diania a myslenia u nás. Je len prirodzené, že tieto state odrážajú autorov prístup k aktuálnym problémom psychologickéj teórie a praxe.

2. PRESTAVBA ŠKOLSTVA, NIEKTORÉ PROBLÉMY TEÓRIE PEDAGOGICKEJ PSYCHOLÓGIE A PEDAGOGICKÁ PRAX^x

Nové spoločensko-ekonomické podmienky v našom štáte podmienili revolučné zmeny v prestavbe nášho školstva, ktoré objektívne zodpovedajú daným podmienkam, a so zreteľom na ne KSČ spresňuje a konkretizuje cieľ komunistickej výchovy; výchovu všestranne rozvinutej osobnosti. Tento cieľ sa síce nastolil aj v iných spoločenských formáciách, ale ako povedali najmä Marx a Engels, jedine v socialistickej a komunistickej spoločnosti ho možno realizovať v plnom význame slova bez skreslenia a jednostrannosti, ktoré v antagonistickej spoločnosti vyplývali z triednej podmienenosti výchovných cieľov. Poznáme výklad klasikov marxizmu-leninizmu, že všestranne rozvinutá a slobodná osobnosť sa môže plne utvárať iba v socializme a komunizme, kde práca nie je predmetom vykorisťovania, a výchova nadobúda zásadný význam v živote človeka a spoločnosti.

Z cieľa komunistickej výchovy vychovať všestranne rozvinutú osobnosť vychádzame jednak preto, že je to cieľ nový, ktorý nadväzuje na pokrokové tradície ľudstva v nových spoločensko-ekonomických podmienkach, a jednak preto, že na úseku výchovy treba osobnosť projektovať. To nové, príznačné pre osobnosť socialistického človeka, sa musí odraziť aj v novom obsahu vzdelávania, v prostriedkoch, metódach a formách učiteľovej práce. Realizácia stanoveného výchovného cieľa, ktorú sleduje prestavba našej školy, stavia viaceré vedné disciplíny pred nové a zložité otázky. Mnohé z týchto otázok bude riešiť psychológia v úzkej spolupráci s pedagogikou. Zo širokého okruhu problémov, ktoré dnes stoja pred pedagogickou psychológiou, chceli by sme sa dotknúť niektorých teoretických problémov, pravda so zreteľom na pedagogickú prax. Vcelku by sme chceli hovoriť o troch problémoch: o problematike vývinu a výchovy, o spojení vyučovania s prácou a o vzťahu manuálnej a duševnej činnosti.

P r o b l e m a t i k a v ý v i n u a v ý c h o v y v t e ó r i i p e d a g o g i c k e j p r a x e

Za jednu z najdôležitejších zmien v obsahu prestavby našej školy treba pokladať rozvíjanie aktivity žiakov, ako aj ich osobných záujmov. Na dosiahnutie tohto výchovného cieľa je potrebná určitá zmena v metódach a formách učiteľovej práce. V tejto súvislosti treba položiť niektoré otázky z pedagogickej praxe, ktoré sa však pomerne dobro rozpracovali v teórii. Ide tu predovšetkým o to, dôsledne domyslieť význam činiteľov vývinu osobnosti: dedičnosti, prostredia, vývinu a výchovy a zistiť, akým spôsobom si učiteľ tieto

^x Referát prednesený na seminári "Úlohy psychologických vied pri prestavbe nášho školstva", ktorý sa konal 17.-18. marca 1960 z iniciatívy psychologických pracovísk FFUK /Psychologického ústavu a Katedry psychológie FFUK/ a Pedagogickej rady odboru Pover. školstva a kultúry SNR v Bratislave. Materiály vyšli v publikácii: Psychologické otázky prestavby našej školy. Bratislava 1961.

otázky zodpovedal. V teórii pedagogickej psychológie sa napr. faktor dedičnosti a prostredia dôsledne rozpracoval, ale podľa našich skúseností ho učitelia chápu často nesprávne, ba aj chybné. Školením sa síce dosiahlo, že dnes už poznajú vplyv prostredia a výchovy na utváranie osobnosti, ale ich vedomosti sa neodrážajú v praktickej práci so žiakmi. Vo vedomí našich učiteľov sa veľmi dôsledne zakorenili príslovia: "Aká matka, taká Katka" alebo "Komu boh nedal, tomu kováč neukuje". Iná vec je história týchto prísloví a iné je ich uplatňovanie v praxi. Je zrejmé, že tieto príslovia podčiarkujú zásadný význam činiteľa dedičnosti. V praxi sa odrážajú takto: Ak žiak raz zodpovedal z určitého predmetu na štvorku, potom mu len málo učiteľov túto známku do konca roka opraví na dvojku alebo jednotku. Takýto fatalistický pohľad na vývin a výchovu dieťaťa sa tak zakorenil, že dokonca na niektorých školách učitelia na schôdkach ZRPS rodičov vopred upozorňujú: dajte pozor, aby deti mali už v 6. triede dobré známky, pretože takéto známky im zvyčajne ostávajú na vysvedčení do konca štúdia na základnej všeobecnovzdelávacej škole.

Vieme, že vo fatalizme a podceňovaní vývinu i výchovy sa dedičnosť chápe ako hlavný vývinový činiteľ a spája sa s hrubým podceňovaním aktivity samotného žiaka. Takéto názory a praktiky v spôsoboch práce pokladáme za spájanie fatalizmu s nevedomosťou, za prejav škodlivých tradícií, ktoré zostali vo vedomí učiteľov zo starej buržoáznej školy. Nazdávame sa, že proti takýmto "prístupom" učiteľov k žiakom treba v praxi viac bojovať. Je predsa všeobecne známe, že ak učiteľ podcení žiaka, vedie to väčšinou k rezignácii, apatii, príp. k averzii voči predmetu alebo učiteľovi, a zaháňa žiaka do pasivity. Samotní absolventi 11-ročnej školy v ankete, ktorú sme robili v rokoch 1957-1958 s poslucháčmi prvého ročníka Vysokej školy pedagogickej, upozorňujú často na tento fakt. Na ilustráciu, ako sa tento učiteľov postup odráža u žiakov, uvedieme aspoň dve ukážky: poslucháč I.K. píše: "Keď žiak vidí, že jeho práca je márna, začína strácať vieru v seba samého. Je znechutený, a stráca záujem o daný predmet nielen on, ale aj ostatní žiaci". Poslucháčka E.B. napísala: "Niektorí profesori oceňovali takto: keď dobrý žiak vedel úlohu slabšie, hodnotili ho lepšie než horšieho žiaka, ktorý danú úlohu vedel takisto alebo aj lepšie. Ako sa môže potom cítiť taký žiak? Má dostať viac chuti do učenia, keď vidí, že sa mu krivdí? Určite ju nedostane a bude aj naďalej taký aký bol. Zlý žiak sa takto nezlepší a dobrý tiež nie. Ba niektorí z dobrých začnú rozmýšľať takto: veď načo by som sa toľko učil, aj tak mi dá jednotku. Napokon aj niektorí z dobrých žiakov začnú lajdačiť." Tieto poznatky, ku ktorým prichádzajú samotní žiaci vplyvom nesprávneho učiteľovho postupu, by sme doplnili ešte upozornením na jeden problém. Výskumami sa zistilo, že ak žiak hneď, ako sa prvýkrát oboznamuje s učivom, zapochybuje, či sa ho naučí /aj tak sa to nenaučím/, potom ani dvojnásobné úsilie nevedie k takému výsledku, ako keď od začiatku pristupuje k učeniu so sebadôverou. Nad týmito faktami by sa mali mnohí učitelia zamyslieť. Otázka preťažovania žiactva je zložitá a nezáleží len na učebných plánoch a osnovách, v mnohom závisí od metodiky a spôsobu práce s triedou a od učiteľovho individuálneho prístupu k žiakom. Treba si uve-

domiť, že takými postupmi, aké sme uviedli, učiteľ nikdy nevychová žiakov tak, aby sa práca v škole stala ich nevyhnutnou potrebou. Práve fakt, že práca sa má stať potrebou, motívom pre ľudské konanie, je príznačný pre osobnosť socialistického človeka.

Z teoretického hľadiska nás zaujíma aj ďalšia otázka, ktorá do istej miery súvisí s predchádzajúcou. Je to otázka vzťahu medzi vývinom a výchovou. Vzhľadom na pedagogické myslenie a pojmy by to bola azda otázka, ako správne chápať rešpektovanie tzv. "vekových osobitostí" a zásada tzv. "vekovej primeranosti učiva". Ako k týmto otázkam pristupovať a ako ich chápať, je veľmi zložitý problém. V minulosti bola rozšírená mienka, že schopnosti a povahové vlastnosti sa vyvíjajú, prejavujú alebo uplatňujú s vekom, že s vekom prichádza "dieťa k rozumu". Videli sme, že v pedagogickej práci si vždy neporadíme s tzv. ľudovou múdrosťou.

Významný sovietsky psychológ Rubinštejn povedal, že takéto názory na vývin a vzdelávanie vychádzali z predpokladu, že vzdelávanie sa má budovať na zrelosti dieťaťa v takej miere, v akej na to zrelosť vytvára predpoklady, čiže podľa toho vývin určuje a podmieňuje vzdelávanie tak, akoby sám nezávisel od vzdelávania. Rubinštejn rozobral túto otázku a vyvodil niekoľko záverov:

a/ Predovšetkým nemožno otázku stavať tak, že dieťa sa samo vyvíja a vychováva, lebo v skutočnosti sa dieťa vyvíja výchovou a výučbou. Vývin sa vo výchove nielen prejavuje, ale aj uskutočňuje.

b/ Keby vývin mal iba "predchádzať", vzdelávanie by nebolo činiteľom vývinu, ale malo by funkciu formálneho vtĺkania vedomostí.

Teoretické riešenie otázky vývinu a výchovy a jeho uplatňovanie v pedagogickej praxi pokladáme za významné pri prerokúvaní otázky vytvárania všestranne rozvinutej osobnosti, pri utváraní žiakovho aktívneho vzťahu k nášmu spoločenskému daniu. Nedostatočné riešenie tohto problému v teórii a vyučovacej praxi mohlo by viesť k určitému uzavretiu pedagogiky pred výsledkami psychológie a iných vedných disciplín. Vieme, že v teórii aj v školskej praxi sme sa stretávali alebo s intelektualizovaním výchovy, alebo sa zabúdalo na spoločenské ciele výchovy. Nie je našou úlohou dotýkať sa všetkých stránok tohto zložitého problému, ale poukážeme aspoň na otázky, s ktorými sa stretávame v praxi.

Ako sa bude dieťa učiť a vyvíjať, o tom často rozhodne metóda učiteľovej práce. V triedach sa vždy nevytvára radosťné ovzdušie, tvorivá pracovná atmosféra. To, že rastliny potrebujú pre svoj rast určitú "klímu", vlhkosť, teplotu, atď., je každému jasné. Obdobne vyžaduje určité podmienky aj žiak vo vyučovaní. Tu je rozhodujúcim činiteľom učiteľ, ktorého postup, vzťah k žiakom, spôsoby hodnotenia, správne použité pochvaly a tresty vytvárajú hrejivé teplo, ktoré uľahčuje poznávaciu činnosť dieťaťa.

Ak si všimneme záhradníka pri práci, vidíme, že ku každému mladému stromku dáva tyč, aby usmerňovala rast a aby nenastávali predčasné zakriveni-

ny, ktoré sa už neskôr nedajú odstrániť. Takmer v analogickej situácii sa nachádza žiak. Usmerňujúcim činiteľom jeho vývoja a rastu je učiteľov vzťah k žiakom, jeho hodnotenie žiakov. Hodnotenie má žiakom ukázať, čo dosiahli a čo majú dosiahnuť. Formalizmus v hodnotení, testové skúšky pred konferenciou, známkovanie podľa iných predmetov, skúšanie po piatich naraz a podobné praktiky, ktoré sa často používajú na našich školách, sú pre vývin a výchovu žiakovej aktívnej účasti a pre rozvoj jeho záujmov škodlivé. Napr. ak by sme na strelnici neukázali vojakovi jeho zásahy, nemôžeme očakávať zlepšenie výkonu. V podobnej, ale omnoho zložitejšej situácii sa nachádza žiak, ktorého správny vývoj závisí často od učiteľovho hodnotenia a jeho spôsobu. Otázkou hodnotenia by sa mali u nás učitelia viac zaoberať. Pri hodnotení sú často v najnevýhodnejšej situácii slabí žiaci. Akým spôsobom hodnotia slabých žiakov učitelia? Ak žiak nevie, dostane päťtorku a záznam do žiackej knižky, učiteľ ho často ironizuje a bagatelizuje aj to, čo vedel. Ak slabý žiak vie, učiteľ mu nedôveruje, predpokladá, že sa mu to podarilo náhodou a nízko ohodnotí jeho odpoveď. Niet potom divu, že žiaci, ktorých učitelia trvale zaznávajú, sa snažia uplatniť inde, robia výtržnosti, rušia vyučovanie a pod. Ak pritom získajú uznanie kamarátov, učiteľ už nebude vystupovať ako hlavný činiteľ pri utváraní ich osobnosti. Bude to trochu divné, ale pripomenuli by sme tu správanie dobrého futbalového obecnstva, ak prehráva jeho mužstvo. Nekričí "Fuj - id' domov!", ale "Do toho", "Vyrovnaj a nabit". Na futbale vidieť výrazne silu povzbudení. Slabší žiaci najväčšmi potrebujú uznanie, povzbudenie a pomoc. Tento príklad je iste extrémny, ale to, že tretina žiakov neukončí základnú deväťročnú školu, je tiež extrém. Nik nás predsa nemôže presvedčiť, že naša mládež je taká nenadaná. Na tieto otázky treba vážne poukázať, nastoľovať ich, skúmať a riešiť, lebo za nimi sú osudy tisícov mladých ľudí.

Zároveň by sme sa mohli opýtať, ako pomáha psychológia pri riešení tejto otázky? Keďže psychológovia sa bezprostredne nezapájajú do vyučovania, môžu sa na riešení tohto problému zúčastňovať iba nepriamo: v rozsiahlej výchovnej poradenskej činnosti psychológov, ktorí pracujú v zdravotníckych zariadeniach a na psychologických výchovných klinikách /Bratislava, Košice/^x, ktoré navštevujú stovky žiakov ročne, ďalej na psychologických školeniach učiteľov, publikovaním výsledkov svojich prác, ako aj publikáciami o psychologických problémoch vývinu a výchovy. Pravda, aj na tomto úseku máme mnoho nedostatkov. Napr. pre psychologické vzdelávanie učiteľov na učiteľských prípravkách sa vymedzilo pomerne málo času, o našich deťoch máme len sporadické poznatky a v našich publikáciách opisujeme často dieťa, ktoré neexistuje. Konštruujeme ho podľa určitej empirie, podľa údajov autorov z iných krajín, kde sú iné podmienky pre vývoj. Viac, než zovšeobecniť určité skúsenosti a uplatniť

^x Dnes je to už vybudovaná sieť psychologických výchovných kliník, resp. pedagogicko-psychologických výchovných poradní /v krajoch, okresoch a aj mestách/.

prebraté poznatky, sme dosiaľ nemohli urobiť. Nemáme dost ľudí vo výskume, ani takú inštitúciu, ktorá by sa venovala základnému výskumu.^x Len teraz sa dostávame k cielavedomejšej a organizovanej práci na tomto úseku, ktorá však rozhodne predpokladá určitú organizačnú rutinu.

Na záver k problému vývinu a výchovy treba pripomenúť, že výchovnovzdelávacia práca je jednotný proces, v ktorom spolupôsobia učiteľ a žiak, a preto nemožno žiakovo učenie a učiteľovo vyučovanie od seba odtrhovať alebo stavať do protikladu. Žiakovo učenie nadobudne vysokú hodnotu a bude obohacovať jeho vývin, keď si žiak bude aktívne osvojovať poznatky a prestane ich pasívne prijímať. Tu možno uviesť niektoré myšlienky kyjevského profesora Kostuka, ktorý hovorí: "Vývin dieťaťa spočíva v prekonávaní jeho vlastných vnútorných rozporov... a hybná sila vývinu je rozpor medzi dosiahnutým stupňom vývinu a novými životnými úlohami, k riešeniu ktorých pristupuje dospelávajúci jedinec pod vplyvom spoločnosti a výchovy. Obsah psychického vývinu tvorí prekonávanie týchto rozporov, pozdvihnutie psychických procesov a vlastností na úroveň nových životných úloh, utvárania nových črt vedomia i sebavedomia jedinca a zánik starých črt". Toto hľadisko treba brať do úvahy pri výbere základného učiva a voľbe učiteľových pracovných metód. Upozornili na to najmä Leontiev, Gaľperin, Elkonin v tom zmysle, že pri výbere základného učiva treba zhodnotiť, akú funkciu plní osvojenie určitých znalostí a zručností v rozumovom vývoji dieťaťa a v rozvoji jeho osobnosti v každom vývinovom štádiu.

P r o b l e m a t i k a s p á j a n i a v y u č o v a n i a s p r á - c o u

Ak chceme uplatniť princíp spájania vyučovania s prácou a jeho úlohu pri výchove všestranne rozvinutej osobnosti, musíme si zároveň vyriešiť problémy teórie učenia a psychológie osobnosti.

V psychológii učenia venovali dosiaľ naši psychológovia veľkú pozornosť jednak rozboru a kritickému zhodnoteniu nemarxistických teórií učenia a rozpracovaniu základných hľadísk a princípov materialistickej psychológie /napr. práce prof. Linharta, Hvozdíka a pod./. Tieto práce pokladáme za dôležité, pretože z histórie vieme, že psychologická teória učenia vždy nejako vplývala na pedagogiku. Poukážeme aspoň na niektoré psychologické teórie a na ich odraz v praxi.

Tak napríklad z dejín pedagogiky vieme, že slovnno-formálne vyučovanie s memorovaním a mechanickým učiteľovým hodnotením už koncom stredoveku budovalo odpor, čo dalo podnet ku vzniku zásady názornosti. Zásada názornosti našla neskôr psychologické zdôvodnenie v senzualizme a asocianizme, ktorý bol prevládajúcou psychologickou teóriou vysvetľujúcou myslenie a psychologické dianie človeka až do začiatku nášho storočia. Táto teória predpokladala, že všetky duševné javy vznikajú z elementárnych zmyslových pocitov a predstáv

^x Dnes je už zriadený Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie.

/"názor"/ a z nich asociáciami vznikajú ostatné duševné procesy, ktoré sa správajú asociáciami zákonmi. Tým nerozlíšili predstavu od pojmu, ktorý mechanicky pokladali za súhrn znakov spojených asociatívne. Tak stierali rozdiel medzi asociáciami procesmi a myšlienkovými procesmi. Ako vidíme, táto teória široko zdôvodňovala názornosť. Je známe aj to, že názor neodstránil formálno-verbálny ráz vyučovania, ani senzualistický prístup k názoru neviedol k aktívnemu rozvíjaniu myslenia, k myšlienkovému spracúvaniu materiálu, keďže táto teória dostatočne nevysvetlila podstatu myslenia. Je zrejmé, že názor - alebo ako to lepšie vyjadril Lenin, "živé nazeranie" - hrá veľkú úlohu aj v našej súčasnej pracovnej a polytechnickej škole. Spájaniu obrazu a slova z hľadiska marxistickej psychológie venovali mnoho prác najmä sovietski autori, priniesli v nich nové aspekty, ktoré by sa postupne mali uplatňovať v metodikách príslušných predmetov.

Mechanistické poňatie názoru v pedagogickej praxi sa, okrem iného, odrazilo aj v tom, že učiteľ pokladal za hlavný cieľ vyučovania pochopenie učiva. Treba si však uvedomiť, že s pasívnym pochopením úlohy nevystačíme, úlohu sa treba naučiť tvorivo riešiť. Napr. ak dieťaťu dáme nejakú hračku a názorne mu ukážeme, ako sa s ňou manipuluje, pochopí princíp jej použitia a manipulovania. Ale keď to skúša prakticky, manipuluje s ňou, vysvitne, že mu hra nejde. Preto je dôležité prechádzať od pochopenia k vlastnej činnosti. Stane sa, že až pri vlastnej činnosti s vecou, pri použití matematického vzorca a pod. sa objasnia mnohé stránky riešenia úlohy. Proces od pochopenia v mysli k vedeniu v praxi má pre učenie podstatný význam. Aj v bežnom živote rozlišujeme pochopenie a vedenie. Obyčajne sa hovorí: "Ten to vie urobiť, ten to dokáže!" Pochopiť neznamena teda ešte vedieť, mať vedomosti. Praktické operácie prehĺbujú žiakové teoretické vedomosti a obohacujú ho o mnohé zručnosti. Pri praktickej operácii nadobúda žiak istotu, ktorá pramení z vedenia, z činnosti. Položenú otázku treba dávať do nerozlučnej spojitosti s myšlienkovými pochodmi, s postupom pri riešení úlohy a nestotožňovať ju s cvikom. Táto pripomienka je dôležitá z metodologického hľadiska, lebo pomáha správnejšie pochopiť učebnú hodinu. Žiaci na hodine nemajú teda učivo iba pochopiť, ale naučiť sa pochopené realizovať vo všetkých základných variáciách. Pritom potrebujú od učiteľa veľkú pomoc. Učenie nemožno presunúť na domácu úlohu. Domáca úloha má funkciu precvičovania a upevňovania učiva. Možno by odpadlo mnoho sťažností na preťažovanie žiactva, keby sa učitelia neuspokojovali s tým, že žiaci učivo na hodinách pochopili.

Pripomíname, že túto požiadavku možno plne využiť aj vo výchove. Žiaci napr. rýchle pochopia zásady socialistického správania, prípadne si osvoja mnohé poznatky z marxizmu-leninizmu, ale nakoľko ich pochopili, sa ukáže iba v ich každodennej činnosti. Už z týchto niekoľkých námetov vidíme, že z psychologického hľadiska princíp spájania vyučovania s činnosťou, s prácou je významný aj pre rozvoj poznávania.

Pri prestavbe našej školy, najmä v prvej etape, treba si vyjasňovať jej

teoretické problémy a súčasne bojovať proti nesprávnym názorom na polytechnickú a pracovnú výchovu, najmä proti jej vulgarizácii a porovnávaniu s Deweyho tzv. "činnou školou". Vo verejnosti sa už veľa hovorilo o zavedení tzv. "ručných prác". Mohli by sme povedať, že Dewey síce videl, že senzualistický asociанизmus vedie k mechanickému poňatiu učenia a k pasívnemu postoju žiaka, kritizoval asociанизmus, ale nesprávne postavil otázku psychológie myslenia a poznávania. Pojem pokladal za nástroj pre činnosť, nie za odraz objektívnej reality. Užitočné pojmy, ktoré sa v živote osvedčia, stanú sa návykmi. Vychádzajúc z nesprávnej psychologickéj teórie myslenia, precenil praktickú činnosť a podcenil teoretické poznávanie. Táto teória viedla v gnozeológii k agnosticizmu, v pedagogike viedla k úzkemu praktikizmu a otázka vzťahu medzi poznávaním, učením a prácou, rozumovou a manuálnou činnosťou ostala z hľadiska psychologického nevyriešená. Ba ani novšie smery, vychádzajúce z tejto teórie, uvedené problémy nijak pozoruhodnejšie neosvetľovali.

Tieto príklady sme uviedli iba na ilustráciu, ako v minulosti psychologická teória vplývala alebo sa odrážala v pedagogike a vo vyučovacej praxi. Pri súčasnej prestavbe našej školy treba si zásadne uvedomiť, že v našej psychologickéj teórii pristupujeme k riešeniu uvedených otázok z celkom odlišných gnozeologických hľadísk. Naša teória, ako aj princípy spájania telesnej a duševnej práce, vytvárajú sa podľa hľadísk marxistickej vedy. V princípoch prestavby sa realizuje materialistické ponímanie duševna ako vlastnosti hmoty, ako odrazu objektívnej skutočnosti. Dnes už veľa sovietskych psychologov rieši špeciálne otázky vzťahujúce sa na spájanie vyučovania s prácou. To sa rieši aj v našich výskumoch.

Spojenie školy, vyučovania s prácou však nemôžeme zúžiť iba na vzťah k poznávaniu, k rozumovej činnosti. Má vzťah aj k všestrannému rozvíjaniu osobnosti. Podstatu človeka, podľa Marxa, tvorí súhrn spoločenských vzťahov. Rozvíjať osobnosť v období výstavby socializmu sa už nedá iba v školských triedach. Súčasná história už dokázala správnosť marxisticko-leninskej teórie, podľa ktorej revolučné sily spoločnosti vždy súviseli s najpokrokovejšími spôsobmi výroby. Zainteresovanosť žiakov, ich účasť na výrobných problémoch a bezprostredný styk s robotníckou triedou možno pokladať za dôležité činitele, pôsobiace na formovanie jednak celkovej pracovnej zdatnosti, jednak základných povahových črt socialistického človeka.

Prvé výskumy tohto zložitého problému, ktoré sa robili na 11-ročnej škole v Trnave /dr. Rosina/, ukázali, aký výrazný vplyv má účasť vo výrobe na rozvoj záujmov o techniku a poľnohospodárstvo. Výskum tiež jednoznačne ukázal, že problémy spojené s vytváraním všestrannej osobnosti sú také zložité, že tu nemôžeme očakávať nejaký automatický postup, mechanické pôsobenie prostredia na osobnosť, napr. na formovanie svetonázoru. Vznikajú tu nové problémy pre prácu učiteľa a majstra, ktoré sú už dnes predmetom výskumných prác a zovšeobecňovania prvých skúseností.

O t á z k a v z ť a h u m a n u á l n e j a d u ť e v n e j č i n n o s t i

Spojenie vyučovania s výrobnou prácou stavia na popredné miesto osvojovanie určitých manuálnych zručností. Vzniká tu aj otázka teoretického riešenia motorickej činnosti a jej významu pre poznávanie. Tento problém je teoreticky významný, preto treba o ňom hovoriť osobitne.

Na činnosti človeka sa zúčastňuje celý organizmus. Poznávacia činnosť sa deje za integrácie celého konania druhou signálnou sústavou. V tejto činnosti majú osobitný zástoj motorický analyzátor, kinestetické pocity a vnemy. Na význam motorickej činnosti pre poznávanie upozornil už Sečenov. Sečenov tvrdil, že každá duševná činnosť sa prejavuje napokon pohybom. Vychádzajúc z tejto základnej tézy rozobral otázku mimovoľných a úmyselných pohybov, a tak vytvoril podklad pre súčasné rozpracovanie uvedených problémov. Podľa Sečenových myšlienok I.P.Pavlov vytvoril teóriu o analyzátoroch, ktorá, ako sa ukázalo, je úspešná pri prekonávaní tradičnej fyziológie zmyslových orgánov a neoddeľuje prácu zmyslových orgánov od činnosti mozgovej kôry. Jeho poňatie analyzátora ako "zložitého nervového mechanizmu, ktorý začína vonkajším prijímacím aparátom a končí v mozgu", bolo podnetom pre prácu tak fyziológov ako aj psychológov. Otázky, ktoré vytýčili Sečenov a Pavlov, boli rozpracované v posledných desaťročiach v ZSSR a iných krajinách, čo nadobúda čoraz väčší význam. Sečenov svojho času povedal, že na pohyb sa nemôžeme pozerieť iba ako na aferentnú činnosť, ale je to činnosť sferentno-efektorná. Rubinštejn Sečenovovým myšlienkam pripisuje veľký význam a zhrnuje ich takto: "Konanie je senzo-motorickou jednotou, v ktorej medzi senzorickým a motorickým systémom nie je lineárne, ale kruhové spojenie, takže v tejto senzo-motorickej jednote niet nijakých oddeliteľných častí... Konanie človeka nevyvolávajú len elementárne senzorické signály, ale aj poznanie, komplikovaná kognitívna syntéza. Ieda na pohyb sa nemôžeme pozerieť iba ako na prácu jednotlivého orgánu, ale je to práca celého človeka a jej výsledkom nie sú iba funkcionálne zmeny organizmu, ale aj predmetný výsledok, zmena životnej osobnosti. Preto sa pohyb, ktorým človek spravidla koná, spája s premýšľaním a s osobným postojom k pohybu a k riešeniu úlohy." Preto štúdium pohybovej oblasti nepokladá Rubinštejn len za vec anatómie a fyziológie, ale predovšetkým psychológie. Práce viacerých sovietskych psychologov a fyziológov /Anochin, Asratjan, Leontiev a iní/ ukázali, že pri konaní je medzi periférnym a mozgovým centrom spojenie, pričom na presnosť konania vplývajú aferentné impulzy. Aj ďalšie rozpracúvanie tejto otázky ukázalo /Leontiev, Ananiev, Ginevská, Galperin/, že pre rozvoj poznávania má pohybová činnosť osobitný význam. O význame pracovnej činnosti vo fylogénéze vyslovil dôležité myšlienky najmä Engels, "... ruka je nielen orgánom práce, ale i jej produktom... ale ruka nebola sama. Bola len jedným údom celého neobyčajne zložitého organizmu. A čo prospievalo ruke, prospievalo aj celému telu, v službách ktorého pracovala..." Zložitý vzťah medzi rukou a organizmom sa odrazil najmä v lokalizácii funkcií v mozgu,

kde ruka v porovnaní s ostatnými orgánmi má najviac centier a zaberá relatívne najväčšiu časť mozgovej kôry.

Podľa výsledkov vykonaných prác sa v súvislosti s ontogenézou dnes už všeobecne uznáva, že na poznávacie pochody mozgovej kôry významne vplývajú periférne orgány a neurodynamické deje, vzájomne prebiehajúce medzi periférnou časťou analyzátoru a jeho centrom. Tieto zložité deje sa zúčastňujú na spresňovaní poznávania a konania. Správne teoretické rozpracovanie naznačených otázok umožní správne pochopiť a uskutočňovať spájanie školy s výrobou, duševnej práce s telesnou.

Ak dôkladne premyslíme naznačené výsledky výskumnej práce fyziológov a psychologov, pridáme k záveru, že sa v špeciálnych disciplínach podarilo prekonať dualistické chápanie organizmu, a tým je základný princíp prestavby, spojenie telesnej a duševnej práce, opodstatnený tak z hľadiska gnozeologického, ako aj psychologického. Prestavba je revolučná tým, že marxistické poňmanie vedomia a bytia sa uvádza do praxe. Tým končí tradičná koncepcia školského systému, ktorá odráža nesprávne chápanie duševnej a telesnej činnosti, čím izolovala intelektuálnu výchovu od manuálnej, zanedbávala rozvíjanie všetkých stránok osobnosti človeka a vcelku izolovala prácu školy od účasti na výrobe a spoločenskej praxi.

Tieto úvahy vlastne vyplynuli z prác sovietskych a našich psychologov a pokladali sme za potrebné uviesť ich preto, aby sme aj psychologického hľadiska správne pochopili, o čo ide pri prestavbe našej školy a súčasne, aby sme vedeli správne riešiť začlenenie výrobnnej práce do výučby. Cieľom musí ostať všestranne rozvinutá osobnosť, preto treba najmä teraz pri prvých krokoch zhodnocovať každý postup, dobre uvažovať o spôsobe, ktorý povedie ku konečnému cieľu. Je zrejmé, že sme sa nedotkli všetkých problémov v celej ich zložitosti. Ale aj z naznačenej problematiky vidieť, že prestavba školstva dáva mnohé podnety na výskumnú činnosť v pedagogickej psychológii a pedagogike, ktorú prax potrebuje naliehavo riešiť. Súčasne sme sa pokúsili ukázať, že mnohé problémy sú teoreticky vyriešené, preto treba zvýšiť úsilie v pedagogickej praxi, zlepšiť štúdium literatúry a rozšíriť účinnosť pedagogickej propagandy.

3. PROBLÉM REGULÁCIE A ZÁKLADNÉ OTÁZKY VÝVINU PSYCHIKY V ONTOGENÉZE^x

V našom príspevku chceme načrtnúť niektoré otázky regulácie správania a osobitne sa pokúsime poukázať na možnosti a aspekty použitia tohto pojmu so zreteľom na základné otázky vývinovej psychológie.

Podnetom k nášmu príspevku bolo niekoľko skutočností:

1. Predovšetkým výraz regulácia sa v zhrňujúcich učebniciach alebo rukovätiach všeobecnej a vývinovej psychológie /Wallon, Hurlocková, Remplein, Carmichael a pod./ buď vôbec nepoužíva, alebo len obrazne.

2. Na druhej strane zas sa tento výraz široko rozpracúva a používa v príbuzných vedných disciplínach. Napr. v biologických vedách sa hovorí o regulácii v živých systémoch, napríklad o tepelnej regulácii, hormonálnej regulácii, regulácii výmeny látkovej, veľmi často sa hovorí o regulácii, regulátoroch či mechanizmoch regulácie v súvisi s novšími objavmi fyziológie - či už ide o práce Penfielda, Anochina a pod. Okrem toho je všeobecne známe použitie tohto pojmu v technických vedách, najmä v súvisi s rozvojom kybernetiky - modelovania regulačných a autoregulačných sústav.

3. Napokon vidíme, že postupne tento pojem začína prenikať aj do psychológie, ako o tom svedčí mnoho čiastkových štúdií, napr. Rubinštejna, Lomova, Luriju a pod., na Západe Rohrchera, Lückerta a iných.

Na základe týchto skutočností sa zákonite vytvára otázka možnosti a správnosti používania a rozpracovania termínu regulácie aj v psychológii. Pravda, nie sme toho názoru, že je bezprostredne potrebné preberanie nových pojmov a termínov z iných disciplín a domnievame sa, že možnosť ich použitia treba starostlivo preskúmať z hľadiska ich vhodnosti a plodnosti pri rozvíjaní psychologickéj teórie.

Z minulosti vieme, že na vývin psychologického myslenia vplývali poznatky z iných vedných disciplín. Ako pozitívny prípad môžeme uviesť psychofyziku. Ďalej to boli pokusy o aplikáciu takmer každého dôležitejšieho objavu, tak napríklad Birmanov pokus o interpretáciu psychiky z hľadiska hormonálnej regulácie, Lewinov pokus o použitie teórie poľa a pod. Je teda celkom bežnou vecou, že pojmy, výdobytky jednotlivých vedných disciplín, na seba vzájomne vplývajú, podnecujú susedné alebo vzdialenejšie disciplíny k spresňovaniu a prestavbe svojho vlastného pojmového aparátu. Tento fakt je všeobecný a nevzťahuje sa iba na psychológiu, je vlastný vedeckému poznaniu, preto sa odrazil aj v psychologickéj teórii, ktorá je súčasťou jednotného frontu vedeckého poznávania objektívnej reality.

Hoci teda používanie a preberanie pojmov v súvisi s pokrokom niektorých vedných oblastí je vcelku bežnou vecou, iste nie každý z týchto pojmov

^x Referát prednesený na I. zjazde slovenských psychológov v Smoleniciach v dňoch 8.-10. apríla 1963. Materiály zjazdu vyšli v publikácii Problémy psychológie dieťaťa a mládeže. SPN, Bratislava 1964.

prechádza natrvalo do teoretického slovníka príslušnej disciplíny. V terminológii najzložitejších vedných disciplín sme mali dosť možností pozorovať uvedený jav. O úspechu vždy rozhoduje to, či daný pojem, pojmový aparát zodpovedal predmetu bádania príslušnej vedy, či bol adekvátne použitý, prípadne, do akej miery vyjadroval alebo obsahoval možnosť ďalšieho rozpracovania. V kladnom prípade sa vytvárajú možnosti spolupráce a kooperácie viacerých disciplín po spresnení východísk pojmového systému bez vazalského postavenia niektorej z nich.

Teda na určitej úrovni bádania vystupuje do popredia taký problém a jeho zodpovedajúci pojmový výraz, ktorý sa ukazuje uzlovým v rozvoji viacerých vedných oblastí skúmajúcich správanie živých sústav. Z hľadiska psychológie takýto pojem zrejme musí čo najlepšie zodpovedať tej kvalite organizmu, ktorú skúma psychológia, t.j. kvalite psychickej, a pritom zahrňovať aj nižšie úrovne. To znamená, že je potrebné ozrejmiť ďalšiu otázku, t.j. teoretické predpoklady použitia pojmu regulácie v psychológii a osobitne v ontogenetickej psychológii.

Z hľadiska marxistickej psychológie prvé predpoklady v tom smere vytvoril Rubinštejn rozbor pojmu odrazu. Rubinštejn uzatvára, že aktivita, príznačná pre psychickú kvalitu odrazu, spočíva v regulujúcej funkcii odrazu; domnieva sa, že "regulácia činnosti je tou prácou, ktorú prakticky koná obraz, psychický odraz". Kým Rubinštejn rieši otázku regulácie z hľadiska všeobecných psychologických aspektov, Lomov sa tohto problému dotýka z hľadiska analýzy pracovnej činnosti. Hovorí, že adekvátnosť pracovnej činnosti vyplýva prínajmenšom z týchto dvoch predpokladov: 1. Objektívne podmienky činnosti sa musia odrážať v mozgu. 2. Vzniklý obraz musí vystupovať v úlohe regulátora. Lomov sa domnieva, že princíp psychickej regulácie je nevyhnutným pre analýzu pracovnej činnosti. Z uvedených poukazov vyplýva, že pojem psychickej regulácie vyjadrujúcej aktívny charakter odrazu sa začína používať, ba čo viac, mnohé experimentálne psychologické práce ukazujú, že možno s ním plodne pracovať.

Rozoberme ešte otázku, do akej miery je správne s týmto pojmom pracovať v ontogenetickej psychológii a aké vyhliadky nás čakajú. Keďže túto otázku sme už širšie rozobrali na inom mieste, môžeme byť struční.

Popri určení činiteľov vývinu a otázky formálneho priebehu vývinu, jedným zo základných problémov genetickej psychológie je určiť obsahovú stránku vývinu. Máme na mysli nasledovné: v mnohotvárnosti vývinových javov /vývin pamäti, myslenia a pod./ musíme nájsť hlavný článok, ktorý by s vývinovým procesom súvisel čo najintenzívnejšie a súčasne by bol ukazovateľom vývinových zmien. Ukázalo sa, že k riešeniu tejto otázky prispeje, ak budeme vychádzať z aktívneho charakteru odrazu, pravda, nie tak, že stotožníme vývin s aktivitou, ako to robia niektorí autori. Myslím, že na základe predchádzajúcich úvah môžeme za hlavné ohnisko vo vývinovom procese pokladať problém psychickej regulácie správania vyjadrujúci aktivitu odrazu.

V stručnosti teda by sme mohli uvedené zhrnúť nasledovne: zavedenie pojmu regulácie nie je nijakým ľubovoľným, ani módnym postupom, ktorý možno prijať, alebo nie. Videli sme, že jeho použitie vyplýva z podstatných súvislostí, z podstaty psychiky, chápanej ako odrážajúcej činnosť mozgu. Ak je to tak, potom môžeme pristúpiť k objasneniu charakteru a druhov psychickej regulácie.

Keďže organizmus človeka je vlastne samoregulujúcim systémom, otázka charakteru psychickej regulácie vzhľadom na rôzne druhy a stupne biologickej regulácie organizmu /regulácia hormonálna, biochemická, striedania bdenia a spánku a pod./ bude vyžadovať určité objasnenie.

Predovšetkým pôjde o určenie zhodných charakteristík vyplývajúcich zo samotného pojmu regulácie /l. regulo - upravujem, zariaďujem, nem. Regulierung/. Pojem regulácie znamená udržiavanie určitého stavu organizmu, ktorý zodpovedá jeho existenčným podmienkam. Ďalej sa dá povedať, že pri rôznych druhoch regulácie ide o automatické upravovanie narušeného stavu - t.j. riadenie procesu vyrovňavania porúch. Mechanizmus regulácie je charakteristický pre živé sústavy, ale ako ukázal Ashbyho homeostat, možno ho vytvoriť aj u neživých sústav.

Okrem toho treba objasniť aj špecifický charakter psychickej regulácie. Ako sa podarilo experimentálne ukázať Lomovovi už na úrovni pocitov, má psychická regulácia gnostický charakter, odrážajúci sa v jasne vyčlenených gnostických pohyboch ruky. Bolo by možné hľadať aj ďalšie charakteristiky, avšak predbežne sa môžeme uspokojiť s tým, že za jednu z hlavných charakteristík psychickej regulácie budeme pokladať jej gnostický charakter.

Táto črta podľa nášho názoru bude neobyčajne dôležitá, pretože nám pomôže pochopiť jednu z najdôležitejších otázok psychickej regulácie ako činnosti psychického obrazu, a to fakt, že nemôžeme psychickú reguláciu vysvetľovať len ako činnosť determinovanú zvnútra, teda nepovedie k zjednodušeniu problému regulácie smerom k fyziologickému, prípadne biologickému idealizmu, ako sa to napríklad dnes prejavuje v niektorých koncepciách regulácie a princípov regulácie, ktoré rozpracovali niektorí západní autori a tým uzavreli regulačné mechanizmy celkom do vnútra organizmu, ako keby organizmus, resp. mozog bol jediným zdrojom psychickej činnosti /Rubinštejn/.

Pravda, to že sme priznali psychickej regulácii gnostický charakter ako jednu z hlavných črt ešte neznamená, že by sme chceli psychickú reguláciu chápať len v smere kognitívnom. Tým sa dostávame k ďalšej otázke, a to k druhom regulácie.

V prípade, keď sa zdôrazňuje kognitívny vzťah subjektu k objektu, možno hovoriť o výkonovej regulácii, ktorá sa uskutočňuje v mnohých činnostiach človeka, osobitne v hracej činnosti, pracovnej činnosti a pri učení. Jednotlivé stupne, prípadne úrovne tejto regulácie sú dnes už dobre rozpracované v rozbo-
re poznávacej činnosti a jej vývinu. Ide o problematiku vývinu rôznych úrovní regulácie, počnúc od senzorickej k rečovo-myšlienkovvej. Tejto stránke sa veno-

vala veľká pozornosť, čo vyplýva z funkcie poznávania a významu vzdelávania v živote človeka vôbec.

Pravda, neoddeliteľnou stránkou psychiky je zážitková emocionálno-motivačná zložka, ktorá určuje smer, silu a zameranosť konania človeka a vystupuje ako tzv. pohnútková regulácia správania.

Pridržiavame sa rozdelenia regulácie na tieto dva druhy, pretože vystihujú najpodstatnejšie stránky psychiky a súčasne sa toto rozčlenenie opiera o dosiaľ teoreticky najprepracovanejšie práce S.L.Rubinštejna. Za jednu z najnaliehavejších úloh rozpracovania otázok pohnútkovej regulácie správania pokladáme rozpracovanie vývinu princípov regulácie správania v ontogenéze. K zdôrazneniu tejto zložky psychiky máme niekoľko dôvodov. Predovšetkým princípy regulácie aktivity ľudského jedinca sú neobyčajne významné spoločensky, obsahujú v najväčšej miere spätosť psychickej regulácie s ostatnými regulačnými sústavami. Dotýkame sa tu aj veľmi zložitého problému - neobyčajnej plasticity a stvárniteľnosti, t.j. možnosti utvárania princípov regulácie v procese učenia. Tieto problémy neboli v našej psychológii dostatočne rozpracované. Pôjde tu o rôznu úroveň princípov regulácie, počnúc elementárnym uprednostňovaním podnetov, až po zdroje princípov správania.

V súvislosti s problematikou druhov regulácie môžeme sa dotknúť otázky stupňov regulácie. Všeobecne možno povedať, že rozlišujeme nevedomú a vedomú reguláciu správania. Proces regulácie charakterizuje smerovanie od nevedomej k vedomej regulácii.

Problém nevedomej regulácie bude treba nevyhnutne hlboko rozpracovať vo všeobecnej a najmä vo vývinovej psychológii v súvisi s biologickými princípmi regulácie správania, ktoré sa ďalekosiahle prejavujú v psychickej oblasti a nastoľujú mnoho problémov súvisiacich napríklad s problematikou narastania kultúrnych potrieb, ideovosťou v snažení, správaní atď. Na druhej strane do vedomej regulácie bude prechádzať rad úplne zautomatizovaných regulačných princípov, ktoré v dôsledku toho akoby strácali vedomý komponent. Ide tu napr. o princípy, o ktorých sa hovorí, že prešli akoby "do krvi".

Najvyšším stupňom psychickej regulácie je vedomá regulácia, ktorá má charakter druhosignálový a prejavuje sa ideovosťou objektivizovanou v slove.

Domnievame sa, že bude užitočné, ak sa v tomto smere intenzívnejšie oboznámime s doterajšou prácou a tvorivo pristúpime aj k starším príspevkom. Súčasne sa domnievame, že princíp psychickej regulácie nám umožňuje syntetizovať aj príspevky iných vedných disciplín skúmajúcich rôzne úrovne regulácie organizmu.

Po ujasnení možnosti použitia pojmu regulácie v psychológii, osobitne vo vývinovej psychológii, našu úvahu končíme ešte načrtnutím niektorých problémov, ktoré môžu byť významné z hľadiska vývinu psychickej regulácie.

1. Predovšetkým pôjde o prehĺbenie poňatia vývinu, t.j. nielen o sledovanie kvantitatívnych prírastkov v jednotlivých funkciách /napr. rýchlosti

reakcie, množstva zapamätaného/, ale o sledovanie vnútornej dynamiky, vývinu prejavujúcej sa v protirečivosti jednotlivých druhov regulácie, prípadne stupňov a princípov regulácie. Z tohto hľadiska by potom bolo osobitne významné:

a/ hlbšie analyzovať obdobia, v ktorých dochádza k akcelerácii, keďže práve v týchto obdobiach budú vznikať zmeny princípov alebo úrovni regulácie;

b/ princíp psychickej regulácie nám dáva aj istú možnosť prispieť k rozpracovaniu kritérií periodizácie vývinových etáp v celoživotnom priebehu,

2. Iný dôležitý problém bude súvisieť zaiste s tým, že vývinový proces, teda ani proces vývinu psychickej regulácie, si nemôžeme predstaviť bez učenia. Vieme, že učenie sa prejavuje v každej činnosti človeka buď ako jej komponent, alebo integrujúca činnosť. Pravda, aktivita prejavujúca sa v regulujúcej funkcii obrazu, bude zahrňovať v sebe aj človeka samotného ako reálnu súčasť materiálneho sveta - t.j. v tejto regulujúcej činnosti sa nebude meniť len aspekt, ale musí sa meniť aj sám regulátor. Toto sa nám ukazuje pomerne jasne na funkcii spätnej väzby pri samoregulujúcich neživých sústavách, i na funkcii spätnej aferentácie pri živých sústavách.

Z uvedeného hľadiska budeme musieť pri učení venovať pozornosť nielen kvantitatívnym momentom, prejavujúcim sa v materiálových vedomostiach, ale aj najdôležitejším výsledkom učenia - tým, ktoré sa odrazia kvantitatívne v zmene princípov, prípadne v štruktúre regulácie.

Napokon princíp regulácie je významný aj z hľadiska praxe. Vedie k zásadnému preklenutiu oddeľovania psychickej činnosti od praktickej, pretože len vo výkone sa nám prejavuje presný obraz odrazu, a len vo vlastnej činnosti, vo vlastnom konaní a jeho výrazových prostriedkoch môže si individuum uvedomiť jeho podobu, úroveň a charakter, a na základe toho si spresňovať alebo zlepšovať svoje predstavy o svete a svoje pôsobenie v ňom, čím sa samo zlepšuje a modifikuje.

Otázka regulácie je dnes jednou zo základných myšlienok, ktorá spája myslenie viacerých odborov; ich vzájomnou spoluprácou možno dosiahnuť prenikavejšie úspechy v praxi aj v teórii. Domnievame sa, že jednotlivá konkrétna práca vyžaduje od psychológa schopnosť synteticky riešiť dané problémy, ale je aj úlohou našich psychologických vied, osobitne vývinovej psychológie - neustále hľadať prostriedky syntetického prístupu k predmetu skúmania. V tom smere treba preskúmať aj možnosti, ktoré prináša princíp regulácie.

4. PSYCHOLÓGIA A OTÁZKY VÝCHOVY^x

Vzťahy psychológie a otázok výchovy tvoria komplex problémov, ktoré budú predmetom úvah v rôznych tematických skupinách zjazdu, pričom vopred vieme, že v mnohom sme tu na začiatku užitočnej práce.

Psychológia a otázky výchovy ako téma referátu, ktorý by sa mal dotknúť základných otázok, je problém nevďačný. Nevďačný preto, lebo psychológia dnes nemôže vystupovať tak, akoby jej bola jasná štruktúra psychiky, resp. správania človeka, akoby boli jasné všetky problémové okruhy skúmania, či už z hľadiska teoretického, alebo metodologického. Téma psychológia a otázky výchovy znamená problém a budeme sa ním zaoberať v rámci tých okruhov, ktoré sa nám zdajú byť dôležité.

Svojho času vyšla kniha so zaujímavým názvom "Človek, tvor neznámy" /Carrel, 1948/. Tento názov spomíname preto, aby sme hneď na začiatku poukázali na to, že tému psychológia a výchova staviame ako jednu z otázok, ku ktorej psychológia nepristupuje z hľadiska suverénneho rutinérstva základnejšej vedy /t.j. vedy s menším spoločenským dosahom, čo však neznamena, že s menším významom/, s ilúziami, že výchovné problémy sa dajú hravo riešiť na základe psychologických poznatkov. Priznáme sa, že takto by sme sa ďaleko nedostali. Preto bude najlepšie, ak sa začneme zaujímať o úsilie našej spoločnosti na úseku výchovy, pričom si nedáme za cieľ nášho referátu vytyčovať program pre psychológiu výchovy, ale sa upriamime na základné pojmy, základné otázky a na objasňovanie ich vzájomných vzťahov. Teda nebudeme robiť bilanciu a nastoľovať problémy na perspektívne riešenie. Domnievame sa, že toto by si vyžadovalo viac konferencií.

Náš postup zodpovedá objektívnej skutočnosti. Psychológia, ktorej predmetom je štúdium psychiky, správania ako vlastnosti najkomplikovanejšej hmoty - mozgu, napriek všetkým pokrokom, ktoré sme v posledných rokoch dosiahli, nemá taký metodologický, dokumentačný a organizačný aparát ako napr. prírodné vedy, ktorých predmetom skúmania je častica hmoty, funkcia žliaz a pod. Stojí za zmienku, že len v Bratislave jestvujú veľké ústavy, napr. Geologický ústav, Endokrinologický ústav, Zvaračský ústav atď. Spomíname to preto, lebo si v našej vednej oblasti musíme vždy uvedomovať, v akých reláciách sú naše možnosti. Aj keď sme v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi dosiahli istý pokrok, ten v porovnaní s už vyspelými organizačnými štruktúrami v iných vedných oblastiach predstavuje len jadro budúceho vývoja. Nemožno pochybovať, že poznávanie človeka a možnosti jeho výchovy majú nesmierny význam pre život našej spoločnosti, hoci dnes sme v tomto smere len na začiatku skúmania, na začiatku systematického prístupu k problému.

^x

Úvodný referát prednesený na II. zjazde slovenských psychológov, ktorý sa konal na tému "Problémy psychológie učenia a výchovy" v dňoch 1.-3. júna 1966 v Šmoleniciach. Materiály zjazdu vyšli v publikácii "Súčasný problémy psychológie učenia a výchovy" Bratislava 1968.

Otázky výchovy, ktoré sú predovšetkým predmetom pedagogiky ako vedy o výchove, stávajú sa čím ďalej tým viac páľčivými problémami našej doby a azda nepoviem nič zlé, ale ani nové, ak budeme konštatovať, že tradičné pedagogické myslenie a tradičná výchovná práca, ako sa po stáročia zaužívala v školskej organizácii, dnešnej dobe už nestačí. Problémy výchovy sa v čoraz naliehavejšej podobe stávajú predmetom širokého súboru vied, medzi ktoré okrem pedagogických vied patria aj psychologické vedy, či už ako celok, alebo pedagogická psychológia ako aplikovaná psychologická disciplína.

Hlboké zmeny, ktoré priniesla vedecko-technická revolúcia vo svete, a hlboké zmeny spoločnosti, ktoré priniesla štruktúra a axiológia socialistickej spoločnosti spôsobili, že zmýšľanie, postoje a správanie mládeže i dospelých nastoľujú nové, predtým nie tak zreteľne vyhranené problémy. Napr. problém vývojových akcelerácií, zmeny postojov k hodnotám, ktoré zabezpečovali dodržiavanie určitých noriem správania, problémy pri zvládnutí základného vzdelávania, problémy súvisiace s osvojovaním si základných kultúrnych techník, čítania, písania, počtov, problémy rozmiestňovania mládeže a pod. sú dnes novými problémami, alebo problémami, ktoré treba znovu skúmať a riešiť.

Ďalej zmeny, ku ktorým dôjde v dôsledku vedecko-technickej revolúcie, a tie zmeny, ktoré vyplynú z uznesení XIII. zjazdu KSČ, spôsobia také štruktúrne premeny v spoločnosti, že otázka štúdia človeka a jeho vývojových možností stane sa hlavnou otázkou celej spoločnosti.

Veď už Wiener /1963/ svojho času povedal: "Zmenili sme svoje prostredie tak radikálne, že teraz sa musíme sami zmeniť, aby sme v tomto novom prostredí mohli existovať". Vieme, že zmeny v postojoch, zmýšľaní a správaní človeka sú v popredí záujmu pedagogických a psychologických vied.

Aj z tohto dôvodu pokladáme za dôležité zaoberať sa v úvodnom referáte základnými otázkami, kým špeciálne problémy sú na programe jednotlivých tematických skupín. Pokúsime sa tu o komplexné posúdenie predmetu psychológie a predmetu pedagogiky, vzťahov medzi psychológiou a pedagogikou vcelku a špeciálne sa dotkneme predmetu pedagogickej psychológie. Cieľom nášho postupu je ujasniť a spresniť obsahové určenie jednotlivých pojmov, ozrejmiť vzájomné vzťahy, a tak nájsť vhodnú platformu pre praktickú a teoretickú prácu na úseku výchovy, ako aj dobrú základňu pre perspektívnu kooperáciu.

Pristúpime k prvému problémovému okruhu, t.j. k otázke: "čo je predmetom psychológie". Dnes na túto otázku jestvujú zhruba dve odpovede. Prvá hovorí, že predmetom psychológie je duševný život človeka, poznávanie a zážitky človeka. Druhá hovorí, že predmetom psychológie je správanie človeka. Obidve stanoviská sú veľmi rozšírené, i keď sa často diskutuje o výhodách, resp. nedostatkoch jedného aj druhého chápania. Tento spor tu nemôžeme vyriešiť v celej šírke, ale ak chceme určiť predmet pedagogickej psychológie, je potrebné objasniť túto otázku, pretože od nej závisí, ako budeme formulovať aj predmet pedagogickej psychológie.

V európskej psychológii najrozšírenejšie chápanie psychológie je také, ktoré vychádza z uznania psychickej skutočnosti danej v zážitku a v poznávaní ako odraze objektívnej skutočnosti. Toto chápanie má svoje korene vo filozofii 17.-18. storočia. Najklasickejším spôsobom sa prejavilo vo Wundtovom chápaní psychológie ako vedy o vedomí. Má svoje prednosti, ale aj nedostatky vznikajúce pri teoretickom a metodologickom riešení otázky vedomia. Je tu daná možnosť vnášať nevedecké fakty. Ja zaujímavé, že v základnej formulácii niet rozdielu medzi idealistickým a materialistickým chápaním predmetu /rozdiely sú len v chápaní psychiky, t.j. vo filozofickom prístupe/. Problémy sú aj s tzv. nevedomými javmi, resp. procesmi, t.j. tými, ktoré si neuvedomujeme, ale prejavujú sa v správaní.

Iné východisko si zvolila americká psychológia, ktorá charakterizuje psychológiu ako náuku o správaní, čím sa obmedzilo nebezpečie, aby sa psychológia nestala tzv. "mýtom o duši". Ak sa dnes uvažuje o "medzinárodnom štatúte" psychológie, treba nezaujate zvážiť obe hľadiská aj na tomto mieste. Aj predbežné pracovné osvetlenie tejto otázky nám pomôže v problémoch, ktoré budeme sledovať ďalej.

Najväčšou prekážkou chápať psychológiu ako všeobecnú náuku o správaní je to, že také hľadisko je príznačné pre behaviorizmus. Behaviorizmus chápe správanie úzko v zmysle schémy S-O-R, t.j. z metodologickej stránky nenecháva dostatok priestoru na to, aby sa v tejto formulácii objavili špecificky psychologické kategórie, ako napr. zážitok, postoj, zameranosť a pod. Tento fakt viedol vo všeobecnosti k tomu, že neobehavioristi, ktorí sa prihlásili k schéme S-O-R, zdôraznili: a/ molárnu charakteristiku správania, t.j. jeho účelovosť a zameranosť v porovnávaní s molekulárnou charakteristikou správania, ktorá sa usilovala vysvetliť zložité formy správania na základe jednoduchých modelov /podmienený reflex a pod./; b/ na vysvetlenie určitých foriem správania zaviedli tzv. "intervenujúce premenné" a "hypotetické konštrukty", pričom napr. Meehl a iní /pozri Hilgard, 1948/ pokladajú hypotetické konštrukty za entity s konkrétnymi vlastnosťami, kým vlastnosti intervenujúcich premenných sú špecifikované iba v rovniciach, ktoré tieto premenné definujú.

Takýto vývoj v rámci behaviorizmu je rozhodne krokom vpred, ale neodstraňuje všetky problémy, ktoré v tejto súvislosti jestvujú pri riešení predmetu psychológie. Tradičné psychologické pojmy: zážitok alebo poznanie /resp. subjektívne prežívaná realita/ vystupujú tu ako intervenujúce premenné napriek tomu, že sú tou realitou, ktorá formuje správanie, resp. sú vnútornou stránkou správania.

Pravda, stálo by za námahu pokúsiť sa preskúmať pojem správania, lebo predstavuje realitu, ktorú môžeme bezprostredne skúmať ako ktorúkoľvek skutočnosť, čiže z hľadiska metodologického je tu zrejma prednosť. Nenazdávame sa, že pojem správanie treba odmietnuť preto, lebo má behavioristickú tradíciu a v minulosti sa spájal s vulgárne materialistickým chápaním psychiky. Účelnejšie je zamyslieť sa nad obsahovým určením tohto pojmu. Napr. Rubin-

štejn /1961/ napísal, že behavioristi urobili chybu, keď pojem vedomia, ktorý v psychológii našli, chápali ako niečo, čo sa nemôže prijať /vzhľadom na jeho filozofickú a idealistickú tradíciu/ a odmietli ho bez toho, aby sa zamysleli nad obsahom tohto pojmu. Nepokúsili sa dať pojmu vedomie vedecký obsah ako pojmu špecifickej vednej oblasti. Nepoviem nič nové, ak konštatujeme, že aj my sme pristupovali k pojmu správania obdobne ako behavioristi k pojmu vedomie.

Domnievame sa, že neurobíme nijakú logickú ani teoretickú chybu z hľadiska filozofickej bázy dialektického a historického materializmu, z ktorej k problému pristupujeme, ak budeme pojem správanie pokladať v psychológii za užitočný, resp. ak legitímne s ním budeme operovať ako s pojmom základným /napr. pojem správanie sa často používa ako synonymum psychična/. Pousilujeme sa ukázať, že z teoretického hľadiska niet prekážok, aby sa tento pojem používal. Správanie je objektívne tak dané ako psychická realita, ale tým, že správanie je priamo prístupné ako objekt pozorovania, experimentu, možno ho objektívne registrovať. Podobne ako Rubinštejn odmietol idealistickú tradíciu a obsah pojmu vedomie, aj my môžeme odmietnuť vulgárne materialistickú tradíciu pojmu správanie, ktorá korení v jeho behavioristickej interpretácii. Pokladáme potom za nevyhnutné zamyslieť sa nad obsahom a významom, ktorý tomuto pojmu môžeme dať v súlade s teoreticko-filozofickými princípmi dialektického a historického materializmu.

Akým spôsobom chápať správanie ako predmet psychologickéj vedy? Predovšetkým treba uviesť, že v samotnej americkej psychológii sa vážne diskutuje o tom, či nie je úzke chápať správanie v zmysle schémy S-R. Podľa tejto schémy $R = f(S, O)$ premenných, t.j. reakcia je funkcia O /organizmus/ a S /stimulus, podnet/ premenných. Už dávno sa poukazuje, že chápať správanie ako predmet psychológie v zmysle tejto schémy by znamenalo pristupovať k problému zjednodušene a mechanicky. Ďalej treba zaregistrovať, že už nebehaviorizmus prispel k obsahovému určeniu správania. Priznal mu okrem iného intencionálny charakter a zavedením hypotetických konštrukcií a vmedzerených premenných rozšíril obsahovú náplň pojmu správania /t.j. včlenil aj pojmy z tzv. introspektívnej psychológie/. V posledných rokoch novšie chápanie prináša Fraisse /1963/. Fraisse v zásade prišiel s dvoma dôležitými myšlienkovými námetmi: 1. Predovšetkým symbol O /organizmus/ nahradzuje symbol P /osobnosť/. Symbol O znamenal zjednodušenie a nebol pre psychológiu celkom špecifický. Skôr odrážal skutočnosti zodpovedajúce výskumom na úrovni zvierat. Táto zmena v základnej schéme je pre psychologické bádanie omnoho výhodnejšia, lebo vyjadruje špecifický charakter psychologickéj vedy. Fraisse chápe osobnosť P ako psychickú integráciu biologických a sociálno-kultúrnych faktorov. Tento postup má pre psychológiu niekoľko výhod, pretože zodpovedá aj novšiemu zatriedeniu psychologických vied, a vhodne diferencuje predmet psychológie od vied biologických, resp. sociálnych. Špecifickým fenoménom psychológie je potom špecifická psychická aktivita, ktorá má integrujúcu funkciu.

Fraissovm ďalším pozitívnym príspevkom je, že vzťah medzi S-P nechápe

mechanicky, ale dynamicky. Predpokladá, že obidva symboly majú byť znázornené vo vzájomnej interakcii. Reakcia podľa toho by bola funkciou $f(P/S)$ /osobnosť/ premenných a S /podnet alebo podnetová situácia/ premenných: $R = f(P/S)$. Šípky znamenajú, že P vždy aktívne vníma S /za účasti záujmov, postojev, zameranosti/.

Z týchto niekoľkých námetov vidieť, že v súčasnosti jestvujú vážne pokusy a príspevky prekonať pôvodné úzke a mechanické chápanie pojmu správania, a tým aj predmetu psychológie ako náuky o správaní. Dnes sa z mnohých strán poukazuje, že je potrebné prekonať úzke behavioristické chápanie správania. Napr. Roth /1957/ hovorí: "Najprv má byť reč o psychológii ako náuke o správaní. Ľudské správanie nesmieme chápať behavioristicky zúžene, ale tak, že obsahuje tri aspekty psychológie ako vedy: zážitok /vrátane spracovania prežitého/, správanie /zahrnujúce aj ľudské konanie/ a produkt tvorby človeka - jeho dielo." Ako vidíme, aj v nemeckej psychológii, ktorá mala skôr vzťah k fenomenologickému prístupu k psychike, sa prejavuje jednak tendencia veľmi všeobecne stanoviť predmet psychológie, t.j. vedy o správaní, jednak dbať, aby tu nedošlo k zúženiu.

Zo sovietskych autorov najviac prispel k rozpracovaniu predmetu psychológie Rubinštejn /1961, 1964/, ktorý z hľadiska dialektického a historického materializmu určil obsah pojmu vedomie a poukázal na nevyhnutnosť dialektického chápania poznania a zážitku a jednoty zážitku a konania.

U nás k otázke predmetu psychológie čiastočne prispel Koščo /1964/, ktorý ukázal, že pre pojem psychika možno nájsť v literatúre niekoľko obsahových určení. Podľa Košču psychično sa chápe raz ako osobný subjektívny zážitok, inokedy ako správanie sa ľudí i zvierat a s ním spojený ich vonkajší výraz, a napokon ako činnosť /najmä cieľavedomá, resp. plánovitá a tvorivá konanie ľudí/. Koščo poukázal na to, že ak hovoríme o zážitku, správaní a konaní, hovoríme o troch aspektoch, z ktorých sa pristupuje k štúdiu psychiky, resp. ktoré pojem psychika zahrnuje. Naše príklady ukazujú, že definovanie psychológie ako vedy o správaní je rozšírené nielen v americkej psychológii, ale sa objavuje aj v európskej literatúre. Tu sa dôraz kladie najmä na bližšie určenie obsahu správania. Všeobecne možno povedať, že sa žiada zdôrazniť najmä jednota zážitku a správania, ktorá by obsiahla tú skutočnosť, že zážitok sa vždy nejakým spôsobom odráža v správaní a podľa správania sa usudzuje na nejaký zážitok, zmýšľanie, resp. psychický dej, proces, vlastnosť, resp. vmedzené premenné. Ďalej sa pod správanie zahrnuje aj konanie a tvorivá činnosť človeka, resp. jej výsledok.

Teda, ak by sme pristúpili na to, že psychológiu budeme definovať ako všeobecnú vedu o ľudskom správaní, vtedy pod pojem správanie je nevyhnutné zahrnúť: a/ subjektívny proces odrážania skutočnosti /jednotu poznania a zážitku/, b/ výsledok procesu psychologického odrazu: psychický obraz, pre ktorý je príznačná aktivita spočívajúca v psychickej regulácii /a tým aj v integrácii/, c/ správanie a konanie človeka. V správaní sa teda prejavuje regulu-

júca funkcia psychického obrazu, na ktorý môžeme spätne usudzovať z analýzy správania.

Takéto ponímanie predmetu psychológie zodpovedá aj starším materialistickým náhľadom na predmet psychológie, ktoré šíril Sečenov /1952/. Sečenov, ako je známe, chápal psychično ako stredný článok senzomotorickej reťaze /t.j. správania/. Súčasne zodpovedá aj novšej Rubinštejnovej interpretácii pojmu odraz. Rubinštejn vyzdvihol najmä aktívnu, t.j. regulačnú funkciu psychického obrazu. Odraz aj psychický obraz a jeho regulujúca funkcia tvoria hlavné články správania a určujú jeho psychický obsah. Naše obsahové určenie pojmu správanie vymedzuje aj úroveň psychologického bádania osobnosti človeka a dáva dobrý základ pre vymedzenie vzťahov k ostatným vedám o človeku. Správanie ako aktivita organizmu, resp. osobnosti sa môže regulovať z rôznych úrovní. Môže ísť o biologickú reguláciu správania /napr. regulácia organizmu ako biologického systému, termoregulácia, regulácia krvného obehu a pod. sú predmetom biologických vied/ alebo o reguláciu spoločenskými normami, resp. spoločenskokultúrnymi podmienkami /regulácia správania človeka v spoločenských, výchovných podmienkach je predmetom spoločenských vied/. Úroveň psychologického bádania má za cieľ objasniť svojráznu psychickú integráciu a reguláciu správania - prostredníctvom Sečenovho "stredného článku", Rubinštejnovho "psychického obrazu", t.j. aktivity príznačnej pre psychický odraz, ktorý nemožno izolovať ani od receptorných, ani od efektorných aparátov organizmu. Psychická regulácia činnosti sa prejavuje či už v zložke vegetatívnej, motorickej, alebo vo verbálnom správaní resp. konaní. Pritom treba mať na mysli, že všetky regulačné úrovne navzájom súvisia a ovplyvňujú sa. Pre osobnosť človeka je najpríznačnejšia psychická integrácia všetkých regulačných úrovní, čomu zodpovedá stavba a centralizácia nervovej sústavy človeka.

P r e d m e t p e d a g o g i k y a k o v e d y o v ý c h o v e

Po všeobecnom objasnení predmetu psychológie pristúpime k predmetu vedy o výchove alebo pedagogiky. Aj keď nemôže byť pochybností o tom, že v celej šírke riešiť tento problém prináleží pedagógom, jednako nemôžeme sa mu vyhnúť ani my, pretože bez predbežného objasnenia tejto otázky je nemysliteľné riešiť predmet pedagogickej psychológie. Táto okolnosť je všeobecne známa. Osobitne poukázal na túto potrebu Jiránek /1965/: "Ak máme určiť predmet pedagogickej psychológie, musíme zaujať stanovisko k otázke, čo je predmetom pedagogiky."

V štandardných učebniciach nachádzame definície takéhoto typu: "Predmetom pedagogiky je výchova dorastajúceho pokolenia" /Kairov, 1957/, pričom sa bližšie opisuje komunistická výchova a jej zložky. Ak chceme pochopiť predmet pedagogickej psychológie, musíme teda vychádzať zo základných pedagogických pojmov: výchova, vzdelávanie a vyučovanie. Váňa /1962/ pod pojmom výchova rozumie "každé výchovné pôsobenie, zacielené na formovanie človeka zo všetkých stránok, z hľadiska všetkých zložiek výchovy. Ďalšia otázka je, ako nazvať celkový výsledok výchovného pôsobenia. Máme tu k dispozícii pojem vzdelávanie.

Niekedy sa jeho obsah obmedzuje na oblasť intelektuálnu. Označuje sa ním väčší alebo menší rozsah získaných vedomostí. Domnievame sa, že termín vzdelávania by sa mohol použiť na celkové označenie výsledkov výchovy. Pod pojmom vzdelanie by sme preto mali rozumieť výsledok všetkých procesov a činností zameraných na utváranie človeka". Tento názor sa však vo všeobecnosti neprijíma a niet jednotnosti ani v chápaní základných pedagogických pojmov. Aj keď nie je našou úlohou riešiť túto otázku, jednako je nevyhnutné aspoň pracovne, vzhľadom na naše ciele, určiť obsah pojmu výchova.

Súhrnne by sme mohli povedať, že výchova je špecifické konanie /učiteľa, rodiča, skupiny, spoločnosti a pod./ zamerané na iného človeka v špeciálnych podmienkach výchovy /tzv. homo educandus/, pričom spočíva v upravovaní a navodzovaní bezprostredných, ako aj budúcich zmien v správaní, či už ide o návyky, zručnosti, alebo vedomosti, ideály a pod. Vzhľadom na to, že človek je nielen objektom, ale aj subjektom výchovy, ako aj na to, že jeho aktivita sa zameriava nielen na poznávanie, ale aj stvárňovanie skutočnosti, pojem výchova zahŕňa aj aktivitu jednotlivca zameranú na sebautváranie a sebauskutočňovanie /Personagenese/. Sebautváraním a sebauskutočňovaním, ktoré jestvujú iba na úrovni človeka, rozumieme aktivitu regulovanú individuum nielen na úseku profesionálnom, kultúrnom, spoločenskom, ale aj prácu na vlastnej osobnosti, na sebe samom. Ide o sebareguláciu celej činnosti človeka podľa životných plánov, vzorov, modelov prijatých alebo utvorených. V tom zmysle by sme mohli výchovu, resp. sebvýchovu, chápať aj ako navodzovanie zmien v správaní, navodzovanie vzorov, modelov, životných plánov správania. Ak jednotliviec sleduje sebvýchovou ušľachtilé ciele najlepších členov spoločnosti, vyjadrujúcich najprogresívnejšie formy správania v oblasti vedy, umenia, techniky, etiky, potom možno hovoriť o najvyšších stupňoch, resp. tvorivej výchovnej práci. Problémom výchovy, teóriou výchovy, axiológiou a cieľmi výchovy, teóriou a metodikou pedagogického konania sa zaoberajú vedy o výchove, resp. pedagogické vedy.

Po objasnení predmetu pedagogiky, resp. pojmu výchova, prejdeme k naznačeniu aspektov, ktoré sú príznačné pre psychologické skúmanie a pre skúmanie pedagogické, resp. pre špecifickosť týchto disciplín.

Najvhodnejším východiskom na objasnenie špecifickosti psychologického a pedagogického prístupu bude samotný pojem výchova. V pedagogike je univerzálnym pojmom výchova, t.j. pedagogické konanie zacielené na zmenu správania osobnosti. V psychológii je zas univerzálnym pojmom učenie. Pod pojmom učenie v najvšeobecnejšom zmysle slova chápeme proces vzájomného pôsobenia organizmu a prostredia spočívajúci v zmene správania, ku ktorej dochádza na základe skúsenosti. Ak porovnávame obidva pojmy, vidíme, že pojem učenie je univerzálnejší, kým pojem výchova znamená špecificky pedagogické konanie, riadiace sa cieľmi výchovy. Pojem výchova implicitne obsahuje pojem učenie, no pojem učenie má širší obsah než pojem výchova. Pojem učenie zahŕňa akúkoľvek modifikáciu v správaní osobnosti /okrem rastových zmien/, ba čo viac, uplatňuje sa

nielen vo výchove, ale aj v iných oblastiach, napr. v psychoterapii a pod. Ak teda v psychológii hovoríme o učení ako najvšeobecnejšom pojme, v pedagogike hovoríme takisto o výchove ako o najvšeobecnejšom pojme. Teraz naznačíme hlavné diferenciálne znaky medzi pojmom výchova a pojmom učenie.

Pojem výchova sa nevyhnutne spája s určitou axiológiou, resp. teóriou hodnôt. Potom možno povedať, že vychovávať znamená navodzovať nie akékoľvek zmeny správania, ale vždy lepšie, vyššie, vždy ušľachtilejšie ciele najlepších ľudí v danej spoločnosti, ktoré bývajú obyčajne kodifikované, pričom sa postupuje plánovite a systematicky. Učením sa rozumejú zmeny správania nielen u človeka, ale aj u zvierat.

Vzhľadom na uvedené vidíme, že pojem výchova zahŕňa aj zodpovednosť v dvojakom smere: zodpovednosť za pedagogické konanie /v tom je obsiahnutá aj zodpovednosť za teóriu pedagogického konania a pedagogickú axiológiu/ a zodpovednosť za správanie osobnosti, chovanca, žiaka.

Zodpovednosť za správanie osobnosti človeka v podmienkach výchovy je zložitejšou otázkou a vzťahuje sa na všetky zložky, ktoré sa zúčastňujú na výchove.

1. Predovšetkým je to zodpovednosť spoločnosti za možnosti a význam, ktorý poskytuje výchove, výchovným zariadeniam, postaveniu učiteľa v spoločnosti, postaveniu dieťaťa a žiaka v spoločnosti. Spoločnosť je zodpovedná za normy, zásady, zákony a ideály, ktoré sú základom správania ľudí; ktoré utvárajú atmosféru doby.

2. Ďalej je to zodpovednosť pedagogickej teórie, t.j. do akej miery vie pedagogická teória v daných spoločenských podmienkach rozvinúť progresívne myslenie, ktoré bolo vždy základnou črtou najväčších pedagógov, Komenského, Rousseaua a iných.

3. Zodpovednosť tu ďalej prislúcha tzv. pedagogickej antropológii /Derbolav, pozri Hetzerová, 1959/, ktorá zahŕňa pedagogickú biológiu, pedagogickú psychológiu a pedagogickú sociológiu. Pedagogická psychológia študuje človeka v podmienkach výchovy, poskytuje materiál o jeho prirodzenom založení, možnostiach vývinu a učenia, ako aj individuálnej variabilite. Pedagogická antropológia zodpovedá nielen za teóriu, ale aj za rozvíjanie služieb zdravotníckych /počnúc od určenia školských zariadení, až ku konkrétnej starostlivosti o dieťa/ a psychologických /psychologického poradenstva, špeciálnych zložiek, priamo ako bezprostredných zložiek školského, resp. výchovného systému/. Pedagogika dnes má nielen s týmito disciplínami kooperovať a využívať ich poznatky, ale súčasne je zodpovedná aj za utvorenie rámca vo výchovných zariadeniach, ktorý by umožňoval uplatnenie spomínaných zložiek.

4. Zodpovednosť za správanie človeka v podmienkach výchovy však nemôžu preberať len vonkajšie činitele, ale preberá ju aj vychovávaný človek, ktorý sa rozhoduje o tom, či konať tak, alebo inak.

Poukazujeme na tieto skutočnosti preto, lebo si uvedomujeme zodpovednosť

našej vedy voči spoločnosti na tomto úseku a aj preto, aby sme o otázkach výchovy začali reálnu diskusiu s cieľom prekonať zaostávanie, ku ktorému došlo na tomto úseku spoločenskej činnosti. Podľa našej dobrej mienky je tu potrebné prestať s izolovanými prístupmi k veci, ale koordinovať prístupy vied pedagogických a vied psychologických.

V z ť a h m e d z i p e d a g o g i k o u a p s y c h o l ó g i o u

Dnes sa vo všeobecnosti prijíma názor, že pedagogika je podobne ako filozofia jednou z najuniverzálnejších vedeckých disciplín. Je to tak preto, lebo sa zo svojho aspektu musí na jednej strane opierať o vedy o človeku: biológiu, psychológiu, sociológiu /ak má byť výchova v súlade s prirodzenosťou človeka a zabezpečovať alebo umožňovať jeho vývoj, jeho individualitu/, na strane druhej musí sledovať a poznať výdobytky vedy, techniky, kultúry, filozofie, politiky, aby tak na výške doby a v daných spoločenských podmienkach mohla určovať ciele, obsah a prostriedky výchovy, a tým zabezpečovať progresívny, myšlienkový a etický rast našej spoločnosti.

Psychologické vedy vcelku poskytujú pedagogike veľký a dosiaľ u nás nie náležite docenený materiál o tom, aký človek je /všeobecná psychológia a psychológia osobnosti/, o tom, ako sa človek vyvíja /ontogenetická psychológia/, ako sa človek učí /psychológia učenia/. Všetky tieto disciplíny sú pre pedagogiku veľmi dôležité a aj posledný vývin psychológie, akó sa to zhodne konštatuje vo svetovej literatúre, zaznamenal pokrok najmä v tých oblastiach a v tých aspektoch, ktoré sú závažné pre pedagogiku. Napr. poukazuje sa na to, že hoci učenie od čias preslávených Ebbinghausových pokusov bolo vždy stredobodom pozornosti psychológov, ba aj fyziológov /Pavlov/, jednako to nové, čo psychologické výskumy a teórie učenia prinášajú, presahuje klasické experimenty spomínaných autorov. To nové spočíva v tom, že psychologické teórie učenia nechápu učenie ako činiteľa utvárajúceho niektoré funkcie, najmä pamäťové, resp. intelektové, ale učenie sa chápe ako mechanizmus utvárania motivácie a aktivácie osobnosti, t.j. utvárania osobnosti. To nové spočíva ďalej v tom, že teórie učenia už neostávajú iba v teoretickom vzťahu k pedagogickému konaniu. Od čias Skinnera problém učiacich strojov, programovaného učenia zásadne ovplyvnil pedagogické konanie - vyučovanie a skúšanie. Na tento vývojový trend psychológie upozorňuje dnes veľa autorov. Napr. Roth hovorí: "Pedagogický aspekt sa týmto stal legitímnym a nevyhnutným v psychológii", alebo Rohrer: "V americkej psychológii nebolo nič také plodné ako utvorenie vzťahu medzi pamäťou a pudovým životom; v tomto obraze k dynamickému spočíva veľký pokrok oproti klasickému výskumu pamäti". Tento vývoj má trvalý vplyv, ako sme ukázali, na jednej strane na pedagogiku, ale súčasne aj na psychoterapiu. V tejto súvislosti upozorňujeme na závery Winnefelda /1963/. Winnefeld vychádzajúc z jednoty vývinu a učenia, zo súčasného zdôvodňovania významu výchovy, učenia, kultúry pre vývoj, pokladá učenie za proces utvárania osobnosti. Roth tvrdí, že výchova je neodlučiteľnou súčasťou človeka: "Podstata ľudského vývoja sa nedá určiť bez vzťahu ku konkrétnym a určitým podmienkam výchovy. Kaž-

dého človeka treba brať aj v psychológii ako vychovávajúceho a súčasne vychovávaného. Psychológia teda priamo závisí od pedagogického diania, čo sa dosiaľ zanedbávalo." Takéto úvahy sú skutočne pozoruhodné a nazdávame sa, že vyjadrujú nové momenty vo vývoji psychologických vied a vied o výchove /termín používaný často namiesto tradičného pojmu pedagogika/. Podľa našej mienky názor Winnefelda by sa dal hádam lepšie chápať tak, že humánna psychológia skúma vždy konkrétneho človeka ako produkt multikauzálnych procesov, medzi nimi aj ako výsledok výchovy. Vždy však prináša poznatky o skutočnom človeku, resp. skutočnom správaní. Preto aj psychológiu mnohí autori /Roth, Derbolav, Winnefeld/ pokladajú za vedu o tom, čo človek je, a pedagogiku o tom, čo má z človeka byť.

V súvisi s uvedeným trendom vo všeobecnej psychológii, resp. psychológii učenia a psychológii osobnosti nemôže sa pedagogika nezaujímať o tie nové prvky, ktoré sa objavujú pri rozpracúvaní otázok ontogenézy psychiky.

Po prvé by sme tu mohli poukázať na širšiu diskusiu týkajúcu sa novšieho chápania faktorov zrenia, vývinu, učenia a otázok príčin vývinu, ako sa to odrazilo v diskusiách prebiehajúcich v ZSSR a v NDR. Na tieto problémy sme vo viacerých prácach poukázali aj u nás. Vplyvom týchto prác sa odstránil mechanistický prístup k chápaniu vývinu a výchovy a otázka výchovy sa nastolila opäť reálnejšie, vo vzťahu k dieťaťu ako činiteľovi vývinu.

Po druhé, proces ontogenézy sa dnes už neskúma alebo nesleduje len v období detstva, ale hľadajú sa aj širšie súvislosti, a to súvislosti celoživotného priebehu, pričom do popredia vystupujú jednak aspekty osobnosti, jednak aspekty, ktoré sa odrážajú v tom, že výchova nesleduje len bezprostredné, ale aj vzdialenejšie ciele. Do popredia sa dostávajú perspektívne línie, životné plány, ako dôležité regulačné mechanizmy správania človeka, správania nielen dnešného, ale aj zajtrajšieho.

Napriek týmto novším, čím ďalej, tým viac výraznejším črtám v rozvoji psychologickéj teórie a psychologickéj praxe jestvuje, ako sme to poznali pri rozbore pojmu výchova, rozdielnosť v prístupe k človeku z hľadiska psychologického a z hľadiska pedagogického.

Psychológia, resp. psychologické stavanie otázok sa podobá takým vedám, ako je biológia, ktorá sa pýta, čo je život, alebo logika, ktorá zisťuje, čo je pravda a aké sú zákonitosti správneho usudzovania.

Súčasne aspekt psychologického skúmania, ako poukázal Jiránek, je iný ako aspekt pedagogický. Zatiaľ čo aspekt psychologického skúmania je kauzálny, t.j. skúma vzťah medzi S premennými a P premennými, pedagogika, pretože sa pýta, čo má z človeka vychovať, si kladie predovšetkým otázky o cieľoch, obsahu, prostriedkoch výchovy a vzdelávania a jeho výsledkoch. Tieto všeobecné princípy potom rozpracúva v plánoch a osnovách jednotlivých učebných predmetov, čo tvorí základ pedagogického konania.

Pedagogika rieši najmä takéto otázky:

1. Akými hodnotami sa riadiť pri výchove detí, aké ideály a zmýšľanie im vstúpovať, t.j. aké ciele výchovy klásť /pedagogická axiológia/?

2. Aký učebný materiál vyberať?

3. Aké metódy a prostriedky použiť, aby sa chovanec, žiak utváral v zmysle tých cieľov, o ktoré sa škola usiluje?

4. Akým spôsobom vzhľadom na ciele výchovy a potreby spoločnosti utvárať školskú organizáciu?

To sú len niektoré otázky, ktoré rieši pedagogika, no nazdávame sa, že sú to otázky zásadného významu pre pochopenie špecifického prístupu psychológie a pedagogiky. Pedagogika stavia svoje otázky omnoho širšie a odlišnejšie. Jej hlavná otázka teda je: čo z človeka mám vychovať, ako a akými prostriedkami ho môžem vychovať? Derbolav a Roth sa zhodujú v tom, že psychológiu pokladajú za tzv. "Seinslehre" - "vedu o bytí", kým pedagogiku za vedu "Sollenlehre". Roth napr. psychológiu pokladá za vedu o správaní, kým pedagogiku za vedu "Verhaltensvorbau". /Podobne zmýšľa u nás Jiránek, keď hovorí, že pedagogika patrí do oblasti skúmania finálnych vzťahov./

Po tomto rozlíšení predmetu pedagogiky a psychológie pristúpime k určeniu pojmu pedagogickej psychológie.

P r e d m e t p e d a g o g i c k e j p s y c h o l ó g i e

Už sme povedali, že dnes mnohí autori /Roth, Derbolav, Winnefeld/ zaraďujú pedagogickú psychológiu do tzv. "pedagogickej antropológie", ktorá tvorí poznatkový rámec o výchovnej skutočnosti /"pädagogische Tatsachenforschung", ba dokonca zaraďujú pedagogickú psychológiu do systému pedagogických vied. Winnefeld sa domnieva, že "pedagogická psychológia je súčasne aj čiastkovou oblasťou prakticky zameraných psychologických disciplín, čím tvorí spojovací článok medzi psychológiou a vedami o výchove a má teda domovské právo v oboch vedách".

V tejto otázke však niet jednotnosti. Mnoho autorov, najmä anglosaských, sa touto otázkou systematicky nezaobera. Súčasný stav tohto problému v anglosaskej literatúre charakterizuje najlepšie Warburton /1967/. Tento autor napr. uvádza, že pre pochopenie predmetu pedagogickej psychológie v USA je typický Skinnerov výrok: "Prvotným cieľom pedagogickej psychológie je prispieť ku kvalite a účinnosti procesu učenia." V Anglicku zasa do pedagogickej psychológie zahrňujú nielen oblasť učenia, ale aj detskej psychológie, oblasť dynamiky a štruktúry osobnosti a veľkú časť sociálnej psychológie. Dokonca Warburton na jednom mieste hovorí: "Učenie v škole je nesmierne zložitá a pedagogická psychológia zahrňa takmer také široké pole ako všeobecná psychológia. Pedagogická psychológia je v skutočnosti všeobecnou psychológiou aplikovanou na ľudské správanie v určitom spoločenskom rámci."

Situácia teoreticko-metodologického riešenia predmetu pedagogickej psychológie nie je však omnoho lepšia ani v ZSSR. Uvedme na ilustráciu syntetic-

kú prácu Levitova "Detská a pedagogická psychológia" /1958/. Už z názvu vidíme, že ide o zlučovanie dvoch disciplín. Levitov definuje pedagogickú psychológiu ako náuku o psychologických zákonitostiach výchovy. Sovietski psychológovia vo svojej práci poukázali na to, že pedagogická psychológia sa musí uplatňovať tam, kde jestvuje výchovná skutočnosť, t.j. v škole, v rodine. Z tejto platformy vyšla napr. systematická práca Šardakova /1951/. O nič lepšia situácia nie je ani v iných krajinách. Zdá sa, že v nemeckej literatúre v posledných rokoch nastáva obrat a začína sa široká diskusia. Pokúsime sa teraz v stručnosti určiť predmet bádania našej vedy.

Najvšeobecnejšie možno povedať, že pre bližšie určenie predmetu pedagogickej psychológie alebo psychológie výchovy, podobne ako aj iných aplikovaných disciplín nám pomôže, ak povieme, že pedagogická psychológia bude študovať človeka v tých podmienkach, v ktorých konkrétne žije. Napr. psychológia práce si všima z psychologických aspektov prácu človeka v závode, továrni alebo v rôznych špecializovaných zložkách. Pedagogická psychológia, podobne ako iné aplikované disciplíny, študuje človeka v konkrétnych podmienkach výchovy.

Budeme to ilustrovať na pokusoch s učením. Tieto pokusy sa robia v prvom rade zásadne na objasnenie javu učenia v správaní živých organizmov, na objasnenie jeho podstaty a zákonitostí. Preto sa môžu robiť v laboratórnych podmienkach, modelových situáciách a pod. Na ich základe sa získali poznatky o všeobecných zákonitostiach učenia zvierat, resp. človeka. Neodpovedali však na otázku: kedy, v ktorom roku života sa treba začať učiť jazyk, akým spôsobom môžeme dosiahnuť dobrý efekt. Určité zovšeobecnenia, resp. dedukcie na podmienky výchovy nemožno uskutočňovať bez istého rizika. Dieťa, resp. človeka treba vždy skúmať v podmienkach, v ktorých žije. Pedagogická psychológia potom, ak ostávame pri príklade s učením, bude skúmať učenie /ako aj inú činnosť/ v konkrétnych podmienkach, v ktorých v skutočnosti k výchove dochádza.

Ak príjmeme takéto formulovanie predmetu pedagogickej psychológie /Derbo-lav, Roth, Jiránek, ba aj Příhoda, 1956/, musíme ho spresniť v niektorých bodoch, najmä vo vzťahu k pedagogickému výskumu.

Psychologický výskum v rámci pedagogickej psychológie je preto psychologickým, lebo ostáva na úrovni základnej schémy, ktorá platí pre psychologický výskum vôbec a ktorú sme už uviedli pri predmete psychológie: S-P-R. S znamená určité dané školské alebo rodinné podmienky výchovy /nezávislé premenné - použitie takej alebo inej metódy, určitého učebného materiálu a pod./, P znamená osobnosť /nezávislé premenné - určitá motivácia, postoje a pod. žiaka/ - R znamená reakciu, resp. efekt dosahovaný v daných podmienkach učenia. Ieda mohli by sme povedať, že pedagogická psychológia skúma, ako sa mení kognitívna alebo emocionálna štruktúra žiaka v určitých zámerných výchovných podmienkach pri pedagogickej činnosti učiteľa /vychovávateľa/ alebo pri vlastnej činnosti žiaka s príslušným materiálom stanoveným školským programom.

Je zaujímavé, že keď Warburton chcel podať súhrnný prehľad o stave výskumu v pedagogickej psychológii za posledné roky, rozdelil všetky články podľa

kategórií tých javov, ktoré reprezentujú uvedené symboly.

Pravda, uvedené symboly používané pri experimentálnej práci v psychológii a Harburtonovu klasifikáciu faktového materiálu pedagogickej psychológie sme uviedli ako príklad možného postupu pri riešení predmetu a obsahu pedagogickej psychológie.

Môžeme však namietnuť, že schéma, ktorú sme uviedli, je platná pre akúkoľvek experimentálnu prácu a môžeme do nej dosadiť akékoľvek nezávislé premenné. To je pravda, ale nič nemení na skutočnosti, že premenné treba určiť odlišnejšie v pedagogickej psychológii ako v iných odboroch psychológie.

Kľúčom k charakteristike výchovných podmienok bude pojem výchova. Takmer vo všetkých definíciách pojmu výchova, ako sme videli, sú obsiahnuté slová "cieľavedomé", "zámerné" pôsobenie. Neznamená to nič iné ako fakt už dávnejšie označovaný za príznačný pre pedagogiku, že treba vychovať človeka takého, aký má byť. Jiránek nazval túto skutočnosť "finálnymi vzťahmi", ktoré sú charakteristické pre pedagogické myslenie, Winnefeld zase "teleologickou štruktúrou výchovnej skutočnosti". Winnefeld, ktorý reaguje na diskusiu o predmete pedagogickej psychológie v nemecky písanej literatúre, veľmi výstižne pomáha ohraničiť to, čo nazývame výchovnou skutočnosťou. Hovorí: "Pedagogické skutočnosti /Tatsachen/ majú zrejme inú štruktúru ako prírodovedné 'fakty', 'skutočnosti'. Nie sú to 'pevné' fenomény, ktoré môžeme spracúvať určitým ľubovoľným spôsobom. Skutočnosti, ktoré vznikajú v pedagogickom priestore, sú vždy teleologickým spôsobom pedagogicky predurčené, teda 'zaťažené cieľom'".

Pedagogická skutočnosť zahŕňa vždy cieľové komponenty ako podstatné skutočnosti. "Ak abstrahujeme pri výskume pedagogického diania jeho cieľové a motivačné štruktúry, môžu síce skutočnosti ostať, ale nie sú pedagogickými skutočnosťami."

Toto spresnenie, s ktorým sme sa stretli u Winnefelda, resp. u nás u Jiránka, je významné v tom, že ukazuje na "teleologický charakter pedagogického diania", hlavný znak výchovnej skutočnosti, t.j. "finálne vzťahy", ktoré sú príznačné pre pedagogiku ako normatívnu vedu.

Ak by sme sa chceli vrátiť k našim symbolom, povedané by tvorilo hlavnú charakteristiku symbolu S, t.j. to, čo nazývame výchovnými podmienkami, výchovnými premennými. Pedagogická psychológia nenarába akýmkoľvek S premennými, ale iba takými, ktoré majú pedagogický charakter.

Ak sa pokúsime povedané aplikovať na základnú schému psychologického výskumu v rámci pedagogickej psychológie, musíme konštatovať: každá výchovná skutočnosť /označme ju Vs/ je určená tým, že sú v nej obsiahnuté ciele výchovy /označíme ich ako Cv/. Teda cieľmi výchovy utváraná alebo modifikovaná "zaťažená" skutočnosť, zameraná na cieľové správanie, je výchovná skutočnosť /finálne vzťahy/. Psychológ skúma správanie žiaka, teda jeho odpovede na takto utváranú skutočnosť.

Z hľadiska pedagogického výskumu je zase potrebné správne určiť výchovné

ciele, najšť im primerané výchovné skutočnosti, t.j. identifikovať ich vo výchovnej situácii /ako učebné plány, obsah vzdelávania, prostriedky učiteľa atď./, a hodnotiť správanie žiaka podľa noriem obsiahnutých v cieľoch výchovy. Presnejšie povedané, dosiahnuť prostredníctvom výchovnej skutočnosti /v ktorej sa identifikovali ciele výchovy/ identifikáciu správania žiaka /chovanca/ s výchovnými cieľmi. Preto pedagogický výskum hodnotí "odpovede" žiaka podľa cieľa výchovy /Rc/. Vyjadrené vo vzorci:

$$R_c = f / S / V_s \rightleftharpoons C_v / , P /$$

V pedagogickej psychológii zotrývame v oblasti psychológie napriek tomu, že skúmame výchovnú skutočnosť. V pedagogickej psychológii zotrývame dovtedy, dakedy budeme túto výchovnú skutočnosť v našom predmete odrážať.

Pedagogika, pokiaľ vieme, sa vždy zaujíma o "finálne vzťahy", teda pedagogike ako normatívnej vede nejde iba o R - odpoveď, ale, ako sme predtým povedali, o Rc, t.j. odpoveď hodnotenú a klasifikovanú z hľadiska cieľa výchovy. Keďže sa pedagogika na prvom mieste zaoberá otázkou cieľov výchovy a utváraním príslušných podmienok /prostriedkov/, môže sa stať, že jej objekt výchovy - dieťa - vypadne. Preto počujeme hovoriť o pedagogike "bez dieťaťa".

Psychológia, pre ktorú od samých počiatkov jej bádania je príznačné kauzálne myslenie, kauzálne vzťahy aj na úseku pedagogiky, pracuje teda s takými S premennými, ktoré možno identifikovať ako pedagogicky významné /t.j. určené podľa cieľov výchovy/ a skúmať ich vzťah k P premenným, t.j. osobnostným premenným v tom zmysle, či a do akej miery a ako efektívne modifikujú osobnosť človeka vo výchovných podmienkach. Ako kritérium tejto modifikácie sú Rc - odpovede. Pedagogická psychológia teda nehodnotí odpovede priamo podľa cieľov výchovy /to je vec pedagogického výskumu/, ale skúma ich závislosť od daných podmienok výchovy a hodnotí, do akej miery tieto podmienky sú správne skonštruované vzhľadom na dosahovaný efekt v učení /všimnime si bližšie programové učenie/. Podľa toho môže poskytnúť v ďalšom základný materiál pre rozbor otázky - do akej miery sa ciele výchovy odrážajú vo výchovných podmienkach. /Porovnaj tiež Jiránek./

Dnes sa teda predmet bádania pedagogickej psychológie v teórii pomerne presnejšie formuluje a v praxi sa pedagogická psychológia začína čím ďalej, tým viac uplatňovať. Iým sme sa však dotkli len jednej stránky výchovnej skutočnosti, ktorá je prístupná pedagógovi alebo pedagogickému psychológovi.

Všimneme si teraz P - premenné. Je známe, že okrem vonkajších podnetov pôsobia na človeka aj podnety vnútorné, ako impulzy, popudy, pudy, potreby a pod. Dokonca sa vyskytli aj také mienky /Freud/, že pre vývoj človeka sú vnútorné podnety najdôležitejšie preto, lebo ustavične kladú na nervový systém požiadavky a nemožno pred nimi utiecť. Vonkajším podmienkam možno uniknúť, prestať na ne reagovať, ale vnútorné pôsobia stále.

Pre vnútorné podmienky psychológia používa označenie O /organizmus/ alebo P /osobnosť/ premenné. S týmito premennými, ako vidieť z nášho modifikovaného

vzorca, sa vždy počítalo. Nebolo to tak len v psychológii. Tieto fakty výchovnej skutočnosti pedagogika zahrnuje pod názov "vekové" a "individuálne osobitosti". Vo vyučovaní a výchove vyžaduje sa riadiť zásadou vekovej primeranosti učiva a individuálneho prístupu.

V psychológii sa P premenné, napr. vek, individuálne rozdiely /schopnosti, nadanie, emocionálne a temperamentálne vlastnosti/, ako nezávislé premenné vždy kontrolovali. V oblasti pedagogickej psychológie však narážame na určité závažné skutočnosti, ktoré sa v týchto súvislostiach dostatočne neobjasnili.

Predovšetkým sa ukazuje, že teleologická štruktúra pedagogického diania nie je výlučne len charakteristikou pedagogickej, alebo lepšie povedané výchovnej skutočnosti, ale aj samotné správanie človeka má teleologický charakter. Správanie človeka vždy, v každom momente jeho časového kontinua je výsledkom zložitejšej regulácie a je zamerané na cieľ /cieľ teda nie je vlastný iba výchovnej situácii, resp. nie je iba výsledkom výchovnej situácie/.

Ďalej by sme chceli poznamenať, že stimulácia správania /ktorá sa dnes vo všeobecnosti zahrnuje pod pojem motivácia/ je neobyčajne zložitou otázkou. Človek je vždy nejako stimulovaný, resp. motivovaný. Ak to máme na mysli, iste pochopíme, že sme nič nevyriešili, ak povieme, že človek je tvor na výchovu odkázaný, resp. že človek výchovu potrebuje, tzv. "Homo educandus"/Derbolav, Roth/. Takéto závery nie sú celkom správne preto, lebo zdôrazňujú len jednu stránku skutočnosti, odkázanosť, závislosť človeka od vonkajších podmienok, ktoré pedagogika zámerne stvára. Na základe takejto úvahy Winnefeld dáva napr. psychológiu do závislosti od pedagogiky.

Dotýkame sa tejto otázky preto, lebo pokladáme za správne vidieť druhú stránku veci: primárnu, vnútornú determináciu správania / "lom" vonkajších podmienok na vnútorných/, bez ohľadu na to, či vnútornými činiteľmi sú primárne, alebo sekundárne pudy, záujmy, životné plány a pod. Faktom ostáva, aj keď nie dostatočne bližšie osvetleným, že len na základe týchto primárnych, vnútorných potrieb vznikajú "sekundárne pudy", "pudy" podmienené výchovou, kultúrou, socializáciou a pod. Nie je tu vhodné miesto riešiť zložitost' vzťahov súvisiacich s primárnymi a sekundárnymi pudmi. Otázku vnútornej determinácie správania sme tu nadhodili aj preto, lebo na úseku pedagogickej psychológie nestačí chápať P premenné ako jednoducho "individuálne" alebo "vekové osobitosti", ako sa to bežne robí, a nezamyslieť sa nad základnou štruktúrou "vnútorných podmienok" špecifických pre človeka. Jedným z najpozoruhodnejších príspevkov k osvetleniu dynamickej stránky správania, najmä "vnútorných podmienok", je rozbor ľudských potrieb, špecificky ľudských stimulátorov správania. V tejto súvislosti možno poukázať na to, že niektorí autori pri rozbere potrieb za hlavnú ľudskú potrebu označujú potrebu sebaaktualizácie /napr. Goldstein/. Uspokojovaním tejto potreby sa vyvíja a kompletizuje osobnosť človeka. Na takúto špecificky ľudskú potrebu poukazuje aj Rogers /pozri Golann, 1962/, ktorý pokladá potrebu sebaaktualizácie za hlavný ľudský motív. Podobne

Maslow /1954/ vo svojej hierarchii potrieb na prvom mieste uvádza potrebu sebaaktualizácie.

Tento trend v oblasti dynamickej psychológie, resp. dynamiky osobnosti, sa ďalej ukazuje v tom, že aj v rozpracúvaní teórie osobnosti sa stáva ústredným pojmom "seba", najmä tzv. teória sebaaktualizácie, "self-actualization", kde pojem "seba" pomáha prekonávať mechanistické názory na vonkajšie podmienky a uvádzať ich do dynamického vzťahu s podmienkami vnútornými.

Nie je nevýznamné, že aj v pedagogickej psychológii sa začína zdôrazňovať táto skutočnosť. Napr. Winnefeld hovorí: "Človek môže obrazy o "sebe" rozvinúť do budúcnosti, podľa nich usmerniť svoje správanie a nadobudnúť ako človek svoje "určenie" a svoje "bytie" ... Nielen pedagogická situácia, ale aj človek sám je vo svojej podstate "teleologicky štrukturovaný". Winnefeld sa tu odvoláva jednak na Allporta, podľa ktorého podstatu človeka možno pochopiť, ak sa pozná jeho "obraz o sebe", jednak na Makarenkove "perspektívne línie".

Aj keď otázka potreby sebauskutočňovania a sebarealizácie nie je dost prepracovaná, v pedagogickej psychológii nemožno obchádzať tzv. "teleologický charakter správania" pri charakteristike tzv. osobnostných premenných /P/. Podľa nášho názoru treba tejto dynamickej ľudskej potrebe venovať pozornosť preto, lebo predstavuje jednu z najpodstatnejších a najdynamickejších premenných vo výchove. S určitým zveličením mohli by sme ju nazvať pedagogickou potrebou. Preto treba s ňou počítat a vhodným spôsobom ju regulovať vzhľadom na výchovné ciele. Táto potreba pomáha prijímať aj prekonávať výchovné vplyvy. Potreba sebautvárania sa vzťahuje jednak na utváranie kognitívnej štruktúry osobnosti, jednak súvisí s dynamikou, potrebami, motívmi a je v úzkom vzťahu k axiológii, životným plánom, životnému štýlu atď., t.j. dynamickým komponentom osobnosti. Potreba sebahodnotenia a sebarealizácie súvisí do istej miery s pojmom svedomia, t.j. hodnotením konania podľa obrazu seba. "Ja-ideálu".

Preto z hľadiska pedagogickej psychológie, ako aj výchovy vôbec významné sú tie činitele, ktoré majú vplyv na utváranie dynamických štruktúr, najmä utváranie potreby sebaaktualizácie, resp. obrazu seba, ktorý sa stáva najdôležitejším regulátorom prítomného aj perspektívneho správania osobnosti. Pri ovplyvňovaní utvárania tejto základnej potreby je dôležitý výber pre učiteľské povolanie, t.j. riešenie problému, kto učí a ako učí, ako sa utvára mienka triedy, školských a mimoškolských kolektívov. Dôležitá je tu atmosféra nielen rodiny, školy, ale aj širšia spoločenská atmosféra. Zdá sa nám, že práve správne stavať do popredia interakciu S-P premenných je pre výskum v oblasti pedagogickej psychológie neobyčajne významné. Problém možnosti a individuálnej variability stáva sa tu základným problémom. V tomto smere sa otvára široká možnosť skúmania nielen schopností, talentov, ale najmä potrieb, záujmov, aspirácií, životných plánov a pod., t.j. tých dynamických činiteľov, ktoré sú podstatné pre budúce správanie. Dnes však je žiadúci exaktný prístup k týmto problémom.

LITERATÚRA

- ALLPORT, G.W.: Persönlichkeit, Stuttgart, 1949.
 CARREL, A.: Člověk, tvor neznámy, Praha, 1948, Julius Albert.
 Fraisse, P. - PIAGET, J.: Traité de Psychologie Expérimentale, Paríž, 1963, zväzok 1.
 GOLLAN, S.E.: The Creativity motive, Journal of Personality, 1962.
 HETZEROVÁ, H.: Pädagogische Psychologie, Göttingen, 1959.
 HILGARD, E.R.: Theories of Learning. New York: Appleton-Century-Crofts, 1938.
 JIRÁNEK, E.: Vzťah pedagogickej psychologie a pedagogiky. Jednotná škola, Bratislava, 1965, č.3.
 KAIROV, A.I.: Pedagogika, SPN Bratislava, 1957.
 KOŠČO, J.: Dejiny psychologie I, Vyd.SAV Bratislava, 1964.
 LEVITOV, N.O.: Detskaja i pedagogičeskaja psihologija, Moskva, 1958.
 MASLOW, A.H.: Motivation and Personality, New York: Harper, 1954.
 PŘÍHODA, V.: Úvod do pedagogické psychologie, SPN Praha, 1956.
 ROHRACHER, H.: Psychologie, Wien, 6.vyd.
 ROTH, H.: Pädagogische Psychologie des Lehrens und Lernens, Berlin-Hanover-Darmstadt, 1957.
 RUBINŠTEJN, S.L.: Základy obecné psychologie, SPN Praha, 1964.
 SEČENOV, I.M.: Nervové reflexy, Praha, 1952.
 ŠARDAKOV, V.: Očerki psihologii učenijsa, Moskva, 1951.
 VAŇA, J.: O metodologických problémoch v rozvoji pedagogickej teorie. Pedagogika, č.3, 1962, str. 272-315.
 WARBURTON, F.W.: Pedagogická psychologia. Pokroky psychologie II, Bratislava, 1967.
 WIENER, N.: Kybernetika a spoločnosť, Praha, 1963.
 WINNEFELD, F.: Zur Grundproblematik der pädagogischen Psychologie, Halle-Wittenberg, 1963, zošit 5/6.

5. LENINOVA TEÓRIA ODRAZU A PSYCHOLÓGIA^x

V Leninových dielach možno nájsť rad úvah a výrokov, ktoré sú dokladom toho, že tento mysliteľ a revolucionár mal veľký záujem o teoretické a metodologické otázky psychologických vied a možnosti rozvíjania psychológie v teórii a praxi.

V.I.Lenin už r. 1894 v diele "Kto sú priatelia ľudu..." píše: "Nemožno uvažovať o duši, ak neobjasníme osobitné psychické procesy; pokrok tu má spočívať predovšetkým v tom, aby sa odhodili všeobecné teórie a filozofické teórie o tom, čo je duša a náuka sa postavila na vedeckú pôdu, na štúdium faktov, charakterizujúcich tie alebo iné psychické procesy..." Z toho vidíme, že Lenin ocenil vedecké skúmanie psychologických javov, ktoré začínalo v 70. až 80. rokoch minulého storočia, potvrdil možnosť psychológie ako empirickej a experimentálnej vedy. Vyzdvihol ďalej práce Sečenova, ktorého koncepcia psychologického javu ako stredného článku senzomotorickej reakcie, nestratila - ako neskôr uvidíme - na aktuálnosti do dnešných čias. O Sečenovi nachádzame v dielach V.I.Lenina takýto výrok: "On, tento vedecký psychológ, odhodil filozofické teórie o duši a podujal sa priamo skúmať materiálny podklad psychických javov, nervové procesy..." Lenin týmto de facto potvrdil nutnosť skúmať, experimentálne skúmať psychologický jav v jeho komplexnosti, t.j. v súvisi s nervovými, resp. mozgovými procesmi, ktorých funkciou je odraz, t.j. psychický obraz ako fakt vedomia. Lenin tým zaujal stanovisko prakticky k dvom problémom: izomorfizmu, ktorý vychádza z hypotézy, že psychickým dynamickým dejom zodpovedajú príslušné neurodynamické deje, ktoré skúma neurofyziológia, a redukcionizmu, t.j. z času na čas vynorujúcich sa názorov, redukovať psychologický jav na fyziologické, resp. na neurofyziologické deje alebo zákon VNČ. V.D.Nebylicyn v týchto súvislostiach ukazuje úspechy sovietskej psychofyziológie, vyzdvihuje najmä práce A.N.Sokolova, N.I.Žiakina, B. G.Anochina, Luriju atď. Možno povedať, že tento smer psychologického bádania dosiahol aj u nás na rôznych pracoviskách významné úspechy v oblasti vnímania, emócií, písanej reči, či už využitím a modifikáciou klasických metód experimentálnej psychológie, alebo iných metodík na úrovni súčasnej vedeckej metodológie. Iste tu nemôžeme širšie rozoberať tieto výsledky, ale aj tento skromný poukaz svedčí o tom, že sa teoreticky a metodologicky riešia aj na tomto úseku problémy nielen z hľadiska teoretického, ale aj praktického, majúceho dosah v inžinierskej psychológii, resp. iných oblastiach liečebnej a výrobnjej praxe.

Po týchto úvodných poznámkach prejdem k jadrú svojho príspevku, t.j. Leninovej teórii odrazu a jej významu vo všeobecnej psychologickú teórii. Faktom ostáva, že v empirických vedách sa stáva, že pre rozpracovanie všeobecnej

^x Referát prednesený na III. zjazde slovenských psychológov, ktorý sa konal 19.-22. apríla 1970 v Tatranskej Lomnici. Vyšlo tlačou v publikácii: "Psychológia a zdravý vývin osobnosti." Bratislava, 1971.

teórie sú nevyhnutné - okrem iného - filozofické základy. Pokrok vo filozofii, ako univerzálnej vede, môže ovplyvniť teórie empirických vied a naopak. Filozofické základy, tvoriace teoretickú koncepciu tej-ktorej špecifickej vedy, môžu na jednej strane ohraničiť skúmané javy tak, že dochádza napokon ku kríze, alebo na druhej strane môžu poskytnúť takú platformu, ktorá odstráni jednostrannosti alebo obmedzenia, vyplývajúce z nedostatkov predchádzajúcich filozofických a teoretických dôsledkov, a tým môže vytvárať predpoklady syntetickejších prístupov.

Pokúsím sa povedané konkretizovať na vývoji psychologických vied.

Je známe, že už po založení psychológie ako experimentálnej vedy začal spor o tom, čo máme pokladať za psychologický jav. W.Wundt, ktorého práce Lenin dobre poznal a okrem iného nazýva ho aj "starým lišiakom", za psychologický jav pokladal vedomie. Tu však vznikli spory dvojakého druhu: či možno naozaj pokladať vedomie za psychologický jav, a či je možné psychické javy vysvetľovať na základe elementov, t.j. pocitov a asociácií.

Rozpory o tejto otázke dosiahli také rozmery, že K.Bühler vydáva r. 1922 knihu pod názvom "Kríza psychológie". Konkrétne výklady boli takéto: Gestaltisti povedali, že Wundtova psychológia je psychológiou "tehly a malty", Freud vyslovil základnú psychoanalytickú hypotézu, podľa ktorej psychologickým javom je nevedomie, alebo - ako on hovorí - "jediné reálne psychično je nevedomie, vedomie môže k nemu pristúpiť, ale nemusí", Američan Watson povedal, že pokrok, ktorý urobil Wundt, je v tom, že pojem "duša" nahradil pojmom "vedomie", preto za psychologický jav pokladá správanie, ktoré sa dá objektívne pozorovať a skúmať. Možno povedať, že aj dnes, napriek snahám o syntézu, napriek vzájomnému poznaniu všetkých vývojových trendov, jestvujú na Západe v takej alebo inej podobe tieto problémy dosiaľ.

Nie je neznáme, že táto tzv. kríza okolo predmetu psychológie a koncepcie psychiky vyplývala vlastne z filozofických základov, z ktorých jednotliví bádatelia vychádzali. Wundtovská koncepcia psychológie vedomia sa vlastne opierala o Descarta a asocianizmus 17. a 18. storočia. Freudovo chápanie psychológie ako náuky o nevedomí sa opiera o niektoré výroky Leibniza, koncepcie Herbarta, Hartmanna atď. Watsonova psychológia správania, odzrkadľujúca síce správnu snahu objektívne v psychológii pracovať, odráža však tendencie vulgárneho materializmu a predstavuje redukcionizmus psychiky na reakciu, na správanie. Podľa nášho názoru mnoho základných problémov týkajúcich sa psychologického javu a koncepcie psychológie ako vedy sa odstráni, ak k tejto otázke pristúpime z hľadiska Leninovej teórie odrazu.

Leninova teória odrazu v podstate spočíva na takých výrokoch: "Duch nejestvuje nezávisle od tela, duch je druhotný, funkciou mozgu, odrazom vonkajšieho sveta". /Lenin 1952, str.78/; "že vonkajší svet, ktorý zobrazuje naše vedomie, jestvuje nezávisle od nášho vedomia." /tamže, str. 61/; "Pocit je bezprostredným spojením vedomia s vonkajším svetom, je premenou energie vonkajšieho sveta na fakt vedomia." /tamže, str. 45/; alebo "Ak pocity času a

priestoru môžu dať človeku biologicky účelnú orientáciu, tak je nevyhnutné pod podmienkou, že tieto pocity odrážajú objektívnu realitu mimo človeka: človek by sa biologicky nemohol prispôbiť prostrediu, ak by mu jeho pocity nedávali o ňom objektívne správanie predstavy." /Nebylicyn/.

Teraz načrtnem schematicky možnosti, ktoré z tejto Leninovej teórie vyplynuli a ako sa dosiaľ v psychologickéj teórii uplatňujú.

Leninova teória odrazu začala do psychológie prenikať najprv v sovietskej psychológii, a to v 30. rokoch nášho storočia, kedy vychádzajú aj Leninove Filozofické zošity. Toto prenikanie Leninovej teórie odrazu prejavilo sa v nasledovných formách:

1. V prvej etape predmet psychológie sa síce definuje tradičným spôsobom, t.j. psychológia sa chápe ako veda o zákonitostiach psychiky /Kornilov a kol./, ale psychika sa už chápe ako schopnosť vysokoorganizovať hmotu, ako odraz. Z tohto hľadiska sa ďalej rozpracovali základné princípy všeobecnej psychologickéj teórie, ktoré Rubinštejn vyjadril v psychofyzickom princípe. Tento psychofyzický princíp obsahuje nasledovné postuláty:

a/ postulát psychofyzickej jednoty, t.j. jednotu psychického s organickým substrátom, ktorého je psychika funkciou, ako aj objektom, ktorý sa v psychike odráža;

b/ postulát vývoja psychiky ako odvodenej, ale špecifickej zložky v evolúcii organizmov;

c/ postulát historizmu, podľa ktorého spoločenské bytie určuje vedomie ľudí, pričom aj bytie je svojím spôsobom určené vedomím;

d/ postulát jednoty teórie a praxe, t.j. teoretického a experimentálneho skúmania ľudskej psychiky a pôsobenia na ňu;

e/ postulát jednoty vedomia a činnosti, resp. správania.

Tieto postuláty možno pokladať za najvšeobecnejšiu platformu, ktorá bola vytvorená v sovietskej psychológii na rozvíjanie konkrétnej výskumnej práce na úseku základných psychologických vied ako všeobecnej a ontogenetickej psychológie, sociálnej a abnormnej psychológie atď., ako aj aplikovaných psychologických vedách, skúmajúcich človeka v konkrétnych podmienkach jeho života.

2. Ďalší krok spočíval v analýze základných pojmov "psychika", "vedomie", "nevedomie", "správanie" z hľadiska Leninovej teórie odrazu a marxistickej filozofie vôbec.

Pokrok tu nastal v tom, že na jednej strane sa ukázali nedostatky tradičnej koncepcie vedomia, podľa ktorej psychika, vedomie sa vymedzovali výlučne príslušenstvom k subjektu ako bezprostredná danosť, odkiaľ vyplývala aj hlavná metóda introspekcie, kým ostatné poznanie je sprostredkované. Na druhej strane vypracovali sa tézy novej koncepcie vedomia. Nová koncepcia vedomia je reprezentovaná týmito tézami:

1. Vedomie je špecifickou formou odrazu objektívnej skutočnosti, jestvuje nezávisle od subjektu, je subjektom prežívané, ale je určené tiež objektom, ktorý odráža.

2. Prežívanie, ako bezprostrednú danosť si uvedomujeme na základe vzťahu k objektu.

3. Vedomie je uvedomené bytie, jednota subjektívneho a objektívneho, jednota vedenia a prežívania /Rubinštejn 1964, str. 19/.

Leontiev tieto tézy dopĺňa na základe skúmania vývinu psychiky vo fylogénéze a ontogénéze nasledovne: "Vedomý odraz, na rozdiel od psychického odrazu u zvierat, je odrážanie predmetnej skutočnosti ako oddelenej od existujúcich vzťahov subjektu k nej. Je to teda odraz, ktorý vymedzuje jej objektívne trvalé vlastnosti. Vo vedomí odraz nesplýva s prežívaním subjektu. Vo vedomí to, čo je odrážané, "vynára sa pred subjektom" /Leontiev/. "Vedomie teda", ako hovorí Rubinštejn, "začína s objavením obrazu /objektu/ v špeciálnom gnozeologickom význame tohto pojmu" /Rubinštejn 1963, str. 24/. To je len jeden z príkladov. Podobným spôsobom sa postupovalo pri všetkých pojmoch, určilo sa ich obsahové určenie a vzájomné vzťahy.

3. Po urobení poriadku v základných pojmoch všeobecnej psychologickéj teórie sa napokon pristúpilo k ďalšiemu kroku, a to - k rozboru pojmu odrazu, t.j. psychického obrazu nielen ako kategórie filozofickej, ale aj ako kategórie psychologickéj. K tomuto prispel Rubinštejnov rozbor tzv. aktivity obrazu. Keďže odraz, psychický obraz nie je pasívnym odzrkadľovaním, je treba nájsť tú činnosť, v ktorej sa aktivita psychického obrazu prejavuje. Aktivita odrazu, t.j. psychického obrazu, nespočíva v ničom inom, ako v tom, čo psychický obraz robí. Lomovove experimenty s pocitmi a vnemami ukázali, že aktivita psychického obrazu tkvie v jeho regulujúcej funkcii správania, či je to už na úrovni kognitívnej štruktúry, alebo štruktúry prežívania. Ak spojíme výsledky týchto úvah a experimentov so Sečenovovou koncepciou psychiky ako stredného článku senzomotorickej reťaze, potom prideme k záveru, že úroveň psychologického bádania bude tkvieť v štúdiu psychickej regulácie správania, psychickej integrácie správania, keďže v psychickom obraze, v jeho regulujúcej funkcii je zahrnutá aj integrálnosť obrazu, ktorá sa odráža v jednote prežívania, vedenia a správania.

Nazdávam sa, že aj z tejto stručnej schémy vidieť, že platforma Leninovej teórie odrazu sa ukázala užitočnou v špeciálnej vede, v psychologických vedách a umožňuje - ako to na iných miestach ukazujeme - odstránenie obmedzení a jednostrannosti predchádzajúcich koncepcií psychologického javu.

Na tomto základe môžeme potom hovoriť o organizme, resp. v humánnej psychológii o osobnosti, ako o hierarchicky organizovanom systéme regulácie a sebaregulácie správania, pričom psychická regulácia a integrácia predstavujú najvyšší stupeň regulácie integrácie a správania.

Z tejto platformy môžeme potom ďalej určiť vzájomný vzťah prírody

/človek ako súčasť organickej prírody, tvor z mäsa a krvi/ a spoločnosti /človek ako tvor spoločenský/, t.j. biologickej a spoločenskej podmienenosti správania. Vo všeobecnosti možno povedať, že osobnosť človeka nemožno vysvetliť len z biologických, alebo len z kultúrno-sociálnych vplyvov. Osobnosť nie je len akýmsi ich súhrnom. Osobnosť je psychickou integráciou biologických a kultúrno-sociálnych faktorov. Preto psychológiu nemožno zaradiť celkom ani k prírodným vedám, ani celkom k spoločenským vedám. Psychológia je jednou z vied o človeku. Tento fakt nemá iba dosah teoretický, ale aj praktický. Na základe tejto koncepcie došlo napríklad v Moskve a Leningrade k tomu, že sa zriadili samostatné psychologické fakulty.

Napokon psychologické javy, či už vo fylogenéze alebo ontogenéze, musíme chápať v ich pohybe, v ich vývoji. Aj v tom smere Lenin dáva možnosti správne chápať otázky vývoja psychologických javov, či už vo fylogenéze alebo ontogenéze. Východiskom v tomto smere sú tieto myšlienky: "Podmienkou poznania všetkých procesov sveta, dodávame aj psychických procesov, je ich poznanie v samopohybe, v ich spontánnom vývoji, v ich žijúcom živote je poznanie týchto procesov ako jednoty protikladov". Lenin teda pokladá vývoj za boj protikladov a ako dôležitý moment vývoja vyzdvihuje samopohyb, t.j. fakt, že hybné sily pohybu nemožno prenášať navonok. Z takéhoto poňatia vzťahov vonkajších a vnútorných podmienok vyplýva, že vonkajšie príčiny sú podmienkou zmien, kým vnútorné príčiny sú základom zmien, t.j. vonkajšie podmienky pôsobia len cez vnútorné, a preto nemožno hovoriť o nejakom mechanickom pôsobení vonkajších príčin. Takýmto spôsobom sa prekonala mechanická schéma S-R, ako aj všetky metafyzické názory, akoby výchova priamo dosahovala takých alebo iných efektov. V tom smere upozorňujeme na dôležité teórie lomu, interiorizácie, zvnútornenia, premeny materiálneho v ideálne, ktoré sa rozpracovali nielen v sovietskej psychológii, ale aj u nás, a sú rozhodujúce pri rozvíjaní viacerých psychologických disciplín, napr. ontogenetickej, klinickej, pedagogickej psychológie.

Takýmto spôsobom by som mohol postupovať aj ďalej v načrtávaní predpokladov teórie, ktorú budujeme na základe Leninovej teórie odrazu. Predpokladám, že aj tieto poukazy v danom rámci postačujú a záujemcov odkazujem na rad monografií, štúdií, ktoré u nás vyšli.

Domnievam sa, že aj tu nadhodené, hoci neúplné a nedotiahnuté princípy a postuláty všeobecnej psychologickéj teórie, ktoré však možno systémovo usporiadať a experimentálnymi faktami doložiť, ukazujú, že filozofické myšlienky V.I.Lenina, najmä v uvedených súvislostiach teórie odrazu, sa ukázali vhodnými v empirických a experimentálnych psychologických vedách. Ja čo viac, našli tam svoje ďalšie teoretické zdôvodnenie a experimentálne potvrdenie, a práce psychológov dali tejto teórii aj psychologický obsah.

Pokladal som za potrebné upozorniť na tieto fakty najmä preto, že takým spôsobom sa v psychológii dostávame na vyššiu platformu bádania a môžeme preniknúť cez obmedzenia, vyplývajúce z jednostranných koncepcií, o ktorých som

sa už zmienil. Domnievam sa ďalej, že na takomto základe vieme a budeme vedieť kriticky zhodnotiť a využiť prínos aj tých psychológov, ktorí sa nedo-
pracovali na takú platformu, ale výsledky ich práce nie sú v rozpore s teo-
retickými predpokladmi našej koncepcie, resp. ich výsledky a práce zodpoveda-
jú kritériám vedeckej metodológie. Takým spôsobom bude možné obohatiť naše
poznatky a metodiky na úseku psychológie tak, aby naša výrobná prax, aj iné
úseky spoločenskej praxe, mohli rýchlejšie prekonať tradičné spôsoby mysle-
nia, nedôveru k novým poznatkom, novým koncepciám - čo je nevyhnutným pred-
pokladom rozvoja vedecko-technickej revolúcie - tak, aby naše psychologické
vedy mohli prispieť k šťastiu a spokojnosti našich občanov v našom socialis-
tickom zriadení.

6. AKTUÁLNE OTÁZKY SÚČASNÉHO STAVU A VÝVOJA PSYCHOLÓGIE U NÁS^x

V celej našej socialistickej vlasti, na každom úseku spoločenského a hospodárskeho života, v ustanovizniach i školách takmer niet človeka, ktorý by necítil ovzdušie nového prístupu našej strany k otázkam riešenia problémov súvisiacich s ďalším rozvojom našej spoločnosti a nášho hospodárstva. Osobitosť chvíľ podčiarkuje historický medzník - 50. výročie vzniku KSČ, príprava 14. zjazdu KSČ, ako aj celý rad významných udalostí v krajinách svetovej socialistickej sústavy, najmä historický 24. zjazd KSSZ, ktorý otvoril ďalšie perspektívy pre rozvoj spoločnosti v ZSSR, pričom - okrem iného - zdôraznil nevyhnutnosť spojenia vedy a spoločenskej praxe.

K oslavám 50. výročia KSČ pristupujeme po zložitom historickom vývoji a po mnohých skúškach, cez ktoré sme prešli v krízových rokoch 1968-1969. Vychádzame pritom z poučenia, ktoré vyvodila naša strana a celá spoločnosť z tohto stavu. Tieto fakty nemohli obísť ani nás, pracovníkov na úseku psychológie a nemôžu nás zbaviť povinnosti vyrovnáť sa s nimi v celej šírke a hĺbke na našich psychologických pracoviskách. K oslavám pristupujeme s určitou hrdosťou, pretože nie v každej vednej oblasti možno tak výrazne ukázať starostlivosť našej strany o rozvoj vedy, ako práve v psychológii, ak naše zasadenie vytvorí toto povedomie u všetkých psychológov, budeme môcť povedať, že splnilo svoje ciele.

Po vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov - Československej republiky r. 1918, Slováci začínajú obnovovať a utvárať národné inštitúcie, rozvíjať školstvo, umenie, vedu. Ovšem každý, kto len trochu pozná vývin psychológie na Slovensku, môže potvrdiť, že ani česká a ani slovenská buržoázia nemala skutočný záujem na rozvoji psychológie ako vedy. S veľkým oneskorením za svetovým vývojom prišla na to, že môže použiť psychologické služby. Roku 1928 bol založený Psychotechnický ústav^{xx} v Bratislave z podnetu Obchodnej a priemyselnej komory, Ústredného združenia slovenského priemyslu, Ústavu pre zveľaďovanie živnosti atď. Treba povedať, že táto prvá psychologická inštitúcia na Slovensku mala vyslovene aplikačný charakter. Čo do kádrového vybavenia bola veľmi skromná; tak napr. roku 1940, t.j. 12 rokov po založení, mala 3 psychológov, 2 vedecké pomocné sily, 1 sekretárku a 1 externého lekára. Podobná situácia bola na Univerzite Komenského. K prvým habilitáciám

^x Referát prednesený na slávnostnej schôdzke Slovenskej psychologickej spoločnosti, konanej pri príležitosti 50. výročia KSČ dňa 20.5.1971. Publikované v zborníku: Psychologia pri budovaní socialistickej spoločnosti, SAV, Bratislava r. 1972. Keďže referát bol prednesený na fore psychológov, dopĺňame ho informáciami pod čiarou.

^{xx} Založil ho J. Staveš - pražský psychológ.

^{xxx} Tak napr. prvú prednášku z psychológie na Univerzite Komenského predniesol B. Tomsa pod názvom "Základy psychologie" /1924/25/. Súvislé prednášky z psychológie zahájil J. Tvrď /1926/27/. Psychologický seminár na FFUK vzniká až r. 1928 t.j. 49 rokov po založení prvého psychologického pracoviska v Lipsku.

^{xxxx} Pozri publikáciu Využitie psychológie v socialistickej spoločenskej praxi. Bratislava, SAV 1959.

z psychológie na Univerzite Komenského dochádza roku 1937 a 1939^x. To je stručná bilancia na úseku psychológie za celú existenciu masarykovsko-benešovskej prvej republiky. Situácia sa nezmenila ani za tzv. slovenského štátu.

Obrat nastáva až po oslobodení - roku 1945, keď sa dávajú aj psychológii perspektívy vývoja, keď prichádzajú ďalší pracovníci, zriaďujú sa aj iné psychologické inštitúcie: Tak napr. r. 1945 vznikol psychologický odbor Matice slovenskej, ktorý vydával Psychologický zborník. R. 1948 vznikol Ústav pre sociálny výskum mládeže Bratislava - Hlohovec.^{xx}

Obnovené kontakty so svetovou literatúrou prinášajú aj prvé informácie o sovietskej psychológii.

Nová etapa vo vývoji psychológie sa začína po prebratí moci v našom štáte robotníckou triedou na čele s KSČ roku 1948. Bolo isté, že nová, rodiaca sa socialistická spoločnosť bude sa všestranne rozvíjať vtedy, keď vo všetkých oblastiach nášho života - na hospodárskom a spoločenskom úseku, ako aj na úseku vedy a techniky - bude prebiehať všestranný rozvoj. Je len pochopiteľné, že socialistická spoločnosť, riadiaca sa filozofiou dialektického a historického materializmu, bude vyžadovať, aby veda, t.j. aj psychologická veda, vychádzala z princípov marxizmu-leninizmu. V tomto období začínajú už vychádzať preklady sovietskych učebníc psychológie a iné publikácie.

V psychológii po zrušení Čs. ústavu práce roku 1951,^{xxx} kde psychológia tvorila hlavnú zložku, bolo treba prejsť ťažkou cestou prebudovania psychológie na princípoch marxizmu-leninizmu. Bolo treba nájsť cestu, ako začleniť psychológiu do novo sa vytvárajúcej štruktúry a organizácie vedy v socialistickej spoločnosti a preskúmať, akým spôsobom uplatniť psychológiu, vybudovanú na marxistických základoch, v socialistickej spoločenskej a hospodárskej praxi.

Museli sme sa kriticky vyrovnáť s buržoáznou ideológiou a jej odrazom v psychológii, a začať myslieť v omnoho širších perspektívach. Bolo potrebné položiť základy pre rozvoj našej vedy ako jedného článku v systéme vied, ktoré pomáhajú rozvíjať socialistickú spoločnosť a na svojom úseku realizujú princípy dialektického a historického materializmu stávajúc sa súčasťou marxistickej ideológie.

^x Roku 1937 sa habilitoval J. Stavěl prácou "Hlad - příspěvek k analýze pudu", Bratislava 1937- R. 1939 sa habilitoval A. Jurovský na základe práce "Útváranie osobnosti dieťaťa" a r. 1941 bol menovaný za riadneho profesora psychológie na univerzite.

^{xx} Ústav bol zriadený Povereníctvom práce a sociálnych vecí pri Ústredí sociálnych a sociálne zdravotných spolkov na Slovensku r. 1951 po zrušení spolkovej starostlivosti o deti a mládež bol reorganizovaný na Sociodiagnostický ústav a dislokovaný Bratislava, Žilina, Košice, Nitra. Centrálné vedenie zabezpečovalo príslušné povereníctvo.

^{xxx} Čs. ústav práce bol zriadený r. 1947, do ktorého bol organizačne včlenený Psychotechnický ústav. Táto inštitúcia bola r. 1951 zrušená.

Po vykonaní tejto základnej a pre ďalší vývoj nevyhnutnej práce, po prekonaní skepsy k psychológii otvorili sa pred ňou netušené perspektívy vývoja. V rámci novej organizácie vedeckej práce začínajú vznikať svojou povahou už nové psychologické ustanovizne, či už v rámci vedeckovýskumnej základne SAV, kde už roku 1953 vzniká psychologické pracovisko^x, alebo na vysokých školách, kde na UK v Bratislave vzniká r. 1957 Psychologický ústav a r. 1959 Katedra psychológie^{xx}, alebo v rezortoch, kde sa vytvorili Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie /VÚDPaP/, psychologické výchovné kliniky atď.

Kvalitatívne nová fáza vo vývoji psychológie sa začína v rokoch 1965-1966, keď Ústredný výbor KSČ urobil analýzu súčasného stavu psychológie a zaoberal sa jej perspektívami. A tak roku 1966 schválila Ideologická komisia ÚV KSČ materiál pod názvom "Naliehavé úlohy československej psychológie".

V tomto materiáli sa konštatuje: "Vznik a rozvoj socialistického spoločenského zriadenia je nemysliteľný bez plánovitého a všestranného rozvoja a využívania nielen tých vied, ktoré bezprostredne pomáhajú pri pretváraní prírody v prospech človeka a spoločnosti, ale aj tých vied, ktoré sa zaoberajú spoločenským dianím a priamo človekom. V súčasnom období zvyšuje význam týchto vied čoraz zložitejšia organizácia a riadenie spoločnosti, stúpajúce nároky na ľudského činiteľa... o tom svedčí aj čoraz väčší záujem spoločnosti o využívanie poznatkov vedeckej psychológie, ktoré sú nepostrádateľným nástrojom poznania, riadenia a plánovitého utvárania ľudského správania a ľudskej praxe práve tým, že podstatne pomáhajú pri utváraní osobnosti uvedomelého a činorodého príslušníka spoločnosti, oslobodenej od triednych rozporov."

"Súčasnú zdôrazňovanie významu psychológie je výrazom definitívneho prekonania skepsy k psychológii ako vede a možností využitia psychologických poznatkov v socialistickej spoločenskej praxi.

K prekonaniu tejto skepsy - okrem zmien v živote našej spoločnosti - prispeli aj úspechy, ktoré v posledných rokoch dosiahli psychológovia pri vypracúvaní systému psychologických vied z hľadiska dialektického a historického materializmu. V tomto smere významne pôsobil aj rozvoj marxisticky chápaných špeciálnych odvetví aplikovanej psychológie /pedagogická psychológia, psychológia práce, zdravotnícka psychológia/ i vznik hraničných disciplín. Teoreticky spracované a vedecky zovšeobecnené poznatky psychológie o zákonitostiach ľudského subjektu predstavujú v súčasnom období významný príspevok k celkovému vedeckému poznaniu človeka a jeho vzťahu k prírode a spoločnosti

^x "Psychologické laboratórium" SAV neskôr premenované na Ústav experimentálnej psychológie SAV, ktorý vydáva časopis *Studia psychologica*.

^{xx} Prvá samostatná Katedra psychológie vzniká na Vysokej škole pedagogickej /VŠP/ v Bratislave. Šplynutím VŠP a FFUK r. 1959 sa vytvára z Katedry pedagogiky a psychológie samostatná Katedra psychológie FFUK.

... k psychológii dnes už nie je možné pristupovať ako k relatívne úzko vymedzenej disciplíne, ale ako systému psychologických vied základného, špeciálneho a aplikovaného charakteru."

Takýmto spôsobom naša KSČ pristúpila k podpore rozvoja psychológie a prijala rad opatrení na zlepšenie stavu. Na základe tohto dokumentu došlo - okrem iného - k zriadeniu Psychologického ústavu ČSAV v Prahe s odbočkou pre výskum dieťaťa v Brne.

Povereníctvo školstva a kultúry vypracovalo realizačnú smernicu, obsahujúcu konkrétne opatrenia v školstve. Na základe týchto materiálov sa na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave zriadilo Laboratórium porovnávacej a fyziologickej psychológie a Katedra pedagogickej psychológie. Zvýšili aj počty poslucháčov psychológie. Dobudovali sme Katedru psychológie, ktorá má tri oddelenia: všeobecnej psychológie, klinickej psychológie a psychológie práce.

Spomínaným dokumentom uvádzaný návrh opatrení je taký široký, že zahŕňa rozšírenie siete psychológov na všetkých úsekoch, aj v zdravotníctve, spravodlivosti, doprave, národnej obrane a pod.

Dokument "Naliehavé úlohy československej psychológie" má 55 strán a predstavuje najvšestrannejší rozbor situácie v psychológii na všetkých úsekoch. Všetky námety sa neuviedli do života, jednak chýbali ľudia a jednak naša spoločnosť spela ku krízovým rokom. Myslím, že by bolo veľmi osožné, keby sme sa k dokumentu opäť vrátili. Dnes, keď proces konsolidácie u nás dosiahol vysokú úroveň a keď naša KSČ opäť pevne zaujíma vedúcu úlohu v spoločnosti, je na to najvhodnejší čas.

Vďaka starostlivosti našej strany, obetavosti našich psychológov a porozumeniu vtedajšieho povereníka pre školstvo M. Lúčana, psychológia na Slovensku dosiahla nebývalé úspechy. Vývoj nemôžeme vidieť iba v počte založených inštitúcií, kde psychológia integruje aj iné vedy, resp. v dobudovaní iných psychologických služieb, ale aj v množstve, šírke a kvalite prác, ktoré dnes psychológovia na Slovensku dosahujú.

V rámci vedeckovýskumnej základne SAV dosiahol základný výskum poznávacích procesov a psychofyziky také úspechy, že pracovníci Ústavu experimentálnej psychológie môžu pristúpiť k syntéze svojich výsledkov, výrazom čoho je kniha "Wissuelles Wahrnehmen". Azda to isté sa dá povedať o inžinierskej psychológii, ktorú pracovníci Ústavu experimentálnej psychológie rozvíjajú úspešne v spolupráci s naším najväčším priemyselným kombinátom na Slovensku - so Slovnaftom. Tieto úspechy sú o to cennejšie, že sú výsledkom práce mladých kolektívov, ktoré rýchlo vedeli systematicky a programovo rozvinúť teoretickú a metodologickú prípravu tak, že dosiahli v krátkom čase pozoruhodné výsledky a úspechy.

Na vysokých školách po prekonaní psychologického polyhistorizmu, ktorý retardačne pôsobil mnoho rokov, v krátkom čase - v priebehu 12 rokov - vybudoval sa systém psychologických pracovísk tak, aby zodpovedal systému psychologických vied, príprave nových psychológov a študijným zameraniam. Cieľom

je vychovávať politicky a teoreticko-odborne pripravených absolventov, aby po skončení štúdia ich úroveň vedomostí a psychologických spôsobilostí umožňovala hneď sa zapojiť do práce vo výskume alebo v aplikácii. Podarilo sa nám rozvinúť vedeckovýskumnú prácu na týchto úsekoch: všeobecná psychológia - v oblasti vnímania, motivácie, učenia; pedagogická psychológia - v oblasti písanej reči, výkonnosť učiteľov a žiakov, problémy pedagogického taktu; klinická psychológia - v oblasti psychoterapie; ďalej v oblasti forenznnej psychológie, bezpečnosti práce, poradenskej psychológie, porovnávacej a fyziologickej psychológie. Treba pripomenúť, že v posledných rokoch vznikla aj Katedra odbornej psychológie v Košiciach, čiže jestvuje ďalšie školiace univerzitné pracovisko.

Pri tejto bilancii nemožno obísť katedry psychológie na pedagogických fakultách, ktoré zohrávajú najvýznamnejšiu úlohu pri psychologickom vzdelávaní učiteľov kompletizáciou ich prípravy.

Neobyčajne dôležitú úlohu realizuje svojou výskumnou a aplikačnou prácou Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie so Psychologickou výchovnou klinikou. Pracovníkom tohto ústavu sa podarilo nájsť organizačnú a pracovnú náplň, ktorou vhodne dopĺňujú o psychologický aspekt školskú starostlivosť o človeka. Táto práca je spoločensky neobyčajne dôležitá aj preto, že sa našiel model, ktorý umožnil právne kodifikovať psychologické služby v škole vyhláškou ministra o Vzorovom štatúte psychologických výchovných kliník a poradní. Týmto činom sa psychologická starostlivosť dostáva priamo do miest a okresov. Toto je skutočne jedno z najvýznamnejších opatrení a neznesie porovnanie s bývalou sieťou tzv. psychologických poradcov pri odbore sociálnej starostlivosti, ktorí neboli psychológmi.

Domnievam sa, že uvedená organizačná aktivita je tvorivým dopracovaním materiálov Ideologickej komisie ÚV KSČ, tvorivým dovedením psychológie do praxe. Je len na škodu, že sa nenašlo dosiaľ dost ľudí, ktorí by nezištne a obetavo venovali svoj čas, aby sa také kroky urobili aj na ďalších úsekoch. Na základe dokumentu Ideologickej komisie ÚV KSČ sa upriamila pozornosť na problémy diagnostických metód, a tak v Bratislave vznikol národný podnik Psychodiagnostika /1968/, čím sa na jednej strane definitívne odstránila skepsa v psychodiagnostické prostriedky a na druhej strane prestalo nejednotné používanie metód a pristúpilo sa k serióznej vydavateľskej činnosti. Vytvorenie tohto podniku je významné napriek nedostatkom ktoré sa pritom vyskytujú. Pravda, treba si uvedomiť, že podnik sám nemôže nahradiť skúsenosť psychológov.

Pri tejto príležitosti možno s radosťou pripomenúť pozornosť, ktorá sa venuje psychológii v ČSĽA. S úspechom sa rozvíja práca na Katedre vojenskej psychológie na Vojenskej politickej akadémii Klementa Gottwalda v Bratislave. V tomto rámci je aj celoarmádne výskumné pracovisko.

Nemožno nespomenúť fakt, že v Bratislave vychádzajú dve periodiká: *Studia psychologica* v SAV a *Psychológia a patopsychológia dieťaťa* vo VÚDPaP. Vyšlo už 10 čísiel ročenky Filozofickej fakulty UK - *Psychologica*. Môžeme

ďalej s uspokojením konštatovať, že u nás vychádza z oblasti psychológie celý rad monografií a aj syntetických diel, učebníc a pod.

Aj keď k jubileu našej strany pristupujeme s pocitmi určitej radosti a hrdosti, jednako i v psychologických vedách musíme vyvodiť niektoré poučenia, ktoré vyplývajú z krízového vývoja v našej strane a spoločnosti.

Nazdávam sa, že nám treba na všetkých úsekoch - či už v základnom výskume, v aplikácii alebo rutínnej práci - sledovať základnú úlohu, a to realizovanie psychologickej starostlivosti o človeka, pretože starostlivosť o človeka je základnou politickou líniou našej strany. Už v základnom výskume sa treba dôsledne zapájať do programov štátneho plánu výskumu na roky 1971-1975, a to najmä do týchto programov: Komunistická výchova a propaganda, Vedecko-technická revolúcia, Boj proti buržoáznej ideológii, ako aj do zdravotníckych programov, do tvoriacich sa výskumných programov RVHP a rezortných plánov výskumu.

Čo sa týka buržoáznej ideológie, resp. nekritického nadhodnocovania západnej psychológie, bude nevyhnutné vo všetkých odboroch psychológie jasne stanoviť, aké ciele si kladie výskum, vychádzajúci z vedeckého svetonázoru. Bolo by veľkou chybou, ak by sa zo socialistických pozícií hlásala v psychológii akási netriednosť, resp. neutralizmus. Súčasne s tým je pre budovanie socializmu a rozvoj našej vedy neobvyčajne dôležité, aby sa výsledky psychológie kapitalistických krajín po ideologicko-teoretickom prehodnotení využili.

Vo všeobecnosti bude treba viac si všímať výskumy v socialistických krajinách, zvlášť v ZSSR, kde v posledných rokoch došlo k takému vývoju, že si sovietska psychológia vydobyla uznanie nielen v sovietskej spoločnosti /zriadenie psychologických fakúlt/, ale na celom svete, čoho dokladom bolo aj usporiadanie Medzinárodného psychologického kongresu v Moskve roku 1965.

Najdôležitejšia úloha, pred ktorou dnes stojíme, je výchova nových psychológov. Nehovorím to preto, že som z fakultného pracoviska, ale jednoducho preto, že dnes máme na štúdiu psychológie 400-500 poslucháčov. Aj keď ich výchova je prvoradou úlohou fakultných psychologických pracovísk, predsa len starostlivosť o ňu je vecou celej psychologickej obce. Dnes rozhodujeme o tom, ako sa bude psychológia v budúcnosti rozvíjať. Uvedomme si, že každoročne budú vychádzať desiatky psychológov a postupne bude treba znižovať kvóty novoprijímaných poslucháčov. Dovoľujem si preto upozorniť na hlavné problémy, ktoré máme na štúdiu psychológie:

1. Predovšetkým si musíme uvedomiť, že študentov treba pripraviť politicky a odborne; sú to dve neoddeliteľné stránky tej istej veci. Nemožno stratiť zo zreteľa, že svet je síce jeden, ale je rozdelený, nemožno ani na okamih zabudnúť na fakt, že pozície marxistickej filozofie a metodológie sú jediné, z ktorých môžeme úspešne rozvíjať psychológiu tak v teórii, ako aj v socialistickej praxi. To nám musí byť všetkým jasné. Veď ako sa môže uplatniť psychológ v oblasti psychológie práce, pedagogickej psychológie, na klinike alebo vo výskume, keby nežil s problémami našej spoločnosti a pozeral

by sa inde. Treba, aby každý psychológ bol politicky vzdelaný a vedel politicky myslieť. Len tak bude môcť psychológiu uplatniť.

2. Dokázať, aby si študenti nielen osvojili teoretické vedomosti a metodologickú prípravu, ale spojili ich v praktickú znalosť skúmania psychologických javov: to je predovšetkým úloha oddelenia všeobecnej psychológie, konkrétne odborov všeobecná psychológia, matematicko-štatistické metódy, psychologická metodológia a experimentálna psychológia.

3. Docieľať, to isté na úsekoch klinickej psychológie, pedagogickej psychológie a psychológie práce. Týka sa to uvedených odborov a základov psychodiagnostiky, vedení stáží a praxe. Tu sú závažné nedostatky, ktoré je treba odstrániť, aby nám v budúcnosti neškodili.

4. Premyslieť systém stáží a praxe, ako aj postgraduálneho štúdia tak, aby sa zabezpečila kvalita pedagogického procesu.

Predpokladám, že sa nám takým spôsobom podarí vychovať z našich psychológov ľudí s pevným socialistickým presvedčením, ľudí s dôverou sa pozerajúcich do budúcnosti a uvedomele rozvíjajúcich psychologickú starostlivosť o človeka.

Napriek dosiahnutým úspechom nemožno však tvrdiť, že úroveň psychológie ako vedy zodpovedá veľkým a stále rastúcim požiadavkám, ktoré jej predkladá terajší stav budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti.

V poslednom období nastali v psychológii hlboké zmeny, a to najmä v značnom rozšírení jej problematiky, rozšírení jej spojenia s praktickým životom, v intenzívnejšom vývoji hraničných výskumov, v metodickom prezborení, ktorému dáva možnosť rozsiahle využitie matematických, elektrofyziologických a iných metód.

Staršia generácia psychológov vie, že prednedávnom bolo výchovné a profesionálne poradenstvo skoro jediným úsekom praxe, do ktorého zasahovala psychológia. Teraz sa situácia zmenila od základu. Život kladie pred psychológiu množstvo aktuálnych problémov, ďaleko presahujúcich hranicu pedagogicko-psychologickej teórie a praxe. Na ilustráciu by som upozornil na problémy, ktoré priniesla vedecko-technická revolúcia, a na zmeny vyvolané jej pôsobením na pracovnú činnosť človeka.

A. Leontiev v tejto súvislosti poukázal na to, že výsledkom "vývoja automatizácie výroby, vytvorenia automatických systémov riadenia bolo to, že pri pracovnom výkone robotníka-operátora základná ťarcha leží nie na jeho svalstve, ale na psychických procesoch; na vnímaní, pamäti, myslení.

Pritom značne stúpla zodpovednosť robotníka-operátora: chyba ním spôsobená by mohla mať veľmi ťažké následky. To všetko v základoch mení úlohu psychológie tak pri riešení problémov vedeckej organizácie práce, ako aj pri zdokonaľovaní techniky výroby...

V podmienkach automatizácie výroby sa nám javí celkom iný obraz. Rozhodujúci význam nadobúda "psychologický faktor".

Pretože najzávažnejšie pracovné procesy operátora automatizovaných systémov riadenia prebiehajú vo forme vnútorných psychických procesov, ich opis aj v začiatočnom štádiu vyžaduje odborný psychologický prieskum: ani objektívne pozorovanie, ani seba pozorovanie nie sú schopné vniknúť do obsahu a štruktúry týchto procesov. Tak isto je to s riešením problému prispôsobovania stroja človeku.

V súčasných podmienkach je už úplne nedostačujúce hľadať riešenie v jednoduchých antropometrických a chronometrických základoch: nie je možné spoliehať sa na čisté empirické prispôsobovanie už vybudovaných technických systémov na možnosti operátora z viacerých dôvodov: nesprávne výpočty robia jeho prácu málo spoľahlivou; tak isto nadmerné zaťaženie operátora informáciami alebo vyvolávanie zvýšeného emocionálneho napätia. Ak práca operátora je málo spoľahlivá, je nespoľahlivý aj výkon celého automatizovaného systému, nehovoriac o spoľahlivosti jeho jednotlivých technických častí.

Technický pokrok dal psychológii úplne novú úlohu: vytvoriť opis psychickej činnosti človeka, ktorý by dovolil jeho technické uskutočnenie. Na základe tohto opisu by bolo možné tak modelovať psychické funkcie, aby ich mohol vykonávať stroj.^x

Ešte by som chcel upozorniť na veľký význam psychologickéj teórie. Vďaka teórii odrazu, reflexnej teórii, na základe historického princípu má psychológia vyvinuté mnohostranné spojenie s filozofiou, so spoločenskými a prírodnými vedami.

V súvislosti s tým prišli sme k poznaniu integratívneho postavenia psychológie medzi vedami o človeku, alebo hoministickými vedami, ako ich nazval D. Kováč. Vyplýva to z faktu, že psychologická regulácia správania predstavuje najvyššiu úroveň regulácie organizmu a osobnosti. Z tohto poznania, ku ktorému inými cestami došli aj takí bádatelia, ako je Pribram, Miller, Galanter, vyplýva mnoho závažných dôsledkov.

Predovšetkým možno konštatovať neplodnosť všetkých homeostatických modelov, či už je to S-R alebo psychoanalytický model. Tento teoretický výsledok našej práce treba dôsledne preniesť do teórie a ďalej ho spresňovať, resp. korigovať.

Pre prax z toho vyplývajú dôsledky, že tam, kde psychológia inštitucionálne neintegruje v komplexnom prístupe výskum regulácie správania, potom iné prístupy /biológia a pod./ bez psychológie by boli izolované a nezodpovedali by všeobecnej teórii systémov. Aj tieto fakty nám dávajú povedomie dobre vykonanej práce. Súčasne však tým preberáme veľkú zodpovednosť za vypracovanie vedeckého modelu ľudského správania, ktorý môže byť vypracovaný len na základe dialektického a historického materializmu, pretože táto filozofická platforma je najširšou, dosiaľ najprepracovanejšou a najvedeckejšou platformou. Princíp integratívnosti zabezpečuje aj princíp komplexnosti, a preto pre psychológiu je súčasne veľmi významná tak medziodborová spolupráca, ako aj zovšeobecňovanie jej výsledkov.

^x Leontiev A. A.: Naliehavé úlohy psychológie, Komunist, Moskva 1968.

Na tento princíp integratívnosti a komplexnosti, nazdávam sa, najvhodnejšie poukázal V.Piaget na XVIII. medzinárodnom psychologickom kongrese v Moskve: "Chcel by som vyjadriť pocit určitej hrdosť z toho dôvodu, že psychológia má kľúčové postavenie v systéme vied.

Na jednej strane je psychológia závislá od ostatných vied a vidí v psychologickom živote výsledok fyzikálno-chemických, biologických, sociálnych, lingvistických, ekonomických a iných faktorov, skúmaných všetkými vedami, ktoré sa zaoberajú objektami vonkajšieho sveta.

Na druhej strane ani jedna z týchto vied nie je možná bez logicko-matických koordinácií, ovládnutie ktorých je možné len pôsobením /účinnosťou/ organizmu na objekty. Len psychológia dovoľuje štúdium tejto činnosti vo vývine..."

Tieto fakty si musíme čím ďalej, tým viac uvedomovať, pretože vedecko-technický a ekonomický pokrok a ďalší rozvoj socialistickej demokracie predpokladajú vysoké požiadavky na činnosť človeka.

Veľmi výstižne o týchto otázkach píše ďalej Leontiev: "Úloha ľudského faktora vo všetkých sférach života našej spoločnosti dostáva teraz väčší význam! Čo je to však "ľudský faktor"? Je to predovšetkým faktor psychologický, je to vedomie konkrétnych indivíduí, je to motivácia ich aktivity, je to ich iniciatíva, ich tvorivosť.

Vedecké usporiadanie života spoločnosti prvýkrát dalo možnosť vedecky usporiadať aj vnútorný život človeka. Realizácia tejto možnosti je hlavnou úlohou psychológie, oslobodenej od mystifikujúcich idealistických a pozitivistických koncepcií.

Psychológia je zvláštnou oblasťou vedy. Preto sa nemôže plne rozvíjať, keď je pútaná "k tej alebo onej vede", k filozofii, k pedagogike, k technike... Naopak, jej hlavná perspektíva je v samostatnom vývine, v teoretickom opodstatnení v nej nahromadených veľkých vedomostí, vo vytvorení vedeckého systému."^x

Nazdávam sa, že v celej 50-ročnej histórii našej vlasti sme nenašli pre rozvoj psychologických vied také priaznivé podmienky, aké vytvorila politika KSČ, čo pokladáme za zákonité, keďže ústredným cieľom našej strany je človek. Starostlivosť o človeka, o tvorca materiálnych a kultúrnych hodnôt sa nevyčerpáva len zdravotnou, školskou, hospodárskou, právnou a pod., ale aj psychologickou starostlivosťou. Psychologická starostlivosť tieto zložky dopĺňa, kompletizuje a integruje. Preto psychologická starostlivosť o človeka je súčasťou politiky našej strany a našla už svoj výraz v spomínanom historickom uznesení Ideologickej komisie ÚV KSČ.

Tieto fakty si treba každodenne uvedomovať tak, aby prešli do povedomia všetkých našich pracovníkov a napomohli psychologickými prostriedkami otvorenejšie, smelšie riešenie aj vážnych otázok nášho spoločenského a hospodárskeho života. Ak budeme dôsledne uskutočňovať v konkrétnej práci na našom úseku

^x Pozri c.d. 1968.

psychologickej starostlivosti o človeka líniu našej strany, môžeme s perspektívami hľadieť do budúcnosti a dosiahneme zážitok dobre vykonanej práce. To nech je súčasťou našich záväzkov k 50.výročiu našej strany.

7. PRÍSPEVOK K NÁVRHU KOMPLEXNÉHO A INŠTITUCIONÁLNEHO ZAVEDENIA PSYCHOLÓGIE DO SOCIALISTICKEJ SPOLOČENSKEJ A HOSPODÁRSKEJ PRAXE^x

V tomto príspevku chceme uviesť niektoré úvahy a námety, o ktorých sa domnievame, že ich riešenie je nevyhnutným a zákonitým procesom a je v súlade so závermi XIV. zjazdu KSČ, s plénami ÚV KSČ o vedecko-technickom rozvoji, ako aj s poznatkami a závermi zhrnutými v dokumente Vývoj, súčasný stav a úlohy spoločenských vied v ČSSR, ktorý schválilo Predsedníctvo ÚV KSČ 3.mája 1974.

Ide o riešenie komplexu otázok týkajúcich sa uplatňovania psychológie v praxi, najmä v psychologickkej starostlivosti o človeka v jeho celoživotnom priebehu. Podľa našej mienky dozrel čas bilancovať doterajší vývoj, urobiť novú analýzu tohto vývoja a vyvodiť dôsledky pre perspektívne a komplexné riešenie psychologických služieb v našej spoločnosti. Predseda SPS dr.J.Vonkomer v hlavnom referáte naznačil, že pred psychológiou stoja úlohy, ktorých riešenie bude potrebovať nový prístup, a to taký, ktorý by viedol k inštitucionálnemu usporiadaniu, čo by zodpovedalo súčasným trendom vo vede a našej spoločnosti, tak aby sa komplexne riešili mnohé nahromadené problémy. Tieto problémy dávno pociťujeme. Spomenieme len niektoré: napr. roztrieštenosť v poradenstve, nerovnomerné rozvíjanie rôznych oblastí aplikovanej psychológie, ako to vyplynulo z referátov doc.J.Hvozdíka, dr.Daniela, doc.O.Kondáša. Súčasne pri úvahách o ďalšom vývine psychológie u nás sme museli nevyhnutne brať do úvahy fakt, že do ďalšieho zjazdu pribudne ďalších 300-400 členov našej spoločnosti, t.j. že sa počet psychológov zvýši asi o 100 %, a my sme zodpovední za to, aby sme vytvorili pre nich miesto tak, aby sme pokryli všetky základné požiadavky praxe integrovanou a komplexnou sieťou psychologických pracovísk, zabezpečujúcou psychologickú starostlivosť o človeka na jeho životnej ceste, na všetkých úsekoch jeho činnosti profesionálnej, spoločenskej a i.

Bezprostredným podnetom k našim úvahám, rokovaniam a konzultáciám bola analýza úloh psychológie, ktorú na prvom zasadnutí výboru SPS podal predseda spoločnosti dr.Vonkomer. Na tomto základe sme sa začali problémom zaoberať ako úlohou, ktorej garantom by mala byť SPS. Čiže to, o čom budeme hovoriť, je výsledok mnohých konzultácií a porád. V našej práci sme vyšli z faktov charakteristických pre doterajší vývin. Ak tieto fakty analyzujeme, zisťujeme, že naši psychológovia bojujú za uplatnenie psychológie v socialistickej praxi a v tom zmysle sa prijali aj významné dokumenty, ktoré majú význam pre rozvoj psychológie vo všetkých socialistických krajinách.

Naši psychológovia takto dokazujú, že sa chcú aktívne podieľať na rozvoji socialistickej spoločnosti u nás a na rozvíjaní spolupráce v rámci spoločenstva socialistických krajín.

^x Referát na IV.zjazde Slovenskej psychologickkej spoločnosti pri SAV, ktorý sa konal na tému "Uplatnenie poznatkov psychologických vied v rozvinutej socialistickej spoločnosti" v dňoch 15.-18.septembra 1974 v Košiciach. Uverejnený v zborníku Uplatnenie psychologických vied v rozvinutej soc. spoločnosti, vyd. Psychodiagnostické a didaktické testy, Bratislava, 1975.

Výbor SPS v snahe aktívne uplatňovať psychológiu v spoločenskej praxi pokladá za potrebné opäť sa zaoberať otázkou analýzy súčasného stavu a perspektív vývoja psychológie i jej uplatnenia v praxi. Pokladá za nevyhnutné:

1. vrátiť sa k uzneseniu ldeologickej komisie ÚV KSČ o "naliehavých úlohách československej psychológie";
2. na základe úloh vyplývajúcich zo XIV. zjazdu KSČ pre našu spoločnosť, a tým aj psychológiu, urobiť analýzu súčasného stavu a úloh, ktoré pred psychológiou stoja. Táto úloha je tým náročnejšia, že od r. 1966 sa mnoho zmenilo.

Zmeny vznikli jednak v štátoprávnom usporiadaní ČSSR, jednak v dôsledku vedecko-technickej revolúcie, v ktorej ľudský faktor nadobúda nové postavenie vo výrobe /ďalej v predlžovaní voľného času, narastaní potrieb a pod./, pričom otázka socialistického vedomia sa stáva rozhodujúcim činiteľom rozvoja našej socialistickej spoločnosti. Z týchto zmien vyplývajú aj nové úlohy pre vedy o človeku a tým aj pre psychológiu, ktorá má medzi nimi integrálne postavenie. Toto všetko sa už prejavilo v požiadavkách na psychológiu. Predtým bolo /t.j. v piatich ročníkoch/ asi 50 poslucháčov psychológie, dnes na filozofických fakultách v Bratislave a Košiciach študuje viac ako 500 poslucháčov interne /cca 100 externe/, t.j. len v budúcich piatich rokoch ročne príde do praxe okolo 100 nových psychológov - jednodborového štúdia.

Všetky tieto fakty nás vedú k tomu, aby sme odznovu riešili postavenie psychológie v našej socialistickej spoločnosti tak, aby zodpovedalo jej potrebám a dávalo možnosť efektívnejšie využívať psychologické poznatky v socialistickej praxi.

V mnohých socialistických krajinách nastali už v tomto smere podstatné zmeny. V prvom rade v ZSSR veľkosť úloh, ktoré psychológia má riešiť, zdôraznili vyčlenením psychológie z rámca filozofických fakúlt a utvorením samostatných psychologických fakúlt tam, kde pre to boli predpoklady. T.č. jestvujú psychologické fakulty v Moskve, Leningrade, Tbilisi a pripravujú sa ďalšie fakulty. Okrem toho sa prijímajú vážne dokumenty o psychológii, napr. zákon o psychologickkej práci v Gruzínskej SSR, v Poľsku a pod.

Doterajšia prax ukazuje, že v teréne síce existujú psychologické zariadenia, a to psychologické výchovné kliniky a strediská pre voľbu povolania. Ide zväčša o zariadenia rezortu školstva, ktoré dávajú možnosť najmä poradenskej psychológii /výchovné a profesionálne poradenstvo/. Ďalej sa zakladajú poradne pri iných zložkách, čím dochádza k ďalšiemu organizačnému i kádrovému riešeniu.

Môžeme preto konštatovať, že spomínané útvary sú úzko profilované, a preto nemôžu riešiť požiadavky praxe v celom rozsahu, napr. požiadavky podnikov cestnej premávky, psychológie riadiacej práce a pod.

Okrem toho jestvujúce útvary nemajú nijaký vrcholový orgán, ktorý by ich prácu usmerňoval ideovo-koncepčne, metodicky a pod. Doterajšia prax má preto

veľa nedostatkov, niet kontroly a inšpekcie práce, niet postgradualneho špecializačného štúdia atď. Dochádza k triesťeniu prostriedkov a pod. Ako ukazuje prax, požiadavky na prácu psychológov zo strany praxe sú ďalekosiahlejšie ako úzke poslanie jestvujúcich poradní, požiadavky závodov na expertízy a pod.

Ako vyplýva z pléna ÚV KSČ o vedecko-technickej revolúcii, úloha spoločenských vied, a tým aj psychológie, pri budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti je nezastupiteľná. Ďalší ekonomický rast je v našich podmienkach možný len zvyšovaním produktivity práce, voľné pracovné sily nemáme. Rastie význam vedy, lebo jednou z najdôležitejších metód zvyšovania produktivity práce je aplikácia vedeckých poznatkov a metódy riadenia v procese výroby. Moderná technika, charakterizovaná automatizáciou výroby, používanie samočinných počítačov a iných objavov modernej vedy kladie zvýšené požiadavky na človeka, ktorý má takéto technické systémy obsluhovať, príp. kontrolovať ich prevádzku. Tým je konštrukcia automatických zariadení veľmi zložitá a v podstate nemá ohraničenia, schopnosti človeka /výkonnosť jeho zmyslových orgánov, jeho svalová sila/ sú ohrozené. Preto je potrebné prispôbovať konštrukciu rôznych strojov a mechanizmov možnostiam človeka, no na druhej strane, pretože pokrok vedy a techniky nemožno zastaviť alebo ignorovať, musíme kladť čoraz väčšie nároky na ľudí, ktorí budú tieto zložité aparatúry obsluhovať, riadiť a kontrolovať. Práve tu, pri synchronizácii činnosti človeka a stroja, psychológia modernej industriálnej spoločnosti neoceniteľne pomáha. Za polstoročie existencie ako samostatnej vedy dokázala nazhromaždiť množstvo poznatkov a exaktných metód na meranie ľudských vlastností, schopností a potrieb. Sleduje z rôznych aspektov psychické komponenty výkonu a vypracúva jeho normy. Vie pomerne presne povedať, aké sú aktuálne možnosti a hranice výkonu človeka alebo konkrétneho pracovníka.

Ďalej psychologické vedy disponujú prostriedkami, ako intervenovať do rozvoja osobnosti človeka tak, aby spoločenské potreby boli v súlade s individuálnymi.

U nás v SSR sme si vedomí všetkých týchto skutočností, a preto výbor SPS pri SAV na základe rozboru danej situácie došiel k záveru, že pre ďalší vývoj uplatnenia psychológie v našej socialistickej spoločnosti je nevyhnutné inštitucionálne legalizovať postavenie psychológie a právne zabezpečiť vykonávanie tejto práce tak, aby sa predišlo nekvalifikovanému, nesprávnemu jej použitiu, a tým aj spochybňovaniu. Právna inštitucionálna psychológia by bola ďalším dôležitým krokom k tomu, aby popri výskumných ústavoch vysokých škôl a SAV, popri rezortných ústavoch vznikol centrálny vrcholový psychologický útvar /inštitút/, ktorý by sieťou pracovísk v krajoch, okresoch a mestách vytváral jednotný systém, a tak dával možnosť prekonať partikularizmus, duplicity a zabezpečoval by ideovo-koncepčné rozvíjanie uplatňovania psychológie v praxi, komplexnosť jej využívania a ekonomickú efektívnosť. Podobne riešili situáciu už dávno v zdravotníckej, sociálnej starostlivosti; v súčasnosti je nevyhnutné urobiť ich na úseku uplatňovania psychológie.

Tento návrh podporujú ďalej tieto skutočnosti:

1. Pri uplatňovaní psychológie v socialistickej praxi je nevyhnutné vychádzať z jednotnej ideovej, koncepcnej a metodologickej platformy, ktorá by zjednotila prácu na všetkých úsekoch, pričom by umožňovala lepšie diferencovať a špecifikovať prácu na všetkých úsekoch aplikovanej psychológie. Súčasný stav charakterizuje partikulárnosť a koncepcná roztrieštenosť, čo aj pri dobrých úmysloch nemusí viesť k želateľným výsledkom.

2. Efektívnosť uplatňovania psychológie v praxi závisí od jej komplexného využitia /t.j. nielen jednostranného preferovania tej alebo inej disciplíny/, čo je možné tak, že sa inštitucionálne zabezpečí taká organizačná štruktúra psychologických zariadení, ktorá by už vo svojej štruktúre zabezpečovala integratívnosť a pritom sledovala rovnomerné a komplexné uplatňovanie psychológie v praxi. Súčasný stav nezodpovedá požiadavkám; niet centrálneho riadenia, uplatnenie psychológie v praxi sa uskutočňuje podľa pochopenia jednotlivých rezortov /najviac pochopenia našla v školstve a v zdravotníctve/, resp. rozvíja sa živelne.

3. Ekonomické zretele vyžadujú:

a/ efektívnosť vo využívaní kádrov a ich poznatkovej kapacity, možnosti tímovej spolupráce špecialistov pri riešení zložitejších problémov /klientely, expertíz, služieb pre orgány, podniky, jednotlivcov/;

b/ efektívnosť vo využívaní finančných prostriedkov venovaných rozvoju psychológie; hospodársky je neúnosné, aby sa trieštili prostriedky na nákup rôznych prístrojov; nie je možné, aby si každé pracovisko budovalo knižnicu, aby sa trieštili prostriedky na nákup časopisov, výpočtovú techniku. Za týchto podmienok nemáme najmä ústrednú psychologickú knižnicu, nemáme ústrednú dokumentáciu, nemáme ústredné výpočtové stredisko. To všetko poznamenáva celú prácu a vzniká nebezpečenstvo, že v budúcnosti to povedie nielen k hospodársky zbytočným nákladom /multiplicitné výdavky/, ale aj k spovrchneniu práce, keďže izolované pracoviská, či už v podnikoch, alebo rezortoch, len ťažko budú môcť zabezpečiť potrebné vedecké informácie a metodologickú úroveň výskumných a rutinných prác.

4. Ďalším dôvodom pre navrhované inštitucionálne riešenie postavenia psychológie v SSR je požiadavka zabezpečiť vysokú metodologickú úroveň kvalifikovanej odbornej psychologicko-prácej, ktorá sa môže v budúcnosti zabezpečiť len za týchto podmienok:

a/ metodiky rutinnej práce - testy, dotazníky a iné prostriedky sa nemôžu používať ľubovoľne, ale iba tie, ktoré budú úradne schválené povolanou inštitúciou /dosiaľ sa nič také nedeje/. Upozorňujeme, že to môže byť len štátom ustanovená inštitúcia, ktorá povolí tlač a rozširovanie príslušných metód, metodík a prístrojov; t.č. túto funkciu plní Psychodiagnostika, n.p.Bratislava.

b/ pri raste psychológov v teréne je pre zabezpečenie vysokej odbornosti nevyhnutné postgraduálne štúdium, atestácia, odbornometodické vedenie a

inšpekcia. Dosiaľ nie je pre túto činnosť inštitúcia, a tým je perspektívne ďalšia psychologická práca ohrozená živelnosťou;

c/ pre kvalifikované vykonávanie psychologickéj práce je nevyhnutná kontrolná inštitúcia, či sú miesta psychológov obsadzované kvalifikovanými silami, t.j. ohodnotenie jednodborového štúdia psychológie, alebo štúdia postaveného na jeho úroveň. Dosiaľ pre nedostatok psychológov a istú konjunktúru miesta obsadzovali neppsychológovia, čo viedlo k diskvalifikácii psychologickéj práce.

5. Psychológia ako interdisciplinárna disciplína súvisí s prácou mnohých rezortov, ktorých náplňou je starostlivosť o človeka, ako aj s mnohými technickými či biologickými vedami, ale najmä so spoločenskými vedami a filozofiou. Vzhľadom na to sa ukazuje potrebné vytvoriť koordinačný útvar, ktorý by zabezpečoval jednotný postup vo všetkých oblastiach, vzájomnú pomoc, spoluprácu a socialistickú kooperáciu medzi jestvujúcimi rezortnými, podnikovými pracoviskami alebo jednotlivými pracujúcimi psychológmi na úseku:

a/ koordinácie výskumných plánov, kontroly ich úrovne a plnenia;

b/ na úseku expertíz; ďalej inštitúciu, ktorá by bola oprávnená zastupovať aplikovanú psychológiu pri riešení úloh so straníckymi a vládnyimi orgánmi tak, aby sa v celom rozsahu zabezpečovalo plnenie straníckych a štátnych úloh, resp. inštitúciu, ktorá by zaujímala stanovisko z hľadiska psychológie /na požiadanie orgánov/ k rôznym návrhom týkajúcim sa starostlivosti o človeka, v prirodzenej spolupráci s inými inštitúciami.

6. Ďalej sa ukazuje potrebné, aby sa základné metodologické a psychometrické otázky riešili centrálné, napr. psychodiagnostické a psychometrické metódy vydávané n.p. Psychodiagnostika, sa zväčša vyrábajú individuálne a nie sú náplňou ani jedného pracoviska /tým sa, prirodzene, nenarúša štatút n.p. Psychodiagnostika/; ďalej by tu mali byť zastúpené útvary, ktoré by centrálné rozpracúvali hlavné problémy a požiadavky praxe, najmä tam, kde niet pracovísk: mnohé oblasti industriálnej psychológie, komunikácií /vzdelávanie, propaganda/ psychológie dopravy, psychologickéj starostlivosti o človeka, jeho celoživotnej cesty, resp. by kooperaovali, spolupracovali s inými ústavmi, zariadeniami pri prenášaní psychologických poznatkov do praxe.

Všetky uvedené dôvody nasvedčujú, že je spoločensky závažné a potrebné riešiť inštitucionálne postavenie psychológie v SSR, čo by sa malo vyjadriť zriadením:

a/ Inštitútu aplikovanej psychológie SSR /IAP/ ako vrcholného výskumného ústredia informatiky a výpočtového strediska, odborno-metodického, inšpekčného a koordinačného útvaru pre oblasť aplikovanej psychológie s pôsobnosťou v SSR;

b/ siete krajských, okresných, mestských inštitútov aplikovanej psychológie, ktoré by boli súčasťou politickej a administratívnej správy národných výborov.

Ako súčasť národných výborov podliehali by dvojakému vedeniu: národný výbor by určoval obsah a náplň ich práce vzhľadom na miestne potreby /krajské, okresné, mestské/, IAP by schvaľoval plány práce kvôli koordinácii, mal by na starosti metodicko-odborné vedenie a kontrolu vykonávania práce. Poskytol by vedecké informácie, výpočtové zariadenie IAP by bolo k dispozícii všetkým zložkám. IAP by dbal o vysokú efektívnosť práce. Riaditelia krajských IAP by boli členmi vedeckej rady.

c/ Inštitút by bol vyústením aplikácie základného výskumu, t.j. pracovísk vysokých škôl, akadémií a rezortov, aby mali adekvátne zastúpenie v organizácii.

Vážené súdružky a súdruhovia, predniesol som výsledok našich úvah o tom, ako prispieť ku komplexnému riešeniu starostlivosti o človeka z aspektu psychológie, k zvýšeniu efektívnosti našej práce. Budem rád, ak sa k tomuto návrhu vyjadríte, a po kladnom posúdení ho podporíte.

8. NAJVÝZNAMNEJŠIE VÝSLEDKY PSYCHOLOGICKÉHO VÝSKUMU ŠPZV V ČSSR V 6. PÄŤROČNÍCI^x

Psychológia ako každá veda má nezastupiteľnú úlohu v budovaní socialistického štátu, socialistického vedomia pracujúcich a jej strategické úlohy v tej ktorej etape určuje KSČ. Preto ak chceme referovať o tom, čo sme za 5 rokov v rámci ŠPZV dosiahli, je nevyhnutné vychádzať zo smerníc ÚV KSČ pre rozvoj vedy a najmä dokumentu "Vývoj, súčasný stav a úlohy spoločenských vied v Československej socialistickej republike" /z 3.5.1974/, ktorý vytýčil úlohy psychológie nasledovne:

"Hlavné zameranie psychologického výskumu musí vychádzať zo štúdia postavenia človeka, jeho aktívnej úlohy, ktorú má ako uvedomelý tvorca novej spoločnosti. Základný výskum v psychológii treba orientovať na tieto hlavné smery:

- na štúdium základných metodologických a ideových problémov marxistickej psychológie a na dôslednú kritiku buržoáznych psychologických škôl;
- na štúdium zákonitostí činnosti človeka a vývoja psychiky ľudskej osobnosti v socialistickej spoločnosti s dôrazom na utváranie vedeckého svetového názoru, socialistickej etiky a socialistického uvedomenia vôbec;
- na štúdium sociálnych faktorov utvárania psychiky človeka, na skúmanie motivácie jeho správania a podmienok utvárania jeho aktívneho, uvedomelého prístupu k životu a práci;
- na skúmanie problematiky psychologických aspektov organizácie práce a vzťahov, ktoré sa vytvárajú medzi jedincom a výrobnými kolektívami a spoločenskými inštitúciami, na podmienky optimálnej výkonnosti človeka v rôznych pracovných a životných situáciách;
- na riešenie psychologických otázok spojených s prípravou detí a mládeže pre výber povolania.

XV.zjazd KSČ r. 1976 tieto úlohy spresnil požiadavkou riešiť v spoločenských vedách problémy výstavby socialistickej a komunistickej spoločnosti, ďalej vyzdvihol nutnosť rozvíjať spoločenské vedy v súlade s potrebami spoločnosti a uplatňovať vo výskume komplexnosť a interdisciplinárnosť. Smernice XV.zjazdu vyústili do dokumentu ÚV KSČ "O jednotnom programe spoločenských vied po XV.zjazde KSČ" /zo 17.6.1977/, v ktorom boli stanovené prioritné okruhy problémov v spoločenských vedách, medzi ktoré bola zaradená problematika "Utvárania socialistického vedomia pracujúcich, základné smery komunistickej výchovy" /téma č.10/, v ktorej bol položený dôraz na problematiku formovania socialistického spoločenského a individuálneho vedomia a formovania socialistickej osobnosti.

Uvedené fakty uvádzame z týchto dôvodov: po prvé obsahujú kritéria na posúdenie, či sme stanovené úlohy v základnom výskume riešili; po druhé

^x Referát prednesený na IV. zjazde československých psychológov v Brne, ktorý sa konal v dňoch 5.-11.XII.1980. Podkladové materiály pre referát poskytli koordinátori hl.úloh ŠPZV z ČSAV J.Linhart a z SAV D.Kováč.

na posúdenie do akej miery sme splnili 3 základné funkcie, ktoré má každá veda, teda aj psychológia. Tieto funkcie sú:

1. poznávacia, t.j. do akej miery sme prehĺbili a rozšírili naše poznatky o psychických javoch z aspektu marx-leninskej teórie a metodológie a potrieb praxe;
2. ideologická, spočívajúca v šírení vedeckých poznatkov o psychických javoch, ktorá je jednou zo základných otázok vedeckého svetového názoru;
3. prakticko-pretváracia, t.j. akými výstupmi sme prispeli k využívaniu psychologických poznatkov v teórii a praxi výstavby socializmu.

Z týchto hľadísk pristupujem k referovaniu o materiáloch, ktoré mi zaslali koordinátori 2 psychologických úloh ŠPZV, riešených ústavom ČSAV a SAV a 4 čiastkových úloh riešených v rámci multidisciplinárnej HÚ ŠPZV riešenej na FFUK v Bratislave - tak ako mi to uložilo predsedníctvo Čs. psychologickej spoločnosti.

Psychologický ústav ČSAV v Prahe riešil HÚ ŠPZV č. VIII-5-1 "Psychologické zákonitosti vývoja človeka, jeho aktívnej úlohy a jeho tvorivej činnosti v socialistickej spoločnosti", /J.Linhart/.

Pri jej riešení dosiahli sa dôležité výsledky zahrňujúce 3 oblasti: 1/ oblasť teórie; 2./oblasť nových vedeckoexperimentálnych poznatkov; 3/ oblasť aplikácií v praxi.

1. V oblasti teórie za významný vedecký prínos oponentúry ocenili: vymedzenie základných dialektických kategórií /kategoriálneho systému/ všeobecnej, vývinovej a sociálnej psychológie z hľadiska marxistickej metodológie; rozpracovanie teoretických a experimentálnych základov psychológie v syntetickej monografii "Činnosť a poznanie" /J.Linhart, Praha 1976, s. 574/, vypracovanie vysokoškolskej učebnice "Základy obecné psychologie" /J.Linhart a kol., v tlači/; publikovanie ďalších monografických štúdií a zborníkov. Vo svete je uznávaná publikovaná všeobecná teória učenia, zvlášť jej špecificky ľudských foriem.

Na základe metódy kauzálnej analýzy, ktorá ľudskú činnosť interpretuje vo vzťahu k chápaniu významu a zmyslu životných situácií so zreteľom k regulácii ľudského konania, bola urobená kritika niektorých súčasných západných teórií /napr. teória atribúcií a iné - a vytvorili sa aj nové koncepcie a experimentálne modely, skúmajúce psychické procesy, vedomý odraz skutočnosti a otázky autoregulácie z pozícií marxistickej dialektiky jednoty subjektu a objektu /napr. metóda znakovo pojmového učenia, riešenie problému v modelových kognitívnych hrách Domino, metóda ASU v kognitívnom vývoji a iné/.

Z týchto hľadísk bola rozpracovaná koncepcia funkčného systému činnosti, ktorá viedla ku kritike starších funkcionalisticko-štrukturalistických modelov /napr. Brunswickovho tzv. "šošovkového modelu" a iné/ a súčasne na jej základe boli vytvorené výcvikové metódy na zvyšovanie sociálno-psychologických schopností a na zvyšovanie účinnosti ideového pôsobenia na osobnosť a

vedomie ľudí /metóda ASU/.

2. Oblasť vedecko-experimentálnych poznatkov

Nové výsledky sa dosiahli pri výskume podstaty psychického odrazu, jeho regulačnej funkcie v činnosti človeka a ľudských kolektívov. Pokračovalo sa vo výskumoch identifikácie obrazcov /vrátane pojmovej identifikácie, napr. diagnostická skúška znakov-poimového učenia/ vo vzťahu k procesom učenia a riešenia problému. Vypracoval sa model vytvárania významov a sémantických sietí so zreteľom k psychofyziologickým základom procesov odrážania zložitých situácií; upresnil sa zákon o postačujúcej pravdepodobnosti v kognitívnom dynamickom rozhodovaní so zreteľom k otázke synchrónnych vzťahov medzi ohniskami odrazov v mozgovej kôre a iné. /Monografia Linhart a Novák "Princíp odrazu v biológii a psychológii/. Zároveň s výskumom vývoja psychického odrazu boli vytvorené modely vyšších psychických funkcií, vrátane štúdia tvorivého riešenia problému.

Pri rozpracovaní marxistickej teórie ontogenézy ľudskej psychiky získali sa cenné výsledky pomocou longitudinálneho výskumu socializácie reprezentatívnej vzorky pražských detí, niektoré poznatky o efektívnosti odlišných typov učenia v rôznych etapách psychického vývoja a údaje o vývoji usudzovania a hodnotenia u adolescentov. Ďalej pokračoval výskum kognitívneho vývoja človeka, čo viedlo k vypracovaniu koncepcie kognitívneho vývoja najmä vyšších foriem sémantického poznávania a dialektického myslenia.

V súvislosti s úlohou socialistického kolektívu a utvárania vedomia a osobnosti boli skúmané otázky sociálnej podstaty ľudskej činnosti, metodologické otázky výskumu motivácie a komunikácie v sociálnej interakcii, determináčné väzby medzi osobnosťou jedinca a malou skupinou. V spoločenských činnostiach bola analyzovaná predmetná a sociálna zameranosť.

Vývoj ľudskej osobnosti v aplikovanom prístupe je spájaný s procesom vytvárania významov a rozhodovaním medzi rôznymi významnými hodnotami. Štúdium genézy významov sa tak robí so zameraním efektívne rozvinúť marxistickú psychologickú teóriu vedomia. Toto štúdium prispieva k objasneniu tých dialekticko-materialistických zákonitostí, ktoré umožňujú z nového systémového hľadiska skúmať jednotlivé psychosociálne procesy a preto má význam pre celú psychológiu.

Vyústením tematických syntéz HÚ VIII-5-1 a riešením spoločensky významných otázok ideológie a rozvoja tvorivosti ľudí socialistickej spoločnosti sú dokončené monografie "Svět, člověk a vědomí" /J.Linhart/ a štúdia "Odras, tvorivost, ideologia /J.Linhart/. Z hľadiska formovania vedomia, tvorivej osobnosti, postojov, schopností a vývoja morálky je dôležitý monotematický zborník "Mravný vývoj dítěte v socialismu" /Linhart, Kodým, Kotásková/.

3. Aplikačné možnosti výsledkov HÚ VIII-5-1 sú široké:

Týkajú sa týchto oblastí:

1/ V oblasti výchovy a vzdelávania práca "Zkvalitnění výchovně vzdělávacího

procesu na základe nových poznatkov psychologie - II", bola zahrnutá do expertízy "Formovanie osobnosti socialistického človeka", podobne aj elaborát o telesnej výchove /J.Vaněk/.

2/ V socioekonomickom riadení a v iných oblastiach spoločenskej praxe: sa vyvinula metóda aktívneho sociálneho učenia /ASU/. Je to metóda, ktorá je hlavným aplikačným výstupom čiastkovej úlohy VIII-5-1/2. Metóda ASU umožňuje zásahy do najrôznejších oblastí praxe /Linhart, Perlaki, Sedlák, Vašek, Medzihorský a iní/. Metóda ASU vychádza z modelu funkčného systému činnosti a opiera sa o novo rozpracovanú teóriu učenia. Činnosť a jej zmeny, ktoré sa uskutočňujú hlavne učením, prebiehajú v troch fázach: od začiatkovej orientácie cez fázu riešenia problémov /úloh/ až k fáze uskutočňovania činnosti a k jej hodnoteniu. Dôležité je sociálne hodnotenie a sociálna motivácia. Cyklické opakovanie mnohých fáz je základom pre vytvorenie žiadúcich emocionálnych a kognitívnych zmien - ako i zmien v sociálnom správaní a činnosti človeka.

V rámci hlavnej úlohy VIII-5-1 brnenské pracovisko riešilo tiež problematiku osobnosti socialistického človeka z hľadiska štrukturácie jeho vlastností a jeho činnosti. Získané výsledky možno stručne zhrnúť takto:

1. Prispelo sa k rozpracovaniu marxistickej koncepcie osobnosti v konfrontácii s nemarxistickými koncepciami. Výsledky prác sa realizovali formou kolektívnej monografie "Osobnost jako předmět víceoborového přístupu výzkumu i aplikačního" /Hozman a kol., 1980/ a monografiu "Problémy struktury osobnosti" /Kolaříková, zadané do tlače/.
2. Bola rozpracovaná teória osobnostných vlastností a výskumne sledovaná problematika významovej nejednoznačnosti verbálnej stránky osobnostných charakteristík. Realizované niekoľkými štúdiami /Kolaříková, 1977, 1979, 1980a,b/.
3. Rozpracovalo sa marxistické poňatie hodnôt a hodnotových orientácií /Hudeček, 1978/ a vykonaný výskum záujmov, postojov a hodnotových orientácií súčasnej adolescentnej mládeže /Hudeček a kol., 1980/.
4. Práce na psychologickej teórii fantázie ako osobnostnej premennej v súvislosti s psychológiou kreativity boli zahrnuté do niekoľkých štúdií /Viewegh, 1977, 1978, 1979, 1980/.
5. Niektoré výsledky, dosiahnuté pri riešení zmienenej čiastkovej úlohy boli tiež publikované formou kolektívnej monografie "Problémy psychického vývoje a osobnosti" /Chmelař a kol., 1978/.

Poznamenávam, že táto hlavná úloha prispela 6 podkladovými štúdiami /Hozman, Kodym, Kohl, Linhart, Břichcin, Hudeček/ a 1 čiastkovou expertízou k expertíze JPSV "Formovanie osobnosti socialistického človeka".

Ústav experimentálnej psychológie SAV v Bratislave koordinoval HÚ ŠPZV č.VIII-5-2 "Poznávacie procesy a ich vplyv na utváranie osobnosti socialistického človeka" /D.Kováč/. S ústavom spolupracovali nasledovné inštitúcie: Výskumný ústav psychológie a patopsychológie dieťaťa v Bratislave. Katedra

psychológie FF UJEP v Brne, Katedra psychológie Ped.fak. v Trnave a Krajská pedagogicko-psychologická poradňa v Košiciach/. Celkove išlo o 43 výskumných pracovníkov, prevážne psychológov a kapacity v hodnote 73 500 hodín ročne. Riešilo sa 10 čiastkových úloh, a to nielen z pozície všeobecnej psychológie a psychológie osobnosti, ale aj so zreteľom na inžiniersku, vývinovú, pedagogickú psychológiu, psychofyziológiu, patopsychológiu a iné.

Koordinátor konštatuje, že zintenzívnenie výskumu poznávacích procesov ktoré už dávnejšie patria k profilujúcim na ústave, vo svetovej psychológii v 2.polovici 20.storočia odzrkadľuje jadrové potreby vedeckotechnickej revolúcie. Zasadnením výskumu poznávacích procesov do osobnostného kontextu reaguje sa na dominujúcu potrebu socialistického hnutia utvárať všestranne rozvinutého človeka. Staro-novú aktuálnosť riešenia takto vymedzeného problému rámčuje odveká intencia ľudstva poznávať hlbšie samého človeka v jeho najvyššej úrovni. Napokon dilema, že psychológia sa donedávna vyvíjala dvojprúdovo, t.j. ako experimentálny /nomotetický/ odbor skúmajúci predovšetkým poznávacie procesy, a ako kazuistická /idiografická/ odbornosť o osobnosti, dotvrdzuje osobitnú aktuálnosť riešenia tohoto problému pre ďalší rozvoj psychologického poznania.

V rámci riešenia úlohy sa dosiahli viaceré druhy výsledkov.

Prínosy pre poznatkovú základňu z riešenia tejto hlavnej úlohy sa týkajú predovšetkým nového-širšieho ponímania mnémických funkcií. Ukazuje sa odôvodneným hierarchizovať pamäťové funkcie a v tomto zmysle rozlišovať medzi zrkadlovou, sémantickou a systémovou pamäťou /I.Šípoš/; uvedené okruhy pamäti nielen že majú rôznu efektívnosť funkcionovania, ale aj rôzne intrapsychické pozície. Z tohto pohľadu možno integrovanejšie pristupovať k výskumným údajom, ktoré rôzni autori predstavujú ako protirečivé, alebo ktoré sa navzájom zoslabujú. Výsledkami početných experimentov sa upresnili aj početné intrafunkčné vzťahy pamäti, predovšetkým s intelektovými funkciami /A.Prokopčáková, Z.Dropová/, ďalej závislosti pamäťových výkonov od veku, neurodynamických vlastností a psychopatologických stavov /O.Árochová, A.Uherík, E.Šebová, G.Horkovič/. Podrobne sa preskúmalo, že prebiehajú pamäťové hľadacie činnosti /O. Halmiová/. Rad sondážnych výskumov naznačil reálne možnosti zväčšovania pamäťového skladu, a to selekciou a kategorizáciou pamäťových položiek /J.Plichťová/, ako aj pomocou úmyselného zabúdania a piktografického spracovania. Systematicky sa začali odhaľovať interfunkčné vzťahy pamäti s osobnosťou /I. Ruisel/. Potvrdil sa vplyv záujmov a potrieb, regulatívnosti, neurotizmu a anxiety, introverzie a extroverzie, kognitívnych štýlov, tolerancie na záťaž a najnovšie aj sociálneho styku /A.Potašová/ na rôzne druhy a typy reprodukcie a rekognície. Všetky tieto výskumy viedli nielen k vymedzeniu novšieho a interfunkčného ponímania pamäti, ale aj k proklamovaniu evidentnosti interfunkčných vzťahov medzi pamäťou a osobnosťou, s príslušným zovšeobecnením na úrovni téz a modelu /D.Kováč/. A keďže tieto poznatky sa nemôžu obmedziť len na monografiu venovanú pamäti /I.Šípoš/, koordinátor žiada, aby sa odborná

psychologická verejnosť náležite oboznámila s novým chápaním našej "starej" pamäti.

Výstupy do praxe z tejto hlavnej úlohy sa pripravili na dvoch úrovniach.

- a/ Pokiaľ ide o odbornovo-psychologickú prax, sú to okrem nových poznatkov predovšetkým nové metódy, ktoré vyvinuli ako v aplikovanom výskume, tak aj v odbornovo-praktickej činnosti. Celkovo pri riešení hlavnej úlohy vzniklo 13 nových /čiastočne inovovaných/ prístrojových zariadení a metodík, 5 nových pomôcok, 32 metód v podobe testov a škál, pričom zo zahraničia sa prevzalo /adaptovalo/ a výskumne overovalo 11 ďalších; prirodzene, väčšina z nich je určená na meranie pamäťových funkcií. Pri referencii o týchto metódach sa prízvukuje, že niektoré diagnostické metódy používané u nás, sú podľa pracovníkov ÚEP teoreticky zastaralé a málo reliabilné.
- b/ Širšej spoločenskej praxi sú adresované výstupy, ktoré sa zameriavajú na zefektívnenie výchovnovzdelávacieho procesu. V najširšom zmysle slova možno aplikovaním súčasného stavu poznatkov o pamäti podstatne zefektívniť výchovnovzdelávací proces, v ktorom pamäťové funkcie patria k najzaťažovanejším. Špecifický výstup tu predstavuje odhalenie postupnosti vývinu matematických schopností u detí predškolského veku, ako aj zmapovanie porúch symbolických funkcií v prvých ročníkoch základnej školy s návrhmi na diagnózu i osvedčenými postupmi na úpravu /L.Košč a kol./. Žiakom vyšších ročníkov ZŠ a študentom SŠ sú zasa určené programy na zvyšovanie tvorivosti /J.Hvozdík, M.Zelina a kol./. Napokon výsledky výskumov s kognitívnou záťažou /J.Daniel a kol./ ako aj dialógu človeka s počítačom /M.Stríženec a kol./ môžu byť nápomocné výrobnjej i riadiacej sfére.

Za najvšeobecnejšie výsledky riešenia hlavnej úlohy o poznávacích procesoch a ich vzťahoch s osobnosťou možno pokladať rozpracovanie kategóriového aparátu psychológie, ako aj kritické vyporiadanie sa s nemarxistickými koncepciami v psychológii. V minulosti sa uznávalo, že regulačno-usmerňovacie pôsobenie v ľudskom správaní uskutočňuje rôzne stavy aktivácie na jednej strane a niektoré osobnostné vlastnosti na druhej strane. Výskumy na Ústave experimentálnej psychológie SAV priniesli argumenty preto, že aj poznávacie procesy sú svojiskými psychoregulačnými systémami. Táto skutočnosť nás oprávnila doplniť o príslušnú kategóriu aj vymedzenie psychológie. Podľa koordinátora poslaním psychológov je odhaľovať nielen to, ako psychický odraz vzniká, ale aj to, ako reguluje správanie človeka. A keďže oba tieto javy - odraz i kategória existujú v rámci mnohoúrovňovej reality, ktorú predstavuje človek, nevyhnutné je skúmať ich v celej komplexnosti. Princíp interfunkčnosti na ÚEP SAV zovšeobecnil na úroveň metodologického vodidla v psychológii, ktorý požaduje, aby sa každý psychický jav skúmal nielen v intrapsychických súvislostiach, ale aj v závislosti od jednotlivých úrovní organizmových determinant a mnohovýznamových environmentálnych vplyvov, nadovšetko sociálnej regulácie. Človek sa totiž osobnosťou stáva natoľko, nakoľko môže do seba pojať aktuálne sociálne, historicko-spoločenské, kultúrne a všeľudsky duchovné hodnoty.

Na záver by som spomenul, že aj Ústav experimentálnej psychológie prispel čiastkovou expertízou k JPSV, ktorá bola čiastočne použitá v expertíze JPSV "Formovanie osobnosti socialistického človeka".

Psychologické pracoviská FFUK v Bratislave v 6.päťročnici zúčastnili sa riešenia multidisciplinárnej úlohy VIII-5-9 "Rozvoj duševného života človeka a jeho spoločenského vedomia v socialistickej spoločnosti"^x /T.Pardel/, v rámci ktorej spolu s filozofmi, sociológmi, etnografmi a inými spoločenskovednými pracovníkmi si postavili za cieľ "podať ucelený pohľad na ľudskú osobnosť a ujasniť možnosti pôsobenia spoločenských vied pri formovaní osobnosti socialistického človeka". Potreba prekonať individualizmus a partikularizmus v spoločenských vedách vyplynula:

- a/ jednak z požiadaviek uplatniť komplexnosť vo vedeckom výskume na úseku spoločenských vied,
- b/ jednak z dozrievajúcich potrieb jednotlivých spoločenskovedných pracovísk FFUK odstrániť zakorenený individualizmus a partikulárnosť vo vedeckom výskume a prejsť k tímovému multidisciplinárnemu výskumu.

Naša situácia - od predchádzajúcich psychologických hlavných úloh - líši sa v dvoch smeroch:

a/ Psychologickému ústavu FFUK - ako koordinujúcemu pracovisku - pripadla úloha vypracovávať takú platformu pre multidisciplinárny výskum, ktorá by umožňovala výsledky výskumu nie sumarizovať, ale syntetizovať.^{xx} Naša práca priniesla prvé výsledky.

b/ Druhá osobitosť spočívala v tom, že najvyššie stranické orgány určili FFUK v Bratislave za riešiteľské pracovisko Jednotného programu spoločenských vied po XV.zjazde KSČ /z júna 1977/ a poverili ho - v rámci témy č. 10 - vypracovať expertízu "Formovanie osobnosti socialistického človeka" do roku 1978. Koordináciu tejto práce vykonal Psychologický ústav FFUK v Bratislave.

Na fóre zjazdu československých psychológov dotkneme sa výsledkov, ktoré sa dosiahli v rámci Hlavnej úlohy VIII-5-9 pri riešení psychologických úloh na ktorých sa podieľali aj externé pracoviská.^{xxx}

V rámci našej HÚ ŠPZV riešili sme 4 psychologické čiastkové úlohy:

V čiastkovej úlohe Pedagogicko-psychologické problémy formovania osobnosti /L.Đurič/ zapojili sme sa do realizácie "Projektu československej výchovno-vzdelávacej sústavy". Zodpovednému riešiteľovi L.Đuričovi s kolektívom poda-

^x Úsiliu o vypracovávanie modelu multidisciplinárneho výskumu sme venovali 4 medziodborové semináre. Výsledky prác priebežne boli publikované v Správach HÚ VIII-5-9. Celkom vyšlo 22 čísiel Správ t.j. asi 90 AH.

^{xx} MŠ SSR zaradilo túto úlohu medzi preferované.

^{xxx}

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie v Bratislave, psychologické pracovisko Východoslovenských železiarní v Košiciach, Katedra odbornej psychológie v Košiciach, ďalej katedry v Nitre a Banskej Bystrici. /Súhrnne na psychologických témach pracovalo 48 pracovníkov s celkovým počtom 49.tis. hodín ročne.

rilo sa vytvoriť s porozumením MŠ SSR experimentálnu školu, kde výskumní pracovníci spolu s učiteľmi v longitudinálnom výskume skúmali vývin tvorivosti a iné pedagogicko-psychologické problémy. Výsledky ich prác obsahujú nasledovné monografie: Pedagogicko-psychologické problémy formovania osobnosti školskej mládeže /L.Đurič a kol., pripravuje sa do tlače/; Psychológia vyučovania /J.Štefanovič/; Psychologické problémy formovania kolektívu žiakov /V.Kačáni/; Psychologické problémy seba výchovy žiakov /J.Grác/.

Ďalšia čiastková úloha bola Štruktúra motivácie osobnosti v celoživotnom priebehu /T.Pardel/.^x V rámci tejto úlohy sme riešili:

a/ problematiku psychickej regulácie, osobitne pohnútkovej, motivačnej regulácie v celoživotnom priebehu. Sem spadajú štúdie: Psychická regulácia činnosti a správania /T.Pardel/; K otázke výskumu pohnútkovej regulácie so zreteľom na výskum potrieb /T.Pardel-M.Hrabovský, Správy HÚ č. 16-17/; Životný cyklus - súčasný stav a teoreticko-metodologické otázky /T.Pardel - A.Hrabovská, Správy HÚ č.15/; K metodológii výskumu v oblasti celoživotnej vývinovej psychológie /L.Maršálová - M.Seemannová, Správy HÚ č.14/; Nepriame overovanie hypotetického modelu štruktúry motivácie /M.Hrabovský, Správy HÚ č.7/; Príspevok k výskumu hodnotových orientácií našej mládeže /L.Maršálová a kol., Správy HÚ č. 18-19/;

b/ problematiku biodromálnej psychológie, štúdie: Dynamizujúce faktory a realizačné úrovne vo vývine osobnosti /J.Koščo/; Modely vývinu z biodromálneho aspektu /T.Taročková/;

c/ otázky psychickej regulácie vo fázach rozhodovania a záťaže: Teória rozhodovania ľudskej činnosti a správania /kandidátska dizertácia - M.Hrabovský/; Frustrujúce situácie a osobnosť /kandidátska práca - M.Bratská/; Metódy výskumu emócií a ich význam pre poznanie osobnosti /M.Seemannová/.

Výsledky teoretickej práce obsahujú ďalej syntetické monografie: "Motivácia ľudskej činnosti a správania" /T.Pardel, 1977/; "Metodologické základy psychologického výskumu" /L.Maršálová, 1978/; "Teória a prax poradenskej psychológie" /J.Koščo, monografia, v tlači/; "Emócie" /Czako - Seemannová - Bratská, zadané do tlače/; "Psycholingvistická analýza vývinu lexiky" /L.Maršálová, monografia, v tlači/. Práca ukončuje viacročný výskum a teoretickú analýzu výskumu organizácie subjektívneho slovníka, nositeľa jazyka. Práca má interdisciplinárny charakter a možno ju využiť aj v iných vedných odboroch a v pedagogickej praxi. Treba tu ďalej spomenúť vysokoškolskú učebnicu: Základy všeobecnej psychológie /T.Pardel - J.Boroš/, ktorej druhé vydanie bolo čiastočne doplnené o výsledky, ktoré sa dosiahli vo výskume motivácie.^{xx}

^x Treba povedať, že za 10 rokov v 4 sledovaných psychologických časopisoch bolo publikovaných 3 339 štúdií, z toho 214 štúdií, t.j. 6,4% bolo venovaných motivácii.

^{xx} Okrem toho Vývojové stredisko psychologickéj inštrumentalizácie PÚ FFUK vypracovalo 6 prístrojov do SUP /Systémový univerzálny programátor/; zariadenie na bezkontaktné snímanie aktivity zvierat s možnosťou vyhodnocovania, miniprocessor SUP obsahujúci 50 funkčných celkov - v rámci VHČ bolo vyfaktúrované za výrobu prístrojov 1,150.000 Kčs.

Ako výsledok dlhodobej teoretickej a praktickej práce sme rozpracovali alternatívu československej koncepcie výchovného poradenstva, resp. systém poradenských služieb, ktorá sa stala východiskom uznesenia vlády SSR /1978/ o rozvoji poradenských služieb a Komisie vlády SSR pre výchovné poradenstvo /J.Koščo a kol./.

V náväznosti na tieto problémy ďalšia čiastková úloha riešila problematiku Psychické činitele a prostriedky modifikácie a prevencie neprimeraných psychických prejavov /O.Kondáš/.

Výsledky sú obsiahnuté v monografiách a štúdiách: Psychohygiena všedného dňa /O.Kondáš, 1981/; Psychologické činitele a prostriedky modifikácie a prevencie neprimeraných psychických prejavov /O.Kondáš, záverečná správa/; Tréma /O.Kondáš, v tlači/.

Keďže človek nie je len produkt histórie, ale aj prírody, zaradili sme do HÚ čiastkovú úlohu Ekologické otázky a proces formovania socialistického človeka - človek a biosféra /M.Czako/. Tu sme sledovali problémy "Človek a jeho prostredie z hľadiska ekologickej psychológie" /M.Czako - súbor štúdií, Správy HÚ č.10/; ďalej sa riešili otázky vzťahu biologického a sociálneho, ktoré zaujímajú filozofov, psychológov a biológov /M.Czako: Filozofia 33, 1978/; Problém vplyvu civilizačných faktorov na vrodené správanie - etologické štúdie /M.Novacký, Psychologica, XXV., 1978/. Jeden z vážnych výstupov tejto úlohy pre prax bol nasledovný: Vysoká škola poľnohospodárska v Nitre požiadala o spoluprácu Oddelenie porovnávacej a fyziologickej psychológie PÚ FFUK. S našou pomocou sa tu vybudovalo veľké laboratórium na skúmanie vhodných plemien na plemenitbu.

Teraz stručná informácia o tom, ako sme realizovali úlohu vyplývajúcu z dokumentu predsedníctva ÚV KSČ zo dňa 17.júna 1977 o "Jednotnom programe spoločenských vied po XV.zjazde KSČ", t.j. expertízu "Formovanie osobnosti socialistického človeka". Naš multidisciplinárny kolektív riešiaci hlavnú úlohu ŠPZV VIII-5-9 ukázal sa na vypracovanie tejto expertízy pripravený. Podľa smerníc JPSV na komplexné riešenie tohto problému prizvali sme aj ďalšie pedagogické a psychologické pracoviská /Filozofická fakulta UK Praha, Ústav experimentálnej pedagogiky SAV v Bratislave, Ústav experimentálnej psychológie SAV v Bratislave, Krajská psychologická a výchovná klinika v Košiciach, Psychologický ústav ČSAV v Prahe/. V roku 1978 sme expertízu predložili na obhajobu oponentskej komisii menovanej predsedom Rady programu VIII. Oponentúra tejto práce bola priaznivá. Podľa pokynov ČSAV expertízu a 25 podkladových štúdií sme predložili Predsedníctvu Federálnej vlády ČSSR.

Nakoniec treba povedať, že mi neprichodí hodnotiť zaslané správy koordinátorov. Hodnotenie plnenia úloh urobila príslušná rada kľúčovej úlohy. Môžem však povedať, že hlavnej úlohe VIII-5-9, riešenej na FFUK v Bratislave "Formovanie osobnosti socialistického človeka" Prezídium ČSAV udelilo cieľovú prémie.

Vážené súdružky a súdruhovia, dovoľte teraz, aby som podľa hľadísk, uvedených na začiatku vyslovil niektoré závery a myšlienky o plnení základných funkcií našej vedy.

1. Na prvom mieste treba konštatovať, že za uplynulých 5 rokov zameranie psychologického základného výskumu sledovalo strategickú smernicu stanovenú príslušnými dokumentami ÚV KSČ. Vďaka tomu mohli sme po kritickom zhodnotení doteraz vykonanej práce sústrediť sily na prehĺbenie psychologickej teórie a metodológie, rozvinúť nosné smery výskumu, prehĺbiť doterajšiu poznatkovú bázu a zamerať sa na aktuálne problémy, vyplývajúce z potrieb rozvinutej socialistickej spoločnosti. Produkcia monografií sa zvýšila, zvýšila sa kvalifikačná štruktúra psychológov atď., t.j. poznávacia funkcia psychológie sa plnila vcelku uspokojivo.

2. K plneniu ideologickej funkcie psychológie. Ak len zbežne analyzujeme správy koordinátorov a problémy súvisiace s rozvojom psychológie najmä z hľadiska XV.zasadania predsedníctva ÚV KSČ "Za ďalšie zvyšovanie úrovne a účinnosti politicko-výchovnej a ideologickej práce", kde sa žiada zvýšiť efekt vedeckovýskumnej práce zmenou štýlu práce a zameraním sa na "kardinálne otázky našej doby", musíme sa kritickejšie zamyslieť nad doterajšou prácou a hľadať cesty k jej zefektívneniu. Z analýzy správ, ktoré mi boli predložené, a zo sledovania práce na úseku psychológie - či už na rokovaníach kolégia ČSAV, výboru psychologickej spoločnosti, sledovania psychologických časopisov a iných edícií, dochádzam k týmto námetom: Nazdávam sa, že by sa mala vytvoriť centrálna dokumentácia a evidencia psychologického výskumu, ktorú by mohol robiť Psychologický ústav ČSAV v Prahe. Zdôvodnenie tohto návrhu vidím aj v tom, že v budúcej päťročnici psychologické úlohy sa budú riešiť v dvoch nosných smeroch ŠPZV, v RŠ a SPEV.

Napriek dosiahnutým výsledkom treba nám na vyššiu úroveň práce povzniesť psychologickú teóriu a metodológiu, je treba kriticky hodnotiť vlastnú prácu. Zdá sa, že sa u nás vžil Pythagorov výrok "Noli tangere circulos meos". Čo vedie k pestovaniu falošných ilúzií o tom, kto je prvý, resp. prvé pracovisko a pod. Nazdávam sa, že skôr by sme sa mali starať o to, aby bola silná celá sieť psychologických pracovísk v smere špecifikácie ich výskumu. Mali by sme byť viac všímvaví k vlastnej práci, napr. v ČSSR vychádza mnoho publikácií, o ktorých však niet zmienky v Československej psychológii, resp. iných časopisoch.

Nazdávam sa ďalej, že treba viac dôslednosti v rozvíjaní psychologickej teórie a kritického hodnotenia buržoáznej psychológie. Mám na mysli fakt, že nestačí vyrovnávať sa s niektorými teóriami buržoáznej psychológie a pritom eklekticky používať metódy založené na týchto teóriách. Zvýšiť štýl práce je možné tak, že budeme dôslednejšie a poctivejšie analyzovať globálne a strategické problémy našej vedy a z hľadiska psychológie vybudovanej na teórii a metodológii dialektického a historického materializmu pristupovať k riešeniu aktuálnych psychologických problémov. Tým získame väčšiu dôveru a lepšie

začlenenie psychológie do našej socialistickej praxe.

Chcel by som sa dotknúť ešte etiky našej práce. Myslíme si, že bez zvýšenia etiky v našej práci dôjde v blízkej budúcnosti k vážnym problémom. Množia sa prípady, keď niektorí autori bez udania prameňa preberajú termíny, pojmy, koncepčné riešenia z iných prác. Ďalej sme svedkami toho, že v prehľadových prácach často neuvádzajú sa autori a iné pracoviská, ktoré boli rozhodujúce pri budovaní odboru, resp. šírení psychologických poznatkov. Podobný jav badať aj pri obhajobách kandidátskych dizertačných prác. Tento nešvár treba odstrániť, pretože sa príliš zakoreňuje a prekáža v práci.

Ďalej nám treba hlbšie vidieť spojenie ideológie a psychológie. Veď spoločenské a individuálne vedomie obsahuje psychologickú komponentu. Ideologická zložka má základný význam v tom zmysle, že prostredníctvom vedeckého svetozoru a presviedčania psychologicky saturuje vedomie ľudí a tým prispieva k ich aktívnej účasti na výstavbe našej spoločnosti. Tu treba odstrániť zaznávanie psychológie a uvoľniť pre psychológiu väčší priestor v masových médiách.

3. K prakticko-pretváracej funkcii by som chcel pripomenúť, že je to už asi 3. zjazd, na ktorom upozorňujem na základný problém koncepčného, organizačného a inštitucionálneho riešenia zakotvenia psychológie v praxi. Nazdávam sa, že ak sa urýchlene nezriadi strešný /medzirezortný/ ideovo-koncepčný a metodicko-inšpekčný orgán pre aplikovanú psychológiu, ktorý by riadil prácu cca 2.000 psychológov v praxi, zníži sa nielen efektívnosť práce psychológov, ale dotkne sa to aj riešenia kardinálnych otázok "zefektívňovania sociálnych vzťahov, kultúry a duchovného vývoja človeka", t.j. plnenia smernice 15. zasadania predsedníctva ÚV KSČ.

L i t e r a t ú r a

- ADCOCK, C. J.: Fundamentals of Psychology. London 1964.
- ADLER, G.: Das lebendige Symbol-Darstellung eines analytischen Individuationsprozesses. Recenzia - J. Kocourek. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 5, 1970, č. 4, s. 376-377.
- ACHMANOVÁ, O. S.: O psycholingvistike. Moskva 1957.
- ALLPORT, G. W.: Personality. A Psychological Interpretation. New York 1937.
- ALLPORT, G. W.: Pattern and Growth in Personality. New York 1961.
- ALTSZULER, I.: Badania nad funkcji oceny szkolnej. Warszawa 1960.
- AMSEL, A. - ROUSSEL, J.: Motivational Properties of Frustration. Journal of experimental psychology, 1952.
- ANANIEV, B. G.: Čelovek kak predmet poznaniya. Leningrad 1968.
- ANANIEV, B. G.: Problema formirovaniya charaktera. Leningrad 1949.
- ANANIEV, B. G. - STEPANOVA, E. I.: Razvitie psichofiziologičeskikh funkciy vzroslykh ludej. Moskva, Pedagogika 1972.
- ANANIEV, B. G.: Urovni prostranstvennoj orientacii čeloveka. Vestnik Leningradskogo universiteta. Ekonomika, filosofia, pravo, vyp. 2. č. 11, 1971.
- ANANIEV, B. G.: Človek ako predmet poznania. Bratislava 1980.
- ANANIEV, B. G.: Komplexné skúmanie človeka a psychologická diagnostika. V: Marxizmus a rozvoj psychologického myslenia. Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy, n.p. s. 103-176.
- ANCYFEROVÁ, L. I.: Behaviorizmus. Tvarová psychológia. V: Súčasná psychológia v kapitalistických krajinách. Bratislava 1966.
- ANDREÁNSKA, V.: Úroveň ašpirácie u detí z rôzneho kultúrneho prostredia v detských domovoch. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 8, 1973, č. 2, s. 135-146.
- ANDREÁNSKA, V.: Úroveň ašpirácie u slabozrakých detí v podmienkach experimentálne navodenej frustrujúcej situácie. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 9, 1974, č. 4, s. 345-357.
- ANKUDINOVÁ, N. E.: Ob osobennostach ocenki i samoocenki učaščichsja 1-4 klasov v učebnoj dejatel'nosti. Voprosy psichologii, 14, 1968, č. 3, s. 131-138.
- ANOCHIN, P. K.: Fiziologija i kibernetika, Voprosy filosofii, Moskva 1907.
- ANOCHIN, P. K.: Kibernetika i integrativnaja dejatel'nost' mozga. Voprosy psichologii, 12, 1966, č. 3, s. 10-32.
- ANOCHIN, P. K.: Kibernetičeskije aspekty v izučeniji raboty mozga. Moskva 1970.
- ANOCHIN, P. K.: Problema priňatija rešenija v psichologii i fiziologii. Voprosy psichologii, 20, 1974, č. 4, s. 21-30.
- APPLEY-COFER, C. N.: Motivation. New York 1964.

- ARNOLD, M. B.: Feelings and Emotions. Recenzia - K.Balcar. Čsl. psychologie, 16, 1972, č. 3. s. 290-292.
- ARNOLD, M. B.: The Nature of Emotion. Recenzia - J.Štikař. Čsl. psychologie 15, 1971, č. 15, s. 519.
- ARNOLD, W.: Diagnostischer Praktikum. Stuttgart 1972.
- ARTEMJEVA, G. P.: Osobennosti vosprijatija i izobraženija ploskich vertikal'nyh objektov. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 5, s. 142-149.
- ASEJEV, V. G. - VOĐANKÍKOVÁ, L. I.: Opyt izučeniya režima truda i otdycha v uslovijach pjatidnevnoj rabočej nedeli. Voprosy psichologii, 14, 1968, č. 5, s. 161-164.
- ASHBY, W. R.: Kybernetika. Praha 1961.
- ASMAJAN, N. V. - GOLICYN, G. A.: O pričinach rešenij v situacii vybora. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 1, s. 72-81.
- ASTAFJEV, A. K.: Sistemnyj podchod i problema regulacii prirodnoj sredy. Voprosy filosofii, 30, 1977, č. 2, s. 71-82.
- BABACHAN, J. S.: Operativnaja ustojčivost' i emocionalnyj stress. Voprosy psichologii, 16, 1970, č. 3, s. 158-165.
- BACHOFEN, J. J.: Lýkijský mýtus. Trnava 1942.
- BACHOFEN, J. J.: O materskom práve. Trnava 1942.
- BAKEEV, B. A.: Vlijaniye mneniya neorganizovannoj grupy i složivšegosja kollektiva na proyavleniye vnušajemosti ličnosti. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 4, s. 89-100.
- BALAŠTÍKOVÁ, B.: Genetické aspekty ašpiračnych reakcií. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 5, 1970, č. 1, s. 15-20.
- BALCAR, K.: Úloha citu v regulaci chování. Čsl. psychologie, 17, 1977, č. 4, s. 354-359.
- BALDWIN, A. L.: Výskum správania a vývoja dieťaťa. Kompendium výskumných metod vývojovej psychológie, 1. časť, Praha 1963.
- BALTES, P. B.: Longitudinal and Cross-Sectional Sequences in the Study of Age and Generation Effects. Human Development, 11, 1968, s. 145-171.
- BANDŽEJOVÁ, M.: Reakčný čas /=RČ/ v závislosti od polohy a vzdialenosti podnetov v zrakovom poli. Psychologica XVIII /VII/, Bratislava 1967.
- BANDŽEJOVÁ, M.: Reaktivita v závislosti od polohy podnetu v zrakovom poli. Psychologica XVI /V/, Bratislava 1965.
- BANERJI, R. B.: Theory of Problem Solving. Recenzia - P.Horák. Čsl. psychologie, 18, 1974, s. 85.
- BARDIN, K. V.: Rabota bratislavskich psichologov po zriteľnomu vosprijatiju. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 5, s. 149-150.
- BARDIN, K. V.: Porovnanie dvoch indikátorov vnímania: RČ a správnosti odpovede. Studia psychologica, 10, 1968, č. 3, s. 214-220.
- BARKER, R. - DEMBO, T. - LEWIN, K.: Frustration and Regression. Vol. II. Univ. of Iowa Studies, č. 18.
- BARKÓCZI, I.: O ontogenéze orientačného reflexu. Studia psychologica, 15, 1973, č. 1, s. 6-12.

- BASAROV, B.: K voprosu experimentalnogo vyjavlenija preobladajuščich motivov učaščichsja. Voprosy psichologii, 20, 1974, č. 3, s. 150-151.
- BASSIN, F. V.: Problema "bessoznateľnogo", Moskva 1968.
- BASSIN, F. V.: O razvitii vzgljadov na predmet psichologii. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 4, s. 101-113.
- BAUMGARTEN, F.: Die Charaktereigenschaften. Bern 1933.
- BEFANN, A. A.: Rol' dviženij v processe vosprijatija ritmičeskich razdražitelej. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 1, s. 127-131.
- BERNE, F.: Games People Play. /DIAMANT/ Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 4, s. 385.
- BERTALANFFY, L. V.: Člověk-robot a myšlení. Praha 1972.
- BERTALANFFY, L. V.: Všeobecná teória systémov. V: General Systems, Vol. VII, 1962.
- BERTELSON, B.: Behavioral Sciences Today. Recenzia - J. Krivohlavý. Čsl. psychologie, 10, 1966, č. 2, s. 185.
- BINDRA, D. - STEWART, J.: Motivation. London 1968.
- BÍRO, V. - LUKÁČOVÁ, H.: Psychofyzilogické regulačné funkcie u športovcov v podmienkach fyzickej záťaže. Studia psychologica, 16, 1974, č. 4, s. 302-305.
- BLAGONADEŽINOVÁ, L. V.: Emoce i city. V: Psychologie. Praha 1959.
- BLÁŠKOVÍČ, O. - JURČO, M. - PARDEL, T.: Psychológia v obrazoch a príkladoch. Bratislava 1955.
- BOČAROVA, S. P.: Vlijaniye informativnoj cennosti objektov na uroveň neprozvoľnogo zapominaniya. Voprosy psichologii, 14, 1968, č. 5, s. 86-95.
- BOČORIŠVILI, A. T.: Problema bessoznateľnogo v teorii ustanovki. D.N. Usnadze. Voprosy psichologii, 12, 1966, č. 1, s. 152-155.
- BOJKO, V. V.: O vosprijatii televiznogo soobščeniya v zavisimosti ot tempa čteniya. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 3, s. 47-57.
- BOKOROVÁ, V. - HELUS, Z. - JANOUŠEK, J. - VANČUROVÁ, E.: Čas jako faktor autoregulace v podmínkách civilizačních změn. Čsl. psychologie, 15, 1971, č. 4, s. 338-355.
- BOKOROVÁ, V.: K vybraným otázkám antropologie a psychologie vo vztahu k VTR. Praha 1968.
- BOKOROVÁ, V. - HELUS, Z.: Seminář o vztazích mezi civilizačními změnami a motivací lidského jednání. Čsl. psychologie, 16, 1972, č. 2, s. 167-171.
- BOKOROVÁ, V.: Sociálně psychologické aspekty lidských potřeb v industriální společnosti. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 6, s. 583-593.
- BOLLES, R. C.: Theory of Motivation. New York 1967.
- BONDAROVSKAJA, V. M. - SMULSON, M. L.: Nekotoryje osobnosti stanovleniya strategij rešeniya zadač. Voprosy psichologii, 19, 1973, č. 5, s. 58-66.
- BORIŠEVSKIJ, M. I. - MAKSIMENKO, S. D.: O samoregulacii povedeniya podrostkov v processe učebnoj dejatel'nosti. Voprosy psichologii, 22, 1977, č. 3, s. 57-65.

- BOROVANSKÝ, L. a kol.: Soustavná anatomie člověka. Praha 1955.
- BOUSFIELD, W. A.: The Problem of Meaning in Verbal Learning. V: Cofer, N. C.: Verbal Learning and Verbal Behavior. New York 1961.
- BRASS, W.: Perspectives in Population Prediction: Illustrated by the Statistics of England and Wales. Journal of Royal Statist. Soc., 1974, 137, č. 4, s. 532-583.
- BRICHČÍN, M.: Motivace a cílevědomá regulace chování. Čsl. psychologie, 15, 1971, č. 2, s. 123-136.
- BROMLEY, O. B.: Psychológia ľudského starnutia. Bratislava 1974.
- BROWN, J. S.: The Motivation of Behavior. New York 1961.
- BROŽÍK, V.: Hodnoty, normy a projekty sveta. Bratislava 1969.
- BRUN, R.: Allgemeine Neurosenlehre. Basel 1942.
- BŘICHÁČEK, V.: Správa o IV. konferencii o rozhodovacích procesoch, subjektívnej pravdepodobnosti a užitku. Čsl. psychologie, 18, 1974, č. 1, s. 68-69.
- BŘOUŠEK, J.: Aparatúra na výskum postihovania bodových schém v zrkovom poli. Psychologica XVI /V/, Bratislava 1965.
- BULÁK, J.: Sociálna motivácia v práci. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 5, s. 421-433.
- BÜHLER, K.: Die Krise der Psychologie. Jena 1927.
- BŽALAVA, I. T.: K probleme bessoznateľnogo v teorii ustanovki D. N. Usnadze. Voprosy psichologii, 13, 1967, č. 1, s. 155-159.
- BŽALAVA, I. T.: O kibernetičeskom aspekte v psichologii ustanovki. Voprosy psichologii, 14, 1968, č. 5, s. 33-41.
- BŽALAVA, I. T.: Ustanovka kak mehanizm dejstvija vnušenija. Voprosy psichologii, 13, 1967, č. 2, s. 42-50.
- CACKOVSKIJ, Z.: Regulacija, informacija, soznanije. Voprosy filosofii, 26, 1973, č. 5, s. 83-101.
- CANNON, W. B.: The Wisdom of the Body. New York 1932.
- CATTELL, R. B.: Personality. New York 1950.
- CATTELL, R. B.: Personality and Motivation, Structure and Measurement. New York 1957.
- CATTELL, R. B.: The Scientific Analysis of Personality. Harmondsworth 1965.
- CILINGOVÁ, E. - KRATOCHVÍL, S.: Motivační faktory ve vztahu k narození dítěte. Čsl. psychologie, 15, 1971, č. 5, s. 435-443.
- CLAUSS, G.: Zur Standardisierung psychodiagnostischer Verfahren. Berlin 1964.
- CLAUSS, G.: Zur Methodik pädagogisch-psychologischen Untersuchungen. Psychologische Beiträge, Berlin 1964.
- COFER, C. N. - APPLEY, M. H.: Motivation: Theory and Research. Recenzia - M.Czako. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 3, 1968, č. 4, s. 404-409.
- COFER, C. N.: Verbal Behavior and Verbal Learning. New York 1963.
- COLLIER, R. M.: A Dynamic Regulatory Theory of Consciousness. V: Coleman, J. C.: Psychology and Effective Behavior. London 1966, s. 459-463.

- COOPERSMITH, S.: Antecedents of Self-Esteem. Recenzia - J. Marko. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 5, 1970, č. 4, s. 380.
- CRISTIAN-MELICSON, G.: Rozhodovanie, riešenie problému a tvorivé myslenie. Studia psychologica, 14, 1972, č. 1, s. 59-63.
- CZAKO, M. - NOVACKÝ, M.: Úvod do porovnávacej psychológie /skriptum/. Bratislava 1973.
- ČÁP, J. - DYTRYCH, Z.: K teórii konfliktu, frustrácii a stresu. Čsl. psychologie, 10, 1966, č. 4, s. 350-360.
- ČÁP, J. - DYTRYCH, Z.: Utváření osobnosti v náročných životních situacích. Praha 1968.
- ČAVČANIDZE, V. V.: Problemy upravlenija intellektualnoj dejatel'nosti. Psichosjevristsičeskoje programmirovanije. Tbilisi 1974.
- ČERNÁ, N.: Niektoré problémy zisťovania záujmov k voľbe povolania. Diplomová práca 1970/71.
- ČERNÝ, M. - RÉVAYOVÁ, Ľ. - SRB, V.: Vývoj populácie v ČSSR, najmä z demografických hľadísk. V: Výskumné práce VÚŽÚ, Bratislava 1972.
- ČERNÝ, V.: Konštrukcia testu vedomostí na zisťovanie záujmov u dospievajúcej študujúcej mládeže. Kandidátska dizertačná práca - nepublikovaná.
- ČETYSKIN, E. M.: Statističeskije metody prognozirovanija. Moskva 1975.
- ČCHARTIŠVILI, Š. N.: Potrebnost' i ustanovka. Voprosy psichologii, 12, 1966, č. 5, s. 59-66.
- ČCHARTIŠVILI, Š. N.: Problema voli v psichologii. Voprosy psichologii, 13, 1967, č. 4, s. 72-81.
- ČCHARTIŠVILI, Š. N.: Vlijanije potrebnosti na ocenku etičeskich i estetičeskich cennostej. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 5, s. 129-131.
- ČCHARTIŠVILI, Š. N.: Vlijanije potrebnosti na vosprijatie i ustanovki. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 1, s. 95-105.
- ČUDNOVSKIJ, V. E.: Opyt eksperimental'nogo vyjavlenija preobladajuščich motivov u školnikov. Voprosy psichologii, 14, 1968, č. 1, s. 67-74.
- ČUDNOVSKIJ, V. E.: Metod eksperimental'nogo vyjavlenija preobladajuščich motivov u učaščichsja. Voprosy psichologii, 14, 1968, č. 1, s. 67-74.
- DANEV, C. G. - De WINTER, C. R. - WARTINA, G. P.: Improvizovanie v modelových manuálnych úlohách ako funkcia "časového stresu". Studia psychologica, 15, 1973, č. 1, 54-64 s.
- DANIEL, J. - MIKULA, L. - VRAŽDA, L.: Psychické a endokrinné faktory pri opakovanom strese u človeka. Studia psychologica, 15, 1973, č. 3, s. 273-281.
- DANIEL, J. - DROPOVÁ, Z.: Psychická záťaž vyvolaná zrýchlením podávania podnetov v zložitom odpovedovom čase. Studia psychologica, 16, 1974, č. 4, s. 297-301.
- DANIEL, J.: Vplyv rôznych stupňov psychickej záťaže na aktivačnú úroveň. Studia psychologica, 12, 1970, č. 4, s. 266-270.
- DANIEL, J. - STRÍŽENEC, M.: Vplyv rýchlosti podávania podnetov a psychickej záťaže na dekodovanie informácie. Studia psychologica, 9, 1967, č. 1, s. 68-70.

- DELAY, J. - PICT, P.: Medizinische Psychologie. Stuttgart 1966.
- DOBROTKA, G.: Motívy suicídia v detskom veku. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 1, 1966, č. 1, s. 73-79.
- DODONOV, B. I.: Emocionálna napravlennost' ličnosti i korešpondirujuščije svojstva ličnosti. Voprosy psichologii, 20, 1974, č. 6, s. 50-59.
- DODONOV, B. I.: Napravlennost', charakter i tipičnyje pereživaniya u čeloveka. Voprosy psichologii, 16, 1970, č. 1, s. 28-38.
- DODONOV, B. I.: Potrebnost' otnošenija i napravlennost' ličnosti. Voprosy psichologii, 19, 1973, č. 5, s. 18-30.
- DOHNALOVÁ, M. - REJMÁNEK, E.: Ekonomické a psychologické pojetí potřeb. V: Janoušek, J. Bokorová, V: Motivace a civilizační proměny. Praha 1971.
- DODONOV, B. I.: Typy obščej emocionalnoj napravlennosti ludej i tendencija strukturirovaniya ich emocionalnoj sfery. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 1, s. 45-56.
- DOLEJŠÍ, M.: K významu zamerenosti na úspěch u dětí. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 2, s. 177-181.
- DORNIČ, S.: Reverzibilita trojrozmerných objektov. Studia psychologica, 8, 1966, č. 1, s. 46-53.
- DORNIČ, S. - HALMIOVÁ, O.: Znovupoznanie zrakových a sluchových podnetov v krátkodobej pamäti. Studia psychologica, 10, 1968, č. 1, s. 75-77.
- DRAGUNOVA, T. V.: Problema konflikta v podrozkovom vozraste. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 2, s. 25-38.
- DREVER, J. - FRÖLICH, W. D.: Wörterbuch zur Psychologie. München 1970.
- DRLÍK, Z. - SMÉKAL, V.: K některým problémům adjustace ve vztahu k temperamentu. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 3, s. 275-277.
- DRUMMOND, A. J. - McINTIRE, W. G.: Note on Test-Retest Reliability of the Self-Concept and Motivation Inventory. Psychological Reports, 36, 1975, s. 563-566.
- DUFKOVÁ, D. - KRAJČVÍL, S.: Psychometrické zrovnání existenciální frustrace. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 6, s. 594-597.
- DŽAVRIŠVILI, T. D. - AVALIŠVILI, A. M.: K voprosu o fiziologičeskom mechanizme ustanovki. Voprosy psichologii, 15, 1969, č. 3, s. 65-71.
- EKEL, J.: Tvorivé myslenie u rozhodovaní. Studia psychologica, 13, 1971, č. 4, s. 268-292.
- EKMAN, P.: Univerzálné výrazy tváře pri emóciách. Studia psychologica, 15, 1973, č. 2, s. 140-147.
- ELIAVA, N. L.: Ob I faktore vlijajuščem na rozrešeniye problemnoj situacii. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 5, s. 47.
- ENGELS, F.: Dialektika přírody. Praha 1956.
- ENGELS, F.: Podiel práce na poľudštení opice. Bratislava 1947.
- ENGLISH, H. B. - ENGLISH, A. C.: Comprehensive Dictionary of Psychological and Psychoanalytical Terms. London 1958.

- EYSENCK, H. J.: The Structure of Human Personality. London 1947.
- FEDOROV, E. K. - NOVIK, I. B.: Problemy vzaimodejstvija čeloveka s prirodnoj sredoj. Voprosy filosofii, 25, 1972, č. 12, s. 46-58.
- FEINBURG, Z. I.: Objekty i tipy planirovanija v obščestve. V: Teoretičeskije problemy social'nogo upravlenija, Moskva 1968.
- FILATOV, A. T.: O fiziologičeskom mehanizme psichologii ustanovki. Voprosy psichologii, 11, 1965, č. 5, s. 138-140.
- FILKORN, V.: Úvod do metodológie vied. Bratislava 1960.
- FILOZOFICKÝ slovník. Bratislava 1974.
- FLETCHER, J. M.: Homeostasis or an Explanatory Principle in Psychology, Psychological Review, 1942.
- FLOREK, H.: K otázke fyzikálneho základu psychickej regulácie správania. Hypotéza. Čsl.psychologie, 20, 1976, č. 3, s. 223-225.
- FORMOVANIE osobnosti socialistického človeka. Expertíza JPSV. Bratislava 1978.
- FOSS, B. M.: Determinants of Infant Behavior III. Čsl.psychologie, 11, 1967, č. 4, s. 390.
- FOSS, B. M.: Determinants of Infant Behavior. Recenzia - Z. Matejček. Čsl. psychologie, 9, 1965, č. 6, s. 526-527.
- FRAISSE, P.: Emócie. V: Fraisse, P. - Piaget, J.: Kapitoly z experimentálnej psychológie. Bratislava 1967.
- FRAISSE, P. - PIAGET, J.: Kapitoly z experimentálnej psychológie. Bratislava 1967.
- FRAISSE, P. - PIAGET, J.: Inteligencia - osobnosť. Bratislava 1968.
- FREUD, S.: Traumdeutung, Leipzig 1900.
- FREUD, S.: Zur Technik der Psychoanalyse und zur Metapsychologie. Leipzig-Wien-Zürich 1924.
- FRIDRICH, D.: Nekotoryje aspekty determinaciji povedenija. Voprosy psichologii, 14, 1968, č. 5, s. 146-156.
- GAĽPERIN, P. I.: Vvedenije v psichologiu. Moskva 1976.
- GARAI, L.: Istoriko-materialističeskij podchod k probleme specifičeskich potrebnostej. Voprosy psichologii, 12, 1966, č. 3, s. 61-73.
- GERON, E. O.: O nekotorych mehanizmach volevogo usilija. Voprosy psichologii, 16, 1970, č. 3, s. 63-75.
- GIBSON, J. E.: Adaptivnyje i samoobučaščijesja sistemy upravlenija. V: Machol, R. E.: System Engeneering Handbook. Ruský preklad, Moskva 1970.
- GISSSEN, L. D.: Nekotoryje voprosy psichičeskoj samoregulacii. V: Teoretičeskije i prikladnyje issledovanija psichičeskoj samoregulacii. Kazaň 1976.
- GORBOV, F. D.: Determinacija psichičeskich sostojanij. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 5, s. 20-30.
- GORBUNOV, G. D.: Issledovanija vlijanija fizičeskich nagruzok na operativnoje myšlenije i skorost' pererabotki informacii. Voprosy psichologii, 14, 1968, č. 4, s. 57-69.
- GORDON, L. A.: Člověk po práci. Sociální problémy životního způsobu a mimopracovního času. Praha 1976.

- GOROŽANIN, V. S.: Regulacija dvigateľnoy aktivnosti kak problema differencialnoy psichofyziologii. Voprosy psichologii, 22, 1977, č. 2, s. 52-64.
- GRÁC, J.: Spokojnosť a nespokojnosť a jej podoba u študujúcej mládeže. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 5, 1970, č. 2, s. 109-118.
- GRAŠČENKOV, N. I. - GANZEN, V. A.: O roli orientirovočnoy reakcii v organizacii dejstvija. Voprosy psichologii, 11, 1965, č. 1, s. 21-41.
- GRAUMANN, C. F.: Einführung in die Psychologie. B. Motivation. Bern - Stuttgart 1969.
- GREEN, D. M. - SWEETS, J. A.: Signal Detection Theory and Psychophysics. Recenzia I.Šipoš. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 6, s. 618.
- GUILFORD, J. P.: Personality. New York 1959.
- GUMNICKIJ, G. K.: Potrebnost' i interes. Voprosy psichologii, 14, 1968, č. 2, s. 8-14.
- GURICKÁ, A.: Sociálna aktivita - teórie, podmienky, diagnostické techniky. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 8, 1973, č. 3, s. 195-200.
- GUROVA, L. L. - MIROŠCHINA, B. A. - POLIVANOVA, N. I.: Issledovaniye intuitivnykh processov v rešenii zadač. Voprosy psichologii, 20, 1974, č. 3, s. 41-53.
- GUŠČIN, D. A.: Informacija, upravlenije i razvitije v biologičeskikh i socialnykh sistemach. V: GUŠČIN, D. A. - CHOLOSTOVA, J. V. /eds./: Problemy dialektiki. Vyp. 5, Leningrad 1975 s. 56-65.
- HACKER-TIMPE-VORWERG: Arbeits-Ingenieur-und sozialpsychologische Beiträge zur sozialistischen Rationalisierung. Berlin 1973.
- HACKER, W.: Vplyv rôznych kognitívnych stratégií na výkon a záťaž pri obslužných činnostiach. Studia psychologica, 16, 1974, č. 3, s. 153-159.
- HALBERG, F.: Chronobiology. Annual Review of Physiology, 31, 1969, č. 5.
- HALMIOVÁ, O.: Vplyv kategorizácie podnetov na reprodukčný výkon akustických a vizuálnych signálov. Studia psychologica, 16, 1974, č. 3, s. 212-213.
- HALMIOVÁ, O. - ÁROCHOVÁ, O. - POTAŠOVÁ, A.: Vplyv veku a záťaže operačnej pamäti na výkon v hľadacej úlohe. Studia psychologica, 13, 1971, č. 2, s. 89-92.
- HALMIOVÁ, O.: pozri Kováč, D. a kol. /1969/.
- HAMMOND, K. R.: Nové cesty vo výskumoch riešenia konfliktov. V: Čo nového v psychológii. Bratislava 1968.
- HAVIGHURST, R. J.: Dominant Concerns in the Life Cycle. V: Schenk - Danzinger - Thomae: Gegenwartsprobleme der Entwicklungspsychologie. Göttingen 1963.
- HÁLA, B. - SOVÁK, M.: Hlas, řeč a sluch. Praha 1962.
- HEASLEY, W. E. - ROBERT, M. K.: Dimensions of Rosenberg's Self-Esteem Scale. Psychological Reports, 38, 1976, č. 2, s. 583.
- HEBB, D. D.: Textbook of Psychology. Philadelphia - London 1958.
- HELUS, Z.: Sociální facilitace skupinového řešení problému. Čsl. psychologie, 15, 1971, č. 5, s. 487-491.

- HELUS, Z.: Sociální učení a psychologické problémy autorealizace osobnosti. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 2, 1967, č. 2, s. 29-46.
- HERMOCHOVÁ, S.: Možnosti a meze rolí. Čsl. psychologie, 16, 1972, č. 3, s. 268-278.
- HEYMANS, G. - WIERSMA, G.: Beiträge zur speziellen Psychologie auf Grund einer Massenterschung. Z. Psychol. Physiol. 1, 51, 1909.
- HEYNS, R. W.: The Psychology of Personal Adjustment. New York 1957.
- HIEBSCH, H.: Sozialpsychologische Grundlagen der Persönlichkeitsforschung. Berlin 1972.
- HILGARD, E. R.: Vprowadzenie do psychologii. Warszawa 1967.
- HILGARD, E. R. - ATKINSON, R. C.: Introduction to Psychology. New York-Chicago 1967.
- HLAVSA, J. - KOBYLKA, J.: Psychické stavy v tvůrčím procesu. Čsl. psychologie, 18, 1974, č. 2, s. 173-178.
- HOFSTÄTTER, P.: Einführung in die Sozialpsychologie. Stuttgart 1963.
- HOLUBAŘ, J.: Fysiologická regulace. Čsl. fyziologie, 1965, č. 6.
- HOLUBAŘ, J.: Mezinárodní kolokvium o mechanizmech orientační reakce u člověka. Čsl. psychologie, 10, 1966, č. 3, s. 285.
- HOMOLA, M.: Úvod do psychologie osobnosti. Praha 1971.
- HORÁKOVÁ, B. - ŠVANCARA, J.: Aspirační odpovědi dětí v experimentální výkonové situaci. Studia psychologica, 10, 1968, č. 1, s. 32-41.
- HOZMAN, K.: Struktura osobnosti a rozvoj osobnosti v podmínkách socialistické společnosti /studie ČSAV k JPSV po XV.sjezde KSČ/. Psychologická laboratoř ČSAV, Brno 1978.
- HÖRMANN, H.: Psychologie der Sprache. Berlin-Heildeberg-New York 1970.
- HRABOVSKÝ, M.: Nepriame overovanie hypotetického modelu štruktúry motivácie. Správy HÚ ŠPZV č. VIII-5-9, č. 3, Bratislava 1976.
- HUNYADY, G.: Vnímání osoby a sebahodnotenie v školských a pracovných skupinách. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 9, 1974, č. 2, s. 143-150.
- CHALUPA, B.: Zpráva "Sympóziu - Psychická regulace pracovních činností". Čsl. psychologie, 19, 1975, č. 4, s. 382-383.
- CHAUVIN, R.: Žizň i nrawy nacekomyh. Moskva 1960.
- CHOCHILOV, A. A.: Po povodu statí D. A. Ošanina - "Roľ operativnogo obraza v vyjavlenii informacionnogo soderžanija signalov". Voprosy psichologii, 16, 1970, č. 4, s. 119-122.
- CHOMSKY, N.: Syntaktické štruktúry. Praha 1966.
- IVANIN, G. I.: Čelovek, psichika i predmet psichologii. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 2, s. 128-133.
- IVANOV - SMOLENSKIJ, A.G.: Ob izučenii tipov vysšej nervnoj dejatel'nosti životnyh i čeloveka. Žurnal vysšej nervnoj dejatel'nosti, 1963, č. 1-3.
- ISKANDER, A. - RUFENFRANZ, J.: Motivačné prestávky pri úlohe stopovacieho sledovania. Studia psychologica, 12, 1970, č. 2, s. 134-146.

- JAKUŠEV, U. M.: Teorija ustanovki v svete reflektornej teorii. Voprosy psichologii, 11, 1965, č. 5, s. 41-145.
- JANOUSEK, J. - BOKOROVÁ, V.: Motivace a civilizační proměny. Praha 1971.
- JANOUSEK, J. - HELUS, Z.: 3. seminář o psychologických problémech současné civilizace a motivace lidského jednání. Čsl. psychologie, 18, 1974, č. 2, s. 179-183.
- JANOUSEK, J.: Struktura a typologie problémové situace. Čsl. psychologie, 15, 1971, č. 5, s. 492-496.
- JANOUSEK, J.: Úkolově zaměřena komunikace při společné činnosti. Čsl. psychologie, 18, 1974, č. 6, s. 514-527.
- JAROŠEVSKIJ, M. G.: Kategorialnaja regulacija naučnoj dejatel'nosti. Voprosy filosofii, 26, 1973, č. 11, s. 74-87.
- JAROŠEVSKIJ, M. G.: Predmet psichologii a jejo kategorialnyj stroj. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 5, s. 110-121.
- JAROŠEVSKIJ, M.G.: Psychológia v XX. storočí. Bratislava 1975.
- JASPERS, W.: Psychologie der Weltanschauung. Berlin 1925.
- JEFFRYS, M. V. C.: Personal Values in Modern World. Recenzia - J.V.Musil. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 5, s. 517-519.
- JUDIN, P. F. - ROSENTAĽ, M. M.: Filozofický slovník. Bratislava 1965.
- JUNG, C.G.: Psychologische Typen. Ges. Werke, Vol. VI, Zürich 1960.
- JUROVSKÝ, A.: Súlad v rodinnom živote. Martin 1946.
- JUROVSKÝ, A.: Psychológia. Martin 1948.
- JOHANSON, G.: Gesehenswarnehmung. V: Handbuch der Psychologie, Zv. I/1, s. 741-755. Göttingen 1966.
- KAGAN, M. S.: Ľudská činnosť. Bratislava 1977.
- KAINZ, F.: Psychologie der Sprache. Stuttgart 1941.
- KAISER, J.: Rola schematow asymilacyjnych w autoregulacji reakcji społecznych we wczesnych stadiach ontogenezy. Prace psychologiczno-pedagogiczne, 14, 1969, s. 7-33.
- KALIN, V. K. - MIRONENKO, V. V.: Vsesojuznyj seminar pro problemam emocional'no-volevoj regulaciji povedenija. Voprosy psichologii, 22, 1977, č. 1, s. 181-185.
- KANIZSA, G.: Skúsenosť a vnímanie. Studia psychologica, 10, 1968, č. 3, s. 174-182.
- KASTELOVÁ, D.: Vplyv sociálneho prostredia na hodnotové systémy vysokoškolskej mládeže. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 6, 1971, č. 3, s. 225-239.
- KEČCHUAŠVILI, G. N.: Novaja metodika issledovanija struktury fixirovannoj ustanovki. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 3, s. 146-149.
- KERLINGER, F.: Základy výskumu chování. Praha 1972.
- KIVENKO, V. N.: Oтражениje i jeho rol' v organizacii živych sistem. Kijev 1972.
- KLIX, F.: Information und Verhalten. Berlin 1973.
- KNOTEK, P.: Někteří souvislosti mezi vlastnostmi osobnosti a záujem o TV. Čsl. psychologie, 16, 1972, č. 6, s. 517-529.

- KOCOWSKI, T.: Koncepcja trzech poziomów sterowania czynności a problem motywacji. *Psychologia wychowawcza*, 11, 1968, č. 11, s. 425-440.
- KODÝM, M.: Znakově pojmová identifikace ve vztahu k některým druhům výkonnosti. *Čsl. psychologie*, 18, 1974, č. 2, s. 115-126.
- KOHOUTEK, R. - MARKOVÁ, V.: Jáství a aspirační úroveň. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 3, 1968, č. 2, s. 161-172.
- KOHOUTEK, R.: O psychologické motivaci chování dětí v dětských domovech. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 1, 1966, č. 3, s. 51-62.
- KOLAŘÍKOVÁ, O.: Diference zájmových odpovědí a jejich vztahy u různých skupin charakterizovaných pohlavím a druhem profesionální přípravy. *Čsl. psychologie*, 10, 1969, č. 5, s. 551-567.
- KOLAŘÍKOVÁ, O.: K problematice interakcionalistické psychologie. *Zprávy Psychologické laboratoře*, č. 4, Brno.
- KOLAŘÍKOVÁ, O.: K teorii zájmové osobnostní struktury. *Čsl. psychologie*, 11, 1967, č. 6, s. 527-540.
- KOLAŘÍKOVÁ, O.: Motivační struktura osobnosti jako předmět zkoumání v psychologii. *Čsl. psychologie*, 12, 1969, č. 2, s. 160-175.
- KOLAŘÍKOVÁ, O.: Problémy struktury osobnosti. V tlači.
- KOLAŘÍKOVÁ, O.: Zájmové odpovědi ve věku 10-13 let a jejich difference v závislosti na pohlaví a některých druzích abnormálnosti. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 5, 1970, č. 3, s. 227-247.
- KOLCOVA, V.: Problema ličnosti v sovětské psychologii. *Materiál Psychologického institutu AN. Moskva* 1978.
- KOL. autorov: Emoce. Recenzia - O. Kolaříková. *Čsl. psychologie*, 11, 1967, č. 3, s. 268-271.
- KOLUCHOVÁ, J.: Hluboká a dlouhodobá psychická deprivace dětí v rodině. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 5, 1970, č. 2, s. 161-169.
- KONDÁŠ, O.: Tréma ako forma naučeného strachu. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 2, 1967, č. 2, s. 67-78.
- KONDRATJEVA, I. I.: O roli faktora značivosti při reagirovanii na signaly raznyh intenzivnostej. *Voprosy psichologii*, 20, 1974, č. 6, s. 98-107.
- KONDRATJEVA, I. I.: Projavlenije "zakona sily" v uslovijach psichologičeskoj regulaciji sensomotornoj dejatel'nosti. V: *Teoretičeskiye i prikladnyje issledovaniya psichičeskoj samoregulaciji*. Kazaň 1976.
- KONOPKIN, O. A. - STEPANSKIJ, V. I.: Samoregulacija dejatel'nosti v uslovijach vremennoj neopredelennosti ispolniteľnych signalov. *Voprosy psichologii*, 18, 1972, č. 4, s. 15-29.
- KONOPKIN, O. A. - MISLAVSKIJ, Ju. I.: Sensornaja čuvstviteľnosť i proizvol'naja regulacija dejatel'nosti po rešenii sensornych zadač. *Voprosy psichologii*, 21, 1976, č. 5, s. 70-83.
- KONOPKIN, O. A.: Zur Funktionellen Struktur der psychologischen Selbstregulation der Tätigkeit. *Probleme und Ergebnisse der Psychologie*, 59, 1976, s. 67-73.

- KORNILOV, K. N. - SMIRNOV, A. A. - TEPLOV, B. M.: Psychológia. Bratislava 1950.
- KOSSAKOWSKI, A.: Untersuchungen zur Persönlichkeit und ihrer Entwicklung. Fortschrittsbereiche und Studien. 1.čast': Beiträge zur Entwicklung der Marxistisch-leninischen Psychologie in DDR. Berlin 1978.
- KOSTANOV, E. A.: Vlijanije otricateľnych emocij na vosprijatie. Voprosy psihologii, 19, 1973, č. 6, s. 60-73.
- KOŠČO, J.: Biodromaľnaja psihologia. Psychologica XXV /XIV/, Bratislava 1975.
- KOŠČO, J.: Dejiny psychológie. Bratislava 1964.
- KOŠČO, U.: Zdroje vývinu európskeho psychologického myslenia a rané kresťanstvo. Psychologica XVIII /VII/, Bratislava 1967.
- KOŠČO, J. - RAPOŠ, I. - RYBÁROVÁ, E.: Súčasná vývinová psychológia a psychológia "životnej cesty". Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 9, 1974, č. 3, s. 201-216.
- KOTÁSKOVÁ, J.: Agresivita a úzkosť v projekčnom teste. Čsl. psychologie, 15, 1971, č. 4, s. 378-391.
- KOTÁSKOVÁ, V.: Analýza detských hier a jej využití ve výskumu. Čsl. psychologie, 2, 1969, č. 5, s. 460-473.
- KOTÁSKOVÁ, V.: Sociální chování chlapců a děvčat v souvislosti se sociálním posilováním a osobností rodičů u dvou populací. Čsl. psychologie, 16, 1972, č. 4-5, s. 404-419.
- KOTLJARSKIJ, A. M.: O primenении миниатюрных устройств при исследовании процессов зрительного восприятия. Voprosy psihologii, 17, 1971, č. 4, s. 139-143.
- KOTYLKO, V. K.: O knige L. A. Vengera "Vosprijatije o obučenije". Voprosy psihologii, 17, 1971, č. 1, s. 163-166.
- KOVALEV, A. G.: Psychológia osobnosti. Bratislava 1967.
- KOVÁLIKOVÁ, V.: K otázke sociogramu ako orientačnej pomôcky pri zisťovaní štruktúry vzťahov triedy. Jednotná škola, 1957, č.6, s. 728-747.
- KOVÁČ, D.: Experimentálny prístup k psychickej regulácii učenia. Studia psychologica, 15, 1973, č. 2, s. 107-118.
- KOVÁČ, D.: K integrácii v psychológii. Bratislava 1975.
- KOVÁČ, D.: Meranie práve prebiehajúcej psychickej regulácie v poznávacích procesoch. Čsl. psychologie, 21, 1977, č. 5, s. 416-425.
- KOVÁČ, D.: Najjednoduchšia percepčná informácia v interpersonálnom prenose. Čsl. psychologie, 12, 1968, č. 3, s. 232-247.
- KOVÁČ, D.: Principles of an Interfunctional Comprehension of Perception and its Methodological Consequences. Studia psychologica, 13, 1971, č. 4, s. 268-280.
- KOVÁČ, D.: Problémy s problémami psychológie vnímania. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 6, s. 548-562.
- KOVÁČ, D. a kol.: Psychologická propedeutika. Bratislava 1969.
- KOVÁČ, D.: Psychoregulatory Approach to Short-Term-Memory. Studia psychologica, 19, 1977, č. 3, s. 225-232.

- KOVÁČ, D.: Regulačivnaja roľ psichičeskich funkcij v povedenii. Voprosy psihologii, 18, 1972, č. 1, s. 142-145.
- KOVÁČ, D.: Subjektivnaja neuverennost'-uverennost': ustanovka ili reguljator povedenija. V: Prangišvili, A. S.: Psihologičeskije issledovanija posvjaščennyje 85 letiju A. N. Usnadze. Tbilisi 1973.
- KOVÁČ, D.: Štruktúra strachu žiakov z rôznych typov škôl. Studia psychologica, 14, 1972, č. 1, s. 90-93.
- KOVÁČ, D.: Tézy interfunkčného chápania vnímania. Správy Ústavu experimentálnej psychológie, č. 130, Bratislava 1972.
- KOVÁČ, D.: Zisťovanie diskriminačnej spôsobilosti vzhľadom na subjektívnu istotu. Studia psychologica, 9, 1967, č. 1, s. 77-86.
- KOZLOV, V. I.: Potencionalnyje vozmožnosti efektornogo operativnogo obraza. Voprosy psihologii, 20, 1975, č. 1, s. 112.
- KOZULIN, A. M.: Dva podchoda k biologičeskemu analizu povedenija. Voprosy psihologii, 22, 1977, č. 2, s. 40-52.
- KOŽUCHOVA, N. N.: Roľ orientirovočnogo podkreplenija v formirovanii dejstvija. Novyje issledovanija v psihologii 1976, č. 2, s. 51-56.
- KRÁLČ, A.: Teórie komunikantov. Kandidátska dizertačná práca 1972.
- KRASNOGORSKIJ, N. I.: Vyšší nervová činnost dítěte. Praha 1958.
- KRAUKLIS, A. A.: Samoreguľacija vysšej nervnoj dejatel'nosti. Riga 1964.
- KRECH, D.: Nasledstvennost', sreda, mozg i rešenije zadač. Voprosy psihologii, 12, 1966, č. 3, s. 39-43.
- KRECH, D. - Crutchfield, R. S.: Človek v spoločnosti. Bratislava 1968.
- KREITLER, H. - KREITLER, S.: The Model of Cognitive Orientation. Towards a Theory of Human Behavior. British Journal of Psychology, 63, 1972, č. 1, s. 9-30.
- KRETSCHMER, E.: Körperbau und Charakter. Berlin 1961.
- KRŇAN, S.: Čitateľské záujmy bratislavských gymnazistov v šk. r. 1941/42. Psychologický zborník, č. 3-4, Martin 1948.
- KRUGLOVA, N. F.: Issledovanije psihologičeskich determinant sochranosti dejatel'nosti pri utomlenii v aspekte problemy psichičeskoj reguľacii dejatel'nosti. V: Eksperimentalnyje issledovanija po problemam obščej, social'noj psihologii i differencial'noj psihofiziologii. Moskva 1976.
- KRUGLOVA, N. F.: Proizvoľnaja reguľacija dejatel'nosti i fyzičeskoe utomlenije. Voprosy psihologii, 21, 1976, č. 2, s. 138-141.
- KRUTECKIJ, V. A.: Voprosy psihologii sposobnostej škol'nikov. Moskva 1964.
- KRYLOV, V. Ju.: Psihologičeskije aspekty problemy priňatija rešenija. Voprosy psihologii, 19, 1973, č. 2, s. 187-189.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Člověk a stroj. Recenzia - O. Matoušek, Čsl. psychologie, 15, 1971, č. 3, s. 283.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Experimentální hry I. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 3, s. 210.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Experimentální hry II. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 4, s. 301.

- KŘIVOHLAVÝ, J.: Experimentální studium vyhrážek, Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 3, s. 247.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Experimentálny výskum účinnosti sľubů. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 5, 1970, č. 2, s. 119-130.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Komunikace při řešení mezilidských sporů. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 2, s. 145-156.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Konflikty mezi lidmi. Praha 1973.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Mezilidské vztahy v asymetrických situacích. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 6, s. 544-568.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Motivační struktura konfliktní hry. Čsl. psychologie, 13, 1969, č. 2, s. 105-113.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Rozhodovanie. Studia psychologica, 8, 1966, č. 1, s. 3.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Rozlišiteľnosť ekvivalence viditeľných podnetů různých tvarů. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 5, s. 450-458.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Řešení mezilidských konfliktů pomocí experimentálních her. Čsl. psychologie, 12, 1968, č. 6.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: 7. mezinárodní psychofarmakologický kongres. Čsl. psychologie, 15, 1971, č. 1, s. 80-81.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Sociálněpsychologické přístupy ke studiu kooperace. Čsl. psychologie, 18, 1974, č. 6, s. 482-500.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Sociální dimenze osobnosti ve světě experimentálních her. Čsl. psychologie, 16, 1972, č. 4-5, s. 420-441.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Strategie vedoucí k řešení interpersonálních konfliktů. Čsl. psychologie, 12, 1968, č. 2.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Šachovnicová úprava experimentálnej hry "Produkce". Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 5, 1970, č. 3, s. 283-286.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: 3.seminář o déletrvajících psychické aktivitě /Strassburg 1967/. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 6, s. 603.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Vliv informačního vstupního toku na výkon. Čsl. psychologie, 10, 1966, č. 2, s. 136.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Zwischen menschliche Konflikte und experimentelle Spiele. 1974.
- KUČEROVÁ, L.: Harmonické a disharmonické dvojice manželské v experimentální hře. Čsl. psychologie, 18, 1974, č. 4, s. 327-338.
- KUČMENKO, A. V.: Vlijanije motivov i form dejatel'nosti na soderžannost' podrostkov v zavisimosti ot uravnovešennosti nervnyh processov po sile. Voprosy psichologii, 12, 1966, č. 2, s. 101-113.
- KUKLÍK, F.: O lidském vědomí. Filozofický časopis, 1961, č. 5, s. 765-781.
- KUSSMANN, T.: Bewusstsein und Handlung. Bern Stuttgart Wien 1971.
- KUZIN, V. S.: "Dystroje" vosprijatije u škol'nikov v processe risovanija s natyry. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 1, s. 36-45.
- LAURINENKO, A. I.: K voprosu ob ustojčivosti moraľnyh suždenij. Voprosy psichologii, 16, 1970, č. 3, s. 94-104.
- LEHR, U.: Erscheinungsweise des Konfliktes. V: Thomae, H.: Handbuch der Psychologie, 2/II, Göttingen 1966.

- LEHR, U.: Psychologie des Alterns. Heidelberg 1972.
- LENIN, V. I.: Filosofické listy. Praha 1954.
- LENIN, V. I.: Materializmus a empiriokriticizmus. Bratislava 1952.
- LEONTIEV, A. A.: Osnovnyje napravlenija prikladnoj psiholingvistiki v ZSSR. V: Rečevoje vozdejstvije. Moskva 1972.
- LEONTIEV, A. A.: Psihologičeskije jedinicy i poroždenija rečevogo vyskazyvanija. Moskva 1969.
- LEONTIEV, A. A.: Reč. V: Petrovskij, A. V.: Obščaja psihologija. Moskva 1970.
- LEONTIEV, A. N.: Potrebnosti, motivy i emocii. Moskva 1971.
- LEONTIEV, A. N.: Činnost, vědomí, osobnost. Praha 1978.
- LEONTIEV, A. N.: Niektoré úlohy psychológie. V: Marxizmus a rozvoj psychológie myslenia. Zostavil T. Pardel, Bratislava 1975.
- LEONTIEV, A. N.: Potreby a motívy činnosti. Praha 1959.
- LEONTIEV, A. N.: Problémy psychického vývoja. Praha 1966.
- LEVITOV, N. D.: Frustracija kak odin iz vidov psichičeskich sostojannostej. Voprosy psihologii, 13, 1967, č. 6, s. 118-129.
- LEVITOV, N. D.: O psichičeskich sostojanijach čeloveka. Moskva 1964.
- LEVITOV, N. D.: Psichičeskoje sostojanie bezspokojstva i trevogi. Voprosy psihologii, 15, 1969, č. 1, s. 131-138.
- LEVITOV, N. D.: Teorija rolej v psihologii. Voprosy psihologii, 15, 1969, č. 6, s. 150-158.
- LEVITOV, N. D.: Otázky psychológie charakteru. Praha 1956.
- LEWICKI, A.: Program orientacyjny jako regulator zachowania. Przegląd psychologiczny, 15, 1972, č. 1, s. 31-45.
- LEWIN, K. - ZEIGARNIK, B.: Über das Behalten erleidigten und umerleidigten Handlungen. Psychologische Forschung, 1927, č. 9.
- LINHART, J.: Činnost a základní mechanizmy její regulace. Čsl. psychologie, 20, 1976, č. 6, s. 393-404.
- LINHART, J.: Náhodné variace a zaměřenost chování. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 3, s. 258-259.
- LINHART, J.: Orientační chování a motivace v učení. Studia psychologica, 9, 1967, č. 2, s. 93-105.
- LINHART, J.: Poznání a činnost. Praha 1976.
- LINHART, J.: Psychologie učení. Praha 1967.
- LINHART, J.: Zaměření a významovost. Čsl. psychologie, 18, 1974, č. 4, s. 302-307.
- LINHART, J. - HEJOVKOVÁ, M. - FRENCL, M.: Výkon a učenie v kognitívnej hre. Studia psychologica, 13, 1971, č. 3, s. 191-198.
- LJAŠKO, I. M.: Motivy samosoverševstvovanija intelekta. Voprosy psihologii, 20, 1974, č. 1, s. 151-153.
- LOMOV, B. F.: Sootnošeniye socialnogo i biologičeskogo kak metodologičeskaja problema psihologii. Voprosy filosofii, 29, 1976, č. 4, s. 83-95.
- LUKACZEWSKI, W.: Osobowocs: struktura i funkcije regulacyjne. Warszawa 1974.
- LOMOV, B. F.: Psychologické štúdie IV, SAV. Bratislava 1962.

- LUKAVSKÝ, C.: K metodologii experimentálního výzkumu lidského chování. Čsl. psychologie, 12, 1969, č. 1, s. 63-64.
- LURIJA, A. R.: L. S. Vygotskij i problema lokalizacii funkciji. Voprosy psichologii, 12, č. 6, s. 55-62.
- LURIJA, A. R.: Očerki psichologii pisma. Moskva 1950.
- LURIJA, A. R.: Vyssšie korkovyje funkcii čeloveka. Moskva 1962.
- LÜCKERT, H. R.: Konfliktpsychologie. München-Basel 1965.
- MADSEN, K. B.: Teórie motivace. Čs. psychologie, 11, 1967, č. 2, s. 122-131.
- MACHAČ, M. - MORÁVEK, M.: Frekvenční změny alfa rytmu při psychologických manipulacích s aktivační úrovní. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 5, s. 421-429.
- MACHLACH, E. S.: Novaja kniga o motivacii povedenija čeloveka. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 2, s. 143-145.
- MAKSIMOV, V. V.: Sovremennye problemy psichologii chudožestvennogo vosprijetija. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 13, s. 160-164.
- MALOTINOVÁ, M.: Několik poznámek k pojmu stres a k experimentálním metodám jeho výzkumu. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 6, s. 577-582.
- MALOTINOVÁ, M. - BŘICHÁČEK, V.: Vliv měření na krátkodobou pracovní činnost. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 2, s. 126-136.
- MANSUROV, N. S.: Súčasná psychológia v kapitalistických krajinách. Bratislava 1966.
- MARŠALA, J.: Nervové dráhy. Bratislava 1966.
- MARŠÁLOVÁ, L.: Slovo-asociačné normy I. 1.-4. trieda ZDŠ. Bratislava 1972.
- MARŠÁLOVÁ, L.: Slovo-asociačné normy II. 5.-9. trieda ZDŠ a vysoká škola. Bratislava 1974.
- MARŠÁLOVÁ, L.: Schematic Associations in Slovak Language. Studia psychologica, 17, 1975, č. 1, s. 39-48.
- MARŠÁLOVÁ, L. - SEEMANNOVÁ, M.: K metodológii výskumu v oblasti celoživotnej vývinovej psychológie. Správy HÚ ŠPZV č. VIII-5-9, č. 14, Bratislava 1978.
- MARIŠČUK, V. L. - ŠČAPOV, M. M.: Amerikanskij institut issledovanija povedenija. Voprosy psichologii, 13, 1967, č. 4, s. 164-166.
- MARKO, J.: Sebahodnotenie a profil osobnosti v Cattellovom dotazníku 16 PF. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 8, 1973, č. 1, s. 19-28.
- MARKO, J.: Určovanie adjustácie školáka. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 1, 1966, č. 4, s. 65-76.
- MARX, K.: Bída filosofie. Spisy, zv. 4, Praha 1961.
- MARX, K.: Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844. Praha 1961.
- MARX, K.: Kapitál I-III. Bratislava 1955-56.
- MARX, K. + ENGELS, F.: Kleine ekonomische Schriften. Berlin 1955.
- MARX, K. - ENGELS, F.: Nemecká ideológia, Bratislava 1961.
- MARX, K. - ENGELS, F.: Vybrané spisy, zv. 1-12, Praha 1950.
- MASHOUR, M. - DEVINE, B.: Detekcia a spoznávanie signálov v železničnej doprave. Studia psychologica, 15, 1973, č. 1, s. 43.

- MASKIN, M. B. - FLESCHER, B. E.: Change in Self-Concept in Work-Oriented versus Communication-Oriented Juvenile Correction Programms. Psychological Reports, 36, 1975, č. 460-462.
- MAŠEK, J.: Psychologie osobnosti /skriptum/. Plzeň 1969.
- MATERN, B.: Die regulative Funktion der Sprache in Tätigkeiten der Informationsübertragung. Zeitschrift für Psychologie, 180/181, 1972-1973, s. 41-82.
- MATERNA, P.: O rozlíšení individuálních a hromadných problémů. Čsl. psychologie, 15, 1971, č. 6, s. 561-565.
- MATERNA, P.: Problémy zadané intencionálne a problémy zadané extencionálne. Čsl. psychologie, 16, 1972, č. 4-5, s. 481-483.
- MAŤKIN, A. A.: Soderžaťelnyj analiz processov vosprijatija. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 5, s. 162-166.
- Mc HUNDT: Personality and Behavior Disorders. New York 1944.
- MEILI, R.: Lehrbuch der psychologischen Diagnostik. Bern-Stuttgart 1961.
- MEILI, R. - ROHRACHER, H.: Učebnice experimentální psychologie. Praha 1967.
- MENČINSKAJA, N. A.: Politické odhalení E. Thorndika. Sovětská veda, Pedagogika-psychologie, 1951, č. 4.
- MERLIN, V. S.: Očerok teorii temperamenta. Moskva 1964.
- METZGER, W.: Allgemeine Psychologie. V: Handbuch der Psychologie, zv. I., Göttingen 1966.
- MIASIŠČEV, V. N.: Ličnost i neurozy. Leningrad 1960.
- MICHOTTE, A.: Die Kausalitätswahrnehmung. V: Handbuch der Psychologie, zv. 1/I, Göttingen 1966.
- MIKŠÍK, O.: Osobnostní determinanty interakčního chování. Díl I. Zprávy č. 37, s. 55-56. Výzkumní ústav psychiatrický, Praha 1980.
- MILAN, M.: Úloha nevedomia v detskom prejave. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 9, 1974, č. 3, s. 241-246.
- MILLENSON, J. R.: Motivačne-posilňujúca teória emocií. Studia psychologica, 13, 1971, č. 3, s. 222.
- MILLER, S. A. - GALANTER, C. - PRIBRAM, K.: Plany i struktura povedeniji. Moskva 1964.
- MILLER, Q. A. - CHOMSKY, N.: Finitary Models of Language Users. V: Handbook of Mathematical Psychology. New York 1963.
- MIĽMAN, V. E.: O nekotorych metodach izučenija individualno-psichologičeskich različij, vlijajuščich na povedenie v stressovoj situacii. Voprosy psichologii, 14, 1968, č. 2, s. 160-168.
- MIRAKJAN, A. I.: Funkcionalnaja gibkost' psichičeskogo otryaženija v regulacii dejstvija. V: Teoretičeskije i prikladnyje issledovanija psichičeskogoj samoregulacii. Kazaň 1976.
- MIROŠCHINA, E. A.: Strategija rešenija verbalnych zadač. Voprosy psichologii, 19, 1973, č. 3, s. 45-56.
- MISLAVSKIJ, Ju. I.: Eksperimentalnoje izučenije proizvolnoj regulacii čuvstviteľnosti zriteľnoj sistemy čeloveka. Voprosy psichologii, 21, 1976, č. 3, s. 119-122.

- MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava 1969.
- MITSCHERLICH, A. - VOGEL, H.: Psychoanalytische Motivationslehre. V: Thomae, H.: Handbuch der Psychologie, zv. 1, z.II, s. 759-794.
- MOHAN, J.: Spontánne zlepšenie výkonu, osobnosť a dezinhibícia. *Studia psychologica*, 12, 1970, č. 2, s. 147.
- MORÁVEK, M.: Lidská řeč. Praha 1963.
- MORENO, Dž. L.: Sociometrija. Moskva 1958.
- MORGAN, T. H.: Dedičnosť - Encyklopédia Americana. V: Zborník statí proti reakčnému mendelizmu-morganizmu. Bratislava 1952.
- MUNN, N. L.: Psychology. Boston 1961.
- MURPHY, G.: A Biosocial Approach to Origine and Structure. New York 1947.
- MURRAY, E. J.: Motivation and Emotion. New Jersey 1964.
- MYSLIVČENKO, A. G.: Človek kak predmet filozofskogo poznaniya. Moskva 1972.
- NÁKONEČNÝ, M.: Dynamická teorie potrieb. *Čsl. psychologie*, 16, 1972, č. 1, s. 35-46.
- NÁKONEČNÝ, M.: Psychologie osobnosti. Praha 1972.
- NAKONEČNÝ, M.: Sociální psychologie /skriptum/. Praha 1970.
- NATADZE, R.: ~~Wahrnehmung~~konstant und Einstellung. V: Kussmann, T.: Bewusstsein und Handlung. Bern-Stuttgart-Wien 1971.
- NEBYLICYN, V. D.: Problemy differencialnoj psichofiziologii, Tom 7. Moskva 1972.
- NEJMARK, M. S.: O sootnošenii osoznavajemych i neosoznavajemych motivov v povedenii, charakterizujuščem napravlennoť podrostkov. *Voprosy psichologii*, 14, 1968, č. 5, s. 104-110.
- NERSESJAN, L. S. - PUŠKIN, V. N.: Psichologičeskaja struktura gotovosti operatora k ekstremnomu dejstvu. *Voprosy psichologii*, 15, 1969, č. 5, s. 60-68.
- NEWMANN, H. H. - FREEMANN, F. N. - HOLZINGER, K. J.: Twins. A Study of Heredity and Environment. Univ. Chicago-Press.
- NOVÁK, T.: Některé možnosti změny postojů u difíicilních chlapců. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 9, 1974, č. 2, s. 125-140.
- NUTTIN, J.: Motivácia. V: Fraisse, P. - Piaget, J.: Kapitoly z experimentálnej psychológie. Bratislava 1967.
- NUTTIN, J.: La structure de la personnalité. Paris 1965.
- OBUCHOWSKI, K.: Kody orientacji i struktura procesow emocjonalnych. Warszawa 1970.
- OBUCHOWSKI, K.: Model i typy przyzstosowania psychicznego. V: Zeszyty naukowe univ. A. Mickiewicza w Poznani /Filozof.-Psycholog. Pedagog. NO.5/ Poznań 1961, s. 21.
- OBUCHOWSKI, K.: Psychológia ľudských snažení. Bratislava 1969.
- OKÁL, M.: Epikurejci /nepublikovaná prednáška/.
- OLSZENSKA, M. - KONDRATOWICZ, A.: Obraz vlastnej osobowosci jako mechanizm regulujacy rodzaj stosowanych przez czlowieka technik ingracji. *Psychologia wychowawcza*, 18, 1975, č. 1, s. 48-59.

- OLŠANNIKOVA, A. E. - RABINOVÍČ, L. A.: Opyt issledovanija nekotorych individualnych charakteristik emocionalnosti. Voprosy psichologii, 20, 1974, č. 3, s. 65-74.
- ORLEBEKE, J. F. - FEIJ, J. A. - PASSICHER, J.: Trvanie špirálového následného efektu ako funkcia úrovně aktivácie. Studia psychologica, 16, 1974, č. 3, s. 179.
- OSGOOD, CH. E.: Působení motivace na styl kódování. V: Teorie informace a jazykověda. Praha 1964.
- OSGOOD, CH. E.: Psycholinguistics. V: Koch, S.: A Study of Science. New York 1963.
- OSGOOD, CH. E.: On Understanding and Creating Sentences.
- OŠANIN, A. D. - KONOPKIN, O. A.: Psihologičeskije voprosy regulacii dejatel'nosti. Recenzia - B. Chalupa. Čsl. psychologie, 18, 1974, č. 5, s. 439.
- OVSIANKINA, M.: Die Wiederaufnahme unterbrochener Handlungen. Psychologische Forschung, 1928, č. 11.
- PANOV, V. L.: K voprosu o formirovaniji obraza prostranstvennovremennych struktur. V: Teoretičeskije i prikladnyje issledovanija psichičeskoj samoregulacii. Kazaň 1976.
- PARDEL, T.: Delikvencia mladistvých a nedospelých. Psychologické štúdie. Bratislava 1956.
- PARDEL, T.: Freudov výklad sociálnych javov. Sociologický zborník, Martin 1947.
- PARDEL, T.: Kritické poznámky na okraj buržoáznej psychológie. Psychologický časopis, Bratislava 1963.
- PARDEL, T.: Leninova teória odrazu a psychológia. V: Psychológia a zdravý vývin osobnosti. Zborník z III. zjazdu slovenských psychológov. Bratislava 1970.
- PARDEL, T.: Motivácia ľudskej činnosti a správania. Bratislava 1977.
- PARDEL, T.: Pavlovovo učenie a psychológia. Bratislava 1953.
- PARDEL, T.: Pedagogická psychológia. Bratislava 1967.
- PARDEL, T.: Písaná reč, jej vývin a poruchy u detí. Bratislava 1966.
- PARDEL, T.: Problém nevedomia u Freuda. Filosofica slovaca, Bratislava 1974.
- PARDEL, T.: Problém regulácie a základné štádiá vývinu psychiky v ontogenéze. V: Problémy psychológie dieťaťa a mládeže. Bratislava 1964.
- PARDEL, T.: Problémy psychoanalytického hnutia. Bratislava 1971.
- PARDEL, T.: Psychická regulácia činnosti a správania. Správy HÚ ŠPZV č. VIII-5-9, č. 16-17, Bratislava 1979.
- PARDEL, T.: Zur Struktur der Motivation in der biodynamalen Entwicklung. V: Arbeitsberatung Psychologen sozialistischer Länder. Postdam 1978.
- PARDEL, T. - BOROŠ, J.: Základy všeobecnej psychológie. Bratislava 1975.
- PARDEL, T. - HRABOVSKÁ, A.: Životný cyklus človeka v ČSSR a SSR. Správy HÚ ŠPZV č. VIII-5-9, č. 15, Bratislava 1978.

- PARDEL, T. - HRABOVSKÝ, M.: Hodnotové orientácie u študujúcej mládeže a ich vzťah k niektorým osobnostným premenným. Čsl. psychologie, 19, 1975, č. 3, s. 285-288.
- PARDEL, T. - HRABOVSKÝ, M.: K otázke výskumu pohnútkovej regulácie so zreteľom na výskum potrieb. Správy HÚ ŠPZV č. VIII-5-9, č. 7, s. 39-45, Bratislava 1977.
- PARDEL, T. - HRABOVSKÝ, M.: Oposredstvomannaja proverka gipotetičeskoj modeli struktury motivacii. Studia psychologica, 18, 1976, č. 2, s. 109-116.
- PARDEL, T. - KOŠČO, J.: Predmet a systém psychologických vied. Bratislava 1974.
- PARDEL, T. a kol.: Úvod do psychológie. Bratislava 1970.
- PÁRIČKOVÁ, I.: Motivácia v TAT. Psychologica XXI /X/, Bratislava 1971.
- PARYGIN, B. D.: Osnovy socialno-psichologičeskoj teorii. Moskva 1971.
- PAVLOV, I. P.: Sebrané spisy, díl IV. Praha 1952.
- PAVLOV, I. P.: Teória odrazu. Bratislava 1952.
- PECK, R. F. - HAWIGHURST, R. J.: The Psychology of Charakter Development. New York-London 1960.
- PEJSAROV, N. M.: Proizvoľnyje i neproizvoľnyje komponenty psichičeskoj samo-regulacii. V: Teoretičeskiye i prikladnyje issledovanija psichičeskoj samoregulacii. Kazaň 1976.
- PENFIELD, W. R.: Langage et mecanismes cerebraux. Paris 1963.
- PEŇKOV, E. M.: Socialnyje normy-regulatory povedenija ličnosti. Recenzia - J. V. Musil. Čsl. psychologie, 18, 1974, č. 5, s. 438.
- PETRÁŠ, Š.: Niektoré aspekty kybernetických systémov. Kybernetika, 6, 1970, č. 1, s. 1-9.
- PETRENKO, V. F.: O semantike obraza. V: Psichologičeskiye issledovanija, č. 6, Moskva 1976, s. 72-76.
- PETROVSKIJ, A. V.: Obščaja psihologia. Moskva 1970.
- PICK, A. D. - PICK, H. L. Jr.: Resolution of Sensory Conflict in Perceptual Development. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 1, s. 43-52.
- PIÉRON, H. /Ed./ Vocabulaire de la psychologie. Paris 1963.
- PIRYOV, G. D.: Úloha hypotézy pri riešení technických problémov. Studia psychologica, 14, 1972, č. 2, s. 124-127.
- PLATONOV, K. K.: O sisteme psihologii. Moskva 1972.
- PLOTIČIER, A. I.: Nekotoryje soobraženija po voprosu o frustracii. Voprosy psihologii, 15, 1969, č. 2, s. 137-138.
- PORKET, J. L.: Podmínky a poruchy sociální komunikace. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 2, s. 156-171.
- POTAPOVA, A. JA.: Ob uslovijach zatrudňajuščich napravlennoje protekanije opoznovatel'nych processov. Voprosy psihologii, 16, 1970, č. 5, s. 67-79.
- PRANGAŠVILI, A. S.: Issledovanie po psihologii ustanovki. Tbilisi, 1967.
- PRANGAŠVILI, A. S.: Poňatije ustanovki v sisteme sovetskoj psihologii v sve-te issledovanij gruzinskoj psihologičeskoj školy. Voprosy psihologii, 13, 1967, č. 4, s. 3-16.

- PRANGAŠVILI, A. S.: Ustanovka i dejatel'nost'. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 1, s. 3-11.
- PRAVDÍK, R.: Svetonázorová výchovná metóda - jej stav, problémy a aktuálne úlohy. Bratislava 1972.
- PROCHOROV, A. O.: Osobennosti samoregulirovaniya v svyazi s polovym dimorfizmom. V: Teoretičeskije i prikladnyje issledovaniya psichičeskoj samoregulacii. Kazaň 1976.
- PRUCHA, J.: O psycholingvistice. Slovo a slovesnost. Praha 1965.
- PRUCHA, J.: Problémy teórie psycholingvistiky. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 5, s. 459-473.
- PŘÍHODA, V.: Ontogeneze lidské psychiky, zv. 1-4, Praha 1967, 1970, 1974.
- PŘÍHODA, V.: Úvod do pedagogické psychologie. Praha 1956.
- PSYCHODIAGNOSTIČESKIJE metody v kompleksnom longitjudnom issledovanii studentov. Leningrad 1976.
- PUNG, E. J.: Mechanizmus zmien vedomej a autonómnej odpovede počas emocionálnej záťaže. Studia psychologica, 14, 1972, č. 2, s. 173.
- PUTNOKY, J.: Sú kognitívne procesy regulované len systémom spätnej väzby? Studia psychologica, 15, 1973, č. 1, s. 65-71.
- RAJEVSKIJ, A. M.: O mechanizme reakcii človeka po predvariteľnej slovesnej instrukcii. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 4, s. 118-121.
- RAPACEVIČ, E. S.: Pribor dľa issledovaniya poiska rešenija v uslovijach reguliraemoj neopredelennosti. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 3, s. 144-148.
- RAPAPORT, A. - CHAMMAN, A. M.: Prisoner's Dilemma. Recenzia - J. Krivohlavý. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 4, s. 386.
- RAPAPORT, D.: Die Struktur der psychoanalytischen Theorie. Stuttgart 1959.
- RAPAPORT, D.: The Theory of Ego-Autonomy, A. Generalisationen. Rull Meaning Clin. 22, 1952, /13-35/.
- RAPAPORT, A.: Two-Persons Game Theory. Recenzia - J. Krivohlavý. Čsl. psychologie, 18, 1974, č. 3, s. 284.
- RAUM, H.: Zur regulativen Funktion von Ausführungszeitstellungen im motorischen Lernen. Probleme und Ergebnisse der Psychologie, 45, 1973, s. 57-82.
- RAUSCH, E.: Probleme der Metrik. V: Handbuch der Psychologie, zv. 1/1 Göttingen 1966.
- REMPLEIN, H.: Psychologie der Persönlichkeit. München-Basel 1967.
- REYKOWSKI, J. /ed./: Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi. Warszawa 1976.
- REYKOWSKI, J.: Účinnosť autoregulácie a tolerancia na stres. Studia psychologica, 14, 1972, č. 4, s. 294.
- ROHRACHER, H.: Kleine Charakterkunde. Wien-Innsbruck 1956.
- ROKUSFALVY, P.: Viacstupňová metodika k zisťovaniu motivácie pri výkone a rozhodovaní. Studia psychologica, 14, 1970, č. 4, s. 296-302.
- ROMEN, A. S.: Problemy teorii i praktiki psichičeskoj samoregulacii. V: Teoretičeskije i prikladnyje issledovaniya psichičeskoj samoregulacii. Kazaň 1976.

- ROMMETWEIT, H.: Words Meaning and Messages. New York-London 1968.
- ROSENZWEIG, S.: An Outline of Frustration Theory. V: Mc Hunt: Personality and Behavior Disorders. New York 1944.
- ROTENBERG-OJZERMAN, E. T.: O nekotorych napravlenijach v issledovanii vospri-jatija. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 2, s. 161-167.
- ROŽDESTVENSKAJA, V. I.: Vlijanije sily nervnoj sistemy i urovňa aktivacii na uspešnosť monotonnoj raboty. Voprosy psichologii, 19, 1973, č. 5, s. 49-58.
- RUBACHIN, F.: Niektoré otázky psychológie rozhodovania. Studia psychologica, 16, 1974, č. 2, s. 102-103.
- RUBINŠTEJN, S. L.: Bytí a vědomí. Praha 1961.
- RUBINŠTEJN, S. L.: Problémy všeobecnej psychológie. Bratislava 1978.
- RUBINŠTEJN, S. L.: Základy obecné psychologie. Praha 1964, /2.vydanie 1967/.
- RUDAŠEVSKIJ, V. D.: Risk, konflikt i neopredelennost' v processe priňatija rešenij i ich modelirovanija.
- RUSALOV, V. M.: Informacionnyje processy i problema priňatija rešenija. Voprosy psichologii, 20, 1974, č. 5, s. 183-185.
- RUSINOVÁ, V.: Vliv kladné a záporné tenze na výkon u zdravých osob. Čsl. psychologie, 16, 1972, č. 3, s. 250-259.
- RUVINSKIJ, L. I.: Obsuždenije problemy voli, psichologii jejo formirovanija i samovospitanija. Voprosy psichologii, 14, 1968, č. 3, s. 181-183.
- RYBALKO, E. F. - KUTHENE, L. A. - POLIETKOVA, S. A.: Tipy samoregulacii v processe konvergentnogo myšlenija. V: Vesnik LGU, serija Ekonomika, filosofija, pravo, no. 17, vyp. 3, s. 137-141.
- RŽECKIJ, N. N.: O soderžanii poňatij "nadežnosť" i "algoritm" v učebnoj deja-teľnosti. Voprosy psichologii, 9, 1963, č. 3.
- ŘÍČAN, P.: 2 x o psychologii stresu. Čsl. psychologie, 12, 1969, č. 2, s. 197-199.
- ŘÍČAN, P.: Faktory sebeposuzování ve volných vlastnostech. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 6, s. 568-570.
- ŘÍČAN, P.: Pojmy Já v psychologii osobnosti. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 3, s. 209-230.
- ŘÍČAN, P.: Psychológia osobnosti. Bratislava 1975.
- ŘÍČAN, P.: Solving of Personal Problems. Čsl. psychologie, 15, 1971, č. 6, s. 566-570.
- ŘÍČAN, P.: Úloha dědičnosti a prostředí ve schopnostech. Čsl. psychologie, 9, 1965, č. 4, s. 360-367.
- SAFIN, F.: Samoocenka i vzaimoocenka staršeklassnikov v zavisimosti ot ich vnušajemosti. Voprosy psichologii, 16, 1970, č. 1, s. 90-103.
- SACHAROV, V. F.: O formirovanii motivov vyhora buduščej profesii u učaščich-sja V-VII. klassov sel'skoj školy. Voprosy psichologii, 12, 1966, č. 2, s. 123-130.
- SALVENDY, G.: Diskriminácia zrakových signálov v podmienkach tiesnenia. Stu-dia psychologica, 13, 1971, č. 1, s. 79.

- SANFORD, F. H.: Psychology. California 1965.
- SARGENT, S.: Základy psychologie. Praha 1947.
- SARKISJAN, S. A. - GOLOCANOV, L. V.: Prognozirovanije rozvitija bolšich sistem. Moskva 1975.
- SAUSSURE, F.: Cours de lingvistique général. Paris 1922.
- SAVOŇKO, E. I.: Ocenka a samoocenka kak motivy povedenija školnikov raznogo vozrasta. Voprosy psichologii, 15, 1969, č. 4, s. 108-117.
- SEČENOV, M. I.: Mozgové reflexy. Praha 1952.
- SELEY, H.: Život a stres. Bratislava 1966.
- SEREBRENNIKOV, V. N. - NAŽIVIN, Ju. S.: Avtokorelacionnyj analiz kak metod izučenijsa psichičeskoj samoregulacii. V: Teoretičeskiye i prikladnyje issledovanijsa psichičeskoj samoregulacii. Kazaň. 1976.
- SÉVE, L.: Marxismus a teorie osobnosti. Praha 1976.
- SCHAFF, A.: Úvod do sémantiky. Praha 1963.
- SCHAFIE, K. W.: A General Model for the Study of Developmental Problems. Psychol. Bulletin, 64, 1965, č. 2, s. 92-107.
- SCHÜRER, M.: K motivaci dítěte v individuální hypnoterapii. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 7, 1972, č. 3, s. 269-271.
- SCHÜRER, M.: K problému spolupráce dítěte v psychoterapeutickém procese, /podněty k motivaci dítěte/. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 1, 1966, č. 3, s. 73-77.
- SCHÜRER, M.: Zjišťování sebehodnotících postojů u prepubescenstních dětí. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 3, 1967/68, č. 2, s. 173-188.
- SHAW, M. E. - WRIGHT, J. M.: Scales for Measurement of Attitudes. New York, 1967.
- SHELDON, W. H.: The Varieties of Human Physique. New York 1940.
- SHELDON, W. H.: The Varieties of Temperament. New York 1942.
- SILLARNY, N.: Dictionnaire de la psychologie. Paris 1967.
- SIMONOV, P. V.: O roli emocij v prisposobitel'nom povedenii živých sistem. Voprosy psichologii, 11, 1965, č. 4, s. 75-84.
- SIRACKÝ, A. - RYCHTAŘÍK, K.: Sociológia myslenia a činu. Bratislava 1976.
- SKODAK, M.: The Mental Development of Adopted Children Whose Mothers are Feeble-minded. 1938.
- SLAMKOVÁ, E.: Postoje vzdelaných žien k rodine. Diplomová práca 1972/73.
- SLANECKÁ, N. J. /ed./: Human Learning and Memory. New York 1967.
- SLAWINA, L. S.: Ograničenijsa objoma raboty kak uslovijsa jejo vypoľnenijsa v sostojanii "presyščenijsa". Voprosy psichologii, 15, 1969, č. 2.
- SLONIM, A. D.: Sreda i povedenie. Leningrad 1976.
- SMIRNOV, A. A.: Vývoj sovětské psychologie. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 6, s. 505-520.
- SMIRNOV, A. A. - LEONTIEV, A. N. - RUBINŠTEJN, S. L.: Psychologie. Praha 1959.

- SOKOLOV, A. N.: Issledovanije B.M. Teplova v oblasti oščuščenij i vosprija-tij. Voprosy psichologii, 12, 1966, č. 5, s. 29-38.
- SOLOVJEVA, A. S.: Vzaïimnoje vlijanie silv nervnoj sistemy psichičeskogo nap-rjažnenia i urovňa motivacii na zapominanie. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 2, s. 133-137.
- SOUDKOVÁ, M.: Efekty odmeny a trestu na vnímanie. Studia psychologica, 11, 1969, č. 2, s. 89-100.
- SOVJETSKAJA filosofičeskaja enciklopedija. Moskva 1964.
- SRB, V.: Demografická příručka. Praha 1967.
- SRB, V. - KUČERA, M. - RUŽIČKA, L.: Demografie. Praha 1971.
- STAGNER, R.: Psychology of Personality. New York 1961.
- STANČÁK, A.: Funkcie v psychofyziologickom experimente. Bratislava 1968.
- STEVENSON: Eksperimentálnaja psichologia. Moskva 1963.
- STRÁNSKA, I.: Vzťah míry sebevědomí k dominanci a afiliaci jedince. Čsl. psy-chologie, 12, 1969, č. 1, s. 1-7.
- STRELAU, J.: Temperament i typ układu nervnogo. Warszawa 1969.
- STRÍŽENEC, M.: Človek a počítač. Bratislava 1978.
- STRÍŽENEC, M.: Psychológia a kybernetika. Bratislava 1966.
- STRÍŽENEC, M.: Vplyv intenzity zrkového podnetu a veku na vypracúvanie a diferenciáciu podmieneného žmurkacieho reflexu. Psychologické štúdie II, Bratislava 1960.
- STRNADOVÁ, V.: Stanovení aspirace u dětí se zbytky zraku. Psychológia a pato-psychológia dieťaťa, 4, 1969, č. 3, s. 263-275.
- SUPPER, D. E.: Psychologie des intérests. Paris 1964.
- SUVOROVÁ, V. V.: Elektroencefalografičeskije korelaty individualnych osoben-nostej povedenija ludej v sostojanii stressa. Voprosy psichologii, 11, 1965, č. 2, s. 35-48.
- SYLVESTER, J. D.: Dôvera a zameranie v učení a v percepcii. Studia psycholo-gica, 12, 1970, č. 4, s. 306-313.
- SYLVESTER, J. D.: Niekoľko poznámok k príčinám maladjustácie a delikvencie. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 5, 1970, č. 4, s. 341-353.
- SZEW CZUK, W.: Rola pamieci w regulacji celowych działań człowieka. Przegląd psychologiczny, 15, 1972, č. 1, s. 31-45.
- SZEW CZUK, W.: Role of Memory in Regulation of Human Purpose Activities. Polish Psychological Bulletin, 7, 1976, č. 2, s. 79-83.
- ŠARDAKOV, M. N.: Očerki psichologii učenijsa. Moskva 1951.
- ŠÍMA, R.: Problematika niektorých teoreticko-metodologických problémov inter-disciplinárneho výskumu človeka a osobnosti /podkladová štúdia k expertíze: Formovanie osobnosti socialistického človeka/. Bratislava 1978.
- ŠÍPOŠ, I.: Pamäť a znovupoznanie. Bratislava 1977.
- ŠOROCHOVA, E. V.: Leninskije idei o potrebnostach ludej. Voprosy psichologii, 16, 1970, č. 2, s. 96-109.

- ŠOROCHOVA, E. V.: Freudizmus. V: Súčasná psychológia v kapitalistických krajinách. Bratislava 1966.
- ŠTEFANOVIČ, J.: Psychológia. Bratislava, SPN 1971.
- ŠTERN, W.: Die Differentielle Psychologie. Leipzig 1921.
- ŠULGINA, B. A.: K charakteristike priňatija škol'nikom mnenija sverstnikov v konfliktnoj situacii. Voprosy psichologii, 20, 1974, č. 2, s. 145-150.
- ŠVANCARA, J.: Emócie ako teoretický a praktický problém. Studia psychologica, 14, 1972, č. 4, s. 282-286.
- ŠVANCARA, J.: Genetické determinanty emocionální hodnoty barev. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 6, s. 541-547.
- ŠVANCARA, J. - ŠVANCAROVÁ, L.: Mravní hodnocení jedenáctiletých dětí. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 9, 1974, č. 5, s. 415-426.
- TAJFEL, H. - JAHODA, G.: Vývoj dětských postojů a pojmů o vlastním národě a o jiných národech. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 5, s. 437-445.
- TAMPIERI, G.: Vplyv koordinácie sietnice a prostredia na fenomenálne orientovanie. Studia psychologica, 10, 1968, č. 3, s. 237-240.
- TARDY, V1.: Psychologie osobnosti. Praha 1964.
- TARDY, V1. - ČÁP, J.: Psychologie. Praha 1968.
- TAROVSKAJA, Z. G.: Osobennosti izmenenija elektroencefalogrammy v strasse i jeho posledejstviji. Voprosy psichologii, 16, 1970, č. 1, s. 53-63.
- TEEVAN, R. C. - BIRNEY, R. C.: Theories of Motivation in Learning. Recenzia - V. Břicháček. Čsl. psychologie, 9, 1965, č. 6, s. 621-622.
- TENBROCK, G.: Grundlagen der Tierpsychologie. Berlin 1972.
- TENBROCK, G.: Verhaltensforschung. Jena 1964.
- TEPLOV, B. M.: Tipologičeskije osobennosti vyššej nervnoj dejatel'nosti čeloveka /diel 1.-1956, 2.-1959, 3.-1963, 4.-1963/ Moskva.
- TEPLOV, B. M.: Učenie o tipoch vyššej nervnoj dejatel'nosti i psichologii. Voprosy psichologii, 1, 1955.
- TEPLOV, B. M.: Schopnosti a nadání. Praha 1950.
- THOMAE, H.: Allgemeine Psychologie. 2. Motivation. V: Handbuch der Psychologie. Göttingen 1965.
- THOMAE H.: Das Individuum und seine Welt. V: Handbuch der Psychologie. Göttingen 1968.
- THOMAE, H.: Der Mensch in der Entscheidung. München 1960.
- THOMAE, H. /ed./: Handbuch der Psychologie in 12 Bänden. Göttingen 1966.
- TINBERGEN, N.: Instinktlehre. Berlin 1966.
- TOLLINGEROVÁ, D.: Computer im Unterricht. V: Von der Schiefertafel zum Computer. Wien 1969.
- TOLLINGEROVÁ, D.: Samočinné počítače ve výuce i výcviku. V: Jubilejní zborník SPK v Brně.
- TOLLINGEROVÁ, D.: Úvod do teorie a praxe programované výuky a výcviku. Praha 1969.

- TOLLINGEROVÁ, D.: - KNĚŽU, D. - KULIČ, V.: Programované učení. Praha 1966.
- TOMAN, W.: Motivation, Persönlichkeit, Umwelt. Göttingen 1968.
- TOMAN, W.: Motivation, Persönlichkeit, Umwelt. Recenzia - P.Řičan. Čsl. psychologie, 14, 1970, č. 2, s. 196-197.
- TOMASZEWSKI, T.: Wzstep do psychologii. Warszawa 1963.
- TONDL, L.: Logická schéma problémové situace. Čsl. psychologie, 10, 1971, č. 6, s. 549-560.
- TRAXEL, W.: Ein Erkundungsexperiment zum System der Motivierungen. Psychol. Beiträge, 1966, č. 2, s. 309-322.
- TRAXEL, W. - HEIDE, H. J.: Dimensionen der Gefühle. Psychol. Forsch. 1961, 26, s. 179-204.
- UČEŇ, I.: K problémom psycholingvistiky. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 4, 1969, č. 3.
- UČEŇ, I.: Syntetický model-východisko analýzy rečovej reprodukcie. Psychológia a patopsychológia dieťaťa.
- UHERÍK, A.: Autoregulácia a bilaterálna asymetria bioelektrickej reaktivity kože. Studia psychologica, 18, 1976, č. 2, s. 158-165.
- UHERÍK, A.: Autoregulácia v podmienkach kognitívnej záťaže a simulovanej vysokohorskej klímy. Studia psychologica, 18, 1976, č. 3, s. 207-213.
- UHERÍK, A.: Niektoré psychofyziologické problémy autoregulácie. Studia psychologica, 15, 1973, č. 4, s. 309-313.
- UHERÍK, A.: Schémy zmien aktivácie a psychodiagnostika. Studia psychologica, 11, 1969, č. 1, s. 84-87.
- UKRAINCEV, B. S.: Samoupravlaemyje sistemy i pričinnost'. Moskva 1972.
- USNADZE, D.N.: Eksperimentaľnyje okusy psychologii ustanovki. Tbilisi 1961.
- VAISMAN, R. S.: K probleme razvitija motivov i potrebnostej čeloveka v ontogeneze. Voprosy psychologii, 19, 1973, č. 5, s. 30-41.
- VALLAŠEKOVÁ, M.: Vývin záujmov u žiakov základných deväťročných škôl. Kandidátska dizertačná práca, 1974.
- VALUJEVA, M. N.: Psichofiziologičeskoje issledovaniye odnoj iz form motivacii u čeloveka. Voprosy psychologii, 16, 1970, č. 4, s. 127-131.
- VANĚK, J.: Ekologické, biologické a psychologické zdôvodnenie periodizačnej schémy československého dieťaťa. Zborník Vysokej školy pedagogickej v Olomouci, Ped.psych. V, s. 1-45.
- VEKKER, Z. M. - PATEJ, I. M.: Informacija i energija v psichičeskom otryženii. V: Učebnyje zapiski LGU, no.362, serija psihologičeskich nauk, vyp. 3, 1971.
- VEKKER, L. M. a kol.: O sootnošenii strukturnych i statističeskich charakteristik obrazov vosprijatija raznoj stepeni konstantnosti. Voprosy psychologii, 17, 1971, č. 1, 36-49 s.
- VETROV, A. A.: Zamečaniya po voprosu o predmete psychologii /Psichologia i kibernetika/. Voprosy psychologii, 18, 1972, č. 2, s. 124-128.
- VIEWEGH, J.: K některým problémům motivace bilančního suicidálního jednání. Čsl. psychologie, 12, 1969, č. 5, s. 590-603.

- VITT, N. V.: Informacija ob emocionalnych sostojanijach v rečevoj intonacii. Voprosy psichologii, 11, 1965, č. 3, s. 89-102.
- VLÁČIL, J.: Sociální kontrola a způsoby chování. Čsl. psychologie, 16, 1972, č. 3, s. 202-218.
- VOLODIN, A. A.: O vospriyatii perechodnyh processov muzykal'nyh zvukov. Voprosy psichologii, 18, 1972, č. 4, s. 51-61.
- VOLODIN, A. A.: Električeskij sintez muzykal'nyh zvukov kak osnova issledovaniya ich vospriyatij. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 6, s. 54-66.
- VORWERG, M.: Vvedenie v marksistskiju socialnuju psichologiju. Moskva 1972.
- VORWERG, M.: Zur psychologischen Persönlichkeitsforschung. Berlin 1978.
- VYGOTSKIJ, L. S.: Vývoj vyšších psychických funkcí. Praha 1976.
- WEINRICH, L. - WINKELBAUER, K.: Charakterizovanie psych. podmienok človeka pre detekciu akustických signálov. Studia psychologica, 15, 1973, č. 1, s.13.
- WELLEK, A.: Die Polarität im Aufbau des Charakters. Bern-München 1966.
- WELLS, A. K.: Pavlov a Freud. Praha 1923.
- WIENER, N.: Kybernetika a společnost. Praha 1963.
- WOODWORTH, R. S. - SCHLOSBERG, H.: Experimentálna psychológia. Bratislava 1959.
- WÖRTERBUCH der Psychologie /red. G.Clauss/. Leipzig 1976.
- WÖRTERBUCH der Psychologie. Stuttgart 1968.
- WUNDT, W.: Grundrisse der Psychologie. Lipsko 1922.
- WUNDT, W.: Úvod do psychologie. Zabřez 1923.
- YOUNG, P. T.: Motivation and Emotion. Recenzia - M.Nákonečný. Čsl. psychologie, 11, 1967, č. 4, s. 379-383.
- ZAPOROŽEC, A. V. - NEVEROVIČ, Ja. Z.: K voprosu o genezise, funkcii i strukture emocional'nyh processov u rebjonka. Voprosy psichologii, 20, 1974, č. 6, s. 59-74.
- ZAVALOVA, N. D. - PONOMARENKO, V. A.: Nekotoryje voprosy nadežnosti dejstvij operatora avtomatizirovannoj sistemy upravlenija pri otkazach avtomatiki. Voprosy psichologii, 14, 1968, č. 4, s. 49-57.
- ZAZZO, R.: Psichologičeskoje razvitije rebjonka i vlijanie sredy. Voprosy psichologii, 13, 1967, č. 2, s. 111-134.
- ZEJGARNIK, B. V. - RUBINŠTEJN, S. L.: Replika po povodu statji F.V.Bassina "O razvitii vzgladov na predmet psichologii". Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 6, s. 140-141.
- ZINČENKO, V. P.: Produktivnoje vospriyatije. Voprosy psichologii, 17, 1971, č. 6, s. 27-43.
- ZINČENKO, V. P.: Vospriyatije kak dejstvije. Voprosy psichologii, 13, 1967, č. 1, s. 17-24.
- ŽUJKOV, Ju. S. - SIPAČEV, N. O.: Subjektivnaja model' uslovij dejatel'nosti kak zveno v processe jejo regulirovanija. V: Teoretičeskiye i prikladnyje issledovaniya psichičeskoj samoregulacii. Kazaň 1976.

ŽUKOVSKÁ, V. I.: Charakter motívov verejnoprospešnej činnosti žiakov vyšších tried strednej školy. Psychológia a patopsychológia dieťaťa 8, 1973, č. 2, s. 127-134.

Pohyb obyvateľstva v ČSSR 1960, Federálny štatistický úrad Praha.
Pohyb obyvateľstva v ČSSR 1963, Federálny štatistický úrad Praha.
Pohyb obyvateľstva v ČSSR 1966, Federálny štatistický úrad Praha.
Pohyb obyvateľstva v ČSSR 1969, Federálny štatistický úrad Praha.
Pohyb obyvateľstva v ČSSR 1972, Federálny štatistický úrad Praha.
Pohyb obyvateľstva v ČSSR 1973, Federálny štatistický úrad Praha.
Štatistická ročenka kriminality 1969, Generálna prokuratúra ČSSR.
Štatistická ročenka kriminality 1970, Generálna prokuratúra ČSSR.
Štatistická ročenka kriminality 1971, Generálna prokuratúra ČSSR.
Štatistická ročenka kriminality 1972, Generálna prokuratúra ČSSR.
Štatistická ročenka kriminality 1973, Generálna prokuratúra ČSSR.
Štatistická ročenka kriminality 1974, Generálna prokuratúra ČSSR.
Štatistická ročenka ČSSR 1962, SNTL Praha, ALFA Bratislava.
Štatistická ročenka ČSSR 1965, SNTL Praha, ALFA Bratislava.
Štatistická ročenka ČSSR 1968, SNTL Praha, ALFA Bratislava.
Štatistická ročenka ČSSR 1971, SNTL Praha, ALFA Bratislava.
Štatistická ročenka ČSSR 1973, SNTL Praha, ALFA Bratislava.
Štatistická ročenka školstva 1960, Ústav školských informácií Bratislava.
Štatistická ročenka školstva 1963, Ústav školských informácií Bratislava.
Štatistická ročenka školstva 1966, Ústav školských informácií Bratislava.
Štatistická ročenka školstva 1969, Ústav školských informácií Bratislava.
Štatistická ročenka školstva 1972, Ústav školských informácií Bratislava.
Štatistická ročenka školstva 1974, Ústav školských informácií Bratislava.
Zdravotníctví ČSSR 1961, Ústav pro zdravotníckou statistiku Praha.
Zdravotníctví ČSSR 1964, Ústav pro zdravotníckou statistiku Praha.
Zdravotníctví ČSSR 1967, Ústav pro zdravotníckou statistiku Praha.
Zdravotníctví ČSSR 1970, Ústav pro zdravotníckou statistiku Praha.
Ústav zdravotníckej štatistiky Bratislava.
Zdravotníctví ČSSR 1973, Ústav pro zdravotníckou statistiku Praha.
Ústav zdravotníckej štatistiky Bratislava.

O B S A H

P r e d s l o v	3
-----------------	---

I. kapitola

VZNIK PSYCHOLÓGIE, HLAVNÉ SMERY PSYCHOLOGICKÉHO MYSLENIA A PREDMET PSYCHOLÓGIE	5
1. Úvod	7
2. Vznik experimentálnej psychológie - psychológia ako veda o vedomí	24
3. Hlavné smery psychologického myslenia	29
a/ Niektoré pokroky experimentálnej psychológie a prvé rozpory	29
b/ Opozície gestaltistov - pokus o prekonanie "elementovej" psychológie vedomia	32
c/ Problém nevedomia v psychológii	41
d/ Behaviorizmus alebo psychológia správania	57
4. Marxizmus a rozvoj psychológie	70
5. Súčasná diskusia o predmete psychológie	82
6. Psychická regulácia činnosti a správania, jej miesto v kategoriálnom aparáte psychologických vied a predmet psychológie	86

II. kapitola

PROBLÉMY FYLOGENÉZY A ONTOGENÉZY ĽUDSKEJ PSYCHIKY . .	129
A. V ý v o j p s y c h i k y a v z n i k Ľ u d s k é h o v e d o m i a	
1. úvod	131
2. Štádiá vývinu psychiky vo fylogenéze	132
3. Vznik ľudského vedomia	135
B. P r o b l é m y o n t o g e n é z y Ľ u d s k e j p s y c h i k y	
1. Súčasný stav a problémy výskumu ontogenézy ľudskej psychiky - životný cyklus človeka	133
2. Teoretické a metodologické otázky výskumu životného cyklu človeka	148

3. Všeobecná demografická charakteristika životného cyklu človeka v ČSSR a SSR	154
4. Charakteristika a periodizácia životného cyklu človeka	160
III.kapitola	
POZNÁVANIE	171
1. Poznávacie procesy	174
2. Vnímanie	185
3. Predstavy	196
4. Obrazotvornosť	198
5. Myslenie	202
6. Reč	215
7. Sprievodné procesy	219
8. Pozornosť	221
9. Pamäť	224
IV.kapitola	
MOTIVÁCIA A EMOCIONALITA	231
1. Subjektívne prežívanie vzťahov a stavov	233
2. Fyziologické základy motivácie a emocionality	234
3. Motivácia v psychológii	245
4. Vôľa	301
5. City	305
V.kapitola	
REGULÁCIA SPRÁVANIA ČLOVEKA V SITUÁCIACH ZÁŤAŽE	313
1. Úvod	315
2. Adjustácia, vpravovanie sa do nových situácií, situácie záťaže	319
3. Narušenie činnosti, prekážky, frustrácia a stres.	324
4. Konflikt a rozhodovanie	329
5. Frustrujúce prekážky a ich vplyv na správanie	339

VI. kapitola

OSOBNOST'	343
1. Úvod	345
2. Predmet a obsah psychológie osobnosti	347
3. Hlavné oblasti psychológie osobnosti	349
4. K stavu teórie psychológie osobnosti	356
5. Človek a jeho osobnosť	382

VII. kapitola

DODATOK: Problémy a otázky rozvoja psychológie v teórii a socialistickej spoločenskej praxi	391
1. Úvod	393
2. Prestavba školstva, niektoré problémy teórie pedagogickej psychológie a pedagogická prax	394
3. Problém regulácie a základné otázky vývinu psychiky v ontogenéze	403
4. Psychológia a otázky výchovy	408
5. Leninova teória odrazu a psychológia	425
6. Aktuálne otázky súčasného stavu a vývoja psychológie u nás	431
7. Príspevok k návrhu komplexného a inštitucionálneho zavedenia psychológie do socialistickej spoločens- kej a hospodárskej praxe	441
8. Najvýznamnejšie výsledky psychologického výskumu ŠPZV v ČSSR v 6. päťročnici	447
L i t e r a t ú r a	459
OBSAH	487

Prof. PhDr. Tomáš Pardel, DrSc.

Názov: PSYCHOLÓGIA

Zodpovedný redaktor: PhDr. Ján Hromý

Jazyková úprava: Július Vanovič

Grafická úprava: Jozef Ševec

Obálku navrhol: Július Kovárik

Vydali: Psychodiagnostické a didaktické testy, n.p. Bratislava
v roku 1982 ako svoju 26. publikáciu. Vydanie prvé.

Tlač: Západoslóvenské tlačiarne, n.p. Bratislava, závod 50
v Partizánskom

AH 44,69 VH 50,01

Náklad prvého vydania 3.500 ex.

Tematická skupina 02/9

Cena Kčs 51.-

